TÜRK DİL KURUMU YAYINLARINDAN — SAYI: 182

AGÂH SIRRI LEVEND

TÜRK DİLİNDE GELİŞME VE SADELEŞME EVRELERİ

İKİNCİ BASIM

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ ANKARA
1960

İÇİNDEKİLER

TANZİMAT DEVRİNDE BİLİM DİLİ
VE TERİMLER MESELESİ

DİL DEVRİMİ
BİRİNCİ EVRE: DİL SEFERBERLİĞİ

DİL DEVRİMİNİN İKİNCİ EVRESİ
DİL FELSEFESİ
KVERGIC'IN ESERİ

DİL DEVRİMİ
1949 YILINDA DURUM

DİL DEVRİMİNİN ÜÇÜNCÜ EVRESİ
DURULAŞMAYA DOĞRU

BUGÜNKÜ DURUM

Birinci basım için :

ÖNSÖZ

Büyük Millet Meclisi'nde Aydın Milletvekili olarak bulunduğum sırada, C. H. P. Meclis Grupu'nun, Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nu Türkçeleştirmek üzere 14.XI.1944 tarihli toplantıda teşkiline karar verdiği komisyonda ben de çalıştım.

O günlerde, dilde sadeleşme bahsine dair Ulus'a yazdığım birkaç yazının uyandırdığı ilgi, konuyu biraz daha genişletmek isteğini bana verdi. Bu maksatla, Türk dilinde gelişme ve sadeleşme hareketinin tarihî safhalarını hazırlamağa koyuldum. Bunların Meşrutiyete kadar olan kısmı, sıra yazı halinde Ulus'ta, Meşrutiyet devrine ait olan kısmı da, sonradan Sanat ve Edebiyat dergisinde çıktı. Bu kitabın esasını teşkil eden işte bu yazılardır. Ancak, bu yazıları kitap halinde toplarken bazı değiştirmeler yaptım. Bu arada, günlük bir gazetenin yazı çerçevesine sığmadığı için kısaltmak veya büsbütün vazgeçmek zorunda kaldığım metinleri, lüzumlu gördüğüm bazı bahislerle birlikte esere kattığım gibi, konuyu biraz daha açıp aydınlatmak için, bir başlangıç ve girişle, eski edebiyatın nazım ve nesir diline ait özelliklerini belirten uzunca bir kısım da ekledim.

Böyle olmakla beraber, kitapta yer bulan bazı bahislerin daha fazla işlenmeğe muhtaç olduğuna şüphe yoktur. İlerde bu konuyu tekrar ele almak ümidiyle, eseri böylece okuyucularıma sunuyorum.

Aralık 1949 — Agâh Sırrı Levend

İkinci basım için :

ÖNSÖZ

Bu eserin ilk basımı 1949 yılı sonunda tamamlanmış ve o yılın aralık ayında toplanan VI. Türk Dil Kurultayına sunulmuştu. Aradan tam on yıl geçti. İlk baskı tükenmiş olduğundan, Yönetim Kurulu eserin yeniden basılmasına karar verdi.

Eserin ilk basımını hazırladığım yıllarda, Türk Dil Kurumu'nun sadece bir üyesi idim. VI. kurultayda Yönetim Kurulu'nda görev alınca, Kurum'un arşivindeki belgeleri gözden geçirmek, kuruluşu gününden beri Kurum'da çalışan, Atatürk'ün sohbetlerinde bulunup onun Türk dili ile olan ilgisini yakından görüp izliyen değerli arkadaşlarımın anılarını dinlemek fırsatını buldum. Bundan faydalanarak bazı bahisleri yeniden kaleme aldığım gibi, gerek Meşrutiyet gerek Cumhuriyet devirlerine ait bölümleri daha da genişlettim; 1949 dan 1959 sonuna kadar on yıllık dönemi de eserin sonuna ekledim. Bunları yaparken, eskiden taradığım gazete dergi koleksiyonlarını yeni baştan, incelediğim gibi, o zaman göremediklerimi de bulup taradım. Bu ikinci basım böylece hazırlanmış oldu.

Eserin ilk basımındaki giriş bölümünde yer alan (s. 15-29) *İslâmlığın kabulünden sonra Türk dili ve edebiyatının ilk ürünleri* başlıklı bahsi eserden çıkardım. Bu konuya, ilk basımda, sırf bir fikir vermiş olmak için dokunmuştum. On yıl içinde topladığım yeni fişlerle konu o kadar genişledi ki, bunların da eklenmesiyle meydana gelecek bahis, eserin ölçüsünü bozacak derecede uzun olacaktı. Bunun içindir ki, Yönetim Kurulu, Türk dili ve edebiyatı tarihi bakımından çok önemli olan bu bölümün, küçük bir eser halinde ayrıca yayınlanmasına karar verdi. Bu baskı tamamlandıktan sonra, o da hazırlanmış olacaktır.

Mayıs 1960

Agâh Sırrı Levend

AÇIKLAMA

1. Dil özelliklerini göstermek maksadiyle, örnek olarak alınan eski metinlerindeki Arapça ve Farsça kelimelerle birlikte Türkçe kelimelerin imlâsı da olduğu gibi alınmıştır.

Tanzimat'tan sonraki metinlerde, yalnız Arapça ve Farsça kelimelerin imlâsı olduğu gibi alınmış, fakat Türkçe kelimelerde buna uyulmamıştır.

Yeni harflerin kabulünden sonraki metinlerde ise, Arapça ve Farsça kelimelerde de bugünkü imlâya uyulmuştur.

Bunların dışında görülecek değişiklikler, eser düzeltilirken gözden kaçmış olanlardır.

2. Eski metinlerin kolayca okunup anlaşılması için, aslında olmıyan noktalama işaretleri tarafımdan konulmuştur.

Agâh Sırrı Levend

BAŞLANGIÇ

Arap yayılması ve İranlılar

İslâm dininin ortaya çıkmasiyle başlıyan Arap yayılması, doğuya doğru gelişmeğe başlayınca, ilk yayılma alanı olarak karşısında İran'ı buldu. İran, eski bir uygarlığın merkezi idi. Medler'in hurafelerle karışık tarihlerine sahne olan bu merkez, ilk defa milâttan 330 yıl önce Büyük İskender tarafından ele geçirilmişti. Böylece sona eren Ahamenişlerden sonra, önce Partlar, sonra da Sâsâniler bu alanda hüküm sürmüş ve Sâsâniler, ikinci Halife Ömer zamanında İran'ın alınması ve son Sâsânî hükümdarı III. Yezdegird'in ölümiyle 652 yılında sona ermiştir.

Arap yayılmasının İran üzerindeki etkisi çok büyük olmuştur. Ahameniş soyundan Büyük Geştasp zamanında Zerdüşt dinine giren İranlılar, bu yayılma ile İslâm dinini kabul etmişler ve yavaş yavaş eski Pehlevî yazısını bırakıp onun yerine Arap harflerini almışlardır.

İlk zamanlar, İslâm dininin kuvvetli baskısına kolaylıkla boyun eğen İranlılar, gönülden bağlanmadıkları bu yeni dinin kendilerine ağır gelen manevî baskısından kurtulmak çarelerini arayıp durdular. Şuûbiyye hareketinin meydana çıkmasının ve Şiîlikle türlü bâtınî tarikatların İranlılar arasında fazla yayılmasının başlıca sebebi budur.

Öte yandan, Araplar'ın idaresi de İranlılar'ı memnun edemedi; yer yer ayaklanmalara yol açtı. Daha ilk zamanlar, Arap yayılmasının en azgın devrinde, Halife Ömer'in ölümiyle başlıyan büyük ayaklanma hareketi, bu hoşnutsuzluktan doğan tepkinin sonucudur.

Daha sonraları, Emevî halifelerinin mutaassıp siyasetiyle ordu komutanlarının ezici hareketi, nihayet vali ve âmillerin kötü idaresi halkı bezdirmiş ve ayaklanmaların artmasına meydan vermiştir. Bu ayaklanmalarda Şiî ve bâtınî propagandalarının büyük rolü olduğuna şüphe yoktur.

Horasan ve Mâverâünnehir, bu gibi hareketler için en elverişli bir bölge idi. Halifelik merkezinden uzak olan bu bölge, bir yandan

buraya yerleştirilen Arap kabilelerinin devamlı surette birbiriyle çarpışmasına sahne olurken, öte yandan da, batı Türkleri'nin sürekli akınına uğruyordu. Bundan başka, merkezin baskısından kaçan karıştırıcı siyaset ve din adamları da, bu uzak bölgeyi propagandaları için çok elverişli sayıyorlardı. Bu durum, halkı, kaynaşma halinde bulunduruyor, esaslı bir düzenin kurulmasına engel oluyordu. Nitekim, ilk atılışta Fars, Kirman ve Sicistan'ı alarak kuzeye doğru kolaylıkla ilerliyen Arap orduları, Emevîler devrinde Horasan'ı, hususiyle Mâverâünnehir'in hepsini ele geçirememişlerdir. Bu hususta Kuteybe b. Müslim'in bütün gayretleri boşa çıkmıştır. Nihayet bu bölge, Abbasîler devrinde Ebu Müslim-i Horasânî zamanında kesin olarak Arap egemenliği altına girmiştir.

Abbasîler, halifeliğin merkezini Bağdat'a taşımışlar ve ilk zamanlar düzenli ve kuvvetli bir idare kurabilmişlerdir. Emevîler'in Araplık gayreti güden merkezci ve mutaassıp idaresine karşılık, bunların, egemenlikleri altında bulundurdukları milletlere hayat hakkı veren siyaseti, İslâm dininin daha kolaylıkla yayılmasına imkân sağladı.

Ancak, İranlılar'ın yardımiyle iktidara geçen Abbasîler, yayılma bölgelerinde tutunabilmek için, Arap olmıyan yabancı kuvvetlere dayanmak zorunda kalmışlardır. Bu hal, kendilerini zayıflatan ve sonra da yıkan sebeplerden biri olmuştur. İlk zamanlar, Abbasî halifeliğinin dayanağı olan İranlı idarecilerin erki o kadar artmıştı ki, bundan kuşkulanan Halife Mansur, halifeliğin Emevîler'den Abbasîler'e geçmesini sağlıyan Ebu Müslim-i Horasânî'yi öldürttüğü gibi, Hârunürreşit de Cafer'i ortadan kaldırtarak, soyları boyunca kendilerine hizmet eden Bermekilere son vermişti.

Türkler ve Araplar

Çok eski zamandan beri İranlılar'la münasebette bulunan Türkler'in Araplarla olan münasebeti, asıl İslamlığın yayılmasından sonradır. İlk dört halife devrinde birdenbire fetihlere başlıyarak kısa bir zamanda İran'a yayılan Araplar, Emevîler devrinde Türkler'in egemen bulunduğu yerlere kadar uzandılar. Bu hal, Türkler'le Araplar arasında sıkı temasların başlamasına ve Mâverâünnehiri ele geçirmek maksadiyle açılan savaşlarda

karşılaşmalarına sebep olduğu gibi, bir kısım Türkler'in de batıya dönmelerine ve Arap idaresinin bulunduğu sınırlara yerleşerek, *halife ordularında görev almalarına yol açtı.*

Abbasîler, daha Emevîler zamanında İslâm ordularında görev alan Türk kuvvetlerinden çok faydalanmışlardır. Gerek sınır boylarında halifeler hesabına çarpışan, gerek türlü bölgelerde çıkan ayaklanmaları bastıran orduların en ileri safında Türkler bulunuyordu. Türkler, Halife Mu'tasım zamanında çoğalarak iktidarı ellerine almışlardır. Mu'tasım tarafından 841 de Türkler için Bağdat yakınlarında Sâmerra şehrinin kurulması ve önemli memurlukların onlara verilmesi, Türkler'in saygılı tutulduğuna en açık bir tanıktır. Bu hal, Deylemîler'in 945 te Bağdat'ta zorbalığa başladıkları zamana kadar sürer.

IX. yüzyılın ortalarından başlıyarak X. yüzyılın ilk yarısında, yer yer yığınlar halinde Müslümanlığı kabul eden Türkler, yeni dinlerinin yaşayıp kuvvetlenmesine ve İslâm uygarlığının Ön Asya'da yerleşmesine çok çalışmışlardır.

Arap idaresine karşı 920 de Horasan'da başgösteren Alevî ayaklanmasının, o sırada henüz Müslüman olup olmadıkları bilinmiyen Karahanlılar tarafından bastırılması, Türkler'in bağımsız bir devlet olarak Müslümanlığa yaptıkları ilk hizmettir.

Abbasîler'in halifeliği, Cingiz istilâsından sonra Hulâgû'nun Bağdat'ı almasına ve Halife Musta'sım'ın öldürülmesine kadar (1258) devam etmiş ise de, artık halifelerin sözü Bağdat'ın sınırlarını geçememiştir.

Arap egemenliğinin parçalanması

Abbasî halifelerinin kuvveti merkezde zayıfladıkça, vilâyetlerde valilerin kudreti artıyordu. Hususiyle Horasan gibi merkezden uzak ve türlü akımlara açık bulunan bölgeler, evvelden beri bir bağımsızlık havası içinde yaşamaktaydı. Nitekim İran'daki ilk hareket, Halife Me'mun tarafından Horasan'a vali olarak gönderilen Hüseyin oğlu Tâhir'in bu bölgede kurduğu hükümetle başlar (821-873).

Tâhiroğulları'nı, Sicistan'da bağımsızlığını ilân ederek Horasan'da bu soya son veren Saffârîler (867-917), onları da, Mâverâünnehir'de bağımsızlığını ilân eden ve Horasan'ı Saffârîler'den aldıktan sonra İran'ın kuzeyindeki Cürcan bölgesini de alarak

kuvvetli bir hükümet kurmuş olan Samanoğulları (874-999) takip eder.

Gerçi bunlar, halifeliğe olan bağlılıklarını büsbütün kesmiş değillerdi. Fakat bu bağlılık, hele Samanoğulları zamanında bir şekilden ibaret kalmıştır.

Horasan, Tâhiroğullari'yle Saffârîler; Mâverâünnehir de Samanoğulları zamanında iyi bir idareye ve bunun sonucu olarak bir derece rahata kavuşabilmiştir.

Yeni Fars edebiyatının başlaması

Arap yayılmasiyle bir durgunluk devresine girmiş olan Fars edebiyatı, ancak bu devirde kendini göstermeğe başlar.

Gerçi, Tâhiroğulları zamanında Arapça yine önemli bulunuyor, Arap yayılmasından sonra İran'ın eski eserlerine karşı gösterilen taassup aynı önemle devam ediyordu. Tâhir'in kendisi de Fars diline yabancı idi. Böyle olmakla birlikte, Tâhiroğulları zamanında Horasan'ın oldukça rahata kavuşması, eserlerini Arapça yazan bilginlerin yanında, Fars diliyle şiir söyliyen şairlerin yetişmesine de imkân vermiştir.

Daha önce parmak hesabiyle şiir yazdığı söylenen Ebu Hafs Sogdî-i Semerkandî ile Halife Me'mun'a aruz vezniyle kaside sunduğu kaydedilen Abbâs-ı Mervezî'den sonra, Tâhiroğulları devrinde Hanzala-i Bâdgîsî ve Fîrûz-i Meşrıkî eski tezkirelerin kaydettiği Farsça yazan iki şairdir.

Saffârîler zamanında da Ebu Selîk-i Gürgânî adlı bir şair kaydedilir.

Samanoğullları devrinde ise, İran edebiyatının en eski şairlerinden biri olarak gösterilen Rûdegî ile, ondan daha önce yaşamış olan Şehîd-i Belhî, Ebü'l-Hasan-ı Murâdî, Ma'merî, Dakîkî, Kisâî, Mencik-i Tirmizî ve Ebü'l-Müeyyed-i Belhî gibi şairler yetişmiştir. Bu devirden başlıyarak, "zü'l-lisaneyn" denilen, yani hem Arapça hem de Farsça yazan şairlerin ün aldığı tarihî kaynaklardan öğrenilmektedir.

Fars edebiyatının gelişmesinde Türkler'in rolü

Yeni Fars edebiyatının gelişmesine yol açan asıl Türk sultanları olmuştur. Türk hükümdarlarının sarayları, büyük şöhretleri

kendine çekmeğe başlamış ve hükümdarlarla vezirlerin koruyuculuğu, yeni Fars edebiyatının Arapça'nın baskısından kurtulup yavaş yavaş gelişmesini sağlamıştır. Meselâ, Am'ak-ı Buhârî, Necîb-i Ferganî ile Reşîdî gibi şairler Karahanlılar'dan teşvik görmüşlerdir.

Hindistan'la birlikte hemen bütün İran'ı egemenliği altına alan Gazneli Sultan Mahmut ile ardalarının sarayı ise, şair, bilgin ve sanatçıların sığındığı bir yerdi. Firdevsî'den başka Unsurî, Ferruhî, Esedî, Minûçihrî, Hakîm Senâî, Mes'ud-ı Sa'd Selman, Ebü'l-Ferec-i Revnî gibi şairlerin sanatlarına yol hazırlıyan Gazneliler olmuştur.

Büyük Oğuz yığınlarının başında İran'a gelip yerleşen Selçuklular (1040-XIII. yüzyıl) ve bunları takip eden Harzemşahlar'-la Atabeyler de, İran edebiyatının gelişip ilerlemesine geniş ölçüde yardım ettiler. Nâsır-ı Husrev, Hayyam, Enverî, Hâkanî, Sâib, Reşîdü'd-din-i Vatvat ve Nizâmî gibi Fars edebiyatının en değerli şairleri bu devirde yetişmişlerdir.

Hindistan'da da Tuğlukîler zamanında yetişen büyük şairlerden Emîr Husrev-i Dehlevî'yi kaydedebiliriz.

Yakındoğu'da, ve İran'da Moğol egemenliğinin kurulduğu devirde ise, ilk yayılma hareketlerinin yarattığı huzursuzluk geçtikten sonra, Fars dilinin en büyük nesir üstatları yetişmiştir. Vassaf ve Alâü'd-din Cüveynî gibi münşiler, eserlerini İlhanlılar'ın kendilerine bağışladığı imkânlar sayesinde meydana getirmişlerdir.

XV. yüzyılda ün kazanan şairler ve bilginler ise, Timuroğulları'yle öteki Türk hükümdarlarının sarayında en büyük itibarı görmüşlerdir. Hâfız divanını yeniden tertip ettirenin Hüseyin Baykara olduğunu burada hatırlıyabiliriz.

Türk şair ve bilginleri de, eserlerini Farsça yazarak bu edebiyatın gelişmesine hizmet etmişlerdir. Nitekim, Ferruhî ve Nizâmî başta olduğu halde İran edebiyatının en büyük şairlerinden bazısı Türktür.

Anadolu'da Arapça ve Farsçanın etkisi

Emevîler'den Abdülmelik, aldığı yerlerde Arapçayı devlet dili olarak kabul ettirmiş ve çok geçmeden Arapça, bütün İslâm

dünyasında devlet ve bilim dili olarak yerleşmiştir. Ayni şey, Türklerin yerleşip gelişmeye başladığı sırada Anadolu'da da olmuştur.

Halep, Harran, Nuseybin ve Musul gibi Arap kültürünün mühim merkezleri başta olmak üzere bütün Anadolu'nun cenubunu sarmış olan şehirlerin hemen kâffesinin ve aynı zamanda Türk ırkının henüz yerleşmiş olduğu Diyarıbekir bölgesi beldelerinin o devirde Arapça tekellüm etmekte oldukları gözönünde tutularak, Bizans'tan alınmış olan, asıl Anadolu kıtasında teşekkül eden sultanlıkta ve emâretlerin çoğunda devlet ve hükümet lisanının Farisîden ziyade Arapça olacağı tahmin ve istidlâl edilebilir[1].

Türkler hiçbir yerde Arap ve İran medeniyetine tamamen tâbi olmuş değildiler ve Türkler'in kendi lisanlarını unutmaları da hiçbir yerde vâki olmamıştır. Bununla beraber Arap ve İran medeniyetinin Türkler'e tesiri o kadar kuvvetli idi ki Türk lisanı hiçbir yerde devlet ve medeniyet lisanı olamadı. Türk devletinin en garbî kısmı olan Küçük Asya memleketinde XIII. asra kadar devlet lisanı Arapça idi; bu malûmat XIV. asırda Küçük Asya'da yazılan müellifi meçhul bir Farisî eserde mevcuttur[2].

Prof. Barthold'ün düzeltilmesi gereken şu cümlelerinde bahsettiği "müellifi meçhul farisî eser" Aksaraylı Mehmed oğlu Kerime'd-din Mahmud'un *Müsâmeretü'l-ahbar* adlı Moğollar zamanındaki Türkiye Selçukluları tarihidir. Yazar bu eserinde Sâhip Fahre'd-din Ali'nin vezirliği zamanında divan dilinin Arapçadan Farsçaya çevrildiğini şu satırlarla kaydetmektedir :

و در زمان وزارت صاحب فخر الدين على از تازى بپارسى باز كردانيدند تا برحسب ادراك واستعداد خويش از مطالعهٔ او چيزى فوت نشود وچون از نقير وقطمير اصل وفرع چيزى از احوال ممالك بروى نا معلوم نمى بايد .[3]

Arapçanın bu etkisi XII. yüzyılın sonlarına kadar sürer. XII. yüzyılın sonlarında Arapça'nın yavaş yavaş önemini kaybet-

[1] Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye tarihi, Selçuklar devri*, İst. 1944, s. 160.

[2] Prof. Barthold, *Orta Asya Türk tarihi hakkında dersler*, İst. 1927, s. 119.

[3] Aksaraylı Kerime'd-din Mahmud, *Müsâmeretü'l-ahbar* "Mukaddeme ve hâşiyelerle tashih ve neşreden" Osman Turan, Ankara 1944. s. 64.

tiği, buna karşılık Farsçanın önem kazanarak Arapçanın yerine geçtiği görülür.

Aziz bin Erdişir-i Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm* adlı eserini Arapça yazmak istediği halde, halkın Fars diline olan eyilimini ve bütün resmî yazıların bu dille yazıldığını görmesi üzerine eserini Farsça kaleme aldığını şu satırlarla kaydediyor :

اما چون جمهور اهالی ممالك روم بزبان پارسی مایل وراغب بودند واغلب سکان
وقطان آن بلاد بلغت دری قائل وناطق وجمیع امثله ومناشیر ومکاتبات ومحاسبات
ودفاتر واحکام وغیر آن بدین لغت مستعمل ومتداول ودواعی وخواطر همکنان بنظم
ونثر پارسی مصروف ومشغول ... [4]

Terceme-i medh-i fakr ü zemm-i dünya (Fatih ktb. 5426. Varak 229a) adlı eserin sahibi, Celâle'd-din Karatay'a sunduğu bu kitabını onun emriyle herkes anlasın diye Arapçadan Farsçaya çevirdiğini şu satırlarla kaydediyor :

انواع لغت مصطلحات بر علم عزیز وذهن منیر او پوشیده نیست اما اشارت فرمود
تا این مخدره را از حجلهٔ کحلیٔ لغت تازی برون آرم ودر لباس کافوریٔ پارسی بر دیدهٔ
افهام خاص وعام جلوه دهم ... [5]

Hattâ Anadolu'da da medreselerde Farsça öğretim yapıldığı *Şerh-i Kaside-i İbnü'l-Fâris* (Veliyye'd-din ktb. 1819, varak 115 b.) adlı Farsça risaledeki şu satırlardan anlaşılmaktadır.

در اوقات دروس شرح قصیدهٔ سیدالمحققین ... ابن فارض ... که جماعت اصحاب
وفا واخوان صفا بر خدمتش میخواندند در شهر انطالیه از غرهٔ ربیع الاول لسنة ثلث
وعشرین وسبعمائة [6]

Ebu Hanife Abdü'l-kerim bin Ebu Bekir tarafından, Ankara emîri olan Muhiddin bin Mes'ud bin Kılıç Arslan (1156-1192) adına meydana getirilen *Mecma'ü'r-Rübaiyyat*'ta Bedî'-i Engûriyeî, Muhyevî-i Engûriyeî, Hakîm Mahmud-ı Engûriyeî adlı Ankara'lı üç şairin Farsça rübaileri bulunmaktadır [7].

Bütün bunlar, Fars diliyle edebiyatının Anadolu'da gittikçe yaygın bir hal aldığını ve XIII. yüzyılda hem devlet dili, hem de bilim ve edebiyat dili olarak gelişip kuvvetlendiğini göstermeğe yeter.

[4] Aziz bin Erdeşîr-i Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm*, İst. 1928, Fuat Köprülü'nün "mukaddemesi"yle, İst. 1928, s. 537.

[5] Ahmet Ateş, *Hicrî VI. -VIII. (XII.XIV.) yüzyıllarda Anadolu'da Farsça eserler*: *Türkiyat* Mecmuası, c. 7-8, cüz. 2, s. 123, İst. 1945.

[6] Aynı eser, s. 125.

[7] Aynı eser, s. 107 - 509

G İ R İ Ş

Türk dili

Türkçenin, Arapça ile Farsça yanındaki durumunun ilk zamanlar çok tehlikeli olduğuna şüphe yoktur. Eğer, fikirlerini halka yaymak maksadiyle "avam dili" sayılan Türkçeyi kullanan, yahut halk arasında yetiştiği için eserlerini Türkçe yazan şairler olmasaydı, bu ezici üstünlük karşısında, Türk dili ve edebiyatının gelişmesi daha uzun yıllar gecikmiş olacaktı.

Türkçenin bu durumunu Âşık Paşa şu beyitlerle çok güzel belirtiyor:

Gerçi kim söylendi bunda Türk dili
İlle ma'lûm oldı ma'nâ menzili

Çün bilesin cümle yol menzillerin
Yirmegil sen Türk ü Tâcik dillerin

Kamu dilde var idi zabt ü usûl
Bunlara düşmüşidi cümle ukûl

Türk diline kimsene bakmaz idi
Türkler'e hergiz gönül akmaz idi

Türk dahi bilmez idi ol dilleri
İnce yolı ol ulu menzilleri

İlk zamanlar Türkler için faydalı olmak isteği, daha sonra da halkın gösterdiği rağbet üzerine şairlerin Türk dilini kullanmaları, Türkçenin yaşamasına ve edebî dil olarak gelişmesine imkân vermiştir.

İzze'd-din Ahmed, *Süheyl ü Nevbahar'da* halkın Türkçeye olan eyilimini şu mısralarla anlatıyor :

Cihanda bugün resm eyle gider
Ki ögüş kişi Türkiye meylider

Bu hikmetdürür kişi ger eyleye
Ki dilince her kavm ile söyleye

Âşık Paşa'dan sonra gelen şairler de, Türkçe yazdıkları eserleri Türkler'e faydalı olmak için kaleme aldıklarını kaydetmek ihtiyacını duymuşlar ve Arapça ile Farsça gibi iki zengin dil dururken Türkçeye başvurmaları sebebini böylece açıklamayı gerekli bulmuşlardır.

Devletoğlu Yusuf'un 1423-1425 te yazdığı manzum *Vikaye*'nin ön sözünden :

Dinle imdi Türki bir manzum kitab
İtdiğümçün siz bana itmen itab

İy nice gördük ulu âlimleri
İlmiyile âmil ü kâmilleri

Türk dilince bunca te'lif itdiler
Ol (ki) maksuddur anı gözetdiler

Özrini hem anda kıldılar beyan
Hayr-ı nas olmak dilediler heman

Ya'ni kim çok düzdiler Türkçe kitab
Ma'ni yüzinden götürdiler nikab

Kimse anı görüp inkâr itmedi
Hem idenler dahi hiç ar itmedi

Fuzulî, *Hadikatü's-süeda'nın* ön sözünde, *Vakayi'-i Kerbelâ ve keyfiyyet-i ahvâl-i şühedâ* adiyle de anılan bu eserini Türkler için yazmağa teşebbüs ettiğini kaydediyor ve bunun gerekli olduğunu belirterek şunu söylüyor :

Ey feyz-resân-ı Arab ü Türk ü Acem
Kıldun Arab'ı efsah-ı ehl-i âlem
İtdün füsehâ-yi Acem'i Îsî-dem
Ben Türk-zebandan iltifat eyleme kem

Türkçenin hakir görülmesi

Arap ve Fars dilinin etkisi altında gelişen Türk dili ve edebiyatı, ilk çağlarında, elbette tam bir olgunluk gösteremezdi. Bir deneme devrinin geçmesi ve Türk dilinin uzun ve devamlı bir çalışma ile işlenmesi gerekirdi.

Anadolu'da Türk edebiyatının gelişmeğe başladığı zamanlarda yetişen şairler, dilin ancak kendi gayretleriyle olgunlaşacağını

düşünmediler. İlk eserlerde görülmesi tabiî olan acemiliğin sebebini yalnız dile yükleterek, her vesile ile Türkçenin darlığından ve yetmezliğinden şikâyette bulundular. Türkçe, onlara göre bir avam diliydi. Büyük emekler harcıyarak meydana koydukları eserlerde bu dile başvurmak onları utandırıyor, her zaman özür dilemek zorunda bırakıyordu. Sık sık görülen bu sitemlerin en dikkate değer olanı, Hoca Mes'ud ile İzze'd-din Ahmed'in 1350 de yazdıkları *Süheyl ü Nevbahar* adlı eserde yer tutan şikâyettir. Hoca Mes'ud eserin sonunda :

Şükür Tañgrıya kim bu hoş dâstan
Düzüldi nite kim bite bûstan

beyti ile başlıyan uzunca bir manzumede, Türk dilinin darlığından ve bu dille eser yazmanın kolay olmadığından bahsederek özür dilemeyi gerekli buluyor ve eseri yazarken çektiği sıkıntıyı :

Bu bir nice beyti düzince benüm
Hacâletden eridi yaru teñüm

beyti ile anlattıktan sonra, eserine Arapça ve Farsça kelimeleri doldurmasının vezin sıkıntısından ileri geldiğini kaydediyor ki, bu manzumede doğru görünen tek nokta budur. Bir özür olarak ileri sürdüğü Türkçenin darlığı iddiasının ne kadar yersiz olduğu ise, aynı eserde sade bir dille yazdığı gazellerden kolayca anlaşılabilir.

Fuzulî bile aynı şikâyeti tekrarlamaktan kendini alamamıştır.

Ol sebebden Farisî lâfzile çokdur nazm kim
Nazm-ı nâzük Türk lâfzile iken düşvâr olur

Türkçenin zenginliği

Halbuki Türkçenin zenginliği, bu şikâyetlerin yapıldığı zamanlardan çok daha önce bir gerçek olarak ileri sürülmüş ve eserlerle ortaya konmuştur. Kâşgarlı Mahmud'un XI. yüzyılda yazdığı *Divanü Lûgati't-Türk*, bu eserlerden biridir. Karahanlılar devrinde Kâşgar'da yetişerek 1072 de Bağdat'a gelen Mahmud, Türk dilini tanıtmak ve bilmiyenlere öğretmek maksadiyle yazdığı bu sözlükte, gerek kaydettiği kelimeler ve gerek getirdiği örneklerle, Türk dilinin zenginliğini ve genişliğini belirtmiş oluyordu.

Türk adının Tanrı tarafından verildiğini söyliyen Kâşgarlı Mahmud, eserinde Türkçülüğü de ilk defa savunmak istemiştir.

Türkler'in egemen olduğu ülkelerde Türk'ü ve Türkçeyi tanıtmak için dile dair yazılan bu çeşit eserlerde aynı gayretin harcandığı görülür.

Bu bakımdan gerçek bir değer taşıyan bir eser de, Fahre'd-din Mübarekşah'ın *Şecere-i Ensab*'ına önsöz olarak yazdığı Farsça tarihtir. Yazar, 1205 te Lahor sultanı Kutbe'd-din Aybey'e sunduğu bu eserde, Arapçadan sonra Türkçeden daha iyi ve daha heybetli bir dil olmadığını kaydetmektedir.

Bu yolda en ileri giden ve Türkçenin üstünlüğünü, sırf bu maksat için yazdığı ayrı bir eserle belirten Ali Şîr Nevâî olmuştur. XV. yüzyılın en büyük bilgin ve şairlerinden biri olan Nevâî, *Muhakemetü'l-lûgateyn* adını verdiği eserinde Türkçe ile Farsçayı kıyaslıyarak, Türkçenin Farsçadan daha zengin bir dil olduğunu örneklerle gösteriyor.

Eserinin bir yerinde de, Farsça manzume yazan Türkler'e sitem ederek, Türkçenin, genişliği ve zenginliği bakımından hüner ve marifet göstermeğe çok elverişli olduğunu şu satırlarla kaydediyor: *Ve hünersiz Türkniñg sitemzarif yiğitleri âsanlıkka bola Farisî elfaz bile nazm ayturga meşgul bolupturlar. Ve filhakika eğer kişi yahşi mülâhaza ve teemmül kılsa çün bu lâfızda munça vüs'at ve meydanıda munça füshat tapılur. Kirek kim munda her nevi sühangüzarlıg ve fasih-güftarlıg ve nazm-sazlıg ve fesâne-perdazlıg âsanrak bolgay.*

Türk dilinin zenginliğini belirtmek için harcanan bu gayretler sonraları görülmez olur.

Hangi Türkçeye Osmanlıca diyoruz?

Osmanlıca, Tanzimat'ın ortaya attığı deyimlerdendir. Siyasî birliği kurmak maksadiyle "millet-i Osmaniye" tamlamasını uyduran Tanzimatçılar, Osmanlı ülkesinde konuşulup yazılan Türkçeye de "Osmanlıca" dediler. Tanzimat'tan sonra yazılmağa başlanan Türkçe gramer kitaplarına "kavâid-i lisan-ı Osmanî" adı verildiği gibi, Türk dili de "Türkçe, Arapça ve Farsçadan mürekkep bir lisan" olarak tarif edildi.

Bu genel anlamda, Türkçeye "Osmanlıca" demek elbette doğru olmaz. Bu takdirde eski dili belirtmek için kullandığımız

Osmanlıca deyiminin de yerinde olmaması gerekmez mi? Bu noktayı biraz aydınlatalım :

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulduğu zamandanberi, saray, medrese, tekke ve yeniçeri ocağı gibi türlü çevreler meydana gelmişti. Sarayla medrese klâsik edebiyatın gelişmesini desteklerken, tekke, kendine mahsus ebediyatı meydana getiriyor, yeniçeri ocağı ise, halk edebiyatını devam ettirmeğe çalışıyordu. Tekke edebiyatı ile halk edebiyatının dili Türkçe idi. Klâsik edebiyatın dili ise Arap ve Farsçanın etkisi altında büsbütün başka bir yol güden yapma bir dildi. Bu dil, XVI. yüzyıldan sonra konuşma dilinden büsbütün ayrıldı. O kadar ki, yalnız Türkçeyi değil, Arapça ve Farsçayı iyi bilenler bile, onu doğru okumak ve kolayca anlamakta güçlük çektiler.

Bununla birlikte, bu yapma dil, ancak hüner ve marifet göstermekten ibaret olan eserlerde yer tutuyor, Türkçe ise, konuşma dili olarak halk arasında, yazı dili olarak da halk için yazılan eserlerde canlı olarak yaşıyordu. Hattâ yaşıyan bu sade Türkçe, Divan şairlerinin eserlerinde bile görülmekte idi. Onlar da halk için yazmak istedikleri zaman açık Türkçeye başvuruyorlardı.

O halde, ilk gündenberi yanyana yürüyen iki ayrı dille karşı karşıya bulunuyoruz, demektir. Biri konuşulan ve yazılan sade Türkçe, öteki ise yalnız bazı aydınlar için yazılan fakat hiç konuşulmıyan yapma Türkçe. Bunları birbirinden ayırdetmek için elbette adlandırmak gerekir.

Hangisine Türkçe, hangisine Osmanlıca diyoruz? Birer örnek vererek açıklıyalım. "Kafasını kılıçla gövdesinden ayırdı" Türkçedir; bunu demek için Nergisî'nin kullandığı *Mikrâs-ı tîg ile gerden-i kâfur-iltibasından fark-ı pürlemeânını cüdâ kıldı* cümlesi Osmanlıcadır. "Canı cehenneme uçtu" Türkçedir; bunun karşılığı olan *Bâlâ-yı kûh-sâr-ı serinde âşiyan-saz olan zâg-ı cîfe-hâr-ı cân-ı habîsi şigâf-ı târekinden nişîb-gâh-ı dûzaha pervaz eyledi* cümlesi Osmanlıcadır.

Denilebilir ki, bir cümle, istediği kadar yabancı kurallarla yapılmış tamlamalar, bileşik sıfatlar ve çoğullarla yüklü bulunsun; fiili, nesnesi ve bağları Türkçe oldukça o cümle Türkçe sayılır. Bu, her zaman öne sürülebilecek bir düşüncedir; mantık bakımından yanlış da sayılmaz. Ancak öyle cümleler vardır ki, kelimelerle

tamlamalarını bir tarafa bırakalım; ne fiili ne nesnesi, hattâ ne de edâtiyle zarfı Türkçedir.

Baki'nin Sultan Süleyman için yazdığı mersiyeden :

Ey pây-bend-i dâm-geh-i kayd-ı nam ü neng
Tâ key hevâ-yi meşgale-i dehr-i bîdireng

Bu beyitte cümle tamam, anlam yerinde fakat fiil yoktur. "Ne zamana kadar" karşılığı olan Farsça "tâ key" zarfı, "ne zamana kadar devam edecektir." yerine kullanılmış. Bu kullanıma hiç diyecek yok. Şair, ustalıkla zarfı fiil yerine kullanmış; fakat ne yapalım ki, fiil yerine gelen bu kelime Türkçe değil.

İki mısradan ibaret olan bu tam cümlenin içinde bir tek Türkçe kelime olmadığı gibi, fiil yerine kullanılan zarf ile birlikte özne de, nesne ve bağlar da Farsçadır. Buna Türkçe diyebilir miyiz?

İşte Osmanlıca diye adlandırdığımız dil, halkla ilgisini büsbütün kesen bu dildir; Veysî'lerin Nergisî'lerin ve sonradan onların izinde yürüyenlerin kullandığı yapma dildir.

Fars edebiyatının etkisi

Bizans saltanatı yıkıldıktan sonra İstanbul'da başlıyan saray hayatı, Türk şairlerinden başka, Arap ve İran şair ve bilginlerini de kendine çekmiş, bu hal Arap ve Fars edebiyatının sürümünü arttırmıştır. Ele geçen yeni eserler, Fatih'in sarayında toplanan İran sanatçılarını bize tanıtmaktadır. Bunlar arasında Hâmidî, Kâşifî, Kabulî, Meâlî, Riyazî, Ali b. Mülûk[8] gibi şair ve münşileri sayabiliriz.

Kâşifî, *Gazânâme-i Rûm*[9] adlı eserinde İstanbul'a gelişini, Veliyye'd-dinzade Ahmed Paşa ile tanışmasını ve Fatih'ten gördüğü itibarı şu beyitlerle anlatıyor :

ز ملك عرب رفته از انقلاب
بروم آمده باهزار اضطراب
بقسطنطنيه كرفته مقام
شده شهره درپيش هر خاص وعام

. . . .

[8] Ali b. Mülûk'ün eserlerinden *Zafer-nâme* adını taşıyan ve Fatih'in Uzun Hasan'ı yenmesini tasvir eden birisi Kahire'de Hidiviyye kitaplığındadır.

[9] Tek yazması İst. Üniver. ktb. Ty. No: 1388.

در آنجا مرا شد رفیق پدید
بقفل بلاهای من شد کلید
کدام آنك اسمش زروی یقین
بد احمد ابوالفضل بن ولی الدین

. . . .

برفتم بنزدیك شاه جهان
بدو عرضه فرمودم این داستان
مرا تربیت کرد آن تا جور
بمن داد خسرو بسی سیم و زر
کنونم ز دوران و رای رشید
دل شادمانست و بخت سعید

Tokatlı Leâlî'nin başına gelenler ve Mesihî'ye:

Mesihî gökden insen sana yer yok
Yüri var gel Arabdan ya Acemden

beytini söyleten, Fars şairlerine karşı gösterilen rağbettir.

Öte yandan, İslâm bilimlerinin merkezi olan medreselerin Arapçaya verdiği önemle, "ırfan" çevrelerinin Farsçaya verdiği değer, Türk edebiyatının Arapça ve Farsça ile daha sıkı çemberlenmesine, yatağını değiştiren bir nehir gibi başka bir vâdide yol alıp ilerlemesine sebep olmuştur. Eğer bu etki, meselâ Arapçanın Farsça üzerindeki etkisi derecesinde kalsaydı birlikte kurulan İslâm uygarlığının ve sürekli bir tarih münasebetinin gereği olarak tabiî sayılabilirdi. Fakat böyle olmadı. Kendini bu akıntıya kaptıran Türk dili ve edebiyatı gelişmesini bu yolda aradı.

XIV. YÜZYILDAN TANZİMAT'A KADAR EDEBÎ DİL

Edebî dil olarak ilk ürünlerini XIII. yüzyıl sonunda vermeğe başlıyan Batı Türkçesi, XIV. ve XV. yüzyıllarda Fars dili ve edebiyatının etkisi altında gelişerek, XVI. yüzyılda, bu yolda erişebileceği son hadde varır. Edebî dilin takip ettiği yolu göstermek üzere seçtiğimiz örnekler, kelimeleri, tamlamaları ve zincirleme ibareleriyle, divan dilinin nazımda ve nesirde geçirdiği evreleri göstermiş olacaktır.

Nesir dilinin gelişmesi

I. Murad'ın vakfiyesi :

Biti kaleme geldi şol muceb üzre kim dârende-i tevki' sâhibü'l-fütüvveti ve'l mürüvve kulum Ahî Musi'ye Migalkara nahiyetinde bir pâre yir canumiçün âhiretümiçün vakf-ı evlâd kıldum. Ve andan sonra oğulları, oğullarınun oğulları oğullarına nesle'n ba'de nesli'n ve oğullarınun kızlarına ve kızlarınun kızı kızlarına ve kız oğullarınun kızlarına ve oğullarına batne'n ba'de batni'n ve nesle'n ba'de nesli'n vakf-ı evlâd kıldum. Zira hısımum Seydi Sultanun kızçugazın aluvirdüm; ve ahîlerümden kuşanduğum kuşağı Ahî Musi'ye kendü elümle kuşadup Migalkarada ahî dikdüm. Ve bu Ahî Musi veya evlâdlarından kimesneyi ihtiyar idüp, ya akribalarından veya güyegülerinden ahîlik icâzetin virüp, bizden sonra yirümüze ahî sen ol diyeler ki, bunlar fevt oldukdan sonra şer'ile sâbit ve zâhir ola. Geri ol ahî de Ahî Musi üslûbı üzre bu hayr itdiğüm yirler oğullarına ve kızlarına neslen'n ba'de nesli'n vakf-ı evlâd kıldum. Gayri âhara virilmeye. Bu günden girü Ahî Musi'nün taht-ı tasarrufında olsun. Eğer bu vakf-nâmede şart olan ahîlerden veya kız kızlarından veyahut kendüler ahîlıkların ısmarladukları ahîler ellerinden nesle'n ba'de nesli'n gayri âhara telbisat idüp alınursa, Allâhu taâlâ celle celâlühu rahmet eylesün ol kadılara ki ve ol beğlere ki benüm bu vakf-nâmemi neslümüzden olan pâdişah, halledet hilâfetehu hazretlerine arzidüp girü bu vakf-nâme mûcebince sahiblerine aluvirmesine sa'y ide. Ve illâ gayri âhara mesned olup aluvirenlerün ve virenlerün üzerine

Hak sübhânehu ve taâlânun la'neti ve cemî-i melâyiklerinün la'neti anlar üzerine olsun. Ve benüm dahi elüm yevmü'l-kıyâmetde anlarun yakasında olsun. Ve bu yirler hadlerine kimesne dahl itmesün ve gayri âhara virilüp tebdil itmeyeler. Hâşâ kim neslümüzden olan pâdişah hazret-i şerifleri ben canumiçün âhiretümiçün bir pâre yir vakfidem, dahi anlar tebdil ideler; hâşâ hâşâ. İşbu zikrolan şart-ı vakf-nâme bir dürlü dahi ola. Ol yirün haddi ve sınurları: bir haddi Fudayil evinden tabağlar (debbağlar) işledüği bınara ve bınar ayağından sazlığa Yeğen köyine geçer köpriye geçdükden sonra keriş sıra Yeğen köyine bakan gedüke, gedükden girü aşağa Saruyara inen Kanılı yolına, andan girü yola inen Gâvur köyine, Gâvur köyi yolından girü Susıra, Füryaz ahîsi tekyesinden avretler ton yudukları yire değin, andan girü dere sıra dik yukaru Kılıççı Hasan bağı araluğından gelen yola. Hasan bağından gelüp tolayı Şar sokağına inince, Hasan bağından girü Fudayil evine gelince tasarruf eylesün. Kâyine'n men kâne müzâhim ve muârız olmasun. Her kimse ki bu hayr itdiğüm yirler içün bu ahîlerümi incide, hemen beni incidür, şöyle bileler. Ba'dehu ol kadılara ma'lûm olsun ki eğer benüm bu hayrümde olan Ahî Musi'ye ve evlâdlarına ve bu ahîler dahi kendü yirlerine dikdükleri ahîye ve nesillerine nesle'n ba'de nesli'n benüm bu hayr itdiğüm yirler içün zahmet ve meşakkat ide ve gayri âhara aluvireler; cemî-i la'neti kabul itmiş olalar. Ve cemî-i âvârız-ı divâniyyeden ve tekâlîf-i örfiyyeden, ulakdan ve sekbandan ve cârehurdan (cerehor) ve nâyibden ve salgundan muaf ve müsellem olalar; dua-i devâm-ı devlete meşgul olalar. Biti mutalea kılanlar muhakkak bilüp biti üzre itimad kılalar. Tahrire'n fi gurreti recebi'l-mürecceb, liseneti seb'a ve sittîne ve seb'a mie (14 mart 1366)[10].

Aydınoğlu Mehmed Bey adına XIV. yüzyılın başlarında yazılmış olan *Kısasü'l-enbiya* tercümesi'nden :

Altıncı bab Âdem Peygamberün yir yüzine indükden sonra hali niteliğin beyan kılur. İbnü Abbas eyitdi (Radiye'llahü anh): Kaçan Âdem yir yüzine Serendib tagı üzere indi ve Serendib tagınun başı cümle yir yüzi tagından gök yakınrakdur. Pes Âdemün ayağı Serendib tagı üzere ve başı gökteyidi. Ferişteler duasın ve tesbihin işidürdi.

[10] *Tarih Vesikaları*, c. 1, 1941, sayı 4., s. 243-244.
Vakfiyenin aslı: Topkapı Sarayı Arşivi. Yemen Fâtihi Sinan Paşa kısmı, No. 1. Yayınlıyan Tahsin Öz.

Âdem ferişteler ile işirgenürdi.[11] *Pes Tañgrı taâlâ anun boyın altmış arşuna indürdi ve andan ilerü*[12] *başı bulıda irerdi. Depesi taz olmışidi.*[13] *Oğlanlarınun bir nicesine tazlık andan kaldı. Kaçan boyı kısaldı ise Âdem eyitdi: Ya Rabbi, sarayunda senün konşunidüm ve senden ayruk besleyicim ve saklayıcım yoğidi. Uçmak içinde hoş yir içerdüm ve kande seversem otururdum. İmdi bu tağ üzere beni indürdün. İlerü boyum uzundı, ferişteler ünin*[14] *işidürdüm ve uçmagun görklü yiyisin bilürdüm ve ferişteler arşı tavaf kıldugın görürdüm. Şimdi beni yire indürdün ve boyum kısa kıldun. Uçmak kokusı benden üzüldi ve ferişteler üni benden kesildi. Pes Tañgrı taâlâ cevab virdi kim: Ya Âdem, bu dükeli*[15] *yazukundan*[16] *ötürü oldı. Veheb bin Münebbih eyitdi: Kaçan Tañgrı taâlâ Âdemi uçmakdan yir yüzine indürdi. Pes yir üzere oturıcak aksurdı, şöyle kim burnından kan akdı; kaçan ol kan akdugın gördi, korkdı; zira andan ilerü görmiş degüldi. Pes yir ol kanı içmedi ve yir üstinde kömür gibi karardı. Pes Âdem yavlak korkdı ve uçmagı ve anun içindeki nimetleri andı, düşdi; ussı*[17] *gitdi ve kırk yıl tamam ağladı. Pes Allahü taâlâ bir ferişte viribidi.*[18] *Âdemün karnın ve arkasın sıgadı ve elin Âdemün yüregi üzere kodı. Ol kayguyı ve ussızlıgın giderdi. Pes Âdem dinlendi ve ol gussadan kurtuldı.*[19]

II. Murad devrine ait *Yazıcızade Ali*'nin *Selçuk-nâmesi*'nden :

Çün Han Gâzan Rûm'un saltanatını Feramerz oğlı Alâe'd-din Keykubad'a tefvîz buyurdı. Alâe'd-din Keykubad celed ve bahâdır yiğitidi. Rûm'un mütemerridlerine gereği gibi gûşmâl virdi ve Karamânîler ve Ermenak harâmîleri her kerret ki Ermenak dağlarından çıkup il urmağa ve harâmîliğe gelürlerdi, Moğol ve Müslümanla gice gündüz dimezdi yürüyüp varurdı ve ol muhâdili kırup helâk iderdi. Anun zamanında havâric ve tâbi'lerün bazı helâk oldılar, bazı adların ve donların tagyir idüp il arasına dağılup gizlendiler. İller ve yollar

[11] İşirgenürdi = arkadaşlık ederdi,
[12] İlerü = önce .
[13] Taz olmışidi = dazlak olmuştu, yani tepesindeki saçlar dökülmüştü,
[14] Ünin = sesini.
[15] Dükeli = hepsi.
[16] Yazukundan = suçundan.
[17] Ussı = aklı.
[18] Viribidi = gönderdi.
[19] Kısasü'l-enbiya, Türk Dil Kurumu ktp., No. A/145, s. 40—41.

anlarun şerrinden emin oldılar. Bunun üzerine bir müddet geçdi. Tatar Hanı, Rûm'un nısfını, Sıvas ve Konya ve Lârende ve Kırşehri ve Aksaray ve Kayseriyye ve Engûriyye etrafını Sultan Mes'ud'a bırakdığından sonra alup mutasarrıf olmışlardı. Alâe'd-din Keykubad'dan dahi aldılar ve Simre ve Kastamoniyye ve Sinop ve Samsun etrafını, ta İznik ve Karesi ve Saruhan hududına gelince Sultan Mes'ud'un oğlı Gazi Çelebi'ye mukarrer buyurdılar. Gazi Çelebi çün Karamânîler ve ol etrafdagı mütemerridler şerrini, Moğol beyleri Lârende etrafında durup def' iderlerdi. Kendüzi Sinop'da kadırgalar düzüp hunhar reisler ve azablarla Karadeniz kenarlarında Çerkes ve Rus ve Kefe frenklerine gazâ itmeğe meşgul olurdı. Bu esnada uc etrafından haber vardı ki, Kayı'dan Ertuğrul oğlı Osman Beği uçdagı Türk beğleri dirilüp kurıltay idüp, Oğuz töresin sorışup, han dikdiler diyü. Ol hikâyet bu minval üzerindeydi ki, uçdagı Türk beğleri, Oğuz'un her boyından uç etrafında Tatar şerrinden korunup yaylarlar ve kışlarlarıdı. Rûzgârla karşı Tatardan incinenler uca gelüp çoğaldılar. Filcümle ol illerün beğleri ve kethüdâları cemolup Osman beğ katına geldiler ve meşveret kıldılar. Çok kaal ü kîlden sonra sözleri ihtiyarî bu oldı ki, eyitdiler: "Kayı Han, hod mecmu' Oğuz boylarınun Oğuz'dan sonra ağaları ve hanlarıydiler ve Gün Han'un vasıyyeti Oğuz töresi mucebince hanlık ve pâdişahlık Kayı soyı varken özge boy hanlarınun soyına hanlık ve pâdişahlık değmez. Çün şimden girü Selçuk sultanlarından bize çare ve meded yokdur, memleketün çoğı ellerinden çıkdı, Tatar üzerlerine gereği gibi müstevli oldı. Çün merhum Sultan Alâe'd-din'den dahi size safa nazar olmışdur, siz han olun ve biz kullar Sultanumuz hizmetinde bu tarafa gazâya meşgul olalum" didiler. Osman Beğ dahi kabul itdi. Pes mecmu' urudurup Oğuz resmince üç kerret yükünüp baş kodılar. Ol zamanlarda Oğuz töresinden bakiyye varidi, şimdiki bigi top unutulmamışidi. Dolu obalardan kımran getürdüp Osman Beğe sağrak sundılar.

Çün içdi, çavuşlar sıhhat ve âfiyet ve pâdişahlık mubarek olsun diyüp duâ ve senâ kıldılar. Andan cem'iyyet tamam birle göçüp Bilecük kal'ası üzerine vardılar. Tis'a ve tis'îne ve sitte mie yılında.

Osman Beğ Bilecük'i feth itdi ve gazâ ve cihâdı çavı, Rûm ve Şâm ve Acem akalimine münteşir oldı. Ve her tarafdan ulemâ ve efâzıl Osman iline geldiler. Çün Sultan Mes'ud oğlanlarına dahi Simre'de hussâd ve muhâlifler şerrinden nekbet irişdi; günden güne

Osman ve Karesi iline ve Aydın etrafına ki, ol vakit leşker ili dirlerdi, göç göç ardınca Türk evleri gelüp dolarlardı ve Rûm ilinde Dobruca ilinde duran müslümanlar dahi kâfirden üşenüp göçüp Karesi iline geçdiler, vesselâm [20].

1452 de istinsah edilmiş olan, Musa bin Hacı Hüseyin bin İsa'nın *Hısnü'l-hasîn* tercümesinden :

Bilgil imdi iy aziz, Hak taâlâ'nun tevfiki sana refik olsun, Muhammed Mustafa sana şefi' ü şefik olsun Ve evliyânun himmeti ve selef-i sâlihînün duâsı sana zâd-ı tarîk olsun. Eğer sen bu tarîk-ı dinde sâlik-i sâdık isen, ol mahbûb-ı Hakk'a ulaşmağa âşık isen, sana temennide oturmak lâyık değül, ki kötürüm kişi menzil almağı lâyık değül. Gerekdür daima senün işün yol ola. Ve lîkin o yolda dahi azıgun bol ola. Zira merkebün yiğim olmasa varup maksuda irmeğe el bulımaz. Ve dahi azığiyle sana gerek kim armağan bile ola; tâ Mahbub'a el boş ile varmayasın. Zira bilürsin hediyye mahabbet arturur. Nitekim ol Seyyid-i kevneyn buyurdı, aleyhisselâm: "Tehâdû tehabbû" yani birbirinüze hediyye idişün; tâ kim mahabbetinüz ziyade ola. İmdi sizün hediyyenüz ol Pâdişah hazretine bu metâ-ı dünya değül. Zira Hak taâlâ katında dünyadan mezmum, hakir mahlûk yokdur. Ve andan habîs ü murdar yoktur. Nitekim kelâm-ı Rasûl aleyhi's-selâm buna şahitdür; buyurır: "Ed dünya cîfetü'n ve talibühâ kilâbü'n". Pes şol nesne kim müşâbih-i cîfe ola ve tâlibi anun kelb ile semiydaş ola; ol Pâdişah'a armağana nite lâyık ola. Pes sizün armağanınuz ol Aziz dergâha emre mümtesil olup ve nevâhîden münzecir olup, dergâh-ı izzetde muhkem durup, teveccüh-i kalbile hidmet göstermekdür, kim gayet-i kemalde ola; naks üzre olmıya; tâ kim mahall-i kabul vâki' ola. Ve illâ ol hediyye merdud olup sahibi matrud olur. [21]

Kimin tarafından çevrildiği bilinmiyen Maazoğlu Yahya nın *Münâcât*'larından :

İlâhî! Sen keremler umanı mahrum itmezsin. Sen rahmetler umanı magbun itmezsin. Sen kapuna varanları yine döndürmezsin. Sana yüz tutanları nevmid itmezsin. İlâhî! Rahman benem didün;

[20] *Selçuk-nâme*: Topkapı Revan ktp. No. 1390-1391.
Yukarıki metin şimdiye kadar yayımlanmamış olan bölümden alınmıştır. Osmanlı tarihinin başlangıcını aydınlatması bakımından çok önemlidir.

[21] Bendeki nüshadan.

âsîleri yargılamak yaraşur. Rahîm benem didün; âsî bendeleri esirgemek yaraşur. Settâr benem didün; hazretüne bizüm ayıblarumuzı örtmek yaraşur. Gözlerümüz yaşlarına nazar itmek yaraşur. Tâat itmek elümüzden gelmedüğin bilürdün; yaratdun. Yine bizi sen af it...

İlâhî! Sen buyurdun kelâmunda ki, biz af idevüz; bize zulm idenlerden biz af itdük. İmdi biz dahi nefsümüze zulm itdük; af itgil. Bizden dahi sen buyurdun kelâmunda ki, hidmetkârlarumuzı azad idevüz; azad itdük. İmdi sen dahi biz bendeleri tamudan azad itgil. Sen buyurdun ki, miskinleri döndürmeyevüz kapumuzdan mahrum. İmdi sen dahi bizi, kapuna geldük, mahrum döndürmegil...

İlâhî! Eğer keremün olmayayidi ben kim oluridüm. Eğer inâyetün olmayayidi ne olurdı benüm hidmetüm. Fahrum senün hidayetündürür. Tâcüm vilâyetündürür. İzzetüm ma'rifetündürür. Bezegüm seni birlemegümdürür. Saadetüm seni sevdigümdürür. İhlâhî! Sevgüni içümden benüm gidermegil; Habib'ün yüzi suyı hakkıyçün ve hörmetiyçün.[22]

Sinan Paşa'nın *Tazarru'-nâme*'sinden :

Ey gözlerün nûrı, ey gönüllerün sürûrı; başumuzun tacı, ehl-i dilün mi'râcı; gönül hanesinün ziyası, dil hastasınun şifası; derd ehlinün enîsi, ışk âvâresinün celîsi; yol isteyenün delili, hidâyet çerâgının delili; dil tahtınun hânı, sîne serîrinün sultanı; can ıklиminün penâhı, gönül şehrinün şehenşâhı; hayret denizine garkolanun elin alıcı, dalâlet vâdisinde kalanı kaldurıcı; azmışlara yol gösterici, az isteyene bol gösterici; tâlibleri irgürici, istemeden bulduricı; şeyh diyene irişici, dust diyene yetişici; bilmeyene bildürici, görmeyene gördürici; toymayanı toydurıcı, içmeyeni kandurıcı; Hak sarayınun kapucısı, gönül evinün yapucısı; ey Muktedâ-yi cihan, ey Makbûl-i ins ü can!...[23]

XVI. yüzyıl şairlerinden Lâmiî'nin *Hüsn ü Dil* adlı eserinden :

Elkıssa, ben bu câm ile ser-mest ve bu hayal ile hem-dest iken, ittifâkaa bir yâr-ı ser-efraz, ki sâl-hây-ı ömr-i dıraz, bu bende-i pürsûz ü saz ile musahabet-i sâdıka ve münasebet-i sâbıkası vardı; mestâne vâr, ceyb ü dâmen-deride ve elinde bir ceride, güstahâne bâb-ı hâneden içerü girdi. Ba'de ref'i's-selâm ü fethi'l-kelâm ol ceride-i

[22] Bendeki nüshadan.

[23] Bendeki nüshadan.

hırîdeyi elüme virdi; ve tazarru' u zârî vü tevakku'-ı talebkârî gösterdi, ki bu hûb-ı lâtif ü mahbûb-ı zarif, ki libâs-ı Farisî birle mülebbesdür; Türkî hil'atile ârâste ve Rûmî kisvetile pîrâste olması gayet mültemesdür.[24]

Seçtiğimiz bu örneklerde görüldüğü gibi, nesir dili XIV. yüzyılla XV. yüzyılın ilk yarısında çok sadedir ve özentisizdir. Ancak Sinan Paşa ile edebî kılığa girer. XVI. ve XVII. yüzyıllarda, edebî nesir dili Türkçe olmaktan büsbütün çıkar.

İki türlü nesir

Sanat kaygısının üstün olduğu zamandan beri, şair ve bilginler birbirinden ayrı iki maksat gütmüşlerdir. Sanat ve fayda. Hüner ve marifet göstermek istedikleri zaman bu yapma sanat diline, öğretmek ve faydalı olmak istedikleri zaman da açık Türkçeye başvurmuşlardır. Birincisinde fikir araç, deyiş amaç; ikincisinde ise deyiş araç, fikir amaçtır.

Münâzara-i Bahâr ü Şitâ'dan :

Ben ki, sultan-ı bahar u sâhib-kırân-ı kâm-kârem; "Es sultanü zillü'llâhi fil'arz" mıstâkınca rûz u şeb şuglüm, adl ü dâd ve ta'mir-i bilâd ü ıslâh-ı fesâd ve azm-i cihâd ü kaz-ı erbab-ı rukaddur. Bast-ı envâ'-ı mevâid-i mevfurumla, basît-i zemini ma'mur ve nesr-i esnâf-ı fevâid-i meşkûrumla, çarh-ı berîni pürnûr eylerem. Hufât ü urât-ı kâinat, her zamanda hil'at-i fâhiremle hâce-i nâm-dâr ve mesâkin ü emâkin-i şeş cihat, her anda nimet-i zâhiremle ayyâş ü kâm-kâr olur. Netâyic-i âb ü hâk, tab'-ı çâbik ü çâlâkümün eserleridür. Velhâsıl, sercümle sanayi'-i bedayi'ki, verâyi'-i tâbâyi' görünür; biizni'llâhi taâlâ, zîr ü bâlâ, tevâbi'-i ferman-berdârum ve zâde-i sun'-ı felek-âsârumdur. Mazhar-ı ibdâ' ü masdar-ı ihtirâım. Seng-i Bedahşân'a reng ü tarâvet ve lüâb-ı zünbûra şifâ vü halâvet, benüm terbiyetümledür[25]

Nefehâtü'l-üns tercümesinden :

Şeyh Ebû Abdullah-ı Hafif dimişdür ki, bir gün bana bir hatun geldi ve eyitdi: Filân yirde bir hatun vardur, Şiraz nevâhisinün ulularındandur. Şeyhden bir nesne sormak ister, lâkin bunda gelmeğe

[24] Bendeki nüshadan.
[25] Bendeki nüshadan.

kadir değildür. Şeyh eyitdi: Ben ol hatunun yanına varam. Ol hatun eyitdi: Bize aceb kıssa vâkı' olmışdur. Bizüm içimüzde bir oğlancık var idi ki, gündüz taamın yimezdi ve kimseye söylemezdi ve çıkup koyun otlatmağa gider idi ve koyunları bir canibde koyup kendüsi bir tarafda namazla meşgul olur idi. Ve bugünlerde hasta oldı. Anun içün kabileden taşra bir yirde gölgelik tertib eyledük. Anda yaturdı. Nâgâh bir gün öğle vaktinde ki, kabilenün erenleri maslahatlarına dağılmışlar idi, gördük ki ol oğlancık yir yüzinden yukarı kalkup heva yüzinde şol değirmen gibi dönmeğe başladı. Anası çün ol hali gördi, yönürdi ki varup oğlını tuta; irişemedi. Ol oğlancık vardukça yukarı çıkup gitdi. Ve biz ana nazar eyler idük, tâ ana dek ki heva yüzinde nazarumuzdan gaib oldı. Kabilenün erenlerine haber eyledük ve dört tarafa perakende kılduk. Şayed ki dağlar ve dereler arasında bir yire düşmiş ola didük. Hergiz andan eser bulunmadı. Ve Şeyh eyitdi: Ben ol hatunun sözini fikrider idüm. Ol hatun zanneyledi ki ben anun sözine inanmadum. Kabile hatunlarından bir cemaati çağırdı, gelüp anlar dahi bu resme tanıklık virdiler. Bir şahs ol meclisde hazır idi. Çün bu hikâyeti işitdi. Eyitdi: Ey Şeyh! Bunun gibi hal olur mı? Şeyh eyitdi: Ey nâdan! Bunda kimse vardur ki ol ma'nânun husuline muntazırdur [26].

Örnek olarak aldığımız bu iki parçanın ikisi de XVI. yüzyıl şairlerinden Lâmiî Çelebi'nindir. Çelebi, hüner ve marifet göstermek maksadile *Münâzara-i Bahar ü Şitâ*'sını yazarken yapma dili, Molla Cami'den halk için Türkçeye çevirdiği *Nefehâtü'l-üns*'ünde de sade dili kullanmıştır.

Bu iki nesir, XV. yüzyıldan sonra yanyana devam eder.

Veysî ve Nergisî gibi, sanatı ön plânda tutan nesir üstatlarının meydana getirdikleri "müselsel ve müsecca'," nesir örneklerinin yanı başında, Kâtib Çelebi gibi bilginlerin, Naima, Râşit ve Âsım gibi tarihçilerin sanat kaygısına düşmeden kaleme aldıkları sade ve açık eserler önemle yer tutar.

Ancak bu ikinciler, Lâmiî Çelebi'nin *Nefahat tercemesi* gibi, sırf halk için yazılmış olmadığından, çok daha düzgündür; pek tabiî olarak içinde tamlamalar, zincirleme cümleler de vardır. Fakat hiçbir zaman bir *Şefik-nâme* gibi açıklanmaya muhtaç değildir.

[26] Basılmış nüshadan, İst. 1289, s. 279-280.

Bunlardan Naima, yalnız açık yazmakla da kalmamış, en nazik olayları ince nüktelerle anlatmak ustalığını gösterebilmiştir. Meselâ, Emirgûneoğlu'nun ölümü hakkında yazdığı, şu satırları okuyalım :

Bu esnada sabıkaa Sultan Murad Revan'dan getürdigi Emirgûneoğlı, ki vezaret virilüp divanda oturur idi; vücudı lâzım olmamakla izale olundı. Ve Kâathane'de bina itdügi hazîre-i dilârâ vü kasr-ı zîbâsına padişah hazretleri rakam-ı ihtisas çekdi. Emirgûneoğlı'nun katli Acem elçisinün desisesine hamlolundı [27].

Yazarın, Emirgûneoğlu'nun öldürülmesi için sebep olarak gösterdiği "vücudu lâzım olmamakla" ibaresiyle Padişahın, Emirgûneoğlu'nun malını zaptettiğini anlatmak için kullandığı "rakam-ı ihtisas çekdi" cümlesindeki nükte, belâgatin şaheseridir.

Bazı kere tasvir etmek istediği kişilerin yerilecek taraflarını anlatırken zincirleme benzetmelere başvurmaktan da çekinmez. Yemişçi Hasan Paşa'nın gururundan şu cümlelerle bahsediyor:

.... giderek ebhire-i redîe-i gurur dimağına mütesâid ve kara'-ı inbik-ı enf-i şâmihından damlayan katarât-ı kibr ü nahvet ile sahife-i efkârı fâsid olmakla, cümle ahibbâsiyle mahabbeti bugz ü adâvete mübeddel ve yâr-ı garları ile ülfeti münaferete muhavvel oldı [28].

Bununla birlikte iki türlü nesir, hemen bütün kalem sahiplerinin eserlerinde görünür.Meselâ tarihlerinden fazla *Kamus ve Burhan* tercümeleriyle tanınmış olan Mütercim Âsım, bu meşhur sözlüklerini çok sade bir dille kaleme aldığı halde, sözlüklerinin baş tarafına eklediği önsözlerde kullandığı dil Veysî ve Nergisî'nin dilinden farksızdır. Çünkü bu önsözlerde sanat kaygısına kapılmıştır.

Resmî yazılar, emirler ve fermanlar arasında da, çok sade bir dille kaleme alınmış olanları vardır. Bir hatt-ı humayun :

Benüm mütarekeye ruhsatum Moskov'lu tarafına gitmek için idi. Mütareke elbette Nemçelü'nun Tuna yalısından sekiz saat çekilmeleri şartiyle akdolunmalıdur. Ben sana öyle yazdum idi. Prusya murahhasına söyleyesin. Eğer bu madde olursa mütareke iderüz. Eğer olmazsa bu sene askerümüz Moskov'lu cenginden mahrum olmak

[27] *Naima tarihi*, c. 4, s. 5.
[28] *Naima tarihi*, c. I, s. 334.

lâzım gelür. Öyle mütarekeye Pâdişahumuzun rızası yokdur, idemeyüz; askerümüz hazır iken Nemçelü ile cengiderüz, diyü kat'ice cevab viresin. Ol şart ile razı olursa mütareke idesin. Olmazise ayakda iken heman Nemçelü ile muharebeye kıyam idesin. Bu tarafda olan Prusya elçisi bu surete razı olup anda olan elçiye mahsus bu defa dahi mektub yazmakla Kaymakam Paşa sana gönderdi. Vardukda viresin. Askerümüz hem Nemçe cenginden mütareke, hem Moskov üzerine gitmekden mahrume'n girü avdet nasıl olur? Bu kadar zahmet çekilmiş, askerün heba olmasına hamiyyet eshabı razı olur mı? Niçin kat'ice söylemeyüp imrâr-ı vakt idersin? İşte Nemçe mütarekesi yazdığum gibi olmalı. Benüm yazacağum budur, vesselâm[29].

Nesir dilinin özellikleri

Eski nesir dili ile bugünkü nesir dili arasında gramer bakımından büyük bir fark yoktur. Bununla birlikte, eski metinlerde, bugünün yazılarında görülmiyen bazı özellikler göze çarpar. Başlıcaları şunlardır :

1. Farsçadan alınmış olan "ki" edatı Türkçenin kuruluş esaslarına uygun olmamakla birlikte, çok kullanılmış ve yerleşmiştir.

Türkçede "ki" edatının rolü çok büyüktür. Uzun cümlelerde ibarelerin bazı kere "ki"lerle ayrılması anlaşılmayı kolaylaştırır. Meselâ: *Veliyye'd-dinoğlı diye ma'ruf Ahmed Paşa ki Fatih Sultan Mehmed'ün musâhib ve mukarreblerinden idi, sonraları kazandığı teveccühle hâce-i şehriyârî oldı; bir gün...*

Bu cümleyi bugün şöyle söylüyoruz: "Fatih Sultan Mehmed'in musahib ve mukarreblerinden bulunan, sonraları kazandığı teveccühle hâce-i şehriyârî olan Veliyye'd-dinoğlu denmekle mâruf Ahmed Paşa, bir gün..."

Bu iki cümleden, şüphe yok ki birincisi daha açıktır. Çünkü birincisinde özne olan Ahmed Paşa, cümlenin başında gelerek okuyucunun dikkatini cümle üzerinde topladığı halde, ikincisinde birbirine eklenen sıfatlar özneden önce sıralandığı için, okuyucuyu yormuş oluyor.

Bununla birlikte "ki" edatı bazı kere gereksiz olarak birbirini takip eder.

[29] Sait Paşa, *Gazeteci lisanı*, İst. 1327. s. 99.

Hısnü'l-Hasîn tercümesinden :

Rasûl Aleyhi's-selâm buyurdı "ki" her kimsenin "kim" hâceti olsa gerek "kim" on iki rek'at ya gecede ya gündüzde namaz kıla[30]

2. Arapçada atıf edatı olan "ve"ler üstün okunur. Farsçada ise "ve"ler bazı kere "ve", bazı kere de "vü" veya "ü" şeklinde okunur. Türkçede de "ve" ler Farsçada olduğu gibi hem üstün, hem ötrü okunur.

Cümle başındaki "ve"ler her zaman "ve" olarak söylenir. Cümle ortasındaki "ve"ler bazı kere "ve" bazı kere "vü" olarak kullanılır: "ve tâvûs-ı akl ü fikret-i âdemî" gibi ki "akıl" ve "fikret" birbiriyle anlamca ilgili olan iki kelime olduğu için aradaki "ve", "ü" olarak okunur. "Hâr ü yâbis ve kalîl ü kesir" ibaresinde "ve" lerin hepsi ortadadır. "Hâr" ile "yâbis", "kalîl" ile "kesîr" anlamca ilgilerinden dolayı birbirine"ü" ile, "hâr ü yâbis" ile, "kalîl ü kesîr" ise birbiriyle ilgili olmadığı için "ve" ile bağlanmıştır.

Türkçe kelimelerin arasına gelen "ve" ler de nazımda hattâ bazı kere nesirde "vü" veya "ü" olarak okunur.

Ol zâhidün ağlar yir ü gök hâline yarın

Ruhî

Eski nesirde, hele halk için yazılan mensur eserlerde "ve" ler Arapçada olduğu gibi hemen hemen her cümle başında kullanılır.

Taberî tercümesi'nden :

Çünki Musa aleyhi's-selâm ol izz ü câh ile olurdı. Ve Benî İsrail ol şiddet ü zahmetle olurdı. Ve fir'avn anları daim kullanup meşakkatlu işlerde tutar idi. Ve hazret-i Musa bunları ol zahmetden kurtarımazdı. Ve bunlara zâhirâ yardım idemezdi[31].

3. "Ve dahi" edatları ikisi birlikte cümle başlarında geçer :

Aydınoğlu Mehmed Bey adına yazılmış olan *Kısasü'l-enbiya*'-dan :

Ve dahi kendünün ilm ü kudreti tamamlıgın bildürmek üçün yaratdı. Ve dahi halkı yaratdı kendüye kulluk kılmak üçün kim ol kulluk kılanlarun kullugın sever.[32]

4. "Eğer" edatı, "gerek" yerinde de kullanılır.

[30] Bendeki nüshadan.

[31] Basılmış nüshadan, c. I, s. 277.

[32] *Kısasü'l-enbiya*, Ankara T. D. K. ktp., No: A/145.

Tacü't-tevarih'ten :

Bin dört senesinde ol padişah-ı gaza-mu'tad, küffar-ı Ungurus üzre alem-efraz-ı cihad oldukda, hem-rikâ-ı şah-ı kâm-yab olup, eğer Eğri kal'ası teshirinde ve eğer küffar-ı tabur tedmirinde tedbirleri takdire muvafık olmakla... [33]

Lâtifi tezkiresi'nden :

Ve bi'l-cümle, eğer evsaf-ı hubandur ve eğer medayıh-ı şâhandur muhakkak hak-bin ve ehlu'llah-ı vahdet-âyin mezhebinde Hâlik-ı zü'l-celâli ve'l-cemale, Hazret-i Huda-yi müteale aid ü raci'dür. [34]

5. İsim tamlamalarında belirtenin sonundaki "n" eki çok defa atılır.

Sehi tezkiresi'nden :

Mihaloğlı Ali Bey itdüği gazaları nazmidüp onbeş bin beyt mikdarı yazup kitab itmişdür. [35]

Buradaki *Ali Bey*, *Ali Beyin olacaktır.*

Âşık Çelebi tezkiresi'nden :

Niçün anlar mazhar oldıgı ihsana mazhar olmıyam ve anlar gördigi ayn-ı inayetle manzar olmıyam. [36]

Bu cümlede iki defa geçen *anlar*, *anların* olacaktır.

Naima tarihi'nden :

Bu esnada sabıkaa Sultan Murad, Revan'dan getürdigi Emir-gûneoğlı.. [37]

Buradaki *Murad*, *Murad'ın* yerindedir.

Taberî tercümesi'nden :

Ve Keyûmers'ün ma'nâsı hayy-i nâtıkdur. Ya'ni diri ve söyleyici dimek olur. Bu Acemler kavlidür. [38]

Buradaki *Acemler*, *Acemlerin* yerindedir.

6. Bazı kere bunun tam tersine olarak, kelimenin sonuna "n" eklenir. Lamiî Çelebi'nin *İbret-nüma* adlı eserinden :

Anlarun içün tarihler söyledük dil-pezir ve fetih-nâmeler didük lâ nazir. [39]

[33] Basılmış nüshadan, s. 429.
[34] Basılmış nüshadan, s. 12.
[35] Basılmış nüshadan, s. 112.
[36] Bendeki yazma nüshadan, önsözde.
[37] Basılmış nüshadan, c. IV, s. 5.
[38] Basılmış nüshadan, c. I, s. 84.
[39] Bendeki yazma nüshadan.

Âşık Çelebi tezkiresi'nden :

Anlarun hakkında dahi güzâriş-i aklâm ve nigâriş-i erkam tecviz olundı.[40]

Bu cümlelerdeki *anlarun* yerine bugün *anlar (onlar)* denilir.

7. Cümle içinde "ile" edatının yerine nesne "e" si kullanılır.

Sehi tezkiresi'nden :

İlme meşgûl iken feragat ihtiyar idüp tekaüd itdi...[41]

Bugün *ilim ile meşgûl iken* denilir.

Mecdi, *Şakayık tercümesi*'nden :

Zikrolunan diyarda tahsil-i ulûma meşgûl olup.[42]

Burada da *tahsil-i ulûma meşgûl olup* yerine bugün *tahsil-i ulûm ile meşgûl olup* denilir.

Bu, tanzimat devrinin sonlarına kadar devam eder. Ali Suavi'-nin bir yazısından :

Istılah tevlidi gibi abese iştigal etmeyiz.[43]

8. "İle" yerine bazı kere "in" kullanılır.

Solakzade'den :

Kış mevsimi bivakt gelmeğin Korfoz'dan feragat olunup[44] :

9. Bazı kere "ile" edatı büsbütün kaldırılır.

Âşık Çelebi tezkiresi'nden :

Kaza-i İlâhi Ömer Çelebinün gül-i ömrin sarsar-ı ecel berbad ider.[45]

Kaza-i İlâhi, Kaza-i İlâhi ile yerindedir.

10. Bazı kere nesne eki olan "e","y", yahut "i" büsbütün kaldırılır.

Kamus tercümesi'nden :

Et tülüv, sümüv vezninde, bir kimesne uyup ardınca gitmek ma'nâsınadur...[46]

Buradaki *kimesne, kimesneye* yerindedir.

[40] Bendeki yazma nüshadan, önsözde.
[41] Basılmış nüshadan, s. 112, Suzi maddesi.
[42] Basılmış nüshadan, s. 240 Akşemse'd-din maddesi.
[43] Ali Suavi, *Ulûm*, Paris 1870, s. 21.
[44] Solakzade tarihi, s. 494.
[45] Bendeki yazma nüshadan, Suzi maddesi.
[46] Basılmış nüshadan, 1305, c. IV, s. 886.

Şevâhidü'n-nübüvve'den :

Bir bölük pîrler anda oturur gördiler.

Bu cümledeki *pîrler*, *pîrleri* yerindedir.

11. Bazı kere çoğullar tekil olarak kullanılır.

Tâberi tercümesi'nden :

Arab ana Buhtu Nasır dirler.[47]

Buradaki *Arab*, *Arablar* yerindedir.

12. Arapça "ba'z" kelimesi, tamlamalarda belirtilen halinde iken, bugün olduğu gibi "ba'zısı" şeklinde değil, "ba'zı" şeklinde kullanılır.

Fetih-nâme-i Rodos adlı eserden :

Cezire-i mezbûrun ba'zı Anatolı'dan zâhir olıcak...[48]

Farsça tamlamalarda da şu şekli alır: "Ba'z-ı ulema" gibi.

13. Bugün, bazı kere "kendi", bazı kere de "kendisi", "kendileri" şeklinde kullandığımız kelime, eski metinlerde "kendi" ve "kendiler" şeklinde geçer.

Âşık Çelebi tezkiresi'nden :

Ve ba'de't-tekaud fenn-i ahlâkdan Mevahibü'l-Hallak fi meratibi'-l ahlâk nam bir kitab tertib itmişlerdür. Bir iki faslın fakire kendiler okudılar.[49]

Bu cümledeki *kendiler*, *kendileri* yerindedir. ("kendi" kelimesi de eski metinlerde "kendü" şeklindedir. Bu nüshada olduğu gibi, arasıra "kendi" şeklinde de görülür).

14. Bazı kelimelere nesne eki olan "i" yerine "e" getirilir. Meselâ "Ahmed Hasan'ı taklit ediyor" yerine "Ahmed Hasan'a taklit ediyor" denilir.

Nev'izade, *Şakayık Zeyli*'nden :

Ba'de zamani'n bir meclisde Mollanun mahdumı İbrahim Çelebi' ye rast geldükde "pederün dahi hatâsına i'tiraf ve sinesin küdûrat-ı şübheden saf itmez mi" diyüp.[50]

Buradaki *hatâsına* kelimesi bugün *hatâsını* şeklinde kullanılmaktadır.

15. Nesne eki olan "e" yerine "i" kullanıldığı da vardır. Meselâ:

[47] Basılmış nüshadan, c. I, s. 438.

[48] İst. Üniver. ktp., Ty., No. 833.

[49] Bendeki yazma nüshadan, Nişani Mustafa maddesi,

[50] Basılmış nüshadan, s. 52.

Bugün kullandığımız *Ahmed Ankara'ya teşrif etti* cümlesi yerine, eskiden *Ahmed bugün Ankara'yı teşrif etti* denilirdi ki, "teşrif", "şereflendirmek" anlamına geldiğine göre, doğrusu da budur.

16. Bugün "olmak için", olması için" dediğimiz yerlerde "olmağa" denilir.

Âşık Çelebi tezkiresi'nden :

Ve arâyis-i ezhan ü iz'an-ı erbâb-ı ırfan, suret-güster olmağa âyine-i makalün tecliyesi murad olup. [51]

Buradaki *erbâb-ı ırfan suret-güster olmağa* ibaresi yerine, bugün *erbab-ı ırfanın suret-güster olması için* denilir.

17. Bugün olumsuz şekliyle kullandığımız bazı kelimeler olumlu şekliyle tesbit edilir.

Lâtifi tezkiresi'nden :

Ve Sûzî-i Nakşbendî dimekle şöhret bulmış, derviş-sıfat ve sahib-ma'rifet kişi idi. [52]

Mecdi, *Şakayık tercümesi*'nden :

Mevlâna Şeyh Mehmed ki Yazıcıoğlı dimekle meşhurdur. [53]

Bu cümlelerdeki *dimekle* yerine bugün *denilmekle* kullanılır.

18. Sözü kuvvetlendirmek için kelimenin önüne getirilen "daha" yerine kelimenin sonuna "rak" getirilir: "yakınrak"=daha yakın", "âsanrak=daha kolay" gibi.

19. "Kimse" kelimesi çok kere "kimesne", hatta "kimsene" şeklinde kullanılır.

20. Cümle başlarına sık sık "imdi, pes, elkıssa, muhassal, hulâsa-i kelâm" gibi kelime ve tamlamalar getirilir.

21. Edebî nesirde seci'lerin rolü çok büyüktür. Bunlar cümle içinde asıl virgül vazifesini görür ve ibareleri birbirine bağlar. Bunun dışında süs için, sırf âhengi sağlamak için kullanılır. Nergisî'nin *Hamse*'sinden :

Hakkaa ki, bu kadar sürur-ı bedîhiyyüz'-zuhur ki, pertev-endâz-ı merâyâ-yı sudûr ve tâb-efken-i mecerrât-ı tâk bertâk-ı idrâk ü şuur-ı kâffe-i cumhur idi ; bu veçhile can ü cenân-ı cihanyâna rûşenâyî-bahş-i behcet ü hubur olması, ol âftâb-ı celîşa'şaa-i semâ-yi

[51] Bendeki yazma nüshadan, önsöz.

[52] Basılmış nüshadan, s. 194 Sûzi maddesi,

[53] Basılmış nüshadan, s. 127, Yazıcıoğlu Mehmed maddesi.

semâhatün cemâl-i hâli, ufuk-ı tâb-dâr-ı câh-ı rif' at-penâh-ı şeyhu'l-islâmîden arz-ı dîdar-ı sâtı'un-nur itmesi ile cilve-ger-i merâyâ-yı zuhûr ü sudur olmışdur [54].

İlk cümledeki "sürur" ile "zuhur" ve "şuur" ile "cumhur" kelimeleri arasındaki seci'ler süs içindir; ahengi sağlamak maksadiyle yapılmıştır. Fakat "zuhur", "sudur" ve "cumhur" arasındaki seci'ler virgül yerindedir: "sudur" ile "cumhur" da her iki ibareyi "idi" fiiline bağlamaktadır.

Tamamlayıcı ikinci cümlede üç ayrı cümlecik vardır. *Hubur olması* ile biten cümlecik, *sâtı'u'n-nur itmesi* ile biten ikinciye ve *sudur olmışdur* ile biten üçüncüye bağlanmaktadır ki bu bağı gösteren hubur, sâtı'u'n-nur, sudur seci'leridir. Bu seci'ler aynı zamanda ilk cümlede bulunan seci'lere uygundur ki, bunda da ahenk sağlamak maksadı gözönünde tutulmuştur.

Hamse-i Nergisî'den :

Bu lâtife-i garîbe-i hande-fermâ, iki muhtelif-meşreb dânişmend ittifakla yârandan birini ziyafete da'vet kılup masârif-i mühimmeye kifâyet mertebesin, leim-tab' olan herif, yâr-ı sahî-meşrebe ikraz va'-ditmişken, vireceği bir aded altunı iki akçe ziyadeye tebdil hevesile gidüp, müsafir-i da'vet-gerde da'vete icabet idüp, mâye-i tedârük ü levâzım nâbud olmakla, yâr-ı tehî-kef, şerm-sârîden arza-i telef olacağı mahalde, hızâne-i feyz-i İlâhî'den nice sîm-i hâlis ile ba'zı eşya dahi zuhur itmekle, padişah-ı vakt oldugıdur. [55]

Birkaç cümleye ayrılabilecek olan bu cümlenin tek bir cümle halinde toplanması, cümleciklerin "kılup, gidüp, idüp" gibi bağlarla yanlış olarak bağlanması, bazı edatların da ortadan kaldırılması sözün anlaşılmasını güçleştirmiştir.

Nergisî bu cümle ile şunu demek istiyor :

"Tabiatları birbirine uymıyan iki arkadaş, dostlarından birini ziyafete çağırırlar. Kötü tabiatlısı, masrafa yetecek parayı cömert olana ödünç vermeği vâdetmişken, vereceği altını iki akçe fazlası ile değiştirmeği düşünerek ortadan kaybolur. Çağrılan misafir gelir. Fakat hazırlık ortada olmadığı için, eli boş olan arkadaş utancından kahrolmak derecesine geldiği sırada, Allah'ın

[54] *Hamse-i Nergisî*: Bulak basımı, *Meşâku'l-uşşak*, s. 13.
[55] *Hamse-i Nergisî*: Bulak basımı, *Nihâlistan*, s. 104.

lûtfiyle eline birçok gümüş ve bir miktar eşya geçerek vaktin padişahı olur."

Örnek olarak aldığımız cümledeki başka bir yanlış da, özne yerinde olan ve cümlenin başında gelen bu *lâtife-i garibe-i han de-fermâ* tamlamasının, cümlenin sonundaki *padişah-ı vakt olduğıdur* fiiline bağlanmamış olmasıdır. Cümlenin şöyle olması gerekir: *Bu hikâye-i garîbe-i hande-fermâ... padişah-ı vakt olduğunu gösterir.*

22. Konuşmalar, yazıda "didi, eyitdi" gibi fiillerle başlar. Fuzulî'nin *Şikâyetnâme*'sinden :

Didüm: Yâ eyyühe'l-eshâb! Bu ne fi'l-i hatâ vü çîn-i ebrûdur. Didiler: Muttasıl bizüm âdetümüz budur. Didüm: Benüm riâyetümi vâcib görmişler ve bana berât-ı tekaüd virmişler ki andan hemîşe behre-mend olam ve padişaha ferâgatile dua kılam. Didiler: Ey miskin, senün mezâlimine girmişler ve sermâye-i tereddüd virmişler ki müdâm fâidesiz cidâl idesin ve nâmübarek yüzler görüp nâmülâyim sözler işidesin. Didüm: Berâtımun mazmûnı ne içün sûret bulmaz. Didiler: Zevâiddür, husûli mümkin olmaz...

23. Arapça ve Farsça ibareler cümle içinde Türkçe ibareler gibi yer alır ve öylece birbirine bağlanır. *Fuzulî divanı*'nın ön sözünden :

Ve dürûd-ı nâma'dûd, ol muhâtab-ı kelâm-ı mu'ciz-nizâma ki, fünûn-ı şi'ri, mazmûn-ı "ve mâ allemnâhü'ş-şi're ve mâ yembagi lehû" merdûd-ı tabâyi' itmiş iken, lisân-ı hikmet-beyân-ı "inne mine'ş-şi'ri lihikmeti'n" takrir-i dil-pezirile makbûl-ı kulûb-i ehl-i hâl kılmış.

24-. Türlü anlamlara gelen "kâbire'n an kâbir = büyükten büyüğe", "ibkae'n alâ mâ kân = olduğu gibi bırakarak", "ve helümme cerra = çek buraya getir, onu da bunun gibi kıyas et", "ve kıs aleyhe'l-bevâki = alt tarafını sen kıyas et", "min haysi hiye hiye = noktası noktasına", "keen lem yekün = olmamış gibi", "min gayri teammüdi'n = bilmiyerek, kasdetmiyerek", "merrete'n ba'de uhrâ = başkasından sonra, birkaç kere", "ve lâ siyyemâ = hususiyle", "kemâ yenbagî = lâyık olduğu gibi", "nef'a'n lil hazine = hazine menfaatına" gibi birçok Arapça deyimler, Türkçe cümleler arasında Türkçe deyimler gibi yer alır.

Yanlışlar

Eski nesirde bugünün sentaksına uymıyan cümlelere, deyiş ve gramer yanlışlarına sık sık rastlanır.

Necati'nin *Kimya-yi saadet* tercümesinden :

Ey tâlib-i esrar! Sen bil kim bir kimesnenün eli ve ayağı meflûc olmagile kendüzi ma'dum olmaz. Zira el ve ayak kendünün âletidür, kendü değüldür. Batın ve şikem vesayir âzâ dahi böyledür. Ve ekser-i âzâ meflûc olup insan diri olmak câyizdür [56]

Son cümle bugün aynı kelimelerle şöyle söylenebilir: "Âzasının çoğu meflûç olduğu halde insanın yaşaması mümkündür".

Lâmiî'nin *Şevâhidü'n-nübüvve*'sinden :

Çün müşrikler Bedr'e müteveccih oldılar, bir bölük yiğitler anlardan girü kalup Mekke'de bir gice ay aydınında biribirile efsane söyleşüp eş'ar ve letâyif okurlardı. Nâgâh ol esnada bir âvaz işitdilerdi ki bir kimesne bunlara karîb yirde birkaç beyit okumağa başladı. [57]

Son cümle bugün aynı kelimelerle söyle söylenebilir: "O esnada ansızın kendilerine yakın bir yerde bir kimsenin birkaç beyit okumağa başladığını işittiler."

Bursalı İsmail Hakkı'nın Şerâit-i sülûk risalesinden :

Şeyhum Seyyid Fazlî-i İlâhî "kuddise sırruh" ulemâdan bir kimseyi halvet-nişin itmişidi. Birkaç gün havâtır-ı fâsideden necât ü halâs olamayup hâli müşevveş olıcak aslından sual olundı. Meğer ol kimesnenün vâfir nukûdı, râyic akçası ve siyâb-ı fâhiresi var imiş. Ol taallûk ucından kalbini cem'idemeyüp ve Şeyh buyurdı ol eşya nun cümlesini füruht idüp ve semenini tefrik ideler. Filhakika ol kimesne ondan sonra güne değin mükâşefeye kadem basdı. [58]

Burada *cem'idemeyüp*, aşağıdaki cümleye bu şekilde bağlanamaz. Cümlenin orada kesilmesi gerekir.

Âşık Çelebi'nin *Et Tebrü'l-mesbûk*'ünden :

Rivâyet olunur ki kafile-i huccacdan bir şahs güm-râh oldı. Nice gün bâdiye vü berriyede tenhâ vü gürsine gezmekden hâli tebâh

[56] Bendeki nüshadan.
[57] Bendeki nüshadan.
[58] Bendeki nüshadan.

oldı. Âhır bir vâdide bir kara ev ile konmış bir karı gördi. Karınun yanına varup karı hacınun hâlini sordı [59].

Burada da *yanına varup*, bu şekilde *sordı* fiili ile biten cümleye bağlanamaz. Çünkü *sordı* fiilinin öznesi başkadır. Cümlenin orada kesilmesi gerekir.

Tibyan tercümesi'nden :

Vaktâ ki Suheyb, Peygamberümüz aleyhi's-selâm'ın katına hicrete ıkbal itdi. Kureyş'den bir tâife anun ardınca gidüp ana irdiler. Filhal Suheyb râhilesinden inüp tir-keşinden okların önine dökdi ve didi ki : Ya ma'şer-i Kureyş! Ok atmakda maharetümi bilürsiz. Dilerseniz Mekke'de olan malımı size vireyim, kon beni yoluma gideyim. Eğer râzı olmazsanuz işbu oklarun herbirin birinüzün yüreğinüze sancarım. Ol tükendükde kılıcumla elümde oldugınca irdiğüme ururum. İşbu iki âletden kangısın dilersenüz ihtiyar idün. Eyle olsa malını almak şartile anı salıvirdiler. [60]

Burada *oldugınca*, *olduğu halde* yerindedir. *Âletden* kelimesi "şıkdan" olacaktır. *Eyle olsa*, *olunca* yerindedir. Ayrıca cümleye, özne yerinde olan "Kureyş tâifesi" konulmalıdır.

Arapça ve Farsça'dan yapılan çevirmelerin dili

Eski nesirde görülen özelliklerden bahsederken, Arapça ve Farsça'dan yapılan çevirmelerin diline de işaret etmek gerekir. Metnin aslına uymak kaygısı bunun başlıca sebebidir. Hele Kur'an çevirmelerinde bu kaygı açıkça görülür.

Candaroğlu Bayezid adına yapılan *Kur'an tefsiri*'nden :

Sıgınurum ben Tañgrıya şeytandan kim, la'net taşile atılmışdurur. [61]

Bu اعوذ بالله من الشيطان الرجيم cümlesinin tastamam karşılığıdır.

Yokdur tapacak Çalapdur ancak

Bu mısra da لا اله الا الله cümlesinin karşılığıdır.

Cevahirü'l-esdaf'dan :

فن فرض فيهن الحج : *Pes her kim vacib itdi bu aylarda haccı kendi üzerine ihram bağlanup;* فلا رفث ولا فسوق ولا جدال فى الحج :

59 Bendeki nüshadan.
60 Basılmış nüshadan. İst. 1307, c. 1, s. 154.
61 Cl. Huart, Journal Asiatique, 1821, s. 161-62.

pes cima' yokdur ve söğmek yokdur ve cidal yokdur hacda aslâ ; ما تعبدون من دونه : *tapmazsın andan gayriye ;* الا اسماء سميتموها انتم و اباؤكم : *illâ putlardur ki ad virdünüz siz ve atanuz ;* ما انزل الله بها من سلطان : *Tañgrı indürmedi ol adları virmeğe hiç bir hüccet ;* ان الحكم الا لله : *değüldür hüküm illâ Tañgrınundur* [62].

Birkaç örnek daha :

İbni Bîbî *Selçuk-nâme*'sinin II. Murad devrinde Yazıcızade Ali tarafından yapılan tercümesinden :

Ol fikir Sultan Rükne'd-din hâtırında temekkün bulmuşidi. Çün atasının devri geçüp kendü zamanı oldı, çokluk çeri Türk ve Rûm'dan cem'idüp ol tarafa müteveccih oldı. Ve öndin kardaşlarına ve arkadaşlarına ve akribâsına ve etraf mülûkine kassâd ve müserri'-ler göndermişdi ki ricâl âlât-ı harb ü kıtâl birle müstaid olup yaraklansunlar ve ordu-gâh ve cem'iyyet oldıgı yire gelsünler diyü. [63]

Bu cümlenin Farsça aslı :

آن کینهٔ دیرینه در سینهٔ سلطان تمکن یافته بود چون نوبت سلطنت بدو رسید با سپاه گران روی بدان حدود نهاد و بیشتر قصاد و مسرعان بملوك اطراف و برادران ارسال فرمود که استعداد قتال و جدال کنند. [64]

Aynı eserden başka bir cümle :

Sultan saadetle rikâb-ı hümâyunın Konya tarafına ki, Rûm sultanlarınun merkez-i a'lâm-ı şehriyarı ve müstakarr-ı serîr-i tâc-dârıdur, ma'tuf kıldı. [65]

Musa b. Hacı Hüseyin b. İsa'nın *hısnü'l-Hasin tercümesinden :*

Hak taâlâ anı ol mertebeye irişdürür; eğer evinde, döşeğinde dahi olursa. [66]

Âşık Çelebi'nin *Et Tebrü'l-mesbûk fi nasâyihi'l-vüzerâi ve'l mülûk* çevirmesinden:

Bir gün İskender'e bir sârık getürdiler. İskender bunı salbidün buyurdı. Sârık didi ki: Ya emîr! Ben sirkayı itdiğüm vakit

[62] Süleymaniye ktp., Kılıç Ali Pş. No. 78.
[63] Houtsma basımı, 1902 Leyden, s. 57.
[64] Houtsma basımı, s. 21.
[65] Houtsma basımı. s. 86.
[66] Bendeki nüshadan.

kalbüm istemezdi. İskender dahi didi ki: Şimdi seni assunlar; kalbün asılmağı istemedüği halde. [67]

Fatih zamanında ilk İstanbul kadısı olan Hızır Bey'in *Yâsin tefsiri*'nden :

Ya'ni İlâhî! Ya Rab! bizlerün galib olan şakavetlerümüzi, ve bizlerün galib oldı idi şakaveti, ve tâife-i azgunlardan idük; şimdi hâlümüzi bildük, diyü cevab ideler [68].

Yukardaki örneklerde cümlelerin, Türk deyişine uydurulmadan, Arapça ve Farsçadan olduğu gibi çevrildiği ne kadar bellidir. Ayrıca deyişde bir dağınıklık da göze çarpmaktadır.

Bu gibi cümleler edebî nesirde de vardır.

Sinan Paşa'nın *Tehzîbü'l-ahlâk*'ından :

Bir bahrdur ki dâyim durmayıp zâhir olur lücci; bir deryadur ki nazar itdükçe ziyade görinür mevci [69]

Nazım dilinin gelişmesi

Sultan Veled'in *Rübab-nâme'sindeki* Türkçe manzumelerden:

Böyle bilgıl sen ölicek canunı
Can virürken key sakın imanunı

Kim bile ilte anı can Tañgrı'ya
Uçmak içre hûrilerle yüriye

Bahtlu ol can ki canı ışkdur
Kulluğı bu yolda sâfi sıdkdur

Işksuz canı ölü bilmak gerek
Ol ki âşıkdur anı bulmak gerek

Kim canunı ışkile diri ide
Hem nurundan bu karañguluk gide

Kendüzi bigi seni sağışlaya
Rahmetinden yazıkuñ bağışlaya

Bu cihanda ol eri key istegıl
Anı dutgıl ayrukın elden kogıl

67 Bendeki nüshadan.
68 Bendeki nüshadan.
69 Bendeki nüshadan.

Anı dutanlar cihan ıssı olur
Belki anlardan cihan diri kalur

Bu cihan gövde bigi anlar canı
Gövdeye bakma içi gör can kani

Gövde görünir canı göz görmedi
Can niteligını uslu sormadı

Can görünmez kim yüzün gözler göre
Gövde degül kim gele karşu dura

İlmile gör can yüzün ko bu gözi
Öyle kim usung görür her bir sözi

Her nesenün gözleri ayruksıdur
Sende yüz göz var dükelini görür

Sözlerün gözi bayık kulak olur
Key sözi yavuz sözi kulak bilür [70]

Gülşehri'nin 1317 de yazdığı *Mantıku't-tayr tercümesi*'nden:

Ol bir er bir avreti severidi
Anı görmeğe azîm iveridi

Şat'dan ol yanayidi avret evi
Sâhatı ser-sebze vü bünyad kavi

Er evi Şat'dan bu yana zer-nigâr
Sahnı bag u sakfı dahi lâle-zar

Avretün ışkı eri almışidi
Gerçi Şat'dan bu yana kalmışidi

Ol hevâya gönli çün uçaridi
Şat'ta düşüp ol yana geçeridi

Yüzemez iken suyı dileridi
Yârı ağzına dişin bileridi

Yârile yüz dürlü ayş ideridi
Girü Şat'ta düşüben gideridi

Bir gün ol avret katında oturur
Nâgehan bakar yüzinde vü görür

[70] *Divan-ı Türkî-i Sultan Veled*, Toplıyan, Veled İzbudak, İst., 1341, s. 80-82.

Bir benek konak yüzinde avretün
Er düşer ortasına yüz mihnetün

Avrete eydür aceb gördüm bugün
Bir konak gözünde kim yoğidi dün

Avret eydür Şat'ta ayruk girmegil
Geçmeğe vü ömr boynın urmagıl

Eydür on yıldur ki Şat'tı geçerem
Dicle'i bir cur'a gibi içerem

Od gibi her gün düşerem suya ben
Şimdi girme didiğün âhır neden

Avret eydür kim bu konak ey canum
On yıl oldı kim gözümdedür benüm

İlle çün ışkun senün galib idi
Beni görmeğe becid tâlib idi

Hem geçeridün Şat'ı durmazidün
Hem gözümdeki akı görmezidün

Çün senün ışkun irişdi âhıra
Lâcerem gözümdagı akı göre

Işk çün gitdi Şat'a düşmek azîm
Yüzemeyene hatardur iy hakîm.

Işkidi Şat'ta girüp kayırmayan
Gözümün bakup konağın görmeyen

Işk çün gitdi Şat'a girürisen
Boğulasın bir kadem ururisen

Yüzebilmeyen kişi nite gire
Şat'ta vü kendüzinün boynın ura

Ol ere çün olmadı bu sır ıyan
Şat'ta düşdi vü boğuldı bîgüman

Işk evine aklile girmez kişi
Sevdüğinün aybını görmez kişi [71]

[71] *Mantıku't-tayr*, Türk Dil Kurumu basımı, Ankara, 1957, s. 20-22.

Âşık Paşa'nın 1329 da yazdığı *Garib-nâme*'den :

Bir Arab'dı bir Acem bir Türk eri
İrmenidi ol biri yoldaşları

Ansuzın çün bile yoldaş oldılar
Dördi bir yirde bir akçe buldılar

Aldılar ol akçeyi vü gitdiler
Bir işit kim varup anda nitdiler

Varidi anda meğer bir şehr ulu
Şehr içinde dürlü nimetler dolu

İrdiler bu şehr içinde kondılar
Yavlak irmişleridi dinlendiler

Bir saatde nefsi işit neyledi
Karnı açdı her birinün söyledi

Birbirine eytdi ol akçe kani
Getürün yiyesiye virlüm anı

Akçeyi orta yire getürdiler
Her birinün gönli bir nesne diler

Dili ayruk ille dilek biridi
Bir işit kim her biri ne diridi

İlk agaz itdi dilince ol Arab
Kaale yâ eshâbenâ hâtu'l-ineb

Pârsî eydür biyar engûr hırîm
Hoş behem binşeste anrâ mîhorîm

İrmeni eydür ....
....

Türkmen eydür üzüm alun yiyelüm
Bu uşak[72] *kelecileri*[73] *koyalum*

Birbirinün ne didüğin bilmedi
Ol didüğin işidüp ol almadı

Savaş oldı cümle uru durdılar
Yumrug ile birbirini urdılar

[72] Uşak = ufak.
[73] Keleci = lâkırdı.

Halk işitdi bunlarun gavgasını
Geldiler kim göreler nolasını

Eytdiler hey nedürür ahvâlinüz
Ne urışursız nedürür hâlinüz

Yine bunlar dillü dilin söyledi
Hallü hâlin halka ma'lûm eyledi

Halk işitdi bunlarun dillerini
Lîkin anlamadılar hallerini

Varidi ortada bir kişi kim ol
Bulmışidi cümle halk gönline yol

Dürlü dili virmişidi Hak ana
Ma'lûmidi cümle iş mutlak ana

O bularun dilini bildi ıyan
Her birinün dileğin bellü beyan

Geldi'lerü [74] *eytdi hey urışmanuz*
Sabridün birbirinüze düşmenüz

Bana virün akçeyi kim ben sizi
Hoşnud eylep getürem arzunuzı

Akçeyi aldı vü vardı bahçeye
Vardı üzüm aldı ol bir akçeye

Çün getürdi üzümi kodı'lerü [75]
Kamusınun derdine oldı daru

Şad oluben her biri sevindiler
Arzuların bulubán avındılar

Cümlesinün maksudı oldı tamam
Kalmadı bunlarda zerre intikam

Çün biridi istedüği dördinün
Merhemi bir yirdeyidi derdinün

Pes bu gavga vü uruşmak neyidi
Cümle dil bilinmedügindenidi

[74] Geldi'lerü = Geldi ilerü.
[75] Kodı'lerü = Kodı ilerü.

Bilmeyen katındadur söz ü savaş
Her ki bildi bu işi oldı yavaş

Bu meseldür dünye ehli hâline
Hem tanukdur yol eri ahvâline [76]

Hoca Mes'ud ile İzzeddin Ahmed'in 1350 de yazdıkları *Süheyl ü Nevbahar*'dan :

Şehün buyruğını gözetdi vezir
Sarayı vü tahtı düzetdi vezir

Ulu kiçi beyler kamu geldiler
Yiyüp içüp oynayuban güldiler

Çü meclis kuruldı vü yindi taam
Kamu dileği şahun oldı tamam

Didi bilinüz iy kiçi vü ulu
Çü kamunuz uslusız (ü) bilgilü

Size oğlumı şah iderven bugün [77]
Çü ol vardurur ben niderven bugün

Pes ağdurdı tahta dutıban elin [78]
Kodı başına tâc virdi ilin

Güher incü altun saçu saçdılar
Yidi dün ü gün yidiler içdiler

Çü tahta çıkup virdi ol adl ü dâd
Halâyık anı görüben oldı şâd

Bunun üstine geçdi bir nice gün
Ki her gice ayş idi gündüz düğün

Meğer bir gün atasına vardıdı
Yir öpübenin gitmeğe turdıdı

Eyitdi ana iy oğul kancerü
Gidersin otur gitmegil gel berü

[76] Bendeki nüshadan, Ankara Genel ktp. daki 57 No. lı nüsha ile karşılaştırılarak.

[77] Nüshada idervenin.

[78] Ağdurmak = yükseltmek, kaldırmak.

Benüm her ne kim var senündür kamu
Bana sensüz uçmak nitekim tamu

Benüm kırk gencüm var işte sana
Virürem ki değdi atamdan bana

Dahi Tâzi at bin (ü) yüzbin koyın
Deve bin ki uzada yüke boyın

Dahi meclis âlâtı altun gümiş
Kimesne anun bigi hiç görmemiş

Yine ellibin yunt (ü) tayı bile
Kalanın nite kişi sayı bile

Çü virdi ana bu kamu malını
Düzetdi tamam anun ahvâlini[79].

Ahmedî'nin 1390 da yazdığı *İskender-nâme*'den :

Çünki oldı ışk galib canına
Tiz Aristo'yı getürdi yanına

Didi al dürr-i cevahir bîşümar
Var Zeresb'ün kızına ol hâstar

Gülşeh'i cehdile var irgür bana
Derdüme em it gereksem ben sana

Bilmezem bana ne efsun eyledi
Kim gözi aklumı mecnun eyledi

Zülfine anun perişan olmışam
Yüzine şeydâ vü hayran olmışam

Tudağıdur kevser ü âb-ı hayat
Yüzi nevruz ü saçı kadr ü berat

Canuma kıble kaşı mihrâbıdur
Gönlümün bendi saçınun tâbıdur

La'line canile teşne olmışam
Hasretinden günde bir kez ölmişem

[79] *Süheyl ü Nevbahar*, Mordtmann basımı, Hannover 1925. s. 30 - 31.

Bilmezem âşık ne katı canl'olur[80]
Şem' bigi dirilür nice k'ölür[81]

Başını kesdükçe olur zinde-ter
Başını döğdükç'olur hoş hande-ter [82]

Ney bigi bâd-ı hevâdur hâsılı
Başı yohtur söyler ü turmaz dili

Çün Aristo dutdı Şah sözine gûş
Bildi kim gidüpdür andan akl u hûş

İşk varluğını târac eylemiş
Gamz'okına cânın âmac eylemiş[83]

Aldı bîhad gevher ü dürr-i semîn
La'l ü yakut ü zer ü dîbâ-yi Çin

Ol aradan kıldı azm-i Sîstan
İrte gice turmadın oldı revân[84]

Şeyhi'nin *Husrev ü Şirin*'inden :

Demür mevcile tolup tâg u sahra
İrüp oldı mukabil iki derya

Biri deryâ-yi kulzüm biri Umman
Ne had bellü ana buna ne pâyan

Ye ikisi iki kûh âhenindür
Sadâsı nâle âvâzı enindür

Yasamışlar cenâh u kalbi saflar
Pür olmış ceyş ü cevşenden taraflar
Karışdı birbirine iki derya
İrişdi şark u garba şur u gavga
Gerer gerdûna perde gerd-i leşker
Felek gûşın sadâ-yı kûs ider ker

Sanasın kapladı ebr-i siyeh-gûn
Dolu karı demür yağmurları hûn

[80] Canl'olur = canlı olur.
[81] K'ölür = ki ölür.
[82] Döğdükç'olur = Döğdükçe olur.
[83] Gamz'okına = gamze okuna.
[84] Bendeki üç nüshadan karşılaştırılarak.

İrişdüginde leşker anda mihman
Meğer dest-i ecel dökmişidi han

Sanasın bişdi summakıyye ol dem
Ve lîkin suyı kandan eti âdem

Müheyyâ oldı türşî çihrelerden
Dökilür ağulu aş zehrelerden

Görürler cengi helvâ bigi erler
Muhannesler kılur biryan ciğerler

Bişer ol denlü aşlar et ü kandan
Ki her kim tatdıyise doydı candan

Degül kim ol taâmı yidi herkes
Ki buldı tu'me mûr u mâr u kerkes

Sünü ok hizmet eyler ya'ni hayra
Ulaşdırur nevâle vahş ü tayra

Mey-i gül-gûn pür olup sahn-ı meydan
Kadeh veş kelleler olmışdı kerdan [85]

Nazım dilinin özellikleri

1. Arapçaya uygun cümle teşkili: Arapçada istisna edatı olan "illâ" ile tamamlayıcı cümleler yapılır. "Allah'tan gayrı Tanrı yoktur" anlamına gelen "lâ ilâhe illâllah" cümlesinde olduğu gibi. Bu, "lâ ilâhe" olumsuz cümlesiyle, "illâllah" olumlu cümlesinden meydana gelmiştir. Divan şiirinde de bu şekilde cümleler vardır :

Bildüm üftâdelüğin sâye misâl
Çare yok derdine illâ ki visal

Atayî-*Sohbetü'l-ebkâr*

Şair ikinci mısrada "derdine visâlden gayri çare yok" demek istemiştir. Bu cümle "çare yok derdine" olumsuz cümlesiyle "illâ ki visâl" olumlu cümlesinden birleşmiştir ki, yukardaki "lâ ilâhe illâllah" tan hiç farkı yoktur.

Nesirde ise "illâ", "ancak" veya "aksi takdirde" anlamına kullanılmakla birlikte cümle fiille biter: "ve illâ ol hediyye merdûd olup sahibi matrud olur" cümlesinde olduğu gibi ki, buradaki

[85] Bendeki nüshadan.

"illâ", "aksi takdirde,, yerinde kullanılmıştır ve cümle fiille bitmektedir.

2. "İllâ" yerine "meğer" edatı da kullanılır :

Hiç ferd olmadı o dem âzad
Şah-ı Hurşid ile meğer Bihzad

Atayî — *Hefthan*

Şair: "Hurşid Şah ile Bihzad'dan gayrı kimse kurtulmadı," yahut: "o anda kimse kurtulmadı ancak Hurşid Şah ile Bihzad kurtuldu" demek istiyor ki, yukarda kaydettiğimiz Arapça "lâ ilâhe illâllah" cümlesinden hiç farkı yoktur.

3. Yine yukarda olduğu gibi, benzetme edatiyle fiilsiz cümleler yapılır :

Çıkdı kasr üzre o mihr-i ümmid
Nitekim târem-i çarha hurşid

Sâbit

İkinci mısrada ayrıca fiil yoktur. Yukardaki cümleye bağlıdır. Şair: "Güneşin göğe çıkması gibi, o ümit güneşi de kasrın üstüne çıktı" diyor.

4. Fiilsiz başka cümleler :

Giydirüp sadr-ı güzine evvel
Kürk amma kati bîmisl ü bedel

Dahi bir esb-i hümâyun-peyker
Ser-beser zîn ü bısâtı cevher

Nâbi — *Sur-nâme*

İkinci beyitte fiil yoktur. Birinci beytin fiili olan "giydirüp" kelimesine de bağlanamaz. Çünkü giydirilen kürktür. Halbuki aşağıda attan bahsediliyor. Onun da fiili "verdi" olması gerekir. Fakat cümlede yer almamıştır.

5. Öznesiz cümleler :

Böyle bir leyle-i pürmeymenede
Ki gelür bir gice içre senede

İtdi şehzadelere kasd-ı hıtan
Da'vet olundı güruh-ı a'yan

Nâbi — *Sur-nâme*

Birinci beyit zarf halindedir. İkinci beyitteki "itdi" fiilinin öznesi cümlede yoktur. Özne çok yukarda geçmiş olan padişahtır.

6. Farsçaya uygun cümle teşkili. Bâki'nin

Ey pây-bend-i dâm-geh-i kayd-ı nâm ü neng
Tâ key hevâ-yi meşgale-i dehr-i bîdreng

beytinde olduğu gibi ki, Farsça "tâ key" zarfı fiil yerine kullanılmış ve cümlenin yapı bakımından Farsçadan farkı kalmamıştır.

7. Farsça "ve", "ger", "ne" edatlarından birleşmiş olan "ve ger ne" Türkçe "yoksa" yahut "aksi takdirde" anlamına kullanılır:

Kemâl-i hemnişin der men eserkerd
Ve ger ne men heman hâkem ki hestem

Sa'di

Bu Farsça beyitte olduğu gibi, Türkçede de aynı anlama gelen "ve ger ni" edatı kullanılır :

Ve ger ni cem'olup elbir idevüz
Buna bir çare vü tedbir idevüz

Cafer Çelebi — *Heves-nâme*

8. Tamamiyle Farsça olan beyitler :

Sultan-ı memalik-i irâdet
Şahenşeh-i taht-gâh-ı kudret

Devr'âver-i nüh revâk-ı eflâk
Ârâm-dih-i tabiat-ı hâk

Bâlâ-ber-i dûdmân-ı âteş
Teklîf-dih-i sirişt-i serkeş

Bâr'âver-i şâh-sâr-ı hestî
Bîh'efken-i nahl-i hod-perestî

Assâr-ı sehâib-i zemistan
Ressâm-ı sahâif-i gülistan

Dârende-i hâne-i müseddes
Errende-i günbet-i mukarnes

Mıstar-keş-i safha-i merâtib
Hâme-zen-i nusha-i mevâhib

Mikrâz-zen-i şehâdet ü gayb
Dûzende-i tarf-ı dâmen ü ceyb

Bu beyitler İran şairlerinden herhangi birinden değil, Nâbi'-nin *Hayrâbâd*'ından alınmıştır. Beyitler sayfalarca bu şekilde devam ettikten sonra nihayet Türkçe bir fiil ile bağlanır.

9. "Ki" çok kere ölçü sıkıntısiyle kendinden sonra gelen ve ünlü ile başlıyan kelimeye vurularak okunur :

Âşık oldur k'anda varlık kalmaya

mısraında olduğu gibi ki, buradaki "k'anda" "ki anda" yerindedir.

Bu yalnız "ki" lerde yapılmaz. Ölçü sıkıntısiyle başka kelimelerle birleştirilebilir :

Fitn'olurdı gözine hûr-i bihişt

Buradaki "fitn'olurdı" "fitne olurdu" yerindedir.

Cüml' anunçün baz olur sonra yakin

mısraında olduğu gibi ki, "cüml'anunçün" "cümle anunçün" yerindedir.

10. Manzumelerde cümleler mısra veya beyitlerde biter. Fakat dört veya daha fazla mısrada biten cümleler de vardır :

Ne denlü olsa da sâhib-fazilet
Hemîşe mukbil olanlar nasihat

Kabul etmek gerek hem-demlerinden
Muhibb ü muhlis ü mahremlerinden

Cafer Çelebi — *Heves-nâme*

11. Cümlenin, ikinci mısraın ortasında bittiği de olur; fakat buna çok az rastlanır.

Şöyle yan kim nâr-ı ışk ile vücudundan eser
Kalmasun. Bir kez senün nam u nışanun duymasun

Muhibbî

12. Konuşmalar manzum eserlerde de "didi, eyitdi" gibi fiillerle ifade edilir :

Didi bîcan olıcak ten ne hâsıl
Eyitdi can olur cânâna vâsıl

Didi şerh ü beyan it vasf-ı cânı
Eyitdi bînışanlıkdur nışânı

Didi Şirin'e var mı âşinalık
Eyitdi evvelîdür rûşenalık

Didi bir gün salarsa sana sâye
Eyitdi nûr virem bin yıl aya

Şeyhî — *Husrev ü Şîrin*

Nazımda ve nesirde daha başka özellikler

İlk devirlere ait bazı kelime özellikleri vardır ki, bunlar XV., bazı eserlerde de XVI. yüzyıla, hattâ daha sonralara kadar devam eder, ondan sonra kaybolur. Bu özelliklerden sık rastlananlar şunlardır :

1. "Bu, şu, o" işaret zamirlerinin çoğulu "bular, şular, olar" gelir. XVI. yüzyıldan sonra ağır gelmeğe başlamış ve Arapçadaki "nûn-ı vikaye" yerinde bir "n" eklenerek "bunlar, şunlar, onlar" şekline girmiştir :

Put-perestidi olar kamu yakin

Ahmedî — *İskender-nâme*

2. "Gibi" yerine "bigi":

Açılup gül bigi keşfitdi esrar

Cafer Çelebi — *Heves-nâme*

3. "Gibi" anlamına gelen "tek":

Niçün îyd ayı gibi görinürsün
Güneş tek pertevünle bürinürsün

Münîrî — *Mihr ü Müşteri*

4. "Gibi" yerine "leyin":

Kodı Husrev'leyin Meryem hevâsın
Cihanun sevdi bir Şirin-likasın

Sûzî — *Gazavat-nâme*

Gözüm sâgarleyin dolmışidi kan
Ciğer olmışdı nâr-ı gamda biryan

Hayretî — *Şehr-engîz*

Bu, son zamanlara kadar devam etmiştir.

5. Doğu Türkçesinde "çok" anlamında olan "köp":

İken her yire köp düşme talebsüz
Ki berhur-dâr ömr olmaz edebsüz

Cafer Çelebi — *Heves-nâme*

6. "Den" yerine "din":

Nakşun çıkarup eylemedin hâlüni ma'lûm
Başlarsın ana eylemeğe fakrunı i'lâm

Ruhî — *Terkib-i bend*

7. "İle, birlikte, beraber" anlamına gelen "bile" "birle":

Seyr-i gülşende ne hâsıl bile yar olmayıcak

Bâki

Huda virsün serîr-i saltanatda
Saadet tâcı birle izz ü temkin

Bâki

8. "Der", "ender", "ezin" gibi farsça edatlar ve zarflar sık sık kullanılır :

Ezin bes oldı baht-ı nâmülâyim
Kazaya derd ü mihnetle mülâzim

Güftî — *Hasbıhal*

9. Fiillerde emir kiplerinde devam halini göstermek için "gör" kullanılır :

Dilüni hıfzidegör sâlim iken
Çeşme veş tâ ki başun ola esen

Atâyi — *Sohbetü'l-ebkâr*

10. Fiillere ait özellikler arasında, emir kipinin sonuna gelen "kıl" ve "gil" ler :

Dâima Hakk'a tevekkül eylegil
Bu vefasız dehre mağrur olmagıl

Ahmed Rızvan — *İskender-nâme*

11. Yeterlik fiilinin olumsuz şekli bugünkü deyişe uymaz.

Diledügince kılardı figanı
Kimesne men'idebilmezdi anı

Lârendeli Hamdi — *Leylâ vü Mecnun*

Bugün "men'idebilmezdi" yerine "men'idemezdi" denir.

12. Fiillerde ikinci şahıs çoğul zamiri olan "siniz" yerine "siz":

Ki düzmeyince nefsün hâlini siz
Bulımazsız meşâyih yolını siz

İbrahim Tennûrî — *Gül-zar*

Didüm ne sayarsız ne alursız ne satarsız
K'asla dilinüzde ne Nebî var ne hod Allah

Ruhî — *Terkib-i bend*

13. Emirlerin olumsuz halinde birinci şahıs çoğul zamiri olan "yın" yerine "an":

Sanman bizi kim şîre-i engûr ile mestiz

Ruhî — *Terkib-i bend*

14. Geniş zamanların olumsuz halinde birinci şahıs çoğul zamiri olan "yiz" yerine "ziz". "Gelmeziz" gibi ki "gelmeyiz" yerindedir.

15. Fiillerin şimdiki zaman kiplerinde birinci şahsın çoğulunda "yoruz" yerine "vüz"

Çemenler benzemiş bağ-ı cinâna
Niçün biz olavüz mahbûs-ı hâne

Cafer Çelebi — *Heves-nâme*

Buradaki *olavüz*, "oluyoruz" yerindedir ki "olmakta devam ediyoruz" demektir.

Oluruz lâleden himmetde biz dûn
Ele ger almayavuz câm-ı gül-gûn

Cafer Çelebi — *Heves-nâme*

Buradaki *ger almayavuz* da "eğer almaz isek" yerindedir.

16. Fiillerde birinci şahıs zamiri olan "m" yerine "ven-van", "venin-vanın":

Karâbâtı niderven iy cemîle
Bana yârum yeter kavm ü kabile

ve :

Bana kavs-i kazadan irdi bir ok
Bilimezem ki âşıkven ye ma'şuk

Lârendeli Hamdi — *Leylâ vü Mecnun*

Dimezven âleme sultan olayım
Kapunda kemterün derban olayım

Lâmiî — *Hayret-nâme*

Geniş zaman hikâye kipinin olumsuz birinci şahsı olan "mazdum" yerine "mayadum", üçüncü şahsı olan "mezdi" yerine "miyedi"; şart hikâye kipinin üçüncü şahsı olan "iseydi" yerine "isedi" kullanılır (Bu özellik ancak XV. yüzyıla kadar görülür). Aydınoğlu Mehmed Bey adına yazılmış olan *Kısasü'l-enbiya*'dan :

Tan͡grı taâlâ halkı yaratdı, tâ kendünün varlıgın bildire, Eğer halkı yaratmasa Tan͡grının varlıgı bilinmeyedi.

Eğer Muhammed degülmisedi âdemi yaratmayadum. Eğer Muhammed degülmisedi uçmagı tamuyı yaratmayadum [86] (bu cümledeki "degülmisedi", "olmasaydı" yerindedir).

86 *Kısasü'l-enbiya*, T. D. K. ktp., No. A/145.

17. Birinci şahıs zamiri olan "m" den evvelki harfin "üstün" okunması son zamanlara kadar devam eder :

Ârifem âlâm-ı sevdadan şikâyet eylemem

Lâ

18. "Ben" yerine "men" "benim" yerine "menem":

Menem bezm-i gamun ol dil-siyâhı
Yakar sûz-ı derûnum şem'-i mâhı

Güftî — *Hasbıhal*

19. Yine fiillerde birinci şahıs zamiri olan "m" yerine "n". "ideyim" yerine "*ideyin*", "iderim" yerine "iderin" gibi.

20. Fiillerde birinci şahıs sonunda "yim" yerine "yin" kullanıldığı gibi, "m" de kullanılır :

Kesem andan selâmı vü sabahı
Elinden içmeyem bir cur'a râhı

Cafer Çelebi — *Heves-nâme*

21. Fiillerde devam eden şimdiki zamanı göstermek için kullanılan "mektedir" yerine "üpdür":

İns ü cinni halk idüpdür bîşümâr

Ahmed Rızvan — *İskender-nâme*

22. Fiillerde "di"li geçmiş zamandaki "di" yerine "bidi":

Pes ana bir ilçi dahi virbidi
Korkudan anı öğüdlesün didi

Ahmed Rızvan — *İskender-nâme*

23. Fiillerde gelecek zamandaki "cek-cak" yerine kullanılan "ser - sar":

Şarka garba cümle sultan oliser
Hanlar ana bende - ferman oliser

Ahmedî — *İskender-nâme*

24. "Dır" yerine "dürür, durur":

Bu sözüm tahkikdürür bellü beyan

Ahmed Rızvan — *İskender-nâme*

25. "Rek" "rak" yerine "ben" "ban":

Terk-i taklid idüben dâhil-i Hak ol sûfî

Fehim-i Kadîm

26. "Yince-yınca" yerine "yicek-yıcak". Bu, son zamanlara kadar kullanılmıştır :

Bana bir pir didi ki içme güzellerle şerab
Her kadeh başına bir bûse kebab olmayıcak

Lâ

27. Nesne edatı olan "i" lerin düşürülmesi. Bu da son zamanlara kadar devam etmiştir :

Yar yatağın düşman almaz giderim
Mehmed Emin Yurdakul — *Türkçe Şiirler*

Bu özelliklerden başka, "suvarmak, geyürmek, toylamak, becid, yavlak, ılduz, sımak, seyirdim salmak, sucu, sayru, tamu, kanceru, uru, ulus, uruk, biti, yarağ, iken (çok anlamına) gibi birçok kelimeler de vardır ki, ilk zamanlar çok kullanıldığı halde, bazısı XV., bazısı da XVI. yüzyıla ve daha sonraya kadar devam etmiş, sonra unutulup gitmiştir.

Gerek bu kelimelere bakarak, gerek yazının ve kâğıdın nevi ve cinsi ile cildin şeklini gözönünde tutarak, eski bir yazmanın yazıldığı tarihi aşağı yukarı kestirmek mümkündür.

Alfabe ve imlâ özellikleri

Arap alfabesi 28 harftir. Bunlardan "ا , و , ى" harfleri, aynı zamanda "vokal" vazifesini görür ki, bunlara "harf-i med" denir. Kısa ve uzun hecelerden meydana gelen Arapça kelimelerde, uzun heceler bu med harflerinden biri ile çekilir.

Kısa heceler ve iki harfin birbirine vurulmasiyle aruz ölçüsünde kapalı "itibarî uzun" sayılan heceler ise, "hareke" ile belirtilir. Hareke, Arapçada "fetha, kesre, zamme", Türkçede "üstün, esre, ötrü" denilen "َ ِ ُ" işaretleridir. Bu harekeler bir çeşit vokal hizmetini görür. "Fetha-üstün", harfin üzerine konularak "e"; "kesre-esre", harfin altına konularak "i, ı"; "zamme-ötrü" ise yine harfin üstüne konularak "o, u, ö, ü" okunacağını bildirir. "Cezim" veya "sükûn" işareti olan "ْ" de, bir harf tarafından vurulan ikinci harfin üzerine konur. Meselâ "mâlî-مالى" kelimesinde her iki hece de uzundur; "mekteb-مكتب" kelimesinde birinci ve ikinci heceler itibarî uzundur; "câhil-جاهل" kelimesinde birinci hece uzun, ikinci hece ise ancak itibarî uzundur; "fünun-فنون" kelimesinde birinci hece kısa, ikinci hece uzundur. Uzun heceler med harflerinden biri ile yazılır, kısa ve itibarî uzun heceler ise harekelerle gösterilir.

Bir de "şedde" denilen « ّ » işareti vardır ki, bir harfin iki kere okunacağını gösterir: "mükemmel-مكمّل" kelimesinde olduğu gibi.

« ا , و , ى » harfleri, ayrıca sessiz olarak da, öteki harfler gibi vazife görür. Bunlar başta, ortada ve sonda olduğuna göre başka başka şekillerde yazılır.

İranlılar, Arap harflerini kabul ettikleri zaman, Farsçayı bu harflerle yazmakta güçlük çekmediler. Çünki Farsça kelimeler de, Arapça kelimeler gibi uzun ve kısa hecelerden meydana gelmişti. Ancak İranlılar, ağır buldukları « ح , ص , ض , ط , ظ , ع , ق » harfleriyle ث harfini önceleri atarak, Arapçada olmıyan « پ , چ , ژ , ك » harflerini alfabeye katmışlar; bir de med harflerine "hâ-i resmiye" denilen « ه » işaretini ekliyerek, vokalleri dörde çıkarmışlardır. "Hâ-i resmiye", kelimelerin sonuna getirilerek son hecenin "e" veya "i" sesini vermesini sağlar. Meselâ "rencide رنجيده" kelimesinde birinci hece itibarî uzun, ikinci hece uzun, üçüncü hece ise kısadır; kelimenin sonundaki "hâ-i resmiye" de son heceye "e" sesini verdirmektedir. "Gerçi- گرچه" kelimesinde birinci hece itibarî uzun, ikinci hece kısadır; sonundaki "hâ-i resmiye" de "i" sesini verdirmektedir. "Giriftar- گرفتار" kelimesinde birinci hece kısa, ikinci hece itibarî uzun, üçüncü hece ise uzundur. "Mâder- مادر" kelimesinde de birinci hece uzun, ikinci hece itibarî uzundur.

Türkler, İslâmlığı kabul ettikten sonra, Arapça ile Farsçadan aldıkları kelimeleri, önce 18 harf olan alfabeleri ile yazmağa çalıştılar. Fakat bu alfabedeki harfler, yabancı kelimeleri olduğu gibi yazmağa yeter durumda değildi. Meselâ« ص , ض , ظ , س , ز » harflerini ancak bir tek harfle karşılıyabiliyorlardı. İlk zamanlar, bazı harflere belli işaretler koymak suretiyle 18 harfe 6 harf daha eklediler.

Türkler Arap harflerini kabul ettikten sonra, İranlılar'ın Arap alfabesine kattıkları « پ , چ , ژ , ك » harfleriyle, vokallere ekledikleri "hâ-i resmiye"yi de aldılar.

Halbuki bizim lehçemizde uzun hece yoktur. Ancak, iki harfin birbirine vurulmasiyle meydana gelen kapalı heceler, aruzda uzun sayılır. Meselâ "kapı" kelimesinde her iki hece kısadır; "ekmek" kelimesinde her iki hece ancak aruzda uzun sayılır; "geldi" kelimesinde birinci hece itibarî uzun, ikinci hece, sonunda "i" harfi olduğu halde yine kısadır. Bizde hiç bir zaman "mâlî",

"halîm", "sâkî" gibi uzun heceli kelimeler yoktur. Hattâ Araplar'ın "Şükrî" diye söyledikleri adlar "Şükrü" diye söylenir.

Anlaşılıyor ki, bizim için med harflerine değil, bütün hecelerin okunuşunu belirtecek vokale ihtiyaç vardır. Halbuki"imlâ harfleri" adı ile kullandığımız «ا, و, ی, ه» den ibaret olan 4 harf, 8 sesi karşılamaktadır.

Eski imlâda en büyük rol « ا » harfindedir. Eski alfabede "elif" denilen ve kelimenin başına geldiği zaman yerine göre "a", "e", "i", "o, u, ö, ü" olarak okunan « ا » harfi, "a" olarak okunduğu zaman, üstüne "med" işareti denilen « ~ » konularak « آ » şeklinde yazılır. Fakat buna her zaman uyulmaz,"med" siz de yazıldığı olur.

« ا » harfi, "e" olarak okunduğu zaman,"hareke" kullanılmadığı takdirde, başka işaret konulmaz; sadece « ا » şeklinde yazılır. Sonraları bazı kere üzerine hemze konularak « أ » şeklinde yazıldığı da olmuştur.

« ا » harfi "o, u, ö, ü" olarak okunduğu zaman, ilk devirlerde "hareke" kullanılmadığı takdirde, başka işaret konulmaz, yine sadece « ا » şeklinde yazılırdı. Sonraları « او » şeklinde yazılmağa başlandı.

« ا » harfi, "ı, i" olarak okunduğu zaman, "hareke" kullanılmadığı takdirde, ilk zamanlar başka işaret konulmaz, yine sadece « ا » şeklinde yazılırdı, sonraları « ی » harfi kondu: « ایت » kelimesinde olduğu gibi. Bazı kere baştaki "elif" in "i, ı" okunacağını göstermek üzere « ا » harfinin altına "hemze" konularak « إ » şeklinde yazıldığı da oldu. Fakat bu çok kullanılmadı.

Eski imlâda asıl zorluk « و » harfinin dört, « ی » harfinin iki, « ك » harfinin de birkaç türlü okunmasındadır. Sonraları « ك » leri birbirinden ayırmak için "n" sesi veren "sağır kef" in üzerine üç nokta ve "g" sesi veren "kef" in üzerine de iki çizgi konulması âdet olmuştur: «سڭا» , «گل» gibi.

« ی » ve « و » harfleri de, birer işaret konularak birbirlerinden ayrılmak istenmiştir. Önce Encümen-i Dâniş, sonra da Vefik Paşa ile Ebüzziya Tevfik ve Şemseddin Sami, yazdıkları sözlüklerde böyle bir teşebbüse girmişlerse de, bu, yalnız kendi sözlüklerinde kalmış, el yazılarında kullanılmamıştır.

Sonraları, Türkçe kelimelerin imlâsında şu esaslar kabul edilmiş oldu :

a) Hafif üstün ile başlıyan Türkçe bir kelimenin ilk hecesi olan harfe imlâ harfi konulmaz. Ancak başka harekelerle başlıyan harfe, o harekenin gerektirdiği imlâ harfi konulur.

b) Hafif üstün ile başlıyan ve öylece biten kelimenin yalnız son hecesine imlâ harfi konulur. Başka harekelerle başlıyan kelimelerin ilk hecesine imlâ harfi konularak, onu takip eden hecede hareke değişmedikçe, imlâ harfi konulmaz.

c) "Bir, biz, siz, dır, gül" gibi tek heceli kelimelere ve "bana, sana" gibi iki heceli kelimelerin birinci hecelerine imlâ harfi konulmaz.

Resmî yazılarda bu kurala uyulduğu gibi, eski imlâ geleneğini devam ettirmek istiyenler de bu usûlün dışına çıkmamağa çalışırlardı. Fakat bu, yazı yazanları fazla bir kayıtla bağladığı için, gitgide imlâ harfleri rasgele kullanılmağa başlandı.

Türkçe kelimelerde imlâ özelliği

Bu kısa açıklamadan sonra, ilk zamanlarda Türkçe eserlerde göze çarpan bazı imlâ özelliklerini kaydedelim:

1. İmlâ harfleri, bizim lehçemizde ilk zamanlarda çok az kullanılmıştır. Buna karşılık, okumadaki zorluğu azaltmak için heceler harekelerle gösterilmiştir.

Yazarı bilinmiyen eski bir *Yusuf u Züleyha* hikâyesinden :

Çünki Yusuf doğdı öldi anası
Bir karavaş satun aldı atası [87]

beyti şu şekilde yazılmıştır :

چنك يوسف دغد اولدى آنثى
بر قراوش صاتون آلدى آتثى

Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şirin*'inden :

Nice yalvardısa itmedi assı [88]

mısraı şu şekilde yazılmıştır :

نيجا يلواردسا اتماد آصى

Mesihî'nin *Şehr-engîz*'inden :

Âhımun kaameti bülend oldı
Göklere çıkmağa kemend oldı [89]

[87] Kitapçı Bay Raif Yelkenci'deki nüshadan.
[88] Millet ktp. daki 1173 numaralı nüshadan.
[89] Millet ktp. daki 627 numaralı Mecmuadan.

Birinci mısradaki قامى kelimesi قى şeklinde yazılmıştır.

Halbuki Doğu Türkçesinde Farsçanın etkisiyle imlâ harfleri kelimelerde çok fazla yer tutar. Meselâ "kıldılar" kelimesi Doğu Türkçesinde قيلديلار şeklinde yazıldığı halde, aynı kelime bizde قلدلر şeklinde yazılmıştır.

Bundan başka Doğu Türkçesinde « ص » ve « ط » harfleri kullanılmaz; bunlar « س » ve « ت » harfleriyle belirtilir. Meselâ ilk zamanlar bizde صكره şeklinde yazılan "sonra" kelimesi, Doğu Türkçesinde سونكرا "dayak" kelimesi de bizde طيق Doğu Türkçesinde ise تاياق şeklindedir.

2. Kelimenin sonuna getirilen ve "e" sesini karşılıyan "hâ-i resmiye" ler ilk zamanlar kullanılmazdı. Bunun yerine, ya hiç vokal konulmaz, yahut hareke ile gösterilir, yahut da "hâ-i resmiye" nin vazifesi « ا » harfine gördürülürdü. Meselâ "bize- بزه" kelimesi, ya « بز » veya « بزَ » yahut da «بزا» şeklinde yazılırdı. Sonraları« ه » harfi ile birlikte « ا » harfi de "üstün" harekeyi göstermek üzere uzun müddet kullanıldı: « كلا - كله » gibi.

3. Türkçede sonu "p" ile biten kelimeler hep "b" ile yazılır: « كليب اولوب » gibi.

4. Belli imlâ kuralı olmadığı için, kelimeler yazanın keyfine göre yazılır. Hattâ aynı kelimenin bir cümle veya bir beyit içinde başka başka şekillerde yazıldığı da olur.

Hayretî'nin *Şehr-engîz*'inden :

Tabîbâ derd-mendem eyle tîmâr
Koma gam pisterinde hasta vü zâr

Hevâ câmından eyle cânı huş-yâr
Heves hâbından eyle kalbi bîdâr

Büküp boynum sürâhi gibi devran
Boğazum almışidi dest-i hicran [90]

Birinci beytin ikinci mısraındaki پسترنده kelimesi پستر نده; ikinci beytin ikinci mısraındaki خوابندن kelimesi هابندن , قلبى kelimesi de قلب; üçüncü beytin birinci mısraındaki بوكوب kelimesi كبى , بوكب kelimesi de كيب ; ikinci mısradaki آلمشيدى kelimesi de الميشدى şeklinde yazılmıştır.

[90] Millet ktp. daki 599 numaralı Mecmuadan.

Yazarı bilinmiyen eski bir hikâyeden :

Var idi kapu öninde bir kuyı
Key derin ü içi dopdolu suyı[91]

İkinci mısradaki درین kelimesi دریك şeklinde ve ایچی kelimesi ایچ şeklinde yazılmıştır.

5. Bazı kere ayrı iki kelime bile birleştirilerek yazılır :

Ser-âmed olanun ahvâli hep bu

mısraındaki "hep" ile "bu" bitişik olarak هپبو şeklide yazılmıştır.

Hamdullah Hamdi'nin *Yusuf u Züleyha*'sından :

Rûz-ı bahtum siyâh oldı derîg
Dün ü gün işim âh oldı derîg[92]

beytindeki دون وكون kelimesi دونو كون şeklinde yazılmıştır.

6. Farsça isim ve sıfat tamlamalarında belirtilenlerin sonundaki "esre" bazı kere "i" ile gösterilir :

Gürünir mi şol nesîm-i nev-bahar

ve:

Şol sadefden nitekim dürr-i yetim

mısraında نسیم نو بهار ، نسیمی نوبهار ؛ دریتیم de دری یتیم şeklindedir.

7. Nesne edatı olan "den" yerine Arapça "tenvin" edatının kullanıldığı da olur.

Ümmî İsa'nın *Mihr ü Vefa* adlı mesnevîsinden :

Azdı günden güne renci gördiler[93]

mısraındaki کوندن kelimesi کوندا şeklinde yazılmıştır.

Yazı ve söyleyiş özellikleri

İlk zamanlara ait bazı yazı özelliklerini de kaydedelim :

1. "D" harfi ilk zamanlarda, XV. yüzyıl ortalarına kadar, üzerine nokta konarak "z" şeklinde yazılır : "Ümmid-ümmiz", "padişah-pazişah" gibi. Fakat bu, ancak bir yazı özelliğidir.

2. "Yer, yemek, demek, vermek" gibi bugün kapalı "e" ile söyleyip yazdığımız kelimeler, eski metinlerde "yir, yimek,

[91] Kitapçı Bay Raif Yelkenci'deki nüshadan.
[92] Millet ktp. No. 1166.
[93] Bendeki nüshadan.

dimek, virmek" şeklinde yazılır, yahut harekelenir. Bugün de hâlâ böyle söyleyen bölgeler vardır.

3. "Ey"ler "iy" olarak harekelenir : "Bilgil imdi iy aziz" cümlesinde olduğu gibi.

4. "Öyle" yerine "eyle":

Eyle olsa her ne dilce olsa ger
Lâfz âlet ma'ni ola mu'teber

Devletoğlu Yusuf — *Vikaye*

5. Kelimenin sonuna gelen nesne "i" leri, kelimenin ilk hecesi "o, u, ö, ü" halinde olsa bile, bu « ى » ler yine "ı, i" şeklindedir: "kamusu-kamusı", "nûru-nûrı", "suyu-suyı", "gönlü-gönli" gibi.

Bu hal, fiillerin "di" li ve "miş"li geçmiş zamanlarında ve hikâyelerde de böyledir: "gördi", "olurmış", "olmışidi" gibi.

6. Geniş zamanlarda "u, ü" şeklindedir: "kılur", "görür", "bilür" gibi. "Görir", "bulır" şeklinde yazıldığı da olur.

7. Haller bazı kere "ip, ıp", bazı kere de "up, üp" şeklindedir: "gelip-gelüp", "kılıp, kılup" gibi. Bunun gibi, kelimenin ortasındaki "i, ı" lar bazı kere "i, ı", bazı kere de "u, ü" şeklindedir: "için-içün", "satın-satun" gibi.

8. Şahıs ve iyelik zamirlerinden önce gelen harfler "ötrü" dür: "benüm", "senün", "gelmişüz", "bilürüz" gibi.

Geniş zamanlarda ikinci şahıs zamiri bazı kere "i" şeklindedir: "bilürsin" gibi.

9. "Miş" li geçmiş zamanlarda birinci şahıs zamirinden önceki harf "üstün" dür: "gelmişem", "kılmışam" gibi.

Harf değişikliği

İmlâ ve yazı özellikleri arasına, ses ve harf değişikliğini de katmak gerekir.:

1. Bazı kere Doğu Türkçesinde olduğu gibi « ق » harfi yerine « غ » kullanılır: « يساق » yerine « يساغ » gibi.

2. Bazı kere « ق » harfi yerine « خ » kullanılır: آقشام yerine آخشام ، يوقسه yerine يوخسه gibi.

3. Bazı kere « د » harfi yerine « ت » kullanılır : دوكه yerine تكه gibi.

4. Bazı kere de « ت » harfi yerine « د » kullanılır: تپه‌سى yerine دپاسى , ايشيت yerine ايشيد gibi.

5. « د » harfi yerine bazı kere « ط » kullanılır : اودا yerine اوطه , آدا yerine آطه , دیشاری yerine طیشاری gibi.

6. Bazı kere de « ط » harfi yerine « د » kullanılır : طاتمق yerine داتمق , طوتمق yerine دوتمق gibi.

7. Bazı kere « ه » harfi yerine « ق » kullanılır: هانی yerine قانی , هانكی yerine قنغی gibi.

8. Bazı kere « غ » harfi yerine « ء » kullanılır: صغوق yerine صؤق gibi.

9. Bazı kere de nesne edatı olan « ی » yerine « ء » kullanılır : جمله‌یی yerine جمله‌ء , كیشی‌یی yerine كیشئی gibi.

Bu değişikliklerden bazısı son zamanlara kadar devam etmiş, hattâ "hangi demek mi doğrudur, kangı demek mi" tartışma konusu olmuştur.[94]

Arapça kelimelerin imlâsı

Arapça kelimeler aslında olduğu gibi yazılır; değişitirilmez. Ancak Türkçe eserlerde sık raslanan Arapça kelimelere ait bazı imlâ ayrılıkları şunlardır :

1. Arapçada "tâ-i te'nis" ile biten müennes kelimelerde bu "t", « ة » şeklinde yazılır. Halbuki bu kelimeler, Türkçede bazı kere "tâ-i gird" yani yuvarlak "t" denilen « ة » ile, bazı kere de "tâ-i tavil", yani uzun "t" denilen « ت » ile yazılır : , دعوت ـ دعوة دولت ـ دولة gibi.

Bu gibi kelimeler eğer Arapça bir edat ile birlikte olursa mutlaka yuvarlak "t" ile yazılır, fakat bu « ة » okunmaz: بالقوة - bi'l-kuvve gibi.

Manzum eserlerde de, bu gibi kelimeler bileşik sıfat halinde iken vezin sıkıntısiyle bazı kere yuvarlak "t" ile yazılır ve bu « ة » okunmaz.

Şah-ı Rüstem-kuvve hâkan-ı Neriman-savle kim

mısraında olduğu gibi ki "Rüstem-kuvve" "Rüstem kuvvetli"; "Neriman-savle" "Neriman savletli" demektir.

[94] Şemsettin Sami'ye göre; "hangi" kelimesinin aslı "kangı" dır. Türkçenin âhenk kuralı böyle söyleyişi gerektirir. Sonradan "kan" ve "gı" heceleri ağır görülerek هانكی , قنغی yapılmıştır. Halbuki ه harfine ses veren "ا" ağırdır. ها olmaz; belki هنكی denilebilir; fakat هانكی denilemez. Eğer, mutlak "قا" hecesini değiştirmek gerekirse "قا" yı "خا" yaparak خانغی denilmelidir. Şemsettin Sami: *Lisan-ı edebîmizin intihabı*, (Sabah gazetesi 10 Ağustos 1314 (1898), Sayı 3146.

2. Arapça "elif-i memdûde" ile biten kelimelerde bu « ا » den sonra bir "hemze" getirilir: شعراء gibi. Bu kelimeler Türkçede hemzesiz yazılır, ancak tamlama yapıldığı zaman "hemze" konur: شعراء روم gibi. Bu "hemze" yerine, çok kere « ى » konur: شعرای روم gibi.

3. Arapçada "elif-i maksûre", yani « ى » ile yazılıp « ا » gibi okunan kelimeler Türkçede bazı kere « ى » ile, bazı kere « ا » ile yazılır: دعوى – دعوا , معنى – معنا gibi.

4. Arapçada, ortasında "hemze" bulunan kelimelerin imlâsı, hemzeden önceki harfin harekesine bağlıdır. Harfin harekesi "üstün" ve "esre" ise, "hemze" ya " ا " üzerine yazılır, yahut da "dendan" denilen « ـ » şeklinde diş üzerine yazılır: مأت , فئه , رئيس , مأمور gibi.

Harflerin harekesi "ötrü" olursa "hemze" « و » üzerine yazılır: جزؤ , مؤمن gibi.

Türkçede bazı kere buna uyulmaz. Meselâ جزؤ kelimesi جزء , مبدأ kelimesi مبدء şeklinde yazılır.

5. فوائد , حقائق gibi kelimeler çok kere ى ile فوايد , حقايق şeklinde yazılır.

6. سؤال kelimesinin bazı kere "hemze"si düşürülerek سوال şeklinde yazıldığı da olur. Bu takdirde yine sual سؤال denilir.

7. "Hayat" kelimesi Arapçada حيوة, salât kelimesi صلوة şeklinde yazılır. Türkçede bunlar حيات , صلات şeklindedir.

8. Arapça عشق kelimesi, son zamanlara kadar « ع » harfinin "esre"si ile harekelenmiş ve "ışk" olarak okunmuştur.

9. ثالثاً , ثانياً gibi "tenvin"li kelimeler bazı kere "tenvin"siz olarak ثالثا , ثانيا şeklinde yazılır.

Arapça ve Farsça kelimelerdeki söyleyiş özellikleri

Arapça ve Farsça kelimelerin söyleyişi bazı kere Türkçede değişir. Başlıcaları şunlardır :

1. Arapça tamlamalarda belirtilenin sonu "ötrü" okunur: "darü'l-fünun" gibi. Fakat "din" kelimesinin belirtileni olan kelimelerin sonu "üstün" ile harekelenir: "Şemse'd-din", "Alâ-e'd-din" gibi ki, Arapçada bunlar "Şemsü'd-din", "Alâü'd-din"dir.

2. Arapçada "şedde"li « ى » ile biten kelimeler belirtilen halinde oldukları zaman harekeleri "zamme" iledir: « عربى العباره » tam-

lamasında olduğu gibi ki "arabiyyü'l-ibare" şeklinde okunur. Fakat kelimenin sonunda "şedde" siz «ى» olursa kelime belirtilen halinde iken harekesi "kesre" iledir: "مفتى الانام-müfti'l-enam", "قاضى الحاجات-kadı'l-hâcât", "مغنى الكتاب -mugni'l-küttab", "مبانى الانشا mebâni'l-inşâ" gibi. Ancak bazı kere, klâsik Arapçanın kuralına aykırı olarak "müftiyyü'l-enam" şeklinde okunduğu da görülmüştür:

İsmail Âsım efendi oldı müftiyyü'l-enam

Lâ

Bilür çü şiddet-i halimni Kadiyü'l-hâcat

Nevaî

3. Arapça bazı has isimlerin Türkçede söyleyişi değişir. Meselâ "Muhammed -محمد" kelimesi Türkçede konuşma dilinde "Mehmed", "Fâtıma-فاطمه" kelimesi "Fatma" dır ve فطمه şeklinde yazıldığı da olur. Fakat yazı dilinde فاطمه şeklindedir.

4. Farsçada «و» harfi birkaç türlü söylenir: "Vav-ı ma'dûle", kendinden önceki harfin harekesine uyar. Bazı kere خواجه kelimesinde olduğu gibi kendisinden sonra «ا» harfi konularak "hâce" şeklinde okunur. Bazı kere de «خويش» kelimesinde olduğu gibi "esre" ile "hîş" şeklinde, veya «خوش» kelimesinde olduğu gibi "üstün" ile "heş" şeklinde okunur.

Türkçede خوش kelimesi bu şekilde yazılmakla birlikte "hoş" olarak söylenir. Fakat kafiye yüzünden "heş" okunduğu da olur:

Bu neşveyle çü can vakti ola heş
İşitdir bize bir kaç şi'r-i dil-keş

beytinin birinci mısraında olduğu gibi "hoş" kelimesi "dil-keş"e kafiye yapılmak için "heş" okunmaktadır.

5. "Hâce" kelimesi de خواجه şeklinde yazılmak ve yazıda, hele belirtilen halinde iken "hâce-i nâm-dar" tamlamasında olduğu gibi "hâce" olarak okunmakla birlikte, konuşmada "hoca" denilir. Sonraları bu şekilde yazılmıştır.

6. "Nasıl, nitekim, vakta ki", gibi anlamlarına gelen "چو -çu" ve "چون-çun" edatları, Türkçe "çü" ve "çün" olarak söylenir. Ancak, "nasıl ve niçin" anlamına olan چون وچرا edatları bir arada bulunduğu zaman "çun u çera" olarak okunur.

Yanlışlar

Dil özelliklerini tamamlamak için, eski eserlerde sık sık raslanan yanlışlara da işaret etmek gerekir :

1. "Mutabakat" kuralına uygunsuzluk.

Arap kuraliyle yapılan sıfat tamlamalarında "sıfat" ile belirtilen arasında "mutabakat" bulunması gerekir. Fars kuralı ile yapılan sıfat tamlamalarında da kelimenin her ikisi Arapça olursa "mutabakat" kuralına uyulur. Buna göre:

Belirtilen "müfret müzekker" olursa sıfat da "müfret müzekker" olur: "Hulk-i hasen" gibi.

Belirtilen "müfret müennes" olursa sıfat da "müfret müennes" olur: "Hikmet-i İlâhiyye" gibi.

Belirtilen "tesniye" olursa sıfat da "tesniye" olur: "Haremeyn-i muhteremeyn, zaviyetân-ı mütekabiletan" gibi.

Belirtilen "cem'-i müennes" ve "cem'-i mükesser" olursa, sıfat çok kere "müfret müennes", bazı kere de "cem'-i müennes", "cem'-i mükesser" olur: "zevcât-ı sâlihat", "münasebat-ı kadîme", "ulemâ-yı kiram, şuarâ-yı meşhûre" gibi. Belirtilen "cem'i müzekker" olursa sıfat da "cem'i müzekker" olur: "Muharrirîn-i mütakaddimîn" gibi.

Başka yerde mutabakat aranmaz. Aşağıda gösterilenler yanlıştır:

a - İsim tamlamalarında mutabakat gözetmek: "Kelime-i tevhide" gibi.

b - Sıfat tamlamalarında, "müzekker" i "müennes", yahut "müennes" i "müzekker" yapmak: "İsnad-ı kâzibe", "hayat-ı muhayyel" gibi.

"Mes'ele-i mebhûsetü'n anhâ" tamlamasındaki "mebhûse" nin de "mebhus" olması gerekir. Sonuna getirilen "anhâ" zamiri müennes olduğu için, zamirin birleştiği kelimenin de ayrıca müennes olması gerekmez.

"Terceme-i sâlifetü'z-zikr" tamlamasındaki "sâlife"nin de "sâlif" olması gerekir. Çünkü bu üç kelime iki tamlamadan meydana gelmiştir. Birincisi "sâlifü'z-zikr" tamlamasıdır ki, bu isim tamlaması ikinci defa "terceme" kelimesine belirten olmuştur. Böyle olunca "sâlife"nin müzekker olması gerekir. Eğer "sâlife" kelimesi

yalnızca "terceme" kelimesiyle tamlama yapılmış olsaydı, sıfat tamlaması olacağı için "terceme-i sâlife" şeklinde doğru olurdu [95].

c - Kelimenin biri Farsça olduğu halde "mutabakat" gözetmek: "Çare-i müessire" gibi.

d - Kelimenin her ikisi Arapça olmakla birlikte, sıfatın başına Farsça bir edat getirildiği halde"mutabakat"gözetmek:"harekât-ı nâlâyıka" tamlamasında olduğu gibi.

e - Kelimenin her ikisi de Arapça olmakla birlikte, araya Türkçe bir edat girdiği halde "mutabakat" gözetmek: "Bu kadının şahadeti makbule midir" cümlesinde olduğu gibi.

f - Her ikisi de Arapça olan iki kelime arasında yanlış "mutabakat" kurmak: muharrirîn-i meşhure gibi. Arapçada her çoğul "müennes" sayılır. Ancak "müzekker" olan çoğullar bu kuralın dışında kalır. Bu misalde "müzekker" çoğulların kural dışında kaldığı düşünülmiyerek "her çoğul müennes sayılır" kuralına uyulmuş ve "meşhur" kelimesi "müennes" yapılmıştır. "Meşhur" kelimesini de "muharrirîn" e uydurarak muharrirîn-i meşhurîn demek gerekir.

2. Arapça tamlamalarda kurala uygunsuzluk :

a - Biri Türkçe, öteki Arapça veya Farsça iki kelimeyi Arap kuralına göre tamlama yapmak:

Şuh-ı sa'b-imtizâcdur gonce
Çelebiyyü'l-mizacdur gonce

Sabit

b - Biri Arapça öteki Farsça iki kelimeyi Arap kuralına göre tamlama yapmak :

"Matbu'u'l-endam", "Bahtiyariyyü'l-Ehvazî" tamlamalarında olduğu gibi.

3. Farsça tamlamalarda kurala uygunsuzluk :

a - Biri Türkçe öteki Arapça veya Farsça iki kelimeyi Fars kuralına göre tamlama yapmak :

[95] "Mes'ele-i mebhusetü'n anhâ" ve "terceme-i sâlifetü'z-zikr" tamlamalariyle "tul ü dıraz" kelimelerinin doğru olup olmadığı hakkında Şinasi ile Said Bey (Paşa) arasında vaktiyle yapılan tartışmalar için bk: Müntehabat-ı Tasvir-i efkâr'dan *Mes'ele-i mebhusetü'n anhâ*. Ebüzziya Külliyatı.

Beyâz havlıları sermiş idi bağa bahar
Çürütdi mâh nola dökse bâd hurde-i hâv

Sabit

Keç-tab' ile ülfet ne zarar rast-dilâna
Hâme yolına doğrı gider dest-i solakda

Beliğ

Mu'cize-i parmağı şakku'l-kamer

Nâli

Xoşu-i sâniye geldi nevbet

Nabi

Tâ ola âsan cemi'-i doğrı yol

Süleyman Çl. — Mevlid

b - Biri yabancı dilden, öteki de Arapça veya Farsça iki kelimeyi Fars kuraliyle tamlama yapmak: "Hulâsa-i politika" "Te'sirat-ı fiziyolojiyye" gibi.

c - Sonuna Türkçe bir edat eklenen Arapça veya Farsça kelime ile başka bir Arapça, Farsça kelimeyi Arap ve Fars kuraliyle tamlama yapmak: "Tarz-ı hidmet-kârlık" gibi.

4. Çoğullarda kurala uygunsuzluk :

a - Tekil olarak kullanılması gereken bir kelimeyi çoğul olarak kullanmak :

Kıldı İskender'e bir kaç kelimat
Didi ey Şâh budur âb-ı hayat

Taşlıcalı Yahya

Bir letâif bir hikâyet söyledüm
Adını âlemde Deh Mürg eyledüm

Şemseddin

Gördüm ol deyr içinde bir ruhban
Câmesi câme-i müselmânan

Neyli

Dil-rubâlar böyle dâmen-keş değildi bezmde
Her gice âşık ararlar mâh-rular var idi

Ziya Paşa

b - Özne tekil olduğu halde fiil çoğul olarak getirilir :

Cümleden evvel iren esb-i devân
Aldılar yirmibin akçe ihsan

Nâbi — *Sur-nâme*

c - Arap kuraliyle çoğul yapılan bir kelimenin sonuna tekrar Türkçe çoğul edatı eklemek: "Talebeler, ahlâklar, âdablar" gibi.

d - Arap kuraliyle çoğul yapılmış olan bir kelimeyi tekrar çoğul yapmak: "levazımat" gibi.

Arapçada bir de "cem'ü-l cem'„ vardır ki, çoğul yapılmış olan bir kelime tekrar çoğul yapılabilir. Meselâ "isim" kelimesinin çoğulu "esma" onun da çoğulu "esâmî" gelir.

e - Türkçe "her" edatından sonra gelen kelimeyi çoğul yapmak: "Her düvel" gibi.

f - Türkçe sayı sıfatından sonra gelen ismi çoğul yapmak:

Bir yağız çehre, çatılmış iki hançer kaşlar

Tevfik Fikret

5. Edatlarda uygunsuzluk :

a - Farsça bir kelimeye Arapça bir edat eklemek :

Fürug-ı hüsni artar yâr ile biz sohbet itdükçe
Şem' rûşenlenür pervaneler germiyyet itdükçe

Süleyman Fehim

Galibâ yâr ile mâbeyne bürûdet girmiş
Ragıbâ yok gibi evvelki olan germiyyet

Ragıb Paşa

b - Türkçe kelimeleri Fars edatı ile birleştirmek :

Kad çeküp gün be gün olmakda bülend ü mevzun
Nahl-i gül var ise ol serv-i dil-ârâya çeker

Şeyhülislâm Yahya

c - Türkçe veya yabancı dilden bir kelimeye Arapça edat eklemek: "variyet" "kıraliyet" gibi.

d - Arapça mastara tekrar mastar edatı eklemek: za'fiyyet gibi.

e - Farsça bir kelimeye Arapça edat eklemek :

Bilâ-ârâm anınçün nâleye ikdam ider bülbül

Recaizade

Fakat Arapça kelimeye Farsça bir edat eklenebilir. Meselâ: "Gayr-ı kâfî" denildiği gibi "nâkâfi" de denilebilir.

f - Arapça "mekân" isimlerine tekrar "mekân" edatı veya kelimesi eklemek :

Bu mahbes-hane-i âmâl içinde ben ebedî

Faik Âli

g - Türkçede "cesine" anlamına gelen ve isimlerle sıfat ve bileşik sıfatların sonuna eklenen Farsça "âne" edatını mastarlara da eklemek :

Ta'rîzâne idüp hıtabı
Virdüm o güruha bu cevabı

Şeyh Galib

h - Farsça kelimelere Arapça "tenvin" edatı eklemek : "Bahtiyare'n" gibi.

i - Arapçada tekil kelimelerin sonuna eklenen nispet "i" sini çoğul kelimelere de eklemek: Meselâ "münasebat-ı düveliyye" kelimesinde olduğu gibi ki, "düvel" kelimesi "devlet"in çoğulu olduğu için nispet "i"si eklenerek "düvelî" ve müennes halinde de "düveliyye" denilmemesi gerekir. Bu hale göre "münasebat-ı düveliyye" tamlamasının doğrusu "münasebat-ı devliyye" olması gerekir.

6. Fiillerde uygunsuzluk :

a - Birbirine bağlı olan ve birbirini tamamlıyan iki cümlenin fiili başka başka zamanlardadır. Meselâ biri geçmiş zaman ise öteki geniş zamandır :

Babası gelür ol cuvânun meğer
İder bu belâ-yı siyaha nazar
Zarafetle oğlına kıldı hıtab
Didi avretün bizden eyler hicab

Taşlıcalı Yahya — *Usûl-nâme*

Bir gice divânını ziynet ider
Beylerini kasd-ı ziyafet ider

Câme-i fâhirlerini giydi hep
Şöhreti oldı aceb ender aceb

Taşlıcalı Yahya — *Gülşen-i Envar*

7. Kelimelerde uygunsuzluk:

a - Farsça kelimeyi Arapça bir kelime gibi üretmek :

Mey-i kevserle pür bir kâse-i yakutdur la'lün
Hıtâm-ı misk ile mahmûrlar memhûr sanmışlar

Sabit

8. Bileşik kelimelerde uygunsuzluk :

a - Ayrı anlama gelen iki kelimeyi aynı anlama gelen iki kelime gibi "ve" edatı ile birleştirmek: "tûl ü dıraz" gibi. Halbuki "tûl" Arapça uzunluk, "dıraz" da Farsça "uzun" anlamınadır. Her ikisi birden "uzak ve uzun" anlamına gelir. Maksat "uzun uzadıya" demek olduğuna göre, her ikisi de "uzun" anlamına gelen "dûr u dıraz" kelimelerini kullanmak doğru olur.

b - Arapça mastarı Türkçe fiil ile yanlış olarak birleştirmek:

Âlem-i rü'ya ile irşâd olur
Hâdise-i gussadan âzâd olur

Taşlıcalı Yahya — *Gülşen-i Envar*

c - Aynı anlama gelen iki kelimeyi yanyana getirmek "Ay mehtabı" gibi.

9. Yabancı kelimelerin yazılışında ve söyleyişinde uygunsuzluk: باغچه kelimesini بغچه şeklinde yazmak ve "pence" kelimesini "pençe" şeklinde yazmak ve söylemek gibi.

10. Ölçü ve kafiyede uygunsuzluk:

a - Ölçü yüzünden gerekmediği halde edat eklemek :

Bâhususâ böyle hammâm-ı münevver kim anun
Rûşenâ her mermer-i sâfı misal-i âftâb

Nedim

b - Ölçü yüzünden harf düşürmek :

Bak Stanbul'un şu Sa'dâbâd-ı nev-bünyanına

Nedim

Risto bu nedir? Zafer veya hiç!

Hâmid

c - Ölçü yüzünden kelimenin söylenişini değiştirmek :

Edrine şehri mi bu ya gülşen-i me'va mıdur?

Nef'i

Der-banları var göz kapuda el değinekde

R u h î

Temîz-i nîk ü bed aynı zarardur hurde-bînâna
Bu dikkat cismini sûrâh sûrâh itdi gırbalün

S a m i

Eski edebiyatta "fesahat"a aykırı sayılan daha bir çok yanlışlar bulunabilirse de, "fesahatçiler" in asıl önemli saydıkları yanlışlar bunlardır.

XIV. YÜZYILDAN TANZİMAT'A KADAR BİLİM DİLİ VE TERİMLER

İslâm uygarlığının bilim dili Arapça olduğu için, İslâm bilimleri bu dille yazılmış ve böylece bilim terimleri Arapça olarak kurulmuştu. Türk bilginleri, Arapça yazdıkları eserlerin yanıbaşında Türkçe eserlere de yer vermeğe başlayınca, yahut tanınmış eski eserleri Arapçadan Türkçeye çevirince, bilim terimlerini de olduğu gibi Türkçeye aktardılar. Böylelikle Arapça deyimler birer terim olarak Türkçede yerleşmiş oldu.

Din bilimlerini bir tarafa bırakırsak, bilimler içinde tıp ve ve fıkıh en çok işlenmiş iki bilimdir. Bu konuda bir çok eser yazılmış ve çevrilmiş olduğu gibi, tanınmış eski eserlere de uzun "hâşiyeler", "ta'likler" ve "şerhler" yapılmıştır.

Türk diliyle yazılan bu eserlerde göze çarpan ilk nokta, bunların mümkün olduğu kadar sade bir dille yazılmış olmasıdır. Bilim adamları, hiç bir özentiye düşmeden ve sanat kaygısına kapılmadan, ele aldıkları konuyu yalnız öğretmek maksadıyle incelemeye koyulmuşlar ve halka faydalı olmak amacını gütmüşlerdir.

İshak bin Murad 1389 da yazdığı *Havâs-ı edviye* adlı eserinin başında şu satırları kaydediyor :

Müsevvid-i beyaz ve ahkar-ı ibad İshak bin Murad Aslehallahü şânehû diledi ki, bu illerde bulınur ve dahi Türkî dilinde adı bilinür edviye-i müfredeyi cem'idüp bu beyaz içinde sevâda getüre. Mizacından, hâsiyyetinden ve menfaatından ve ıslâh-ı zararından dilince şerheyleye. Tâ ki kalan dillerde bir nice kişilere âsanrak ola.

Yazarın, türlü etlerin hassalarından bahsederken kekliğe benziyen dürrac eti hakkında yazdığı şu satırlar ne kadar sade ve açıktır :

Dürrac eti — mu'tedildür. Dükeli kuşlardan anun âbı yeğrekdür. Dimağı arıtur. Fehmi tiz eyler ve cima' şehvetin getirür ve avretlerün südün artırur. Midede yencikdür ve sayrulukdan durmış kişilere muvafıkdur. Kuvvetlerin tiz getirür.[96]

[96] Millet ktp. tıp No. 109.

İshak bin Murad, Arapça terimlerin Türkçe karşılıklarını da bulmağa çalışmıştır. Kitabına eklediği kelimelerden bir kaçı :

Elmaraz: bîmârî, sayruluk; el'acz: nâtüvânî, gücsüz; elhumey : teb, sıtma.

Teşrih bahsinde de Arapça terimlere Türkçe karşılıklar buluyor : *Dimağ: beyin ; azm: kemik ; muh: ilik.*

XIV. yüzyıla ait Hacı Paşa'nın *Müntehabü'ş-şifa* adlı eserinden :

Ekşi enar bârid ü yâbisdür. Safrayı kat'eyler. Susuzlugı keser. Mideye ve ciğere faide eyler. Hafakan giderür. Gönli ferah eyler. Suyı ishal eyler. Çekirdeği kabzeyler. Tatlusın ve ekşisin bile yemek gerek kim ziyan itmeye. Enardan olan yel tizcek tahlil olur.Enarun tazesini tatlu ile ekşisin kim dahi yeşil iken kabın soyalar ve dâne eyliyeler ve çekirdeği ile havan içinde döveler, suyın çıkaralar ve yüz direm anun suyından ve yirmi direm şeker katalar ve acele içeler; tabiatı fazladan arıda, safranun acılığın gidere. Ve eğer koca kişiler anun ifratından zahmet görürse anun ardınca turunç yiyeler ki ziyan eylemeye [97].

Nasîrü'd-din-i Tûsî'den çevrilmiş *Bah-nâme-i Şahî* adlı eski bir eserden :

Bilgil ve âgâh olgıl kim, beşer zaif ve harab olup zahmete mübtelâ oldığı, a'zâ-yı reîselere zaaf hâsıl olmak ve elem irişmeklikden olur. Ve kaçan kim a'zâ-yı reîseleri kavi kılalar, edviye ve ilâç birle ve perhiz birle; cevârih, cemî'-i eskamdan ve emrazdan emin ola, tâ ecele değin. Ve lîkin ecele mâni' yok. Anunçün kim "lâ mânia li atâihî ve lâ râdde li kazâihîdür.

Bilgil imdi kim, ol a'zâ-yı reîseler didigümüz kangı a'zâlardur ve kaçdur? Dörtdür: Evvel dimağdur ve yürekdür ve bagırdur ve hayalardur. Ve ba'z-ı hükemâ öyken [98] *ve böğrekleri* [99] *dahi a'zâ-yı reîselerden addetmişlerdür. Bunları kavi kılmak gerek.*[100]

Gerçek veya bâtıl bütün bilimlere ait eski eserlerle didaktik nitelikte olan bütün risalelerde aynı sadeliği görmekteyiz.

[97] Millet ktp. tıp No. 293 ve 294.
[98] Öyken = akciğer.
[99] Böğrek = böbrek.
[100] Fahri Bilge ktp.ında.

Molla Abdülâziz'in *Umdetü'l-İslâm* adlı Farsça eserini *İmâdü'l-İslâm* adiyle genişleterek çeviren XVI. yüzyıl bilginlerinden Aksaraylı Abdurrahman Yusuf'un adı geçen eserinden bir hadîs çevirisi :

Ya'ni nikâhlanun, çoğalun; zira ki ben sizün cemaatlerinüz çokluğına gayrı ümmetler üzerine fahriderin. Kıyamet güninde eğerçi bir canlı düşmiş düşde dahi olursa fahriderin, ümmetümün karaltusın çoğaltdığı içün. Benüm şeriatum budur, sünnetüm budur. Benüm sünnetümden kaçan benüm ümmetüm değildür.

Birgivî'nin (ölm. 1573) *Vasiyet-nâme* adlı eserinin Kadızade Ahmed bin Mehmed Emin tarafından yapılan şerhinden :

Bu hubb-i dünya bir belâdur ki kati çok kimselerün âhiretini harabitdi. Gafil insan bilmez ki, hubb-i dünya kendünün bir büyük düşmanıdur. İnsanun gözine tatlu ve güzel görinür, amma semm-i katil olup âkıbet helâk ider. Kati çok kimseler vardur ki, nice rezalet ve zulmile mal cemidüp zekâtın virmekden ve kendü umurına sarfitmekden imtina' ider. Sonra kendüsi helâk olup hesab ü azab ve enva'-ı nedamet ü hasret ile muazzeb olur. Sevgili malı gayrılara kalur.

Fıkıha ait bir mesele :

Bir kimse, tarîk-ı âm üzerine bir kaygın nesne döküp de bir şahs bilmiyerek anun üzerinden mürur iderken kayarak telef olsa o kimseye ol şahsun diyeti lâzım gelür.

XVI. yüzyıldan başlıyarak, türlü bilimlere ait terimlerin daha çok Arapça olarak yerleştiği görülür.

XVIII. yüzyıl hekimlerinden Vesim Abbas (ö. 1761)ın yeni tıbbı da tanıtmak gayretiyle 1748 de yazdığı *Düsturü'l-Vesim fi'l-tıbbi'l-cedidi ve'l-kadim* adlı eserinden:

Zatü'l-cenb dâü'l-cenb ma'nâsınadır veca'ü'l-cenb dahi dirler. Lisan-ı Türkîde yan ağrısı dinmekle ma'ruf ve mezkûrdur. Ve zeban-ı Farisîde derd-i pehlû tesmiyesile meşhurdur. Ve Yunaniyan ıstılâhlarında Ploritis ve Ploritikos dahi tesmiye iderler. Bu bir verem-i hârdır ki nevahî-i sadrın bâtınında olan adalâtında veya gışâ-i müstebtanü'l-adla'ında, yahut sadrın dahilinde olan hıcabda veya âlât-ı nefes ve âlât-ı gıdaiyyenin mâbeyninde olan hıcab-ı hâcizde hâdis olur. Buna zatü'l-cenb-i hâlis ve zatü'l-cenb-i hakikî tesmiye olunur. Ve eğer ol verem-i hâr, sadrın haricinde olan adalâtda veyahut gışâ-i muhallelü'l-adla'da hâdis olur, zatü'l-cenb-i kâzib ve zatü'l-cenb-i gayr-ı hâlis ve zatü'l-cenb-i mugalıt tesmiye olunur...

Essebeb : Ma'lûm ola ki bu marazın esbabında atibbadan ba'zıları ihtilâf üzre olup, ahlât-ı erbaanın herbirinden hâdis olmasına zahib olmuşlardır. Lâkin bu kelâm sahih değildir. Bu mevzi'de hak olan budur ki, ol mevâzı'-ı mezkûreye dem-i hâlisin insıbabından veyahut safra veya balgam ile mümtezic ve muhtelit demin dökülmesinden olur. Ve gâhice dem-i sevdaviyyeden dahi vaki' olur. Ve bu marazın sebeb ü sâikı bedende demin kesir olmasıdır. Yahut demin keyfiyyeti redî' olup fâsid olmasıdır. Ve gâhice hareket-i bedeniyyenin kesretinden ve gâhice hareket-i nefsaniyyenin şiddetinden ve gâhice havanın fesad ü redîetinden hâdis olur. Zira ekser-i nâsda zatü'l-cenb ve zatü'r-rie ve hunnâk ve dostitadya ve franitis ve humma-i vebâiyye ve tâun emsali emraz-ı redîenin zuhurı ehviye-i fâsideden nâşi olmakla, her şahsın isti'dadı birbirine muhalif oldığından, bedenlerinde olan ahlât dahi gûnagûn keyfiyyet-i redîe ile mütegayyir olup emrâz-ı kesîreye bâis olur[101].

Oldukça sade dil kullanan Vesim Abbas, eserinin önsözünü Veysî'ye yakışan bir dille yazmıştır. Fihristi de Arapçadır. Vesim Abbas'ın 1745 te yazdığı *Nehcü'l-bülûg fi şerhi'z-zîçi'l-Ulûg* adlı astronomiye ait bir eseri daha vardır.

XVIII. yüzyılın yetiştirdiği bilginlerden Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö. 1772) nın *Ma'rifet-nâme* adlı ansiklopedik eserinden :

Nev'-i sâlis: Re's-i insanun kaide ve hîtânı mesabesinde olan ızâm-ı hamseyi bildirür. Ey aziz ma'lûm olsun ki, ehl-i teşrih dimişlerdür ki, re's-i insanun ızâm-ı mezkûresinden gayrı beş azmı dahi vardur ki, dürdi cüdrân emsâli ve biri kaide misli bulunmışdur. Ve bu çâr divar kubbe-i yâfuhdan ya'ni azm-ı nâsiyeden asleb halkolunmışdur. Zira ki, sademât ü sakatat anlara ziyade tesadüf ider bilinmişdür. Ve buhar-ı mütehallil dimağa sıklet virmeyüp azımdan nüfuz itmek içün kıhıf ve yâfuh öyle mütehallil kılınmışdur, amma cıdar-ı mukaddem azm-ı cebhedür ki, taraf-ı a'lâdan haddi, evvel-i derz-i iklîlîdür. Ve taraf-ı esfeli, taraf-ı iklîlîden mümted olup hâcib indinde aynı fevkında mürûr idüp âhırı iklîlînün taraf-ı sânisine muttasıl olan dürûzdur. Ve amma yemîn ü yesarda olan iki cidar on iki azımdur ki, üzneyn anlardandur. Ve hasse-i sem'i hıfz içün

[101] Vesim Abbas : *Düsturü'l-Vesim fi'l tıbbi'l-cedidi ve'l kadim*, Bayezit Genel ktp. No. 4097-24. v. 117. Ragıp Paşa ktp. c. I. No. 496. v. 159.

sulb olmalarile anlara hacereteyn dirler. Ve ol hacereteyn sakblarınnun üzerinde sadef şeklinde iki mudalla' ve müdevver gudruf halkolunmışdur; tâ kim anlardan mücavir-i esvat olan heva cem'-olup sakbelerden sâmiaya vusûl bulsun; ve bunlara kulak dirler[102].

Bununla birlikte fırsat düştükçe Arapça terimlerin Türkçe karşılığını bulmak gayretine sık sık raslanır.

Zemahşerî'nin meşhur eserini *Akse'l-ireb fi tercemeti mukaddimeti'l-edeb* adiyle Türkçeye çeviren İshak Hocası Ahmed (ö. 1708) Arapça kelimelerin Farsça karşılıklarını kaydederken Türkçelerini de ihmal etmemiş ve çok güzel karşılıklar bulabilmiştir. Meselâ :

Humey= teb, ısıtma, cem'i: humeyyat.

Sâlib= teb-i germ, kızdırıcı ısıtma.

Nâfıd= teb-i lerze, titretici ısıtma ki sâlibin zıddıdur.

Vird= teb-i rûz-efken, bir gün tutup bir gün tutmayan ısıtma ki gün aşırı ısıtması ta'bir olunur. Aslında deveyi suya bir gün götürüp bir gün götürmeyene dirler.

Rıb: *teb-i çehar-rûze, ol ısıtma ki bir gün tutar ve iki gün tutmaz ve dördünci gün gene tutar.*

Yabancı kelimeler

Avrupa ile siyasî münasebetin başlaması, yabancı kelimelerin yavaş yavaş dilimize girmesine yol açar. İlk alınan kelimenin "statusquo" olduğunu Said Paşa, *Gazeteci lisanı* adlı eserinde kaydeder. Bu kayda göre 1789 savaşından sonra barış görüşmelerine memur edilerek komisyonda bulunan Kazasker Tatarcık Abdullah efendi, bu deyimi "Meclis-i vükelâ" da kullanmış ve "reisü'l-küttab"a yazdığı tezkireye de koymuştur.[103] "Statusquo" kelimesinden 50 yıl sonra "politique" ve "diplomatie" kelimeleriyle maliyeye ait "empirant" ve "avance" gibi kelimelerin dilimize girdiğini yine aynı eser kaydetmektedir.[104]

Daha sonraları bu "politique" kelimesi ile Farsça tamlama dahi yapılarak "hulâsa-i politikiyye" gibi deyimler de kullanılmıştır.

[102] İbrahim Hakkı, *Ma'rifet-nâme*, basılmış nüsha.
[103] Said Paşa, *Gazeteci lisanı.*, İst., 1327, s. 39-40.
[104] Aynı eser, s. 44-45.

Yeni terimler

XVIII. yüzyıldan başlıyarak, yeni tıbbın yavaş yavaş memleketimize girmesi, siyaset ve hukuk alanında yeni meselelerin başgöstermesi ve çeşitli bilimlere ait eserlerin yabancı dillerden Türkçeye çevrilmesi, yabancı kelimelere karşılık bulmak ihtiyacını ortaya çıkarmış oldu.

Terimler işinde güdülecek üç ayrı yol vardı :

a) Lâtince terimleri olduğu gibi almak.

b) Arapçaya başvurmak. Orada bulunmazsa üretme yolu ile Arapça köklerden yeni kelimeler uydurmak.

c) Yeni terimlere Türkçe karşılık bulmak.

İşte, terim işi bu üç yolda ilerlemiş oldu. Bunlardan birini bir tez olarak ele alanlar bulunduğu gibi, yerine göre üçünden de faydalanmak istiyenler görüldü.

XVIII. yüzyılda yapılan bazı çevirmelerde, Türkçede ve Arapçada bulunmıyan tıp ve kimya terimlerinin, Lâtinceden olduğu gibi alındığı görülür.

Asıl Batı bilim âleminden daha geniş çapta faydalanma hareketi XIX. yüzyılda başlar. Gerek çevirme, gerek telif suretiyle bilim adamlarımız tarafından meydana getirilen eserlerde, bu faydalanmanın izlerine rastlanır.

Şânizade Atâullah ve tıp terimleri

Yeni tıbbın esaslarını kuran ve tıp terimlerine Türkçe karşılık bulmak hususunda büyük bir gayretle çalışan değerli bilim adamlarımızın başında Şânizade Atâullah Efendi gelir. Şânizade, İbn-i Sina'nın *Elkanun*'unu takip eden müslüman hekimlerinin yaptıkları gibi, beş büyük cilt tutan değerli eserini meydana getirmiş ve bununla, müslüman tabiplerinin yeni tıbbı bilmediklerini iddia edenlere cevap vermek istemiştir.

Yazar, *Teşrih-i insanî, Usûlü't-tabîa* : "fiziyoloji, etiyoloji, semptomatoloji", *Mi'yârü'l-atibba, Müfredât-ı eczâ-yi tıbbiyye*: "mürekkebat-ı ecza-yi tıbbiyye ve terminoloji", *Kavanin-i cerrahin*'den [105] ibaret olarak telif ve çevirme yoliyle 1816 da tamam-

[105] Bunlardan ilk üçü bir arada olarak 1820 de İstanbul'da, sonuncu da Bulak basması olarak 1826 da Mısır'da basılmıştır. *Müfredat-ı ecza-yi tıbbiyye* adlı eserin, müellifin el yazısiyle yazılmış tek nüshası Dr. Feridun Nafiz Uzluk'un kitaplığındadır.

ladığı eserinin basılmış olan bölümünün önsözünde şunları söylemektedir :

Bazı kesanın Devlet-i Aliyye atıbbâ-yı islâmında tıbb-ı cedid ve teşrih-i nevbedide vâkıf tabib henüz nâyabdır diyü serditdikleri illet-i kâzibeye, bunların, mânend-i usûlü't-tedâvi olmaları emr-i mukarrerdir, inşâallah.

Gerek bilim dilinin, gerek bilim terimlerinin gelişmesi bakımından çok önemli olan bu eserler üzerinde biraz durmak yerinde olur.

Şânizade'nin beş eserinde de ilk göze çarpan özellik, bilim bahislerinin çok açık bir dille kaleme alınmış olmasıdır. Yazar *Mir'atü'l-ebdan fi teşrih-i âzai'l-insan* adlı kitabına şöyle başlıyor :

Teşrih bir fendir ki anınla bedenin âzası ve âza-yi mezbûrenin vaz' u şekilleri ve birbirleriyle teallûk u münasebetleri ve mu'tad ü hidmetleri ma'lûm olur.

Aynı kitabın "Fi Ahvâli's-sedâyâ" bahsinde şu satırları okuyoruz :

Memeler göğsün yukarı ve ileri tarafında nısf-ı küre şeklinde iki çıkıntılardır. Ve anların ortalarında birer çıkıntıcıkları vardır ki anlara "emcik" meme başı ma'nâsına "haleme" dirler :

1807 tarihinde kaleme aldığı *Müfredat-ı ecza-yi tıbbiyye*'den:

Dicital, dikitali firfiri, dicitalis purpurea, dijital, dicitale. Elmâhiyye: Bir nebat-ı seneteyniyyedir ki ya'ni iki sene muammer olur bir nebatdır ki beş altı karış kadar yükselir. Ve başparmak kalınlığında ve köşeli ve tüylü ve kırmızımtrak ve içi boş bir sâk sürer. Yaprakları uzunca ve sivri uçlu ve tüylü ve çevreleri dişli ve üzerleri koyu yeşil, enseleri akçıl ve sığırkuyruğu otu yapraklarına müşabih ve acı taamlıdırlar. Çiçekleri yukarıya müteveccih ve ekseriya ikişer dudaklı ve dipleri delik olup bazı suretle terzilerin yüksüklerine benzer. Ve ergavani renkli yahut elvan-ı muhtelifeden ibaret ebrîdirler. Ve ergavani olana dikitali firfiri dirler ki ekseriya bu nev'i kullanılır. Ve sâkın üzerine kısacık saplarla boyca donanırlar. Ve ol sapcağızlar da tüylüdür ve her birinin üzerinde çiçekden başka bir küçük ve yeşil ve sivri yaprakcık dahi vardır. Ve çiçekler döküldükden sonra yerlerinde uzunca ve tüylü ve her biri iki fâsılalı ve her birinde ufacık tohumlar dolu mahsûl olur. Kökü saçaklı ve acı taamlıdır.

Örnek olarak aldığımız bu parçada görüldüğü gibi, Şânizade, terimlerin Arapça ve Farsçadan başka Lâtince, Fransızca ve İtal-

yanca karşılıklarını da almış ve bulabildikçe Türkçelerini de eklemiştir.

Riyazî Bilimler

XIX. yüzyıla gelinceye kadar, bizde riyazî bilimlerin kaynağı Arapça eserlerdir. XIX. yüzyıldan sonra, Avrupa dillerinden eser çevrilmeye başlanır. Tıp eserleri dışında ilk fen kitabı, Hoca İshak Efendi (ö. 1885) tarafından dilimize çevrilmiştir. Gerçekten Hoca İshak Efendi, bizde modern riyaziye bilimini yayanların başında gelir. Mühendishane-i Berrî-i Hümayun başhocalığında uzun müddet bulunmuş, İbrî, Lâtin ve Rum dillerini de öğrenmiş olan yazarın *Mecmua-i Ulûm-i riyaziyye* [106] adlı eseri tanınmıştır. Riyaziye, hey'et, hikmet ve kimyaya dair olmak üzere dört ciltten ibaret bulunan bu eser, gerek dili ve gerek terimleri bakımından, ondan önce yazılmış olan eserlerden ayrılır. "Müvellidülmâ, müvellidülhumûza" gibi terimleri ilk defa kullanan İshak Efendi'dir. Onun koyduğu birçok riyaziye terimleri, kendisinden sonra gelenler tarafından kabul edilmiş ve kullanılmıştır. Riyaziyeci Salih Zeki, *Kamus-ı riyaziyyat* adlı eserinde bunu kaydeder. [107]

İshak Efendi'nin bilim dili hakkında bir fikir vermek üzere, *Mecmua-i Ulûm-i riyaziyye*'nin İlm-i hesap bölümünden bir parça alalım :

Sıravârî terkîm olunan erkamı okumanın tarîkına "ta'dad" ve bilâkis bir adedi erkam ile ifade etmenin tarîkına "terkîm" denilir. İmdi zikrolunan ta'dad ve terkîm, mârü'z-zikr usûl-i mevzûalar vasıtalariyle icra olunur. Şöyle ki her bir rakam, taraf-ı yemîninde kâin rakamın vâhid-i izafîsinin on misli, farazâ işbu 56 rakamında 5 rakamı 6 rakamına nisbete'n vâhid-i izafîsinin on misli ya'ni 50 aded olur. Bu suretle her bir aded, kendi tabiatiyle âhâdı ve taraf-ı yemîninde kâin rakama nazara'n aşarâtı ifade ider.

Şânizade Atâullah Efendi'nin de riyaziyeye ait *Terceme-i cedide-i usûl-i talimiyye* adlı eseri vardır. Aslı Fransızca olan bu eseri, Şânizade İtalyancasından dilimize çevirmiştir [108].

[106] İshak Efendi, *Mecmua-i Ulûm-i riyaziyye*, İst. 1247-1250, Mısır, Bulak Basımı, 1257-1261.

[107] Salih Zeki, *Kamus-ı riyaziyyat*, c. I, 1315, s. 299-300.

[108] Viyana'da bulunan bu eserin tek nüshası, Dr. Feridun Nafiz Uzluk tarafından kopye edilmiştir.

TANZİMAT'A KADAR DİLDE SADELEŞME İSTEĞİ

XV. yüzyıl sonlarında çok sade bir dille bazı manzumelerin yazıldığı görülür. Bu manzumelerin sahibi olan Aydınlı Visâlî'den sonra, XVI. yüzyılda Tatavlalı Mahremî ile Edirneli Nazmî bu yolu devam ettirmek istemişlerdir. Bu iki şairin "Türkî-i basit" adı verilen bu manzumeleri aruz ölçüsüyle yazılmış olmakla birlikte, çok sade bir dille kaleme alınmıştır. İçinde hiçbir yabancı kelime yoktur. Bu hareketi divan diline karşı bir tepki sayabiliriz.[109]

Bu gayreti geçici bir heves değil, belki bilinç altında gizlenen ve zaman zaman kendini duyuran bir özlem olarak kabul etmek, elbette daha doğrudur. Bu gibi eserler, yalnız kişinin isteğiyle doğmuş olamaz. Bunların meydana gelebilmesi için şüphesiz bazı çevrelerin de bulunması gerekir. Bu çevreler, Türk toplumunda hiçbir zaman eksik olmamıştır. Halk şiiri yeniçeri ortalariyle halk arasında sürüp giderken, gene bu çevrelerden yetişen ve bundan ötürü halkın ruhuna yabancı bulunmıyan vezirlerle makam sahibi kimseler, hattâ saraylardaki sultanlar, halk şiirini ve bunların dışında yazılmış sade eserleri teşvik etmekten geri durmamışlardır.

II. Murad'ın *Kabus - nâme* ile ilk çevirisi hakkında söylediği sözler bu bakımdan çok mânalıdır. Mercimek Ahmed onları şöyle anlatıyor :

Hoş kitabdur ve içinde çok faideler ve nasihatlar vardur; amma Farisî dilincedür. Bir kişi Türkî'ye terceme itmiş, velî rûşen değül, açık söylememiş. Eyle olsa hikâyetinden halâvet bulımazız, didi. Ve lîkin kimse olsa ki kitabı açık terceme itse, tâ ki mefhumından gönüller haz alsa.

Bu emri alan Mercimek Ahmed, *Kabus-nâme*'yi açık bir dille tekrar çeviriyor. *Kabus-nâme*'den şu satırları okuyalım: *İy oğul! eğer şair olup şi'r eyitmeğe kasditsen, cehdit ki, şi'rde sözün murabba' ola ya'ni rûşen ola, açuk ola. Ve sakın ki gaamız söylemeyesin,*

109 Bk. Fuat Köprülü, *Divan-ı Türkî-i basit ve Millî edebiyat cereyanının ilk mübeşşirleri*, İst., 1928.

ya'ni örtülü söylemeyesin. Meselâ bir şi'rde bir sözün ki ma'nası şerhin sen bilesin ve ayruk kişi bilmeye, anun bigi sözi söyleme. Zira şi'ri halk içün eydürler, kendü kendüler içün eyitmezler. Pes şi'rün ma'nası açuk gerekdür ki rûşenliği sebebinden ötürü kim gerekse rağbet ide.

Halbuki yine bu devirlerde, sade dille çevrilen birçok eserlerin, divan diliyle tekrar kaleme alındığını biliyoruz.

Bu yersiz gayretler yanında sade dile gösterilen isteğin eksik olmadığını yukarda kaydettiğimiz örnekler açıkça gösterir.

Mahremî ile Nazmî'nin, içinde :

Görüş bayram güninde gel benümle sevdigüm bir tek
Sana uş borcum olsun can koçın kurban içün kesmek

gibi güzel ve temiz beyitler bulunan bu manzumeleri, çok defa lirizmden ve sanat değerinden yoksundur. Bu yüzden zamanında iz bırakmamıştır.

Mahremî ile Nazmî'den sonra bu yolda yürüyen olmadı. Kuvvetli birer kişiliğe sahip olmıyan bu iki şairin, Türkçe manzumelerde de aruz ölçüsünü kullanmaları, kendilerine halk şairleri derecesinde bile bir başarı sağlıyamadı ve bu güzel teşebbüs bir çığır açamadan kaybolup gitti.

Bununla birlikte, XVI. yüzyıl edebiyatında yeni bir isteğin belirdiği görülür. Şairler klâsik mazmunların çerçevesi içinde yapageldikleri soyut tasvirlerin yanıbaşında canlı ve yerli tasvirlere de yer vermeğe, eski konulara yenilerini de katarak düşüncelerini ve duygularını özelleştirmeğe çalıştılar.

XVIII. yüzyılın başlangıcında Nedim gözlerini kitaptan hayata çevirmek, yaşadığı âlemin zevklerini ve heyecanlarını şiir haline getirmekle bu isteğe taze bir ruh kattı. Oldukça sade bir dille yazdığı şarkılarla bu isteği canlandırdı. Hattâ bir şarkısında heceyi de denedi. Ve böylelikle ağır ve asık bir yüz taşıyan edebiyata şen ve neşeli bir hayat yolu açtı.

Bir şarkısından :

Bir safa bahşidelüm gel şu dil-i nâşâda
Gidelüm serv-i revânum yüri Sa'dâbâd'a
İşte üç çifte kayık iskelede âmâde
Gidelüm serv-i revânum yüri Sa'dâbâd'a

Gülelüm oynıyalum kâm alalum dünyadan
Mâ-i tesnim içelüm Çeşme-i Nev-peydâ'dan
Görelüm âb-ı hayat aktığın ejderhadan
Gidelüm serv-i revânum yüri Sa'dâbâd'a

Fakat onun kasideleriyle gazellerinde kullandığı dil de, bütün özelliği ile edebiyatı kaplamış olan divan dilidir.

Sami gibi şairlerle Nergisî gibi nesircilerin kullandığı dilden ilk şikâyet eden Nabi olmuştur. Koyu bir divan şairi olan Nabi:

Ey şi'r miyânında satan lâfz-ı garibi
Divân-ı gazel nüsha-i kamûs değüldür

beyti ile, yapma dili kullananlara sataşmaktan kendini alamamıştır.

Başka bir yerde, anlaşılması güç, ağır ve düğümlü yazılar hakkında şöyle söyler :

Dinsün mi şi'r ü inşa böyle muakkadâta
Kim ola hall ü akdi muhtâc-ı istişare

Bununla birlikte başkalarından şikâyet eden Nabi de, bu çıkmazdan kendini kurtaramamıştır. Nitekim, *Hüsn ü Aşk* adlı eserinde Nabi'nin *Hayrâbâd*'ından bahseden Şeyh Galip şunları söyler:

Manzume-i Farisî veş ebyat
Bilcümle tetâbü'-i izâfat

İnşaya virür eğerci zinet
Türkî söz içinde ayn-ı sıklet

Az olsa eğer degüldi mâni'
Dirdük ana belki de sanâyi'

XVIII. yüzyıl şairlerinden Sadi Çelebi, bu isteği çok kuvvetli olarak duymuş ve herkesin anlıyabileceği bir dille yazmak lüzumunu şu beyitlerle açıkça belirtmiştir :

Eğer memduh ise Türkî lisanda nazm-perverlik
Selis ü vâzıh ister dinleyen fehmeyleye anı

Nice Türkî dinür ol şi're kim her lâfzınun halli
Lûgatler bakmağa muhtac ide meclisde yârânı

Benüm Türkî dilinde cümlenün ma'lûmudur şi'rüm
Ki lâfz-ı nâşinîdeyle mükedder itmem ihvânı

XVIII. yüzyıldan sonra Fâzıl ve Vâsıf gibi Nedim'i takibetmek istiyen şairler, manzumelerinde bir derece sade bir dil kullanırlar.

Bu devirde, Türkçenin sadeleşmesini istiyenlerin biri de, XIX. yüzyıl tarihçilerinden Esad Mehmed Efendi'dir. *Mustadraf tercemesi*'nde düşüncelerini şu satırlarla açıklamaktadır :

Ve hakikatde bu böyledir ki, sözümüze birçok yardımı olan Arabî ve Farisî'yi aradan çıkarup, lisanımız olup lâkin çoğunun Türkçesi metrûk olmakla bulamadığımız elfâzı getirerek, lâfzı az ve ma'nası çok lâkırdıları güzelce meydana koymak ve belâgat ve fesâhati bu yola sokmak ve bu kalıba yerleştirmek doğrusu bir büyük iş ve bütün halkın beğendikleri ve anladıkları kolaylığa gidişdir ki, sehl-i mümteni' dinmekle senâ olunsa sezâdır.

Bu satırlar, sadeleşme isteğinin divan edebiyatı devrindeki son ve kesin belirtisidir.

TANZİMAT DEVRİNDE DİLDE SADELEŞME HAREKETİNİN BAŞLAMASI

Doğudan Batıya dönüş

Kurulmasına daha çok Türk'lerin çalıştığı İslâm uygarlığı, olgunluk kazandıktan ve yüzyıllarca fikir ve sanat âlemine hâkim olduktan sonra, yavaş yavaş bir durgunluk devresine girmişti. Bu durgunluk, sanatın her bölümünde, eski şaheserlerin taklidi şeklinde uzun müddet devam ettikten sonra, İslam uygarlığı büsbütün zayıfladı. Mimarlıkta büyük eserler görülmez oldu. Edebiyatta ise, eski mazmunlar değişmez birer kalıp halinde, fakat daha sönük ve daha cansız tekrarlandı durdu.

İslâm bilimi de son sözünü söylemişti. Gerçek değeri olan yeni eserler şöyle dursun, eski eserlere yapılan önemli hâşiyeler ve şerhler de artık yazılmaz oldu. Bu bilimlerin kaynağı olan medrese bozulmuş, fikir hayatı tamamiyle durmuştu.

İslâm alemi bu sarsıntıyı geçirirken Avrupa'da kurulan yeni bir uygarlık gittikçe ilerleyip genişliyor ve temsil edici bir kuvvetle her tarafa yayılıyordu. Kendini zorla kabul ettiren bu yeni uygarlık yanında, artık tarihe mal olmağa hazırlanan eski uygarlığın dayanmasına imkân yoktu.

Öte yandan, bu uygarlığın en son merkezi olan Osmanlı İmparatorluğu da, XIX. yüzyıl başlarında çökmeğe yüz tutmuştu. İdare gevşemiş, ordu nizamını kaybetmiş, hazine boşalmış, içerde güvenlikten, dışarda itibardan eser kalmamıştı.

İşte Tanzimat, devlet işlerinde bozulan düzeni yeniden kurmak isteğinden, fikir hayatında da Batıya dönmek ve yeni uygarlığın gidişine ayak uydurmak ihtiyacından doğmuş bir harekettir.

Daha III. Selim zamanında gittikçe artıp, genişliyen Türk-Fransız münasebeti, Batıdan akıp gelen yeni fikirlerin kolayca girmesine yol açmıştı. Tanzimat, bu fikirlerin biraz daha çabuk yayılıp yerleşmesine imkân verdi. Fransa'ya giden, yahut memlekette Fransızca öğrenen gençler, Büyük Devrim'in ortaya attığı prensipleri öğrendiler. Edindikleri yeni fikirleri memlekette yaymağa çalıştılar.

Ancak yazı dili, yeni fikirlerin kolayca yayılmasına ve fikir hayatının genişleyip ilerlemesine en büyük engeldi. Devlet dili ise, gerek seci'ler, gerek, "idiğünden, bulundığından", "olmağın, bulunmağın" "mebni, nâşi" gibi bağlarla birbirine eklenen zencirleme ibareler ve anlamsız deyimler yüzünden anlaşılmaz, içinden çıkılmaz bir hal almıştı. Bunun önüne geçmedikçe, Tanzimat'ın fikir cephesinin kurulmasına imkân yoktu.

İlk teşebbüsler

Yazı dilinin sadeleşmesi yolunda ilk teşebbüse girişen Reşid Paşa'dır. Reşid Paşa, maarifin halk arasında kolayca yayılabilmesi için, fenne ve sanata ait kitapların, herkesin anlıyabileceği bir dille yazılması gereği üzerinde durmuştur.

"Encümen-i Dâniş" hakkında Reşid Paşa'nın emri ile Ahmed Cevdet Paşa tarafından "Meclis-i Umumî"-i Maarif" adına kaleme alınmış olan mazbatadan şu satırları alıyoruz :

*Hüner-verân-ı eslâfın lisan-ı azbü'l-beyan-ı Türkîyi bayağı metrûk hükmünde tutup, te'lif-kerdeleri olan âsârı arz-ı kemal zımnında ya bütün bütün başka lisan üzre, veyahut elfaz-ı Arabiyye vü Farisiyyeden ibaret olup, fakat bir sahifada bir iki lâfzı Türkçe olarak tasnif ü tertib itmeği âdet edinmiş olmalarından ve ekser-i müellefâtı külliyyat-ı ulûmun bir fer'i olan şi'ir ü inşaya hasreyledikl*erinden*......*[110]

Aynı konuya ait yine Reşid Paşa'nın emri ile Ahmed Cevdet Paşa tarafından, *Takvimivakayi* gazetesinde yayımlanmak üzere kaleme alınan beyannamede de bu cihete işaret edilmiş ve :

Fünun ü sanâyıa dair olan âsârın dahi âmme-i nâsın anlayup hısseyab-ı menfaat olabileceği suretle yapılması ve bir tarafdan dahi emr-i tahsilin teshiline çalışılması ehemm ü elzem olduğu işaret edildikten sonra : *Âmmeye ehemm ü elzem olan kitabların bir an akdem vücuda getirilmesi için eshab-ı hüner ü ma'rifetten mürekkeb bir cem'iyyetin teşkiline lüzum görüldüğü* kaydedilmiştir.

Reşid Paşa, kendi kaleme aldığı yazılarda da daima fikri ön plânda tutmuş, eski alışkanlıktan kurtulamamakla birlikte, hiçbir zaman anlamı deyişe feda etmemiştir.

[110] *Ahmed Cevdet Paşa ve zamanı*, Fatma Aliye, İst., 1332, s. 61.

Reşid Paşa'nın yetiştirdiği Ahmed Cevdet Paşada bu konuda üstadının izini takip etmiştir. Encümen-i Dâniş'in, hicrî 1188-1241 yıllarına ait olayları herkesin anlıyacağı sade bir dille kaleme almasını[111] kendisine görev olarak verdiği Osmanlı tarihinde, tarih kitaplarının sade dille yazılması gerektiğini şu satırlarla kaydediyor :

İlm-i tarihten garaz-ı aslî, vukuatın sıdk u kizbine ve esbab-ı hakikiyyesine vukuf ile mucib-i teyakkuz u intibah olacak ma'lûmat iktisabından ibaret olmağın, müverrihin vazife-i zimmeti, faide-i tarihiyyeyi haber verecek ve medar-ı ibret olabilecek vekayiin esbab-ı sahihasını tetebbü' edip de, herkesin anlıyabileceği vechile selis ü münakkah olarak ifade etmekdir. Yoksa tekellüfat-ı münşiyane ile ibraz-ı fazl u hüner eylemek, veyahut jurnal yollu ruzmerre vukuatı söylemek değildir.[112]

Ahmed Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya'sında* da, Arap aruzu ile Acem aruzunun başka başka olduğunu, Türk şiirinin hiç birine uymıyacağını kaydettiği sırada şunları söylemektedir :

Eş'ar-ı Osmaniyye bervech-i bâlâ Acem tarzına döküldüğü gibi kudema-yi münşiyan-ı Osmaniyye, nesirlerinde dahi bu tarz üzre tarîk-ı tescî'i iltizam itmekle, havâsa mahsus bir lisan peyda olarak artık tahririmiz takririmize uymaz oldu. Fesahat ise beyne'n-nas zeban-zed olan elfaz ile ifade-i meram demek olduğundan, nazmımız gibi nesrimiz dahi fesahatten ârî ve tumturak-ı elfazdan ibaret bir suret kesbitdi. Hayli zaman bu hal üzre gitdi. Nihayet Sultan Mecid asrında Sultan Osman'ın açtığı çığıra avdetle lisan-ı Osmanîye ehemmiyyet verilerek edebiyat-ı Osmaniyye revnak buldu. Ve söylendiği gibi fasihâne ve beligane yazılır oldu.[113]

İlk gazeteler ve dergiler

Türk dilinin sadeleşmesi işinde gazete ve dergilerin hizmeti çok büyük olmuştur. Gazetelerin halk tarafından okunması ve ileri sürülen fikirlerin kolayca yayılabilmesi, yazılarda herkesin anlıyacağı sade bir dil kullanmakla mümkün olabilirdi. İlk büyük

[111] (Ve elfaz-ı garibe isti'malinden ve tekellüfat-ı münşiyaneden sarf-ı nazarla herkesin anlıyacağı ta'birat ile yazılması tenbih olundu.) *Ahmed Cevdet Paşa ve zamanı*, Fatma Aliye, İst., 1332, sayfa 76.

[112] *Cevdet tarihi*, Ahmed Cevdet Paşa, İst., ikinci basım, 1309, c. 1, s. 14.

[113] *Kısas-ı Enbiya*, Ahmed Cevdet Paşa, İst., 1331, s. 988.

yazarların bu yolda harcadığı emek, Türkçenin sadeleşmesine ve bir gazeteci dilinin meydana gelmesine yol açmış oldu.

Türk gazeteciliğini kuran Şinasi, 1860 da Agâh Efendi ile birlikte çıkardığı *Tercemânıahval* gazetesinin ilk sayısına yazdığı önsözde, yazılarını herkesin anlıyacağı bir dille kaleme alacağını şu satırlarla belirtiyor :

Ta'rife hacet olmadığı üzre, kelâm, ifade-i meram etmeğe mahsus bir mevhibe-i kudret olduğu misillû, en güzel icad-ı akl-ı insanî olan kitabet dahi, kalemle tasvir-i kelâm eylemek fenninden ibaretdir. Bu i'tibar-ı hakikata mebni, giderek, umum halkın kolaylıkla anlıyabileceği mertebede işbu gazeteyi kaleme almak mültezem olduğu dahi, makam münasebetiyle şimdiden ihtar olunur.

Şinasi, gerek *Tercemânıahval*, gerek daha sonra çıkardığı *Tasviriefkâr* gazetelerine yazdığı yazılarda çok açık bir dil kullanmış ve bir "gazeteci dili"nin meydana gelmesine hizmet etmiştir.

1860 tarihinde Cem'iyyet-i İlmiyye-i Osmaniyye adı ile kurulan dernek tarafından 1862 de çıkarılan *Mecmuaifünun*'un ilk sayısında Münif Efendi (Paşa), mecmuanın: *Herkesin anlıyacağı surette sehlü'l-ibare olmak üzere* çıkacağını kaydetmektedir.

Münif Paşa'nın yazı dilini sadeleştirmekteki hizmeti çok büyüktür.

Bundan sonra çıkan gazete ve dergiler, *Tercemânıahval ve Mecmuaıfünun*'un açtığı çığırda yürümüşlerdir.

TANZİMAT DEVRİNDE EDEBÎ DİL

Yeni hayat ve yeni edebiyat

Tanzimat'ın ilâniyle, siyasal tarihimizde olduğu gibi sosyal hayatımızda da yeni bir devir açılır. Kıyılarda yükselen saray ve yalılarla türlü semtlerde kurulan paşa konaklarında, eskisinden büsbütün ayrı yeni ve özentili bir hayat başlar. Giyinme, eğlenme ve yaşama tarzları değişir; yeni istekler belirir; yeni anlayışlar yer alır.

Yukardan aşağıya doğru yayılan bu değişme ve yenileşme akımı, İstanbul'un belli semtlerini sardıktan sonra, başlıca il merkezlerine de geçer.

Artık dünya görüşü değişmiş, herkeste bir okuma ve öğrenme isteği uyanmış, gençlerde de bir memleket kaygısı başlamıştır.

İşte, Batıyı örnek edinen Tanzimat edebiyatı, şiirleri, romanları, tiyatroları, eleştirmeleri ve günlük yazılariyle, değişen bu yeni hayatı belirtir.

Tanzimat edebiyatının kuvvet kaynağı halktır. Kendisi de geniş bir halk yığınına hitap ederek ona kuvvet olmak ister. Bunun içindir ki, bu edebiyatın en ileri vasfı sanatta fayda ve dilde sadeliktir.

Ancak Tanzimatçılar, edebî eğitimlerini divan edebiyatına borçluydular. Kendileri de edebiyat âlemine eski yolda kasideler, gazeller ve "münşiyâne" eserlerle girmişlerdi. Bu eski dili elbette birdenbire atamazlar ve bütün pürüzlerinden kurtulamazlardı. Fakat, herhalde Tanzimat edebiyatının dili, divan edebiyatının dilinden, hattâ yine o devirde kullanılan sade dilden nitelik bakımından ayrılır. Bu yeni edebiyat, kelimeleri, tamlamaları ve yeni kavramları karşılıyan deyimleriyle başka bir karakter taşır.[114]

[114]. Tanzimat edebiyatı için bk.: Agâh Sırrı Levend, *Edebiyat tarihi dersleri: Tanzimat edebiyatı*, İst. 1943. Tanzimatın dili için bk. *Tanzimat*, Maarif Vekâleti yayımlarından, İst., 1940.

Nesir dili ve özellikleri

Tanzimat nesrini ilk temsil eden Şinasi'dir. O, ele aldığı konuyu, hiç özentiye kapılmadan, hattâ çok kere başlangıç bile yapmadan olduğu gibi yazmıştır. *Tercemânıahval* gazetesinin ilk sayısına yazdığı önsöze şu satırlarla başlıyor:

Madem ki bir hey'et-i içtimâiyye içinde yaşıyan halk bunca vazâif-i kanuniyye ile mükelleftir; elbette kale'n ve kaleme'n kendi vatanının menâfiine dair beyân-ı efkâr etmeği cümle-i hukuk-ı müktesebesinden addeyler.

Bu, yalnız kelime ve tamlamalariyle değil, cümlenin başlangıcı ve yapısıyle de bambaşka bir deyiştir. Böyle bir cümleye ne divan nesrinde, ne de eski sade nesirde rastlıyabiliriz.

Şinasi'nin, halk için yazdığı yazılar heyecansız ve kuru olmakla birlikte, bunlarda daima kandırıcı olan ve mantık kuvveti taşıyan tok bir deyiş göze çarpar. O, bu çeşit yazılarında aslâ bir sanat kaygısı gütmez. Sanatçı olmadığı için, özenti ile yazdığı yazılarda da fazla sanat değeri bulunmaz.

Ethem Pertev ve Sadullah Paşalar, sade olmakla birlikte oldukça süslü, Münif Paşa da hem sade hem açık yazan fikir ve kalem sahiplerindendir.

Yaradılışta şair olan ve edebiyat çerçevesi içinde kalan manzum ve mensur yazılarını eski yolda kaleme alan Ziya Paşa, siyasî hayata atıldıktan sonra seçtiği konuları hep açık bir dille yazdı. *Rü'ya*'sında kullandığı dil, Şinasi'nin yazılarında kullandığı Türkçeden çok daha açık ve sadedir.

Tanzimat nesrini asıl işleyen Namık Kemal'dir. O, bir yandan gazetelere yazdığı günlük yazılarda Şinasi'nin nesrini daha parlak bir üslûpla takip ederken, öte yandan özenerek yazdığı yazılarla da, edebî nesrin örneklerini verdi.

Namık Kemal'in vaktiyle çok beğenilmiş olan *Gelibolu* adlı yazısındaki gurup tasvirinden bir cümle :

Hurşîd-i münevver azamet ü saltanatiyle âfâka cevâhir-feşan olarak, ufkun müntehasına gelince atılmış pamuk şeklinde etraf-ı magribi dolaşan ufak ufak bulutların hâsıl ettiği nûra garkolmuş

renkler, ne kavs-i kuzahta, ne nigîn-i elmasta, ne ezhâr-ı rebîîde, ne mürgan-ı Hindîde görülmek ihtimali vardır.[115]

Zamanın bütün gençleri tarafından taklit edilen bu nesir, elbette divan nesri değildir. Fakat sade olmaktan da uzaktır. Ancak gerek nitelik ve gerek deyiş bakımından eskiden ayrıldığına da şüphe yoktur. Bununla birlikte dikkat edilirse, oldukça ağır ve süslü olan bu deyişin, gerçekte basit olduğu görülür. Bu deyiş, bütün kudretini şişkin kelimelerden, parlak tamlamalardan ve birbirini takip eden benzetmelerden almaktadır. Ondaki benzetmelerin maddî ve basit öğelerden birleşmiş olması, bu suretle akla değil duyguya hitabetmesi, bu yazılara belki heyecanlı bir belâgat kudreti vermekte, fakat onu çok kere incelikten ve düşündürücü olmaktan yoksun bırakmaktadır.

Şunu da kaydetmek gerekir ki, Tanzimat'ın süslü ve belâgatli olan nesir dili, çok kıvrak bir konuşma diline ihtiyaç gösteren tiyatro eserlerinde oldukça yapmadır.

Namık Kemal'in nesrini işliyen ve ona şiir olgunluğu kazandıran Abdülhak Hâmid'tir. Gerçi o, kudretini asıl şiirde gösterdi. Fakat tiyatrolariyle de, o devrin bir yandan belâgatli nesrini meydana getirirken, öte yandan da duyurucu ve düşündürücü bir nesir yaratabildi. *Makber*'in önsözü Tanzimat nesrinin en güzel bir örneği olarak kalacaktır.

Eski devirde olduğu gibi, Tanzimat'ta da süslü nesirle sade nesir daima yanyana yürümüştür. Şu farkla ki, divan nesrinde fikir daima üslûba feda edildiği halde, Tanzimat'ın her iki nesrinde de fikir, her zaman hâkim olarak kalmıştır.

Ahmed Mithat, bu devrin sade nesrinin en dikkate değer temsilcisidir. Sanat kaygısından uzak kalarak fikri feda etmeden deyişe sade ve samimî bir yumuşaklık veren odur.

Tanzimat'ın en sade ve en düzgün nesrini ise Muallim Naci'de görmekteyiz. Onun nesrindeki özellik, yalnız kullandığı dilin sadeliğinde değil, belki cümlelerin gramer bakımından doğru, yapı bakımından da düzgün olmasındadır. Onun nesrine deyiş güzelliği veren bu özelliklerdir. Dikkat edilirse, Şinasi ve Namık Kemal'in yazılarında bile deyiş yanlışı bulmak müm-

[115] Ebüzziya Tevfik, *Numune-i edebiyyat-ı Osmaniyye*, ikinci basım, sayfa 339-340.

kün olduğu halde, onun yazıları bu kusurdan kendini kurtarabilmiştir.

Üstad Ekrem, *Ta'lim-i edebiyyat*'ında üslûbu "sade, müzeyyen, âlî" olmak üzere üçe ayırır. Bu, o zamanın yazılarındaki esas karakteri belirten en yerinde bir ayırımdır. Bu esasa göre meselâ Sadullah Paşa ile Namık Kemal'in yazıları "âlî" ve "müzeyyen" üslûba, Ahmed Cevdet Paşa ile Ahmed Mithat Efendi'nin bazı yazıları "sade" üslûba örnek olur.

Tanzimat nesrinin genel niteliklerine böylece işaret ettikten sonra, bu nesrin esas karakterini meydana getiren özellikler üzerinde ayrıca durabiliriz.

1. Kelimeler ve tamlamalar :

Kelime ve tamlamaların, bütün canlı varlıklar gibi belli ömürleri vardır. Herhangi bir ihtiyaç, hattâ bir heves olarak doğar; önemlerine göre bir zaman yaşar, değişir; çok kere de ölür.

Sözlük sayfalarında unutulup kalmış olan eski bir kelime, bazı kere toplum içinde beliren yeni bir kavramı belirtmek üzere, bir fikir adamının kalemiyle yeniden ortaya atıldığı gibi, bazı kere de yenilik göstermek hevesine kapılan bir sanatçının eserinde yer bulabilir. Çok kere sözlüklerde ve dil haznesinde bulunmıyan bir kelime, üretme yolu ile eski bir kökten de çıkarılabilir. Bunların hepsi, halkdan iyi kabul görürse yerleşir ve dile malolur.

Yeni buluşlar, meydana çıkan yeni uygarlık araçları, normal olarak dile birçok yeni kelimeler kazandırır. Fakat asıl, büyük devrimlerle bir toplumun yapısında meydana gelen esaslı değişmelerdir ki, dilin de değişmesine, yeni hayat şartlarına göre gelişmesine yol açar. Bu suretle dile giren kelime ve tamlamalar çok kere o devrin damgasını taşır. Meselâ "ideal" kelimesi belli bir kavramı belirtmek üzere ilk defa dilimize girdikten ve bir zaman yaşadıktan sonra, "gaye-i hayal" "gaye-i kemal", "gaye-i emel" gibi tamlamalarla dilimize çevrildi. Daha sonra Ziya Gökalp'ın meydana getirerek ortaya attığı "mefkûre" kelimesi "ideal" yerine kabul edildi ve oldukça sevilen bir kelime olarak son zamanlara kadar kullanıldıktan sonra, yerini "ülkü" kelimesine bıraktı. Bunun gibi, "hulâsa-i politikiyye" ve "icmal-i siyasî" tamlamaları, aynı kavramın iki karşılığıdır. Fakat birincisi ilk defa Münif Efendi (Paşa)'nın *Mecmuaifünun*'unda kullandığı bir

tamlama olarak Tanzimat'ın malı olduğu halde, ikincisi daha sonraki devre aittir.

İşte Tanzimat'tan beri yeni hayat ihtiyacı ile yeni sanat anlayışı, birçok yeni kelime ve tamlamaların ortaya çıkıp yerleşmesine sebep olmuştur. Tanzimatçıların ortaya attıkları kelimelerin hepsi yeni değildi. Çoğu yaşıyan dilde kullanılıyor, bir kısmı da sözlüklerde bulunuyordu. Fakat birer tamlama olarak yanyana gelince, o zamana kadar kullanılmıyan anlamda, çağdaş bir düşünce ile yeni bir nitelik kazanmış oluyordu. Meselâ "efkâr-ı umumiyye", "ümid-i istikbal", "vazaif-i kanuniyye" gibi tamlamalardaki kelimeler, yazı ve konuşma dilinde eskiden de vardı.

"Hamiyyet-i vatan-perverâne", "hürriyyet-i vicdan", "menâfi'-i milliyye" gibi tamlamalardaki kelimeler de, yeni olmamakla birlikte evvelce kullanılmakta oldukları anlamlardan ayrılmış, bugünkü anlayışa uygun daha özel bir nitelik kazanmıştı.

Tanzimat'ın ortaya attığı bazı tamlamalar da vardır ki, bu tamlamalarda kelimeler de yenidir. Meselâ "hey'et-i içtimaiyye" tamlamasındaki "içtima" kelimesi, toplanmak anlamında eskiden de vardı. Fakat bu kelime, nisbet "î" si getirilerek "içtimaî" şeklinde "sosyal" karşılığı olarak ilk defa Şinasi tarafından kullanılmıştır.

İster yazı ve konuşma dilinden, ister sözlüklerden alınmış, yahut eski köklerden üretilmiş bulunsun, bütün bu kelimelerle Tanzimatçıların yaptıkları tamlamalar ve bu tamlamaların belirttiği anlamlar yenidir. Birer ihtiyacı karşılıyan bu tamlamalar, o devrin belli başlı düşüncesini göstermekte ve karakterini belirtmektedir.

2. Cümleler :

a) Cümleler bugünkü gramer kurallarına uygundur. Bununla birlikte cümlecikleri birbirine bağlıyan bağların bazı kere yanlış kullanılması, deyişe bir aksaklık vermektedir.

Ziya Paşa'nın *Verâset Mektupları*'nın birincisinden aldığımız şu parçayı okuyalım :

Gurre-i muharrem sene 85 tarihli şeref-nâme-i aliyyeleri vâsıl-ı yed-i ihtiram oldu. Meâlinde, bir zamanlardanberi unutulmuş olan verâset-i saltanat-ı seniyye meselesi bir aralık yine teceddüd ve anın üzerine birçok havadis tekevvün ile gûya Bâbıâlî'nin, bundan akdem merkez-i icrâya götürdüğü Mısır valiliği hukukunun tagyirini misal tutarak, Avrupa kabintolariyle müdâvele-i efkâr etmek hazırlığında

bulunduğu ve hattâ Şeyhulislâm-ı sâbık Refik Efendi hazretlerinin sebeb-i infisâli için dahi, Âlî ve Fuad Paşalar tarafından işbu tagyîr-i verâset hususunun icrâsı muvafık-ı şer'-i şerif olduğunu mutazammın bir fetvâ verilmesi taleb ü ısrar ve Maliye Nazırı Şirvanlı Paşa dahi vaktiyle medrese görmüş olduğundan o da bahse karışarak, tervic-i matlaba müteallik nukûl-i şer'iyyede bulunmak kabil olduğu dahi anın cânibinden tizkâr olunması üzerine, Efendi-i müşârü'n'ileyhin muvafakat göstermemesi kazıyyesine mübteni olduğu beyne'l-ahâli şüyu' bularak, halkın efkârı heyecan ü halecâna düşmüş olmağla, şayet ol veçhile bir teşebbüs-i resmî vuku' bulacak olursa ana mukabil Avrupa devletleri ne efkâr ü harekette bulunacakları melhuz olabileceğine ve zât-ı mes'elenin azamet ü ehemmiyyetine nazara'n icrâsı mümkin olup olmadığına dair mutaleat ve ma'lûmat-ı âcizânemin iş'ârı taleb ve irade buyurulmuştur. [116]

Satırlarca süren bu uzun cümledeki bir iki tertip yanlışını düzelttikten ve daha iyi anlaşılması için bazı ibarelere virgül koyduktan sonra tekrar okuduğumuz zaman görürüz ki, *bulunduğu olduğu, olduğundan, olunması üzerine, bularak, olmakla, olursa* gibi bağların birbirini takip etmesi, yazının anlaşılmasını güçleştirdiği gibi, bir kelimenin yersiz kullanılması da cümleleri sakatlamıştır. *Sebeb-i infisâli için dahi* ibaresinde *için* kelimesi fazladır. Bu ibare daha aşağıda *kazıyyesine mübteni olduğu* ibaresine bağlıdır ki, ancak fazla olan bu kelimeyi kaldırmakla cümle düzelmiş olur.

Yine Ziya Paşa'nın *Rü'ya*'sından :

Ve bir de hazinenin hâl-i hâzırına ve edilen istikrâzata bakıp, Zât-ı devletinizi ahvâl-i devletten bîhaber ve vükelâya maglûb i'tikadında ve vükelânın ne hâin olduklarını pekâlâ bildikleri halde, Devlet-i aliyyede başka adam olmadığından bunların istihdamlarına ihtiyaç olmak gerektir, zu'munda bulunuyorlar [117].

Bu cümlede özne daha yukarda geçen *Avrupalılar*dır. *İ'tikadında* kelimesi *zu'munda bulunuyorlar* fiiline bağlıdır. Fakat araya *bildikleri halde* ve *olmadığından* bağları girdiğinden *i'tikadında* ile *zu'munda* nın arası açılmıştır. Bundan başka *bildikleri halde,*

[116] Ziya Paşa, *Verâset-i saltanat-ı seniyye*, İst., 1326, s. 4-5.
[117] Ziya Paşa, *Rü'ya*, İst., 1306, sayfa 2.

bugünkü deyişe göre "bildikleri için" yahut "bildiklerinden" yerindedir.

b) Cümlelerde edatların bugünkü deyişe göre yerinde kullanılmamasından doğan başkalık.

Ebüzziya Tevfik'in *Yeni Osmanlılar* adlı eserinden:

Şirvanlızade Rüşdü Paşa merhum dahi a'zâ-yi cem'iyyetten olarak, fakat rüesâdan bulunanlar içinde bile merhumun a'zâ-yi cem'iyetten olduğuna pek az adam vâkıftı [118].

Bugünkü deyişe göre cümledeki *olarak* yerinde "olduğu halde" kullanılır. *Fakat* ise fazladır.

Ayni eserden :

Mösyö Revelaki, Âlî ve Fuad Paşalar'ın samimiyyetini kazanmış bir zat olduğundan ve çünki vaktiyle bu Paşalar'ın çevirmek istedikleri politika fırıldaklarına bir nevi', zenberek vazifesini ifa eylediğinden... [119].

Bugünkü deyişe göre *ve çünki* fazladır. İkinci ibare de birincinin yerine geçerek şöyle söylenir :

Mösyö Revelaki, vaktiyle Âlî ve Fuad Paşalar'ın çevirmek istedikleri politika fırıldaklarına bir nevi zenberek vazifesini ifa eylediği için, Paşalar'ın samimiyetini kazanmış bir zat olduğundan....

c) Tanzimattan önceki nesir dilinde olduğu gibi fesahata uymak kaygısıyle nesne edatlarının şiveye göre değil, Arapça kelimelerdeki anlama göre kullanılması. Meselâ "abese iştigal etmek", "Arap ve Aceme taklit etmek" gibi ki, bugün bunun yerine "abesle iştigal etmek" "Arabı ve Acemi taklit etmek" deriz.

ç) Bazı kere fiiller arasında uygunsuzluk bulunur :

Ziya Paşa'nın *Rü'ya*'sından

Çehresine yeşilli maili bir sarılık geldi. Ve dişleri kilitlenip bir şeyler söylemek isterdi, lâkin anlaşılmazdı [120].

Burada *geldi* fiiliyle biten cümle onu takibeden cümleye *ve* edatıyle bağlandıktan sonra ikinci cümle *isterdi* ile bitemez. Onun da "istedi" yahut "istiyordu" şeklinde olması gerekir.

[118] *Yeni Tasviriefkâr*, 21 haziran 1909, s. 22, tefrika numarası 18.
[119] *Yeni Tasviriefkâr*, 31 Ağustos 1909, s. 92, tefrika numarası 25.
[120] Ziya Paşa, *Rü'ya*, İst., 1326, Sayfa 34.

d) Cümle sonundaki fiiller çok kere gereksiz olarak aynı şekilde devam eder. Ziya Paşa'nın *Defter-i a'mâl*'inden :

Devlet yıkıldı, millet bitti diyü her bâr teessüf ediyoruz. Lâkin sebeb aradığımızda meselâ sirkat ve cehâlet gibi birçok esbâb-ı izâfiyye görüp hâlin salâhını anların izâlesinde sanıyoruz. Daima bu nokta-i nazardan bed' ile çalışıyoruz. Yine umduğumuz te'sirât-ı haseneyi görmüyoruz. Belki anın aksini görüp şaşıyoruz. Ve me'yûs ü mütehayyir kalıyoruz. Acaba niçün bir kere de bu esbâbın mebâdîsine ve anlardan üss-i esas olan terbiye-i umumiyye cihetine atf-ı nazar-ı im'an etmiyoruz.[121]

3. Seci'ler :

Tanzimat nesrinde de seci'ler vardır. Fakat artık divan nesrinde olduğu gibi bir salgın halinde değildir. Sadullah Paşa'nın bir yazısından :

Önündeki sâha bir ravza-i bedi'ü'l-manzardır ki füshat-i arz u tûlünü ihâtada medd-i nazar kaasır ve letâfet ü intizamını ta'rif ü ifadede kuvve-i mütehayyile-i üdebâ aczini i'tirafa her zaman hâzırdır.[122]

4. Edatlar :

a) Tanzimatçılar da "ki" edatını çok kullanmışlardır. Fakat onların kullanışları eski edebiyatta olduğu gibi rastgele değildir, yerindedir: Meselâ şu cümlelerde olduğu gibi :

"*İnsan kendi sa'yiyle yaşamalıdır ki zamanının kıymetini bilsin...*", "*Biz o adama nasıl bahtiyar deriz ki hem her gün ömr-i güzeştesine teessüf eder durur, hem yine...*", "*Hikmet-i tecribiyye ki cihânın şu gördüğümüz kemâlât-ı terakkiyyatına herşeyden ziyade hizmet etmiştir, bu kadar fevâidiyle beraber...*",

b) Tanzimat nesrinde "ve"ler de çok kullanılır. Yukarda Ziya Paşa'nın *Rü'ya*'sından aldığımız parçada görüldüğü gibi.

c) "De" yerine "dahi" çok kullanılır.

5. Tekrarlar çok yer tutar :

Namık Kemal'in *Vatan* adlı yazısından :

İnsan vatanını sever; çünki mevâhib-i kudretin en azizi olan hayat, hevâ-yi vatanı teneffüsle başlar. İnsan vatanını sever; çünki

[121] Ebüzziya Tevfik, *Numune-i edebiyyat-ı Osmaniyye*, ikinci basım, 1302, sayfa 281.

[122] Ebüzziya Tevfik, *Numune-i edebiyyat-ı Osmaniyye*, ikinci basım, 1302, sayfa 293-294.

atâyâ-yı tabiatın en revnaklısı olan nazar, lemha-i iftitâhında hâk-i vatana teallûk eder. İnsan vatanını sever; çünki maddete'n vücudu vatanın bir cüz'üdür. İnsan vatanını sever; çünki etrafına baktıkça, her köşesinde ömr-i güzeştesinin bir yâd-ı hazînini tahaccür etmiş gibi görür. İnsan vatanını sever; çünki hürriyyeti, rahatı, hakkı, menfaatı vatan sayesinde kaimdir. İnsan vatanını sever; çünki sebeb-i vücudu olan ecdâdının makbere-i sükûnu ve netice-i hayatı olacak evlâdının cilve-gâh-ı zuhuru vatandır. İnsan vatanını sever; çünki .....[123].

6. Eski nesirde yazıya başlamadan bir başlangıç yapmak âdettir. Tanzimatçılar bunu kaldırmışlar çok kere eserlerine "vakta ki, madem ki, çünki" gibi kelimeler hattâ, edatlarla başlamışlardır.

7. Konuşmalı yazı tarzı Ethem Pertev Paşa'nın *Av'ave* adlı yazısından sonra batı edebiyatındaki şekliyle devam eder. Ethem Pertev Paşa'nın *Av'ave-nâme*'sinden :

"*Mezheb-i kelbîden bir hakîm-i sâhib-basîretle bir kıtmîr, bâb-ı kanaat miyânında lisân-ı hal ile cereyan iden mükâlemedir*".

Kıtmîr — "*Bir ayağını sürüyerek*" *Vay, vay, vay!..*

Hakîm — "*Bulunduğu gûşe-i ferağ u temaşadan bu bîçare hayvanı görüp*" *Vah, vah, vah!...Bîçare hayvan!* "*Kendi nefsine*" *Şu hayvanın acz ü meskenetine ve insanların kudret ü gafletine bak!.. Ilâhî tertîb-i merâtib-i halâyıkda bâis-i tercih nedir?... Öyle ise anın illeti ne idi? Yoksa kâinat keyfe mettefak mıdır?*

Kıtmîr — "*Kendi nefsine*" *Vay, vay, vay!... Şu adam insaniyyetten kopuşup, hayvaniyyette karar verdi!*

Hakîm — Ne söylersin?

Kıtmîr — Sen ne eylersin?

Hakîm — Ben senin sûret-i ibtilâ vü ıstırabına ağlarım.

Kıtmîr — Ben de senin netice-i efkârına gülerim ; amma yazık ki za'f u inkisârım mâni' oluyor.[124]

8. Tanzimat devrinde, yazılarda noktalama işareti kullanılmağa başlar. Fakat bu rastgele, yazanın keyfine göredir. Bazı kere

[123] Ebüzziya Tevfik, *Numune-i edebiyyat-ı Osmaniyye*, ikinci basım, 1302, sayfa 317.

[124] Ebüzziya Tevfik, *Numune-i edebiyyat-ı Osmaniyye*, ikinci basım, 1302, sayfa 212.

cümle sonlarına nokta konulmadığı halde cümle ortasına virgül konulur. İlk defa bunu *Usûl-i tertib ve tenkît* adlı risalesiyle yoluna koymak isteyen Şemseddin Sami olmuştur.

Yazı dili

Resmî yazılarla san'at iddiası taşımıyan yazılarda, dilin gittikçe sadeleşmekte olduğu görülür. Bu işte gazetelerin büyük rolü olduğuna şüphe yoktur. Ancak gazete sütunlarında yer tutan yazıların bazısında, Tanzimattan önceki yazılarda olduğu gibi, deyiş dağınıklığı göze çarpar. Bunlar çok kere gramer bakımından da kusurludur.

Gazetelerin çoğalması, "başmuharrir, muharrir, muhbir, muhabir, mütercim" olarak gazetelere yazı yazanların sayısını çoğaltmış, bu arada acemi bazı yazarların da gazetelerin yazı kadrolarına girmelerine yol açmıştır.

Şafak gazetesinde tefrika edilen *Gil Blas* tercümesinden :

Artık bu hallerden dolayı mükedder ve mağmum olarak imrâr-ı vakt etmekte ve kut-ı lâyemut taayyüş etmekte olduğumdan ve beraberimde bir beslemeden mâada bir kimesne bulunmadığı cihetle gûşe-i vahdeti ihtiyar ile fakr-ı hâlim için hiç muztarib olmıyarak sabr ü tahammül etmekte idiysem de fakat zevcimin benimle müvâdea eylediği esnada dünyanın kangı köşesinde bulunursa bulunsun sıhhat ü âfiyetine dair bana haber ve ma'lûmat vereceğini vâdetmiş olduğu halde sevgili bir zevcimin peyâm-ı dil-ârâm-ı âfiyyetine dest-res olmadığımdan nâşi günlerim âh ü enin ve feryâd ü figan ile geçerdi.[125]

Mecmuaimaarif'den aldığımız aşağıdaki yazının dili çok sade olmakla birlikte, bazı kere birbirine uygunsuz olarak eklenen ibareler ve cümleciklerle, tek bir cümle halinde devam eder :

Geçende Salamon namında bir yahudi çorap mübayaası için bu tarafa gelerek bir tâcirle ikibin çorap pazarlaşmış ve esmânından nısfını peşin verip diğer nısfını oturduğu han odasında vermek üzere çorapları hamala yükletip ve tâcir-i merkumun adamını dahi beraber alıp odaya gelerek çorapları bırakmış ve tekrar tâcirin yanına gelerek ikibin çorap daha kaldırıp odaya gönderdikten sonra bunun

[125] *Şafak*, 1874 (25 haziran 1290), s. 24.

ve gerek evvelce aldığı çorapların akçesini misafirliğe gitmiş olan ortağının geldiği anda te'diye edeceğini beyan eylemiş ve tâcir-i merkum dahi yahudinin bu işde bir çorap söküntüsü olduğunu ve kendisi pek te sağlam ayakkabı olmadığını hissederek "pekâlâ olur" dediğinin üzerine yahudi oradan odasına yollanmış ve tâcir-i merkum dahi arkasından gizlice adam göndermiş olmasıyla yahudi odaya varır varmaz çorap çuvallarını oradan kaldırmak için hamal aradığını giden adam anlayıp keyfiyyeti tâcire haber verdikte tâcir dahi derhal iki nefer hamal tertib ve tesrib eylemiş ve yahudi çuvalları o hamallara yükletip giderken tâcir önüne çıkıp çorapların parası için gürültüye başlayınca yahudi hamallara "siz gidiniz, beni çarşı başında bekleyiniz, ben şimdi gelirim" deyip hamalları gönderdikten sonra kendisi tâcir ile münazaa etmekte iken hamallar evvelce aldıkları tertib veçhile çorapları dükkâna bırakıp içine birçok eski paçavra doldurarak ve paçavraların arasına büyücek birer parça kav yakup bırakarak çuvalları yahudinin ısmarladığı mahalle koyduktan sonra birisi çarçabuk gelip tâcire keyfiyyeti haber vermiş ve tâcir dahi "Allah cezanı versin yahudi şimdi işi gücü bırakıp seninle mi uğraşalım haydi yıkıl git" diyü yahudiye müsaade verince yahudi dahi "bu günüm varsa ıyd-i meymundur" mezâyâsınca mal bulmuş magribî gibi seyirdip çuvalların yanına varmış ve o vakite kadar çuvalların içinde eskiler yavaş yavaş ateş alıp birdenbire parladığı gibi yahudinin etekleri tutuşup tâcir-i merkuma müracaatla "aman hacı ağa yıktın ocağımı" diyerek yalvarmağa başlayınca tâcir-i merkum dahi "işte bazirgân İslâm mahallesinde salyangoz satmasını öğrendin mi" deyip yahudinin akçesini tamame'n vermiş ve bir daha buraya ayak basmağa tövbe ederek yahudi Filibe tarafına savuşmuştur.[126]

Şu ciheti önemle kaydetmek gerekir ki, bu devirde tanınmış birkaç nesir üstadını bir yana bırakacak olursak, yazarlardan büyük bir kısmının yazılarında, bugünkü şiveye uymıyan ve bugünkü zevkimize göre kusurlu sayılan birçok aksaklıklar bulmak mümkündür. Bu deyiş derbederliği o zaman için tabiî görülmektedir.

[126] *Mecmuaimaarif*, 1868 (17 temmuz 1284), s. 20.

Nazım dili ve özellikleri

Tanzimat edebiyatının nazım dili, önceleri nesir diline göre daha az işlenmiştir. Şinasi şair değildi. Ziya Paşa eski edebiyatın çerçevesi içinde kalmıştı. Namık Kemal de büyük şair sayılmazdı. Üstad Ekrem ise duygularındaki incelikle birlikte, bir sanatçı olabilmekten uzaktı. Bu bakımdan Tanzimat'ın ilk devresinde nazım dilinin gelişmesi biraz gecikti.

Şinasi'nin *Divançe*'sindeki *Safi Türkçe* başlıklı manzumesinde :

Gören saçın arasından yüzün parıltısını
Sanır ki kara bulutun içinde gün doğmuş

Yanında kan ile yaş içre kaldığım görüp il
Demez mi kim birini su kızı suya boğmuş

gibi beyitler, sade dile karşı gösterilen bir isteği belirtmekle birlikte, gerçek bir değer taşımaz.

Namık Kemal, gerçi şiirde yüksek bir kudret gösteremedi. Fakat dil bakımından Şinasi'nin nesirde gösterdiği yeniliği o nazımda meydana getirdi.

Görüp ahkâm-ı asrı münharif sıdk u selâmetten
Çekildik izzet ü ikbal ile bâb-ı hükûmetten

Usanmaz kendini insan bilenler halka hizmetten
Mürüvvet-mend olan mazluma el çekmez iânetten

mısralariyle başlıyan *Vatan kasidesi*'nin san'at değeri üzerinde durmak bahsimizin dışındadır. Burada ancak, o zamana kadar şiirimizde görülmemiş yeni fikirlere, bu fikirleri karşılıyan kelime ve tamlamalarla, dildeki özelliğe işaret etmekle kalacağız. Edebiyatta "sosyal fayda, arıyan" Namık Kemal, manzumelerini hep bu düşünce ile yazdı.

Mahveder kendini bülbül bile hürriyyet için
Çekilir mi bu belâ âlem-i pürmihnet için

Din için devlet için can çekişen millet için
Azme hâil mi olurmuş bu çürük ten kafesi

gibi parçaları içinde bulunduran manzumeler, ilk defa Namık Kemal'le edebiyatımızda görüldü. Şiir değeri ne olursa olsun, bu manzumeler, fikir, anlam ve kavram bakımından yeni, dil bakımından da sadedir.

Recaizade Ekrem, dilde eski kaldı. Gerçi onun kullandığı dil de divan dili değildi. Fakat, kelime ve tamlamaların eskiliği, belirttiği duyguların inceliğini çok kere örtecek kadar ağırdı. En güzel manzumelerinden sayılan *Yakacık'ta bir mezarlık âlemi*'ndeki şu mısralara bakınız:

Bir şebdi köyde âzim-i geşt ü güzâr idim
Ahyâya dûr-geşte vü emvâta câr idim

Metrûk bir mezarlık idi meskenim benim
Yalnızca anda hâk-nişîn-i mezar idim

Topraktı her mezar-ı fakirâne bîruham
Fakrımla ben de zâir-i zîibtisar idim

Cismimle çün alâmet-i makber sükûn-nümâ
Fikrimle lîk muztarib ü bîkarar idim

Bu parçada görüldüğü gibi *anda, çün, lîk* gibi kelimeler de Şinasi'den sonra ancak onun manzumelerinde yer bulabildi.

Bununla birlikte, oğlu Nijad için yazdığı manzumeler, içten gelen duyguyu belirttiği için, başka manzumeleriyle kıyaslanamıyacak kadar sade ve samimîdir :

Hasret beni cayır cayır yakarken
Bedenimde buzdan bir el yürüyor;

Hayaline çılgın çılgın bakarken,
Kapanası gözümü kan bürüyor.

Dağda kırda rastgelirsem bir dere,
Göz yaşlarım akıtarak çağlarım;

Yollardaki ufak ufak izlere
Senin sanıp bakar bakar ağlarım.

Dikkat edilirse, çok sade olan bu manzumenin dilinde bile eskilik izleri görülür. Şair "göz yaşlarımı" demiyor; vezin sıkıntısıyle "göz yaşlarım" demek zorunda kalıyor.

Yeni edebiyatın nazım dili üzerinde asıl işleyen Abdülhak Hâmid'tir. O Tanzimat'ta bile devam eden eski şiir anlayışını yıkmak ve şiire büsbütün yeni ve o zamana kadar görülmemiş bir nitelik vermekle dil üzerinde de hayırlı bir etki yapmış oldu. Gerçi onun dil bahsinde ayrı bir düşüncesi, bir iddiası yoktu. Fakat

duyguları hayallerle süsliyerek şiirin kalıplarına sokmıya çalışırken, farkında olmıyarak nazım dilinin yapısı üzerinde de bir sanatçı inceliğiyle işlemiş oluyordu.

Belde'deki manzumeler arasında, bir tablo kadar canlı olan bu şiirin dili ne kadar sadedir :

Ne hazin bak şu karşıki dağlar
Üzerinden geçen sehab ağlar

Eteğinden akan sular çağlar
Yıkanır sanki bahçeler bağlar.

İşte geçti şimendifer de hele
İki dağ ortasında seyret anı

Harekâtındaki sadalar ile
Şimdi bir nehre benziyor dumanı.

Bununla, Hâmid'in, bütün manzumelerinde sade bir dil kullandığını söylemek istemiyoruz. Onun, bazı manzumelerinde, sade sayılmaktan çok uzak ağır bir dil kullandığına şüphe yoktur. Hattâ *Eşber*'deki :

Kimdir bu kadın ki bunda maslûb

mısraında olduğu gibi, eskiliği o zaman da anlaşılmış olan *bunda* kelimesini kullanmaktan çekinmediği de olmuştur. Fakat genel olarak diyebiliriz ki, Hâmid'in nazım dili yenidir ve eskiye göre de çok sadedir.

Hele *Servetifünun'da* çıkan *Hediyye-i sâl* başlıklı manzumesi, kendinden sonra gelenlerin manzumeleri yanında şekil bakımından çok daha yeni ve çok daha serbesttir. İki parçasını alalım:

HEDİYYE-İ SÂL

Yıl başındaydı bir sabah erken,
Kıra çıktım; hava soğuk, sisli;
Her taraf karlı, kâinat beyaz;
Zâğlar, bir de ben siyah ancak.
Geziyordum o dâr-ı firkatte,
Gark-ı efkâr, gark-ı berf ü buhar,
Mütehassir, mükedder, ebkem ü lâl.

Daha erkendi, ortalık mahmur;
Kapılar esnemekte, pencereler
Nîm bîdâr ü nîm hâbide;
Dolaşanlar bütün seher-hîzân:
Sâil-i kûçe-tâb-ı bîmesken;
Rû-tırâşîde râhib-i âbid;
Pâsbanlar, hep ol bakiyye-i leyl...
Dâima zinde, dâima bîdâr,
Müteharrik heyâkil-i gayret,
Bir de tes'îd-i sâl içün o sabah
Hâbdan, hâneden firar etmiş
Tâifü'ş-şehr birtakım etfal [127]

Bu devirde, Muallim Naci ile İsmail Safa da nazım dilini sadeleştiren iki şairdir. Dilde sadelik bakımından nesirde daha çok başarı gösteren Naci, gazelleri dışında kalan manzumelerinde oldukça sade ve temiz bir dil kullanmıştır.

La Fontain'den çevirdiği bir manzumeyi alalım :

ODUNCU İLE AZRAİL

Bir fakir ihtiyar oduncu gider
Koca bir yük odun tedarük eder;
Güç ile sırtına o bârı alır,
Götürür hayli, ter içinde kalır.
Nefesi refte refte pek daralır,
Kalmayıp tâbı âkıbet bunalır;
Yükü birdenbire zemine atar,
Der ki: "fevt olmayan, belâya çatar :
"Çekilir şey midir bak imdi şu bâr?
"Bunu ben yüklenir miyim tekrar?
"Yükler altında kendimi ezdim;
"Bezdim artık hayattan bezdim"
Durmaz eyler şu veçhile feryad:
"Melekü'l-mevt, nerdesin, imdad!"
Etmeden istigaseyi tekmil,
Belirir karşısında Azrail.

[127] *Servetifünun*, 1895 (1313), Mümtaz nüsha.

Der ki: "Âdem, ne şekve-perversin?
"İste geldim. Nedir? Ne istersin?"
Şaşırır ihtiyar, nâdim olur,
Düşünür, şöyle bir cevab bulur:
"Ben mi? Ben birşey istemem amma
"Edeyim bâri bir hafif reca :
"Sana Mevlâ sevâba girme mi der?
"Şu yükü tut ta sırtıma koyuver."

Bir de Recaizade Ekrem'in yaptığı çeviriye bakalım:

ÖLÜM İLE ODUNCU

Sâl-hurde fakir bir hattab
Bin meşakkatle kestiği hatabı
Yüklenup sırtına misal-i devab
Nakliçün de çekerdi bin teabı,

Yine bir gün zavallı bermu'tad
İki kat zîr-i bâr-ı heyzümde
Gitmeğe uğraşırdı bi't-ta'dad
Çektiği derd ü kahrı âlemde,

Kesilince tüvan ü tâbı fakir
Yükünü attı şöyle bir tarafa;
Bahs-ı âlâmını idüp takrir
Daldı ormanda lücce-i esefe.

Dedi: "dünyaya geldiğim demden
"Bu zamana kadar ne öğrendim;
"Hele hiç bulmadım reha gamdan
"Tâ o günden ki anladım kendim.

"Rahatım yok didinmeden de yine
"Bulamam bazı bir dilim ekmek;
"Gidiyor hep kazandığım deyne.
"Angariyyeyse başka yolda kürek,

"Âilem gerdenimde bir yandan,
"Bir taraftan fakirlik serde,
"Beni bezdirdi hâsılı candan...
"Haniya! nerdesin ölüm nerde?"

Sözü böyle kesince hikmet-i Hak
Mevt-i hâil çıkup dikildi heman.
Dedi: "söyle nedir bana yapacak?"
O fakir ise valih ü tersan..

Dedi: Oğlum sana dua edeyim...
"Şunu yüklet de sırtıma gideyim..."

Mevt her derde çaredir amma,
Şâzdır cidde'n isteyen erler.
Ölmedense çekiş yine evlâ;
Budur işte meâl-i hâl-i beşer.

Zamanında kendisine "şair-i mâder-zad" denilen İsmail Safa ise, asıl tabiî ve sade söyleyiş bakımından bu adı kazanmıştır. *Hissiyat*'daki manzumelerinin hemen hepsi ayni vasfı taşır. *İlhami'nin şiiri* başlıklı manzumesinden :

Çocuğa bir çocuk gibi uyarım
Çünki uymakta başka zevk duyarım

Bazı kerre top oynarız atamaz
Beni aldatmak ister aldatamaz

Hep oyunla mizâcını denerim
Yenilir bazı kerre de yenerim

Bu devirde, yine sadeleşme isteğinin belirtisi sayabileceğimiz bir olay da, eski saz şairlerinin nazım şekillerinden olan destan tarzının eski kasideler yerine ve halk şairleri ağzıyla kullanılmış olmasıdır. Bunları yazanlar birer halk şairi değil, belki Ethem Pertev Paşa gibi kaside yazmasını da pekâlâ becerebilen uyanık fikirli kimselerdi. Onlar bu teşebbüsle, divan edebiyatına bir karşıkoyma hareketi yapmış oluyorlardı. Fakat sırf taklit olarak kalan bu hareket, bir heves olmaktan ileri gidemedi ve çok tabiî olarak bir çığır açmadan unutulup gitti.

Tanzimat nazmının genel vasıflarını yukarıda örnek olarak aldığımız misallerle açıkladıktan sonra, bu nazmın esas karakterini şöyle özetliyebiliriz.

1. Kelime ve tamlamalar :

Tanzimat'ın yeni kelime ve tamlamaları ilkin Şinasi'nin manzumelerinde yer alır :

Eyâ ehâli-i fazlın reîs-i cumhuru

mısraındaki *reîs-i cumhur* ile,

Aceb midir medeniyyet rasûlü dense sana

mısraındaki *medeniyyet rasûlü* tamlamaları yeni olduğu gibi,

Bir ıtık-nâmedir insana senin kanunun
Bildirir haddini sultana senin kanunun

beyti anlam bakımından o zaman için çok cesurcadır.

Yeni kelime ve tamlamalar Namık Kemal ile Recâizade Ekrem'in manzumelerinde devam eder. Duygu ve hayal bakımından yeni tamlamalarla bileşik sıfatlara asıl Hâmid'in manzumelerinde rastlanır.

2. Yabancı dillerden çevrilmiş manzumeler Ethem Pertev Paşa ile Şinasi'nin Fransızcadan yaptığı manzum çevirilerle edebiyatımıza girmiştir.

3. Gazel ve kasidelerin yanıbaşında, batı edebiyatındaki yeni şekiller de yer almağa başlar.

4. Eskiden manzumeler, kaside ve gazel gibi, şekilleriyle adlandırılırdı. Tanzimat devrinde manzumeler konularına göre adlandırılır.

5. Ölçü ve kafiyede fazla bir değişiklik yoktur. Fakat heceye yer verildiği gibi, Hâmid'in manzumeleriyle kafiyesiz manzumeler de denenmiştir. Hâmid'in bazı manzumelerinde ölçü değişikliği de görülür.

6. Hâmid'in manzumelerinde, cümlelerin mısra ortasında bittiği ve birkaç mısra devam ettiği de olur.

Hediyye-i sâl başlıklı manzumesinden :

Uzadı gitti. Başladım ben de
O dumanlar içinde gaarib olan
Şu'le-i hâk-sârı, yahut o
Sevk-ı hâtifle sislere gömülen
Zıll-i şeb-zinde-dârı ta'kîbe.

7. Manzumelerde noktalama işareti de kullanılmağa başlar.

TANZİMAT DEVRİNDE BİLİM DİLİ VE TERİMLER MESELESİ

Yabancı kelimeler ve terimler

Tanzimat'tan sonra Avrupa ile fikir temasının artması, çevirilerin çoğalması, sosyal meselelerin gazete ve dergi sütunlarında yer alması, birçok yeni kavramların fikir hayatımıza girmesine yol açmış, bu kavramlara Türkçe karşılık bulmak ihtiyacını doğurmuştur. "Opinion publique" deyimine karşılık olarak kullanılan "efkâr-ı umumiyye" tamlaması ile, "crise" kelimesine karşılık olarak bulunan "buhran" kelimesi ve "buhran-ı vükelâ", "buhran-ı malî" "kavanin-i içtimaiyye", '"hukuk-ı beşer' "hâkimiyyet-i milliyye", "münasebat-ı beynelmilel", "temamiyyet-i mülkiyye" "hukuk-ı siyasiyye" "devlet-i meşruta", "efkâr-ı serbestî" gibi herbiri türlü deyimleri karşılamak üzere bulunmuş olan tamlamalar bu kabildendir.

Ali Suavi, *Muhbir* gazetesinin ilk sayısında, yeni terimleri tarif etmek üzere hazırladığı *Ta'rifat* adlı risaleyi tefrikaya başlıyor. Gazetenin: *Ulema-yı asrımızdan faziletlû el Hâc Ali Suavi Efendi hazretlerinin bu yolda tertib buyurmuş oldukları bir kıt'a risale elimize geçmiştir* cümlesi ile okuyuculara sunduğu bu risalede: *Her ilmin hakikati mesailinden ibarettir. Bu hakikati zabtetmek bir takım ıstılâhata muhtaç olduğundan her ilim için ayrıca ıstılâhat-ı mahsusa zuhura gelmiştir* cümlesi ile başlıyan önsözden sonra, alfabe sırası ile yeni terimlerin tarifine girişilmektedir. İlk kelime "ihtilât"tır. Şöyle tarif edilmektedir : *Akvam ü milel birbirleriyle, devletler dahi yekdiğerleriyle ittifak ü ittisal idüp, giderek cümlesi beyninde bir nevi' münasebet bulunmaktadır.* [128]

Tıbbî eserler ve terimler

Cemiyyet-i Tıbbıyye-i Osmaniyye tarafından yapılan teşebbüse kadar, tıp eserlerinde kullanılan dil ve terimler oldukça sadedir. XIX. yüzyılın en büyük bilim adamlarından biri olan

[128] Ali Suavi, *Muhbir*, İst., 1867 (1 kânunsani-i efrenci—25 şaban 1283), s.1

ve eserlerinde sade bir dil kullandığı gibi, Türkçe terimlere de geniş çapta yer veren Şânizade'den sonra, yetkin bilim adamlarından biri olan Hekimbaşı Behçet Mustafa Efendi'nin eserlerinde de dil bakımından aynı özelliği görmekteyiz Buffon'un *Histoire Naturelle*'inden genişleterek 1845 tarihinde yaptığı çeviriden şu satırları alıyoruz :

Hurma serçesi ta'bir olunan kuştur ki minkaarı kasîr olup evveli galizdir. Kıt'a-i a'lâsı siyah ve kıt'a-i süflâ sarıya mâildir. Ayakları ve tırnakları siyahtır. Cebhesi ve boğazı beyazdır. Başının bâki tarafı ve unuku ve bedeninin a'lâ tarafı ve esfel tarafı ziyade ve noksan kırmızıya mâil sincabîdir. Göğüsünde olan ziyade koyudur. Kuyruğu ve kanadının rîşeleri siyahtır. Kuyruğu cüz'î çatal gibidir ve ziyade uzundur. Bu kuş cemaat ile tayaran ederler. Tunus eyaletinde, Berberistan'a doğru bizim serçelerimiz mânendi cemaat-i kesir ile sâkin olurlar. Savtları güzeldir. Saka kuşu [129] *ve bülbüllerden dahi ziyade tağridleri vardır* [130].

Jeolojiye ait bir parça :

Arazî-i şimaliyyede bulunan azı dişleri ve esnân-ı fekkiyye ve ızâm-ı menkıbeyn ve ızâm-ı adud emsâli ve sâir ızâm bayağı fil-i sahiha mensub olan ızâm ve esnandır [131].

Yine devrin hekimbaşısı olan Hayrullah Efendi'nin *Makalât-ı tıbbıyye* adlı eseri de aynı karakteri taşır :

Ezcümle kudemânın tahsis ettikleri anâsır-ı erbaadan birisi hevadır ki iki adet ecsâm-ı basîtayı müştemildir. Şöyle ki yüz cüz'ü hevanın seksen cüz'ü azot ta'bir ettikleri hevâ-yi lâhayatla yirmi cüz'ü dahi oksijen dedikleri hevâ-yı müvellidülhumûza ile mahlûttur [132].

Görülüyor ki bilim dili sade olmakla birlikte terimler gelişigüzeldir. Azot ve oksijen gibi yabancı kelimelerle birlikte, o devirde Hoca İshak Efendi tarafından konmuş olan "müvellidülmâ" ve "müvellidülhumûza" gibi Arapça terimlere de yer verilmiştir.

Cem'iyyet-i Tıbbıyye-i Osmaniyye'ye gelince:

[129] Behçet Mustafa Efendi Saka kuşunu "*serin*" karşılığı olarak kullanmıştır. Halbuki "*serin*"in türkçesi kanaryadır.

[130] İst. Üniver. ktp. Ty. No. 1215, s. 89.

[131] İst. Üniver. ktp., Ty. No. 1215, *Ma'rifet-i arz*, s. 72.

[132] Hayrullah Efendi, *Makalât-ı tıbbiyye*, İst., 1843.

1866 (1283) tarihinde meydana gelen bu kurum, tıp öğretiminin Türkçe yapılması amaciyle kurulmuştu. Bir yandan başta Kırımlı Aziz Efendi olduğu halde bu kurumu meydana getirenlerin gayreti, öte yandan bir çok kalem sahiplerinin bu gayreti desteklemesi, tıp öğretiminin Türkçe yapılması hakkında bir akım meydana getirdi. Bunun sonucu olarak, önce Türkçe öğretim yapmak üzere ayrıca Mekteb-i Tıbbıyye-i Mülkiyye açıldı. Nihayet çok geçmeden Askerî Tıbbıyye'de de Türkçe öğretim başladı.

Herşeyden önce Türkçe eser hazırlamak gerekiyordu. Bu, zamana uygun yeni bir bilim dilinin kurulması demekti. Bu da, ancak terimlerin kesin olarak konulmasiyle meydana gelebilirdi. Bu işi Cem'iyyet-i Tıbbıyye-i Osmaniyye üzerine aldı. Birçok eserler ortaya koyduğu gibi *Lûgaat-ı Tıbbıyye*'yi de meydana getirdi.

Zamanın Sadrâzamı olan Fuad Paşa tarafından Meclis-i Vükelâ karariyle Mabeyn'e yazılan arz tezkeresinde, Türkçeye çevrilecek kitaplar hakkında :

Mekteb-i Fünun-ı Tıbbıyye'de bir encümen-i erbab-ı iktidar ma'rifetiyle tercemeler yapıldıktan sonra, çünki tercemede isti'mâl olunacak elfaz ü kelimatın esase'n fününa mutabakatı şart-ı kat'î ve fakat bu mutabakat husul-i maksada kifayet etmiyeceğinden lisan cihetinin ayrıca tetkiki muktazi olmasıyle âsar-ı müterceme Bâbıâli'de maarif-mendân-ı erbab-ı kalemden mürekkeb bir hey'etin nazar-ı temyizinden geçirilmek....... gerektiği kabul edilmiştir.

Fuad Paşa, çevirilecek eserlerin Bâbıâli'deki kalem sahipleri tarafından gözden geçirilmesini istemekle, bunlara dil ve deyiş bakımından düzen verilmesini düşünmüştür. Fuad Paşa'nın ölümü bu inceleme işinin yapılmasını unutturdu. Eserler meydana geldi ve terimler konuldu.

Lûgaat-ı Tıbbıyye'nin hazırlanmasında başlıca Nisten'in eseri ele alınmış ve Şânizade'den de faydalanılmış olmakla birlikte, daha çok *Kanun-ı İbn-i Sinâ, Tasrif-i Zehrâvî* ve *Hâvî-i Râzî* gibi eski Arapça tıp kitaplariyle kamuslara başvurulmuş ve birçok kelimeler uydurulmuştur.

Bu eserler ve terimler ortaya çıkınca bir itiraz yükselmiş ve koyu Arapça terimler tenkide uğramıştır. Buna verilen cevap şu olmuştur :

Umûr-ı şer'iyyede müsta'mel ta'biratın sırf Arapça olması Türklerce umûr-ı şer'iyyede ihdâs-ı müşkilât etmiyor da ıstılâhat-ı tıbbıyyenin Arapça olması niçin ta'lim ü taallüm-i tıbca dâî-i müşkilât olsun?

İşte "tegadruf, hâmız-ı klormâ, inkıbab, tatavvuk, iltihab-ı sayvanü'l-üzün, ef'î-i mücelcel" gibi terimler bu anlayışla yapılmıştır.

Bundan sonra yazılan bütün eserlerde *Lûgaat-ı Tıbbıyye*'nin terimleri esas olarak kabul edilmiştir. Netekim Şerefeddin Mağmumî, 1910 da Mısır da bastırdığı *Kamus-ı Tıbbî* adlı eserinin önsözünde şu cümleyi kaydediyor.

Istılâhat ve ta'biratın mukabilleri için Cem'iyyet-i Tıbbıyyemizin Lûgaat-i tıbbıyyesini merci'-i resmî tanımak zarurî idi.

Cem'iyyet-i Tıbbıyye-i Osmaniyye'nin koyduğu terimlerle Şânizade'nin terimleri arasında bir kıyaslama yapmak faydalı olacaktır.

Bundan evvelki devre ait terimlerden bahsederken, Şânizade'den örnek olarak aldığımız "dicital" maddesini, bir de Hacı Ali Paşa'nın Şânizade'den yetmiş yıl sonra çevirerek meydana koyduğu *Nebatat* kitabından okuyalım :

Yüksük otu-Dicitalis Purpurea: İşbu nebat-ı zâseneteyn, 5-15 öşr-i zira' irtifâında olup bermu'tad basittir. Evrakı müteakıbe: evrak-ı süflâsı beyzî-i şibh-i rumhî ve zeneb-i varak halinde rakik ve müşa'ar, altları sincabî ve zü's-sinneyn ve sâkın kaidesinde demet suretinde müctemi'dirler. Evrak-ı sâkıyyesi mustatîle, müennefe ve kasîr olarak müzennebedir. Evrak-ı âliyesi bilâzeneb, beyzî-i müennefe ve kasîredirler. Ezhârı muallak ve zenebleri veberî olup bermu'tad vahîdü'l-cânib unkud-ı intihaî suretinde mevzu'durlar. Ke's müstemir; vüreykat-ı ke'siyyesi muşa'ara, beyzî-i şibh-i rumhiyye, müennefe ve sülâsiyyü'l-asab olup halfî olan vüreyk-i ke's, aksar ve azyaktır. Tüveyç, ünbûbî, ceresiyyü'ş-şekil, kebir ve kaidesi mazîk ve taraf-ı kuddamı müntefih ve harice'n ecred ve ergavânî, nâdire'n pembe yahut beyaz ve gayr-ı müsavi ve müheddeb ve beş fususludur [133].

Görüldüğü üzere, Hacı Ali Paşa yalnız terimleri arapçalaştırmakla kalmamış, nebatın vasıflarını belirtmek için kullan-

[133] Hacı Ali Paşa, *Nebatat*, 1874 (1921).

dığı kelimeleri de Arapça olarak seçmiş, hatta yanlış olarak "mutabakat" kurallarma uymak da istemiştir.

Paşa, Şânizade'nin nebatın vasfında kullandığı "tüylü" kelimesi yerine "veberî ve muşa'ara", "tüysüz" yerine "ecred", "saçaklı" yerine "müheddeb", "sivri uçlu" yerine "müennef" gibi kelimeler kullanmıştır.

Şânizade'nin *Teşrih*'i ile Mazhar Paşa'nın *Teşrih*'i arasında da bir karşılaştırma yapalım :

Şânizade'den :

Azm-ı kafa ma'nâsına bazıların azm-ı çipitali ta'bir ettikleri kıt'a-i kıhf, başın ense tarafında ve aşağısında mevzu'dur. Ve baklava şekline karib olup şu kadar ki ötesinde berisinde dişleri vardır...

Mazhar Paşa'dan :

Azm-ı kafa, tek, mutavassıt ve mütenâzır ve murabba-ı main şeklinde bir kemik olup cümcümenin halef ve esfelinde vaki'dir.

Şânizade'nin terimlerinden : "Kuyruksokumu kemiği"

Mazhar Paşa'nın terimlerinden : "Azm-ı us'us"

Şânizade'nin terimlerinden : "Mefrak: başın ileri tarafıdır ki bıngıldak"

Mazhar Paşa'nın terimlerinden : "Yâfuh"

Şânizade'nin terimlerinden : "Cebhe yani alın"

Mazhar Paşa'nın terimlerinden : "Azm-ı cebhî, frontale"

Şânizade'nin kullandığı terimlerden birkaçı daha: "Kafa: başın ense tarafı", "sudgayn: şakaklar", "âne: kasık", "harkafa-kalça kemikleri".

Görüldüğü üzere, Şânizade'den sonra bilim ve tıp adamlarımız, terim bahsinde daha fazla Arapçaya başvurmuşlar ve bilim dilini daha çok ağırlaştırmışlardır.

Tabiî ve sosyal bilimler

XIX. yüzyıldan başlıyarak, biribiri ardısıra memleketimizde yüksek okulların açılması, öğretim ve eğitim işlerinin düzene bağlanması ve bunlara ek olarak, öğretmek ve okutmak amacı ile *Beşiktaş Cem'iyyet-i İlmiyyesi*, *Encümen-i Dâniş*, *Cem'iyyet-i İlmiyye-i Osmaniyye*, *Cemiyyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye* gibi resmî ve özel birçok kurumların meydana getirilmesi, yine aynı maksatla *Vekayiitıbbıyye*, *Sıhhatnüma ve Mecmuaifünun* gibi dergi-

lerin yayımları, bilim dilinin gelişmesine yardım eden sebepler arasındadır.

Hele Münif Paşa'nın kurmuş olduğu *Cem'iyyet-i İlmiyye-i Osmaniyye*'nin 1862 (1297) tarihinde çıkarmıya başladığı *Mecmuaifünun*'un yeni bilimlerin memlekette yayılmasına büyük hizmeti olmuştur. Tabiî ve sosyal bilimler, mümkün olan basitlikle bu dergide yayımlanmıştır. "Usûl-i te'miniyye, ilm-i servet" gibi bazı tamlamalar o zaman "sigorta ve iktisat" kelimelerini karşılıyan deyimler arasındadır. "Jeoloji" gibi bazı kelimeler de olduğu gibi kabul edilmiştir.

Bu yayımların dili hakkında bir fikir vermek üzere *Medhal-i ilm-i jeoloji* başlıklı yazıdan birkaç satır alalım :

Hikmet-i tabiiyye: *Her cisim kabil-i teczie olup ecza-yi mütekkibenin kuvve-i irtibatiyyesi derece-i muhtelifede bulunduğundan nâşi, ecsam hâlât-ı selâseye ya'ni ecsâm-ı sulbe ve mâiyye ve hevaiyyeye münkasimdir. Meadin ve ahcârın ekserisi mütesallib ise de küre-i arzın sathı miyah ve gaazât ile mestur ve mütecâvirdir. Ve ecsâm-ı sulbeden bazısı hararete arzolundukta mayi' ve ba'dehû hevaya mütehavvil olduğu ve ecsam-ı mâyıa dahi soğudukta suyun incimadı gibi kesb-i salâbet eylediği ve baza'n dahi ecsam-ı hevaiyyenin ecsam-ı mâiyyeye tahavvül ü tebeddül ettiği cümlenin ma'lûm u meşhududur. Bir cism-i mâyi' ve yahut bir cism-i sulb gaza mütehavvil olduktan sonra teberrüd eylese, inbikte olduğu misillû takattur ederek hâlet-i mâiyyete rücu' eder. Ecsamın hâlet-i gaaziyyete tahavvüllerine tebahhur ve hâlet-i gaaziyyetten mâiyyete tahavvül ve rücu'larına tekattur tesmiye olunur. Volkanlarda işbu keyfiyyetler külliyyet üzre vuku' bulur.*

Tanzimat devrinde, yazılmış olan bazı eserlerde yeni görüşlere ve yeni buluşlara yer verilmiş olmakla birlikte, eski bilim anlayışının hâlâ devam ettiği görülür. Hele "İlimlerin tasnifi" bahsi uzun zaman eskisi gibi kalmıştır.

Hukuk

Tanzimat devrinde, adalet işlerini zamana uygun bir şekle sokmak için, eski fıkha dayanan yeni bir kanun meydana getirmek maksadiyle kurulan *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Cem'iyyeti*, bizde hukuk tarihinin önemli bir dönüm noktasıdır. Önce 1855 tarihinde

Rüşdü Molla'nın başkanlığında çalıştıktan sonra dağılan, nihayet Cevdet Paşa'nın başkanlığında tekrar toplanarak çalışmalarına devam eden bu cemiyetin meydana getirdiği *Mecelle*, hukuk dilinin gelişmesinde önemli bir duraktır. Bu eserin, "herkesin anlıyabileceği ibârat-ı vâzıha ile" yazılması kararlaştırılmış olmakla birlikte, halkın şöyle dursun, hukukçuların bile iyice anlıyabilmelerini sağlamak maksadiyle birçok "şerh"lerinin yapıldığı düşünülecek olursa, hiç te açık olmadığı kolayca anlaşılır. Böyle olmakla birlikte *Mecelle*, eski deyimle "îcaz ve münakkahiyyet" in o zaman için en güzel bir örneği sayılabilir.

Mecelle, birinci maddesinde : *İlm-i Fıkh, mesâil-i şer'iyye-i ameliyyeyi bilmektir* cümlesiyle, fıkhın tarifini yaptıktan ve : *Mesâil-i fıkhiyye ya emr-i âhirete taallûk eder ki ahkâm-ı ibadattır. Veyahud emr-i dine taallûk eder ki münâkehat ve muamelât ve ukubat kısımlarına taksim olunur* cümleleriyle de, fıkıh meselelerini konularına göre ayırdıktan sonra, bu konulardan "muamelât"a ait olanını madde madde sıralar.

— *Bir işten maksad ne ise hüküm ana göredir.*
— *Berâat-ı zimmet asıldır.*
— *Zaruretler memnu' olan şeyleri mubah kılar.*
— *Mâni' zâil oldukta memnu' avdet eder.*
— *Ehven-i şerreyn ihtiyar olunur.*
— *Âdet muhkemdir.*

gibi cümleler fıkıh meselelerinin en vecîz ifadesi ve o zamanki hukuk dilinin en dikkate değer örnekleridir.

Mecelle'yi, Batıdan hele Fransızcadan çevrilmiş birçok kanunlar ve nizamlar takip eder. Çevirme işinin, yabancı terimlerin Türkçe karşılıklarını bulmak meselesini ortaya çıkaracağı tabiîdi. Gerçekten böyle olmuştur. İlk çevirmelerde, başka bilim eserlerinin çevrilmesinde olduğu gibi, birçok yanlışlıklar yapılmış, anlamları yakın olan terimler birbirine karıştırılmış, bazı kelimelerin de tam karşılığı bulunamamıştır.

Hukuk terimlerine ait bu devrin en dikkate değer eseri Nazaret Hilmi'nin 1888 de *Istılâhat-ı Adliyye* adıyle yayımladığı kitaptır. Yazar Fransızcadan çevirdiği hukuk terimlerinin Türkçe karşılıklarını bulmak için sistemle çalışmış ve halk arasında yaşıyan kelimelerden ve deyimlerden faydalanmayı bile ihmal etmemiştir.

Yine Tanzimat'ın son devirlerinde meydana getirilmiş başka bir eser de 1886 tarihinde Kirkor Sinabyan tarafından *Istılâhat-ı resmiyye ve adliyye* adiyle yayımlanmış olan sözlüktür.

Başka bir eser de Toma Andonyadi tarafından iki cilt olarak hazırlanıp 1892 tarihinde yayımlanmış olan *Kamus-ı kavânin* dir ki, 1307 malî yılına kadar yayımlanmış olan kanun ve nizamlarla, temyiz ilâmlarının hükümlerini alfabe sırasiyle toplıyan bir çeşit hukuk ansiklopedisi sayılır.

Terimler meselesinde türlü fikirler

Ali Suavi terimler bahsinde milletlerarası kullanılmakta olan terimleri kabul etmek düşüncesindedir. Paris'de çıkardığı *Ulûm* gazetesinde, hazırladığı *Kamusü'l-ulûmı ve'l maarif* adlı ansiklopedisinin dilinden bahsederken, düşüncelerini şu satırlarla açıklıyor :

Kamusumuzun lisanı Türkçe; ya'ni ta'rif ve üslûb ve inşası Türkçe. Yoksa bizim lisan "elsine-i sâire mürekkeb olduğu gibi" Türkî, Arabî ve Farisî ve diğer lisanlardan dahil kelimelerden mürekkeb. Şimdi biz Türkî ve Arabî ve Farisîde bulunan ve diğer lisanlardan bu Kamus tarihine kadar dilimize düşmüş olan ıstılâhatı bizim ıstılâhat tanıyıp isti'mal ederiz.

Şol ıstılâh ki, kelimesi an'asıl nereden gelirse gelsin, şimdi Avrupa'nın elsine-i muhtelifesi anı değiştirmeyip lisan-ı ulûm ve belki lisan-ı umum olmuş, biz dahi bu makuleyi tebdil etmeyiz: Meselâ "oksicen" ve "fotograf" ve emsali kelimeler ki aslı Yunanîden imiş, fakat şimdi lisan-ı mahsus sahibi İngiliz ve Fransız ve Alman ve İtalyan ve her bir kavm "oksicen" diyorlar. Bazı, harf mahrecini kendi lisanına göre tebdil etse bile "meselâ Fransız oksijen; İngiliz oksicen" zat-ı kelimeyi terceme etmemiş, isti'mal ediyor. Demek ki bu gibi kelimeler Yunanca, ya Fransızca, ya İngilizce olmaktan çıkmış, ilim lisanı, umum lisanı olmuş. Biz bunu bırakıp da "aslü'l-hâmız ya "ümmü'l-humuza" yahut "hevâ-i hayatî" diyerek ıstılâh tevlidi gibi abese iştigal etmeyiz. Biz, keşke hep akvam ü ümem bir lisan söylese idi, efkârında iken, şimdi ıstılâhat-ı ulûmu maarifde velev bin kelimecik ile olsun ittihad müyesser göründüğü halde niçin terceme ve tevlid ile uğraşalım ve hiç bir lisan sahibinin yap-

madığı bid'atı yapalım? Eğer böyle kelimeleri lisanımızda değiştirirsek ahlâfımız bize inkisar eder.[134]

Ali Suavi, *Ulûm* gazetesinin bunu takip eden sayılarında da ayni bahse dokunmaktadır.

Asıl çoğunluk tıp ve fen terimlerinin Arapçadan yapılması düşüncesindedir. *Hadika* gazetesinden aldığımız şu parçada, yazar sadeleşmenin gerektiğini ileri sürdükten sonra, düşüncesini bu satırlarla açıklamaktadır :

Kitabetin sadeleşmesiyle zannolunmasın ki lisanımız Arabî ve Farisî lâfızlardan bütün bütün boş kalacaktır. Hayır, fakat lüzumu kadar olacaktır. Halbuki bugün lâzım olmayan pek çok Arabî ve Farisî lâfzı alıp isti'mal ederiz de lâzım olan birçok lâfzı hiç almağı düşünmeyiz. Meselâ lisanımızda "almak" ve "vermek" lâfızları varken "ahiz" ve "i'ta" ve "sitad" ve "dad" lâfızlarını niçin isti'mal edelim? İşte bir tarafdan bu türlü lüzumsuz lâfızları çıkarıp yerlerine fünun ve edebiyyata dair lisanımızda bulunmayan ve Arabîde bulunan elfazı almağa mecbur olacağız. Nasıl ki Cem'iyyet-i Tıbbıyye-i Osmaniyye'nin tercemesine muvaffak olduğu "Lûgaat-ı tıbbıyye" lisanımıza yeniden yirmi binden ziyade kelimeyi ilâve eyledi ki heman cümlesi Arabîdir. Kezalik ilerde her fennin mahsus lûgaatı tanzim olundukta, anların dahi her biri lisanımıza şimdi gayr-ı müsta'mel pek çok Arabî kelimeleri ilâve edecektir.[135]

Tercemânışark gazetesinde çıkan *Tıb ve lisan-ı Osmanî* başlıklı yazıda, Cem'iyyet-i tıbbıyye-i Osmaniyye'nin Arapçadan yaptığı terimler takdir edildikten sonra şu satırlar eklenmektedir :

Istılâhatın muğlak olması bahsine gelince : muğlak demekten maksad Arabî olmaları ise, bizim lisan-ı Osmanî dahi Arabînin bir şubesidir, diyebiliriz. Evet, çünki yazdığımız ve hattâ söylediğimiz lisanda dahi edevat-ı rabtiyyeden ve "gel, git" gibi zarurî ba'zı kelimelerden başka Türkçe nemiz vardır? Bir lisan ki, akallî üçte bir Arabî kelime olmadıkça adi bir maksadı ifade edemez; o lisanda Arabî kelimeler kullanmaksızın ıstılâhat-ı fenniyye aramak pek abestir. Biz tıbbın Çağatay lisanında olmasını iltizam etmiyoruz. Arabî, Farisî ve Türkî kelimelerden ibaret olan Osmanlı lisanında olmasını istiyoruz. Acaba ulûm-ı riyaziyye ve edebiy-

134 Ali Suavi *Ulûm*, Paris 1870, s. 21 (12 rebiülevvel 1287).

135 *Hadika*, 1873 (26 rebiülevvel 1290), s. 5.

yenin ıstılâhatı bizde Türkçe midir? Mübteda, haber, fail, mef ul, mazi, muzari', zarb, taksim gibi ıstılâhatın Türkçeleri var mıdır ki tıb gibi bir fenn-i âlnin ıstılâhatının dahi kaba Türkçe olmasını isteyelim [136].

İstikbal gazetesinde çıkan *Hâtıra* başlıklı yazıda, fen kitaplarının çok ağır bir dille yazıldığı kaydedildikten sonra, terimlerde görülen karışıklıklardan şu satırlarla şikâyet ediliyor :

Kütüb-i fenniyyenin terceme veya te'lifini en ziyade tas'ib eden bir cihet vardır ki, o da henüz lisanımız üzre lûgaatı ve ıstılâhat-ı fenniyyeyi câmi' bir kitabın bulunmamasıdır. Kitab yazmakla meşgul olan kesanın ıstılâhat-ı fenniyyede müttahid bulunamamaları ve meselâ uzv-ı basar olan gözün kısm-ı haricisinin ön tarafını ihata eden ve şeffaf olan zara müellifin birisi "tabaka-i karniyye-i şeffafe" ismini verdiği halde, uzv-ı basar hakkında ma'lûmat veren diğer bir muharririn, mezkûr zara "karniyyetü'l-ayn" ve diğer biri dahi bu iki ta'birden hiçbirini kullanmıyarak, gışa-yı mezkûra "göz akı" diyerek geçivermesi, herhalde talib-i tahsil olan kimselerin taglit-ı ezhanını mucib olur.

Yazı şu satırlarla bitmektedir :

Bundan başka terceme olunan kitabların ba'zılarında, birçok lûgaat-ı fenniyye, me'hazinde olduğu gibi terceme olunmaksızın yazıldığı görülüyor. Biraz munsifane düşünülecek olursa bu gibi birçok ecnebî lûgaatının lisan-ı Osmanîye ithal edilmesi, herhalde şive vü letafetinin gaib olmasına ve kavaid-i lisanın çığırdan çıkmasına bâdî olacağı kolaylıkla görülür [137].

Mecmuaiulûm'un ilk nüshasında yayınlanan "Cem'iyyet-i ilmiyye mukavelenamesi"nin 6 ncı maddesinde, terimlerden şu satırlarla bahsedilmektedir :

Istılâhat-ı fünun ü sanayi' hodbehod terceme ve vaz'olunmayup, havas tarafından kabul ve isti'mal kılınanlar ayne'n alınacak ve havasın henüz kabul ve isti'mal etmedikleri, Maarif Nezaret-i celilesinden istifsar edilecektir. Fakat Nezaret-i müşarü'n'ileyhâdan nihayet 11 güne kadar cevab alınamazsa, muhteriinin vaz' veyahud

[136] *Tercemânışark*, 19 eylül 1878 (4 şevval 1295), s. 150.

[137] *İstikbal*, 9 eylül 1875 (21 şaban 1292).

Fransızların isti'mal eylediği lâfızların Arab harfleriyle yazılmasına mecburiyet gelecektir. [138]

Terimler bahsinde son olarak şunu kaydetmek gerekir ki: Tanzimat'ın bilim terimleri kitaplarda ve o bilimle uğraşanların hafızalarında kaldı. Fakat yeni fikirleri karşılamak üzere, çoğu türetme yoluyla bulunan Arapça kelime ve tamlamalar, konuşma diline de girip yerleşti. Sonuçda, konuşma dili, Tanzimat'tan önceki konuşma dilinden daha ağır ve daha yüklü bir hal aldı.

[138] *Mecmuaiulûm*, 1878 (1. zilhicce 1296), s. 1

TANZİMAT DEVRİNDE DİL MESELESİ

Tanzimat devrinin bellibaşlı fikir ve kalem sahipleri, Türkçenin gerek fen ve edebiyat dili olarak yeni kılığa girmesi, gerek günlük ihtiyaçları kolayca belirtecek şekilde hayat ve tabiata uyması gereği üzerinde önemle durmuşlardır. Bu konudaki düşüncelerini ilkin ortaya koyan Namık Kemal'dir. Ali Suavi, Ziya-Paşa, Ahmed Mithat ve Şemseddin Sami, Namık Kemal'i takip ederler.

Namık Kemal'in düşünceleri

Namık Kemal, daha çok Acemce mübalâğalar, zoraki ve yersiz benzetmelerle gülünç bir hal alan eski edebiyat üzerinde durmuş, onu yıkmağa, günün ihtiyacına uygun yeni bir edebiyatın kurulmasına çalışmıştır. Bununla birlikte, yeri geldikçe dile de dokunmuş ve bu dilin yeni hayat karşısındaki kusurlarını ve zaaflarını belirtmeğe çalışmıştır.

Namık Kemal'in *Lisan-ı Osmanî'nin edebiyyatı hakkında ba'zı mülâhazatı şâmildir* başlıklı yazısından dile dokunan parçaları alıyoruz.

Kitab suretinde kangı te'lif-i edîbânemiz vardır ki, tezyinat-ı lâfzıyyeden ayrıldığı halde bihakkın şayan-ı tahsin olabilsin...

Anlar şöyle dursun İstanbul'da okuyup yazma bilenlerden dahi belki onda biri, sebk-i ma'ruf üzre yazılmış bir kâğıddan ve hattâ kâfil-i hukuku olan kanun-ı devletten bile istifade-i merama kaadir değildir. Çünki edebiyatımıza şark u garbın bir kaç ecnebî lisanından müstear olan şiveler galebe ederek ıttırâd-ı ifadeye halel vermiş ve edevât ü ta'birât ü ifâdatı takrirden bütün bütün ayrılmış olan üslûb-ı tahrir ise bayağı bir başka lisan hükmüne girmiştir...

Elfazda garabet o kadar mu'teberdir ki, meselâ Nergisî gibi milletimizin en meşhur bir te'lif-i edîbânesinden istihrâc-ı meal etmek, bize göre ecnebî bir lisanda yazılmış olan Gülistan'ı anlamaktan müşkildir. Türkçenin eczâ-yı terkibi olan üç lisan ki, telâffuzda oldukça ittihad bulmuşken tahrirde hâlâ hey'et-i asliyyelerini muha-

faza ediyor. Akaanîm-i selâse gibi sözde gûya müttehid ve hakikatte zıdd-ı kâmildir[139].

Namık Kemal, bundan sonra "lisanın ıslâhı" hakkındaki düşüncelerini şöylece özetliyor :

Evvelâ: kavâid-i lisanın mükemmel surette tedvin ü temhidi.

Sâniye'n: kelimatın isti'mâl-i umumî dairesinde tahdidi.

Sâlise'n: imlâ ve ma'nâca eczâ-yı lisan beynindeki irtibat-ı sûrînin ittihad-ı hakikî haline gelecek kadar teşyîdi.

Râbia'n: rabt-ı kelâm ve ifade-i meram şivelerinin tabiat-ı lisana tatbika'n ta'dil ü tecdidi.

Hâmise'n: ifadenin hüsn-i tabiîsine hâil olan külfetli san'atlardan tecridi.

Yazar bu beş noktayı birer birer açıkladıktan ve her birine ait düşüncelerini tanıklarla belirttikten sonra, yazısının sonuna hâtıra olarak şu satırları kaydetmektedir :

Bu makalenin tarz-ı ifadesi, edebiyyatın sadeliğini arzudan ibaret olan mevzuuna mugayır ise Tasviriefkâr'ın kavl ü fi'linde bir nevi' tenakuz addolunmasın. Muradımız lisanın ıslâhı içün erbâb-ı iktidara bir müracat-ı hâlisânedir. Yoksa böyle bir emr-i hatîrde âsâr-ı hakîrânemizi misal göstermek, her halde haddimizin fevkında olduğunu lisan-ı acz ile i'tiraf ederiz.[140].

Bu makale itirazlarla karşılanmış, hele Siret Efendi tarafından kaba bir karşılık görmüştür.

Namık Kemal bundan sonra eski edebiyata karşı açtığı mücadeleye devam etmiş, birçok yazılarında dil üzerinde de durarak, eski yazı dilinin kusurlarını göstermekte devam etmiştir.

1873 tarihinde Kıbrıs'ta iken yazdığı *Bahâr-ı Dâniş mukaddeme*'sinde de: *Her nedense lisâne'n söylediğimiz şiveyi beğenmeyüp de kaleme başka bir lisan-ı edeb icadetmeğe çalışan müelliflerimizin tuttukları tarz-ı ifade, tekellümümüze kıyase'n meselâ Arabîye nisbetle Borno lisanı kadar sakildir* [141] demektedir.

1882 tarihinde Midilli'de yazmış olduğu *Celâl* mukaddemesinde ise: *İşte okumak bilenlerin ekseri, edebiyyat denilen âsârımızı*

[139] *Tasviriefkâr*, 1866 (16 rabiülâhır 1283) s. 416.

[140] *Tasviriefkâr*, 1866 (17 rebiülâhır 1283 s. 417.

[141] Namık Kemal, *Bahâr-ı Dâniş*, Kütüphâne-i Ebuzziya serisinden, ikinci basım, 1303, s. 7.

istîma' ederken,, başka lisanda yazılmış bir dua zannıyle âmin-han olageldiklerinden... ve *iki sahifalık bir yazı okumak için herkesi seksen defa Kamus'a veya Burhan'a müracaat mecburiyetinde bulundurmak niçün ma'rifetten ma'dud olsun?*[142] gibi cümlelerle bu husustaki fikrini kesin olarak belirtmiştir.

Namık Kemal yalnız bu düşünceleri öne sürmekle kalmamış, kendi yazılarında da bir türlü kaçınamadığı süslü yazmak alışkanlığından şikâyet ettiği gibi, eserlerini, ikinci basımında sade bir dille yeniden kaleme almayı tasarlamıştır.

Magosa'dan Hâmid'e yazdığı 1875 (25 muharrem 1292) tarihli mektuptan şu satırları alıyoruz :

Tezyin-i elfaza olan şevkını söyliyorsun. Bu ifaden bana vicdanımı tasvir demektir. O i'tiyadın Allah belâsını versin. Babama mektub yazarken bile bir münasebetsiz kafiye yapmaktan kurtulamıyorum. Fakat bütün bütün ifade-perverliği de sakil göremiyorum.[143] *Yazılan şeyleri okudukca mahcub olmak benim de neşriyyata başladığım zaman uğradığım ve hâlâ kurtulmağa muvaffak olamadığım belâlardandır. Şu kadar var ki, bu hale sebeb bizim tabiatlardan ziyade lisanımızın nakayısından hasıl olduğuna eminim. Tab'-ı sâni nasib olursa ben de âsârımda bayağı benim yazdığım bilinemiyecek kadar ıslâha mecbur olacağım.* [143 a]

Ali Suavi'nin düşünceleri

Ali Suavi, Türk dilinin sadeliği için açılan bu savaşta ilk safta olanlardandır. Namık Kemal'in *Tasviriefkâr*'da çıkan yazısından dört ay sonra, İstanbul'da çıkarmağa başladığı *Muhbir* gazetesinin ilk sayısına yazdığı önsözü şu cümle ile bitiriyor :

Tasrihi câiz olan herşey'i, Âsitâne'de kullanılan âdî lisan ile ya'ni herkesin anlıyabileceği ifade ile yazacaktır.[144]

Gazete başlıklı başyazıda, gazetelerin gereği ve faydası hakkında bazı düşünceler kaydettikten sonra gazetecilere şunları söylüyor :

[142] Namık Kemal, *Mukaddeme-i Celâl*, Kütüphane-i Ebüzziya serisinden, 1305, Sayfa 5 ve 13.

[143] Ebüzziya Tevfik, *Numune-i edebiyyat-ı Osmaniyye*, Temsil-i sâni, 1302, s. 460.

[143 a] Aynı eser, s. 462.

[144] *Muhbir*, 1867 (1. kânunusani-i efrencî - 25 şaban 1283), s. 1.

Haydi ittifak edelim. Meselâ "şarab" diyecek yerde "âteş-renk" demiyelim, düzce "şarab" diyelim vesselâm. Muradımız mes'ele anlatmakken niçün halkı bir de ibare için düşündürelim. Gazeteleri İstanbul'da avam lisanı olan Türkçe ile yazalım.

Eğer imlâmız çapraşıklıktan kurtulmak ihtimali yoktur derseniz, yine bu usûlümüzü bozmıyarak işaret gibi yeni bir iş daha çıkarmıyarak şu elimizde bulunanı ıslâh mümkindir. Haydi ıslâha çalışalım ve bunun içün bahs açalım. Nihayet bir yere baş bağlıyalım. [145]

Bir zat, *Muhbir'e* tekrar çıktığından dolayı gönderdiği tebrik mektubunda gazeteyi överken: *Bundan başka usûl-i tahririyyeçe tuttuğunuz meslek ki vatanımızın lisan-ı millîsidir, herkese kolaylıkla tefhim-i efkâr yolunu açtığından asıl burası teşekküre şayandır* [146] diyor.

Muhbir verdiği cevapta fenne ve san'ata ait kitapların anlaşılmaz bir dille yazıldığını söyledikten sonra sözlerine şunları ekliyor: *Ezcümle "telkih" yazılmış. Ne olur telkih'in yerine aşı yazılsaydı. Türkçe okumağa iktidarı olan ve umur-ı ziraatle meşgul bulunan bir adam okuyup faydalanırdı. Şimdi bir bahçıvan bu kitabı okuyup anlayım deyü 15 sene de tahsil-i ilme mi çalışsın? Denirse ki çalışsın. O vakit bahçıvan kim olsun. Hem bu kadar tekellüfe ihtiyac ne? Lisanımız yoluna konsun. İşte pek a'lâ aşı lâfzını herkes anlarken telkih yazmanın lüzumu nedir?...*

Ali Suavi Paris'te çıkardığı *Ulûm* gazetesindeki *Lisan ve hatt-ı Türkî* başlıklı yazısında : *Türkçe lisanı sair lisanlar üzerine vücuh-ı adîde ile tercih olunmak meselesinden taaccüb etmemelidir* cümlesiyle Türkçenin değerini belirttiği gibi, iştikak bahsinde de şunları söylüyor: *Meselâ Arabîden âlim ve kâtib lûgatlerini alup sîgaları gibi zabtetmişiz; amma cem'inde ketebe ve küttab ve ulema demeğe mecbur değiliz; âlimler kâtibler diyebiliriz. Dünyada her lisanın tabiatı dahi böyle bizim lisan gibidir.* [147]

Ulûm gazetesinde çıkan başka bir yazısında da şöyle söylemektedir: *Bizim vaktiyle Türkçe yazmak demekten muradımız kaba kelimeler ve gün görmedik lâkırdılar kullanmak demek olmayup,*

[145] *Muhbir*, 1867 (27 şevval 1283), s. 28.
[146] *Muhbir*, 1867 (29 zilhicce 1283) s. 37.
[147] *Ulûm*, Paris, 1869, s. 2 - 3.

ancak Mîr Ali Şir gibi eski Türklerin üslûb-ı inşası vechile kelâmı kısa kesmek, ya'ni mübteda ve haber beynini zaruret olmadıkça fasletmemek tarikıdır. Bu tarik ile yazılan meram pek açık ifade ve istifade olunur. Bunun la beraber ma'nâsı açık kelimeleri kullanmak dahi lâzımdır [148].

Ziya Paşa'nın düşünceleri

Bu devirde, dilimiz ve edebiyatımız hakkındaki düşüncelerini kesin olarak ortaya koyanlardan biri de Ziya Paşa'dır. Londra'da yayınlanan *Hürriyet* gazetesinde çıkan *Şi'r ü inşa* başlıklı yazıyı olduğu gibi alıyoruz.

Çünki mahsûl-i tahsil bizim memâlike göre yalnız şi'r ü inşa cihetindedir. Bunlardan bir nebze bahsedilmek faideden hâli değildir.

Şi'rin ta'rif-i umumîsi kelâm-ı mevzundur. Ya'ni iki satır sözün her birinde sükûn ve harekâtın müsavi olmasından ibarettir. Hattâ kafiye usûlü milel-i müteahhire beyninde âdet olmuştur. Eski Yunanlılar yalnız vezne riayetle kafiye iltizam etmezlerdi.

Şi'r her kavimde tabiîdir. Rûy-i arza ne kadar milel ü akvam gelmişse, cümlesinin kendilerine mahsus şi'rleri vardı. Osmanlıların şi'ri acaba nedir? Necati ve Baki ve Nef'i divanlarında gördüğümüz bahr-ı remel ü hezecten mahbun ü müctes kasaid ü gazelliyyat ve kıtaat ü mesneviyyat mıdır? Yoksa Hâce ve Itrî gibi musiki-şinasânın rabt-ı makamat eyledikleri Nedim ve Vasıf şarkıları mıdır?

Hayır, bunların hiçbiri Osmanlı şi'ri değildir. Zira görülür ki, bu nazımlarda Osmanlı şairleri şuarâ-yı İran'a ve İranlılar dahi Arablara taklid ile melez bir şey yapılmıştır. Ve bu taklid yalnız üslûb-ı nazımda değil belki efkâr ü meâniye bile sirayet ederek, bizim şuarâ-yı eslâf edâ-yı nazm ü ifadede ve hayalât ü meânide Arab ve Aceme mümkin mertebe taklide sa'yetmeği maariften addetmişler ve acaba bizim mensub olduğumuz milletin bir lisanı ve şi'ri var mıdır? ve bunu ıslâh kabil midir? aslâ burasını mülâhaza etmemişlerdir.

İnşa yolunda da hal tamamiyle böyle olmuştur. Münşeât-ı Feridun ve âsâr-ı Veysî vü Nergisî ve sair münşeât-ı mu'tebere ele

[148] *Ulûm*, Paris, 1869, s. 8.

alınsa içlerinde üçte bir Türkçe kelime bulunmaz. Ve bir maslahat ifade ederken bedî' ü beyan fenleri karıştırılarak, ibrâz-ı belâgat içün öyle müşevveş ve mütetabi'ü'l-izâfat ibareler yazmışlar ki, Kamus ve Ferhenk beraber olmadıkça ve bir adam fenn-i meâni ve âdab-ı Arabda kemal-i mahareti olduktan sonra âdeta bir ders mütalea eder gibi, birçok zamanlar sarf-ı zihn etmedikçe ma'nâsını istihraca muktedir olamaz.

Hâlâ Bâbıâlî ve devâirden yazılan muharrerat-ı resmiyye, eğerçi eski zamanlarda gelen erbab-ı maarif iktidarında kâtibler olmadığından, evvelki münşeat derecesinde muakkad değilse de, bunlar da ol babanın veled-i zinâsı olduklarından yine sec' ü rabt ve meânîsi mevhum ü meşkûk ibârat ile memlûdur.

Eski inşalarda lûgaat-ı Arabiyye ve ibârat-ı muhayyele var ise de, bari zımnında iyi kötü bir ma'nâ dahi çıkardı. Şimdi ise asır nazikleşmiş ve efkâr ve politika incelmiş olduğundan ba'zı fermanlar ve mektub-ı sâmîler ve takrirlerde öyle ibareler görülüyor ki, lûgatler herkesin bildiği şeylerken, ma'nâ-yı sahîhi ne olduğu anlaşılmak kabil olmuyor.

Garibi şurası ki, böyle anlaşılamıyacak ibare yazabilmek hüsn-i kitâbetten addolunuyor. Meselâ maliye aklâmını ve divan-ı muhasebat ve meclis-i vâlâyı dolaşup nihayet emir-nâme-i sâmî yazılmak icabettirmiş timar veya a'şâr maddesine dair mufassal bir mektub-ı sadâret-penâhî ki, iki üç yüz satır sözdür, bu yolda melekesi olan en ma'rûf bir zâtın eline verilsin, okutulsun, hitamında -şu okuduğunuz maddeyi lisane'n takrir ediniz-denilsin, o vakit kitâbetimiz ne kitâbet ve kâtibimiz ne kâtibdir meydana çıkar.

Vâkıâ şi'r ü inşanın bu hale girmesi bu asrın yapması değildir. Acemler kabul-i islâmiyyetten sonra, ulûm-ı şer'iyyeyi tahsil içün lisan-ı Arabın tahsiline düştükleri sırada kendi lisanlarının şi'r ü inşasını dahi ana taklid ettikleri gibi, biz de bidâyet-i teessüs-i devlet-i Osmaniyyede İran ulemâsını celbe muhtac olduğumuzdan, anların terbiyesi üzere kendi lisanımızı bırakup, Acem şivesine taklid hatâsına düşmüşüzdür ki, ulemâ-yı Rûm'un bu hususta ettikleri ihmal ü kusur affolunmaz bir hatâdır. Zira benî Âdem arasında medâr-ı teâtî-i efkâr lisandır. Bir milletin lisanı kavaid-i mazbûta altında olmayup da her eline kalem alan kimsenin keyfine mütâbaat eder ve hal-i tabiîsinden çıkarsa, ol millet beyninde vâsıta-i muâmelât bozulmuş demek olur.

Elyövm resme'n ilân olunan fermanlar ve emir-nâmeler âhâd-ı nas huzurunda okutuldukta bir şey istifade ediliyor mu? Ya bu muharrerat yalnız kitabette melekesi olanlara mı mahsustur? Yoksa avâm-ı nas devletin emrini anlamak içün müdür? Anadolu'da ve Rumeli'de âhâd-ı nastan her şahsa, devletin bir ticaret nizamı vardır ve a'şârın suret-i müzayede ve ihalesine ve tevzi-i vergiye ve şuna buna dair fermanları ve emir-nâmeleri vardır deyü sorulsun, görülür ki bîçarelerin birinden haberi yoktur. Bu sebebdendir ki hâlâ bizim memâlikte Tanzimat nedir ve nizâmât-ı cedide ne türlü islâhat hâsıl etmiştir, ahali bilmediklerinden ekser mahallerde mütehayyizân-ı memleket ve zaleme-i vülât ve me'murin ellerinde ve âdeta kable't-Tanzimat cereyan eden usûl-i zulm ü i'tisaf altında ezilir ve kimseye derdini anlatamazlar. Amma Fransa ve İngiltere memâlikinden birinde me'murun birisi nizâmât-ı mevcude hilâfında cüz'î bir hareket edecek olsa avâm-ı nas derhal da'vâcı olur. Zira nizâmat halkın anladığı lisanda yazılmış ve lâyıkıyle herkese tebliğ edilmiştir.

Tunus vilâyeti bundan birkaç sene evvel Düstur'un Arabîye tercemesini arzu ederek, bu hidmeti İstanbul'da güzelce Arabî bilir ve Türkçe anlar bir zata havale eder. O zat iki üç sahifede bir yirmi kadar müşkile tesadüf ederek bir meclise gelir. Orada Türkçe lisanında vukuf-ı tam ve şi'r ü inşada maharet-i kâmile ile ma'ruf yedi sekiz kişiye tesadüf eder. Müşkilâtını anlardan sual eder. Hiçbiri halle muktedir olamaz. Ve hattâ mesâilin ba'zılarında sekizinin ictihadı biribirine mugayır çıkar. Mütercim bîçaresi, meğer bizim Düstur diye tercemesine başladığımız şey muamma risalesiymiş diyerek çıkar gider. Nihayet tercemeyi bitiremez. Sonra bir başka zata havale olunur. O da yapamaz. Hâsılı Tunus vilâyeti mensub olduğu devletin kanun-nâmesine mâlik olamaz.

Usûl-i inşanın bu vechile yolsuz olması, mülk ü milletçe daha pek çok fenalıkları müeddi olmaktadır. Yalnız mahâkim-i şer'-iyyede usûl-i sak mu'teber olduğundan ahkâm-ı şer'iyye tegayyürden masun olup, ancak sâir mahkemelerden verilen i'lâmlar ol derece müşevveşü'l-ibaredir ki, hükmün gâh da'vâya ve gâh icraya bile mutabakat etmediği vuku' bulur. Ve bundan ne kadar haksız hükümler zuhura gelir ki, cümlesi devletin adaletsizliğine hamlolunur. Mecâlis ü mahâkimde hâle'n düstûrü'l-amel olan ceza kanun-nâmesi öyle nakîsü'l-ifade ve ol surette müşevveşü'l-ibaredir ki, meclisler ve mahkemeler gördükleri da'vâyı anın bendlerinden birine tatbik ile hükmetmek içün da'vâyı

yaş deri gibi çekiştirmeğe ve ekseriya nâhak hükmetmeğe mecbur olurlar. Amma sûret-i da'vâ bendlerin hiçbirine uydurulamazsa yalnız ibarede vech-i münasebet kifayet eder. Meselâ bir adam zamparalıkta tutulup istintak edilirken, hanenin dıvarından aşup girdiğini i'tiraf eder. Buna dair kanun-nâmede bir bend-i sarih olmadığından mücerred haneye girmek hakkında olan bende tatbik olunup gider. Meclis yahut divan-ı ahkâm ise, mahallinde da'vânın suret-i vuku'una vâkıf olmayup gelen mazbata üzerine hükmü tasdik ettiğinden ve mahallî mazbataları ise agrâz-ı gûna-gûn üzerine yazıldığından, meselâ hakikatte üç ay hapis kifayet edecek bir bîçarenin on sene küreğe konulduğu ve on sene küreğe gidecek bir câninin üç ay hapis ile kurtulduğu kesirü'l-vuku'dur. Kezalik istintaklarda dahi hal böyledir. İstintak olunan bîçare, derdini bildiği lisanla söylerken, müstantik efendi, "olduğundan" lâfzına aşağıda bir de "bulunduğundan" ve "olmakla" ve "bulunmakla" gibi bir rabıta düşürüp, ötekinin hiç lisanından sudur etmeyen birtakım ibareleri cebinden yazar. Sonra mürüvvet ederse bir kere de yüzüne karşı okur. Ve "bunu sen söylemedin mi, getir mührünü ve yoksa parmağını bas" der. İstintak olunan adam okunan şey'i Arabça gibi dinleyüp birşey anlamadan, yalnız efendiyi gücendirmeyim i'tikadiyle mührünü ve parmağını basar. İşte bu istintak-nâme gâh olur ki bîçarenin idamına kadar sebeb olur. Belki anın dediği yolda yazılsa kurtulmak ihtimali bulunur.

Taaccübe şâyan değil midir ki bizde yazı bilmek başka, kâtib olmak yine başkadır. Halbuki sâir lisanlarda yazı ve imlâ bilen kâtib olur. Vâkıâ her lisanda edib olmak hayli ma'lûmata tevakkuf ederse de, âdeta muradını kâğıd üzerinde ifade etmek içün yazı yazmak kifayet eyler. Bizde ise yazı öğrendikten mâada birçok şeyler daha bilmek lâzım gelir :

Evvelâ Türkçe imlâ bilinmelidir. Halbuki en güç şey budur. Zira vaktiyle Türkçeye mahsus lûgat kitabı yapılmamış ve Osmanlılar milel-i sâireyi dâire-i hükümetlerine aldıkça, herbirinde gördükleri yeni şeylerin isimlerini ol milletin lisanından alup, az çok bozarak kullanmış ve her kâtib bir lûgati sükûn u harekâtının zihnince uyan bir şekliyle yazup, sâireleri dahi diğer surette zabdetmiş olduklarından, imlâ öğrenecek kimse evvel-i emirde bunların hangisine tâbi' olacağında mütehayyir olur.

Hele yirmi senedenberi Bâbıâlî'de teferrüd eden me'murların herbiri bir canlı lûgat olmak hevesine düşerek, kimisi "ya" ile "bildirir" ve kimisi "ya" sız "bildirir" yazmağa başlıyalı, küçük kâtibler ne yapacaklarını şaşırdılar.

Sâniye'n: Arabî ve Farisî imlâ bilmek lâzımdır. Bu iki lisanın imlâsını bilmek kavaidini tahsile mevkuf olduğundan, en az sarf ü nahvi görmeyince doğru terkib yazmak kabil olamaz.

Sâlise'n : bunlardan sonra aklâm-ı devletten birinde birkaç seneler istihdam olunmak ister. Bu olmadıkça "idüğüne" yi "olduğuna"ya rabtetmenin yolu bilinemez, ve bu nükte kemankeş sırrı gibi kâtiblerin ders-i ahîri olduğundan, her ne zaman bu melekeyi hâsıl ederse Bâbıâlî'nin kullandığı kâtibler sırasına geçer ve gûya bir yazı makinesi olur.

Lâkin bu kadar zahmetlerle şu melekeyi ele getirmiş olan zât eshâb-ı karîha vü kabiliyyetten ise, bu tahsilinden mütelezziz olacak yerde müteessif olmalıdır. Çünki me'lûf olduğu revâbıt-ı terkibat, kendini bir daire-i mahdûde içine sokmuştur ki zihnine tebadür eden meâniden yalnız melekesine uyabilenleri yazup, sâiri ki gayet nazik ve gayr-ı me'nus dekayıktır, terk ü fedaya mecbur, ve madem ki bu zencir içinde bağlıdır, emsâli raddesinden ileri gitmekten mahrum u ma'zur olur.

Bu sebeble gerek şi'rimiz ve gerek kitabetimiz ne derece geri kalmıştır. O yere geçecek usûl-i kalem seyyiâtındandır ki, te'liflerde, matbuatta, âsâr-ı ma'rifetlerini ibraz ile edebiyatta bir inkılâb-ı azîm husulüne sebeb olan zevâtın ekseri "olmakla, bulunmakla, ecilden, hasebiyle, mebni, dolayı, derkâr, âşikâr" daire-i fâsidesinde inhisare tenezzül etmedikleri içün kalemlerinde lâyıkıyle müstahdem değillerdi. Âlî gibi Müşfik gibi bir çok giran-kıymet cevâhir-fetanet, kadirlerine lâyık olan riayeti görmiyerek kimi cünun getirdi, kimi işretle telef-i nefs eyledi.

Vah bize! Yazık bize! Bu hale göre bizim millette tabiî hal üzre ne şi'r ve ne de inşa var demek olur.

Hayır, bizim tabiî olan şi'r ü inşamız taşra halkıyle İstanbul ahalisinin avâmı beyninde hâlâ durmaktadır. Bizim şi'rimiz, hani şairlerin nâmevzun diye beğenmedikleri avam şarkıları ve taşralarda ve çökür şairleri arasında deyiş ve üçleme ve kayabaşı ta'bir olunan nazımlardır.

Ve bizim tabiî inşamız, Mütercim-i Kamus'un ittihaz ettiği şîve-i kitabettir. Vâkıâ bu nazım ve bu kitabet matlub olan derecede belig ve tumturaklı görünmezse de, ümmet-i Osmaniyye ilerlediği sırada bunlara rağbet edilmediğinden, oldukları halde kalmışlar, büyümemişlerdir. Hele bir kere rağbet o cihete dönsün, az vakit içinde ne şairler, ne kâtibler yetişir ki akıllara hayret verir.

Ve'l-hasıl şi'r-i tabiî odur ki, şair cüz'î bir mülâhaza üzerine kalemi eline alup irticale'n kırk elli beyit nazmedebilmeli. Kitâbet-i milliyye odur ki, eli kalem tutan, zihnindeki murâdını iyi kötü kâğıd üstüne koymalı.

Şimdiki şi'r ü inşamızda ise, tertîb-i meânî ile beraber bir de teşkil ve tertîb-i elfaz derdi zihni işgal etmekle, ne şi'rde ve ne de nesirde usûl-i irticâl mümkin değildir.

Her milletin şairleri ve hattâ bizim çökür şairlerimiz bedâhete'n birçok şi'r söylerler. Bizse, beş beyit bir gazeli dokuz ayda doğurur gibi söyleriz. Sâir milletlerde küberâ ve hattâ musannifler, bi'z-zat eline kalem alup mektub ve te'lifat yazmazlar. Belki yanlarındaki kâtiblerine ağızdan söylerler, anlar dahi yazarlar. Nitekim bizde dahi köy ağaları imamlara söyleyüp yazdırırlar. Bu sebebden gerek muhaberat ve gerek te'lifat anlarda sür'atli ve sühuletli olur. Amma biz bir mektub yazdığımızda bir kere tesvid ü tebyiz etmedikçe istediğimiz gibi olamadığından hem muhaberelerimizde teenni vü batâet ve hem de ifadelerimizde noksan u rekâket bulunur.

Bu fenalığı def' için tabiata ittiba' etmeli[149].

Ahmed Mithat Efendi'nin düşünceleri

Türk dilinin sadeleşmesi uğrunda gayretle çalışanların biri de Ahmed Mithat Efendi'dir.

Basiret gazetesinde çıkan *Bir Varakçık* başlıklı imzasız bir yazıda, çocuklara ve hanımlara mahsus bir gazetenin gerektiğinden bahsedilmekte ve şöyle bir dilekte bulunulmaktadır.:

Bu arzu ettiğim gazete kadınlığa ve gençliğe mahsus olsa, terbiyeden, ahlâktan, hâne idaresinden ve'l-hasıl kadınlığın ve gençliğin müstefid olacağı husustan bahsetse, hem de o kadar sade yazsa, o kadar sade

[149] *Hürriyet*, Londra, 7 eylül 1868 (20 cumade'l-ûla 1285), s. 11.

yazsa ki, bir yerde okunduğu zaman dinleyenler âdeta lâf söyleniyor zanneylese....[150].

Basiret'te çıkan *Ehemmiyetli bir lâyihadır* başlıklı ve (M) imzalı yazıda, yukardaki yazıdan bahsedildikten sonra şu satırlar ekleniyor :

En evvel kalem sahiblerine şunu sormak isterim ki, bizim kendimize mahsus bir lisanımız yok mudur? Türkistan'da söylenmekte bulunan Türkçeyi gösterecekler, öğle değil mi? Hayır, o lisan bizim lisanımız değildir. Bundan altı yedi asır mukaddem bizim lisanımız idi, fakat şimdi değil. O Türkçe bizim lisanımız olmadığı gibi Arabî ve Farisî dahi lisanımız değildir.

Amma denilecek ki, bizim lisanımız her halde bunlardan haric olamıyor. Haric olamadığı gibi dahilinde de sayılamıyor. Türkistan'dan bir Türk ve Necid'den bir Arab ve Şiraz'dan bir Acem getirsek, edebiyyatımızdan en güzel bir parçayı bunlara karşı okusak hangisi anlar? Şübhe yok ki hiç birisi anlıyamaz.

Tamam, işte bunlardan hiç birisinin anlıyamadığı lisàn bizim lisanımızdır diyelim. Hayır, anı da diyemeyiz. Çünki o parçayı bize okudukları zaman biz de anlıyamıyoruz.

Yazar biraz sonra şunları söylüyor :

Pek a'lâ ne yapalım. Lisansız mı kalalım? Hayır, halkımızın kullandığı bir lisan yok mu? İşte anı millet lisanı yapalım.

Biraz daha aşağıda şunları ekliyor :

Arabça ve Farsçanın ne kadar izafetleri ve ne kadar sıfatları varsa kaldırıversek, yazdığımız şeyleri bugün yediyüz kişi anlıyabilmekte ise yarın mutlaka yedi bin kişi anlar[151].

(M) imzasiyle çıkan bu yazı Ahmed Mithat Efendi'nindir.

Basiret, Arapça ve Farsça kelimeleri çıkarmamak şartiyle Arapça ve Farsça sıfatların kullanılmamasını istiyor. Hattâ *Osmanlı lisanı* başlıklı bir yazı ile bunu tekrarlıyor. Dil hakkında da şu tarifi yapıyor: *Lisan demek, lâf söyleyecek adamın söylediği sözü karşısındaki adama anlatabilmesine vasıta olan şeydir*[152].

Basiret'te yine Ahmed Mithat'ın imzasız bir yazısı yayımlanıyor. Yazı şöyle başlamaktadır :

[150] *Basiret*, 1871 (19 mayıs 1288), s. 636.
[151] *Basiret*, 1871 (23 mayıs 1288), s. 639.
[152] *Basiret*, 1871 (25 mayıs 1288), s. 641.

Ey Hakayık! Geçen 584 numaralı nüshanda medeniyyet namı ile yazmış olduğun bendi okudum, dedikten sonra: *En evvel sana şunu sorarım ki, sen bu bendi kimler okusun ve hükmünü kimler anlasın diye yazdın? En büyük kâtibler ve en çok Arabça ve Farsça bilenler okusun ve anlasın diye yazmış olduğunu beyan edemezsin ya. Çünki kalın yazının alt tarafında "umumun menâfii içün" diyorsun. Pek a'lâ umum senin bu bendinle ne demek istediğini nasıl anlasın? Halbuki bu bendin ibaresinde iltizam etmiş olduğun ta'birleri husus dahi anlayamaz zannederim,* dedikten sonra, yazdığı yazıdan örnekler getirerek bazı cümlelerin eski kitâbete de uygun olmadığını açıklıyor. Biraz daha aşağıda: *Biz hâlâ analarımızın öğrettiği lisandan hoşnutuz, hem hakkımız da vardır. Çünki ana lisanımız!.....* sonra Hakayık'ın yazdığı:...... *gözönüne alsa müteselli vü emin ve kani'-i ınkılâbat-ı ittihadiyye-i rûy-i zemin ve mukayese-i ahval-i peşin ü pesin ile kâm-bin olur* cümlesini naklettikten sonra şu satırları ekliyor :

Yahu bize acıyınız. Muradınız nedir? Ne söylemek istiyorsunuz? Anlatınız, zira biz zate'n cahil büyümüş ve medeniyyet ne demek olduğunu anlayamamış bir milletiz. Hattâ medeniyyet ne demek olduğunu anlıyamamış olduğumuz içün dünyanın her tarafında, her medeniyyetin nail oldukları imtiyazlardan devletimiz bizi bihakkı'n mahrum ediyor [153].

Ahmed Mithat *Dağarcık* dergisinin ilk sayısında *Osmanlıcanın ıslâhı* başlıklı yazısiyle, bu husustaki düşüncelerini kesin olarak açıklamaktadır. Bu yazıyı olduğu gibi alıyoruz.:

Edibler beyninde aralık aralık Osmanlı kitâbetinden bahsolunup da her halde sadeliği külfete tercih eden zevattan birisi: "Canım yazılar bu kadar muğlak yazılacağına biraz açık yazılsa da her okuyan anlıyabilse, ya'ni yazılan şeylere o kadar Arabî ve Farisî lûgatler katılmasa da, herkesin anlıyabileceği gibi şöyle kabaca bir Osmanlıca yazılsa" dediği zaman bu zata edilen mukabele: "Kabaca yazılmak nasıl mümkin olur? Arabî ve Farisî nasıl terkedilir? Osmanlı lisanından Arabî ile Farisîyi çıkarırsak lisanı tamame'n terketmiş oluruz" sözlerinden ibaret olduğu görülmektedir.

Vâkıâ ilk nazarda şu mukabele yolunda gibi görülür. Çünki biz Türkistan'dan getirmiş olduğumuz asıl ana lisanımızı kaybetmiş

[153] *Basiret*, 1871 (30 mayıs 1288), s. 645.

bulunduğumuzdan, şimdiki halde lisanımızdan Arabî ve Farisî lûgatlerini çıkarmış olursak, Osmanlı kamusunun hemen bütün bütün boşalacağı derkârdır.

Ancak lisanımızın ıslâhına mâni' olan şey yalnız bu ise, andan bu kadar me'yus olmak icabetmez. Acaba dünyada bir lisan var mıdır ki mahlût olmayup da sırf kendi malı olan elfazı kullansın?

En ziyade fesahatle şöhret bulan lisanlardan birisi Arabîdir. Halbuki esase'n birçok lûgatler Arabî ile İbrî beyninde müşterek olduğu gibi, Yunanîden birçok lûgatler dahi ta'rib edilmiştir.

En fasih bir lisan, olsa olsa bütün lisanların anası demek olan Sanskrit lisanı olmak lâzım gelüp, halbuki eğer tarih o zamana dair malûmat-ı sahihe ve kaviyye verdikten sonra andan ilerisini keşf içün dahi bazı senedat ve delâil göstermiş olsa, Sanskrit lisanının da me'hazlarını bulabileceğimiz derkârdır.

Vâkıâ Osmanlılar, Asya-yı vasatîden geldikleri zaman beraber getirmiş oldukları lisanı muhafaza etmiş olsaydılar da, ba'dehu terakkiyyat-ı medeniyye nisbetince lisanın dahi terakkiyyatını yine Türkçe dairesinde aramış olsaydılar, şimdi kendilerine pek büyük teşekkürler ederdik. Ne faide ki o zamanlar İran ve Arabistan'dan celbine mecbur olduğumuz fuzalâ vü üdebâ, Arab ve Acem lisanından ahzine lüzum gördükleri şeyleri Türkçeleştirmek dahi şöyle dursun, belki Türkçemizi dahi elimizden alarak Arabîleştirmişler yahud Farisîleştirmişlerdir ki, "işin gelişatı" "gün be gün" vesair bu kabil ta'biratın zamanımızda dahi işti'mal edilmesi gibi bir büyük fesadın tohumunu daha o zaman ekmişlerdir.

Teessüfümüz yalnız bu kabil küçük şeylerden de ibaret değildir.

Gele gele Osmanlı kitâbeti o dereceyi bulmuştur ki, kaleme alınan bir şey'i ne Arab, ne Acem ve ne de Türk anlamıyarak, bu lisan yalnız birkaç zat arasında tedavül eder bir lisan-ı husus î halini giymiş ve azlığın çokluğa tâbi' olması darb-ı mesel hükmünden iken, bu azlık çokluğu kendisine tâbi' etmek da'vâsına düşerek, nihayet milleti âdeta lisansız bırakmıştır.

Fakat bir milletin lisansız kalması mümkin ve mutasavver değildir. Gayeti, yukarda dahi denildiği vechile, milletimiz ana lisanı bulunan Türkçeyi kaybederek anın yerine "Osmanlı lisanı" isminden başka hiçbir isim kabul edemiyecek olan bir lisanı öğrenmiştir.

Elyövm kullandığımız lisan Arabî ve Farisî ve Türkî ve Osmanlıların gemicilikte ve san'atta kesbettikleri terakki münasebetiyle Yunan ve İtalyan ve terakkiyyat-ı ahîremizin gösterdiği lüzum üzerine bir de Fransız lisanlarından mürekkebdir. Ancak biz lisanımızda olan elfaz-ı Arabiyyeyi kullanabilmek içün, bütün Arab lisanını öğrenmeğe ve kezalik diğer lisanları dahi birer birer tahsil etmeğe mecbur olacaksak, müddet-i ömrümüzü yalnız lisan tahsiline hasretsek bile yine muvaffak olamıyacağımız derkârdır.

Altıyüz senelik bir millet içinde ancak beş altı kâtib gösterebildiğimiz ne sebebden ileri geldiği ve hattâ bazı Türk muharrirlerin kaleme aldıkları kitabı Arabça olarak kaleme almağa neden mecbur oldukları düşünülecek olursa, maksad daha ziyade kesb-i vuzuh etmiş olur.

Acaba lisanımız hal-i hâzırıyle ıslâh kabul etmez mi? Bi'l-ıslâh milletimiz içün bir lisan-ı umumî haline giremez mi?

Fransız lisanının bizim Türkçe'den şimdi elimizde bulunanı kadar dahi zengin olmadığı ve bütün bütün Yunan ve Lâtin ve Cermen lûgatlerinden ibaret iken, bi'l-ıslâh yalnız Fransız milletine değil elyövm umum dünyaya lisan-ı umumî olduğu halde, bizim Osmanlı lisanı yine Osmanlı milleti içün lisan-ı umumî halini kesbedememek sureti mümkin değil teslim olunamaz.

Şinasi merhum mensur ibarelerindeki seci' ve kafiyeleri kaldırup onlardan muntazar olan hidmeti bir sıfıra gördürmüş ve bu suretle kelâmları parçalamış olduğu gibi, cümleleri dahi bend bend ayırup ve bu suretle lisanımızı bayağı umumîleştirmiş ve merhum-ı müşarü'n'ileyhin bu himmeti sayesinde elyövm erbab-ı şebabımızdan birçoklarının eli kalem tutabilmeğe başlamıştır.

Şu bendimizi buraya kadar lisanımızı Şinasi merhumun sadeleştire sadeleştire indirebilmiş olduğu bir derecede olarak kaleme aldık. Eski kitabetin anlaşılmaz ibarelerine nisbetle bu ibaremiz elbette daha kolay anlaşılabilecek ve yazılışında dahi daha kolaylıkla kaleme alınmak mümkin olacak bir ibaredir.

Ancak biz da'vâ ediyoruz ki, Şinasi merhumun sadeleştirdiği dereceden birkaç derece daha sadeleşmeğe ve daha ziyade umumîleşmeğe lisanımızın isti'dadı vardır. "Vaktiyle bu da'vâmıza dair Basiret'e birkaç bend konulmuştu".

Her ne kadar san'atlı söz söylemek gayretinde bulunan ba'zı ediblerle ağızdan edilen müzakerelerimizde, aşağıda göstereceğimiz

suretlere bayağı i'tiraz edilmiş ise de, bugünkü gün lisanımızı sadeleştimeğe ve umumîleştirmeğe o kadar muhtacız ki, bu ihtiyacımız, edilecek i'tirazdan kaçınmıyarak ve çekinmiyerek burada dahi fikrimizi ortaya koymağa bizi mecbur ediyor.

Biz diyoruz ki, Arabî sarf u nahvinden izafetlerle sıfatlar ve müzekkerler ve müennesler ve müfredler ve cemi'ler Osmanlı sarf ve nahvine sokulmasa. Haniya demek istiyoruz ki, Osmanlı lisanınca bunlara ihtiyac gösterilmese, lisanımız Ş i n a s i merhumun sadeleştire sadeleştire vardırmış olduğu derecenin daha yukarısına mutlaka varır. Bununla beraber bir kelimenin Türkçesi ve fakat ma'ruf olan Türkçesi varsa onun yerine Arabça ve Farsça bir söz kullanılmasa, lisanımızın sadeliği bir kat daha artar.

Sözümüzü daha açıkça söyliyelim. İşaret edatımızı "filân-ı mezkûr" gibi Osmanlı lisanında kaidesi olmıyan bir surette yazacağımıza "mezkûr filân" yazsak ve "a'mâl-i hayriyye" diyeceğimize "hayırlı a'mâl" desek, sıfatla mevsuf beyninde on yerde mutabakat aramağa hiç mecbur olmazdık. "Hayırlı a'mâl" diyeceğimize "hayırlı ameller" desek ve diğer cemi'lerde dahi hep bu sureti iltizam etsek, müfredini öğrenebilmiş olduğumuz kelimelerin cem'-i kılleti "ef'ul, ef'ile, fi'le" vezinlerinden hangisine tatbik edileceği ve cem'-i kesretler nasıl bulunacağı içün hiç zihin yormağa mecbur olmazdık. "Zümre-i üdebâ" yazacağımıza "edibler zümresi" desek ve her izafette bu sureti kabul etsek, izafet-i lâfziyye midir, izafet-i mâneviyye midir? ve bunların her birinde muzaf ile muzafü'n'ileyhin kaç yerde mutabakatı şarttır? hiç buralarını da bilmek lâzım gelmezdi.

Hele Türkçe güğercin ve örümcek gibi lûgatler durup dururken, kebuter ve ankebut gibi Arabça, Farsça lûgatler koyarak halkı Ferhenk ve Kamus'ta baş patlatmağa mecbur etmezdik.

Bunlar bir tarafta kalsın, eğer lisanımızı sadeleştirirsek, şimdiki güçlüğün gösterdiği icbar ile birtakım kuyruklu kulaklı yanlışlıkları kabul etmiyerek, hiç olmazsa kaidece yanlışlığına hükm olunmıyacak bir yolda yazı yazabilirdik.

"Seri'u'l-hâme", "feshâne-i âmire", "şems-i münir" ve daha bunun gibi nice nice yanlışlıklar, lisanımızın şimdiki güçlüklerinden ileri gelmez de neden gelir?.

Amma deniliyorsa ki, bu ta'rif ettiğimiz suretle yazılan yazı göze batacak ve söylenilen söz kulağı tırmalayacak kadar sakil olur.

Hayır, biz iddia ederiz ki olmaz. İşte bu sekiz bendde kullandığımız lisan, ta'rif etmek istediğimiz Osmanlı lisanı olup, bu lisan ile yetmiş satır kadar yazı yazdığımız halde ne bir sıfat, mevsuf, ne bir muzaf, muzafü'n'ileyh ve hattâ ne Farisî ve ne Arabî bir cemi' dahi getirmeyüp doğruca yazıverdik. Hattâ Arabî ve Farisî lûgatleri bile az kullandık. Bu yetmiş satırı şu suretle yazdığımız gibi, yediyüz ve istenilirse, yedi bin ve yetmişyedi bin satır bile yazabiliriz.

Murad meram anlatmaksa, bu suretle daha kolay anlatılabileceği dahi derkârdır.

Nice senelerdenberi lisanımız içün sâir lisanlarda olduğu gibi bir gramer yapılması arzu ediliyor. Fakat bir türlü yapılamıyor. Çünki yalnız Arabînin sarf u nahvi üzerine kütübhaneler dolusu kitab yazılmış. Lisan şimdiki halinde kalacak olursa, bunlar ne kadar ayıklanacak ne kadar kısaltılacak olsa Farisî ve Türk kaideleri dahi zammolunduğu halde bizim içün ikibin beşyüz sahifelik bir gramer yapılmak lâzım gelecek. Hele mantık, meânî, bedî', beyan hep Arabî olarak okunacak olur ve قبر حرب قبر قرب و [154] *ağır mıdır, hafif midir? diye uğraşır gidersek Hak imdad eyleye.*

Halbuki bir lisanın mantıkı, meânîsi, bedîi, beyanı diğer bir lisandan tahsil edilmekte olan garabet caba kalır.

Bizim tavsiye ettiğimiz lisana gelince, burada tafsili baş ağrısı getireceği cihetle sözü uzatmamak içün şu kadar diyelim ki, Arabî sarfından masdar, ism-i fâil, ism-i mef'ul, ism-i zaman ve yahud mekân, mübalega ile ism-i fâil, ism-i mensub ve ism-i tafdilin yalnız birer müfred müzekker sîgalarıyle, altı sülâsiyi bir i'tibar ederek bir sülâsî mücerred ve sülâsî mezidü'n fihten if'âl, tef'îl, müfâale, iftial, infiâl, tefe'ul ve istif'al ve bir de rübâî mücerred bâbı ve bunların ise yalnız masdarlariyle ism-i fâil ve ism-i mef'ul sîgaları kifayet eder. Ve mu'tel olan kelimeler aslında ne imiş deyü araştırmak lâzım gelmeyüp, anlar Fransızların gayr-ı kıyasî fiilleri gibi hali üzre kabul olunurlar. Nahivden yukarda beyan ettiğimiz vechile sıfat, mevsuf ve muzaf, muzafü'n'ileyh ve sairleri terkedildikten sonra bize lâzımlı hiçbir şey kalmaz. Yalnız Türkçe içün bir nahva ihtiyac kalır. Bundan sonra kendimiz içün bir de mantık tanzim edebiliriz.

[154] قبر حرب قبر قرب وليس Arapçada tenafüre örnek olarak söylenilen bir meseldir ki (harbin kabrinin yanında kabir olmadı) anlamına gelir.

Arzettiğimiz şeyleri bir dereceye kadar takdir edenlerden bir zat yalnız mu'tel olan fi'lleri hâliyle kabul etmeğe ve i'lâli terkeylemeğe i'tiraz etmişti. Buna mukabil tarafımızdan şu cevab verilmişti:

İ'lâl kaideleri bize "kaale" nin aslı "kavele" olduğunu göstermiyecek mi? Halbuki "kaale"nin aslı yine "kaale" idi. Hiçbir vakitte "kavele" değildi. Bu kadar eski Arab şairlerinin şi'rlerini görüyoruz. Hangisi "kaale" nin aslı olarak "kavele" demiş. Hayır yalandır. Biz iddia ederiz ki yalandır. "Kaale"nin aslı "kavele" değildir. "Kavl" masdarına münasebet aldırmak içün bunu uydurmuşlardır.

Sözün neticesi, lisanımızı ıslâh etmeğe ziyadesiyle mecburuz. Biz şimdiye kadar meramını "velev ki anlaşılmıyacak bir suretle olsun" kâğıd üzerine koyabilecek zatlara "filân adam kâtibdir" diye âdeta müntehî nazariyle bakardık. Fakat şimdi görüyoruz ki, okuyup yazmak denilen şey âdeta dinleyüp söylemekten ibaret kalıyor. "Ben yazar okurum" diyen adamlara "pek a'lâ anı anladık, fakat bildiğiniz şey nedir? Hangi fenne hususiyetiniz vardır?" diye soruyorlar. Biz yirmibeş otuz yaşına kadar zamanımızı hâlâ lisan tahsili yolunda sarfedersek, otuzbeş yaşına girsek bile yine mekteb çocuğu halinde kalacağız. Eğer lisana ehemmiyyet vermeyüp te yalnız fenne hasr-ı himmet edecek olursak "pek çoklarını görmekte olduğumuz vechile" o zaman dahi iki satır yazı yazup meramımızı ifadeye muktedir olamayız.

İnsan dilsiz yaşıyamaz. Milletimizin terakkisini istersek her ferdinin bülbül gibi şakıması içün kendilerine kolaylık göstermeliyiz.[155]

Ahmed Mithat Ef. kendi çıkardığı *Tercemanıhakikat* gazetesinde de dil meselesini ele almış, tartışmalara katılarak fikirlerini savunmuştur. Yabancı diller karşısındaki durumumuzu şu satırlarla açıkca gösteriyor :

Vâ esefâ ki, biz şimdiki halde bir lisan dilencisiyiz. Gâh Arabların gâh Acemlerin ve hele şimdi de frenklerin kapılarını çalarak lâfızca kavaidce sadaka-i ma'rifetini dileniyoruz. İşte bu dilencilik rezaletinden kurtulmak içün, kendi lisanımızın ıslâhını yine kendi lisanımız dahilinde aramağı istid'a ediyoruz[156].

[155] *Dağarcık*, 1871 (1288), s. 1.
[156] *Tercemanıhakikat*, 1299, s. 112.

Şemseddin Sami'nin düşünceleri

Türk dilinin sadeleşmesi uğrunda sistemle ve yorulmak bilmez bir gayretle çalışan ve *Lisan*[157] adiyle bu konuda ilk eseri yazmış olan Şemseddin Sami'dir. Şemseddin Sami, dil hakkındaki düşüncelerini henüz ortaya atmadan önce çıkarmağa başladığı *Sabah* gazetesinin ilk sayısında gazetenin dili hakkında şunu söylemektedir :

Şürut-ı lâzımeyi câmi' olan bir gazeteden olunacak istifadenin umumî olması iki şey'e mütevakkıftır: Birincisi herkesin anlıyabileceği bir lisanla ve usanç vermiyecek surette muhtasar yazılmak; ikincisi herkes sühûletle alacak kadar ucuz olmak[158].

Şemseddin Sami asıl düşüncelerini *Hafta* dergisinde ortaya koymağa başlar. *Lisan-ı Türkî "Osmanî"* başlıklı yazısını olduğu gibi alıyoruz.[159]:

Söylediğimiz lisan ne lisandır ve nereden çıkmıştır? Osmanlı lisanı ta'birini pek te doğru görmüyoruz; çünki bu unvan selâtîn-i Osmaniyyenin birincisi fatih-i meşhurun nâm-ı âlîlerine nisbetle müşârü'n'ileyhin te'sis etmiş oldukları bir devletin unvanıdır ; halbuki lisan ve cinsiyet müşârü'n'ileyhin zuhurundan ve bu devletin teessüsünden eskidir. Asıl bu lisanla mütekellim olan kavmın ismi "Türk" ve söyledikleri lisanın ismi dahi "lisan-ı Türkî"dir. Cühelâ-yı avam indinde mezmum addolunan ve yalnız Anadolu köylülerine ıtlak edilmek istenilen bu isim, intisabiyle iftihar olunacak bir büyük ümmetin ismidir. "Osmanlı" ile "Türk" isimleri beynindeki nisbet, tıpkı "Avusturyalı" ile "Alman" isimleri beynindeki nisbet gibidir. "Avusturyalı" unvanı Avusturya devletinin taht-ı tâbiiyyetinde bulunan kâffe-i akvâma ve onların biri ve ümmet-i hâkimesi olan Avusturya Almanlarına ıtlak olunduğu halde, "Alman" ismi bu ümmet-i azîmenin gerek Avusturya'da, gerek Prusya ve Almanya'da ve gerek İsviçre ve Rusya ve sair taraflarda bulunan kâffe-i efradına ıtlak olunur. Devlet-i Osmaniyyenin zîr-i tâbiiyyetinde bulunan kâffe-i akvam efradına dahi "Osmanlı" denilüp, "Türk" ismi ise Adriyatik denizi sevahilinden Çin hududuna ve Sibirya'nın iç taraflarına kadar mün-

[157] *Lisan*, İst., 1303.

[158] *Sabah* gazetesi, 1876 (12 sefer 1293), s. 1.

[159] Şemseddin Sami, noktalama işaretlerinin nerelerde kullanılacağını gösteren ilk risalenin sahibi olduğu için, bu yazıdaki işaretleri olduğu gibi alıyoruz.

teşir olan bir ümmet-i azîmenin unvanıdır. Bunun içün, bu unvan, şayan-ı tahkir olmak şöyle dursun, müstevcib-i fahr ü mesâr olmak ıktıza eder. Memâlik-i Osmaniyye'de söylenilen lisanların cümlesine "elsine-i Osmaniyye" denilmek caiz olabilirse de, bunların birine ve hususiylle ekseriyet-i efradı bu memalikin haricinde olup bu devletin teessüsünden çok daha eski bulunan bir lisana "lisan-ı Osmanî" denilmek tarihe ve ensâb-ı elsineye asla tevafuk etmez.

Memâlik-i Osmaniyye'nin Avrupa ümemi indinde ismi "Türkiya" olup, bu kelimenin âhırındaki "ya" edatı da tamamiyle "sitan" edatının müterâdifi olduğundan, bu kelime "Türkistan" ma'nâsına gelir. Halbuki biz haritada diğer bir Türkistan daha görüyoruz ki, o da Asyâ-yi vasatî ve şimalînin bir cüz'ü olup İran ve Efganistan'ın cihet-i şimaliyyesinde, Rusya'nın cihet-i şarkiyyesinde ve Çin'in cihet-i şimaliyye-i garbiyyesinde bulunur bir kıt'a-i vâsiadır. Bizden hayli uzak olan o Türkistan'la bizim Türkiye beyninde ve oranın Türkleriyle bizim aramızda acaba bir münasebet ve irtibat var mıdır? Bu isim iştiraki nereden geliyor? Eğer oranın ahalisiyle olan münasebetimiz yalnız isim iştirakinden ibaret olaydı, belki bu iştirak bize it'âb-ı zihin ettirebilirdi, lâkin lisanca olan iştirak ve tarihin verdiği ma'lûmat bu babda hiçbir şübhe ve tereddüde mahal bırakmıyor. Buhara, Hıyve ve Kâşgar Türklerinden pek çok efrad görmüşüzdür; her ne kadar ki bunların Türkçesi biraz başkaca olup, hususiyle telâffuzları bize garib gelirse de, böyle farklar iki eyalet ahalisinin söyledikleri lisan beyninde dahi bulunduğundan, bu fark-ı cüz'î bizim söylediğimiz lisanla Kâşgarlıların söyledikleri lisanın bir lisan-ı vâhid olmasına ve bizim dahi anlar gibi Türk olmaklığımızla, söylediğimiz lisanın dahi onların lisanı gibi, Türkçe olmasına mâni' olamaz. Bizim söylediğimiz Türkçeye "lisan-ı Osmanî" unvanı ne kadar yakışmazsa, Mâveraünnehir'de ve Çin'deki hemcinslerimizin lisanına dahi Çağatay unvanı o kadar yakışmaz, çünki Çağatay akvâm-ı Türkiyyeden yalnız bir kavm-ı sagîrin ismidir.

Bize kalırsa, o aktâr-ı baîdedeki Türklerin lisaniyle bizim lisanımız bir olduğundan, ikisine de "lisan-ı Türkî" ism-i müştereki ve beyinlerdeki farka da riayet olunmak istenildiği halde, onlarınkine "Türkî-i şarkî" ve bizimkine "Türkî-i garbî" unvanı pek münasibdir. Bu lisan-ı müşterekin şu iki şubesi arasındaki fark tasrifatça veya suret-i ifadece olmayup, ikisinin kavaid ve tarz-ı ifadesi bir olmakla fark-ı vâki', ancak suret-i telâffuzdan ve

ba'zı kelimelerin şû'beteynden birine mahsus olmasından ibarettir. Bu da bu taraflara gelen Türklerin vatan-ı aslîleriyle irtibat ve münasebetlerini kesüp, o vakitten beri eski vatandaşlariyle pek az ihtilât ettiklerinden ve edebiyatlarını dahi ayırup, lisanlarını başka bir imlâ ile yazdıklarından ileri gelmiştir. Türkistan-ı şarkîde yazılmış bir kitab elimize geçtiği vakit, okuyup anlamaklığımızı işkâl eden şey lisanın farkından ibaret olmayup, başlıca imlâ onu okumaklığımıza mâni' olduğunu görürüz. Zannolunmasın ki lisan-ı Türkînin imlâsı birinci def'a olarak, devrimizde ve yeni yetişen üdeba tarafından, değiştirilmek isteniliyor; ecdâdımız Mâveraünnehir'den beri tarafa geldikleri vakit edebiyyatlarını ve lisanlarının imlâsını dahi beraber getirmeyüp, muahhara'n kendiliklerinden bir imlâ uydurmuş ve onu da devirden devire ıslâh ve tebdil edegelmişlerdir. Şark Türkleri, lisanlarını telâffuz ettikleri gibi yazmağa daha ziyade dikkat edüp, "ط" ve "ص" gibi lisan-ı Arabîye mahsus hurufu isti'malden tevakki etmiş oldukları halde, garbe gelen hemcinsleri imlâlarını lisan-ı Arabîye tevfik ederek, bu iki harfle lisan-ı Arabîye mahsus olan huruf-ı sâireyi nâbemahal isti'mal ettikleri gibi, huruf-ı imlâyı dahi az kullanmışlardır; meselâ eski vatandaşların "سو" ve "سونكره" imlâlarını "صو" ve "صوكره" ya çevirmişlerdir. Bu da ihtiyarî birşey olmayup, bu taraflara gelen Türklerin cengâver ve asker takımından bulunmasiyle, yazı ile iştigal etmediklerinden, ve muahhara'n ahfadları lisanlarını yazmağı murad ettiklerinde, bunun imlâ-yı aslîsinden bîhaber olmakla, kendiliklerinden bir imlâ uydurmağa mecbur olmalarından ileri gelmiştir. Bir yandan bu fark ve bir yandan dahi bu taraflara gelen Türklerin mürûr-ı zamanla lisan-ı aslîlerinin birçok kelime ve ta'birlerini unutarak, Arabî ve Farisîden başka ihtilât ve imtizac ettikleri Rum ve frenk ve sair ümemin lisanlarından birçok kelimeler ahzetmeleri lisanlarının lisan-ı aslîlerinden bir dereceye kadar ayrılmasını mucib olmuş, ve adem-i ihtilât bu farkı gittikçe artırmakta bulunmuştur.

Her ne kadar ki şark Türkleri dahi, İranîler ve sair kâffe-i ümem-i islâmiyye gibi, lisan-ı Arabîden birçok kelimeler ahz ü kabul etmişlerse de onların aldıkları kelimat-ı Arabiyye başlıca ıstılâhat-ı fenniyye ve edebiyyeden ibaret olup, bizim gibi kelimat-ı âdiyye ahzetmemişlerdir. Bunun içün, bizim lisan-ı âdîde kelimat-ı Arabiyye ile ifham etmekte olduğumuz mevâdın ekserisi içün onların kelimat-ı Türkiyyeleri vardır. Bir lisan ise kelimat-ı ecnebiyyeden ne kadar

ârî, ve kendi kelimeleri ne kadar ziyade olursa, o kadar mükemmel, o kadar vâsi', o kadar zengin addolunacağından, lisan-ı Türkî-i şarkî sekalet-i telâffuziyle beraber, bizim lisan-ı Türkî-i garbîye tercih olunabilir. Binae'n'aleyh, lisanımızın ıslâh ve tevsiini murad ettiğimiz halde, kelimat-ı Arabiyye istikrazında mübalağa etmekten vazgeçüp, lisan-ı aslîmiz olan şark Türkçesinin bizce metrûk ve mechul olan kelimelerini uyandırarak, onları kabul ve isti'male çalışmaklığımız ıktiza eder.

Lisanımızın Türkçe, Arabî ve Farisîden mürekkeb olduğu söyleniyorsa da, bu terkib, sair ba'zı lisanlarda olduğu gibi, âdeta bir imtizâc-ı kimyevî ile hasıl olmadığından, lisanımızda müsta'mel olan Arabî ve Farisî kelimeler daima ecnebî sıfatiyle durup, tamamiyle lisanımıza karışmamış ve lisanımızın kavaid ü şivesi asla mütegayyir olmıyarak, yine esas-ı asliyyesini muhafaza etmiştir. Binae'n'aleyh, her ne vakit istersek, bu kelimat-ı ecnebiyyeyi atarak, lisanımızı temyiz ü tathir etmek elimizdedir. Lisan-ı aslîmizin, bizi Arabîden büsbütün müstagni edecek derecede, vüs'ati yoğise de, hiç olmazsa, lisan-ı âdîye kifayet edecek kadar kelimeleri mevcud olduğundan, ıstılâhat-ı Arabiyyenin fünun ve edebiyyat lisanına münhasır kalması, ve hele Farisîye ihtiyaç kalmaması mümkindir. Vâkıâ, herkesin kullanmağa alışmış olduğu "vakit" kelimesini terk ile, onun yerine "çağ" kelime-i Türkiyyesini yeniden uyandırmak biraz güç ise de, eli kalem tutan zevat bu maksada hidmet etmeği murad ettikleri vakit, bu gibi kelimelerin ibtida lisan-ı tahrirîde isti'maline başlıyarak, yavaş yavaş ta'mimlerine muvaffak olabilirler. Hususiyle ki bu gibi kelimeler büsbütün metrûk olmayup, ba'zı eski üdeba vü şuaramızın âsârında mevcud oldukları gibi, Anadolu'nun ba'zı taraflarında dahi hâlâ müsta'mel bulunmaktadır. Lisan-ı Türkî-i şarkîde yazılmış olan Nevâyî gibi eâzım-ı üdebânın âsârı mekâtibimizde ta'lim olunarak, meydân-ı tedavüle konulmakla dahi bu maksada hidmet olunabilir.

Bunun iki cihetçe, ya'ni edebî ve siyasî, muhassenatı olup, edebî cihetçe lisan-ı Türkî daha vâsi' ve daha güzel bir lisan olacağı gibi, cihet-i siyasiyyece dahi, sekiz on milyondan ziyade olmayan garb Türklerine bu miktardan aşağı olmayan Asya-yı vasatî ve Rusya Türkleri dahi munzam olarak, ve bunların cümlesi bir lisan-ı vâhidle mütekellim tamamiyle bir ümmet-i vâhide hükmüne geçerek, Türk ümmeti yirmi milyon nufusu câmi' bir ümmet-i azîme olacaktır. Bu ikinci cihet kabil-i inkâr olamayacağı gibi, birincisi dahi mu-

hakkaktır; çünki bir lisan ne kadar güzel ve mükemmel olsa, onun kelimeleri o lisan içün güzel olup, diğer bir lisana geçince, sakil ve kaba görünür; meselâ "çağ" kelimesi lisanımızın şivesine "vakit" kelimesinden elbette daha muvafık gelir, ve kulağımıza daha mülâyim ve lâtif görünür. Böyle olmasa bile :

کهن خرقهٔ خویش پیراستن [160]
به از جامهٔ عاریت خواستن

mıstâkınca bu tarik müreccahtır[161].

Muallim Naci'nin düşünceleri

Sade nesrin o zaman için en güzel örneklerini vermiş olan Muallim Naci'nin de, dilin sadeleşmesi gerektiğine inananlar arasında bulunacağı tabiîdir. Gerçekte o, eserlerinde sade ve temiz bir dil kullanmasiyle bu inancını belirtmiş olduğu gibi, Türkçeyi korumak ve onun kendi kuralları içinde gelişmesini sağlamak yolunda büyük emekler harcamıştır.

Naci'nin Beşir Fuad'a yazdığı mektuptan şu satırları alıyoruz :

Bu vechile Osmanlı lisanına dair söz söylemeğe cesaret edişim, bir Türk olduğumdandır. Yoksa meselâ bir Arab olsaydım, bu lisana müteallik olan mesailde öyle ahrârane idare-i lisan edemezdim. Ma'mafih lisan-ı Osmanî hakkında bahse girişmekten maksadım, bu lisanın te'sis-i kavaidine iktidarım var, demek olmıyacağı bedihîdir. Bir adam bir lisana kavaid mi vaz'edebilir? Hususiyle benim gibi âciz olursa.

Böyle şeyler, daima ehliyeti müsellem bir cem'iyyet ma'rifetiyle yapılmalıdır ki, hem mükemmel hem de mazhar-ı kabul-i amme olabilsin.

Bununla beraber asıl sözümüz lisanımızı nasıl ıslâh edebileceğimizde olmayup, elsine-i sâirenin kavaid ü şivesine ittiba' edüp etmiyeceğimizdedir[162].

[160] Farsça beytin mânası: Kendi eski hırkası ile süslenmek, iğreti hırka istemekten daha iyidir.

[161] *Hafta*, 1880 (10 zilhicce 1298), s. 12.

[162] Muallim Naci - Beşir Fuad, *İntikad*, İst., 1304, s. 46-48.

Muallim Naci, önce *Mecmua-i Muallim*'de sonra *Istılâhat-ı edebiyye* adlı eserinin sonunda, dilimizin sadeliği ile Türkçede kullanılmakta olan "ve"ler hakkında şunları söylemektedir :

Ötedenberi ma'nâyı o kadar nazar-ı i'tibara almayup letâfeti, tumturak-ı elfazda arıyan erbab-ı kalem tarafından birtakım lüzumsuz tekellüfata boğulmuş olan lisanımızın tekellüfattan tecridiyle, sadeliğinin, letafetinin izharı zamanı çoktan gelmiştir. Bir söz ne kadar tabiî söylenir ne kadar tabiî yazılırsa o derece lâtif olur. Fesahat, belâgat denilen şeylerin tabiîlikte aranılması lâzım gelir. Söze tekellüf karıştığı gibi, fesahat, belâgat aradan çıkar. Ziya Paşa'nın :

Çıktıkça lisan tabiatından
Elbette düşer fesahatından

sözü pek doğrudur. Tekellüf ile fesahat ve belâgat hiç bir vakitte birleşmemiş olduğu halde, bunları tekellüfte aramak garib olmaz mı?

Lisanımızın tabiîliğini muhafaza içün dikkat olunacak şeylerden biri de "ve" nin az isti'malidir. Bizim "ve" ye ihtiyacımız a kadar azdır ki, bir muharririmiz, içinde velev bir tane olsun "ve" bulunmamak şartiyle bir cild yazabilir. Şu halde "ve"nin isti'malini istediğimiz kadar azaltabiliriz[163].

Muallim Naci'nin bu yazısına, Hacı İbrahim Efendi, *Edebiyyat-ı Osmaniyye* adlı eserinde itiraz etmiştir. Muallim Naci'nin *Mecmua-i Muallim*'deki cevabını Hacı İbrahim Efendi, *Tarik* gazetesindeki yazılariyle karşılıyarak, meşhur "vav" tartışmasının çıkmasına sebep olmuştur.

Recaizade Ekrem'in düşünceleri

Edebiyattaki bilgisinden ve genç kuşağı yetiştirmek yolundaki gayretinden ötürü kendisine *üstad* adı verilmiş olan Recaizade Ekrem'in, dilin sadeleşmesi bahsinde ayrı ve tamamlayıcı bir fikri yoktur. Ancak onun bu meselede ne düşündüğünü 1878 de hazırladığı *Ta'lim-i edebiyyat*'ın sonuna eklediği yazısından anlamak mümkündür. Ü s t a d bu yazısında, dilimizdeki kelimelerin bilim ve edebiyat dili için yeter olup olmadığına, imlâ meselesine, Arap ve Fars kurallarının kendi kurallarımızla birlikte kabul edilip edilmiyeceğine dair birtakım sorular ortaya attıktan sonra,

[163] *Mecmua-i Muallim*, 1887 (4 Teşrinsani 1303), s. 6.

Türkçede bulunmıyan kelimelerin Arapça ve Farsçadan alınması gerektiğini kaydediyor. Osmanlıcanın gelişimi için bağımsız olması gerektiğini söylemekle birlikte, Arap ve Fars kurallarını Türk kurallariyle karıştırarak buna *kavaid-i Osmaniyye* adını vermek gerektiğini sözlerine ekliyor. Osmanlıca deyimi için de şunları söylüyor : *Buna Türkçe demeyüp Osmanlıca dediğim ise, Arabî, Farisî sırf Türkçe elfazdan terekküb ve teşekkül etmesinden ve asıl kendi kavaidinden başka diğer iki lisandan ahzolunan birtakım kaidelere dahi tâbi' bulunmasından dolayıdır*[164].

Süleyman Paşa, bu eserin çıkması üzerine, sürgün bulunduğu Bağdat'tan Üstad Ekrem'e bir mektup gönderiyor. Paşa bu mektubunda, vaktiyle edebiyat öğretmenliği yaptığı sırada yazdığı *Mebani'l-inşa*'dan bahsederek, kitabının *Ta'lim-i edebiyyat* yanında çok değersiz kaldığını yazdıktan ve Namık Kemal başta olduğu halde birçoklarının bu eseri beğendiğini kaydettikten sonra, Cevdet Paşa'dan şu satırlarla şikâyet ediyor.

Hal böyleyken geçen sene Cevdet Paşa Hazretleri, bilmem ne gibi efkâr-ı hasise-i dûrâ-dur üzerine, kitabımızın birkaç sahifesine ve hem de mevzu'-ı bahse taallûk etmiyen sahâyifine Ziya Paşa merhumun Zafer-name'sini taklide'n bir şerh yapmağa heveslenmiş, lâkin heyhat adını da Ta'dil-i Mebani'l-inşa koyarak Bayezid kütübhanesine vakfeylemiş. Ne tuhaf tasavvur, ne müstekreh zebun-küşlük..

Nihayet Recaizade'nin eserini övdükten sonra, kitabın sonundaki yukarıya aldığımız cümleye takılarak, düşüncelerini şöyle açıklıyor :

Bana kalırsa söylediğimiz lisan Türkçedir. Osmanlıca ta'biri sahih değildir. Osmanlı sıfatı tâbiiyyeti bildirir bir ifadedir. Sultan Osman Hazretlerinin teşkil ettiği devlete tâbi' olan efrada denir. Eğer Sultan-ı müşarü'n'ileyh Hazretleri bu devlet-i muazzamayı teşkile muvaffak olmaya idi de ila'l-an saltanat-ı Selçukiyye devam etse idi o vakıt Türkçemizin adı Selçukiyye mi olacak idi. Cevdet Paşa'nın kitabı Kavad-i Osmaniyye, hele hiç medar-ı istişhad olamaz. Lisanımızın adı herhalde Türkçedir. Üç beş kişi lisanın ismini tebdil etmek iddiasında ne kadar sebat gösterseler bile bütün sekene-i arzın hüsn-i kabulüne mazhar olmayınca, da'vânın hükümsüzlüğü tabiîleşir. Bu lisana efrad-ı ümmet Türkçe diyor. Avrupa, Asya,

[164] Recaizade Ekrem, *Ta'lim-i edebiyyat*, 1330, s. 386.

Afrika, Amerika, Avustralya kıtaatındaki milyonlarca milletler de Türkçe diyor. Öyle ise lisanımız Türkçe imiş. Hattâ bir ecnebiye Türkçe bilir misin diye sorarız. Osmanlıca bilir misin demeyiz. Tekellüm edegeldiğimiz lisanın Arabî, Farisî ile terekküb ve teşekkülü Osmanlıca denmesini iktıza etmez. Ali Şir Nevai'nin divanı elbette manzur-ı âlileri olmuştur. O da Arabî, Farisî ile Türkçeden mürekkebdir. Niçün Osmanlıca demiyoruz da Çağatayca diyoruz. Bugün Kazan'da, Kırım'da, Dağıstan'da, Azerbaycan'da, Hıyve'de, Semerkand'da, Kâşgar'da, Siberya'da dahi Türkçe söyleşiliyor. Anlar dahi lisanlarına hasbe'l-islâmiyye ve sevk-ı ihtilât ile bir haylı Arabî, Farisî kelimat meczetmişler. Şimdi bunların söylediği sözlere veyahud yazdıkları kitablara Osmanlıca mı diyeceğiz. Bana kalırsa Anadolu Türkçesi, Rumeli Türkçesi, Dağıstan Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Semerkand Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Kâşgar Türkçesi demelidir.

Üstad Ekrem verdiği cevapta teşekkür ettikten sonra, Paşa'nın fikirlerini doğru bulduğunu şöyle açıklıyor :

Dekayık-şinas efendimiz! Hâtime-i ihsan-namenizde lisanımıza lisan-ı Osmanî demek doğru olamıyacağına dair irad buyrulan mütalâat bu abd-i hakire de mahz-ı savab göründü. Fi'l-hakika lisan-ı Osmanî ta'biri ma'nâsızdır. Bu irşad-ı âlinize de ansamimi'l-kalb teşekkür ederim [165].

Tanzimatçıların kararsızlığı

Tanzimat, geniş çapta bir ıslâh hareketinin başlıyacağını vadediyordu. Tanzimatçılar hep bu çerçeve içinde kaldılar. İdarede ve politikada olduğu gibi, toplum hayatını ilgilendiren çeşitli işlerde de yıkıcı ve yapıcı olmaktan çok düzeltici olmak istediler.

Zulme haykırır ve istibdada hücum ederken, istibdadın ve keyfe göre idarenin başı olan saltanatı kutsal bir varlık olarak tanıdılar. Baskısından şikâyet ettikleri dine dokunmaktan çekindiler; ondan siyasî faydalar umdular. Hattâ, kara taassuptan kurtulmak istedikleri halde, onun merkezi olan medreseyi yıkmayı düşünmediler. Açtıkları okulların yanında onları da bıraktılar. Yeniyi kurarken eskiye de yer ve değer verdiler.

[165] *Hürriyetifikriyye* dergisi, 1330, sayı 10.

Ancak, bir tepki korkusu ile daima çekingen hareket eden Tanzimatçılar, fikir cephesinde biraz daha ileri gidebildiler. Yeni fikirleri daha cesurca ortaya attılar. Gazetelerin yayın kudretinden faydalanarak halkı hazırlamaya çalıştılar. Böylece, bir halk efkârının meydana gelmesini sağladılar.

Şinasi, halka haklarını göstererek, bunların her zaman, her araçla savunulması gerektiğini anlattı. Şinasi'nin izinde yürüyen Namık Kemal ise, yaptığı şiddetli hücumlarla eski edebiyatı yıkmaya çalıştı. Edebiyatın her türünde ortaya koyduğu eserlerle, yeni edebiyatın örneklerini verdi.

Ancak, bütün gayretleriyle birlikte, başarılacak işlerin çokluğu ve zorluğu, Tanzimatçıları amaçlarına ulaşmaktan alıkoydu. Her cephede koşmak ve her konuda kalem yürütmek zorunda bulunmak yüzünden, başladıklarını eksik bıraktılar. Yaptıklarında tereddütten ve kararsızlıktan kurtulamadılar. Bu kararsızlık, onları çok kere fikirlerinde aykırılığa düşürdü. Ele aldıkları her meselede, elbette tamamiyle yetki sahibi değillerdi. İşte Tanzimatçıların hemen hepsinde görülen ikiliğin sebepleri bunlardır.

Dil bahsinde de böyle oldu. Lisan-ı Türkî mi? Lisan-ı Osmanî mi? Türkçe, Arap ve Fars dillerinin etkisinden büsbütün kurtulabilir mi, kurtulamaz mı? Kurtulması mümkün olsa da faydalı olur mu, olmaz mı? Türkçeye üç dilden birleşmiş bir dil denilir mi, denilmez mi? Üç dilden birleşmiş olması kuvvetine bir tanık sayılır mı, sayılmaz mı?

Tanzimatçıların zihinlerinde yer tutan bu sorular, hiç bir zaman onların hepsinde tam cevabını bulmadı. Cevap verenler de, arasıra birbirine aykırı düşen fikirlerini hattâ aynı yazıda bulundurmaktan kendilerini kurtaramadılar.

Bir kere *lisan-ı Osmanî* ve *edebiyyat-ı Osmaniyye* deyimleri Tanzimatçıların hemen hepsinin yazısında yer tutar. Buna açıkça karşı gelenler, ancak Ali Suavi, Süleyman Paşa ve Şemseddin Sami olmuştur.

Bundan başka, Türkçenin üç dilden birleşmiş bir dil olduğunu da daima tekrarlamışlardır. Buna da en kesin ve en açık itirazda bulunan yine Şemseddin Sami olmuştur. Meselâ Ziya Paşa, evvelce bahsettiğimiz *Şi'r ve inşa* başlıklı yazısında İran edebiyatını taklit eden eski şairleri tenkid ederek, Türk dili ve edebiyatını savunurken, başka bir yazısında : *Her biri bir bahr-ı azîm olan*

üç lisandan mürekkeb olduğu halde Türkçemiz öyle daralmıştır ki.. ibaresini kullanmaktadır.

Namık Kemal, bir yandan İran şivesinden şikâyet ederken, öte yandan da bundan kaçınılamıyacağını kabul eder :

Bahâr-ı dâniş mukaddemesi'nden :

Mütercim Âsım ve Âkif merhumlar belâgatte eslâfı unutturdular. Lisanımızda yeni bir çığır açılmak kabil olduğunu gösterdiler. Fakat yine ikisinin müellefatı ekseriyyet üzere âsâr-ı İraniyye peyrevliğinden hâlî değildir. Hem de bu peyrevlik en i'tina ettikleri eserlerde daha ziyade görülür. Şive-i Acemanenin üdebamız arasında en ziyade menfur olduğu zaman bizim zamanımız iken, yine en mu'teber olan eserlerimizi o şiveden berî görmüyoruz. Cevdet ve Endülüs tarihleri'ne Telemak ve Rumuzü'l-hikem'e Mebâni'l-inşa'daki müsteşhedât-ı cedîdeye dikkat buyurulsun. Farisî elfaz u terakib ve şive-i hayalden ârî hiçbirinde bir sahife bulunabilir mi? Ya bu âsârın müellifi olan üstâdân-ı sahib-kemalden hâme-i edebi ıgtısab etmeğe kim muktedir olur?.

Bu mukaddemat-ı mufassaladan iki netice çıkarmak istiyoruz. Birincisi şive-i İranın lisanımızda mümkin olduğu kadar kılleti ve nekayıs-ı ma'rûfesinden berâatiyle beraber devamında olan zarureti beyan etmektir.

Gerçekten Namık Kemal, dilde sadeleşme gerektiğini kabul etmekle birlikte, Arapça ile Farsçayı dilimiz için bir kuvvet saymıştır. Yukarda kaydettiğimiz *Lisan-ı Osmanînin edebiyyatı hakkında ba'zı mülâhazatı şamildir* başlıklı yazıda şu satırları okuyoruz: *Türkçenin eczâ-yı terkibi olan üç lisan ki, telâffuzda oldukça ittihad bulmuş iken tahrirde hâlâ hey'et-i asliyyelerini muhafaza ediyor. Ekaanîm-i selâse gibi gûya müttehid ve hakikatte zıdd-ı kâmildir.*

Dikkat edilirse görülür ki, Namık Kemal'in şikâyeti, Türkçenin üç dilden birleşmiş olmasında değil, bu üç dilin konuşmada oldukça birleşmiş olduğu halde, yazıda birbirine yabancı kalmış olmasındandır. O, eski edebî nesrin anlaşılmaktan çok uzak olduğunu iddia ederken bunu söylemektedir.

Hattâ, Türkçenin üç dilden birleşmiş olmasını kuvvetine bir delil olarak göstermektedir. Nitekim aynı yazının birkaç yerinde: *Ya edebiyyatımızda böyle üç büyük lisanın muhassenâtı mümtezic... lâkin madem ki eczâ-yı lisanımızın en büyüğü olan Arabîde...* gibi ibarelere rastlamaktayız

Recaizade Ekrem ise, *Ta'lim-i edebiyyatın* sonuna eklediği yazısında: *Bir lisan diğer bir lisanın usûl-i fesahat ve belâgatına tâbi' ve ferman-ber oldukça terakki edemez. Binae'n'aleyh lisan-ı Osmanînin terakkisi dahi kendi istiklâl-i ahrâranesine terk ile olur* cümlesiyle, Türkçenin bağımsız olması gerektiğine işaret ettiği halde, hemen ondan sonraki cümle ile şu tavsiyede bulunur: *Arab ve Acem'in bizde cârî olan kavaidi tefrik ve kavaid-i Türkiyye ile mezcolunmalı ve umumuna kavaid-i Osmaniyye namı verilmeli ve daima o hükümde tutulmalıdır.*

Nihayet şu cümle ile yazısına son verir : *Osmanlılar içün Arabî ve Farisî tahsili elzemdir. Fakat bunlar Osmanlıcayı tahsile medar olur diye değil, müstakil birer lisan olmak üzere ciddî bir yolda ve bir usûl-i muttaride ve müstahsene tahtında tedris ve ta'lim olunmalıdır.*

Muallim Naci'nin dil bahsindeki fikirleri de oldukça dağınıktır. O, bir yandan *lisan-ı Osmanî* deyimini kullanırken, öte yandan da Türkçenin bağımsızlığını ve saflığını savunur.

İntikad adlı eserciğinden şu satırları alıyoruz :

Biz demek istiyoruz ki, lisanımız hiç bir lisanın kavaid ü şivesine ittibâa mecbur değildir. Osmanlı lisanı başlıbaşına bir lisandır. İçinde elsine-i sâire lûgatları bulunması bu müddeâya kat'iyye'n münâfi düşmez. Her lisan diğerinden istiâne edegelmiştir. Biz de istiâne ederiz. Fakat aldığımız kelimeleri zevkımıza tevfika'n isti'mal eyleriz. Bir dereceye kadar imlâ hususunda da keyif bizimdir.

Muallim Naci bu satırlardan sonra, Avrupalıların Lâtin ve Yunan dillerinden aldıkları kelimeleri az çok değiştirerek dillerine malettiklerini, kullandıkları şekle göre artık o kelimenin Lâtincelikten çıktığını, bizim ise Arapça ve Farsçadan aldığımız kelimeleri olduğu gibi kullandığımızı kaydederek şu cümleyi ekliyor :

Binae'n'aleyh bizce kavaid-i Arabiyye ve Farisiyyeyi lüzumu kadar tahsile ihtiyac-ı kat'î vardır. Türkçeyi doğru yazmak başka türlü kabil olamaz.

Bu konuda, en gerçek fikirleri ortaya koyan Şemseddin Sami'de bile bu ikilik göze çarpar. O, üç dilden birleşmiş bir dil olamıyacağını savunur, Arapça ve Farsça kelimelerin yerine Türkçelerinin kullanılmasını ileri sürerken, bazı yazılarında, meselâ *Sabah* gazetesinin 14 Ağustos 1898 tarihli sayısındaki

yazısında, Türkçenin Arapça ve Farsçadan büsbütün ayrılamıyacağını söyler.

Bütün tereddütleri ve kararsızlıklarıyle birlikte, bu düşüncelerin o zaman için büyük bir değeri ve önemi vardır. Ancak bunlar, bazı fikir adamlarının düşüncelerini belirten yazılar halinde fazla yankı uyandırmadan gazete ve dergi sütunlarında kalmıştır.

Gazetelerin dili

Gazete ve dergiler de *Tercemânıahval* ile *Mecmuafünûn*'dan sonra, ilk sayılarında, *Muhbir* ve *Sabah*'ı takip ederek sade bir dil kullanacaklarını önemle kaydederler.

1868 (7 şaban 1285) de ikinci defa çıkmağa başlıyan *Terakki* gazetesinin birinci sayısında, gazetenin basıldığı "Cemiyyet-i İlmiyye-i Osmaniyye" basımevinin müdürü Filip imzasiyle çıkan *Hasbıhal* başlıklı önsözde şu satırlar görülüyor.

Ey muharrir beyler, efendiler. Siz de avâmın anlıyacağı lisan üzre mahsûlât-ı fikriyyenizi sahâyife dökmeğe çabalayınız. O ibârât-ı münşiyâne ve terâkîb-i kâtibâneyi kalem odalarında icra ediniz. Ittıla'-ı hakaayik-ı hâle ekseri o ibârat bir sedd-i sedîd oluyor ki, o seddi geçememekten dolayı erbâb-ı mutâlâa olduğu yerde kalıyor.

Basiret gazetesinin 5 zi'l-hıcce 1286 (1869) tarihli 33. sayısında, S ü l e y m a n H a y r i imzasıyle çıkan bir yazıda, gazete okuyarak havadis öğrenmeğe hevesli olup da "çaparız" sözleri sökemediği için okuduğu gazetenin ne dediğini anlamaktan yoksun olanlardan bahsedildikten sonra, herkesin anlıyabileceği bir dille yazmalarının gazetecilere ilân ve ihtar edilmesi istenilerek şöyle denilmektedir:

Gazetecilerin vazifesi herkese usûl-i kitabet öğretmek olmayup baz'ı malûmatı havî havadis vermektir. Ve verdiği havadisi her gazete okuyabilenlere öğretmetmektir. Ya'ni çat pat ibareyi sökenler bile okuyup anlasınlar. "Aman birşey anlamadıktan sonra ne okuyayım" dedirtmesinler, tâ ki yazdıklarını âvama anlatmağa gayret etsinler.

1878 (1 zilhicce 1296) de çıkan *Mecmuaiulûm*'un ilk sayısında, Cem'iyyet-i İlmiyye'nin tüzüğü yayımlanmakta ve bu tüzüğün beşinci maddesi şu cümle ile belirtilmektedir :

Müellefât-ı cedideden yeniden terceme ve tahrir olunacakların avâmın da -mümkin mertebe- anlıyacağı surette açık ve sade olmasına gayret ve i'tina olunacaktır.

1884 tarihlerinde Muallim Naci tarafından çıkarılan *Âfak* dergisinin ilk sayısının önsözünde şu satırlar görülmektedir :

Mukaddeme yapmak içün münşiyâne söz aramaz isek ma'zûruz. Biz sade yolda yazılan şeyleri sevenlerdeniz.

Her kangı bir dil-âgâha müracaat etsek -hükm-i zaman ne demek olduğunu bileceği içün- hiç şübhe etmeyiz ki kendimizle hem'-efkâr buluruz.

Amma ba'zı kudemâ-pesendan bulunup da "bu mukaddeme belîgaane olmadı" diyecekmiş, ne beis var; i'tikadımız za'f ile ma'yub değildir ki öyle sözlerden tezelzüle uğrasın.

Âfak namıyle şu mecmua-i mevkuteyi elimizden geldiği kadar umuma hidmet etmek içün te'sis ediyoruz. Kullanacağımız lisan, lisan-ı zaman olacak. Öyle ise sade güzel elbise-i kâtibâne giyinmiş bir efendinin başına mükellef bir tâc-ı Keyânî giydirmek kabilinden olarak böyle bir mecmuaya -elimizden gelse bile- Veysiyâne mukaddeme yazmak ne lâzım!.

"Mukaddeme nasıl olursa olsun münderecâta bakalım" diyenlere hak veririz. Mecmuamıza mütâlâasından istifade olunacak şeyler dercetmeğe çalışmaktan hâlî kalmıyacağız. Şayed rağbet göremez isek bir hayli arkadaşlarımız gibi biz de verâ-yi perde-i hafâya pek kolay çekilebiliriz.

Pek kavî olarak ümid ettiğimiz vechile mazhar-ı rağbet ve muavenet olur isek ne büyük iftihar!...

Gazete ve dergilerde yer alan yazılardan hepsinin, bu önsözlerdeki dileklere uygun olarak sade bir dille kaleme alındığı söylenemez. Ancak bu dilekler, sade dile karşı başlıyan isteğin gittikçe artmakta olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Resmî teşebbüsler

Âlî Paşa Hariciye nezaretinde bulunduğu sırada, kâtipleri bir türlü sade ve açık yazmağa alıştıramamış, nihayet yazılacak yazıların Fransızca olarak kaleme alındıktan sonra olduğu gibi Türkçeye çevrilmesini emretmek zorunda kalmış.

Basiret gazetesinde H a y r e d d i n imzasiyle çıkan bir yazıdan aldığımız şu cümle bunu açıkça göstermektedir :

Fuad Paşa merhumun mukarrerât-ı resmiyyeyi bi'l-cümle zevâyid ü haşviyyattan vâreste bir kaide tahtına vaz'etmek üzere sarf-ı sa'y ü ikdan etmiş olduğu ve hâlâ mesned-nişîn-i sadâret-i uzmâ olan zât-ı fetânet-simâtın (yani Âlî Paşa'nın) *dahi bu yolda mukarrerâtın evvelce Fransız lisanında kaleme alındıktan sonra ayniyle ve kalıbıyle Türkçeye ifrag olunmasını tecviz buyurduklarını işitmiş olduğumuzdan nâşî bu babda serbestçe beyân-ı efkâr etmeğe mücaseret eyledik* [166].

Son devrin sadrâzamlarından Said Paşa da sadâreti zamanında, devlet dilini sadeleştirmek istediğini, *Hâtırat*'ında şu satırlarla kaydeder :

Lisânımızın ıslâhına üdebâ-yı asır himmet etmekte iseler de bu hususun himmet-i hükûmete muhtac cihetleri de vardır. Ezcümle kitâbet-i resmiyyede hâlâ cümel-i müselsele ve edevât ü ta'birât-ı zâide isti'mal olunduğu halde hükûmet bu üslûb-ı tahrîre muhalefet etmiyor. Bu ise lisan-ı hükûmette şart-ı a'zam olan vuzûh-ı ifadeye bedel, mükâtebâtı muğlak, muakkad ve tafsilât ü te'vilât-ı muhtelefeye mütehammil bir hale koymakta, ale'l-husus mecâlis-i devlette geçen mübâhasâtı minhaysi hiye hiye zabtetmek kabil olamamaktadır. Muharrerât-ı dîvâniyyede üslûb-ı kadim terkolunmak ve bir de bulunduğumuz asr-ı medeniyyete, hukuk-ı beşere mugayır olan elkab ü elfâz-ı rıkkiyyet-kârâne lâğvile, herkesin mâfevkine ihtirâmâtı ve akrânına mürââtı, mütemeddin milletlerin i'tibar eyledikleri usûl-i meşrua dairesinde kalmak ve aklâm-ı hükûmeti bu hususlara mecbur eylemek, vesâit-i ilmiyyeden ziyade bir nizam te'sis ü neşri vasıtasiyle hâsıl olur. Erbâbiyle bi'l-müzakere, o yolda lâyiha-i nizâmiyye kaleme alınup Bâbıâlî'ye verilmesini Maarif Nâzırı Mustafa Paşa'ya [167] *havâle eyledim. Tahsil-i neticeye vakit müsaid olamadı* [168].

Okullarda sade dil öğretilmesi hakkında 1894 (7 mayıs 1310) tarihinde Manastır idadisi müdürlüğüne gönderilmiş olan genelge önemle kayda değer :

166 *Basiret*, 1870 (27 temmuz), s. 129.
167 (1881-1885) de Maarif Nâzırı bulunan Mustafa Paşa.
168 Said Paşa, *Hâtırat*, c. I, s. 217-218.

Kelâmın kaide-i fesahate mutabık olabilmesi, şerâit-i sâire ile beraber ünsiyyet olunmıyan lûgatlerden mürekkeb olmamasına mütevakkıf olup, Arabî ve Farisî lûgatlerin kâffesi lisan-ı kitâbette isti'mal olunduğu surette gayr-ı me'nus birçok lûgatlere tesadüf edileceği ve mümkin mertebe Türkçe lûgatler kullanılarak açık yazılmış olan ibarelerden meram ü maksad tamamiyle anlaşılup bu yoldaki sözlerde daha ziyade selâset bulunacağı bedîhîdir. Bundan evvelki Osmanlı müellifleri, maksad ü meramlarının kolayca anlaşılması cihetine gitmeyüp, Arabî ve Farisî lisanlarından ne kadar çok lûgat bildiklerini göstermeyi hüner ve ma'rifet zannetmiş ve lisanımızda pek çok var iken kullanılmayup, ezcümle "taş" lûgati yerine Istanbul ahalisinden pek çok kimsenin mechulü olan "seng" veyahud "hacer" lûgatinin isti'mal olunmasını muvafık-ı zerafet addeylemişlerdir. Bu hal ise birçok mazarratiyle beraber lisanımızda esase'n mevcud olan bir hayli lûgatlerin terk ü nisyan olunmasını mucib olup, kitabet içün Istanbul ahalisinin söylemekte olduğu lisanın esas ittihaziyle ibarelerin gayet açık ve sade bulunması ve isti'mal olunan lûgatlerin mümkin mertebe Türkçe olması her halde faideli olacağı meydandadır. Arabî lûgatleri Arablar içün ve Farisî lûgatleri İranîler içün me'nus ve ma'lûm ise de, Istanbul ahalisince işbu iki lisandan ma'lûm olan lûgatler pek az olduğundan, bunlardan Istanbul ahalisinin daha çocuk iken analarından ve babalarından işidüp öğrendiği lûgatler lisan-ı Osmanîde me'nus ve bunun haricindekiler gayr-ı me'nus addolunmalıdır. Mekâtib-i Osmaniyyede Arabî ve Farisî lisanları lüzum-ı hakikîye mebni tedris olunmakta ise de, bunlar Kur'an-ı Kerim-i dürüst okuyabilmek ve yeni ihtira' olunan ba'zı eşya ve sıfâta isim ve ıstılâh vaz'etmek ve fünûn-ı mevcude ıstılâhatını anlıyabilmek ve icabında işbu iki lisan üzerine yazılmış kitabları mütalâaya muktedir olmak maksadıyla olup, yohsa her Arabî ve Farisî lûgatini Türkçede isti'mal eylemek niyyetiyle değildir. Kitabetten maksad, meramı güzelce tahrire'n anlatmak olup, bu maksada nâiliyyet ise kullanılan lûgatlerin gayet me'nus olmalarına mütevakkıf olup ve gayr-ı me'nus lûgatler isti'malinde okuyan ve dinleyen her ne kadar anlasa bile te'siri pek az görülür. Meselâ babasına "babacığım" diye hıtab eden bir çocuğun şu sade ifade-i ma'sûmânesi kalbine te'sir edeceği derkâr iken, "pederi vâlâ-güherim" ta'birine tahvilinde babası anlasa bile te'siri pek az görülür. Bundan başka kitab ve saire gibi nâfi' şeyler tercemesinde ifade ne kadar

vâzıh ve sade olursa anlıyanların miktarı o kadar ziyade olacağından faidesi o derece taammüm etmiş olur. İşte bunun içün tahrire'n ifade-i meram eylemek istenilince, gayet basit tarzın ve bir üslûb-ı sadenin ihtiyariyle gayr-ı me'nus lûgat isti'malinden kat'iyye'n içtinab edilmelidir. Şimdiye kadar bu usûle riayet edilmeyüp lûgat-ı Arabiyye ve Farisiyyenin heman cümlesi kitâbet-i Osmaniyyede isti'mal olunmuş ve bu da lisan-ı Osmanînin vaz'iyyetini güçleştirmiş ve halbuki elsine-i sâire eshâbı heman bir iki sene tahsilden sonra cerîde okuyup anlıyacak derecede lisanını öğrenebildiği halde, lisanımızın o derece tahsili bir hayli zamana mütevakkıf kalmıştır. Eski müelliflerle bunların mesleğini ta'dile'n kabul eden yeni müelliflerin âsârı birçok Arabî ve Farisî lûgatlerden mürekkeb bulunmasına nazara'n kitabet içün hiç bir vechile nümune ittihâzına şayan olamıyacağından şakirdâna bu kabil eserler gösterilmeyüp mümkin olduğu kadar Türkçe açık ibareler okutturulup yazdırılması hususunun kitabet hâcelerine tenbihi siyâkında terkîm-ı şukkaya ibtidar kılındı[169].

Yine aynı tarihlerde Maarif Nezaretinden Mabeyn Başkâtipliğine şu cevap yazısı gönderilmiştir:

Lisan-ı Osmanînin ıslâhı içün Anadolu'nun ba'zı mahallerince müsta'mel ve cihat-ı sairece mechûl olan elfazın neşrinde melhuz bulunan muhassenata mebni bunların mekâtib muallimleri tarafından birer cetvele kayd ü zabtile buraya irsali akdemce Bâbıâliden nezaret-i âcizîye bildirildiği arz ve iş'ar-ı sâmî-i sadaret-penahîden ma'lûm-ı âlî olup ancak cem'iyeyt-i ilmiyyeler teşekkül etmeyince ıslâh-ı lisan maddesi husule gelemiyeceğine nazara'n bu babda ne yolda talimat verilmiş olduğunun ve vaktiyle ıslâh-ı lisan içün öyle bir cem'iyyet teşekkül etmiş olmasiyle mezkûr cem'iyyetin ne suretle teşekkül edüp ne gibi icraât u muamelâtda bulunduğunun arz-ı hâk-i pay-ı âlî kılınması muktazay-ı emr ü irade-i seniyye-i Hazret-i Hilâfetpenahîden mübellağ 19 eylül 1310 tarihli ve 2738 numaralı tezkire-i hususiyye-i âsâfaneleri mütalâa-güzar-ı âcizî oldu. Buna dair Nezaret-i âcizîye tebliğ olunup bir sureti melfufe'n arzolunan tezkere-i sâmîyede lisan-ı Osmanînin aslı olan Türkçeye mensub ekser-i lûgat suret-i umumiyyede ma'lûm olmadığından bunların ba'zılarının yerine Arabî ve Farisî kelimeler alınmış ve bunların delâlet ettiği ma'nâyı ifade

[169] Fuat Köprülü, *Millî edebiyat cereyanının ilk mübeşşirleri*, İst. 1928, s. 46.

içün kütüb-i lûgaviyyede besâıtın fıkdanı hasebiyle Arabî ve Farisî ibareler ihtiyar edilmekte bulunmuş olmasından dolayı vilâyat-ı ma'-lûmede bulunan mekâtib-i rüştiyye ve i'dadiyye me'murin ü muallimini taraflarından oralarca müsta'mel olup cihat-ı sairece mechûl ve lisan-ı Arabî ve Farisîden mukabili gayr-ı me'huz lûgaat-ı Türkiyye'-nin bi't-tedkik neşredilmek üzere huruf-ı heca tertibiyle zabt u tahrir olunarak peyderpey nezaret-i âcizîye irsali hakkında maarif müdürlerine icra-yı vasâyâ olunması iş'ar kılınmış ve nezaret-i âcizîden de Anadolu vilâyat-ı şâhanesi maarif müdürlerine işbu iş'ar-ı sâmî ayne'n tebliğ kılınmakla bi'l-iktifa bu babda ayrıca ta'limat ve sair yolda tebligat ilâve olunmamıştır. Sâye-i terakkiyyat-vâye-i Hazret-i Zıllu'llâhîde yevme'n fe yevme'n meşhud-ı uyûn-ı ibtihac olmakta bulunan terakkiyyat-ı mütevaliye neticesi olarak lisan-ı Osmanî dahi peyderpey ve tabiî olarak kesb-i mükemmeliyyet eylemekte bulunduğundan bir de lisanın ıslâhı içün ayrıca cemiyyet-i ilmiyyeler teşkilile bu hususla teveggule ihtiyac olmadığı gibi Nezaret-i âcizîce dahi bu yolda hiçbir tasavvur u teşebbüs mevcud olmayup maarif müdürlerine işbu tebligatın ifasından iki ay mürur ettiği halde hiçbir taraftan bir gûne cevab u mütalâa zuhur etmemesine nazara'n mahallerince de bunun pek de kabil-i icra bir şey olmadığı kesdirilerek çokluk nazar-ı ehemmiyyet ü i'tinaya alınmadığı ve bina-e'n'aleyh ma'lûmat-ı matlûbenin cem' ü telfikına teşebbüs olunmadığı anlaşılıyor. Vaktile cem'iyyet-i ilmiyye teşekkül etmiş olması bahsine gelince 1281 sene-i hicriyyesinde Münif Paşa Hazretleri taht-ı riyasetinde müteveffa Pertev Paşa ve saireden mürekkeb bâ irade-i seniyye bir cem'iyyet teşkil olunarak te'lif ü terceme vazifelerile tavzif olunmuş ise de cemiyet-i mebhuseden hiçbir istifade hâsıl olamamasına mebni bi't-tabi' dağılmış ve muahhara'n 1286 sene-i hicriyyesinde tanzim ü neşrolunup Düstur'un ikinci cildinde münderic bulunan Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi'nin 134 üncü maddesi mucebince Meclis-i Maarifin daire-i ilmiyyesi mekâtib-i umumiyyeye muktazi kütüb ü resail ile lisan-ı Türkîde fünun-ı mütenevviaya dair lâzım gelen kitabları vaktile ve sırasile te'lif ü terceme etmek ve ettirmek ve icabına göre gazetelerle ve ilânat-ı saire ile ehl ü erbabını bularak ve yahud cem'iyyetler yaparak husul-i maksada sa'y eylemek gibi vezaifle mükellef olduğundan meclis-i mezkûr ma'rifetiyle 1287 sene-i hicriyyesinde bir te'lif ü terceme nizamnamesi kaleme alınup bâirade-i seniyye neşrolunmuş ve fakat bu nizam-name hükümünce kabul ve tasdik olunan

âsar eshabına i'ta olunacak mükâfat-ı nakdiyyeye karşılık olarak tahsis olunan mebaliğin müteakibe'n bütçeden tenzili münasebetile bir iki nevi' kitabdan başka bir semere meydana gelemiyerek sâlifü'l-arz te'lif ü terceme nizamnamesi de metrûk kalmıştır. O tarihten sonra cem'iyyet-i ilmiyye tarzında başka hey'et teşekkül ettiği hakkında bir gûne ma'lûmat-ı kaydiyyeye dest-res olunamadığı misillû bâlâda arzolunduğu vechile haliye'n dahi o yolda cem'iyyât-ı ilmiyye teşkili hakkında Nezaret-i âcizîce esase'n bir lüzum ve tasavvur olmadığı muhat-ı ilm-i âlî buyuruldukta ol babda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.[170]

6 Rebiü'l-âhır 1312 ve
24 Eylül 1310

Maarif Nâzırı
Zühdü

Bu yazıdan anlaşıldığı gibi, Anadolu'nun bazı yerlerinde kullanılan, fakat başka yerlerde bilinmiyen Türkçe kelimelerin öğretmenler tarafından toplanarak, yayımlanmak üzere İstanbul'a gönderilmesi Bâbıâli'den Maarif Nezareti'ne yazılıyor. Aynı zamanda Mabeyn'e de bildiriliyor. Bu işin sonucunu merak eden II. Abdülhamit, bilim kurulları olmadan "ıslâh-ı lisan" işi başarılamıyacağına göre, bu yolda ne gibi talimat verilmiş olduğunu, vaktiyle "ıslâh-ı lisan" için meydana getirilen kurumun ne yaptığını Maarif Nezareti'nden sorduruyor. Maarif Nezareti, Bâbıâli'nin emrini maarif müdürlerine bildirmekle yetindiğini, "saye-i Şahanede" Osmanlıca gün geçtikçe olgunluk kazandığından, "ıslâh-ı lisan" için ayrıca bilim kurumları meydana getirmeğe ve bu işlerle uğraşmağa ihtiyaç olmadığını, Nezaretçe de bu yolda hiçbir şey düşünülmediğini, teşebbüste de bulunulmadığını, maarif müdürlerine bu emrin gönderilmesinden iki ay geçtiği halde hiçbir taraftan cevap gelmediğine göre, bunun pek de yapılır bir iş olmadığı kestirilerek önem verilmediğinin anlaşıldığını bildiriyor.

Bilim kurumları bahsine gelince, 1281 de telif ve tercüme işleri ile uğraşmak üzere bir kurum meydana getirilmişse de, bu kurumun hiçbir iş görmediğini, sonradan 1286 da "Meclis-i Maarif Daire-i

[170] *Türk Dili* dergisi, Ankara 1955, C. IV, sayı 47.

İlmiyyesi" kurulunca, okullar için gereken kitapları telif ve tercüme ettirmek gibi işlerle bu dairenin görevlendirildiğini, fakat eser sahiplerine verilecek paraya karşılık olmak üzere konulan ödenek bütçeden çıkarıldığı için, birkaç kitaptan başka bir şey meydana getirilemediğini, nizamnamenin de öylece bırakıldığını itiraf ediyor. Son olarak da, bilim kurumları meydana getirilmesinin gerekli olmadığını söyliyor.

TANZİMAT DEVRİNDE ÇEŞİTLİ MESELELER

İmlâ meselesi

Sadelik, dil dâvasının ancak bir yüzü idi. Asıl dâva, imlâsı, alfabesi, sözlüğü, grameri ve terimleri ile Osmanlıcanın medenî bir dil olmak bakımından yetmezliği idi. Bütün fikir ve kalem sahipleri, aralarındaki düşünce ayrılığı ne olursa olsun, bu noktada birleşmişlerdi.

Tam bir kargaşalık içinde bulunan imlâ, çözülmesi gereken meselelerin başında geliyordu. Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa, Ahmed Mithat, Şemseddin Sami ve Muallim Naci, dile ve edebiyata ait daha önce bahsettiğimiz yazılarında bu konuya önemle dokunmuşlardır. Ancak bu yazılarda, imlâ meselesi bilimsel bir konu olarak incelenmekten çok imlânın bozukluğu bir şikâyet halinde ileri sürülmekte ve yazının belirli ve esaslı bir kurala bağlanması gerektiği belirtilmektedir. Devrin kültür ıstırabını belirten bu genel şikâyetleri ve dilekleri bir tarafa bırakacak olursak, bu konu üzerindeki fikir sahiplerini ikiye ayırabiliriz :

a - İmlâyı düzeltmek için belirli bir çare gösteren ve tedbir tavsiye edenler.

b - İmlânın düzeltilmesi mümkün olmadığına inananlar ve kestirme bir çare olmak üzere yeni bir harf sisteminin kabulünü istiyenler.

İkinciyi ayrı bir bahis olarak ele almak üzere, imlâyı düzeltmek hakkında belirli bir çare tavsiye edenlerin düşüncelerinden bahsedelim.

Mecmuaiulûm'da çıkan *Meşveret* adlı ve Muhsin imzalı bir esercik bunlardan biridir. *Mecmuaiulûm*, bu eserciği okuyuculara sunmak üzere yazdığı yazıda, Kâtib Çelebi'nin bir eserini imlâ bakımından tenkit ediyor ve Kâtib Çelebi'nin, Türkçe kelimelerin imlâsında belirli bir kurala uymadığına işaret ederek: *Pek a'lâ! Bu mübayenet ü zıddıyyet Kâtib Çelebi'ye mi mahsustur?* dedikten sonra şu cevabı veriyor :

Hayır. Birçok şeylerimiz gibi lisanımız ve hususâ imlâmız dahi vaktiyle kavaid-i mazbuta altına alınamadığından, eslâf ü ahlâftan hemen her biri, işine gelen yahud rastgele önüne çıkan turuk-ı mütehalifeye sülûk ide ide şu mübayenet meydana gelmiş ve bugün bile hem de daha şedid bir surette hükmünü icra eylemekte bulunmuştur.

Şimdiye kadar bu illet teşhis edilmemiş mi? Devası aranılmamış mı? Bir çare bulunmamış mı?

Erbab-ı akl ü iz'an, illeti teşhiste ihtimam buyurdukları misillû, ilâcı babında da ikdam etmiş ve hattâ içlerinden birisi bir mekân-ı mazîkta iken risale-i âtiyeyi tahrir ü tab'a bile kıyam eylemiştir [171].

Bu satırları *Meşveret* başlıklı esercik takip etmektedir. Eser sahibi önsözde, imlâmızdaki kararsızlıktan şikâyet ettikten sonra, bir "meşveret" kapısı açılmasını teklif ederek, fikir ve kalem sahiplerini düşüncelerini bildirmeğe çağırıyor ve eserciğini bu yolda yapılacak tartışmaya bir yol hazırlamak üzere kaleme aldığını kaydederek kendi düşüncelerini açıklıyor :

a - Kullanmakta olduğumuz Arapça ve Farsça kelimeler dilimizin malıdır. Bunun dışında kalan, *Kamus* ve *Burhan* gibi Arap ve Fars sözlüklerini dolduran yabancı kelimeler Osmanlıca değildir.

b - Arapça ve Farsça kelimelerin imlâsı ve söylenişi değiştirilebilir. Bunlar sözlüklere de böyle geçmelidir. Meselâ "kösele, kâgir, divit, eleğimsağma" kelimelerini böylece kaydetmeli ve bunların aslının "gâvsâle, kârgir, devât, alâimüssema" olduğunu düşünmemelidir.

c - Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalarda fesahate aykırı sayılan değişiklikler hoş görülmeli, sıfat tamlamalarında "mutabakat" aranmamalıdır.

ç - Has isimlere bağlanan edatlar ayrı yazılmalıdır. Meselâ : "Bâbıâlî de" gibi.

d - Kelimenin son hecesinin harekesi "sakil" üstün olduğu takdirde bu hareke "ه" ile değil, "ا" ile belirtilmelidir. Meselâ: وارسه kelimesi وارسا şeklinde yazılmalıdır.

e - Dilde kullanılmıyan garip kelime ve tamlamalardan kaçınılmalıdır.

[171] *Mecmuaiulûm*, 1878 (15 zilhicce 1296), sayı 2.

Ahmed Mithat imlâ meselesini ayrıca ele almış, ilk öğretim için yazdığı ve *Medrese-i Süleymaniyye* başlığı altında *Tercemanıhakikat*'te yayınladığı *Rehnümâ-yı muallimin*, de bu konu üzerinde durmuştur[172].

Ona göre, Türkçe kelimeleri söylenişe göre yazabilmek için 41 harfe ihtiyaç vardır. *Rehnümâ-yı muallimin*'de, dört türlü okunan "ڭ" harfinden bahsederken şu satırlarla fikrini açıklamaktadır:

Hattâ bihakkı'n mükemmel bir hurûf-ı hecâ-yi Osmanî tertibi lâzım gelince, yalnız bunların değil "قوغمق" ve "اوغمق" lâfzında olarak "و" gibi okunan "غ" ve "ظ" gibi okunan "ض" ile "د" gibi okunan "ض" ı fark edecek bir işaret ve "د" gibi okunan "ط" ile asıl kendi sadasında okunan "ط" harfini farkedecek bir alâmet koymak lâzım geldikten mâada kilim ma'nâsına olan "خالى" ile boş ma'nâsına olan "خالى" kelimelerinde olan kalın ve ince "ل" farkını göstermek ve bâhusus "غنچه" kelimesinde olan "غ" ile "اغور" ve "اغيار" kelimelerinde olan غ harfinin aralarını buldurmak dahi lâzım gelir. Bu halde asıl hurûf-ı hecâ-yi Osmanî 41 e kadar vardırılmak ıktıza eder. Ancak lisanın bu derecelere kadar ikmaline heman şimdiden girişmek pek çok kimselerin zihinlerine sığdıramıyacakları bir mükemmeliyyet olacağından işin bu cihetine kadar sarf-ı himmet vazifesi ahlâfa terkolunmuştur[173].

Ahmed Mithat imlâ hakkındaki düşüncelerini *Tercemanıhakikat* gazetesinde çıkan ayrı üç yazı ile de tekrarlamaktadır[174]. Bu yazılar, Nabizade Nâzım'la Reşad ve Nevzad'ın *Mürüvvet* gazetesinde çıkan yazılarına cevap teşkil eder.

Reşad, *Lisan ve edebiyyat* başlıklı yazısında imlânın düzensizliğinden şikâyet ederek, bu gidişle Türkçe okuyup yazmayı da kaybedeceğimizden korkulacağını, herşeyden önce Türkçe bir sözlükle gramer kitabına ihtiyaç bulunduğunu, elde bulunan kitapların hiçbirinin ihtiyacı karşılamağa yetmediğini, bu gibi

[172] *Tercemanıhakikat, Medrese-i Süleymaniyye*, ilk yazı 30 nisan 1888, sayı 2973 de; bunu takip eden yazılar 2974, 2975, 2976, 2977, 2980, 2982 ve 2983 sayılı nüshalarda. Bu yazılar ayrıca *Medrese-i Süleymaniyye "Rehnüma-yı muallimin"* adı altında kitap halinde toplanmıştır. İst. 1305.

[173] Ahmed Mithat, *Medrese-i Süleymaniyye "Rehnüma-yı muallimin"* İst. 1305, s. 10.

[174] *Tercemanıhakikat*, 6/9/28 haziran 1888.

eserlerin bir kişi tarafından değil bir dernek tarafından meydana getirilebileceğini ileri sürerek bir "Encümen-i edebî" kurulmasını istiyor[175].

Nabizade Nâzım aynı dergide *Lisan ve edebiyyat* başlıklı yazısiyle şu cevabı veriyor :

Şîve içün kavaid icadı mümkin olmadığı gibi imlâ içün de mümkin değildir. Ya'ni şu kelimeyi mutlak böyle yazacaksınız diye bir şey uydurmak abestir. İmlâyı tekellüm ve isti'mal ta'yin eder. Meselâ eskiden bizde bir sağır "ڭ" varmış. Telâffuzu dahi "ڭ" ile "ن" arasında imiş. Fakat biz şimdi onu "ن" gibi okuyoruz. Bu halde "ن" varken sağır "ڭ"e ihtiyaç görmüyoruz da "بیلیرمیسك" yerine "بیلیرمیسین" yazmak istiyoruz. Ve kezalik "بیلورسیسك" yazmıyoruz da "بیلیرمیسین" yazıyoruz. "قپو" yazıp ta "قاپو", "بکا" yazıp ta "بانا", "بشقه" yazıp ta "باشقه", "قنغی" yazıp ta "هانکی" okumak gibi zevzekliklere hâlâ niçün i'tibar edelim? Yazı okumak için kullanılır. Okumadığımız şeyi yazmakta ve yazmadığımız şeyi okumakta ma'nâ nedir? İmlâyı telâffuza tevfik etmek lisanın izmihlâline hidmet değildir. İmlâya bir encümen tarafından kavaid koymakta ise kavaid-i tabiatı beyhude icbara çalışmak var. Arabdan, Garbdan veya Acemden nereden olursa olsun lisanımıza dahil olan her söz Osmanlı tâbiiyyetine girmiştir. Osmanlı ahkâm ve kavaidine tâbi' olur. Kendi şekil ve hükümlerini muhafazaya hakları kalmamıştır. Biz onları istediğimiz gibi kullanırız. Encümen-i edebînin bu hakka müdahalesi garib olur. Bir kelimeyi tasarruf bir imlâyı kabul halkın hakkıdır ki te'sirat-ı tabiiyyeden gayrı hiçbir kaideye tâbi' ve mahkûm olamaz. Halk dediğimiz ise Payitaht'ın kısm-ı fasihıdır. Bu kısmın suret-i telâffuzu kaidedir. Değiştirilemez. Halk başka söyler, üdebâ başka yazarsa nasıl olur ya? Teşkili arzu olunan Encümen-i üdebâ kendi kavaid icadına değil, kavaid-i lisaniyyeyi kayd ü cem'e dikkat etmelidir[176].

Ahmed Mithat, *Tercemanıhakikat*'te yukarda bahsi geçen üç yazı ile bunlara cevap vererek imlâ hakkındaki düşüncelerini açıklıyor. Ona göre imlâda yapılacak düzeltme işi ancak "sâfi Osmanlı imlâsı" çerçevesi içinde kalmalı ve Arapça kelimelere dokunmamalıdır. Son yazısında maksadını şu cümlelerle açıklıyor:

[175] *Mürüvvet*, 1888 (4 mayıs 1304), sayı 59.
[176] *Mürüvvet*, 1888 (13 mayıs 1304), sayı 68.

Arabîye A'rab, Farisîye A'cam varsınlar diyeceklerini desinler. Biz bu iki lisanın lûgatinden aldığımız şeylerin imlâlarını yine almış bulunduğumuz surette muhafazaya mecburuz...

Fakat "i'lâm", "ta'lim", "muharebe", "hesab", "içtima," "inkisar", "tefekkür", "temâruz", "istihrac" ve bunların lüzumuna göre ism-i fâilleri, ism-i mef'ullleri isti'mal olunacaklar ve olunagideceklerdir. Tagyir-i imlâlarına da bizce imkân yoktur.[177]

Bahse Ismaî imzasiyle Mısır'dan *Tercemanıhakikat*'e mektuplar yazan bir zat da karışmıştır. İmlâ hakkında yazdığı yazıların birinde[178], Türkçenin söylenişe göre yazılabilmesi için 65 harfe ihtiyaç olduğunu kaydetmekte, fakat bu iddiayı ileri sürerken neye dayandığını açıklamamaktadır.

*

Yazıda noktalama işaretlerinin kullanılması hakkında, haftalık *İstanbul* gazetesinin 18 cümade'l-âhire 1269 tarihli 10. sayısında imzasız bir yazı görülmektedir. Yazı sahibi, yabancı dillerde kullanılan işaretlerden bahsederek, bu işaretlerin yazımızda bulunmamasının bir eksiklik olduğunu belirtmekte, bu konuda bir kitapçığın meydana getirilip gazetelerde yayınlanmasını tavsiye etmektedir.

Şemseddin Sami'nin *Usûl-i tenkıt ve tertib* adlı eserini bu konuda yazılan ilk kitap olarak kaydetmeliyiz (İst. 1303).

Alfabe meselesi

Bu meseleye ilk defa dokunan ve bu konu üzerindeki düşüncelerini bir konferansla açıklıyan Münif Efendi (Paşa) olmuştur. Münif Efendi'nin Cemiyyet-i İlmiyye-i Osmaniyye'de 1862 (13 zi'l-ka'de 1278) tarihinde vermiş olduğu konferanstan (telâffuz eylediği makale) şu satırları alıyoruz :

Elyövm müsta'mel olan yazılarımıza hareke konulmak âdet olmadığından, her kelimenin beş on suretle okunmağa kabiliyyeti olup, şu mahzurun def'i içün bilfarz lisan-ı Arabda mevcud harekât isti'mal olunsa dahi husûl-i maksada kâfi olamıyacağı derkârdır.

[177] *Tercemanıhakikat*, 28 haziran 1888, sayı 3007.
[178] *Tercemanıhakikat*, 27 haziran 1888, sayı 3006.

Eğerçi erbabı ellerine aldıkları yazıyı kemal-i sühulet ve sür'atle okuyabilirlerse de bu derece meleke tahsili, kesret-i iştigalden nâşî kelimâtın suver-i tahririyyesiyle kesb-i ülfet ü muvaneset olunarak ma'nâsı ma'lûm olduğu cihetle olup, yoksa müfâdı mechul ibârat ve bâhusus gayr-ı me'nus olan esâmî vü kelimat sahihi vechile telâffuz olunamaz. Meselâ yalnız üç harften mürekkeb olan " ورن " kelimesi Türkçede mânidar olarak üç ve " كورك " kelimesi altı suretle telâffuz olunabilüp, siyâk u sibak karînesiyle bu makuleler ma'nâ-yı maksud üzre okunursa da bittabı' karâin-i mezkûreden ârî bulunan a'lâm ü esmâ-yi gayr-ı ma'lûmenin berminvâl-i muharrer sûret-i telâffuzları bilinemez.

Münif Efendi sözlerine şöyle devam etmektedir: *Şu müşkilâta galebe etmek dahi hayli zamanlara mütevakkıf olup insanın tederrüs ü teallüme müsaid olan ömrü ancak buna kifayet eylediğinden, ekseriya memalik-i mahrusa ahalisi bu sebebe mebnî kitabetin mücerred bir vasıta olduğu kemalât-ı lâzimeden mahrum kalmaktadır. Eğerçi vesait-i teshiliyye-i sâirenin derece-i kifayede olmamasının dahi bu babda te'siri varsa da, bizde okumak ve yazmak bilenlerin nedretine başlıca sebeb müşkilât-ı meşruha idüğü bîiştibahtır.*

Avrupalıların yazılarında müşkilât-ı mezkûre olmadığı misillû usûl-i ta'limiyye dahi mümkin mertebe teshil olunduğundan, altı yedi yaşında çocuklar pek a'lâ okuyup yazmak öğrenmekte ve zükûr ü nisadan uşak ve amele gürûhuna varıncaya kadar ifade-i merama muktedir olacak derece kitabet tahsil ederler. Bu cümle ile beraber bizim yazının bir suubeti daha olup, terbiye-i âmme hakkında bunun dahi bir mahzûr-ı kavî olduğu derkârdır. Şöyle ki, intişar-ı maarife vâsıta-i kaviyye olan san'at-ı tıbâate elverişli olmayıp, milel-i sâire yazıları yalnız hurûf-ı hecâları adedince otuz kırk cins huruf ile istedikleri kitabı tab'etmek mümkin olduğu halde, bizde nesih yazı ile bir kitab basmak lâakal 500 cins ve ta'lik içün bunun iki üç misli hurufa mütevakkıf olduğu bu san'at erbabının ma'lûmudur[179].

Münif Efendi, bundan sonra iki yol gösteriyor. Biri mevcut kelimeleri olduğu gibi bırakıp alt ve üstlerine bilinen harekeler ve yeni işaretler koymak, öteki de kelimeleri birbirinden ayrı harflerle, bitiştirmiyerek yazmak. Kendisi birincisinin güç olduğunu söylemekte ve ikincisini tercih etmektedir. Bununla birlikte,

[179] *Mecmuaifünun*, ikinci yıl, 1868 (1280), No. 14, s. 74-77.

bunun herkes tarafından kabulündeki zorluğa işaret eden Münif Efendi, önce bu usûlle küçük kitaplar bastırılarak, bazı okullarda, çocuklara okutulmasını, faydalı görüldüğü takdirde zamanla herkes tarafından kabulünü umduğunu kaydetmektedir.

Şimdiye kadar bilinmemiş bir teşebbüs de şair Yenişehirli Avni tarafından tasarlanan "harflerin ıslâhı" işidir. Şairin kendi elyazısı ile yazılmış manzum mensur birçok parçalarla fıkraları içinde bulunduran ve şairin torunu Avni Aktunç tarafından incelenmek üzere bana verilen bir dergide gördüğüm yazılardan, şair Yenişehirli Avni'nin de bu işle uğraştığı anlaşılmaktadır. Düşüncelerini belirtmek üzere birkaç satır alıyorum :

Lâkin bizim ehl-i islâmın, hususiyle Osmanlı akvamının ilm ü ma'rifette geri kalmasının sebeb-i kavisi "resm-i hat" tın adem-i kifayeti ve usûl-i tedrisin adem-i intizamıdır.... Arabînin resm-i hattı lisan-ı Türkî içün kâfi değildir.

Şairin tasarladığı yeni harfler, esas olarak, eski harflerin ayrı ayrı yazılmasından ve bazı harekelerle, imlâ harflerinin görevlerini kolaylaştırmış olmaktan ibarettir. Ona göre, bu suretle bir hafta içinde ibareyi sökmek ve okuyabilmek mümkün olacaktır.

Bunun için önce yeni harfleri rüştiye öğretmenlerinden yirmi beş kadarına öğretmek, sonra da bunları başka arkadaşlarına öğretmek üzere taşraya göndermek uygun olur. Yenişehirli Avni'nin ölüm tarihi 1884 - 1301 olduğuna göre bunu düşündüğü tarih aşağı yukarı kestirilebilir.

Harflerin düzeltilmesine dair ilk gerçek teşebbüs ünlü Azerbaycan yazarı Ahondzade Mirza Fethali tarafından yapılmıştır. Teşebbüsün dayandığı esas fikir şöyle özetlenebilir:

Kullanmakta olduğumuz harfler, kelimeleri gerçek anlamlarına göre, doğru okumağa elverişli değildir. Her kelime beş on türlü okunmakta, bu da okuyup yazmayı güçleştirmektedir. Harflerin din işleri ile hiçbir ilgisi yoktur. Esasta eski Arap harfleri bile islâmdan sonra türlü şekle girmiştir. Gerçi bunun herkes tarafından hemen kabulü kolay olmıyacaktır. Fakat faydası görüldükçe genelleştirmek üzere şimdilik yalnız "hutût-ı sâire-i islâmiyyeden" sayılmasına müsaade edilmesi teşebbüs sahibi için yeter bir şeref sayılacaktır. Mirza Fethali'nin tasarladığı düzeltme: *Hurûf-ı kadîmenin noktaları ilga olunup yerlerine diğer bir alâmet-i muttasıla vaz'ından ve kelimatın gereği gibi telâffuz olun-*

ması içün ba'zı harekât-ı cedide ihtirâı ile bunların milel-i ecnebiyye hutûtu misillû huruf sırasında tahririnden ibaret bulunmaktadır.

Mirza Fethali 1863 (1280) tarihinde İstanbul'a gelerek hazırlamış olduğu tasarıyı Sadaret makamına veriyor. Sadaret makamı da incelenmek üzere Cem'iyyet-i İlmiyye-i Osmaniyyeye gönderiyor. Kurum'un başkanı bulunan Münif Efendi'nin çağırısı ile kuruma gelen Mirza Fethali, genel toplantıda maksadını açıklıyor. Bir hafta sonra tekrar toplanan Kurum gerek tasarıyı, gerek tasarı sahibinin ilk toplantıda yaptığı açıklamayı inceliyerek kararını veriyor. Karar şöyle özetlenebilir :

1. Eski harfler düzeltilmeğe muhtaçtır.
2. Mirza Fethali'nin tasarladığı düzeltme faydalıdır ve maksada elverişlidir. Ancak basım bakımından yine eskisi gibi güçtür.
3. Bununla birlikte, İslâmlar arasında yıllardanberi kullanılmakta olan alfabenin düzeltilmesi kolay bir iş olmadığı gibi, bu değişiklik eski İslâm eserlerinin unutulmasına sebep olacağından, bu düzeltmenin genel olarak kabulü mümkün değildir. Ancak tasarı sahibinin de bildirdiği gibi, şimdilik *yalnız hutût-ı sâire-i İslâmiyye sırasına konulması uygun* görülmüştür.

Toplantıda, eski harflerin düzeltilmesi bile gerekmediğini ileri sürenler olmuş ve karar ancak çoğunlukla verilebilmiştir.[180]

Ahondzade, sonraları ikinci bir teşebbüste daha bulunmuş, bu defa Islâv alfebesini esas tutarak yeni bir alfabe sistemi hazırlamışsa da, bu da kabul edilmemiştir.

1869 (1286) da, İstanbul'da kim olduğunu bilmediğimiz bir zat tarafından "huruf-ı mukattaa" esası üzerine yeni bir alfabe sistemi hazırlanmıştır. Bu zat düşüncelerinin esasını imzasız bir mektupla gazetelere bildirdiği gibi, tasarladığı harflerle Şeyh Sa'di'nin *Gülistan*'ını bastırmış, fakat bu teşebbüs de iyi karşılanmamıştır.

Bu zatın, İran'dan kaçıp İstanbul'a sığınmış olan Melkon Han olabileceğini düşünüyorum.[181]

[180] Bu konu için bk. *Mecmuaifünun*, ikinci yıl, 1868 (1280), No. 14, s. 69-74.

[181] İran Ermenilerinden olan ve İran'da kendisine *Mirza Melkem Han* denilen bu zatın asıl Ermenice adı Melkon'dur. Kendisi, 1831 de Tahran'da doğmuş, Paris'te okuduktan sonra İran'a dönerek devlet hizmetine girmiştir. İran'da yapmak istediği "ıslâhat" işleri beğenilmediği için İstanbul'a sığınmışsa da, 1872 de Nâsırüddin Şah tarafından affedilerek İran'a dönmüş, önce sadaret müsteşarlığına, sonra da Londra ve Berlin büyük elçiliklerine atanmıştır. İran'ın Batı uygarlığına girmesi yolunda çok çalışmış, 1908 de ölmüştür.

Eğer bu düşünce doğru ise, Melkon Han, tasarladığı harflerle *Gülistan*'ı bastırmış, gazetelere gönderdiği imzasız mektupla, teşebbüsünün çevrede uyandıracağı yankıyı öğrenmek istemiş, iyi karşılanmadığını görünce, düşüncelerini Londra'daki Hürriyet gazetesine bildirmiştir.

Londra'da çıkarılan *Hürriyet* gazetesinin 1869 (9 ağustos 1286) tarihli ve 59 sayılı nüshasında : *Rebiülâhır 4 tarihiyle zâtı dirayet ve hamiyyetle ma'ruf bir fâzıl-ı maarif-simat tarafından matbaamıza şu farisiyyü'l-ibare lûtuf-nâme varid olmuştur* başlığı altında Farsça bir mektup yayınlanmaktadır. Bu mektupta *Hürriyet*'in 54 sayılı nüshasında çıkan *etfal-i müsliminin ta'lim ve terbiyesi* hakkındaki yazı takdir edildikten sonra, İslâmda yeni yazı icat edilmediğine ve çocukların okutulup yetiştirilmesi kolay olmadığına göre, İslâm milletleri için Avrupa milletleri derecesinde ilerlemek mümkün olmadığı kaydediliyor. Bundan sonra Ahondzade Mirza Fethali teşebbüsünden ve bu tarihten birkaç ay önce İstanbul'daki zatın (belki de kendisi) *Muhbir*'in 48 sayılı ve 13 üncü cumade'l-ûlâ tarihli yazısından [182] bahsederek, *Hürriyet*'in bu husustaki düşüncesi soruluyor.

Bu Farsça mektup Melkon Han tarafından yazılmıştır.

Hürriyet verdiği cevapta, harf bahsinin o hafta İstanbul'da da başlamış olduğunu kaydederek: *Elsine-i sâire-i İslâmiyye hakkında müdavele-i efkârı onların ehline terkederek yalnız Türkçeye mahsus olmak üzere bervech-i âtî mülâhazamızı beyana ibtidar ederiz* dedikten sonra, kendi düşüncelerini bildiriyor. Bu cevapta, yazıdaki zorluk tasdik edilmekle birlikte, harfler değiştiği takdirde, 13. yüzyıldan beri yazılan kitaplardan faydalanmak mümkün olamıyacağı, yenisini öğrenmek için de zahmet çekileceği kaydedildikten sonra şöyle deniliyor : *Islâh-ı huruf yolunda şimdiye kadar işidüp okuduğumuz şeyler birkaç suret olup, birincisi, mevcud olan harekâtı ikmal ile isti'mal etmek ve ikincisi Ahondzade'nin tertibi üzere harekeleri kelime arasına almak ve üçüncüsü yine harekelerin*

[182] Londra'da çıkan *Muhbir* gazetesinin koleksiyonunu bulamadım. Fakat Ali Suavi'nin bu konudaki düşüncesini biliyoruz. O, Paris'te 1869 da çıkardığı *Ulûm* gazetesindeki *Lisan ve hatt-ı Türk* başlıklı yazısında (c. 1, s. 214), Arap yazısının iyi olmakla birlikte kusurlu olduğunu, düzeltilmeye muhtaç bulunduğunu kaydetmekte, fakat, yazının değiştirilmesine taraflı olmadığını açıklamaktadır.

kelime arasına idhali ile beraber hurufu takti' ve Türkçede telâffuzu mevcud olmıyan eşkâli elifbeden iskat ve kâf-ı yâyî gibi yazılmayan suretler içün birer şekl-i mahsus vaz'eylemek hususlarından ibarettir [183].

Cevapta bu çarelerin üçü de uygun görülmüyor. Türlü harfleri birbirinden ayırmak için küçük birer işaret konulması, üstün, esre ve ötrü için de bazı işaretler bulunması yeter sayılıyor. İmzasız olan bu cevabın Namık Kemal'in kaleminden çıktığı anlaşılıyor.

Yine bu tarihte, Arap harflerinin değiştirilmesi yahut ıslâhı meselesi İstanbul'da da ortaya atılmış ve bir tartışmaya yol açmıştır. İlk olarak *Terakki* gazetesi yazarlarından Hayrettin'in "Maarif-i umumiyye" başlığı altında yazdığı bir yazı görülüyor. Hayrettin bu yazısında: *Terakki-i maarife meder olacak kütüb-i müfidenin tercemesi içün bir terceme cem'iyyeti teşkilini çend mah mukaddem ihtar eylemiş olduğunmuzdan bunun bu defa mevki'-i husule gelmesi memnuniyetimizi müstelzim olmuştur* dedikten sonra, maarifden bahsedilince harflerden de bahsetmek gerektiğini, bunun nazik bir mesele olduğunu, Kur'an Arap harfleriyle yazıldığı için, Türklerin ata yadigârı olan bu harfleri bırakmak istemiyeceklerini, fakat bu harfler değiştirilmedikçe ilerlemenin mümkün olmadığını, Kur'an harflerinin olduğu gibi kalabileceğini, fakat öteki bilimler için daha sade ve kolay bir usûlün bulunabileceğini, harfler değiştirilmediği takdirde, daha sade bir şekle konulmanın da yetebileceğini söylüyor [184].

Şûrâ-yı devlet mülazimlerinden Tevfik (Ebüzziya Tevfik) aynı gazeteye gönderdiği mektupta, Hayrettin'in yazısındaki cümleleri alarak her birine ayrı ayrı cevap veriyor. Üç sayı devam eden bu cevap şöyle özetlenebilir :

a) Maarifin ilerlemesi, harfleri değiştirmekle değil, öğretim usûlünu düzeltmekle olur. Keramet frenklerin harflerinde değil, usûlün iyi olmasındadır.

b) Bütün dünyayı aydınlatan bilgi ışığı bizim kullandığımız harflerden doğmuştur. Ne vakit bu inkâr edilirse o vakit harflerimizin değiştirilmesindeki iddia kabul edilebilir.

183 *Hürriyet* gazetesi, Londra 1286 (23 ağustos 1869), sayı, 69.
184 *Terakki* gazetesi, 21 rebiü'l-ahır 1286 (31 temmuz 1869), sayı 192.

c) Harfler değişirse, bu ana kadar yazılan kitapları anlıyan kalmaz. Bin yıllık eserleri yeni harflerle tekrar yazmak gerekir, bu da mümkün olmaz. Kur'an için başka, öteki bilimler için başka harf kullanılır mı? Bu, bir dili beceremiyen adama iki dil öğretmeğe benzer[185].

Tartışmaya başkaları da karışıyor. Ebüzziya yine cevap veriyor. Nihayet gönderilen yazılardan birini *Terakki* gazetesi yayımlamayınca, sahibi, yazıyı *Ruzname-i ceride-i havadis* gazetesine gönderiyor. Bu suretle tartışma, bu gazeteler arasında devam ediyor. İddialar ilk yazılardaki düşüncelerin tekrarından ibarettir. Fazla olarak Arap harflerinin basın işlerinde ve telgraf yazışmalarındaki güçlüğü de ileri sürülüyor. *Terakki*, Arap harflerinin okuyup yazmayı güçleştirdiği, bunun için de değişmesi, yahut esaslı olarak düzeltilmesi gerektiği iddiasındadır. *Ruzname* ise, güçlüğü inkâr etmemekle birlikte, harflere dokunulmasının aleyhindedir. *Terakki*, ikinci yazıda: "*Bunların cerh ve ibtale bile tahammülü olmadığından bu kadarla iktifa olundu*" diyerek tartışmayı kesiyor[186].

Bununla birlikte, hâlâ gazeteye yazı göndermekte devam edenler oluyor. Gazete, inatçıların gönderdikleri yazıların arkası alınmadığından şikâyet ederek:"*Bahs ü münazaraya âdeta bir şetm ü mudârabe rengi vermesi ve mübahasa-i kalemiyyeyi sopa döğüşü zannederek tîr ve serdeste lâfızlarını kullanması*" üzerine, son mektup sahibini "edebe davet" ediyor[187].

Mecmuaiulûm'un ilk sayısında yayımlanan "Cem'iyyet-i ilmiyye mukavelename-i esasîsi" nin ikinci faslında, yazılacak eserlerden bahsederken, yedinci madde olarak şu satırlar kaydedilmektedir:

Hurufat-ı Arabiyye ile yazılan kelimat-ı Acemiyyenin ekserisinin kıraatinde suubet görülmekte olduğundan, şu suubeti merci'-i müstakil bulunan Maarif Nezaret-i Celilesi ref edinceye kadar, mücerred teshil-i kıraat zımnında sehlü't-taallüm harfler isti'mali caiz olacaktır[188].

185 *Terakki* gazetesi, 23, 24, 25 rebiü'l-ahır 1286-2, 3, 4 ağustos 1869, sayı 193, 194, 195.

186 *Terakki*, 27 cümade'l-ulâ 1386-4, eylül 1869, sayı 217.

187 *Terakki*, 5 cümade'l-ahire 1286-11, eylül 1869, sayı 222.

188 *Mecmuaiulûm*, 1878 (1 Zi'l-hicce 1296), s. 1.

Bu harflerin ne olduğunu bilmiyoruz. Ancak bu deyiş *Mecmuaiulûm*'un da, Münif Paşa gibi yeni harflere taraflı olduğunu göstermektedir.

Arnavutların bu konudaki teşebbüslerini de kaydetmek yerinde olur. Arnavutlar, kendi aralarında okuyup yazmayı yaymak amacıyle 26 şevval 1296 (30 eylül 1879) tarihinde "Cem'iyyet-i ilmiyye-i Arnavudiyye" adıyle bir dernek kurmuşlardır. Arnavut alfabesinin üç kişilik bir komisyonca hazırlandığı, yakında ilân edileceği, *Basiret* gazetesinin 7 zi'l-hıcce 1286 (1869) tarihli 35. sayısında bildirilmektedir. Gazeteye göre, Arnavutçanın kendine mahsus harfleri olmadığı için, şimdiye kadar Arnavutlardan Müslüman olanlar Arap harflerini, Rum ve Lâtin mezhebinde bulunanlar da Rum ve Lâtin harflerini kullandıklarından, Rumelide açılacak okullar için yazılacak kitaplarda kullanılmak üzere Arnavutlar kendilerine mahsus bir alfabenin meydana getirilmesini istemişler ve Maarif Nezaretiyle görüşerek bu iş için üç kişilik bir komisyon kurdurmuşlardır. Komisyon çalışmalarını bitirmiş, Lâtin harflerine daha uygun bir alfabe hazırlamıştır. Bu alfabe ilân edildikten sonra Arnavutların hepsi tarafından kabul edildiği takdirde uygulanacaktır. *Mecmuai ulûm*'un 1297 de çıkan 3. sayısında bu derneğin "nizamname"si yayımlanmış ve *Mecmuaiulûm* tarafından da "nizamname"nin altına şu satırlar eklenmiştir :

Besalet ü şecaatleri tahsin-kerde-i yar u agyar olan Arnabud kavmının vakt u zaman ilcaatıyle uğraşmış olduğu bunca felâketlerden henüz yakayı kurtarmaksızın şu cem'iyyet-i celileyi te'sis ve hususâ - hemen hiç yoktan gibi- harfler icad ve ittihaz buyurmaları fezail ü kemalât cihetlerinde dahi bütün cıhana tekaddüm yolunu tuttuklarına birer burhan-ı kat'îdır. Tahsin, Sami, Şevkı, Abdül, Mehmed Ali ve Mustafa Efendi ve Beyler gibi eâzım-ı ümmeti meydana çıkaran bir millet-i celilenin bu gibi te'sisat ü ihtiraata mazhar olmasına istigrab olmak hatıra gelmez. Fakat bunları gördükten sonra da i'tibar edilmez, ya'ni ibret alınmaz ise işte ol vakıt isti'cab olunur.

Fi'l-hakika yeni harfler ihtira' veya kabul olunması fikirleri Türkler arasında da vakıt vakıt ve câ-beca arzu ve hattâ - bugünkü günde Maarif Nezaret-i Celilesine hakikate'n revnak-bahşâ olan-

Münif Efendi Hazretleri tâ 1278 senesi zi'l-ka'desinin 13. günü âzâsı bulunduğu Cem'iyyet-i İlmiyye-i Osmaniye'de şu nutku irad buyurmuşlar idi.

Mecmua *Münif* Ef. (Paşa)nın daha önce kaydettiğimiz konferansını Ahunzade'nin teşebbüsünü ve bu teşebbüsün uğradığı sonucu kaydediyor.[189]

1302 = 1884 tarihlerinde Mısır'da Mehmed Hasan adında birinin yeni bir teşebbüsünden şu satırlarla bahsedilmektedir :

Hattâ 2112 numaralı Tercemanıhakikat mahallî gazetesinden nakle'n yazıldığı bir fıkrada Mısır'da (Mehmed Hasan Efendi) namında bir zat tarafından neşrolunmuş bir risalede her harfe bir sada vererek şimdiki gibi bir harfde müteaddid sada(?) bulundurmaya nihayet vermesiyle kıraatin mümkin mertebe kolaylaştırılması ve Arabca bir müsveddenin elyövm tertib ve temsili içün lâzım olan (900) parça muhtelif hurufa bedel (28) aded huruf ile iş görülebileceği tavsiye ve beyan olunmuş imiş.

Ebüzziya bu münasebetle "*Yine ıslâh-ı huruf da'vası*" başlığı altında bir yazı ile düşüncelerini tekrarlıyor.[190]

Başka bir hareket de Bağdat bilginlerinden Zehavîzade Cemil tarafından ortaya konulan yeni yazıdır. Bu yazı incelenmek üzere Maarif Nezareti'ne sunulmuşsa da bir sonuca bağlanmamış ve zamanın gazetelerinde belirsiz bir tartışma konusu olarak kalmıştır.

İkdam gazetesinde çıkan imzasız bir yazıda şu satırlara rastlanmaktadır :

Bizce huruf-ı mevcudeyi ne kadar ıslâha çalışsak tezyid-i suubattan başka bir şey'e muvaffak olamayız.

Elifbamızın külliyye'n tebdili ile hakikate'n ihtiyacımızı dâfi' bir surette ifragı yukarda beyan ettiğimiz esbabdan dolayı daha müfid ve kabil-i icra görünüyor.[191]

Necip Âsım ise *Malûmat* dergisinde çıkan yazısında şu düşüncede bulunuyor :

Doğru amma her türlü kolaylığı veren elifba nerede var ki, bizde olsun. Dünyada kimse alıştığı şey'i velev fena olsun, bırakamaz.

[189] *Mecmuaiulûm*, 1 muharrem 1297, sayı 3.
[190] *Mecmua-i Ebüzziya*, 15 rebiü'l-evvel 1302, sayı 42.
[191] *İkdam* gazetesi, 1895 (15 kânunsani 1311).

Biz de ondan dolayı elifbamızdan vazgeçemeyiz. Bir de bu elifba dilleri ayrı bütün müslümanların kullandığı bir şeydir. İslâmlar arasında birleşme nişanesi olmak gibi pek büyük bir faydası olan şu harfleri değiştirmeğe kalkışmak hiç bir zaman işimize gelmez.[192]

Arap harflerinin yetersizliği bahsinde, okumayı kolaylaştırmak için, aynı şekilde yazıldığı halde birkaç türlü okunan bazı harflere işaretler koyma denemesi de kaydedilmelidir. Bu deneme ilk defa Şinasi tarafından Tasviriefkâr basımevinde yapılmıştır. *Basiret* gazetesinin 1 ramazan 1287 (1870) tarihli 223. sayısında bu konudan bahseden bir yazı şu cümlelerle bitmektedir :

Efendi-i mumaileyhin tertib-kerdeleri olup nüsha-ı matbuası kalmamak cihetiyle bu kerre Tasviriefkâr matbaasında derdest-i tab' olan müntehabat-ı eş'arlarında işaret-ı mezkûrenin bir ikisi gösterilmiş olduğu gibi bundan sonra tab'ı musammem olan lûgaat kitablarında tamamiyle isti'mal kılınacağından nefaset ü muhassenatını mutalâa edenler göreceklerdir.

Türk dilinin sözlüğü

Türk lehçelerinin kelimeleriyle kurallarını belirtmek maksadiyle ilk devirlerde yazılmış olan *Divânü Lûgati't-Türk*, *Terceman*, *Kitabü'l-idrâk li lisani'l-Etrâk*, *Bülgatü'l-müştak fi Lûgati't-Türki ve'l-Kıfçak*, *el Kavânînü'l-Külliyye li zabti'l-lûgati't-Türkiyye*, *et Tuhfetü'z-Zekiyye fi lûgati't-Türkiyye* gibi eserleri bir yana bırakacak olursak, ondan sonra bu yolda meydana getirilen eserler hep Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe karşılığını gösteren manzum ve mensur sözlüklerdir.[193]

Bunların içinde en önemlisi Karahisarlı Mustafa b. Şemseddin'in 1545 de yazdığı *Ahterî*'si, Vanlı Mehmet b. Mustafa (ö. 1591)nın *Sıhâh-ı Cevherî*'den çevirdiği *Vankulu lûgati*, Halebli Şuûrî Hasan (ö. 1693) ın *Ferheng-i Şuûrî*'si, İshak Hocası Ahmed (ö. 1708) in Zemahşerî'nin *Mukaddimetü'l-edeb*'inden çevirdiği *Aksa'l-ireb*'i, Mütercim Âsım (ö. 1819)ın Fîruzâbâdî'den çevirdiği *Kamus tercemesi* ile Farsça-

[192] *Musavver Malûmat* 1895 (19 ağustos 1312), sayı 49-50.

[193] Yazma sözlükler için bk. *Tarama dergisi*, Önsöz, T. D. K. yayınlarından, Ankara 1944; Basılmış sözlükler için bk. A. Dilâçar *Türkiye Türkçesi sözlüklerinden seçme eserler*, *Türk Dili* dergisi, 1953, sayı 22.

dan çevirdiği *Burhan-ı Kaatı*'ı dır ki hepsi de basılmış olarak elde dolaşmaktadır.

Tuhfe ler ve basılmamış olan başka sözlüklerle birlikte bunların hiçbiri Türk dilinin sözlüğü değildir. İlk defa Esad Mehmed Efendi 1732 de meydana getirdiği *Lehcetü'l-lûgaat*'ında Türkçe kelimeleri esas tutmuş, bunların Arapça ve Farsça karşılıklarını da koymuştur.

Tanzimat devrinde Vefik Paşa'nın *Lehce-i Osmanî*'si de aynı ihtiyacı karşılamak üzere kaleme alınmış bir sözlüktür. Vefik Paşa, *Lehce-i Osmanî*'sinin birinci cildinde Arapça ve Farsça kelimeleri, ikinci cildinde de yalnız Türkçe kelimeleri almıştır.

Şurasını belirtmek gerekir ki, Esad Mehmed Efendi eserine yazdığı önsözde lisan-ı Türkî deyimini kullandığı halde, Ahmed Vefik Paşa eserinin önsözünde "lisan-ı Osmanî, elfâz-ı Osmaniyye, belâgat-ı Osmaniyye" gibi deyimleri kullanmaktadır.

Ahmed Vefik Paşa, *Lehce-i Osmanî*'nin önsözünde, Türk dili lehçelerinin yayılma alanını şöyle çiziyor :

Elsine-i Türkiyye'de en mukaddem münteşir olan Oğuz şu'besi, Tataristan ve Türkistan'ı bir zaman Bahr-ı Şarkîden Macaristan'a kadar kavrayup hâlâ Guz lisanı denir. Anın yenisi Türkmen lisanı İran ve Suriye'yi kaplayup Anadolu'ya inmiş, murur-ı zaman ile Lehce-i Osmaniyyeyi tevlid etmiştir. Fergane'den Hind'e doğru yayılup Halacı lisanı Efgan'a karışmıştır. Eski şu'belerden Kıpçak lisanı Hıyve'den Siber ve Kırgız ve Kovan ve Bulgar gibi Kazan etrafını istilâ etmiştir. Ve Uygur dili Çin taraflarından Kâşgar'a doğru yayılup, andan yediyüz tarihlerinde Çingiziyan akvamı Türk ve İslâmiyete duhûl eylediklerinde Çağatay lisanı mütevellid olup sekizyüz a'vanında ziyade şuyu' bulmuştur. Elyövm Uygur ve Kıpçak ve Çağatay kitabları Mahbubü'l-kulûb te'lifi gibi güzel eserleri ve hususâ altıyüzden sekizyüze kadar meydana gelen Selaçıka Türkmeni ve Osmanlı kitabları kesretle tab'olunup, bunların tetebbu'ıyle lisanımızın şu'belerinin ihtilâfatı anlaşılmalıdır.[194]

Ahmet Vefik Paşa'nın, *Lehce-i Osmani*'yi Redhouse'ın eserinin müsveddesinden faydalanmak suretiyle meydana getirdiği, o devirde ortaya çıkan söylentiler arasında kaydedilebilir.

[194] *Lehce-i Osmani*, I. basım, İst., 1293, II. basım, İst., 1306.

Şinasi'nin de uzun emekler sarfiyle hazırladığı bir sözlüğünden bahsedilir ve bunun Paris'te olduğu söylenir. Bazılarına göre de bu başka bir Şinasi'ye aittir. Bu eser hakkında Ali Suavi'nin *Ulûm* gazetesinde çıkan bir yazısı dikkate değer. Ali Suavi bu eserden gazetesinde bahsedilmesi için İstanbul'dan aldığı bir mektubu kaydettikten sonra şu satırları eklemektedir :

Şinasi Efendi kitabından bir Fransıza vermiş dedikleri şeyleri ben gördüm. Bir Fransız dedikleri Fransa mektebinin hocası Mösyö Pav olacak. Eğer böyle eseri enzâr-ı âleme arzetmek murad ise hâce-i mumaileyh arzetti. Hattâ Fransa imparatoruna bile takdim olundu. Lâkin acaba bu kitabda ne var. Maa't-teessüf derim ki bir alay galatât-ı evhamdan ibaret. Filân kelime Türkçede şu ma'nâya gelir diyerek herkese ma'lûm elfâzı kayd ve herkese ma'lûm olmıyanlara yanlış yanlış ma'nâlar vererek ve ma'nâ-yı mevhuma uydurmak içün tahrifat ederek tesvîd-i evrak. Fakat şu beyânımız başka ma'nâya hamlolunmamak içün bir misal getireyim[195].

Ali Suavi bazı örnekler verdikten sonra : *Huda'nın birliği hakkı içün ben Efendi-i mumaileyhe acıdım* cümlesiyle sözlerine son veriyor.

Ali Suavi'nin getirdiği örnekler, eserin başka bir Şinasi'ye ait olduğuna dair olan söylentiyi kuvvetlendirmekdir.

Şeyh Süleyman'ın *Çağatay lûgati*[196] ile Mehmed Sadık'ın *Üss-i lisan-ı Türkî*[197] adıyle yayınladığı Çağatayca grameri de bu arada katabiliriz. Şeyh Süleyman kitabının önsözünde şöyle diyor:

Erbab-ı lûgat indinde ma'lûm olduğu vechile Çağatay lisanı dünyada bulunan ana lisanlardan biri olup Asya-yı vasatînın umum ahalisi bununla mütekellimdir. İşte bu cihetle lisan-ı mezkûrun ehemmiyyeti derkârdır. Bi'l-husus lisan-ı Türkî-i Osmanî'nin asl-ı me'hazi olmak münasebetiyle memalik-i mahrusa-i şahanede taallüm ve i'tinaya şayan olduğu muhtac-ı beyan ü izah değildir.

195 *Ulûm*, Paris, 1870.

196 *Lûgat-ı Çağatay ve Türkî Osmanî*, İst., 1298.

197 *Üss-i lisan-ı Türkî*, İst., 1313. Bu eser Almancaya çevrilmiştir. Martin Hartmann, *Çagataisches Die Grammatix Ussi Lisani Turki des Mehmed Sadıq*, Heidelberg, 1902.

Üss-i lisan-ı Türkî'ye bir "takriz" yazan Ahmed Mithat Efendi, bu yazısında, Türk dilinin aslını aramak gerektiğini yazarak şöyle diyor:

Lisanımızın aslı Çağatayca'dır deniliyor. Öyle değil a! Cengizzadelerden Çağatay Bey daha dünkü bir âdemdir. Akvam-ı Türkiyye miyanında her ne zaman bir müctehid reis zuhur iderise kabilenin namını anın namına tahvil etmek ve o kabileye maglub olan kabail-i saire dahi o namı alma mu'tad olduğu içün bir zaman Türklük Çağatay namına mensubiyyetle şeref aramıştır. Nasıl ki bir zaman dahi bu şerefi Özbek namında aramış ve kezalik nasıl ki nihayet bu şerefi Osman namında bulmuştur. Yoksa Çağatay Bey'den bin, ikibin, üçbin sene mukaddem.... Korkmıyalım daha çıkalım, dörtbin, beşbin sene mukaddem demeye ne mâni'var? Elhasıl Mir-i Müşarü'n'ileyhden binlerce sene mukaddem Türk lisanı dünyanın bütün kısmı şarkîsinin ziver-i zeban-ı natıkıyyeti idi. Maahâza ne beis var? Madem ki şimdiki halde lisanımızın aslı Çağatay lisanı denilmiş biz de öyle kabul edelim. Evvel beevvel o asla kadar irca'-ı nazar-ı tetebbu' eyliyelim de oraya vardıktan sonra andan ilerisini de düşünüp taşınmak içün kendi kendisine yol açılmış olur.

Bir lisanın aslını taharri ve bizce lisan-ı Türkî'nin aslını tetebbu' içün ne yolda davranmak lâzım geliyor? Def'atla dedik a, bir daha tekrar edelim. Bizden başkaları nasıl hareket etmişler ise bizim dahi öyle hareket etmek ya'ni lisan-ı kadimimiz ile yazıldıkları halde el'an gerek mükemmele'n ve gerek gayr-ı mükemmele'n mevcud olan şeylere vukuf peyda eylemek tarikiyle menzil-i maksuda vusûl mümkin olacaktır. Zamanımızdan Ali Şir Nevai zamanına kadar Çağatay lisanıyle yazılmış haylı âsar bulunduğu gibi, Asya-yı vasatî ve Tataristan ve Siberya ve Türkistan-ı, Çinî gibi mine'l-kadim akvam-ı Türkiyye'nin cevelân-gâhı olan fesiha vü vesiada eşcar ve ahcar ve ma'deniyyat üzerinde mahkûk ve daha kadim birtakım âsar dahi vardır ki onları okuyarak, hallederek, yalınız lisanımızın değil kavmiyyet-i Türkiyyemizin dahi aslına doğru zulmet-âbâd-ı mechuliyette kalan birçok hakayıkı meydana çıkarmak mümkindir.

Tanzimat devrinde, Türk dilinin her zaman başvuracağı bir sözlükten yoksun bulunması, bir şikâyet konusu olarak her zaman ileri sürülmüştür. Tanzimattanberi, bellibaşlı fikir adamları, Osmanlıcanın büyük bir sözlüğe olan ihtiyacını belirtmişler ve her fırsatta bunu tekrarlamışlardır.

Namık Kemal, dilimizin ıslâhı hakkında yazmış olduğu bir yazıda gösterdiği çareler arasında *kelimâtın isti'mal-i umumî dairesinde tahdidi* gerektiğini kaydettikten sonra şu düşüncede bulunuyor :

İkincisi : Türkçeye mahsus mümkin mertebe muntazam ve mükemmel bir lûgat tertibiyle olur. Bu ihtiyac bir vakittenberi umume'n hissolunmaktadır. Hattâ ba'zı taraflardan Kamus ve Burhan mezcolunarak lûgaatın ibtidaki hurufu itibariyle bir tertib-i cedide konulmak arzu olunduğu gibi birkaç kere icraatına dahi teşebbüs edilmişti. Tasviriefkâr'ın mütalâasına göre madem ki bir milletin mevzuat-ı hassasını başka bir kavma tamamiyle tatbik kabil değildir, Arab ve Acem içün tertib edilen lûgatler dahi her ne surete girse Türkçede "merci'-i fesahat" olamaz. Çünki böyle bir lûgat lisanın rükn-i aslîsi olan Türkçe ile bunca ıstılâhat-ı ilmiyyeyi-ki terakkiyyat-ı zamane âsârındandır-şamil olamıyacağı içün hiçbir vakit mükemmel olmak ihtimali yoktur.

Nihayet düşüncelerini şöylece özetliyor :

Lûgat Osmanlılar içün yapılacaksa, anların ihtiyacına tevfik olunmalıdır [198].

Görülüyor ki Namık Kemal elde bulunan sözlük ve kamuslarımızı Türkçe kelimeler bakımından yetmez buluyor ve meydana getirilecek büyük sözlükte *lisanın rükn-i aslîsi olan* Türkçe ile birlikte bilim terimlerinin bulunmasını da gerekli sayıyor.

Muallim Naci de, Beşir Fuad'a yazdığı mektupların birinde sözlüğe olan ihtiyacı şu satırlarla belirtiyor :

"Tenkid" lâfzı doğru olmadığından anın yerine "intikad" denilmesi lüzumu geçenlerde ba'zı arabî-âşinâyan tarafından gazetelerde dermiyan olunmuş ve galat demek olan böyle bir kelimenin terk-i isti'mali tervic edilmek istenilmiş idi.

Halbuki Arabların bu lâfzı kullanmamalarından bizim de isti'mal etmemekliğimiz lâzım gelir mi? Burasını pek anlıyamam.

Arablar kendi lûgatlerini vaz' ve kavaidine riayette bizim kadar taassub göstermiyorlar. Bize ne oluyor? Bu âdetâ mal sahibinin rızası olduğu halde dellâlın razı olmamasına benziyor.

[198] Namık Kemal, *Lisan-ı Osmanî'nin edebiyyatı hakkında ba'zı mülâhazatı şamildir*, *Tasviriefkâr*, 1866 (11 mart 1283), sayı 417.

O kadar da esaret içinde yazı yazılmaz. Lisanımız varsa, anda tasarruf etmiye hakkımız vardır. Fakat bu tasarruf erbabına tevdi' edilmek lâzım gelir, yoksa her eli kalem tutan, lisanda tasarrufa kalkışacak olursa ne söyliyeceğimizi, ne yazacağımızı şaşırır kalırız.

Bunun çare-i münferidi muktedir bir cem'iyyet-i edebiyye teşkili ile Osmanlı lisanına mensub addolunacak bi'l-cümle kelimâtı câmi' bir mükemmel diksiyoner meydana getirmektir[199].

Dikkat edilirse Muallim Naci'nin, eksikliğine işaret ettiği sözlük "Osmanlı lisanına mensup addolunacak bilcümle kelimatı" içinde bulunduran sözlüktür.

Beşir Fuad'a yazdığı başka bir mektuptan:

Türkçeyi doğru yazmak içün mükemmel Arabî, Farisı bilmek lâzım mıdır? Hayır! Türkçeyi doğru yazmak içün yalnız Türkçeyi mükemmel bilmek lâzımdır.

Bu nasıl olur? Dediğimiz gibi bir kavaid kitabı, yine dediğimiz gibi bir lûgat kitabı meydana getirmekle!

Naci bu satırlardan sonra, Avrupa dillerinin Lâtin ve Yunan dillerinden aldıkları kelimeleri az çok değiştirerek dillerine mal ettiklerini, kullandıkları şekle göre artık o kelimenin Lâtincelikten çıktığını, bizim ise Arap ve Acemceden aldığımız kelimeleri olduğu gibi kullandığımızı kaydettikten sonra şu satırları eklemektedir :

Binae'n'aleyh bizce kavaid-i Arabiyye vü Farisiyyeyi-lüzumu kadar- tahsile ihtiyac-ı kat'î vardır. Türkçeyi doğru yazmak başka türlü kabil olamaz.[200]

Bu devirde meydana getirilen sözlükler teknik bakımından çok zayıftır. Kelimeler, tariflerden daha çok anlamdaşlarıyla açıklanmaktadır.

Türk dilinin grameri

İlk devirlerde Türk lehçelerine ait yazılmış olan sözlükler bazı kuralları da kapsadığı için ayni zamanda birer gramer sayılır. Asıl Türk dilinin Türkçe yazılmış ilk grameri Bergamalı Kadri tarafından 1530 da Vezir-i âzam İbrahim Paşa adına yazılan

[199] Muallim Naci, Beşir Fuad, *İntikad*, İst., 1304, s. 21-23.
[200] Muallim Naci, Beşir Fuad, *İntikad*, İst., 1304, s. 90-91.

Müyessiretü'l-ulûm adlı eserdir. Bu eserde örnekler Türkçedir, fakat Türkçenin kuralları Arapçanın kurallarına uydurulmuştur [201].

Başka bir eser de Mısır Şerefiyye medresesi müderrisi Molla Salih'in Mısır kadısı Muhammed b. Musa'l-Cemmâzî adına XVII. yüzyılda yazdığı *Eş Şüzurü'z-zehebiyye fi lûgati't-Türkiyye* adlı 42 varaktan ibaret küçük bir eseridir [202].

Bunlara karşılık Arapça ve Farsça kurallardan bahseden birçok eserler vardır.

Tanzimat devrinde ilk defa basılan Türkçe gramer Ahmed Cevdet ve Fuad Paşaların Encümen-i Dâniş'in ilk eseri olarak yazdıkları *Medhal-i kavâid* adlı eserdir ki 1851 (1268) de İstanbul'da taşbasması ile basılmıştır. Bu eser daha sonra ismi değiştirilmek suretiyle birçok defalar tekrar basılmıştır.

Basım sırasıyle bunu takip eden gramer Abdullah Ramiz Paşa'nın *Lisan-ı Osmanî'nin kavâidini hâvi emsile-i Türkî* adlı 1866 (1283) da basılan eseridir. Bu eserin "emsile" bölümü çok zengindir.

Bu iki eserden sonra bazı gramer kitapları ve bu arada Süleyman Paşa'nın *İlm-i sarf-ı Türkî* adlı eseri basılmışsa da asıl *Müyessiretü'l-ulûm*'dan sonra esaslı ve önemli sayılan Abdurrahman Fevzi'nin *Mikyâsü'l-lisan Kıstâsü'l-beyan* adlı eseridir. Bu eser 1881 (1299) de basılmış olmakla birlikte 1847 de yazılmağa başlandığı için Tanzimat devrinde meydana gelen ilk gramer olmak şerefini taşır. İçinde birçok yeni kelime vardır.

Bu devirde gramer kitabı yazanlar arasında Selim Sâbit, Ali Nazîma, Manastırlı Rıfat, Fazlı Necib, Ahmed Rasim, Mihrî, Şemseddin Sami, Necib Âsım'ın eserleri kayda değer.[203]

Gerek bu eserlerde, gerek bu devirde yazılan başka gramerlerde esas olarak Türk dilinin yapısı gözönünde tutulmakla birlikte, bazısında Arap metodunun bazısında da Fransız metodunun hâkim olduğu görülür.

[201] Besim Atalay tarafından 1946 da tıpkıbasımı ve çevriyazısı ile birlikte Dil Kurumu adına yayınlanmıştır.

[202] Besim Atalay'ın kitaplığında.

[203] A. Dilâçar, *Türkiye Türkçesi gramerinden seçme eserler*, *Türk Dili* dergisi, 1953, C. II, sayı 21.

Hece - aruz bahsi

Hece ölçüsünün Türk şiirinin tabiî ölçüsü olduğunu ve şairlerimizin Acem aruzunu kullanmakla Türk lehçesini bozduğunu söyliyerek, hece ölçüsünü ilk defa savunan Ahmed Cevdet Paşa'dır. Cevdet Paşa, *Kısas-ı enbiya*'sının onikinci cildinde, Osman Gazi'ye isnat olunan manzumeyi kaydederek bu manzumenin ölçüsü hakkında : *Vezni, ta'dâd-ı harekâttan ibaret olan "parmak hesabı"dır ki, eş'âr-ı Türkiyyenin vezn-i tabiîsidir. Andan sonra şuarâ-yı Rum, nazımda evzân-ı Farisiyyeyi iltizam ile Türkî lehcesini tağyir etmişlerdir* dedikten sonra "istıdrad" olarak şu düşünceleri kaydediyor :

İlm-i aruzun vâzı'ı olan "İmam-ı Halil" bu fenni eş'âr-ı Arab'ın taktî'i içün icadeylemişti. Sonra şuarâ-yı İran, anın vaz'etmiş olduğu ıstılâhatı ahzile evzân-ı Farisiyye hakkında bir fenn-i aruz yaptılar. Lâkin hakikat-i halde "aruz-ı Arabî" ile "aruz-ı Farisî" başka başka bir fendir ve lisan-ı Arabîde "medd-i maksur" ve "kasr-ı memdud" caiz değildir. Fakat kafiyesi medd ü işbâ' kılınır. Farisîde ise her kelimenin âhırı medd ü işbâ' olunabilir. İki lisanın evzânı ana göre vaz'-olunmuştur. Amma lisan-ı Türkîde asla med yoktur. "Elif, ye, vav" ancak alâmet-i hareke olmak üzere kullanılırlar, telâffuzda medd ü işbâ' olunmazlar. Lisan-ı Türkînin seciyye-i mahsusası budur. Binâe'n'alâzâlik, eş'âr-ı Türkiyye, evzân-ı Arabiyye vü Farisiyyeye tatbik olunamaz. Şuarây-ı Rum ise eş'ar-ı Osmaniyyede evzân-ı Farisiyyeyi iltizam etmekle kelimelerin evâhırından başka evâilini bile med eylemeye mecbur oldular.[204]

Namık Kemal de birçok yazılarında hece ölçüsünü savunmuş, hususiyle tiyatro eserlerinde aruz yerine hece ölçüsünün kullanılmasını tavsiye etmiştir. 1875 (1292) tarihinde Magosa'dan Abdülhak Hâmid'e yazdığı bir mektupta şu düşüncede bulunuyor :

Manzumeleri okudum, güzel. Fakat... nazmetmekte ma'nâ yok. Evzân-ı Acemden ayrılmadıkça bizde tiyatro olacak kadar tabiî şi'r söylemiye kabiliyyet görmüyorum.

Şi'rde sâfi Türkçe yazmak "evzânın şimdiki haliyle beraber„ kimsenin elinden gelmez. Manzum söze o kadar hevesin var, bir

[204] Ahmed Cevdet Paşa, *Kısas-ı enbiya*, İst. 1331, c. XII, s. 986.

kere de tabiatını bizim parmak hesabiyle bir şey yazmıya sevket bak ne güzel parlak oluyor. Ben tecribe ettim. Niyyetim o yolda bir eser de meydana koymaktır.[205]

Namık Kemal yine Abdülhak Hâmid'e gönderdiği başka bir mektupta da aruzdaki "imâle ve zihaflar"dan bahsederken şu cümleyi kaydediyor :

Divane şi'ri bir zencirden kurtarmak istersen, kırılacak bend-i âhenin Acem evzânıdır.

Ziya Paşa'nın *Harabât*'ını tenkit için yazdığı *Tahrib-i Harâbat* adlı eserde de Vâsıf'tan bahsederken şunu söylüyor :

Vâsıf'ın eş'arında cehline delâlet eder hiçbir söz olmadığı gibi, divanın nısfından ziyadesi dahi :

Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol

mısra'ı gibi selâset değil envâ-ı rekâket ile âlûdedir.

O da kendi kendine ve zamanın şive-i tekellümüne mutabık surette bir vâdi açmak istemiş; efâil ve tefâil belâsıyle muvaffak olamamış. Vehbi değil İbn-i Kemal olsaydı yine Nâbi yolunda bir şair olmasında ihtimal yoktu. Çünki Nâbi, sırf Acem mukallidliğini, Vâsıf ise yalnız İstanbul Türkçesi şivesinde şi'r söylemeyi iltizam etmişler. Bu hale göre, Vâsıf, eğer temâyülât-ı mûcidânesini evzân-ı Acem yerine, parmak hesabını iltizam derecesine götürebileydi, milletimizde meşhur ve muktedir bir şair olurdu.[206]

Recaizade Ekrem Türkçe kelimelerin aruz ölçüsünde gereksiz "imâle"lerle bozulduğunu tasdik etmekle birlikte, aruzu heceye tercih etmektedir. Bunu *Hazineievrak*'da çıkan manzumesiyle açıklıyor. Üstad, La Fontaine'den bazı hikâyeleri manzum olarak çevirmek istiyor. Hece ölçüsünün bu efsaneler için daha elverişli olduğunu düşünerek ilk hikâyeyi heceyle kaleme alıyor. Fakat başaramadığını anlıyarak tekrar aruza dönüyor. *Mukaddeme* başlığını taşıyan manzumeden şu beyitleri alıyoruz :

Herkes bilirim ki şair olmaz
Her fikri beyana kaadir olmaz

Tevfik ile hem sözü usûle
Mef'ûl ü mefâil ü faûle

[205] Ebüzziya Tevfik, *Numune-i edebiyyat-ı Osmaniyye*, ikinci basım, 1302, s. 462-463.

[206] Tahrîb-i Harâbat, *Kitaphane-i Ebüzziya* serisinden, 1303, s. 97-98.

Mümkin mi o sadelik o i'caz
Ol sâde-dilâne tavr-ı ser-baz;

Tasvirinde(ki) o mümtezic renk
Âbın akışı gibi o âhenk;

Bir şi'r ki olmaya tabiî
Ben neylerim olsa da bediî

Efsânedeki o kîl ü kaale
Hiç de yakışır mı med imâle

Türkî kelimat içinde medler
Olmaz mı sımâha nefret-âver;

"Ruzgâr" demeyüp de "rûzgâre"
Câiz mi demek siyâha "kaare";

"Bânâ"- "ĉlur" revâ olur mu;
Hiç zevk ile âşina olur mu;

Derse meselâ "sefid" sefîde
Olsun mu fasîh bir neşîde;

Câiz demek öyle medd ü kasra
Çesban mı terakkiyyât-ı asra;

Olmakla "emir!" bu yolda cârî
Olsun mu fesâhate medârı;

Elbette! olunca söz müzâhaf
Nâhoş gelir olsa da mükellef

Ettim bu mülâhazâtı derpiş
Zihn oldu halel-pezîr-i teşviş

*

Acze heves eyleyüp takaazâ
Çıktı arada nizâ' ü gavga

Encâm ederek heves tahakküm
Acz etmeğe başladı telâ'süm

Aldım ele bi'z-zarure hâme
Vermek diledim düzen kelâma

Gûya daha vâsi' olduğundan
Âsanter olur gibi edüp zan

Tanzîmde saydım önce parmak
Amma yine olmadım muvaffak [207]

Geldikçe o Farisî izâfet
Âhengi bozar kaçar letâfet

Elfaz olmazsa pek zeban-zed
İsti'mâli düşerdi pek bed

"Eyler - söyler" gibi kavâfî
Olmakla tabiatın hilâfı

Elde kalem ıstırâba düştü
Zihnim dahi pîç ü tâba düştü

Gördüm ki bu gelmiyor hesâba
Şâyan olamayacak intihâba

Nâçar arûza ric'at ettim
Ehven görünen tarîka gittim. [208]

Bu devirde hece ölçüsüyle yazılan eserler arasında, Ziya Paşa'nın Molière'den çevirdiği *Tartuffe* piyesiyle Âli Beyin *Letâfet* adlı üç perdelik operetinin 1874 de yazılan birinci ve ikinci perdeleri, Abdülhak Hâmid'in *Nesteren* ve *Liberte* adlı piyesleri kayda değer.

Mir'âtıâlem dergisinde çıkan *Evzân-ı milliyyenin terki ile evzân-ı aruziyyenin kabulü* başlıklı ve İbnürreşad Ali Ferruh imzalı bir yazı dikkati çekmektedir. Yazı şöyle başlıyor :

Evzân-ı milliyye yahud hecâiyye-ki lisanımıza 600 senelik bir yâd-gârdır - ecdadımızın Mâverâünnehir'i -seyl-i hurûşan gibi-geçtikleri zaman levha-i cihan-gîrânelerine ittihaz ettikleri bir mikyâs-ı mukaddestir.

Evzân-ı hecâiyye yahud parmak hesabı-ki Osmanlı efkârının, Türk hayalâtının, aşiret tabâyi'inin ilk mahfazasıdır- asrımız içün ne rütbe ciddî, ne derece sade bir mîzan-ı celil-i terakkidir.

[207] *(Ağustos böceği ile karınca)* adını taşıyan bu tercüme *Şümruh-ı edeb*'in üçüncü cüzünde çıkmıştır.
[208] *Hazineievrak*, 1881 (1 mayıs 1297), sayı 1.

Vezn-i millî genç bir milletin, zîk bir lisanın büyük bir cem'iyyete, vüs'atli bir lisana bıraktığı bir râbıta-i milliyyedir ki, edebiyyat-ı Osmaniyyenin en muhterem en makbul âsâr-ı atîkasından addolunsa bihakkı'n sezâdır.

Evzân-ı aruziyye- daha doğrusu evzân-ı Arabiyye- yahud efâil ü tefâil-ki edebiyyatımız içün şanlı üss-i inkılâbdır-Arabdan Aceme, Acemden de bizlere intikal ederek, elyövm evzân-ı milliyye yerine kaim olmuştur.

Hece ölçüsünün millî ölçümüz olduğunu kaydetmekle birlikte, aruz ölçüsünün kabulünü de "edebiyatımız için şanlı üss-i inkılâb" sayan yazar, heceyi bırakıp aruzu kabul etmenin tarihî bir zaruret sonucu olduğunu söyledikten sonra yazısını şu satırlarla bitiriyor:

Üdebâmızdan, şuarâmızdan ezcümle bu yolda yetişen gençlerimizden şunu reca ve ümid ederiz ki, yazdıkları eş'âra -umumiyyetle- yalnız evzân-ı aruziyyeyi hasr ile vezn-i millîmizi bütün bütün unutmazlar ve arada, yahud hiç olmazsa- bir kerecik olsun bu vezinceğizi de isti'mal buyururlar. Eğer anı da nesye'n mensiyye'n sırasına geçirirsek, değil kusur, değil hatâ, adetâ bir cinayet etmiş oluruz ki, o da muhafazasına mecbur olduğumuz mukaddes, muhterem samimî bir yâd-gârı su-i isti'maldir.[209]

Bu yazıda asıl önemli olan nokta, hecenin "vezni millî", "rabıta-i milliye", "mikyâs'-ı mukaddes", "mîzan-ı celil-i terakki" gibi deyimlerle övülmüş olmasıdır.

Ansiklopedi teşebbüsü

Bizde ilk defa ansiklopedi meydana getirmek teşebbüsüne girişen Ali Suavi'dir. Ali Suavi, bu esere 1870 (1287) tarihinde Paris'te başlamış ve hazırladığı kısmı, o sırada Paris'te çıkarmakta olduğu *Ulûm* gazetesine birer forma eklemek suretiyle yayımlamıya girişmiştir.

İçinde resimler de bulunan bu ansiklopedi, *Kamusü'l-Ulûmi ve'l-maarif* adını ve 12 rebi'ü'l-evvel 1287 tarihini taşımaktadır. 20×13 en ve boyundadır.

Ulûm gazetesinde *İ'lân* başlığı altında çıkan yazısında meydana getireceği ansiklopedi hakkında düşüncelerini bildiren Ali

[209] *Mir'âtıâlem*, 1884, sayı 8.

Suavi, ansiklopedinin faydasına işaret ettikten ve tarifini yaptıktan sonra yazısına şöyle devam ediyor :

İşte Suavi şöyle bir kitaba başlamağı niyyet ederdi. Lâkin amele iki büyük mâni' vardı. Birinci mâni' para yok. Böyle bir kitabda azdan az yirmi bin resim lâzım, resimler biribiri üzerine beşer franga kazılsa dört beş yüz bin kuruş yalnız resim kazdırmak parası. Ya matbaa masârifi?.

İşte bu büyük mânii def' müyesser oldu. Şöyle ki, ben bu Ulûm gazetesini 32 sahife çıkarup duruyorum ya. Bu gazeteyi iki kısımda tertib edüp bir kısmını yan'i 16 sahifeden ibaret bir cüz-i münfasılı "Kamusü'l-ulûmi ve'l maarif" unvaniyle bu yolda bir kitaba tahsis etsem, zate'n satılıyor ya, müşterilerden gelmekte olan parayı resimlere ve matbaa masârifine veririm; yavaş yavaş kitab olur gider, a'ni müşteriler her nüshadan cüz-i evveli sahifelerindeki erkam tertibiyle birbirine zammedüp kitab yaparlar ve kısm-ı sâniyi gazete gibi okurlar.

Elbette bu tedbir ma'kuldür. Çünki gazeteden kâr oldukça para cem'etmek yolunu tutup ve birkaç yüzbin frank biriktirüp te bu kitaba başlamak niyyet etseydim çok vakit kaybetmiş olurdum.

İkinci mâni' miktar-ı kâfi kitab nerede bulayım da me'haz edeyim. Bu büyük mâni' dahi mündefi'dir. Zira şu oturduğum Paris'te pek mükemmel kütübhane var. İşte asıl mâni' bu ikiden ibaretti. İkisi dahi bertaraf oldu.

O kadar şaşkın adam olur mu ki hayr-ı niyyet ile tûl-i emel câiz olduğunu tefekkür etmeksizin bana i'tiraz etsin; ya'ni "bu kitabın ikmali çok senelere muhtac, ömrün kifayet eder mi" desin. Maahâza ben başlamasını taahhüd ettim, ikmalini taahhüd etmedim. Ben yapabildiğim kadar yapayım da ikmal edemezsem lezzet ve eğlence ne türlü meşguliyyette olduğunu farkedenler varsınlar ilâve etsinler ikmal eylesinler.

Bir de ikmaline niçün ömrüm kâfi olmasın? Bu dediğim gibi bir "Kamusü'l-ulûmi ve'l maarif" yâveden ve makalât-ı zâideden tenkih olunduğu halde işte şu satır ile ancak 250000 satır olur. Ya'ni biner sahifeden on cild. Bu ise şu gazetem tertibiyle 26 yılda tamam olur. Henüz otuz iki otuz üç yaşında olup bugüne dek ağrı sızı görmeyen ve kalemiyle bunca a'dâ-yı din ü adalet müzmahil olacağı maznun bulunan bir Suavi'ye yirmi altı yıl daha ömrü "ilm ü adalet isteyen Allah" çok mu görür?

Kaldı ki bu 26 yıl hesabı gazeteyi şu kıt'ada ve şöyle 15 günde bir çıkageldiğimize göredir. Ya müşterilerimiz çoğalır da matbaada dört beş mürettib işleterek 15 günde bir 400 satırdan ibaret olan kısm-ı evveli 2000 satır çıkardığımız halde beş senede tamam olur.

Ulûm gazetesinin 32 sahifesini kâmile'n bu kamusa tahsis etsem.. işte bu olmaz. Çünki zalemeye ta'n ü deşnam içün sahife kalmaz.

Şu birinci nüshamızı mütalâa edenler diyemezler ki "Avrupa lisanlarında mükemmel kamuslar var, bizimki anlar kadar mükemmel olamaz". Vâkıâ anlar mükemmel, fakat bizim kamus ekmel. Çünki İngiliz ve Fransız ansiklopedilerinde bulduğumuzu aldıktan fazla Avrupalıların Şark'ta ve Asya'da bilmedikleri mevâki'ü bilâd ü enhar ve tevarih ü âsar dahi bizim kamusta dercolunur.

Fazla bir şey daha var. Bizim memleketlerde eski ve yeni şerh ü iraeye şayan ne kadar âsar varsa bu kamusta resmolunur, şerhedilir. Memalik-i Osmaniyye'de benimle muhabere eden üç dört yüz zat var ki her biri vatanın hayrı uğrunda vâki' iş'ar-ı âcizîye hasbe'l-hamiyye hidmet edeceğinden, mevkiindeki âsarı fotoğraf ile aldırup savb-ı âcizîye gönderir, biz de burada hakkettirüp kamusumuza dercederiz.

Yazar bundan sonra terimler bahsine geçiyor. Bilim ve fen terimlerinin, Avrupalılar'dan olduğu gibi alınması gerektiğini kaydettikten sonra yazısına son veriyor.

Ali Suavi, ansiklopedisini tamamlayamamıştır. 1870 Alman-Fransız harbi bu işin devamına engel olmuştur. Bu harp yüzünden Paris'ten ayrılan Suavi, bir müddet *Ulûm* gazetesini Fransa'nın birkaç ilinde "muvakkate'n" kaydıyle çıkarmakta devam etmişse de bu nüshalarda ansiklopedi formaları yoktur. Elde bulunan cüzü'lerden[210] öğrendiğimize göre, müellif, bunu ancak "Atabek" maddesine kadar getirebilmiştir. Seksen küçük sayfalık beş forma tutan kısmın içinde, üç bitki ile hayvan resmi ve bir de Çanakkale Boğazı'nın basit krokisi vardır. Yazar, ansiklopediye aldığı maddeler arasında ancak sözlüklere girebilecek kelimelere de yer vermiş, buna karşılık, alınması gereken birçok maddeleri de atlamıştır. Aldığı maddeler üslûpça dağınık ve teknikçe zayıf olmakla birlikte dil bakımından çok sade ve özentisizdir.

[210] Millî Kitaplıkta, İhsan Sungu'nun kitapları arasında.

Ansiklopedi denilecek nitelikte olmamakla birlikte, o adı taşıyan küçük bir teşebbüsü daha kaydedelim :

Medreseiedeb dergisinde *Ansiklopedi tercemesi-Mecma'-i ulûm ü fünun* başlığı altında şu satırlar görülür :

Şu serlevha ile Fransız papazlarından Mösyö (H. B.) nin sıbyana mahsus olmak üzere neşreylediği risale-i muhtasarayı lisanımıza tercemeye bugünden itibare'n karar verdik.[211]

Bu yazılar türlü tarihî konulara ait sorulu cevaplıdır. Alfabetik sıra takip etmemektedir.

Ahmed Rifat tarafından *Lûgaat-ı tarihiyye ve coğrafiyye* adıyle 1881 de yayınlanan eser ansiklopediden daha çok tarihcoğrafya sözlüğü olmakla birlikte, içinde müsbet bilimlere ve yeni buluşlara ait birçok bilgi de bulunmaktadır. Eser yedi küçük ciltten ibarettir; 2150 sayfa tutmaktadır.

Başka bir teşebbüs de kurmay yüzbaşılardan Ahmed Nâzım ile Topçu yüzbaşılarından Mehmed Rüşdü'nün *Katra "Külliyyat-ı lûgaat"* adı ile çıkarmak istedikleri ansiklopedidir. Örnek olmak üzere çıkardıkları 12 sayfalık bir fasikülden bu teşebbüsü öğrenmiş oluyoruz. Bu ansiklopediyi hazırlayanlar, örnek olarak yayınladıkları fasikülün önsözünde altı yüz elli sekiz kelimeyi bulan "a" harfini bitirdiklerini, "a" harfi üzerinde yaptıkları denemeye göre ansiklopediyi üç yılda tamamlıyabileceklerini, bunu tamamladıktan sonra da *Muhit-i kebir* adlı kırk elli ciltlik büyük bir ansiklopediye başlayacaklarını bildirmektedirler. Önsözde kaydedildiğine göre *Katra* her hafta sekiz sayfalık bir cüz olarak çıkacak, her cüzde en az üç resim bulunacak ve elli paraya satılacaktır. *Katra*'da "lûgaat-ı tıbbiyye ve bahriyye ile esmâ-i hassa" bulunmıyacak, fakat bunun dışında kalan bütün bilim, fen ve sanat terimleriyle dilimizde kullanılan bütün kelimeler yer bulacaktır. Ansiklopedi 28X20 en ve boyundadır; 1888 (1306) tarihini taşımaktadır.

Katra teşebbüsü bu kadarla kalmış ve arkası gelmemiştir.

Bu devirde, *Miftahü's-saade*'nin tercümesi olan *Mevzuatü'l-ulûm*'a benzetilerek hazırlanan *Mahzenü'l-ulûm* adlı bir eseri

[211] Medreseiedeb, 1878, s. 90. Mehmed Necib adlı hevesli bir öğrenci tarafından çıkarılan bu dergi ancak 155 inci sayfaya kadar devam etmiş, ondan sonra yayın alanından çekilmiştir.

kaydetmek yerinde olur. Mehmed Tahir ve Sergis Orpilyan tarafından hazırlanan bu eser, türlü bilimlerin tarifini, 1300 yıldan beri meydana getirilmiş Türkçe, Arapça ve Farsça eserlerle yazarlarının adlarını ve Türkiye'de bulunan kitaplıklarla içindeki kitapları kapsamak üzere altı bölüm olarak tasarlanmış ise de, 1890 (1308) tarihinde ancak birinci cildi çıkarılabilmiştir.

EDEBİYAT-I CEDİDE DEVRİNDE EDEBÎ DİL

Tanzimat edebiyatını, 1895 ten 1901 tarihine kadar, haftalık *Servetifünun* dergisi etrafında toplanan genç kuşağın meydana getirdiği edebiyat takip etti. Bu edebiyatın tarihteki adı Servetifünun edebiyatı, yahut Edebiyat-ı cedide'dir. Edebiyatımızda yeniliğin Şinasi ile başladığını ileri sürerek, ona Yeni Edebiyat-ı cedide diyenler de oldu. Adı ne olursa olsun, bu edebiyat, bazı vasıfları ve özellikleriyle Tanzimat edebiyatından ayrılır.

Servetifünun edebiyatını meydana getiren çeşitli sebeplerle, bu edebiyatın vasıfları üzerinde fazla duracak değiliz.[212] Ancak bu edebiyatın dildeki özelliğini belirtebilmek için, o zamanki genç kuşağın edebiyat ve sanat hakkındaki düşüncelerine işaret etmek yerinde olur.

Bir kere, Servetifünun edebiyatının bellibaşlı şair ve edipleri, yeni Türk edebiyatına örnek olan Fransız edebiyatını daha yakından tanımış ve Fransızcayı bütün incelikleriyle öğrenmiş bulunuyorlardı. Bu tanıma ile onlar, etkisinde kaldıkları edebiyatın yeni akımlarını eserlerinde aksettirebildiler. Bundan başka Servetifünuncular, sanat ve edebiyatı kendilerinden önce gelenlerin hepsinden daha iyi anlamışlardı. Gerçi bu sanat, içinde doğduğu toplumun acılarıyle sevinçlerini kucaklıyacak, umutlarıyle heyecanlarını haykıracak, nihayet ona -uzak da olsa- yüksek bir ülkünün ışığında yol gösterecek derecede geniş ve derin değildi. Fakat onlar, o zamanki sanat anlayışına uyarak, sanat için sanat yapmak düşüncesiyle, ince bir zevk ve düzgün bir teknikle "güzel"i aramaya koyuldular.

Onlara göre, bu sanat için başka bir dil gerekirdi. Öyle bir dil ki, bütün duyguları ve düşünceleri, her türlü inceliğiyle belirtebilsin. Halid Ziya, bu dil için *Mai ve siyah* adlı romanında Ahmed Cemil'e şu sözleri söyletiyor :

Bilseniz, şi'rin nasıl bir lisana muhtac olduğunu bilseniz. Öyle bir lisan ki... Niye teşbih edeyim bilmem. Bir ruh-ı mütekellim

[212] Servetifünun edebiyatı için bk. Agâh Sırrı Levend, *Edebiyat tarihi dersleri, Servetifünun edebiyatı*, İst., 1938.

kadar belig olsun, bütün kederlerimize, neş'elerimize, düşüncelerimize, o kalbin bin türlü inceliklerine, fikrin bin çeşit derinliklerine, heyecanlara, tahavvüllere terceman olsun...

Hakları vardı. Türkçe, edebiyat dili olarak bütün bu vasıflarla bezenmiş olmalı, bilim dili olarak da, uygarlık dünyasında söz sahibi olan milletlerin dili derecesinde bir genişliğe, zenginliğe ulaşabilmeliydi.

Fakat nasıl? Divan dilinden başka, önlerinde ayrı iki örnek vardı. Biri, Muallim Naci'nin kullandığı sade dil; öteki de, Namık Kemal'den Hâmid'e, ondan da Sezai'ye geçen süslü dil. Naci'nin sade dilini sanatları için yeter bulmadılar. Namık Kemal'in parlak üslûbu ise, süsü ve belâgatiyle birlikte düz ve basitti. Değişik ruh hallerini ve duyuştaki incelikle fikirdeki derinliği belirtecek derecede kıvrak değildi.

Gerçekten dil meselesi, çok nazik ve önemli bir nokta idi. Eski edebiyat taraflıları, hattâ bunların arasında yeniliğe özenenler bile, hep Arap ve Fars dillerindeki bilgileriyle övünüyorlar, ve hünerlerini Divân dilindeki yetkileriyle göstermeğe çalışıyorlardı. Bunlar, sade ve gösterişsiz bir dille rakiplerinin karşısına çıkmaktan çekindiler. İstediler ki, yalnız sanatta ince ve fikirde üstün olmakla kalmasınlar; dilde de kuvvetli ve hünerli olduklarını gösterebilsinler.

İşte, bir yandan bu düşünce, öte yandan yeni bir üslûp yaratmak için duydukları kuvvetli istek, onları yeni ve değişik bir dil aramaya götürdü.

Nesir dili ve özellikleri

Bu yeni dilin, nesirde en dikkate değer örneğini veren Halid Ziya Uşaklıgil, nazımda da Tevfik Fikret olmuştur. Gerçekten onlar, Edebiyat-ı cedide'nin biri nesirde, öteki de nazımda en büyük iki üstadı sayılır.

Halid Ziya Uşaklıgil kısa fakat eserle dolu bir deneme devresinden sonra, bu yeni edebiyatın nesrini yaratmış oldu. Bu, ustaca bir nesirdir. Arkadaşları da onun etkisini kabulde tereddüt etmediler. Gerçi, onların hepsi bu dili olduğu gibi almış değillerdi. İçlerinde Hüseyin Cahid Yalçın gibi daha sade, Ahmed Hikmet Müftüoğlu gibi büsbütün sade bir dil kullananlar

vardı. Fakat dil bakımından zayıf olan Mehmed Rauf da içinde bulunduğu halde, hiçbiri bu nesrin ve bu üslûbun etkisinden kendilerini kurtaramadılar.

Tevfik Fikret ise, sağlam ve şaşmaz zevkiyle nazımda takip edilecek yolu buldu. Nazım dilini ustaca işleyerek ona istenilen özelliği verebildi.

Böylece, nazımda ve nesirde eskisinden büsbütün ayrı bir gelişme kaydeden bu "yeni dil", kelimeleri, tamlamaları, bileşik sıfatları, nesirde değişik cümleleri, nazımda ise birbirine eklenen mısralarıyle, kıvrak bir deyişin bütün inceliklerini taşıyordu. Bu dilin, zincirleme ibarelerle birbirine bağlı uzun cümlelerinde, eskisinden büsbütün ayrı, düşündürücü bir nitelik vardı. Üzerinde ustaca işlenen bu yeni dil, duyguya hıtap ederken zekâyı da ihmal etmiyor, tabiatı ve eşyayı canlandırırken iç âlemi de incelemeğe çalışıyordu.

Bütün bunları, Edebiyat-ı cedidecilerin kâr hesabına geçirilecek birer başarı sayabiliriz. Ancak iş bu derecede kalmadı. Üslûba karşı gösterdikleri bu özenti, onların nesir dilini tabiîlikten çıkardı. O kadar ki, nesre kazandırmak istedikleri bu özelliklerle, onu şiire yaklaştırmak arzusuna kapıldılar. O zamanın modası olan "mensur şi'r" başlıklı yazılar bu gayretin ürünüdür. Yalnız mensur şiirlerde değil, roman türünde bile bu özentili üslûbu bir türlü feda edemediler. Bütün kararsızlıkları, bahtsızlıkları, umutları ve sevinçleriyle, her zaman bir sır olarak kalan insan ruhunu çözmek isterken bile, şiire kaçmaktan kendilerini alamadılar. Onun içindir ki, lirizm, romanlarının hepsinde üstün bir vasıf olarak görünür.

Servetifünuncuların kelime ve tamlama bakımından dilde meydana getirdikleri özellikler şöyle sıralanabilir :

a) Sözlüklerden birçok eski kelimeleri bulup aktardılar. Bunlardan bir kısmı tutmadı. Meselâ Cenab'ın :

Ebedî bir esir ü nahcîrin

mısraındaki "nahcîr" kelimesi "av" anlamına sözlüklerde vardı. Fakat hoşa gitmediği için, aktarılan bu kelime başka bir yerde kullanılmadan tekrar unutulup gitti.

Buna karşılık "garam", "şegaf", "tîraje" gibi kelimeler, kendi devri içinde yaşadı ve beğenilerek kullanıldı.

b) Üretme yolu ile eski köklerden yeni kelime yaptılar : "Kamer" den "mukmir", "şems" den "müşemmes", "kevkeb"

den "mükevkeb", "beşaşet" den "tebeşbüş", "zemherîr" den "izmihrar" gibi. Bunların içinde "nevin" gibi esasta sıfat olduğu halde yine sıfat edatı olan "in" getirilerek ikinci defa sıfat yapıldığı için yanlış sayılabilecek kelimeler de vardı. Fakat yanlış da olsa, çoğu üslûp kuvvetiyle kendini kabul ettirmiş ve uzun zaman yaşamanın sırrına erişebilmişti.

c) "Şehik", "imtisas", "ke's", "sak", "tüveyc" gibi fenne ait kelimeleri de edebiyat diline getirdiler.

d) Eski kelimelerden yeni tamlamalar yaptılar: "Havf-ı siyah" gibi. Eski ve basit kelimelerden yapılan bu tamlama o kadar yeni bir hayal âlemi yaratmış oldu ki, ilk kullanıldığı zaman sert itirazlarla karşılandı. Korkunun siyahı beyazı olur mu idi? Fakat vahşî bir ürperme veren korkunun karanlıkla münasebeti düşünülünce, bunun hiç de fena bir tamlama olmadığı kabul edildi.

Garip sayılan bu tamlamalar arasında Cenab Şehabeddin'in *Mekteb*[213] dergisinde çıkan *Terane-i mehtab* başlıklı manzumesinde yer alan

Artık uyan ey mah,
Ey mâh-ı dil-âram,
Zira geçiyor ah!
Sâât-ı semen-fam!

kıt'asındaki "sâât-ı semen-fam" gibi tamlamalar, yabancı olarak kaldı. Çünkü "semen-fam değil, asıl "sâât" kelimesi burada yerinde kullanılmamıştı. Onun yerine aynı anlamda meselâ "ân-ı semen-fam" denseydi belki hoşa gidebilirdi.

e) Eski fakat o zamana kadar kullanılmayan kelimelerle yeni tamlamalar yaptılar: "Karha-i hayat", "teb-i ümmid", "inkisar-ı hayal", "âşiyan-ı müzehher", "kalb-i meftûr", "safîr-i istihza", "mîzâb-ı nefâis", "leyâl-i girîzan", "lâne-i melâl" gibi. Bunların çoğu, basit benzetmeler yerine ince ve zarif "istiare" ve "mecaz"ı taşıdığı için hoşa gitti ve tutundu.

f) Tamlamalarda değişikliği sağlamak için o zaman "vasf-ı terkibî" denilen yeni bileşik sıfatlar yaptılar. "Tehî-baht", "ebedzinde", "semâ-karin", "zekâ-şiken", "ateh-lika", "savaik-peyrev", "hayat-endiş" gibi. Bunlarla, zincirleme tamlamaların ağırlığını hafifletmek ve tamlamalarda iki kelimeyi birbirinden ayıran

[213] *Mekteb*, 1896 (27 haziran 1312), c. IV, sayı. 41.

harekeye muhtaç olmadan, bileşik sıfatların kendine mahsus musikisinden faydalanarak, üslûpta çeşitli bir ahenk, bir kıvraklık sağlamaya çalıştılar.

g) O zamana kadar dilimizde olmayan bazı deyimleri de Fransızcadan çevirerek dilimize malettiler: "El sıkmak", "dest-i izdivacı talebetmek", "hayat yaşamak" gibi.

Dikkat edilirse, Servetifünuncuların edebiyata getirdikleri kelime ve tamlamalar, bir ihtiyaç veya bir zaruretin değil, bir heves ve isteğin ürünüdür. Tanzimatçıların kelime ve tamlamaları hayat değişikliğinin gerektirdiği belli bir kavramı karşıladığı halde, bunlarınki, o zaman Fransız edebiyatında da görülen bir sanat cilvesi olarak ortaya çıkmış bulunuyordu. Kelime ve tamlama bakımından her iki edebiyatın asıl ayrıldığı nokta budur.

Bundan başka, Tanzimatçılar edebî nesirde, kuvveti kelime ve tamlamalardan aldıkları halde, Servetifünuncularda kelime ve tamlamalar, onların üslûbuna fazla süslenmiş olmaktan ileri gelen bir ağırlık vermiş oluyordu.

Mehmed Rauf'un *Siyah inciler*'deki *Kelebek* başlıklı yazısında bir sabah tasviri :

Bütün kâinatın gözlerine, bir hâb-ı amiktan uyanıyor gibi, bir sükûn-ı mutlak içinde izmihrar gelir. Güneş, seher perisinin yanaklarını bir buse-i garam ile kızartır. Zühre, bu pürsirişk nigâh-ı iştiyak, semanın gül-renk tüllerinin arasında üzerinde sallandığı tepenin arkasından şevkaa şevk seyyâlât-ı şemste mahmur u sermest, rakslar, tebeşbüşlerle yıkanır. Sevahilde milhî, nâfiz bir rayiha dolaşır. Ağaçların oyaları arasında hande-kâr ziyalar oynaşmağa, şivekâr fısıltılar söyleşmeğe başlar; bütün tabiatı örten o rakik ridâ-yi ratib-i şeb temeyyü' eder.

Bu satırları okurken, sabahleyin kâinatın yavaş yavaş uykudan uyandığını, eşyanın örtündüğü sis tabakasından sıyrıldığını, tabiatın canlandığını derece derece duyuyoruz. Ancak cümle içindeki kelime ve tamlamalar, deyişin tabiî akışını durduruyor. Bunların ağırlığını duyuyoruz. Bu yazıdaki kelime ve tamlamalar pekâlâ değiştirilebilir. Böyle yapmakla eser değerinden hiç bir şey kaybetmiş olmaz.

Cümle yapısı :

Edebiyat-ı cedide nesrini Tanzimat nesrinden ayıran, kelime ve tamlamalardan çok cümlelerdir. Onlar asıl cümlelerin yapısını değiştirerek bu ayrılığı ve özelliği meydana getirmişlerdir :

a) Cümlelerin sonunda fiillerin aynı şekilde tekrarlanması, ifadenin musikisini bozar, ona bir düzlük, bir ağırlık verir.

Nabizade Nâzım'ın *Zehra* adlı romanından:

Yangın tevessü' etmekte idi. Ali en ziyade bu noktalara dikkat etmekte idi. Nerede yeni bir ateş görürse, boruyu oraya tevcih eylemekte idi. Subhi, sıcaktan bunalacak hale gelmişti. Yüzü gözü cayır cayır yanmakta idi. Arada sırada hortumun dikiş ve deliklerinden fışkıran su ile yüzünü gözünü ıslatmakta idi. Ateş gittikçe ilerlemekte, bu tarafa doğru yürümekte idi.

Bunu önliyebilmek, ancak üslûba ustaca hâkim olmakla kabildir. İşte Servetifünuncular, bunu ustalıkla başarabildiler.

Halid Ziya Uşaklıgil'in *Mai ve siyah* adlı romanından :

O vakit şi'r namına vücuda getirilen bütün mahsulât-ı cedideyi okudular, okumak ta'bir-i sahih olamaz, onların arasından koştular; sonra serin bir menba'dan ayrılmayan ataş-dârân-ı beyâban gibi gene o kevser-i ruh-perverin menba'larına ric'at ettiler, okuduklarını bir daha okudular, ba'zı parçaları ezberlediler; sonra birçok yerleri sahife sahife hâtıralarında kalmağa başladı, daha sonra buldukları şeyler kifayet etmedi, daha bulmak istediler, fakat yok... Ruhlarını bir mestî-i lâtif içinde âguşuna alan bu mehd-i nazikter-i şi'r o kadar dardı ki...

Bu parçada fiil, cümlenin sonunda geçmiş zaman halinde tekrarlanmak zorundadır. Bunun ağırlığını duyan yazar, bir sanatçı anlayışiyle bazı cümleleri değiştiriyor. Önce : *okumak ta'bir-i sahih olamaz* cümlesini katarak deyişe başkalık verdiği gibi, sonra da, yukardan beri özne olarak devam edip gelen "onlar" yerine "yerleri" ve "şeyler" kelimelerini alıyor ve böylelikle "başladı" ve "kifayet etmedi" fiillerini kullanarak, fiili tekil hale getirmekle deyişe başkalık vermiş oluyor. Nihayet son iki cümleyi "yok" ve "dardı ki" kelimeleriyle bitirerek üslûba bir kıvraklık sağlamak istiyor.

Yine aynı maksatla, geçmiş zaman, şimdiki zaman veya gelecek zaman şekillerinden biriyle devam eden cümlelerin arasına "dır" ile veya geniş zamanla biten cümleler sıkıştırarak, deyişteki düzlüğü gidermeğe çalıştılar.

Cenab Şehabeddin'in *Nesr-i harb ve nesr-i sulh* adlı eserinden :

Fikret'in bünyesi bir safha-i pulâd üstüne gerilmiş bir manzume-i a'sabdır. O hiç bir kuvve-i beşeriyye önünde kırılmaksızın eğilemez; rükû' ve sücûdunu ancak ma'bedine ve ma'buduna tahsis eder. Yirmi sene istibdada, esarete, zulm ü cehle karşı onun büyük kalbi çarptı ve bütün cümle-i hissiyyesi bir rübab-ı ıstırab gibi titredi ve inledi. İşte şi'rleri bu ihtizazlar ve bu eninlerdir. Pek vâzıh tahattur ediyorum; ale't-takrib yirmi sene evvel bir gün Servetifünun matbaasında Fikret güzel ve san'at-kâr elini omuzuma dayamış, demişti: -Cenab, hissediyorum, bir yeni edebiyyat doğmak üzeredir. Bunu yaşatmak içün benimle beraber çalışmayı va'dediyor musun? O zaman zannetmiştim ki bütün ağaçlar bir müjde-i musiki ile titredi, deniz kenarında ebkem taşlar dalgalardan daha belig oldu. Bulutlar bir şi'r-i harir ile ve güneş bir lisan-ı nur ile tekellüm etti. Çünkü Fikret'in iki sitâre-i dîdesi neşîde-i ümmidi terennüm ediyor.

b) Bazı kere, cümleyi fiille bitirmeden birdenbire kestiler.

Halid Ziya'nın *Bir şi'r-i hayal* adlı eserinden :

Nehri takibediyorduk, fakat ben artık Paris'te Sen kenarında değildim, artık kolumdaki Ninet değildi. İstanbul'da, karanlık bir gecede Büyükdere rıhtımında idim ve kolumda... Oh bilsen, o dakikada o uzak hâtıra-i şebab bana ne derin bir ağlamak ihtiyacı veriyordu. Belki ağlamak üzere idim.

c) Bir görünüşü veya bir ânı tasvir ederken kısa ve fiilsiz cümleleri sıraladılar.

Mehmed Rauf'un *Siyah inciler* adlı eserinden :

Şimdi nûr ü zeheb, şimdi zalâl ü zalâm... Şimdi ziya, şi'r, hayat... Şimdi gece, sükût, vahdet... Şimdi kadınlar, erkekler neş'e, hande... Şimdi, şimdi hiç... Şimdi ben, sade tabiat ve ben...

Cenab Şehabeddin'in *Hac yolunda* adlı eserinden:

Suların inşikakından mütevellid bir hışırtı, makinenin gumgume-i mevzunesi, bir ra'şe-i muntazama... Etrafta tenha sahiller... Mülâyim fakat serin bir rüzgâr; vapur gidiyor, birkaç martı semt-i re'simizde küşâde-bâl-i teşyi'. Uzakta beyaz kanadları açık birkaç yelken gemisi...

ç) Bir cümle içinde cümlecikleri birbirine bağlıyan bağ-fiilleri çok kere kaldırdılar. Meselâ "münkesir ve nâdim olarak döndü" yerine "münkesir ve nâdim döndü" dediler.

d) Aynı maksatla, bazı kere meselâ "ile" gibi bağlama edatını kaldırdılar.

Mai ve siyah'tan :

Ah! bu denizin hafâyâ-yı zalâmı... Bir hamle-i karar, yalnız bir küçük hareket, oraya gidebilirdi. Oraya gitmek, bu siyahlığın içine, bir daha çıkılamaz, avdet olunamaz derinliklerine gitmek...

e) Bazı kere sıfatları isimden sonra getirerek deyişi başkalaştırmak istediler.

Siyah inciler'den :

Denilebilir ki kelebek bir sevdadır, bîkarar; bir nesimdir, muanber: bir bûsişdir, zîrûh; bir şi'rdir, raksan...

f) Cümleyi, araya sokuşturulan küçük bir cümle ile ikiye böldüler.

Bir şi'r-i hayal'den :

Şadan birden sesini çevirdi, dedi ki: -Bilir misin, azizim, sen saf-derun olmakla beraber... Oh! bu bence gayr-ı kabil-i irtiyab bir noktadır... Evet, saf-derun olmakla beraber, arasıra oldukça şayan-ı hayret ferasetin var.

Yine *Bir şi'r-i hayal*'den :

Yazın kepenk altlarında, kapı köşelerinde, hayvanı çıkarılan yük arabalarında uyurdu; kışın...-bakınız kışı hiç sevmezdi- tanıdığı dükkâncılara yalvarırdı.

g) Değişikliği sağlamak için cümlenin klâsik şeklini bozdular. Meselâ :

"Okumaktan nefret ediyordu" yerine "okumak... artık bunların hepsinden nefret ediyordu" dediler.

h) Cümlenin içine bir "evet" kelimesini katmakla deyişi tekrarlıyarak anlamı kuvvetlendirmek istediler.

Bir şi'r-i hayal'den :

Sonra birden gülerek, sesinde nâgehan uyanan bir kuvvetle:

— Bakınız size bir şey i'tiraf edeyim : Şu Karmen'i görüyor musunuz? İşte benim için bir hummadır, bir kâbustur. Ne vakit onu görmek kabil olursa geliyorum, baştan başa dinliyorum, bir gün ben de, fevkalâde bir vak'a sebeb olarak, böylece Karmen olacağım; ben de Karmen'i oynıyacağım, yalnız bir kere, evet, yalnız bir kere, ondan sonra artık ölmek istiyorum.

i) Hikâyelerde, söyleyenin sözünü "dedi" kelimesiyle naklederken, cümleyi "ilâve etti" ibaresiyle ikiye böldüler.

Bir şi'r-i hayal'den :

İki kollarını açarak, minimini ağzını bir tekerleğe çeviren uzun bir nida-yı hayretle: "oh!.." dedi, sonra ilâve etti: "lâkin yaşamak uyumaktan ibaretse ölüm nedir?".

ı) Cümlenin tabiî şeklini değiştirdiler. Fiili cümlenin sonundan alarak başa getirdiler.

Bir şi'r-i hayal'den :

Tehdid-kârane: —Ninet!... dedim. Hocalarının mütalâalarını kendin içün muhafaza etmelisin.

Servetifünuncular, cümlelerde yaptıkları bu yenilikleri ustaca başarabildiler. Yalnız onların aşırı gittikleri bazı noktalar da oldu. Bunlardan biri "ve" nin çok kullanılmasıdır.

Gerçi onlar "ve"yi yalnız "atıf edatı" olarak kullanmakla kalmadılar; çok kere tasvir edilen bir hayatın veya bir hareketin devamını göstermek için, ona "atıf edatı"ndan başka bir anlam verdiler; âdetâ "şimdi, sonra, o vakit" gibi yerlerde kullandılar.

Halid Ziya'nın *Kenarda kalmış* adlı eserinden :

Annelerinin eteklerine sarılarak ağlıyan çocuklar, gömleklerinin içinde donmuş kollarını bulutlara uzatarak yalvaran kızlar, sabit gözlerini dalgalara dikerek yumruklarını ısıran babalar, aczin cinneti içinde oradan oraya koşan adamlar vardı; ve nâgehan müthiş bir çatırdı ile, rüzgârın son bir muşta-i kahrı altında her şey koptu; çözülüp dağıldı; ve azîm bir velvele içinde dalgaların kefenleri feryatların üzerine çekilüp gerildi.

Fakat bu, çok kere aşırı oluyordu; "ve" ile başlıyan ayrı cümleler meydana getiriyorlardı. Bunu en kötü kullanan Mehmed Rauf olmuştur.

Siyah inciler'den :

Ba'zı geçenler, bu necabet-i edâya, bu reng-i vakara, bu reviş-i ruh-nevâza müncezib kalıyorlardı. Ve bunun vücudundan bîhaber kalanlar da vardı, ve bunlar daha çoktu. Ah bu hissiz insanlar, diyordu; bu çarşafın şi'rini, bu zarafetin sadeliğini anlamıyanlar içün hayat nedir ya Rabbim, diye mırıldanıyordu. Ve hiç kimse gelüp "gel şu kadın içün hayatını bana ver" demiyordu; bunu teessüfsüz, mes'ud, hemen verirdi. Ve buna malik olan belki sevilen erkekler de mi vardı?

Hattâ bazı kere, Rauf'un "ve"yi çok yanlış olarak kullandığı da olmuştur.

Siyah inciler'den :

Bu gece bizim posta sabahcı idi, ve nısfü'l-leylde ıskanca borusu beni mütalâamdan ayırarak köprü üstüne çıktım.

Servetifünuncuların aşırı gittikleri başka bir nokta da "ah" ve "oh" gibi ünlem edatlarını çok kullanmış olmalarıdır.

Mai ve siyah'tan :

Gözleri tâ nihayette bir yabancı yazının şekl-i mübhemine tesadüf etti: Tebrik ederim, Ah! yalan!... Tebrik ederim. Şimdi bu sözün vehm-i aksi kulaklarının içinde bir zehirli yılanın çıngırağı gibi bir lerziş-i bârid akıtarak geçiyordu. Ah! bu yalan! hayatının en büyük yalanı!.

Bu ünlemleri de fena kullanan yine Mehmed Rauf olmuştur.

Edebiyat-ı cedide nesri içinde Namık Kemal'in belâgatli üslûbunu takip eden Süleyman Nazif'le, Cenab Şehabeddin'in kardeşi Ali Nusrat'tir. Bununla birlikte onların eserlerinde de Edebiyat-ı cedidenin izleri açıkça görülür. Vecihi gibi Namık Kemal'i satır satır takip edenleri hesaba katmak tabiî gerekmez.

Nazım dili ve özellikleri

Servetifünuncular, nesirde kendilerinden önce gelenlere çok borçlu değillerdir. Gerçi onlar da, ilk gençlik çağlarında Namık Kemal'in eserlerine karşı bir hayranlık duymaktan kendilerini alamamışlardı. Fakat acemilik devresini geçirip de yazı hayatına atıldıktan sonra, önce erişilmez sandıkları bu eserleri ve bu eserlerin üslûbunu taklit hevesine kapılmadılar. Fransız edebiyatının etkisi altında başka bir yol tuttular.

Fakat şiirde böyle olmadı. Önlerinde eski şiir geleneğini tamamiyle kıran ve yepyeni eserlerle eskilere pervasızca meydan okuyan Hâmid vardı. Onun batı edebiyatından şiirimize taşıdığı yeniliklere kayıtsız kalmaları elbette mümkün olamazdı. Servetifünun şairleri Hâmid'i taklit etmediler. Fakat onun şiire getirdiği bütün bu yeniliklerden memnunlukla faydalandılar. Servetifünun şiirinin iki büyük üstadı olan Fikret'le Cenab'dan, Cenab, bu şiirin duygu ve hayal ögeleri üzerinde işler ve Fransız edebiyatının yeni akımlarını getirirken, Fikret de, yine

Fransız edebiyatının etkisi altında, fakat önceki kuşakların çalışmalarını inkâr etmiyerek, şekilde ve dilde o zaman için gerekli bulduğu yenilikleri meydana getirdi.

Fakat nesir dili gibi, nazım dili de ağır bir yükün altında idi. Fikret bir yandan nazım diline tabiî bir deyiş kazandırmak isterken, öte yandan ağır tamlamalarla yüklü mısralar meydana getiriyordu. *Rübab-ı şikeste*'deki *Mihr-i zemherir* manzumesinden :

Semâ bir buzlu cam halinde bârid bir kesâfetle
Tutar pîruze-i nevvârını bir ân için mestur;
Bu bir ân-ı tesettür bürka'-ı berf ü bürûdetle,
Budur şekli bütün bir mevsimin, pürlerziş ü rencur.

Yine *Rübab-ı şikeste*'deki *Aşk u firak* manzumesinden :

Birer ümid-i mücennah letafetiyle uçan
Terâne-kâr iki nermin kebuter-i mağrur;
Terennümât-ı demâ demleriyle - pürgaleyan-
Sükûn-ı meşceri târâc eden güruh-ı tuyur...

Bununla birlikte, Fikret'in şiirlerinde bazı kere o zamana kadar hiç kullanılmamış öz Türkçe kelimelere de rastlanır.:

Halûk'un defteri'ndeki *Halûk'un vedâı*' ndan :

Bunu benden mi duymalıydın!... Arık
Ve bakımsız harab olup gidecek

Halûk'un defteri'ndeki *Hilâliahmer* manzumesinden :

Sen gül, ve ferahlan, ve öğün; işte zaferler,
Şanlar, saçılar, velveleler... Lâkin o muğber,
Sâmit taşın altındaki, ondan ne haber var?..

Cenab Şahabeddin ise, şiire birçok yenilikler getirdiği halde, onun dili ağır ve yüklüdür. Hattâ bazı kere, manzumelerinde ayrı iki dil kullandığı da olmuştur.

Gîsu-yi yâr adlı manzumesinden :

Saçların ah o pürvefa saçlar,
Şeb-i mihnette okşuyor başımı,
Sen uyurken yanında ben ağlar,
Gizlerim saçlarında göz yaşımı.

İçinde sade ve tabiî bir deyişle yazılmış bu kıt'a bulunan manzumede şu yolda kıta'lar da vardır :

Zülfünü bînizam ü bîperva,
Dağıtır şâne-i tabîiyyet;

Cem'eder bâkemal-i istiğna,
Lemse-i şuh-i bâd-ı nüsviyyet.

Edebiyat-ı cedide'nin dili ve üslûbu, bu edebiyatın karşı tarafında kalanlarca anlaşılmazlıkla kınandı ve bu noktada ağır tenkidlerle karşılandı. Gerçekten bu dil ve bu üslûp, her okur yazarın anlayacağı derecede açık değildi.

Edebiyat-ı cedide'nin üslûbuna kapalılık veren başlıca iki sebep gösterilebilir. Biri istibdat, öteki de sanat cilvesi. İstibdadın gittikçe artan baskısı, onları biraz kapalı dille yazmak zorunda bıraktığı gibi, etkisinde kaldıkları Fransız edebiyatındaki yeni sanat akımları da, onların üslûbunu her zekâya kolayca açılmak istemiyen bir sanat örtüsüyle sarmıştı. Meselâ :

Ey gizli kebuterlerin âheste sürudu,
Ey mirveha-i lâne-i mürgan,
Ey bâd-ı hırâman!
Âfâka inince gecenin sütre-i dûdu ,
Başlarsın ufuktan seyelâna ;
Bâlîn-i cihana.

Bu ve bunun gibi parçalar, birçoklarının sanat anlayışına kapalı kaldı.

Servetifünuncuların nazımda yaptıkları bu yenilikleri gözden geçirelim: Onların kelimeler, tamlamalar ve bileşik sıfatlarda yaptıkları yenilikler üzerinde nesirden bahsederken yeter derecede durmuştuk. Servetifünun şairleri nazımdaki yeniliği asıl cümle yapısında, şekil ve deyişte gösterdiler.

a) Eski edebiyatta cümle mısrada veya beyitte biter ve anlam tamam olur. İkinci beyite geçen cümleler azdır.

Servetifünun şairleri cümleleri mısralar ve beyitler içinde devam ettirdiler; gerektikçe cümleyi mısraın ortasında bitirerek nazmı nesre yaklaştırdılar. Hâmid ile başlıyan bu çığırı Fikret çok genişletti.

Tevfik Fikret'in *Halûk'un vedâı* başlıklı manzumesinden:

Hani bir gün seninle Topkapı'dan
Geliyorduk ; yol üstü bir meydan,
Bir çınar gördük: Ünlü, boylu, vakur
Bir ağaç; hiç eğilmemiş, mağrur

Koca bir gövde; belki altı asır,
Belki ondan da fazla, dalgın, ağır,
Kaygısız bir ömür sürüp gelmiş;
Öyle serpilmiş, öyle yükselmiş,
Ki civarında kubbeler, damlar
—Serteser secde-gîr-i istiğfar—
Onu haşyetle seyreder gibidir.
Duyulan hep onun menâkıbıdır,

Hattâ bu kadarla da kalmadı. Kelimeyi ikiye böldü; ilk parçasını mısraın sonunda kafiye halinde bırakarak ikinci parçasını ondan sonra gelen mısraa aldı.

Zelzele başlıklı manzumesinden :

Bir inkisar-ı huşû' en şerefli başlarda,
Minareler bile ser -
bezemin.

"Başı yerde" anlamına gelen "ser-bezemin" kelimesinin böyle ikiye bölünmesi, yazıldığı zaman da birçoklarınca hoş karşılanmadı.

b) Nazımda cümleler klâsik şeklini kaybederler. Nazmı nesirden ayıran başlıca özellik de budur. Öznenin ve fiilin cümledeki yeri değiştiği gibi, çok kere fiil de büsbütün kaldırılabilir. Servetifünuncular bunu ustalıkla başardılar. Bir görünüş veya bir an tasvirinde fiilleri kaldırarak, o görünüşü, veya o anı büsbütün canlandırdılar.

Cenab'ın *Elhân-ı şitâ* adlı manzumesinden:

Her şâ-hsâr şimdi- ne yaprak, ne bir çiçek!
Bir tûde-i zalâl-i siyeh-reng ü nâümid...

c) Mısradan mısraa geçen uzun cümleler arasına, küçük cümlelerden yapılmış mısralar sıkıştırarak, yahut bazı kelimeleri tekrarlıyarak deyişe başkalık verdiler.

Fikret'ten

Kıran da olsa kırıl, düş, fakat eğilme sakın

yahut da :

O, hep o, hep o mülevves, o müfteris kütle!

ç) Konuşmayı nazma soktular. Fikret *Hasta çocuk* ve *Balıkçılar* başlıklı manzumelerinde, tiyatro eserleri dışında, ilk defa bu şekli denemiş oldu.

— *Bugün açız yine evlâdlarım, diyordu peder,*
Bugün açız yine; lâkin yarın, ümid ederim,
Sular biraz daha sakinleşir... Ne çare kader!
— *Hayır, sular ne kadar coşkun olsa ben giderim,,*
Diyordu oğlu, yarın sen biraz ninemle otur;
Zavallıcık yine kaç gündür işte hasta...
— *Olur;*

d) Nazım dilini ustaca kullanabildiler. Tabiî Türk şivesini şiirde hâkim kıldılar. Eskiden Arapça ve Farsça kelimeler nazımda da yabancı olarak kalır ve Türkçe kelimelerin söylenişi de ölçü veya kafiye hatırı için onlara uydurularak bozulurdu.

Namık Kemal'den :

Artık çalışma çâreme
Düşmanla gel gir âreme

"Arama" kelimesi "çâre"ye kafiye olmak için "âre" şeklinde bozulmuştur. Servetifünun şairleri, kendilerini bu sakatlıktan kurtarmaya çalıştılar. Gerçi :

Halecanlarla geçen bir günün akşâmında

veya :

Ken'an köyüne yâreli dönmüş geliyordu

gibi mısralarda arasıra bu aksaklık görülmekte ise de çok kere :

Şu bulutlarla sönen günde açık bir akşam

ve :

Krizantem içimde bir yaradır

mısralarında olduğu gibi, bu kelimeleri tabiî deyişiyle kullanmasını da bildiler.

Hattâ İstanbul şivesini de nazımda denediler.

Hüseyin Siret'in *Ayşecik* başlıklı manzumesinden:

Çocukları alup etrafına büyük anne
diyordu esneyerek:
nerde Mavişim Sütne?

Bundan başka Anadolu şivesini de kullanarak konuşmaları tabiîleştirdiler.

Ali Ekrem'in *Vasiyyet* başlıklı manzumesinden :

Ninen selâm ediyor, emmi kızların hekezâ
Çoban selâm ediyor...

— *Bak hele: Diyindi bana*
Bizim kadın nice olmuş, bizim kadın Emine?

e) Nesirde olduğu gibi nazımda da araya küçük bir cümle sıkıştırarak asıl cümleyi ikiye böldüler.

Fikret'in *Rübab-ı şikeste*'sinden :

Hepsi bunlar, bu yazılmış unutulmuş şeyler
O samimiyyete meczub olarak toplanıyor;
Kimbilir, belki içinden biri âlâmınızın,
— *Evet, âlâmınızın; çünki elemden hâlî*
Yaşıyan yok... Buna bîçâre beşer katlanıyor! —
Belki bir ma'kes-i nâçîzi olur; en âlî
Yaşıyanlar bile hissetmede en müstahkar
Yaşıyanlar gibidir... Aynı çamurdan bu yığın!

f) Nesirde olduğu gibi, bir "evet" ekleyip kelimeyi tekrarlıyarak deyişi kuvvetlendirdiler:

Fikret'in *Sabah olursa* başlıklı manzumesinden :

Evet sabah olacaktır, sabah olur, geceler
Tulû'-i haşre kadar sürmez; âkibet bu sema,
Bu mai gök size bir gün acır; melûl olma.

g) Nesirde olduğu gibi, cümleden şimdiki zamanla yapılmış fiilleri kaldırdılar.

Fikret'in *Gayya-yı vücud* başlıklı manzumesinden :

İşte gayya-yı vücud, işte o zulmet, o batak;
Beşerin işte pür'ümmid-i heves, müstağrak,
Ka'r-ı târında şinah ettiği girdâb-ı üfûl !

Servetifünun şairleri, "ve" edatını şiirde de çok kullandılar.

Ve bir ketîbe-i raksân-ı sûr u neş'e gibi

Tevfik Fikret

Ve bir madalyalı gazi mehâbetiyle vakur

Tevfik Fikret

Ve ben o gulgule-i seyle vakf-ı sem'-i keder
Eder de serdi-i haşyetle titrerim herdem

H. Nâzım

Bundan başka "ah" ve "of" gibi ünlemleri de çok kullandılar:

Cezâyı işte bu bîçarelerdir, âh duyan

Tevfik Fikret

Ah, o dallardaki fütur-ı derun

Cenab Şehabeddin

Seninle başbaşa yalnız geçen dakikaları
Ararım, ah evet, bu meşcerenin
Tek ü tenha zalâl-i zârında

Hüseyin Suad

EDEBİYAT-I CEDİDE DEVRİNDE DİLDE SADELEŞME MESELESİ

Tartışmalar

Servetifünuncuların gerek nesir, gerek nazım dilinde yaptıkları yenilikler o zamanki edebî çevrenin kolayca kabul edeceği derecede basit değildi. Yalnız eskilerin değil, yenilerden birçoğunun da geniş çapta itirazına uğradı. Bu itirazlar şöyle özetlenebilir: "Frenkleri taklit ediyorsunuz. Zevk ve şive-i millîyi bozuyorsunuz. Yazdıklarınızdan bir şey anlaşılmıyor".

Bu şikâyetlerle belirtilmek istenilen bu anlaşılmazlık, Servetifünuncuların, Fransız edebiyatının etkisi altında, duygu ve hayal bakımından yaptıkları yenilikle üslûptaki değişikliğe aitti ki, onların bütün yazılarını mantık ölçüsüne vurarak anlamaya çalışmaktan ileri geliyordu. Meselâ Cenab Şehabeddin'in :

Gören sanır o güzel handeler onun lebidir,
O handeler ki birer penbe bûse olmak içün
Leb-i mahabbete karşı reca eder gibidir

mısralarıyle biten *Handeler* başlıklı manzumesi, şiirde açıklığı arayanlar için elbette anlamsız, hattâ tuhaf sayılmaya mahkûmdu.

Bu çeşit yazılar, arada nitelik farkı olmakla birlikte, Divan edebiyatında da vardı. Şair kullandığı "istiare" ve "mecaz" larla öyle bir hayal âlemi yaratır ki, bu âleme girebilmek her okuyucuya nasip olmaz. Her beyit elbette :

Ne gamzeden ne gam-ı yâr-ı pürcefadandur
Bizüm şikâyetümüz baht-ı bîvefadandur

gibi açık ve basit değildir.

Vâbeste ise ayş ü tarab hükm-i nücûma
Mehtab iderüz yâr ile çün devr-i kamerdür

gibi bazı beyitler belli birer "mazmun" a dayanır ki, anlaşılması için önce onların bilinmesine ihtiyaç vardır. Bazıları ise :

Zülf-i pürçînünle hem-dûş oldı cânâ kad çeküp
Sünbül-i hâb-ı tegaafül câme-hâbundan senün

beytinde olduğu gibi, esaslı bir "mazmun"a temas etmediği halde, anlaşılması ancak özel bir alışkanlığa bağlı kalır.

İtirazların asıl amacı, yeni kelime ve tamlamalardı ki, bu da şu cümlede toplanmış oluyordu: "lisanı bozuyorsunuz". Önce Hâmid'e karşı yöneltilen bu itiraz, şimdi Servetifünuncular için tekrarlanmakta idi.

Gerçekten, dil bakımından yapılan itirazların yerinde olduğuna şüphe yoktur. Yazı dili Şinasi'den başlayarak gittikçe sadeliğe yüztutmuş ve tabiî bir yolda gelişmeğe başlamıştı. Edebiyat dili, şimdi tekrar-bu defa başka bir yolda-derin bir uçurumla konuşma dilinden ayrılmış oluyordu. Bu, dilde bir gerilemeydi. Servetifünuncular, bu süslü ve özentili dille, fikirde ve teknikte sağladıkları üstünlüğe bir şey katmış olmuyorlardı. Tersine olarak bu ağır dil, onların en zayıf tarafıydı.

Bu itirazlar önceleri ağızdan ağıza dolaştı. Sonra gazete ve dergilerde yer tutmaya başladı. Nihayet Ahmed Mithat'ın 1897 (1 mart 1313) tarihli *Sabah* gazetesinde *Dekadanlar* başlıklı yazısiyle edebiyat çevresinde bir bomba gibi patladı. Bütün genişliğiyle edebiyat tarihimizi ilgilendiren bu tartışmaların dile ait kısmını sırasiyle gözden geçirelim :

Servetifünun edebiyatının bellibaşlı üstatları, çeşitli gazete ve dergilere yazdıkları ilk yazılariyle deneme devresini geçirdikten sonra, 1896 tarihinde *Servetifünun* dergisinde toplanmışlardı. Bunlardan Cenab Şehabeddin'in daha önce *Mekteb* ve *Musavver Malûmat* dergilerinde çıkan ilk şiirleriyle, Halid Ziya Uşaklıgil'in *Tercemânıhakikat*'ta yayınlanmak üzere Muallim Naci'ye İzmir'den gönderdiği *Aşkımın mezarı* adlı mensur şiiri alayla karşılandı. Bunların kullandığı yeni kelime ve tamlamalar tuhaf ve anlamsız görülmekte idi.

Cenab Şehabeddin ile Halid Ziya Uşaklıgil'in eserlerinde görülen bu yeni kelime ve tamlamaları, kendilerine katılan başka şairlerin eserlerindeki kelime ve tamlamalar takip edince, itirazlar daha da genişledi.

Birbirini eserleriyle tanıyan ve anlaşmakta güçlük çekmiyen bu şair ve edipler, *Servetifünun* dergisinde toplanınca, bütün dikkatler bu dergiye çevrilmiş oldu. *Servetifünun*, Fransız edebiyatının etkisi altında yeni bir edebiyat yaratmak gayretine düşen gençlerin organı olmuştu. Karşı safta kalanlar da, *Hazineifünun*

dergisinden sonra Baba Tahir'in çıkardığı *Musavver Malûmat* dergisinde toplanmışlardı. Bu sıralarda, *Tercemânıhakikat*'te Ahmed Mithat'ın *Sadeliği iltizam edelim* başlıklı bir yazısı, dilde sadelik konusunu ortaya atmış oldu. Dilde sadeliği istiyenler bu fikri hemen desteklediler. İstemiyenler de bunu oldukça telâşla hattâ kızarak karşılamakta gecikmediler. Ortada kalanlar, yahut kararsız bulunanlar da oldu. Osmanlıcayı feda etmeğe bir türlü razı olmayan Servetifününcular ise, biraz da küçümseyerek tartışmalara katıldılar.

Servetifünuncuların bu konudaki düşüncelerini sona bırakarak, sadelik konusu etrafındaki tartışmaları sırasiyle gözden geçirelim :

Necib Âsım, *Ikdam* gazetesine yazdığı yazıda Ahmed Mithat'ın fikrini destekliyerek, "her nevi ifadede" yabancı tamlamalardan vazgeçilmesini ileri sürüyor. Buradaki "her nevi ifade" deyimi ile kastedilen anlam geniştir. Önceleri Recaizade Ekrem, *Ta'lim-i edebiyyat*'ta üslûbu "sade, müzeyyen, âlî" diye üçe ayırmıştı. Üslûbun böylece üçe ayrılması, Servetifünun devrinde de itibarda idi. Müzeyyen ve âlî üslûp edebî eserlerin, sade üslûp ise âdi yazının vasfı sayılıyor, açık Türkçe ancak bu gibi âdi yazılarda uygun görülebiliyordu. Necib Âsım "her nevi ifade" deyimi ile bütün yazılarda kayıtsız şartsız sade dili istemiş oluyordu. Ona göre, muhtaç olduğumuz yeni kelimeler için dilimizin kaynaklarına doğru gitmek gerekti.

Müstecabizade İsmet, *Musavver Malûmat*'ta çıkan *Sadelik* başlıklı yazısında Ahmed Mithat ile Necib Âsım'ın fikirlerini şu satırlarla karşılıyor :

Sadelik kabalık demek olmadığından üslûb-ı âdîyi bundan tefrik etmek gerektir. İfâdât-ı tahririyyemizde terkiblerin terki nasıl caiz olabilir ki, biz en nazik ahval ve hissiyyat-ı ruhaniyyemizi anlarla ifadeye muvaffak oluyoruz. Bunların nazm ü nesrimize bahşettiği parlaklıktan sarf-ı nazar Türkçede aynı his ve ma'nâyı ifade edecek, yerlerine o kudrette bir söz bile bulunamaz. Meselâ :

Her cihet bir levha-i nâzır-güdaz
Her taraf bir sahne-i dehşet-penah

beytindeki "levha-i nâzır-güdaz" terkibinin ruha verdiği his ve ma'nâyı nazma'n şöyle dursun nesre tahvil ile yerine Türkçe o kuvvette bir terkib bularak ifade kabil midir?

Sonra şu örneği kaydediyor :

İlham!.. Ey ferişte-i semâ-mesîre vü encüm-nişîmen!

Ey mübarek nur-ı şeb-câme vü seher-nikab! Ey nâzenin ma'şuka-i eşâir! Ey can-rubâ peres-dîde-i sûret-geran ü gınâ-perveran!... Söyle ki cism-i lâtîf-i hüner ü san'atın ruh-ı revanı. Çihre-i ulvî-i hikmet ü hakikatin âb ü tâbı sen değil misin? Ey Mâbihi'l-hayat-ı bedâyi' ü nefâyis! Ey rehber-i dehaet!.. Ey hâdî-i ulviyyet!.. Ey kaaid-i fikr ü vicdan! Ey küşayende-i mehâzin-i hissiyyat!.. Ey fürû-zende-i meşâil-i hayal!.. İmdad!.. İlham!.. Ey ruh-ı musavver! Sen o bârika-fürûz-ı irfan, sen o sâniha-rîz-i kalb ü vicdan değil misin ki mukarenet-i feyz'iltifatınla...

Nihayet : *Atufetlû Mithat Efendi Hazretleri'nin sadelik iltizam edelim, demekten maksad-ı âlîleri "salnâme"yi "nâme-i sinîn" diye terceme edenlere aiddir, zannederiz* dedikten sonra, Necib Âsım'ın *İkdam*'daki yazısına işaret ederek, *her nevi' esâlîb-i ifadede mevzuun hal ü şaniyle mütenasib terkib isti'mali elzem* [214] olduğunu ekliyor.

Müstecabizade İsmet'in *Musavver Malûmat*'ta çıkan *Mülâhaza* başlıklı ikinci yazısında da şu satırları okuyoruz :

Meselâ Nergisî "düşündükçe" demek içün "dest-i endîşe, heyzüm-pâre-i mülâhaza ile tahrik-i âteş-dân-ı efkâr ettikçe" dermiş. Şimdi böyle şeyler insana gülünç geliyor... İşte böyle âdî mevzu'lar içün elfaz aramak, ta'bir ihtira'ına kalkışmak abesle iştigaldir. Hele bu zamanda hiç çekilmez. Lâkin ruhun âlâm-ı garâmını, hissiyyat-ı âliyyesini tasvir içün yazılan eserlerde her halde terkib isti'mal etmeden hüsn-i muvaffakiyyet mutasavver değildir. En nazik eşvâk u hissiyyat-ı ruhaniyyeyi bir dereceye kadar ifade eden terkiblerden ibaret gibidir denilebilir. Hem Arabî Farisî terkiblerin telâffuzundaki güzellik Türkçe kelimatta bulunamaz. Bir leyle-i mukmire tasvir eden bir şâir-i rûşen-hayal, kamere hitabe'n meselâ "Ey peri-i zerrin-bâl-i leyal" derse bu bize "Ey gecelerin yaldızlı kanadlı perisi" demekten elbette daha sâmia-nevaz, daha ma'nîdar gelir. En ziyade isti'maline muhtac olduğumuz Farisî vasf-ı terkîbîlerle terkîb-i izâfîler edebiyyatımıza başka bir revnak vermektedir. Bunu her sahib-i tab'-ı selîmin teslim edeceğinden zerre kadar iştibâhımız yoktur. [215]

[214] *Musavver Malûmat*, 1896 (11 temmuz 1312).
[215] *Musavver Malûmat*, 1896 (18 temmnz 1312).

Müstecabizade'ye "Malûmat'ı okuyanlardan biri" cevap veriyor. İmzasını koymayan yazar, dergide çıkan *Türkçe yazmak lâzım* başlıklı yazısında şu satırlarla karşı koyuyor :

Vâkıâ "Ey ruh-ı musavver! Sen o bârika-fürûz-ı ırfan, sen o sâniha-rîz-i kalb ü vicdan değil misin ki mukarenet-i feyz' iltifatınla..." tarzında yazılan cümle inkâr edemem ki anlayanlar içün pek lezzetlidir. Okurken insanın ruhunu okşuyor. Fakat ne yapalım ki Türkçe değil. Bir iki bin, haydi daha vâsi' mikyas ile tutalım beş on bin kişinin zevk-ı edebine hidmet edeceğiz diye milyonlarla halkın söylediği lisandan başka bir şey olan lâfızlar ifadelerle vücuda gelmiş, onlarca hemen hemen muamma hükmünü almış sözlerle iz'aç olunmalarına mı muvafakat edeceğiz. Bu kendini beğenmek, başkalarını cahil görmek ve bırakmak istemek demek olacağından lâyık değildir. Eli kalem tutanlarımız gayretli iseler, cesaretli iseler, halkın söylediği, anladığı lisanla yazmağa çalışmalıdır. Şeref de faide de asıl bundadır. İdrak etmez değilim ki nesilden nesle intikal etmiş ihtilâf seyyiesiyle bu yolda yazmak pek kolay değildir. Fakat ma'rifet bu güçlüğü çiğneyüp yıkup geçmektir. Yirmiden otuzdan al da yetmiş, seksen milyona kadar vardırılabilen bir lisan eshâbına o lisanın edebiyyatını bahşedivermek kolay olacak olsaydı onun "anın değil" ne kıymet ve şerefi kalırdı.[216]

Nihayet Müstecabizade'nin örnek olarak aldığı yazıdan bir cümleyi sade bir dille nesre çevirdikten sonra şunları ekliyor :

Bu suretle ifadeden alınacak edeb zevkı diğer suretle ifade olunandan pek mi aşağı kalıyor? Amma denecek ki ırfan, vicdan, sâniha, feyz lûgatlerini aynıyle kabul eyledik. Ne yapalım bunda zaruret, hiç değilse bizim berhayat olan nesil içün zaruret var. Bir lisandan kelime alup aynıyle kullanmak yerine o kelimeleri bir ecnebî lisanda olduğu gibi birbirine çatmak beynindeki fark dağlar kadardır. Her hangi bir kavmın kendisinden daha medenî, daha bilgili bir kavımla komşuluk edince kendinde mevcud olmıyan kelimeleri öteki lisandan alup kabul etmesi zarurîdir. Fakat bu zaruret o lisanın kaidelerini almağa kadar gidemez. Çünki lisan kaybolur. Bir kavm ise lisaniyle kaimdir. Daim olmak isteyen kavm lisanını unutmamağa, unutulmuşsa yeniden ihyaya cehdetmek şerefi ve haysiyyeti ıktizasındandır.

[216] *Musavver Malûmat*, 1896 (1 ağustos 1312).

Fesahat yarışı

Bir yandan dilde sadeleşmeye doğru başlayan hareket genişlerken, öte yandan da "fesahat" yarışı devam ediyor. Meselâ "sergi" gibi güzel bir kelime dururken "exposition" yerine "meşher" veya "ma'raz" kelimelerinden hangisinin alınması gerekeceği hakkında fikir yürütülüyor. *Mekteb* dergisinin 1895 tarihli 95. sayısında "meşher" kelimesinin kullanılması üzerine, basılacak eserleri gözden geçirmeğe memur olan "Encümen-i teftiş ve muayene" âzasından bir zat işe karışmayı gerekli buluyor ve "meşher" kelimesinin yanlış olduğunu, Arapçada bunun yerine "ma'raz" kullanılmakta olduğundan, Türkçede bu kelimenin kabulü gerekeceğini resmî bir dille bildiriyor.

Fesahat yarışı günlük gazetelerde bile sık sık görülen hallerdendir. Meselâ *Tercemânıhakikat* gazetesinin "meşhud" kelimesini yanlış "müşahede" kelimesini doğru olarak kaydetmesi üzerine, *İkdam* gazetesi bir yazısında : *lâkin bu doğruluğun içinde iki iğrilik meşhud oluyor* dedikten sonra, Zemahşerî'nin *Esasü'l-belâga* sından örnekler getirerek "şühud" ve "müşahede"nin de bir anlamda kullanıldığını, bundan başka *müfaale bâbının ism-i mef'ulünün külliyye'n mehcur* [217] bulunduğunu söylüyor.

Yine *Tercemânıhakikat*'te Ahmed Mithat Efendi'nin "mürsel" yerine "mersul" kelimesini kullanması üzerine, Ebüzziya Tevfik *Mecmua-i Ebüzziya*'da Said Beye yazdığı bir mektupta, fırsat düşürerek bunun yanlış olduğunu bidiriyor: ve *bu hakikatın dahi lûtfe'n izahı ile müstefîz-ı fazl u kemâllerini şu suretle de müstefid buyurmaları* [218] ibaresiyle Ahmed Mithat'ı cevaba dâvet ediyor.

Lâstik Said lâkabiyle anılan Kemal Paşazade Said Bey ile Ahmed Mithat, Ebüzziya Tevfik, Emrullah Efendi gibi zatlar arasında yapılan tartışmalar da bu konuda dikkate değer. Bu tartışmaların edebiyat tarihimizin eleştirme bahsine ait olan kısımlarını bir yana bırakarak, bahsimizle ilgili bir noktasına işaret edelim:

Galatat-ı Terceme'yi çıkaran Said Bey, *Galatat*'ın her defterinde tercüme yanlışlıklarına işaret etmekte ve bu yayımlar çevrede

[217] *İkdam*, 1897 (14 eylül 1313).
[218] *Mecmua-ı Ebüzziya*, 1897, s. 63.

derin bir ilgi uyandırmaktadır. O sıralarda Emrullah Efendi'nin başkanlığı altında *Muhitü'l-maarif*'i hazırlamakta olan "ilmî heyet", meydana getireceği *Kamusü'l-ulûm* hakkındaki düşüncelerini *İkdam* gazetesinde sırasıyle yayınlıyor;[219] Said Bey, bu serinin ilk yazısında bulunan: *Kamusü'l-ulûm tahriri içün münakaşa ettiğimiz ıstılâhat-ı fünun hakkında makalât-ı ilmiyye* ibaresindeki "münakaşa" kelimesine takılıyor; ve *Defter-i galatat*'ın 16. ncı sayısına yazdığı fıkrada bu kelimeye: *cümlemize ma'lûm olduğu üzere muamelât-ı âdiyyede münakaşa etmek ta'birini beyhude münazaa ma'nâsına kullandığımız cihetle mebâhis-i âliyye vü fenniyyeye göre bu ta'bir yakışmıyacağı gibi, münakaşanın böyle mevki'lerde isti'mali, isti'mal-i Araba da mugayırdır* cümlesi ile itiraz ediyor.

"İlmî heyet", *İkdam*'da verdiği cevapta, münakaşa kelimesini inceliyerek: *Lisan-ı ilmîde bir şey'i münakaşa etmek leh ve aleyhindeki delâili mezîd-i i'tina, fart-ı istiknah ile mukayese ederek taraf-ı râcihi ta'yin ve ızhar demektir* cümlesiyle tarifini yaptıktan ve böylece kelimenin doğruluğunu iddia ettikten sonra, Said Bey'in *Defter-i Galatat*'ın son nüshasında incelediği ba'zı tamlamalara takılıyor. Bu cümleden olarak "droits acquis" kelimesini "hukuk-ı meksûbe", "droits innés" kelimesini de "hukuk-ı mevlûde" diye tercüme etmenin yanlış olduğunu, bunların yerine "hukuk-ı müktesebe", "hukuk-ı mâder-zad" denilmesi lâzım geleceğini söylüyor.

"İlmî hey'et" *Külliyyat-ı Ebu'l-Baka* gibi Arap kaynaklarından deliller getiriyor; ve "iktisab"ın "teamül ve muhavele ve muânâtı müsted'î ve mutazammın" bulunduğunu ve "kesb" kelimesinden anlamca ayrıldığını kaydettikten sonra şu satırları ekliyor:

Türkçe "kesb" ile "iktisab" beyninde bir fark var mıdır, yok mudur, burasını kestiremeyiz. Ancak ma'lûmdur ki bizim lisanımızın hemen üçte ikisini kelimat-ı Arabiyye teşkil ediyor. Bu kelimeleri lisan-ı Arabîden aldığımız vakit o lisanda ne ma'naya mevzu' ise biz de o ma'nâya kullanmak üzere almışız ve hâlâ da öyle yapıyoruz. Bir kelime-i Arabiyyenin Türkçede ma'nâsı başka Arabcada ma'nâsı başka olamaz. İki lisan beynindeki münasebet buna mani'dir. Birkaç şaz îradedilse bile şevâzın hükmü yoktur. Binae'n'aleyh

[219] İlk yazı 1897 (14 teşrinisani 1313) tarihli nüshada. (Heyet adına *İkdam*'da çıkan bu yazılar Emrullah Efendi'nindir).

lisanımızda kullandığımız kelimatın ma'nâlarını tahkik içün Arabca lûgat kitablarına ve isti'mal-i Araba müracaat etmek zarurîdir [220].

Karşı çıkanlara şiddetle çatmak huyunda olan Said Bey, *İkdam* sahibi Ahmed Cevdet'e yazdığı yazıda *Muhitü'l-Maarif*'i hazırlayanlar için: "*Bizim ma'hud mükâberecilerden ve ıstılâh vaz'ı içün Arab kervanlarını soymaktan başka çare bulamıyan lûgatçilerden ve cidde'n Türk sahib-i kalemi sıfatına gayr-ı lâyık adam lardan ibaret*" dedikten sonra şu satırları yazıyor :

Dünyanın neresinde olursa olsun ve nerenin uleması tarafından ihtiyar olunmuş bulunursa bulunsun, madem ki, "Türk kâtibi" denilen bir adam münakaşayı, tedkikat ve tenkidat-ı ilmiyye ma'nâsına olarak kullanmıyor. Türk "Kamusü'l-ulûm" unda "münakaşa" o ma'nâya kullanılmak câiz olmayup gerek "münakaşa"yı ve gerek o sırada yine bu kamuscuların bize zorla kabul ettirmek istedikleri "i'timal,, lâfzını biz ya'ni "Türk erbab-ı kalemi" şiddetle reddeder ve eğer bize mükâbere ile ve âdeta zorla elfaz ü ıstılâhat kabul ettirmek istiyorlarsa memleketimizden mündefi' olup gitmelerini ve Arabistan'ın Çin ve İran'ın istedikleri yerinde istediklerini Musa yapmalarını ihtar eyleriz.

Nihayet "kesb" ile "iktisab" arasında Türkçede bir ayrılık olmadığını kaydederek kendi kelimelerini savunduktan sonra şunları ekliyor :

Terminologie, Türkçemizde müsta'mel olsun olmasın ve Türk erbab-ı kalemi nezdinde makbul bulunsun bulunmasun Arab ve Acemden rastgele kelimat ve terkibat almak olunca, ol babda zahmet ve külfete hiç hacet olmayup, lisan-ı Arabın kemal-i vüs'atine mebni her ne içün olursa olsun ıstılâh bulmak ve meselâ ma'hud "münakaşa" yerine "mücadele, mülâhaza, muharebe, muaraza, mükâleme, müzakere, mübahese, münafese" denilse bunların her biri içün lisan-ı Arabîde te'vilât ü münasebat göstermek sehil, ve fakat lisanımızda müsta'mel kelimat ü terkibatın gayrı kelimat ü terkibat ile ıstılâh vaz'ına kalkışmak eser-i cehildir.

Ebüzziya Tevfik ile Ahmed Mithat arasında süren "bülheves" tartışması da şekil bakımından imlâya ait gibi görünse de nitelik bakımından "fesahat" ve "belâgat" dâvasiyle ilgilidir. "Heves" Arapça mı Farsça mı? "Bül" Farsça bir kelime mi,

[220] *İkdam*, 1897 (28 teşrinisani 1313).

yoksa Arapça "ebu"nun hafifletilmiş şekli olan "bu" ile "el" "harf-i tarif"inden mi birleşmiştir?

Ebüzziya Tevfik'e göre "heves" Farsça olduğu gibi "bül" de "gül" vezninde "çok" anlamına Farsça bir kelimedir. Bu hale göre "bülheves", "hevesi çok" yani "maymun iştahlı" anlamına gelen bir bileşik sıfattır.

Ahmed Mithat ise kelimenin "bu" ile "heves" ten birleşmiş Arapça bir tamlama olduğunu iddia etmektedir. Her iki hale göre bunların başka başka şekillerde yazılacağı tabiîdir.

Sonuna geldiği isimle birlikte bileşik sıfat halini alan "bahş" kelimesinin nerelerde ve ne suretle kullanılacağı da Ebüzziya ile Ali Kemal arasında cilveleşme şeklinde devam eden bir tartışma sayılabilir. Ebüzziya'ya göre, "bahş" iyilik bildiren bir kelimeye getirilir: "Meserret-bahş" gibi. Fakat "elem-bahş" denilemez.'

Fesahat gayreti o kadar salgın bir haldedir ki "tîn-âlûd" gibi maddî şeylerde kullanılan "âlûd" kelimesinin "gam-âlûd" gibi maddî olmıyan yerlerde de kullanılıp kullanılamıyacağı, yahut" "tahte'l-arz" yerine "tahte'z-zemin" demenin doğru olmıyacağı' "durûb-ı emsâl" yerine "emsâl-i mütekabile ve müştereke" demenin daha doğru olacağı iddiasına varıncaya kadar en basit yerlerde de kendini göstermektedir.

Bir kelimenin şu veya bu şekilde okunup okunamıyacağına ait tartışmalar da fesahat yarışının birer cilvesi sayılabilir. Meselâ *Resimli Gazete*'de [221] Hüseyin Haşim'in *Elhan-ı besâlet* başlıklı manzumesindeki:

Arsa-i heycâda hizber vâr cevlan eyleriz

mısraında arslan anlamma gelen "hizebr" kelimesi "hizber" şeklinde de okunur mu okunmaz mı?

Yapılan bir tamlamanın Arap ve Fars kuralına uygun olup olmadığı, yahut Arapça bir edatın Farsça bir kelimeye, veya Farsça bir edatın Arapça kelimeye eklenilip eklenilemiyeceği de günlerce, hattâ aylarca süren tartışmalara konu olmuştur. Fakat, ancak gramerle ilgili bulunan bu iddiaları fesahat gayreti ile ileri sürülen fikirlerden ayırmak uygun olur.

[221] *Resimli Gazete*, 1898 (mart 1314).

Arapça dâvası

Türkçe, "lisan-ı Osmanî" adı ile "Türkçe, Arapça ve Farçadan mürekkep" bir dil diye tarif edilince, Arapça ile Farsçanın Türk dilindeki yeri kendiliğinden belirmiş oluyordu. Eskiden bile Arapçanın, din ve bilgi kitaplarının dili olarak kutsal bir değeri vardı. Hayatımızdaki etkisi bakımından Arapçasız bir Türkçe düşünülemezdi. Farsça ise, ilk zamanlardan beri dilimize girip yerleşmiş ve edebiyatımıza hâkim olmuştu. Arapçadan sonra onun yetkisi tanınmıştı.

Tanzimattan sonra, dilde sadeleşme bir istek halinde ortaya çıkınca, bu iki dilin Türkçe üzerindeki etkisi ayrı bir tartışmaya konu oldu. Arapçasız Türkçe olamıyacağını iddia eden ve Arapçayı öğretmek için "Darü't-ta'lim" adında ayrıca bir okul açmayı gerekli bulan Hacı İbrahim Efendi'nin aşırı iddialarından sonra, bu konu Edebiyat-ı cedide devrinde de tekrarlandı; ve bu, yıllarla sürdü.

İbnülemin Mahmud Kemal, *Sabah* gazetesinde çıkan *Lisan-ı Arabî* başlıklı yazısında şu düşüncede bulunuyor :

Hakayık-ı diniyyeye ve mesâil-i hikemiyyeye dair ne kadar âsâr-ı kıymet-dar varsa hemen umumu Arabca yazılmış olduğundan lisan-ı din, lisan-ı hikmet olan Arabcanın tahsilinden ıgmâz-ı ayn etmek, İslâmiyyet kelime-i mukaddesesinin tazammun ettiği ma'nâ-yı mu'tenâbiha ile te'lif kabul etmiyecek ahvaldendir. Çünki lisan-ı Arab her mü'min içün vâcibü't-tahsil ve bu lisandan istiğna gösterüp de ma'rifet-i hakikiyyeyi elsine-i saireden bulmak müstahildir.

Hakayık-ı diniyyeyi öğrenmek içün Arabcayı tahsile mecbur olduktan başka, lisanımızın rükn-i a'zamı ve ulûm ü fünun-ı islâmiyyenin miftâhı bulunmasına mebni, teallümü taht-ı vücubda olduğu bedihî ve kendimize edîb ve fâzıl unvanını vermek ve belki edîbâne iki satır yazı yazmak ve o yolda yazılanları anlamak içün der kâr-ı evvel bu lisanı öğrenmek lüzumu tabiîdir[222].

İkdam gazetesinde çıkan *Edebiyyat hakkında birkaç söz* başlıklı yazısında Bahâî (Veled Çelebi), Arapça ile Farsçanın dilimiz üzerindeki etkisinden bahsederek, bu etkide Arapçanın

[222] *Sabah*, 1895 (4 kânunusani 1311).

birinci, Farsçanın da ikinci derecede geldiğini kaydettikten sonra şu düşüncede bulunuyor :

Edebiyyat-ı Osmaniyye bu iki lisandan lâfız ve ma'nâya ait pek büyük bir muavenet görmüştür. Âdeta müsavi surette üç lisanın makaal ü mealiyle husule gelmiştir, denilebilir. Şu kadar var ki İslâmiyyet noktasından ulûm-ı Arabiyyeye ihtiyacımız fevka'l-âde mühim olup lisan-ı şeriften ahzolunan elfaz-ı islâmiyyeyi biaynihî muhafazaya ve akaid-i şerifede kezalik kavm-ı necib-i Arab akaidine iktifaya mecburiyyetle müftehir ve mübâhî olduğumuzdan, Arabcanın lûgat, kavaid, inşa ve inşadına intisab ve o kavm-ı necîbin evâilinden i'tibare'n tedkiki bizim içün ne derecede elzem olduğu meydan-ı alâniyyete çıkar [223].

İkdam'da çıkan - Emrullah Efendi tarafından yazıldığını sandığım - imzasız bir yazıda Veled Çelebi'nin düşünceleri şu satırlarla karşılanmaktadır:

Başka bir lisanın makaal ü meâliyle teşekkül eden bir edebiyyata, edebiyyat-ı Osmaniyye namı verilebilir mi?

İslâmiyyet nokta-i nazarından ulûm-ı Arabiyyeye ihtiyacımızı kimse inkâr edemez. Fakat bu ihtiyac hakayik-ı diniyyeyi halka bildirmeğe me'mur olan ulemâ-yı kirâma inhisar eder. Yoksa her ferd içün Arabcayı hakkıyle tahsil etmek müyesser olamaz.

Lisan-ı Arabînin edebiyyat nokta-i nazarından tahsili de edebiyyat-ı Arabiyye mütehassısînine, tedkikat-ı lûgaviyye icrası içün elzemdir. Fakat lisanımızı öğrenmek, hattâ lisanımızda edib olabilmek içün bize Arabcanın mekâtib-i rüştiyye ve i'dadiyyelerde okunan derecesi kâfidir [224].

Arapçanın gerekli olduğunu şiddetle savunanlardan biri de Ali Kemal'dir. *İkdam* gazetesine Paris'ten mektuplar gönderen ve bu mektupların başına "Paris'ten" yerine Arapça "an Paris" kelimesini kullanmaktan zevk duyan Ali Kemal, bu mektuplarında sık sık dil bahsine dokunmaktadır. Bu yazılarda dikkati çeken başlıca nokta, bir yandan Türkçenin bağımsız olması gerektiği söylenirken, öte yandan da Arapçayı iyice öğrenmeden Türkçeyi doğru yazmanın mümkün olmıyacağının iddia edilmesidir. Bu tartışmaları gözden geçirelim :

[223] *İkdam*, 1897 (9 şubat 1313).
[224] *İkdam*, 1897 (16 şubat 1313).

Ali Kemal'in *Jülyet'in izdivacı* adıyle tercüme ettiği uzunca bir hikâyeye yazdığı önsözden: *Bir kısmımız da Arabî, Farisiyi kaale almadan te'lif olsun terceme olsun Türkçede müceddidane kalem yürütmek fikr-i hâmındayız. Aklımıza eserse türlü kelimeler terkibler icadederiz.*

Arabın Türklüğe, Türkçeye, Türklere mahsus, mevrus feyzini, usaresini emmezsek lisanımıza bihakkı'n neşv ü nema veremeyiz.

İkdam'da çıkan *Lâtince, Rumca ve Fransızca - Arabî, Farisî ve Türkçe* başlıklı yazısından :

Aslâ iddia etmeyiz ki bir Türk içün bu iki lisanı hüsn-i suretle tahsil etmek, şimdilik zarurî, son derece zarurî olmasun...

Bizim içün evvel ü âhır maksad ü mersad Türkçedir, Arabca öğrenirsek Türkçe içün, Türklük içün, i'lâ-yı Etrak içün öğreniriz. Farisî içün de böyledir[225].

İkdam gazetesinde çıkan aynı başlıklı yazısından :

Evet Arabîden, Farisîden lâfza'n istifâzaya şiddetle taraftarız. Evet şimdilik bir Türk edibi hattâ bir Türk muharriri içün Arabca ve Acemce öğrenmek lâbüddür. Fakat bu kayıd ile beraber lisanımızca istiklâli elden bırakmayız. Evvelâ Türkçe, sonra Arabca, sonra Acemce! İptida-i emirde Türklükten, üdebâ-yi Etrak'ten müstefiz oluruz. Ba'dehû Arab ve Acem'den feyz alırız[226].

H. Nâzım imzasiyle yazı yazan Ahmed Reşit, *Servetifünun* dergisinde Ali Kemal'in bu düşüncelerini şu satırlarla karşılıyor :

Mükemmel bir sarf-ı Türkî, lisanını doğru yazmak içün bir Türke kifayet eder. Her halde Türkçe ile Arabca birbirine benzemez iki lisandır.

Lisan-ı Arabı ihmal ettiğimiz içün tarz-ı beyanımız ya'ni şive-i lisanımız muğlak ve mübhem oldu demek, Arabca bilmediğim içün Türkçe söyliyemem kuvvetinde bir mantıksızlıktır ki, hafazanallah![227].

Ali Kemal, önce *Malûmat*'ta, sonra *İkdam*'da çıkan iki yazısında H. Nâzım'a cevap vererek, Türkçeyi doğru yazabilmek için Arapçayı iyi öğrenmenin gerektiğini tekrar kaydettikten

[225] *İkdam*, 1897 (25 şubat 1313).
[226] *İkdam*. 1898 (2 mart 1314).
[227] *Servetifünun*, 1898 (2 nisan 1314), sayı 370.

sonra, H. Nâzım'ın yazısındaki bazı kelimelere takılarak bunların Arap kuralına uygun olmadığını iddia ediyor.

Malûmat'ta çıkan *Hem cidal hem hasbıhal* başlıklı yazısından :

"*Tealüm*" *kelimesini bir nokta-i nazardan icadederek âlimlik taslamak ma'nâsına kullanıyorlar. Tefahür gibi. Fakat Arabcaya cüz'îce dikkat buyursalardı, yahud buyurabilselerdi* "*tealüm*" *ün* "*tearüf*" *ma'nâsına olduğunu, âlimlik taslamak medlûlünü ifade etmiyeceğini, lûgatte bir şey'i herkes bilmek, bir şey cümlece ma'lûm olmak,* "*tealüm-i ihtilâf-ı mevasim, tealüm-i şems*" *diye tavzih edildiğini idrak ile bu sakat teceddüdden vazgeçerlerdi*[228].

İkdam'da çıkan *Yine Arabî Farisî* başlıklı yazısından :

"*Epeyce zamandanberi ceraid ü resaili hemen her gün işgal eden*" *buyuruyorlar. Araba göre ceraid ü resail imlâ olunur amma, işgal olunmaz. İşgal insan içün olur* "*işgal-i askerî*" *ma'hud ma'nâya alınırsa bir hatâdır. İşte icada koyulmadan bile Arabîye ehemmiyyet vermeden yazı yazarken böyle hatîâta uğruyoruz*[229].

Gariptir ki, Arapçanın Türk dilindeki etkisine bu kadar bağlı bulunan yazar, daha önce *Mecmua-i Ebuzziya*'da çıkan mektubunda, Türkçede yanlış olarak kullanılan Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalardan bahsederken : *lisanımıza bir şive, bir nükte, bir şevk vermek içün Türkçeyi, Türklüğü esastan, beşikten bilmek lâzımdır. Binaberin, yine bence bu türlü tasarrufat-ı lisaniyyede Arab'a, Acem'e, Arabca, Acemce bilenlere ittiba'dan ziyade mevsukü'l-kelim üdeba-yı fâzılanemize iktifa eylemeliyiz,* ve daha sonra da:

Benim içün bunlardan daha makbul daha mevsuk müsteşhedat olmaz. Neme gerek Arab ve Acem! Bu derece müşkül-pesentliğe saparak, lisanımızı Urbân ü İran'a bu mertebe bendeylersek hiç lâtif kalem yürütemeyiz. Yazılarımız, üslûbumuz soğuk olur, kuru olur[230]. dediğini unutarak büyük bir aykırılığa düşmekten kendini alamıyor.

Ali Kemal, *İkdam*'da çıkan *İkdam'ın ulûm-ı lisaniyye muharrir-i fâzılına* başlıklı yazısında Emrullah Efendi'yi bahse karışmağa davet ediyor[231]. Emrullah Efendi'nin *İkdam*'da çıkan imzasız bir yazısında şu satırları okuyoruz :

[228] *Malûmat*, 1898 (30 nisan 1314).
[229] *İkdam*, 1898 (18 mayıs 1314).
[230] *Mecmua-i Ebüzziya*, 1897, s. 66.
[231] *İkdam*, 1898 (4 temmuz 1314).

Hayata yalnız lisan tahsili içün gelmedik. Öğreneceğimiz yalnız lisan değildir. Halbuki Türkçeyi öğrenmek, Türkçe hatâsız yazı yazmak içün mutlaka Arabîde tebahhur, Fariside teferrüd etmek lûzumu kabul edilecek olursa, Türkçeye de elveda demek mecburiyyetinde bulunacağız. Çünki o derece tekmil-i tahsil her ferde müyesser olamaz. Ekseriyyet o mertebeye gelemez. Türkçeyi öğrenmek içün on beş yirmi sene muttasıl lisan tahsili ile uğraşmağa, vakit sarfetmeğe ne asrımız müsaid ne de usûl-i hâzıra-i tahsil...

Bir de sizin dediğiniz gibi lisanımızı doğru söylemek, hatâsız yazmak muvaffakıyyeti öyle yalnız mükemmel Arabî ve Farisî bilmekle de te'min edilemez. Öyle olsaydı iki satır doğru yazı yazamıyan arabî-şinasların her biri birer nihrir olmak lâzım gelirdi. Lisanımızı doğru söyleyüp yazmak içün teşkilât-ı lûgaviyyesini hâle'n itmam etmek, lisanımızın mükemmel ü câmi' bir lûgati tertib edilmek, kavaid-i sarfiyye vü nahviyyesi usûl-i ilmiyyeye tevfika'n takrir ü tedvin olunmak şartı ile mümkin olur. Dürüst söyleyüp yazmak içün evvelâ lisanımızı düzeltmeliyiz. İstiklâlini te'min etmeliyiz. Kavaidini zabt ü tedvin eylemeliyiz. Hulâsa Türkçe öğrenmek içün başka lisan tahsilinden âzâde olmağa çalışmalıyız[232].

Bu tartışmalar gerek doğrudan doğruya gerek dolayısiyle bahse katılanların yazılarıyle devam edip gider.

Yine bu bahisle ilgili olarak Veled Çelebi'nin *Tarik* gazetesinde çıkan *Arabdan pek çok istifade edeceğimiz ulûm* başlıklı yazısıyle, Hüseyin Cahid Yalçın'ın aynı gazetede çıkan *Arabdan istifade edeceğimiz ulûm* başlıklı yazısını kaydedebiliriz.

Veled Çelebi bu yazısında : *Hani Arablar kadar sunûf-ı şi'rde terakkimiz? Acem'in-zemâir ve revâbıt ve kavâidini almak hatâsı ile beraber - birçok bedayi'-i edebiyyesini lisanımıza nakle hidmet ettiğimiz kadar Arab'ın da dekaık-ı şi'riyye ve hayalât-ı metinesini alsaydık elbette daha a'lâ, daha mübalâğa v. s. nekaisten ârî, tabiata karib bir edebiyyata malik olmaz mıydık?* dedikten sonra Araplardaki ilimleri sırasıyle sayarak bunlardan faydalanmak gerektiğini ileri sürüyor.

Hüseyin Cahid Yalçın şu satırlarla karşılık veriyor.

[232] *İkdam*, 1898 (10 temmuz 1314).

Ne vakte kadar ötekinin berikinin edebiyyatını taklid edüp duracağız? Acem mukallitliğinden kurtulur kurtulmaz Arabistan çöllerinde kefaret mi çıkaracağız? Edebiyyatımız artık Türk olsun, buna çalışalım. Nasihat vereceksek hep bu yolda verelim. Arab'ın dekayık-ı şi'riyye ve hayalât-ı metinesi kendisine mübarek olsun. Biz bunları niçün alalım? Bizim kendimizin hayalimiz, karihamız yok mu?

Hem bir de mutlaka bir meşk-ı taklid ittihaz etmeğe mecbur olsak bile eminim ki cereyan-ı zarurî-i vekayi' bu meşki bize Arab edebiyyatında buldurmıyacaktır. Bugün çâr ü nâçar avrupalılaşıyoruz. Giydiğimiz pantalon nasıl ki Avrupa'dan gelmişse - eğer edebiyyatımıza bir meşk gelecekse - mutlaka o da pantalonun geldiği yerden gelecektir [233].

Bahis, Mustafa Sabri Efendi'nin *Malûmat*'ta çıkan *Cür'etli bir dekadan* [234] başlıklı yazısıyle sona ermiş bulunuyor. Yazarın bu yazıda "*Kellesini koltuğuna alarak avrupalılaşanlar*,, ibaresini kullanması, bahsin nasıl tehlikeli bir evreye girmiş olduğunu gösterir.

Edebiyat-ı cedide'ye hücumlar

Edebiyat- ıcedide, ilk eserlerini verdiği gündenberi herkesin dikkatini üzerine çekmiş, hele Halid Ziya ile Cenab Şehabeddin'in kullandıkları kelime ve tamlamalar yüzünden hayli hücumlara uğramıştı. Ahmed Mithat'ın, *Sabah* gazetesinde çıkan *Dekadanlar* başlıklı yazısı, yeni bir dedikoduya yol açmış oldu.

Ahmed Mithat Efendi bu yazısında, yaşlı fakat okumağa hevesli bir arkadaşının, gazetede rastladığı bir fıkrayı üç defa okuduğu halde anlıyamadığından şikâyet ettiğini kaydettikten sonra, şöyle devam ediyor :

Otuz otuzbeş senedenberi okuduklarını anlamakta bulunduğu halde, yalnız birkaç mahtan beri iz'ânı kapanmış olmasına ihtimal verilmez ya. Şu fıkrayı görmek merakına düştüm, bir de ben okudum. Ey anlayabildik mi? Derhal anlayabildim desem yalan söylemiş olurum. Ayıplamayınız efendim! Üdeba-yı cedidemiz hazaratının

[233] *Tarik*, 1898 (12 teşrinisani 1314).
[234] *Malûmat*, 1898 (3 kânunuevvel 1314).

her gün her hafta gazete ve risalelerde görülen âsârını ilk kıraatinizde def'ate'n anlıyabiliyor musunuz? Bir de kendinize müracaat ediniz.

Sonra şu satırları ekliyor :

Fakat harfiyye'n hatırımda kalmadı ki size irae edeyim de re'yinizi sorayım: Maahâzâ o yolda taklide'n bir cümle yapayım. Bunların neşriyyat-ı yövmiyyesinde görülen cümlelerden daha garib olmadığına elbette şahadet edersiniz... İşte cümle-i mukallede: Harhara-i meâkırdan bir havf-ı ezrak ile müstahif olanlar per ü bâli küşade bir merkeb-i rande-bâda maddiyyet-i beşeriyyeleri bârını ihmalden ictinab etmelidirler". Nasıl def'ate'n anlıyabildiniz mi? Bir daha mı okumak istiyorsunuz? Nafile yorulmayınız. Birkaç def'a daha okusanız yine kolayca anlıyamazsınız. Tefehhümü teshil maksadıyle yazılmamıştır ki kolayca anlayabilesiniz. Bunun sadece tercemesi "makara hırıltısından pek korkanlar yelkenli gemiye binmekten ictinab etmelidirler" demekten ibarettir.

Böyle şey mi olur? Siz lisanı sadeleştirelim derken bunlar bir kat daha berbad ettiler. Bu ne lisan? Bu ne ta'bir? Veysî'ye, Nergisî'ye rahmet okutuyorlar! Şu herifler?... Acele etmeyiniz efendim! Bu hiddet ne ya! Veysî'ler Nergisî'ler zate'n müstahık-ı rahmettirler. Bunları anlara kıyas kabil midir?..[235].

Edebiyat-ı cedide'yi hele onun dilini kınayanlar, bu yazıdan cesaret alarak hücumlarını arttırdılar. Bahse karışanlar arasında başlıca Andelib, Mehmed Celâl, Tepedelenlizade Kâmil, Müstecabizade İsmet, İbn-i Rifat Sâmih ve Ahmed Rasim imzaları göze çarpmaktadır.

Mehmed Celâl, *Resimli Gazete*'de çıkan iki yazısında: *Nazar-ı tedkik-ı edîbânelerinden dûr olmasa gerek, beş altı sene var ki bir kısım şübbân-ı erbâb-ı kalemin ya dâiye-i infirad yahud kendilerine mahsus bir meslek-i nevin ittihaz etmek maksadıyle lisan ve edebiyyatımızı hemen çığırından çıkarmak derecesine geldikleri görülüyor* [236] satırları ile başlıyan önsözden sonra, Cenab Şehabeddin'in *Nevsal-i Servetifünun*'daki *Sâl-i edebî* başlıklı yazısından bahsederek Edebiyat-ı cedide'nin dilini ve üslûbunu kınamakta devam ediyor.

[235] *Sabah*, 1897 (1 mart 1313), Girit için çıkardığı özel sayı.
[236] *Resimli Gazete*, 1897 (3 ve 10 nisan 1313).

Ne vakte kadar ötekinin berikinin edebiyyatını taklid edüp duracağız? Acem mukallitliğinden kurtulur kurtulmaz Arabistan çöllerinde kefaret mi çıkaracağız? Edebiyyatımız artık Türk olsun, buna çalışalım. Nasihat vereceksek hep bu yolda verelim. Arab'ın dekayık-ı şi'riyye ve hayalât-ı metinesi kendisine mübarek olsun. Biz bunları niçün alalım? Bizim kendimizin hayalimiz, karihamız yok mu?

Hem bir de mutlaka bir meşk-ı taklid ittihaz etmeğe mecbur olsak bile eminim ki cereyan-ı zarurî-i vekayi' bu meşki bize Arab edebiyyatında buldurmıyacaktır. Bugün çâr ü nâçar avrupalılaşıyoruz. Giydiğimiz pantalon nasıl ki Avrupa'dan gelmişse - eğer edebiyyatımıza bir meşk gelecekse - mutlaka o da pantalonun geldiği yerden gelecektir [233].

Bahis, Mustafa Sabri Efendi'nin *Malûmat*'ta çıkan *Cür'etli bir dekadan* [234] başlıklı yazısıyle sona ermiş bulunuyor. Yazarın bu yazıda "*Kellesini koltuğuna alarak avrupalılaşanlar*,, ibaresini kullanması, bahsin nasıl tehlikeli bir evreye girmiş olduğunu gösterir.

Edebiyat-ı cedide'ye hücumlar

Edebiyat- ıcedide, ilk eserlerini verdiği gündenberi herkesin dikkatini üzerine çekmiş, hele Halid Ziya ile Cenab Şehabeddin'in kullandıkları kelime ve tamlamalar yüzünden hayli hücumlara uğramıştı. Ahmed Mithat'ın, *Sabah* gazetesinde çıkan *Dekadanlar* başlıklı yazısı, yeni bir dedikoduya yol açmış oldu.

Ahmed Mithat Efendi bu yazısında, yaşlı fakat okumağa hevesli bir arkadaşının, gazetede rastladığı bir fıkrayı üç defa okuduğu halde anlıyamadığından şikâyet ettiğini kaydettikten sonra, şöyle devam ediyor :

Otuz otuzbeş senedenberi okuduklarını anlamakta bulunduğu halde, yalnız birkaç mahtan beri iz'ânı kapanmış olmasına ihtimal verilmez ya. Şu fıkrayı görmek merakına düştüm, bir de ben okudum. Ey anlayabildik mi? Derhal anlayabildim desem yalan söylemiş olurum. Ayıplamayınız efendim! Üdeba-yı cedidemiz hazaratının

[233] *Tarik*, 1898 (12 teşrinisani 1314).
[234] *Malûmat*, 1898 (3 kânunuevvel 1314).

her gün her hafta gazete ve risalelerde görülen âsârını ilk kıraatinizde def'ate'n anlıyabiliyor musunuz? Bir de kendinize müracaat ediniz.

Sonra şu satırları ekliyor :

Fakat harfiyye'n hatırımda kalmadı ki size irae edeyim de re'yinizi sorayım: Maahâzâ o yolda taklide'n bir cümle yapayım. Bunların neşriyyat-ı yövmiyyesinde görülen cümlelerden daha garib olmadığına elbette şahadet edersiniz... İşte cümle-i mukallede: Harhara-i meâkırdan bir havf-ı ezrak ile müstahif olanlar per ü bâli küşade bir merkeb-i rande-bâda maddiyyet-i beşeriyyeleri bârını ihmalden ictinab etmelidirler". Nasıl def'ate'n anlıyabildiniz mi? Bir daha mı okumak istiyorsunuz? Nafile yorulmayınız. Birkaç def'a daha okusanız yine kolayca anlıyamazsınız. Tefehhümü teshil maksadıyle yazılmamıştır ki kolayca anlayabilesiniz. Bunun sadece tercemesi "makara hırıltısından pek korkanlar yelkenli gemiye binmekten ictinab etmelidirler" demekten ibarettir.

Böyle şey mi olur? Siz lisanı sadeleştirelim derken bunlar bir kat daha berbad ettiler. Bu ne lisan? Bu ne ta'bir? Veysî'ye, Nergisî'ye rahmet okutuyorlar! Şu herifler?... Acele etmeyiniz efendim! Bu hiddet ne ya! Veysî'ler Nergisî'ler zate'n müstahık-ı rahmettirler. Bunları anlara kıyas kabil midir?..[235].

Edebiyat-ı cedide'yi hele onun dilini kınayanlar, bu yazıdan cesaret alarak hücumlarını arttırdılar. Bahse karışanlar arasında başlıca Andelib, Mehmed Celâl, Tepedelenlizade Kâmil, Müstecabizade İsmet, İbn-i Rifat Sâmih ve Ahmed Rasim imzaları göze çarpmaktadır.

Mehmed Celâl, *Resimli Gazete*'de çıkan iki yazısında: *Nazar-ı tedkik-ı edîbânelerinden dûr olmasa gerek, beş altı sene var ki bir kısım şübbân-ı erbâb-ı kalemin ya dâiye-i infirad yahud kendilerine mahsus bir meslek-i nevin ittihaz etmek maksadıyle lisan ve edebiyyatımızı hemen çığırından çıkarmak derecesine geldikleri görülüyor*[236] satırları ile başlıyan önsözden sonra, Cenab Şehabeddin'in *Nevsal-i Servetifünun*'daki *Sâl-i edebî* başlıklı yazısından bahsederek Edebiyat-ı cedide'nin dilini ve üslûbunu kınamakta devam ediyor.

[235] *Sabah*, 1897 (1 mart 1313), Girit için çıkardığı özel sayı.
[236] *Resimli Gazete*, 1897 (3 ve 10 nisan 1313).

Tepedelenlizade Kâmil, *Resimli Gazete*'de Mehmed Celâl'e verdiği cevapta şunları söylüyor :

Evet! Dekadanlar ser-levhasıyle Sabah gazetesinde neşrolunan makale-i mahsusa birçok cihetlerde doğrudur. Birkaç senedenberi birtakım erbâb-ı edebin âsârında görülen o "reftar-ı lerziş-nisar"a, o "terâkib ü kavafi-i şeffaf-ı perişan-etvâr"a karşı müntesibin-i şi'r ü inşa kemal-i hayretle nigeran idi. O kaide-şikenâne teceddüdler, o teceddüd-perverâne zarafetler, hâsılı o bîvukufâne garabetler niçün iltizam olunuyordu? Bittabi' buna bir sebeb bulmak lâzım gelir. Bunun sebebi sevda-yı iştihardan başka bir şey olmasa gerek.

Şimdi o yüzlerce senelik edebiyyat-ı atikadan kurtulduk; hakikate'n lâtif sade bir lisan-ı edeb kazanmak derecelerine yaklaştık, diye izhar-ı sürur ederken yeni fikirleri! yeni endişeleri! tebliğ içün ekseri bîma'nâ-birtakım terakib ü ta'birat-ı garibe ile eski lisan-ı edebîmizden beş beter bir lisan-ı acîb ortaya çıkarmak reva mıdır? Hakikat-bînân-ı erbâb-ı edeb bu hale karşı asla tahammül edemez; lâkayd duramaz. Hoş zate'n bu yeni lisan-ı edebin daire-i intişarı tevessü' edemez ya.. İki üç kişi arasında dolaşır durur [237].

Müstecabizade İsmet, *Malûmat* dergisinde çıkan *Şive, zevk, üslûb* başlıklı yazısında :

Evet "Yeni Edebiyyat-ı cedide" namı ile yazılan şeylerin kısm-ı a'zamı şîve-i lisana zevk-ı milliye mugayırdır dedikten sonra şu satırları kaydediyor :

Meselâ biz "alkış toplamak", "ilâc almak" gibi u'cûbeleri hiçbir zaman isti'mal etmeyiz. Bu makamda "alkışlanmak" "ilâc yemek" deriz. Kim bu suret-i isti'male riayet etmezse işte o şîve-i lisan-ı Osmanîye bigânedir.

Sonra Halid Ziya'dan örnek getirerek şöyle devam ediyor:

Böyle kusurların ne ehemmiyyeti vardır demek gafletten neş'et eder. Bi'l-akis pek büyük ehemmiyyeti vardır. Belki hemen kâffe-i elfaz ü ta'biratı Arabîden Farisîden alınmış olan lisanımız işte bu şîve sayesindedir ki Arab'ın, Acem'in her kaidesine tâbi' olmıyarak başlıbaşına bir lisan olduğunu bugün bize hissettirmektedir.

Nihayet yazısını şu satırlarla bitiriyor :

Terakki etmeğe çalışalım. Eslâf âsâr-ı İran'ı viran etmişler diye biz de frengistanı tâ ifadelerine varıncaya kadar talan etmiyelim.

[237] *Resimli Gazete*, 1897 (24 nisan 1313).

Anların fikr ü ma'rifetinden istifade edelim. İfadelerini zinhar taklide yeltenmiyelim. Çünki bu suretle tâ bekıyamet Osmanlılığımızı gösterecek bir edeb-i millî vücuda gelemez. Bizim Türklüğümüzü gösterecek şîvemiz, zevkımız üslûbumuzdur. Binae'n'aleyh her türlü terakkiyyât-ı fikriyyeyi bu evsaf-ı milliyyeye riayette arayalım. Edebiyyat-ı Osmaniyyede bugün husule geldiği ba'zı nev-hevesan tarafından rivayet olunan terakki şîveye zevka mugayır kelimât ü ibarât isti'mal ü tahririnden, ifadede teceddüd, Türkçe lisan ile Fransızca ibareler tanzirinden ibaretse öyle terakki bizden dûr olsun [238].

Ahmed Rasim *Malûmat* dergisinde çıkan *Tekâmül-i terakki* başlıklı yazısında Süleyman Nesib'e hitap ederek şunları söylüyor :

Garib! Biraz da siz düşünün. Ben "sâât-ı semen-fam"ın ne olduğunu anlıyamazsam kim anlıyacak? Hattâ Cenab Bey size şerhetmeseydi siz nasıl anlıyabilirdiniz? Bu ciheti bırakalım. Bir kere lisanı umumiyyet nokta-i nazarından beraberce düşünelim. Acaba yeni fikir, yeni his, yeni hayal kelimattan mı ibarettir ki teksir-i istiare ve mecaza riayetle böyle müşevveşü'l-fikir olarak ve ifade edilecek hissi boğarak bir acîbe-i hayaliyyenin doğduğuna sevinelim. Bâhusus "sâât-ı semen-fam" "nây-ı zümürrüd", "şikeste-reng-i sefalet" terâkib-i âdiyyesinin ehemmiyyeti nedir ki anların nâtık olacağı fikr ü hiss ü hayal bizce makbul ü mu'teber bir fikr ü hiss ü hayal olsun [239].

Nihayet *Malûmat*'ta aynı başlıkla devam eden başka bir yazısında Edebiyat-ı cedide'yi şu satırlarla kınıyor :

Efkâr-ı edebiyye nâmına bütün Avrupa üdebasının mülâhazatı karmakarışık, hemen yanlış terceme edilerek tedavül etmektedir. Himmetinizle teşekkül ettiği yine kendinizden menkul olan Edebiyyat-ı cedide bile tasvir-i hissiyatta ma'lûmat-ı cedideye istinad etmiyerek kelime, terkib, sıfat aramakla, bulunamayınca hatıra ne gelirse anı kayd ü tahrir etmekle iştigal eylemektedirler [240].

Yıllarla süren bu tartışmalarda Edebiyat-ı cedide'yi savunan yalnız Şemseddin Sami olmuştur. Şemseddin Sami'nin

[238] *Malûmat*, 1898 (16 nisan 1314), sayı 131.
[239] *Malûmat*, 1898 (14 mayıs 1314), sayı 134.
[240] *Malûmat*, 1898 (28 mayıs 1314), sayı 136.

Sabah gazetesinde çıkan *Şi'r ve edebiyattaki teceddüd-i ahîrimiz* başlıklı yazısında şu satırları okuyoruz :

Hissiyyat-ı kalbiyye ve efkâr-ı âliyyeyi musavvir olan edebiyyat-ı cedide âsârını sırf lâfızdan ibaret Nergisî'nin Hamse'siyle, Aziz Efendi'nin Muhayyelât'ı ile mukayese edersek "eyne's-serâ ve's-süreyya!" demiyecek miyiz?

Bu ifademizle bundan mukaddem lisanımızın noksanından ve muhtac-ı ıslâh u tashih olmasından bahseden makalemiz arasında belki bir tezad görülür. Lâkin hakikatte tezad yoktur, yeni üdeba vü şuaramızın suret-i ifadeleri pek güzel ve tuttukları meslek şayan-ı tahsindir. Lâkin lisan-ı edebîmiz yine noksandan berî değildir. Sadeleşmeğe ıslâh u tashih olunmağa ve, fikr-i mahsus-ı kaasırânemce Arabî ve Farisîden mümkin mertebe tebâüdle asıl Türkçeye tekarrübe muhtactır. Hattâ çok def'a mutazammın olduğu efkâr ü hissiyatla nâkabil-i tevfik Farisî vasf-ı terkîbîlerle mütetâbi' izafetlere de tesadüf olunuyor. Lâkin me'mul ederiz ki yeni üdebamız bu noktaları dahi nazardan dûr tutmıyarak, Avrupa âsâr-ı edebiyyesine tebaiyyet ve imtisâl etmekle beraber, taklidden ihtiraz ve mümkin mertebe sade Türkçe yazmağa sa'y ü gayretle imlâ hususunda dahi kavaid-i asliyye ve iştikakiyyeden çok ayrılmamağa gayret edeceklerdir. Zaman her şey'i yaptırır.

Görülüyor ki Şemseddin Sami, Edebiyat-ı cedide'yi hücum edenlere karşı savunurken onun diline dokunmaktan ve bu yolda onlara tavsiyelerde bulunmaktan kendini alamıyor.

Sadelik bahsi etrafında

Edebiyat-ı cedide devrinde şair ve edip geçinenlerden hemen hiçbiri, dilde sadeliği gerçekten istemiş ve benimsemiş değildir. Servetifünuncuları dil ve üslûp bakımından kınayanlar da, Osmanlıcaya sımsıkı bağlanmakta onlarla birleşmiş bulunuyorlardı.

Resimli Gazete'de çıkan imzasız bir mektupta : *Şimdilik terkib belâsını atalım : Gitgide elfaz içün de bir kaide vaz'ına gayret olunur* [241] diyen yazı sahibine, Edebiyat-ı cedide'yi kınayanlardan İbn-i Rifat Sâmih şu cevabı veriyor :

[241] *Resimli Gazete*, 1896 (29 kânunuevvel 1312).

Resimli Gazete'nin başka bir sayısından : *Biz ki Osmanlıyız ve lisanımız üç lisandan mürekkebdir. Behemehal bunları iyice tahsile ve edebiyyatımız hakkında mütalâa iradı lâzım geldiği zaman dahi, cümlesini ayrı ayrı nazar-ı i'tibara almağa mecburiyyetimiz vardır.*

Biz bugün ifadat-ı âdiyye-i şifahiyyede bile Farisîden Arabîden istignaya kıyam etsek meramımızı anlatmağa kaadir olamayız. Hem de buna neden lüzum görülsün ki: bunlar lisanımızın erkân-ı asliyyesi makamında bulunmaktadır [242].

Aynı derginin başka bir sayısından :

Bunlardan bi'l-külliyye sarf-ı nazar olunduğu takdirde dahi lisanın nezaket ü letafetine halel getirilmemek içün terkib isti'mâlini terketmek kabil olamaz. Bilfarz Farisîden aldığımız "mihr-i emel" terkibini terkedüp de buna mukabil "emel güneşi" demeği ahenk-şinâsân-ı fesahat kabul edebilirler mi? [243].

Yine aynı dergide çıkan, Faik Reşat tarafından yazıldığını sandığım imzasız mektupta şu satırları okuyoruz :

Lisanımızda - ale'l-ıtlak - terâkib-i Arabiyye vü Farisiyyeyi kaldırmak ve bu suretle gûya ifadeyi daha tabiî, daha sade bir hale koymak fikrinde bulunanlar, zannederim ki ömründe makaalât-ı fenniyye veya mevâd-ı âdiyyeden başka birşey yazmayan, yazabilmek iktidarından mahrum olanlardır. Vâkıâ bu gibi şeylerde söz ne kadar sade ve tabiî olursa tefhim ve tefehhüm-i meramı o derece teshil edeceği içün pek de terâkib-i Arabiyye vü Farisiyyeye ihtiyac yoktur. Hattâ, bendeniz de gerek ba'zı te'lifat, gerek resâil-i mevkutede münderic makaalât-ı âcizanemde buralarından bahsederek üslûb-ı âdî ile ifadesi lâzım gelen mevadda terâkib-i mezkûrenin mümkin olduğu kadar taklîl-i isti'malini tavsiye etmiştim. Ancak izahtan müstagni olduğu üzere, hissiyyat-ı rakika ve efkâr-ı ulviyyeyi tebliga vasıta olan edeb içün terâkib-i Arabiyye vü Farisiyyeye o kadar ihtiyac vardır ki bunlar olmayınca âdeta tefhîm-i meram müstahil olur [244].

Ahmed Rasim de sadelik bahsinde şu düşüncede bulunuyor. *Rasim'in, Mecmua-i Ebüzziya*'da çıkan *Sade yazalım* başlıklı yazısından :

[242] *Resimli Gazete*, 1896 (26 kânunsani 1312).
[243] *Resimli Gazete*, 1896 (2 şubat 1312).
[244] *Resimli Gazete*, 1897 (3 temmuz 1313).

Sade yazalım! Peki, fakat bu temenninin nâtık olduğu müşkilâtı def' etmek içün biraz derince düşünelim. Ümmetin beş altı asırdan beri hissiyyat ü ihtirasatına terceman ettiği kelimata, nezahat-i üslûb ü ifade denilen meziyyet-i erîbaneyi i'lâ içün uğraşup bulduğu sanayi'-i lâfzıyye vü ma'neviyyeye, kelâmın hiss ü vicdan üzerinde hasıl ettiği te'sirat-ı hârikayı idame edecek vesait-i iknaiyyeye mukabil kelimat, üslûb ve senayi'u vesait bularak sade yazalım.

Her lisan içün sadelik bir meziyyettir. Bir meziyyet-i makbuledir. Fakat sadelikten maksad lisanları teşkil eden kelimatın avam ağzında yıpranmış olanlarını vâsıta-i ifade etmek değildir.

Türkçe şi'rler, Türkçe yazmak, kavaid-i Osmaniyyeyi değiştirmek, lisanı terâkib-i nahviyye-i Arabiyye vü Farisiyyeden kurtarmak, meselâ "eğlenmek" ma'nâsına "yanşamak", "koltuk verme" ma'nasına "şataf, gibi kelimeler kullanmak, "ben geldim" yerine "özüm geldi" demek, "mazi"ye "geçmiş", "hal" e "geçiyor", "âtî"ye "ileri" "deniz"e "koca yalak" mukabillerini bulmak gibi bid'atlar zuhur etti [245].

Ebüzziya Tevfik, *Mecmua-i Ebüzziya*'nın aynı sayısına yazdığı *Mülâhaza-i mahsusa*'da şu satırlarla cevap veriyor :

Sade yazalım! deniyor. Ahmed Rasim'in dediği gibi biz de bu teklife peki diyelim. Lâkin sadeliği geriye atf-ı nazarla hükmü geçmiş ve hattâ kavm-ı Osmanî arasında hiç bir vakit hükm ü te'sir göstermemiş elfazı ihyada ararsak lisanımızı Özbek Türkçesine çevirmiş oluruz.

Şimdi biz henüz Arabîden Farisîden kullandığı kelimelerin şekl-i imlâsını velev sırf Türkçe olsun, isti'mal ettiği lisanın nahvını bilmiyen Kırım'daki Terceman gazetesini meşk-i taklid edeceğiz de, fahharâne i'lân edegeldiğimiz kavmiyyet-i Osmaniyyemizi Tatar şîve-i beyanına müftakir göstermeği ecel-li ma'rifet sayacağız öyle mi? Benim elimde olsa böyle bir teklifte bulunan sersemin azamet-i kavmiyye-i Osmaniyye namına Huda'nın birliği hakkı içün dilini keserdim.

Bugün her kelime-i Arabiyye yerine bir kelime-i Türkiyye ikame etmek isteyenler, düşünmüyorlar mı ki böyle bir teşebbüs

[245] *Mecmua-i Ebüzziya* 1898, sayı 82.

bizim için din, mezheb, iman, namus, hamiyyet, gayret, iffet, ismet gibi sıfâtın cümlesinden tecerrüd etmedikçe mümkin değildir. Çünki şu sıfâtın yerine konacak kelimeler o medh ü ıtrasıyle ayyûka çıkardıkları eski Türkçede bulunmak ihtimali var mıdır?

Dil bahsine karışanlar arasında esasta sadeliği istemekle birlikte, bu yolda aşırı gidilmesini hoş görmiyenler de bulunmaktadır.

Manastırlı Rifat *Malûmat*'ta *Açık yazalım* başlığı altında çıkan bir yazısında şunları söylüyor :

Sadeliği iltizam edenlere göre altıyüz yıl geriye dönmek ve altıyüz bu kadar yıldan beri ağızlara alınmakta bulunmuş olan sözleri yenilemek lâzım geliyor ki, bu iş ne kadar zorlansa yine meydana gelmez. "Olmaz" denecek derecede zordur. Böyle zoruna olacak daha doğrusu olamıyacak bir işle uğraşmaktan ise her yerde, her işte güzel olan "i'tidal" i burada da ele alalım.

Ne altıyüz yıl geriye gitmek gibi sonu gelmiyecek olan ve daha yarı yola varmazdan önce dönmek lâzım gelen bir yolu tutalım; ne de Ahmed Mithat Efendi Hazretleri'nin ne olduklarını gösterdikleri "Dekadanlar" gibi ilerisi karanlığa, batağa düşecek olan yola gidelim. Ikisi ortası bir yol arayalım. Oraya koşalım, oradan geçelim, zahmet çekmiyelim. O yol ise meydanda durup duruyor. O da Türkçesi olan ve kullanılmakta bulunan sözleri kullanmak ve Türkçeleşmiş gibi olan Arabî ve Farisî sözleri de kabil olabildiği kadar az olmak üzere yerli yerinde olarak söze katmak ile olabilir.

Nihayet şunları ekliyor :

Biz Şefik-nâme ve anın gibi ba'zı eski kitablar hakkında demedik söz bırakmıyoruz. Acaba bu "Dekadanlar" ın yazdıklarına bizden sonrakiler ne diyeceklerdir?

Her şey ilerleyüp dururken geri gitmede ma'nâ yoktur. Kafiye bulacağım diye Türkler şöyle dursun, Arablar'ı Acemler'i bile lûgat kitablarına bakmağa, saatlerce düşündürmeğe mecbur eden garib garib sözlerle yazılan şeylerde belâgat olur mu? [246]

Dilde sadelik bahsine karışanların yazılarında oldukça garip fikirlere de rasgelinmektedir. Nazif Süruri'nin *Malûmat*'ta

[246] *Malûmat*, 1897 (14 ağustos 1313), sayı 96.

yazdığı *Osmanlı lisanının ta'mim ü istikmali* başlıklı yazısı bunlardan biridir.

Yazar, gazetelerin halkın anlıyabileceği sade bir dille yazılması gerektiğinden bahsederek şu örneği veriyor :

Geçende bir mahalde bulunuyordum. Gazetelerimizden birisi bilmem hangi semtte bir yangın olmuş anı yazıyordu. Oldukça Türkçe okumak yazmak bilen bir adamcağız da bunu okuyordu. Şu ibareleri gördü. Tereddüd etti. Ne demek olduğunu benden sordu: "Mahall-i mezkûrda hanelerin ahşab ve yekdiğerine mülâsık olması ve fıkdân-ı miyah ile beraber bâd-ı garbînin şiddet-i vezânı ittisa'-ı dâire-i harîkı bâdî olarak onbeş kadar hane ve dekâkin tu'me-i dendân-ı lehîb-i hânman-suz olmuştur". Ayıb değil ya zavallı adam çok lûgat bilmiyor ve Arabî ve Farisî terkiblerden anlamıyordu.

Halbuki, bu örneği verirken başlangıç olarak kaydettiği şu fikre bakınız :

Şifâhî ifâdatımız iki türlü olduğu gibi, tahrirî ifâdatımız dahi iki türlü olmalıdır. Biri avâma diğeri havâsa göre ifade ve tahrir olunmalıdır. Meselâ havastan ve maarif erbabından bir zat ile konuştuğumuzda "revgan-ı zeytin kıyyesi kaça iştira buyuruluyor" deriz. Bundan o zat ne demek istediğimizi anlar. Fakat zeytinyağı satan bir tacire "bu revgan-ı zeytin kıyyesini kaça iştira edebilirim" denirse zavallı adam şaşakalır: Halbuki bu ta'birler o kadar muğlâk ve terkibli ve mübhem değildir. Oldukça sade ve şâyi'dir. Bununla beraber muhatabına nisbetle yine tefehhümü kolay addolunmaz. Artık bundan daha mutantan ve muğlaklarını nasıl anlatabileceğimizi mülâhaza etmeliyiz[247].

Türkçeciler

Edebiyat-ı cedide devrinde, Arap ve Fars dillerinin etkisinden mümkün olduğu kadar kurtulmuş sade bir Türkçe fikrini güden başlıca üç kişi görülür. Ahmed Mithat, Şemseddin Sami, Necib Âsım. Bunlardan ilk ikisinin bu konudaki çalışmaları Tanzimat devrinden başlar.

[247] *Malûmat*, 1898 (9 kânunsani 1312), s. 66, sayı.

Ahmed Mithat 1871 de çıkardığı *Dağarcık* dergisinde, bu konudaki düşüncelerini ilk defa ortaya koyduktan sonra, her fırsatta sade Türkçeyi savunmuştur. Edebiyat-ı cedide'nin dilindeki o zaman "garabet ve şivesizlik" sayılan yenilikler, onu bu devirde de söze karışmak zorunda bırakmıştır.

Şemseddin Sami de, 1880 de çıkardığı *Hafta* dergisindeki *Lisan-ı Türkî "Osmanî"* başlıklı yazısıyle düşüncelerini ortaya koyduktan sonra, her yazısında fikirlerini tekrarlıyarak, Türkçenin bağımsızlığı üzerinde durmuştur. Ancak o, Ahmed Mithat'tan farklı olarak, Edebiyat-ı cedide'yi korumuş, onun dilindeki ağırlığa işaret etmekle birlikte, gereksiz hücumlardan daima uzak kalarak, düşüncelerini bir dilek olarak ileri sürmüştür.

Necib Âsım'ın çalışmaları ise bu devirdedir. O, 1893 te çıkmağa başlıyan *İkdam* gazetesinin yazı kuruluna katıldıktan sonra, bu konudaki düşüncelerini sırasıyle ortaya koymuştur.

Dikkat edilirse, üçünün fikirleri arasında bileşik noktalar bulunduğu görülür. Her üçü de, bir dilin başka dillerden kelime alabileceğini kabul etmekte, ancak karşılığı bulundukça Türkçe kelimelerin kullanılmasını ileri sürmektedirler. Onlar, tasfiyeciler gibi bütün yabancı kelimelerden kurtulmuş öz bir Türkçe değil, Arap ve Fars kurallarından sıyrılarak kendi özellikleri içinde gelişme yolunu tutmuş temiz ve sade bir Türkçe düşüncesindendirler. Gerçi Necib Âsım, *İkdam* gazetesinin ilk sayılarında çıkan iki yazısında, Arapça ve Farsça kelimeleri büsbütün atarak öz Türkçeye doğru bir deneme yapmışsa da, sonraki yazılarında "tasfiyeci" olmadığını bildirmeyi gerekli bulmuştur.

İkdam gazetesinde çıkan ve *Malûmat*'ta tekrarlanan *Lisan bahsi* başlıklı yazısından :

Yalnız istediğim, özendiğim şey Türkçemizin mütemeddin bir kavm lisanı olduğunu ve terakkiyyatına himmet olunursa bugünkü Avrupa lisanlarından aşağı kalmıyacağını isbattı. Hattâ sâfi Türkçe birkaç makaale yazışım da o maksada mebni idi. Bunu görenler lisanımızdan, bütün Arabîden, Farisîden, Avrupa dillerinden aldığımız kelimeleri çıkarup yerine Çağataycadan, Kıpçakçadan, Özbekçeden, Azerbaycancadan vesaireden kelime koymak istiyorum sandılar. Hattâ o fikri de beğenerek münasib görenler ve "mektub" yerine "bitik" yazanlar da bulundu. Yine tekrar ederim, fikr ü nazarım hiç de öyle değildir. Özendiğim şey, bugün Osmanlılar'-

ın, amma haniya terbiye ve ma'lûmatı orta halli olanlarının hepsine yazdığımızı anlatacak bir lisan kullanmaktır. Arabî ve Farisîden aldığımız kelimelerin lüzumlularını, taammüm edenlerini çıkarmak lisanı züğürtleştirir. Bunlardan fakat ma'kûl bir surette iktibas etmemek öyledir. Hattâ Avrupa lisanlarından da almamakta taassub göstermek yine öyledir. Şimdiye kadar, ya'ni edebiyyat-ı cedidemizin teşekkül tarihinden bu âna kadar lisanımızda kullandığımız bu kelimeleri ibkaya mecburuz: bunların da içinde şu son zamanlarda kullanılmaz derecesine kadar gelenler vardır, onları da artık kaale almamak lâzım. Arabî, Farisî terkiblerden mümkin mertebe sakınılabilir. Yahud İranîler gibi mutabakat filân kaideleri atılır, Türkçenin hâkimiyyeti gösterilir. Avrupa lisanlarından da kelime almağa mecburuz. Bugün posta ve telgraf, telefon, fotograf, kronometre gibi ulûm u fünuna sanayi' ü bedâyia ait kelimelere mukabil Arabca veya Farisîden karşılık arayacağımıza, o suretle kamuslar, ferhenkler karıştırarak kıymetli vakitlerimizi geçireceğimize bunları olduğu gibi kabul etmeliyiz [248].

Zaman zaman sade Türkçenin taraflısı görünen Rıza Tevfik te *Servetifünun*'da çıkan *Mebhas-i lisan* başlıklı yazısında, tasfiyeci olmadığını açıklamayı gerekli bulmuştur.

En yek-nesak lisanı alsak yine böyle muhtelif unsurlardan mürekkeb olduğunu anlarız. Fakat lisanların yek-nesak olması ya'ni ecnebî kelimelerini benimsemesi muhârebât-ı mütevâliyyeyi müteakib olan sükûnet-i medeniyye ile müterafık oluyor. Muharebe ve münasebat-ı muhtelife hengâmında ise lisanların elfâzı birbirine intikal ediyor. Binae'n'aleyh yek-nesak zannolunan eski Türkçemizi de mütalâa etsek onun da basit olmadığını ve fakat ona dahil olan kelimat-ı ecnebiyyenin "temessül" edecek kadar vakit bulmuş olduğunu anlarız. Zannedersem bu mülâhazâtımdan sonra lisanımızdan ecnebî kelimelerini def' ü tard etmek ile lisanımızı ıslâh etmek kaydında bulunanlar az olur hele böyle bir fikri bana isnad edenler hiç bulunmaz. "O halde lisanın ıslâhına himmet etmek abesle iştigal etmek oluyor, ha?" denilirse: "Bi'l-akis herkes buna çalışmalıdır,*

[248] *İkdam* ve *Malûmat*, 1897 (25 temmuz 1313).

* Rıza Tevfik'in notu: *Hakkımda böyle bir zan sezmekte olduğum ve fikrimi lâyıkıyle anlamaksızın hakkımda verilen hükümlerden haz etmediğim içün bu cümleleri sıkıştırup böyle bir zanna karşı protesto etmeğe mecburiyyet gördüm.*

fakat zannolunduğu gibi değil "galat-ı meşhur"ları lâyıkıyle nazar-ı mütalâadan geçirüp te'sis ü kabul etmekle ve meselâ "na'lin" yerine "nalın", "dest-gâh" yerine "tezgâh" ilâh demekle "fakat yavaş yavaş, çünki henüz galatını kabul edemiyeceğimiz kelimeler de var!" ecnebî kelimelerini benimsemeğe çalışmalıdır" derim. Lisanı ıslâh etmekte insanların dahli yok değil, vardır. Lâkin lisanın tabiî olan husu-sâtında değil, şimdilik kabul olunmuş olan ıstılâhatında dahli vardır; o kadar. Yoksa bir kelimeyi hiç yoktan icad etmek, yahud milyonlarla kişinin ağzına düşmüş bir kelimeyi def' ü tard etmek kimsenin harcı ve belki de haddi değildir[249].

Bu devirde tasfiyecilerin asıl temsilcisi sayılan Fuad Köseraif'tir. O dilimize girmiş bulunan bütün yabancı kelimelerin çıkarılarak yerlerine Türkçe karşılık bulunması fikrindedir[250].

Şemseddin Sami'nin bu devirdeki düşünceleri

Şemseddin Sami'nin düşüncelerinin, Meşrutiyetten sonra başlıyan "yeni lisan ve millî edebiyat akımı" üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Bu bakımdan onun ileri sürdüğü düşünceler üzerinde biraz durmak faydalı olacaktır.

Tercemânıhakikat ile *Servetifünun* tarafından çıkarılan "fevkalâde nüsha"daki *Lisan ve edebiyyatımız* başlıklı yazısından :

[249] *Servetifünun*, 1896 (II nisan 1312) sayı 267.

[250] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün esasları* adlı eserinde Fuad Köseraif'in fikirlerinden şu satırlarla bahsetmektedir :

Türkçülüğün tarihi mebhasinde, tasfiyecilerin halk lisanına geçmiş olan Arabca ve Acemce kelimeleri de Türkçeden çıkarmak istediklerini yazmıştım. Dün Fuad Raif Beyle bu hususa dair tekrar görüştük. Tasfiyecilerin lideri mevkiinde bulunan mûmâileyh, halk lisanına geçmiş olan Arabca ve Acemce kelimelerin Türkçe sayılması hususunda bizimle hiç bir ihtilâfı olmadığını ve aramızdaki ihtilâfın edatlara münhasır olduğunu söyledi. Yukarda izah ettiğim vechile; yeni Türkçecilere nazara'n, Türkçenin kıyasî edatlarıyle istenildiği kadar, yeni kelimeler ibda' edilebilir. Fakat semâi edatlarıyle yeni kelimeler yapılamaz. Fuad Raif Bey, kendisinin bu fikre şiddetle muhalif olduğunu edatlarda "semaî, kıyasî" tasnifini tanımadığını, Türkçenin her türlü edatlarıyle yeni kelimeler yapılabileceği gibi Kırgızcadan, Özbekçeden, Tatarcadan alınacak yahud büsbütün yeniden yaratılacak edatlarla da yeni kelimeler ibda'olunabileceğini söyledi. Hattâ Farisîdeki nisbet "i" sine mukabil "ki, gı" edatını icada taraftar olduğunu meselâ, "hayatî" sıfatı yerine "hayatkı" "edebî" yerine "edebgi" kelimelerini kullanmak mümkin bulunduğunu beyan etti. O halde, yukarılarda "tasfiyecilik" hakkında yazdığım şeyleri bu beyanata nazara'n tashih etmek lâzım gelir. Sahife 114,115.

Veysî'nin, Nergisî'nin bir fıkrasını veya Münşeât-ı Feridun'-dan bir mektubu alup çok Arabî ve Farisî okumamış bir Türk'e veyahud oldukça okumuş bir kadına, sonra yalnız kendi lisanını bilir bir İranî'ye ne nihayet lisanın fesahatine vâkıf bir Arab'a okuyalım. Hiçbirinin birşey anlayamıyacağını göreceğiz. Demek ki bu kitablar ne Türkçe ne Farisî, ne de Arabî yazılmıştır. Ya bu lisan ne lisanıdır? Nerede söyleniyor? Kimler isti'mal ediyorlar; sırf sun'î bir lisandır. Şu kadar var ki, bu sun'î lisanda kullanılan kelimeler sırf uydurma mühmelâttan ibaret olmayup üç lisandan me'huzdur...

Dedik, yine tekrar ederiz: Lisanımız pek güzel bir lisandır. Söylediğimiz gibi yazsak ve o şîve vü kaide dairesi dahilinde ıslâh ü terakkisine çalışsak lisanın güzelliğiyle mütenasib mükemmel bir edebiyyata malik olacağımıza şübhe yoktur. Arabîden Farisîden birçok kelimeler lisanımıza girmiştir. Pek al'â, onlar Türkçeleşmiş, herkes biliyor, anlıyor. Biz dahi Türkçe gibi kullanırız. Istılâhat-ı fenniyyeye gelince, anları da her lisanda olduğu gibi fen erbabı anlar. Bu vechile lisanımıza girüp yerleşmiş olan Arabî ve Farisî kelimeler lisanımızı bir kat daha zenginleştirmiştir. İhtiyacımızla mütenasib ta'biratımız olduktan sonra Kamus'a, Burhan'a el uzatarak bugünkü günde Arablar'ın, İranîler'in dahi anlamadıkları avuç dolusu lûgat-ı garîbe alup kullanmakta ne ihtiyacımız vardır. Arabîden me'huz "kalem" gibi sade, fasih, herkesin anladığı bir kelimemiz varken "hâme" veya "yerâa" gibi lûgat-ı garîbeyi niçün kullanıyoruz. "Efsahü'l-kelâmı mâkalle ve delle" kelâmı eskiden ma'lûmumuz olup bunun mahz-ı hakikat olduğunu kimse inkâr edemezken, ve bizim "yazmak" gibi sade, muhtasar ve güzel sırf Türkçe bir ta'birimiz varken "ketb ü tahrir etmek" gibi dört, veya "yerâarân-ı bahs ü makaal olmak" gibi altı kelimeden mürekkeb ve yarı Arabî yarı Farisî, alaca ve gülünç ta'birler kullanmak zevk-ı selim işi midir? İnsaf buyurulsun. Bunlar en sade misallerdir....

Hamdolsun, bunlar geçti, bırakıldı, unutuldu. Lâkin te'sirleri bâkidir. İzleri edebiyyat-ı cedidemizde görülüyor. Bir türlü o te'sirden kurtulamıyoruz, bir vechile o usûlden ayrılamıyoruz. Farisî izafetlerin önünü alamıyoruz. Hattâ ben dahi bir sebeb-i mücbir olmaksızın ve istemediğim halde, kimbilir ne kadar lüzumsuz Farisî izafetler,

Türkçeleri mevcud olan ne kadar Arabî ve Farisî kelimeler kullandım [251].

Şemseddin Sami'nin bundan sonraki düşüncelerini *Sabah* gazetesinde çıkan yazılarından sırasıyle takip etmek mümkündür. *Lisan ve edebiyyatımız* başlıklı yazısında : *Halbuki edebiyyatımızda dahi klâsik ittihazına şayeste eski ve yeni hiç bir eserimiz yoktur. Eski şairlerimizin divanları içinde lâfza'n ve ma'ne'n kabule şayan birkaç beyit bulmak müşkildir*, dedikten sonra Tanzimat ediplerinden bahsederken şunları söylüyor :

Lâkin o yeni edebiyyatın da lüzumu kadar sade olmadığı inkâr olunamaz. Vâkıâ seci'den, teşbihat-ı bârideden, eskimiş ve isti'malden sâkıt olmuş ta'birattan sâlimdir. Lâkin lüzumsuz kelimat-ı Arabiyye ve Farisiyyesi yine çoktur....

Mümkin mertebede lüzumsuz Arabî ve Farisî ve ecnebî kelimat ü ta'biratı lisanımızdan çıkarup, sırf Türkçe kelimeleri çoğaltmağa çalışmalıyız. Türkçemiz zannolunduğu kadar dar bir lisan değildir. Lâkin biz tehalükle ve birbirimize karşı müsabakat edercesine Arabî ve Farisî elfaz-ı garîbe ve hattâ Fransızca kelimat ü ta'birat ararken zavallı lisanımızın sade ve güzel kelimelerini unutup kaybetmişizdir. Onları bulup meydana çıkarmak, ihya edüp mevki-i isti'male koymak mümkin değil midir? Ondan kolay bir şey yoktur. Lâkin yolu ile teşebbüs etmek iktıza eder [252].

Sabah gazetesinde çıkan *Yine lisan ve edebiyyatımız, Tarik-ı ıslâh* başlıklı yazısından :

Hûlâsata'n ifadesi lâzım gelse lisan ile edebiyyatımızı birleştirmeli demek iktıza eder. Evet dünyada tekellüm lisanı başka ve lisan-ı tahrirîsi başka bir kavm varsa o da biziz. Bizim yazdığımız lisan söylediğimiz lisanın büsbütün gayrı bir şeydir...

Bir mâhir münşîmizin ve ta'bir-i âmiyanece, bir iyi kâtibimizin kaleminden çıkan bir eser, ümmî bir Türk'e okunsa bir şey anlar mı? Okuduktan sonra, kendisine bu Türkçedir desek inanır ve tasdik eder mi? Tahrirî, edebî ve resmî lisanımız, hâvi olduğu kelimat-ı Arabiyye ve Farisiyyesiyle, zencirli rabt-ı kelâmıyle, tarz-ı ifadesiyle,

[251] *Tercemânıhakikat* ile *Servetifünun* tarafından çıkarılan fevkalâde nüsha, 1897.

[252] *Sabah*, 1898 (27 temmuz 1314).

ve hele yazdığımız gibi okuyacak olsak, o telâffuziyle, dünyanın hiçbir köşesinde söylenir mi? Veya söylenmesi mümkin midir?....

Bizim bu babda en evvel yapacağımız şey lisan-ı edebî ve tahrirî ile lisan-ı tekellümümüzün tevhidine çalışmaktan ibarettir. Biri tabiî diğeri sun'î olan bu iki lisanı birleştirmeli ve daha doğrusu sun'îsini kaldırup bütün âlemin yaptığı gibi söylediğimiz lisanı yazmalı ve edebiyyatta dahi onu kullanmalıyız[253].

Yazar, bundan sonra bu teşebbüste uğrıyacağımız zorluklardan bahsederek, Arap ve Fars dilleriyle dilimiz arasındaki münasebetin büsbütün kesilmiyeceğini kaydederken şu fikirleri de düşüncelerine ekliyor :

Hele ulûm ü fünun ıstılâhatını hiçbir vakit Türkçeleştirmeyiz. Ve Türkçeleştirmemeliyiz. Bu babda sair ümem-i islâmiyye ile iştirakimiz dahi faideden hâli değildir.

Yazar, daha sonra halkı "avam" ve "havas" olmak üzere ikiye ayırarak :

Elhasıl biz bir taraftan Türkçemizi Arabî ve Farisî bilmeksizin dahi okuyup yazabilecek surette sadeleştirerek, avam içün maarifin sür'at-i intişarı çaresini bulmalıyız; bir taraftan da havas içün Arabî ve Farisînin sür'at ve sühûletle tahsili yolunu hazırlamalıyız diyor :

Şemseddin Sami, edebiyat dili olarak da İstanbul Türkçesinin kabulü fikrindedir. Aynı yazıda şu satırları kaydediyor :

Lâkin edebiyyatta İstanbul Türkçesi dediğimiz şey, bir şive ve bir suret-i ifadeden ibarettir. Şimdilik lisan-ı tahrirîmiz, yukarda dediğimiz gibi, sun'î bir lisan halinde olduğundan, buna tamamiyle İstanbul Türkçesi de diyemeyiz.

Lisan-ı edebîmizin intihabı başlıklı yazısında da aynı konuyu ele alarak şu düşüncede bulunuyor :

İstanbul Türkçesi bütün Türkçelerin en zarifidir. Lâkin esasından en ziyade ayrılanı ve en galatı da İstanbul Türkçesi olduğu unutulmamalıdır.

Nihayet şu sonuca varıyor :

Hâh nâhâh İstanbul Türkçesi lisan-ı edebî ve tahrirî sıfatını alacaktır ve belki de almıştır.

[253] *Sabah*, 1898 (3 ağustos 1314).

Şemseddin Sami, İstanbul Türkçesinin ıslâhiyle meydana gelecek edebî dilin, zamanla bütün Türkler'in kabul edeceği genel bir dil haline gelmesini istemektedir.

O, lehçe ayrılığı yüzünden Türkçenin parçalanmasını da hoş görmemektedir. Yazısında şu satırları da kaydediyor :

Otuz kırk milyona baliğ bir kavmın vahdet-i cinsiyyesini muhafaza etmek mümkinken, mücerred lisanlarının telâffuz ve tasrifdeki cüz'î farkını vesile-i tefrika tutup, bir olan lisan-ı Türkîyi "elsine-i Türkiyye"ye tahvil etmek menafi'-i cinsiyyemize pek muzır bir harekettir [254].

Lisanımızın tahdidi başlıklı yazısında ise şunları söylüyor :

Acaba Türkiyemizin kaç bin lûgati vardır? diye biri soracak olsa cevab verebilir miyiz?....

Lisanımızla Arabî ve Farisî beyninde bir had ve sınır yoktur. Elhasıl Arabî ve Farisî ile olan teklifsizliğimizi o kadar ileri sürmeyüp, her Arabî ve Farisî kelimeyi Türkçede kullanmak fikrinden vazgeçmeli, ve lüzumlu kelimat-ı Arabiyye ve Farisiyyeyi Türkçeye mahsus olan lûgat kitablarımızdan çıkarmalıyız...

Evvelâ, bir şey'in Türkçe ismi varken, anı terkedüp de, Arabî ve Farisîsini kullanmıyalım: "et" dururken "lâhim", veya "gûşt", "pirinç" dururken "erz", "odun" dururken "hatab" demiyelim ve yazmıyalım. Sâniye'n bir kelime ile ifadesi mümkin olan şey'i iki kelime ile ifade etmiyelim. "Yazmak" dururken "tahrir etmek" ta'birine ne lüzum var? Hele "yerâazen-i bahs ü beyan olmak" Arabî ve Farisî kelimelerinden mürekkeb kitabet türlülerinden kemal-i nefretle tevakki edelim. Sâlise'n isti'maline mecbur olduğumuz Arabî ve Farisî kelimeleri de Türkçe addederek, mümkin mertebe Türkçenin kavaidine göre tasrif edelim, ve Arabî Farisî kavaidine göre teşkil olunmuş cemi'lerini v. s. müştaklarını ve Farisî izafetleri ve vasf-ı terkibîleri kullanmayalım [255].

Şemseddin Sami'nin *Tarik* gazetesine yazdığı yazılar içinde mühim olanı *Lisanımızın sadeleştirilmesi* başlıklı yazısıdır. Şemseddin Sami yazısının başında, bahsin çok uzadığını, buna *Lisan ve edebiyyatımız* başlıklı yazısının sebep olduğunu, aklı erenlerin ve ermiyenlerin bahse karıştığını kaydederek : *Ara-*

254 *Sabah*, 1898 (10 ağustos 1314).
255 *Sabah*, 1898 (21 eylül 1314).

dan maksad kayboldu : her taraftan sahte taassublar, ca'lî taraf-girlikler uyandı; dil kesmeğe usturalar bilendi; az kaldı göz çıkarmağa miller dahi kızdırılacaktı cümleleriyle Ebüzziya Tevfik'in evvelce bahsettiğimiz yazısına cevap vermiş oluyor.

Yazar, bu konudaki düşüncesini tekrar açıklıyor : *Türkçeleri mevcud olan ve tekellümde asla kullanılmayan Arabî, Farisî veya ecnebî kelimeleri kullanmayalım dedik ve yine öyle diyoruz. Bunun içün "tasfiye-i lisan" ta'birini tensib etmeyüp, "lisanın sadeleşmesi" ta'birinden vazgeçmiyoruz. "Gök" kelimesi dururken "sema, sipihr, felek, âsmân, gerdun" kelimelerini kullanmağa ne ihtiyacımız vardır, diyen bendim, yine de diyorum. Amma "nazar-ı semaî" diyemiyecek imişiz, demezsek kıyamet kopmaz ya.*

Yazar, yazısının sonuna doğru önemli bir noktaya dokunuyor:

Bizde mezmum iki haslet vardır. Biri kendi lisanımızı tahkir ve istihfaf etmemizdir. Her kavm ve ümmet mensub bulunduğu cinsiyyeti muazzez ve mukaddes bilüp kendi cinsiyyetini dünyada hiç bir cinsiyyetten geri ve dûn tutmaz. Türkçeden başka lisan bilmiyoruz, yine Türkçeyi beğenmiyoruz. İkinci hasletimiz de şu ki Arabca Acemce, Fransızca, İngilizce veya diğer bir lisanda iki söz öğrendik mi, onları sarfetmek istiyoruz. Fakat ekseriya o lisanlarda tekellüm edecek kadar öğrenmediğimizden, öğrendiğimiz beş on kelimeyi hemen lisanımıza karıştırup bu suretle o lisana vâkıf olduğumuzu âleme i'lân etmek istiyoruz. İşte lisanımıza bu kadar Arabî, Farisî ve ecnebî kelimeler karışması, hiffet-i mizactan münbais olan hasletimizden ileri geliyor. Biraz Fransızca öğrenmeğe başlayalı lisanımız Fransızca ile dahi alacalanmağa başladı. "Ekspozisyona ekspoze edilecek bir tablo" gibi gevezeliklere gazetelerimizde ve yeni kitablarımızda pek çok tesadüf olunuyor[256].

Şemseddin Sami'nin bundan sonraki düşüncelerini *İkdam* gazetesinde takip edebiliriz.

İkdam gazetesinde çıkan *Lisanımızın sadeleştirilmesi* başlıklı yazısında, bundan evvelki yazısında "üdebamız, şuaramız, münşiyanımız, lûgaviyyunumuz" dediği için kendisine itiraz eden bir okuyucuya cevap veriyor :

256 *Tarik*, 1899 (26 mayıs 1315).

Sadeleştireceğiz diye lisanımızı kabalaştırmaktan gayetle ihtiraz etmeliyiz. Üdeba yerine pek a'lâ edibler, şuara yerine pek a'lâ şairler diyebiliriz. Lâkin lûgaviyyun yerine lûgatçılar demek fikrinde değilim. Bu kaba bir ta'birdir. Yemişçi, kebabçı, kunduracı denilir lâkin lûgatçı denilmemeli.

Elhâsıl biz şimdilik lûgaviyyun ve üdeba, şuara gibi Arabcaları çok görmüyoruz. İbtida büsbütün lüzumsuz ve garib olanlarından vazgeçelim, lisanımızı sadeleştirelim. Geçen günkü makalede dediğim gibi halkımızın havas takımının zahmetsizce anlayacağı ve tekellümde dahi kullanabileceği dereceye getirelim de, icab ederse, ilerde bir kat daha sadeleştirilir. İfrattan tefrite gitmiyelim. Her işte lâzım olduğu gibi bu işte dahi tedricle gidelim[257].

Dil bahsinde ileri sürülen türlü düşünceler arasında, Halil Rüşdü adında bir zat tarafından ortaya atılan çok garip bir teklifi burada kaydetmeliyiz. İmza sahibi *İkdam* gazetesinde çıkan *Türkçenin sadeleştirilmesi* başlıklı yazısında başka dillerden aldığımız kelime ve deyimleri, asıllarını aramayarak ve türetilmiş olanlarından vazgeçerek kendimize mal etmek gerektiğini belirttikten sonra, yalnız dilin sadeleştirilmesinin yetmediğini, "sarf ve nahiv" kurallarına da el atmak gerektiğini söyleyerek şu teklifte bulunuyor :

Selikamız ilcasıyle terkiblerimizi bu üç kaideye muvafık ve mutabık olarak yapalım. Lâkin, Arabî kaidesi üzere terkib.... Türkî kaidesi üzere terkib tevcihlerini bırakalım. Bunların üçü de Osmanlı kaidesi üzere terkib olunsun. Aralarındaki fark, mevki' ve üslûb cihetiyle hangisinin isti'mali enseb görülmüş ise o tarz-ı isti'malin memduh bulunmuş olmasından ibaret kalsın[258].

Teklif sahibine göre "mevki-i lâtif", mevki-i lâtife" denildiği gibi mutabakat gözetmeksizin "mevâki-i lâtif" yahut "zubbat-ı askerî" denilmelidir. Hattâ ' duhter-i muazzeze" terkibini beğenmiyen "kız-ı muazzez" de diyebilecektir.

Şemseddin Sami *İkdam* gazetesinin yukarda tarihini kaydettiğimiz sayısında bu teklife verdiği cevapta :

Biz tedrîce'n "bint-i muazzez" ve "duhter-i muazzez" ta'birini kaldırup "kıymetli kız" ve hiç olmazsa "muazzez kız" demekle iktifa

[257] *İkdam*, 1901 (14 kânunsani 1317).
[258] *İkdam*, 1901 (7 kânunsani 1317).

etmeyi tavsiye edüp dururken, "kız-ı muazzez" ve "kız-ı muazzeze" demenin de mücaz olmasını tervic etmek elimizden gelmez.

Nihayet yazısını: *Hiç bir Türk ağzında "şeftali-i olmuş", "elma-yı kızıl" "kavun-ı tatlı" işidilmiş midir?* cümlesi ile bitiriyor.

Servetifünuncuların kendilerini savunması

Dil konusu üzerinde yapılan tartışmaların alevlenmesinde, şüphe yok ki Edebiyat-ı cedide'nin anlaşılmazlıkla kınanan dilinin büyük payı olmuştur.

Servetifünuncuların dilde sadeleşme konusu üzerindeki düşüncelerini belirtmeden önce, yapılan hücumlara karşı kendilerini nasıl savunduklarını gözden geçirmek, bahsin iyice açıklanması bakımından faydalı olacaktır.

Yeni tamlamalar ve deyimler hakkında :

Tevfik Fikret'in *Servetifünun*'da çıkan manzum *Musahabe-i edebiyye*'sinden :

Ne derseniz deyiniz, nazmımız güzeldir pek;
Hüner tabiatı zevk-ı edeble mezcederek
O musıki-i semavîyi hâsıl etmektir
Ki ruha, bir bulutun dûş-ı ihtizarında,
Kurar zarif ü mutarrâ bir âşiyan-ı garam;
O musikar-ı mahabbet ki târ-ı nâzında
"Kanadlı nağmeler" eyler peri misali hıram,
"Kanadlı nağme" Bu ta'biri siz beğenmediniz
Değil mi. . . ? Hikmete pek uymuyor; fakat şair
Kanad verir neye isterse, bir nihayetsiz
Kanad hazinesidir hücre-i hayali anın[259].

Cenab Şehabeddin'in, *Servetifünun*'da çıkan *Yeni ta'birat* başlıklı yazısından :

Âsâr-ı hâzıra-i edebiyyeden hoşnud görünmiyenlerin bir kısmı diyorlar ki :

Bu yeni kelimeler, bu yeni terkibler. . . Bunlar iyi değil; yoksa biz yeni yeni eserler yazılmasın, demeyiz; yazılsın, fakat bu yeni kelimeler; bu nâşinîde ta'birler olmasın. . .

[259] *Servetifünun*, 1896 (20 haziran 1312) sayı 277.

Bunlar o şato meraklısına benziyorlar ki karşısındaki mimara:

— Bak, kalfa, şu enkazı gördün mü? Bu eski zamandan kalma bir evin enkazıdır. İşte bu enkaza hiçbir yeni şey ilâve etmeksizin, bunların hiçbirine destere, keser dokundurmaksızın bana bir şato, nev-zemin bir şato yapacaksın!
diyor ve kalfadan şu cevabı alıyor :

— Bu şartlarla öyle bir şato ancak İspanya'da yapılabilir!...

Yazar, bundan sonra yeni kelime ve tamlamalara geçerek: "*Yeşil rü'ya, mai hulya... bunlar ne demek? Hiç rü'ya ve hulyanın rengi olur mu?*" şeklinde yapılan i'tirazlara işaret ettikten sonra, bu deyimlerin kavramlarını açıklıyarak şunları kaydediyor:

Henüz tezehhür etmemiş bir bahar-ı sebzin ile memlû, bütün berk ü çemenle mestur, bütün bir hadâret-i mütemevvice ile mahdud bir rü'ya görürseniz... bu rü'yayı-karii yormamak, usandırmamak için - yalnız bir kelime, yalnız bir sıfatla anlatmanız ıktıza ederse ne dersiniz?... Biz "yeşil rü'ya" diyoruz. Yine meselâ bütün deryadan, bütün semadan ibaret, kebûd ü nâmahdud bir hülyaya dalarsınız, bu hülyayı yalnız bir lâfz ile bir işaretle ifham için ne yaparsınız?... Biz "mai hülya" terkibini buluyoruz; ve bütün o âlemlerde göze çarpan umumî bir hassayı mefhum-ı küllîye izafe ederek bir lâfzın meâlini külliyyat ü mübhemiyyetten kurtarıyoruz. "Serâ-pa yeşil bir âlem içinde idim" denildiği zaman ne anlaşılıyorsa "serâ-pa yeşil bir rü'ya içinde idim" denildiği zaman da onun hayali anlaşılır. Bunu, ıtnâb ü imlâle düşmeksizin, başka türlü anlatmak mümkin değildir.

Daha sonra yazar, Fikret'in Ahmed Mithat için yazdığı *Timsal-i cehalet* başlıklı şiirine işaret ederek şu satırları kaydediyor:

Tevfik Fikret Bey, geçende "Mütalâa" gazetesinde neşrettiği "Timsal-i cehalet" unvanlı manzume-i nefîseye "havf-ı siyah" ta'bir-i nevîniyle bir hâtime-i lâtife çekmişti. Bu şair-i samimî, bir timsal-i cehaleti o heykel-i mehîbiyle pîş-i nazar-ı kariîne getirdikten sonra, o cüsse-i câhilenin verdiği te'siri:

İnsanlığı muhtac idi şayan-ı tefekkür
binlerce güvaha;
Atmıştı bu manzar beni hem-reng-i teneffür
bir havf-ı siyaha

hâtimesiyle anlatıyor. O manzumeyi, bâhusus o son ta'biri okuyan anlıyor ki şair, o timsal-i musavverden korkuyor; fakat arslandan, sâikadan korkar gibi değil, âdeta pek mülevves bir şey'in üstüne bulaşmasından korkar gibi, istikrahtan mütevellid bir havf ile korkuyor. "Hem-reng-i teneffür" kaydı olmasa bile yalnız "havf-ı siyah" terkibi, şairin ta'rif-i infialine kâfidir. [260]

Yine Cenab Şehabeddin'in, *Servetifünun* dergisinde çıkan *Yeni elfaz* başlıklı yazısından :

Âsâr-ı edebiyye-i hâzırada arasıra görülen elfaz-ı cedide lisanımızın iki mâder-i mühimmi olan Arabî ve Farisîden, lüzumuna binae'n alınmış birkaç kelimeden ibarettir. O elfaza isnad olunan nakîse-i garabeti def' ü red içün lüzum-i isti'malini isbat etmek kifayet eder...

Elfaz-ı cedidenin bir kısmı "şehîk, şehka, harhara, ka'kaa" kelimeleri gibi evvelce lisanımızda hiç müradif-i müsta'meli olmıyan kelimelerdir. Vâkıâ meselâ "şehîk" yerine "içini çekme" demek mümkinse de şehîkın hâlât ü derecâtını ta'rif içün kullanılacak sıfatları öyle "içini çekme" ta'biri gibi birkaç kelimeden mürekkeb bir şey'e cebre'n izafe etmek, muhill-i vuzuh olacağından öyle varlar âdeta yok demektir...

Elfaz-ı cedidenin bir kısmı da birkaç kelime-i müteradifedir. Fakat bunlar o kadar az ki, şu satırları yazarken birkaç misal arıyorum da "tâlâb" dan başka bir kelime hatırıma gelmiyor. Vâkıâ "göl" ma'nâsına olarak lisanımızda "buhayre" ve "gadîr" kelimeleri mevcud iken bunlarla müterâdif olan "tâlâb" lûgatini edebiyyatımıza idhal etmek belki bîlüzum idi. Fakat kadeh kelimesi dururken "câm", "sâgar", "piyale" "ayag" kelimeleri... "şarab" lâfzı dururken "mey" "bâde", "rahik", "sahbâ", "bintü'l-ineb", "duhter-i rez", "âb-ı âteş-mizac", elfaz ü terâkibi... "meyhane" ta'biri dururken "meygede", "hum-hane", "harabat" ta'biratı da bîlüzum değil midir?.

Edebiyyat-ı hâzıranın kısm-ı lâfzîsinde asıl bir cihet var ki, fi'l-hakika şayan-ı dikkattir: Edebiyyat-ı hâzıra şimdiye kadar yalnız ma'neviyyata has olan ba'zı sıfatı maddiyyata, ve maddiyyata has olanlardan ba'zılarını ma'neviyyata ta'mim ü işâa etti: Meselâ "nû-

[260] *Servetifünun*, 1897 (3 temmuz 1313) sayı 331.

şîn" kelimesi şimdiye kadar ancak maddiyyata vasfolurdu : "leb-i nûşîn", "şerab-ı nuşîn" denirdi de "aşk-ı nûşîn", "arzu-yı nûşîn" denilmezdi. Yalnız "hâb-ı nûşîn" ta'biri âdeta bir şaz teşkil ederdi. Bugün maddî ve ma'nevî tatlılık keyfiyyetiyle münasebet alan her şey o kelime ile tavsif olunabiliyor; "emel-i nûşîn", "ömr-i nûşîn" ve hattâ "hikâye-i nûşîn" deniliyor; bu sayede ale'l-âde zeban-zed olan tatlı emel, tatlı ömür, tatlı hikâye terkibleri icab-ı siyâka muvafık bir şekle vaz'edilebiliyor [261].

Süleyman Nesib'in *Servetifünun*'da çıkan *İki söz daha* başlıklı yazısından :

Mutavassıtîn, evvelâ üdebâ-yi hâzıra tarafından isti'mal olunan ba'zı sıfâta, bazı terâkibe ilişiyorlar. Bunlara garabet isnad ederek muharrirlerini hırpalıyorlar. Düşünmüyorlar ki o sıfatı, o terkibi vücuda getiren yeni bir fikri, yeni bir hissi, yeni bir hayali eski bir sıfat ile, eski bir terkib ile eda etmek gayr-ı kabildir. Faraza "sâât-ı semen-fam, nây-ı zümürrüd, şikeste-reng-i sefalet"gibi terkibler yerine, o ma'nâları ifade edecek başka ne terkibler yapılabilir? Burada meselâ "sâât-ı semen-fam" ne demek, bu terkibe ne hâcet vardı, gibi bir sual iradı muhtemeldir. Bence bu suale karşı bir şey dememelidir ; çünki o gibi terâkibi icadeden fikr-i edebîye henüz vâkıf olmıyanlar, dermiyan edeceğiniz mütalââtı mümkin değil anlamazlar.

"Sâniye'n cümlelere, şîve-i beyana i'tiraz ediyorlar: "Bu yazılan şeyler hiç Türkçe değil!" diyorlar. Ben de i'tiraf ederim ki Edebiyyat-ı cedide müntesibleri içinde sakat, garib cümleler yapanlar var; fakat onlar o sakat, o garib cümleler arasında o kadar samimî, o kadar garizî bedîalar ibraz ediyorlar ki insan hayran oluyor. Tahminime göre o sakat o garib cümleler henüz bizde söylenmiyen ba'zı ma'nâyı beyan etmek, veyahud ba'zı efkâr-ı mevcudeyi yeni ve daha ceyyid bir tarz ile söylemek içün bizzarure tabiat-ı ifadeyi cebretmelerinden neş'et ediyor. Umarım ki mu'tarızlar, bu muharrirleri sarf ü nahiv kaidelerini bilmemekle itham edemezler. Ne hâcet, mebâhis-i âdiyye içün yazdıkları makalelerde öyle sakatlara, garabetlere tesadüf olunuyor mu? Şu halde şîve-i beyan, efkâr ve hissiyyat-ı cedide-i edebiyyeyi bütün nezaket ü nezahati, bütün teravet ü zarafetiyle ifade edecek bir şekl ü surete girinceye kadar beklemek, veyahud şîve-i

[261] *Servetifünun*, 1897 (17 temmuz 1313) sayı 333.

ifadeye bu tarzın muhtac olduğu kabiliyyeti vermek daha munsıfâne bir karar, daha terakki-pesendâne bir şiar olur zannederim[262].

Bu son fıkra, daha fazla Mehmed Rauf için yazılmıştır, denilebilir. Gerçekten, yazılarında âdeta bozuk denilecek derecede yanlış cümleler bulunan odur.

Hüseyin Cahid'in *Sabah* gazetesinde çıkan *Parlak ta'birler* başlıklı yazısından :

Ta'birat-ı cedideyi muaheze içün ihtiyar edilen tarz-ı muhakeme sâlim bir netice veremez. Çünki ba'zı terkibleri bulundukları ibareden, makaleden ayırup da yapayalınız tedkik edecek olursak doğru bir harekette bulunmuş olmayız. Ekseriya görüldüğü üzere "lerze-i siyah", "nazlı bir hatt-ı istifham", "leyl-i müzab", "ebyazıyyet-i sadefiyye", gibi terkibler alınarak bunlar ne demektir? bu garabete ne lüzum vardır? diye sahibleri muaheze edilmek isteniliyor..

Lerze-i siyah, evvelâ bu terkib hangi makalede ve hangi ibarede? Bir kere bunu bilmeliyiz. Çünki neden bahsolunduğunu bilmeyince siyah lerzenin doğru olup olmadığını bittabi' ta'yin edemeyiz.

Bu terkib, zevcesinin mezarını ziyarete gitmiş bir şairin o sıradaki teessüratını göstermek içün yazdığı bir şi'rdedir. Refikasının gaybubet-i ebediyyesiyle müteellim olan şair, bu tenhaî-i gam-âver içinde kendi ye'sine bütün bütün dalarak, her taşta tahaccür etmiş bir verem öksürüğü bulmağa başlarken, serviler hışırdayınca, bütün samimiyyet-i kalbiyyesiyle bu teessür kendisine "lerze-i siyah" dedirtiyor[263].

Yazar bütün bu tamlamaların kullanıldığı yazıları ve ibareleri birer birer göstererek, yaptığı açıklamalarda, bu tamlamaların yerinde kullanılmış olduğunu ve edebî bir fayda sağladığını kaydediyor.

Bununla birlikte, Edebiyat-ı cedide şairlerinin hepsi, bu yeni kelime ve tamlamalar hakkında aynı fikirde değildir. A. Nâdir ile H. Nâzım bazı kelime ve tamlamaları garip bulmakta, Edebiyat-ı cedide'yi kınayanlarla birleşmişlerdir. H. Nâzım *Servetifünun*'da çıkan *Musahabe*'sinde, Fikret'in Cenab'ın Halid Ziya'nın ve Mehmed Rauf'un eserlerinden örnekler getirerek

[262] *Servetifünun*, 1898 (30 nisan 1314) sayı 374.
[263] *Sabah*, 1898 (13 ağustos 1314).

bu yazılarda bulunan bazı tamlamalardaki "garabet ve şivesizlik"e işaret etmekte ve bunlara dokunmaktadır.[264]

Edebiyat-ı cedide'yi bütün *Servetifünun* şair ve edipleri savunmuşlardır. Bu arada Fikret'in *Servetifünun*'da ve *Tarik*'te çıkan *Musahabe*'leri Hüseyin Cahid'in *Servetifünun*, *Tarik* ve *Sabah*'taki yazıları anılabilir.

Ayrıca, Süleyman Nesib'in, *Servetifünun*'da çıkan *İki söz daha* başlıklı yazısiyle[265] Hüseyin Cahid'in yine *Servetifünun*'da çıkan *Edebiyyat-ı cedide, menşe' ve esasları* başlıklı yazısı[266], Edebiyat-ı cedide'yi topluca inceleyerek, kınayanlara cevap olan iki uzun savunma sayılabilir.

Servetifünuncuların dil hakkındaki düşünceleri

Servetifünuncuların edebî dil hakkındaki düşüncelerini daha iyi kavrıyabilmek için, sanat ve edebiyatı nasıl anladıklarını da özetlemek gerektir.

Türk toplumunun henüz milliyet devrine girmeden önceki siyasal karakteri "Osmanlı", dinî karakteri de "müslüman" formülü ile belirtilebilir. Bunların ikisi birleştirilince toplumun da, toplumu meydana getiren bireylerin de sosyal durumu belirtilmiş olur. Toplumun ümmet halinde bulunduğu eski devirde bireyler iki bölüme ayrılmıştır. "Havas" ve "avam". Havas okuyup yazmış, bilgin ve aydın kimselerdir. Avam ise ancak okuma yazma öğrenebilmiş, yahut o nimetten de yoksun kalmış insanlardır. Halk tabakası işte budur.

Edebiyat, ince duygular ve yüksek hayallerle süslü bir yazı silsilesidir; ve ancak havasa mahsustur. Edebiyat için belli ve esaslı bir fikir şart değildir. Edebiyat denilen yazının, manzumsa ölçülü ve kafiyeli, mensursa "belâgat ve fesahat" kurallarına uygun olması, ve her ikisi için "bedî' ve beyan" kurallarına uymuş bulunması gerekir.

Edebiyat böylece havasa mahsus olunca, elbette onun herkes tarafından anlaşılması gerekmez. Ancak belli bir öğrenim devrini geçirmiş ve bu yolda bir hazırlık yapmış bulunanlar bunu anlıyabilirler.

264 *Servetifünun*, 1897 (24 temmuz 1313) sayı 334.
265 *Servetifünun*, 1898 (30 nisan 1314) sayı 374.
266 *Servetifünun*, 1898 (14 mayıs 1314) sayı 376.

Halk tabakasına gelince: Edebiyat tabiî onlar için değildir. Onlar edebiyattan anlamazlar; anlamaları da gerekmez. Halk, estetik ihtiyacını "Köroğlu masalları", "Tahir ile Zühre hikâyeleri" yahut "Âşık Ömer koşmaları" dinlemekle sağlıyabilir. Bu gibi eserler edebiyatın dışındadır. İşte Tanzimat'tan önceki devrin edebiyat anlayışı böylece özetlenebilir.

Tanzimat devrinde edebiyata fikir de eklendi. Belli ve esaslı bir fikrin, edebiyatın özü olduğu anlaşıldı. Fakat "havas" ve "avam" sözleri yine olduğu gibi kaldı.

Edebiyat-ı cedide devrinde ise, edebiyata ayrıca bir de sanat kaygısı karıştı. Artık edebiyat sanılan her yazı da sanat çerçevesi içine giremiyordu. Bir eserin edebî değeri olabilmesi için onun "sanatkârca" olması gerekirdi. Bu edebiyat anlayışı kendilerinin değildi. Önlerinde Fransız edebiyatında raslanan örnekler vardı. O tarihlerde, Georges Ohnet'nin romanları Fransız edebî çevresinde uzun tartışmalara yol açmış, nihayet bu eserler "edebiyat dışı" ilân edilmişti.

Bu anlayışa göre, edebiyatın sınırları daha çok daralıyor ve halktan büsbütün ilgisini kesmiş oluyordu. Böylece aristokrasi sanata da girmiş demekti.

Hüseyin Cahid, *Tarik* gazetesinde çıkan *Biraz daha hakikat* başlıklı yazısında, evvelce Ahmed Mithat'ın: *Ben popüler bir muharririm, en birinci medâr-ı iftiharım budur. San'atkârlık isteyenler Üstad Ekrem ve Halid Ziya Beyefendiler hazaratına müracaat etsinler* cümlesini kaydederek şu düşüncede bulunuyordu:

İşte bu cümle Servetifünun edebiyyatına vârid olan ilk i'tirazı izaha kâfidir. Servetifünun edebiyyatı umuma, avama mahsus değildi. Oraya yazı yazan muharrirler, acizleriyle beraber yüksek bir emele teveccüh etmişlerdi: San'at için çalışıyorlar, san-atkâr olmak istiyorlardı. Bittabi' popüler olamıyorlardı. [267]

Şu açıklamadan sonra, *Servetifünun* şair ve ediplerinin edebî dil hakkındaki düşüncelerine geçebiliriz. Bu hususta Tevfik Fikret'le Halid Ziya'nın yazılarını gözden geçirmek yeter.

Tevfik Fikret *Servetifünun*'da çıkan *Musahabe-i edebiyye* sinde sadeliğin âdilikte olmadığını kaydettikten sonra, Halid

[267] *Tarik*, 1898 (2 kânunuevvel 1314).

Ziya'nın *Mai ve Siyah'ta* Ahmed Cemil'e şiir dili hakkında söylettiği sözleri tekrarlıyarak şunları ekliyor :

Lisan daha incelmeli, daha derin, daha tabiî, daha hassas, daha şeffaf, daha münevver, daha esîrî olmalı... Müteessir, mütefekkir görünmeli... Pek güzel amma nasıl?.

Nasıl mı?... Bunu sormağa ne lüzum var? Zate'n mahiyyet-i lisan ne olduğunu azıcık tedkik ü takdir etmiş olanlar içün bundan başka türlü düşünmek, bundan başka türlü söylemek mümkin midir? Lisan tasavvurat u tehassüsatın bir vâsıta-i tebliği ise, şübhe yok ki mütefekkir ve müteessir de görünmek lâzım gelir. Sadelik ise lisanımıza aid tedkikat sırasında hepsinden ciddî, hepsinden mühim bir mebhas teşkil eder. Fikr-i hakirânemce sadelik bir kere sözün vuzuhunu te'min eden levazım-ı fesahatten biri olmak üzere telâkki edilmeli de, sonra kendisinden daha ziyade bir hidmet, daha başka bir te'sir istenilmeli. Hele şurası hatırdan çıkarılmamalı ki sadeliğin bir derece mâdûnu âdîliktir; ufak bir muvazenesizlik, "sade"yi "âdı" menziline indirebilir.

Bir de lisanımızın ya'ni Osmanlıcanın Arabî ve Farisî elfaz ü terâkibden istiğnası kabil değildir: Binae'n'aleyh sadeliği bu istiğnanın husulünde aramak hiç doğru olamaz.

Esase'n sadelik suretten ziyade ma'nâya taallûk ettiğinden, bir fikir sade olursa tabiî onu tebliga delâlet eden söz de sade olur. Ancak sade bir sözü fazla tezyinat ile başka türlü göstermeğe çalışmak âdî bir tasalluftur; bugün yazı yazmak ne olduğunu bilenler içün bu tekellüfü ihtiyar edecek, etmezse bile bundan müstefid olarak, yazdığını herkese beğendirecek bir zat tasavvur edemem[268].

Tevfik Fikret'in *Servetifünun*'da çıkan *Tasfiye-i lisan* başlıklı yazısından :

Tasfiye-i lisan... Vâkıâ fena bir unvan değil; lâkin hangi lisan ve nasıl tasfiye edilecek? Osmanlıcanın yüzlerce seneden beri alışmış olduğumuz Arabî ve Farisî kelimelerini, terkiblerini kaldırarak yerine Türkçelerini koymak suretiyle mi? Bu epeyce bir zaman içün tevlid-i garabet ü müşkilât etmekten başka bir şey'e yaramaz; ve o müddet içinde, lisanımızın şu haliyle devam ü tevessüunden doğabilecek istifadeler mahvedilmiş olur. Atacağımız kelimelere iyi

[268] *Servetifünun*, 1896 (1 ağustos 1312) sayı 283.

halefler bulup bulamıyacağımız da başka bir mesele. Doğrusu muhafaza-kârlığın o kadar taraftarı değilim; fakat insan istiyor ki yapılan şey bozmaktan ibaret olmasın.

Lisanımızı bu usûl ile tasfiye etmek, bu inbikten geçirmek isteyenler arzularını muhik göstermek içün Türkçeyi hem-unsurumuz olan bütün akvama ta'mim etmek, bu sihirli zencirle bütün bu kavimleri bağlamak, birleştirmek yolunda kendilerine bir gaye tasavvur ve ta'yin ediyorlar. Bu emel şöylece tahayyül edilmek şartiyle pek dil-şikâr, pek cazib, pek ulvî, fakat cazibesi, dil-şikârlığı, ulviyyeti kadar da hayalî, âdeta bir hülya. Anâsır-ı beşeriyyenin irtibât-ı maddiyyesine münasebet-i ticariyye kadar hâdim ü nâfiz hiçbir kuvvet olmasa gerektir. İttihad-ı lisan ancak bu münasebatı kolaylaştırdığı içün haiz-i ehemmiyyet olur. Lisan esas değil, vâsıtadır. Binae'n'aleyh Osmanlıcayı o emele hidmet içün Türkçeleştiriyoruz demek, pek hayal-âmiz bir vesile olmaktan kurtulamaz. Lisanımızı doğrudan doğruya kendimiz içün ıslâh etmeli, öteki emele daha müessir bir vesait-i husuliyye aramalıyız.

Hakikat-i halde bizim şimdiye kadar bir lisanımız, bir lisan-ı mükemmel ü mahsusumuz olmaması neden ileri gelmiştir?Arabîden Farisîden aldığımız kelimelerin tâbi' olduğu kavaidi de birlikte almış, bununla kanaat etmiyerek o iki lisanın birtakım edatlarını da istiare etmişiz. Bunlar öyle sebeblerdir ki bir lisanı işte yüzlerce sene sonra henüz teayyün edememiş bir heyûlâ-yi mütereddid halinde bırakmağa kâfi olur.

Şimdi ne yapacağız? Sırf Türkçe mi yazacağız? Zannetmem ki bu mümkin olsun; olsa bile-hâlâ ihtilâfından şikâyet ettiğimiz - lisan-ı tekellüm ile lisan-ı tahririmiz yine ittihad edemiyecektir; çünki o zaman da yazacağımız Türkçe kelimeleri, tekellüm ettiğimiz, lisandan değil, bize Arabî ve Farisîden daha uzak bir menba'-ı metrûkten alacağız. Denilebilir ki bu menba' esase'n bize yabancı değildir. Evet, lâkin unutulmuştur, metrûktür, iadesi vakte hem uzun bir vakte muhtacıtır.

Öyle yapmayup da Osmanlıcayı bulunduğu şekl ü hey'ette tahdid ü tenkih edeceksek, bundan büyük bir ihtiyatla davranmamız ıktıza eder. "Su" namına yalnız bir kelime kullanmak, "âtî" var diye "istikbal"i kullanmamak lisanı tasfiye etmez, fakirleştirir. Yerinde isti'mal edilmek şartiyle, her kelimenin ayrı kuvveti, ayrı tabiatı,

ruhu vardır. Avama ta'mim ü tefhim içün yazdığımız makalelerde bittercih en basitlerini, en açıklarını kullanalım; fakat diğerlerini de yeri geldikçe, zevk-ı edeb isti'maline ihtiyac gösterdikçe iradetmek içün saklayalım[269].

H a l i d Z i y a'nın, *Servetifünun*'da çıkan *Kaari'lerime mektublar* başlıklı yazısından :

Galiba mes'elenin mahrek-i esasîsi şudur: lisan-ı tahriri mümkin mertebe lisan-ı tekellüme takrib etmek. Bu nazariyye i'tibariyle vehlete'n pek ma'kul görünüyor ve zannolunabilir ki bugün erbab-ı kalem isabeti gayr-ı kabil-i inkâr olan bu nazariyyeye tatbik-ı hareket ederek söyledikleri gibi yazacak olurlarsa maksad tamame'n hâsıl olacak; zate'n lisanın yarım asırdan evvele geçemiyen teceddüdatı hep bu hatt-ı cereyanı takibetmiş görünüyor. Vehlete'n bu derece basit ü sade, ma'kul u âsan görünen bu nazariyye, inşiâbât ü temayülâtı i'tibariyle müşevveşiyyet peyda ediyor. Lisan-ı tahriri takrib etmek içün bir nokta ta'yin ediliyor ki lisan-ı tekellümdür; fakat bu bir nokta-i mefrûzadır. Zira lisan-ı tekellümün ne olduğu mütekarrir değil. Lisan öyle bir göle kabil-i teşbihtir ki ona küçük küçük ırmaklar munsab olsun ve ondan yine birçok küçük küçük ırmaklar tevellüd etsün; böyle daimî bir medd ü cezir harekâtına tâbi' olsun. Bu teşbihi takib ederek lisanların yahud yalnız Osmanlıcanın tekevvün ü tevellüdü izah edilmek lâzım gelirse, denebilir ki bu gölün en saf ve en mücellâ sularının nokta-i temevvücü İstanbul'dur...

Eğer bu nokta İstanbul ve lisan-ı tahririn takribine lüzum görülen lisan-ı tekellüm İstanbul'un lisan-ı tekellümü ise halledilecek küçük bir mes'ele-i fer'iyye kalır ki, o da bunun İstanbul'da söylenen lisanlardan hangisinin olmasıdır: Şübhesiz bu, ne hâlî arsalarda ceviz oynıyan çocukların, ne de şehrin dar sokaklarında akşamları kapılarının eşiklerine çömelerek hasbıhal eden kadınların lisanıdır. İstanbul'da güzîde bir hey'et-i ırfan vardır ki lisan-ı tekellüm-i millet işte ona tâbi'dir; lisan-ı tahriri takrib etmek lâzım gelen lisan-ı tekellüm bu ise, maksad zate'n bir emr-i mustahsal hükmündedir. Zira bugün lisanı sadeleştirmek içün ref'-i livâ-yi ictihad edenler, bütün etraflarındakilerle beraber bu lisanı yazıyorlar.

Evet, fakat bu lisanı kâffe-i efrâd-ı millet anlamıyormuş. O halde lisan-ı tahriri takrib edecek diğer bir lisan-ı tekellüm bulalım.

[269] *Servetifünun*, 1899 (1 nisan 1315) sayı 422.

Lisanın sadeleştirilmesinden bahsedilince herkesin hatırına Mâverâ-yi Kafkas geliyor. Demek oradan gelen ırmak takib olunacak. Fakat o lisanı Bursa'da, Konya'da, Sivas'ta, Harput'ta, Musul'da anlarlar mı? İstanbul lisanını anlamıyorlar diye bütün Osmanlılara Uygurca mı, Tatarca mı öğretmeğe teşebbüs olunacak? Bütün fakr u mahdûdiyyetiyle öyle bir lisanı öğretmeğe teşebbüs edeceğimize, bugünün lâtif, güzel Osmanlıcasını öğretmeğe çalışmak elbette müreccahtır.

Herkesin maksudu bir amma.. Amma rivayet muhtelif. Osmanlıcayı öğretmek içün okutmak kâfî görünmüyor ve okutmadan öğrenilecek bir hale getirilmek isteniyor: Sadeleştirelim deniyor; fakat nasıl?.

Deniyor ki: fazla lûgaat-ı Arabiyye vü Farisiyyeyi atalım. Meselâ "gök" varken "sema" niçün kalsın? "Sema"yı kaldırıyoruz "semavat, sümüv, semavî" bittabi' beraber gidecek; biraz münakkaş biraz müzeyyen bir cümle arasında "sehârî-i semâvat, sümüvv-i cenab, nazar-ı semâvî" diyemiyeceğiz; "göklerin kırları, öz ululuğu, gök bakış" diyeceğiz. Nâhoş! Fakat zarar yok, madem ki "sema"yı ortadan kaldırdılar, yerine bir "gök" diktiler, bu büyük bir muvaffakıyyet sayılacak. Sonra "heva, ruzgâr, feza, esîr, nesîm, cev, felek" içün birer Türkçe mukabil bulunacak, bunları hep öğreneceğiz.

Fazla lûgaat-ı Arabiyye vü Farisiyyeyi atmaktan bahsolununca insan derhal cevab-ı muvafakat i'tasına müsaraat ediyor, fakat bakınız tatbikatında bizden ne mühim feda-kârlıklar isteniyor, bunları nasıl feda ederiz, ya Rab?... Fazlaları atalım, lâkin evvel-i emirde hangileri fazladır, bugün hepimizin kullandığımız lisanda neler fazla geliyor da atılmağa lüzum görülüyor. Onu ta'yin edelim. Arabların sîgalarını almışız; "vusul, vâsıl, muvâsala, îsal, istîsal" diyoruz, bunları atup yerine ne koyacağız? Maksada bununla mı ulaşılacak? Acemlerin vasf-ı terkibîlerini almışız, dünyada hiç bir lisanda mevcud olmıyan sühuletle türlü zaraif-i fikriyye vücuda getiriyoruz, tefsir-i ma'nâsına cümleler yetişemiyecek terkibler yapıyoruz, türlü dil-âşub, revnak-tıraz, nükte-perver, şa'şaadar ta'birler icadediyoruz; bunları bırakup ne yapacağız? Acemler'in Arablar'ın edevatını almışız; bunlar lisana öyle yapışmış ki eczâ-yi mütemmimesinden olmuş, bunları sökmeğe kalkışmak ağzımızın dişlerini sökmek kabilinden bir teşebbüs-i hatar-nâk değil midir?[270].

[270] *Servetifünun*, 1899 (13 mayıs 1315), sayı 428.

Bu satırlar, onların edebî dil hakkındaki düşüncelerini ve onları bu düşüncelere götüren sebepleri iyice anlatmağa yeter.

Edebiyat-ı cedide'ye ait itiraflar

Edebiyat-ı cedide şairleri, yenileşme hareketinde kendilerini Tanzimatçıların devamı sayarlar. Hakikatte onlar, Namık Kemal'in eski edebiyata karşı açmış olduğu savaşa bütün kuvvetleriyle katıldılar. Hattâ, yalnız eski edebiyattaki fikir yoksulluğuna, aşırı mübalâgalarla dolu hayal acaipliğine takılmakla kalmadılar; bu edebiyatın diline de hücum ettiler. Halid Ziya Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil'e yine şunları söyletiyor :

Şi'rin nasıl bir yol kat'ettiğini anlamıyorsunuz. Fuzulî'nin şi'r-i sâfına ma'raz-ı tecelli olan o lisan-ı pâkin üzerine san'at gibi, zînet gibi iki dâhiye-i uzmâyı taslit etmişler, lisanda onlardan başka birşey bırakmamışlar, öyle şeyler söyletmişler ki sahiblerine şair demekten ise kuyumcu denebilir. Bir ucundan tutulsa da silkilse taş parçalarından başka bir şey dökülmiyecek. Lisanı bir kütle-i câmide gibi bârid, bîruh hale getirmişler, Baki'ler, Nedim'ler... O perî-i dehânın nâsiyelerine bir nur-ı İlâhî koyduğu adamlar, bu lisandan, bu câmid kütleden ne çıkarabileceklerine mütehayyir kalmışlar, lisanı - üstünü örten bâr-ı sakil-i tezyinat altında zaîf, sarı hemen gayr-ı mer'î belki nâbud denebilecek bir hale gelen o şahid-i fikri- Veysî'lerin Nergisî'lerin eline vermişler, o güzel Türkçeye muamma söyletmişler.

Bu şikâyeti yapanlar, gerekirdi ki, kendileri de aynı yanlış yola sapmış olmasınlar. Şüphe yok ki, onlar da Divan edebiyatına yabancı değillerdi. Hattâ Fikret ve Cenab, edebiyat hayatına gazellerle girmişlerdi. Divan edebiyatına fazla borçlu olmıyan Halid Ziya bile, fenne dair yazdığı ilk yazılarda kullandığı ağır ve zincirleme ibarelerle dolu cümleleriyle, bu edebiyata ve bu edebiyatın diline hiç de yabancı olmadığını göstermişti. Fakat isteselerdi, daha sade bir dille aynı kıvraklığı ve aynı deyiş güzelliğini sağlıyabilirlerdi. Tanzimattan beri sadeleşmeye başlıyan edebî dil üzerinde işleyerek de sanatlarını gösterebilirlerdi. Buna yanaşmadılar. Eskilerden ayrılmak ve yeni bir üslûp yaratmak isterken,

aynı zamanda eskilerden aşağı kalmamak gayretiyle hüner göstermek isteğine kapıldılar.

Kendi aralarında da, bu dilin ağırlığından şikâyet edenler vardı. Fakat onlar da, aynı ağır dili kullanmaktan kendilerini alamıyorlardı. Halid Ziya Uşaklıgil'in *Mai ve Siyah*'ını tenkid eden Mehmed Rauf, eserin dilindeki ağırlığa işaret ederek şunları söylüyordu: *Muharrir o kadar mahmul-i tekellüftür ki sağ ve sol diyemiyor, cihet-i yemin, cihet-i yesar diyor.* Bu tenkidi yapanın kendi yazısında da farkında olmayarak "mahmul-i tekellüf" tamlamasını kullanması, bu hastalığın ne kadar salgın hale geldiğine en güzel bir örnektir.

Elli yıl sonra Halid Ziya Uşaklıgil'in şu itirafını dinliyelim:

Bu maraz hâdisesi, refiklerimin affedeceklerine, hattâ benimle beraber i'tiraf eyliyeceklerine kanaatle söyliyeceğim, zînet ve san'at ibtilâsıydı. Bu ibtilâ nazımda olsun nesirde olsun, yazıları fazla yüklü, sonradan bulunmuş bir ta'biri kabul edersek, ağdalı bir hale getiriyordu; öyle ki o tarihten uzaklaştıkça hele bugün ben bizzat bunları tekrar okurken sinirlenmekten hâlî kalmıyorum [271].

Edebiyyat-ı cedide garba teveccüh ederken şarkın bu illetinden kendini kurtarmağa çalışmalıydı. Bi'l-akis mevrus marazı yenilik iddiasının ince ve yarı şeffaf boyası altında sakladı, ve daha fenası, besliyerek büyüttü. Buna biraz da garbın o zamana aid muvakkat bir san'at cilvesinden örnek alarak cesaret buldu, ve böylelikle birinden diğerine sirayet ederek hemen bütün Edebiyyat-ı cedide şairleri ve nâsirleri yazılarına yığın yığın istiareler, mecazlar, teşbihler, kelime ve fikir oyunları koydular; ve sanki yazı hayal ve lâfız ma'rifetleri için bir hüner sahnesi imişcesine san'atta hakikî bir teceddüt cereyanının aksine, irticaî bir yol tutmuş oldular. İşte bugün pek necib bir insaf hissi ile i'tiraf etmek zamanıdır ki Edebiyyat-ı cedide'ye isnadedilecek hatâların arasında en muhik olanı bu noktadır. Onun lehçesi bugünün temayüllerine tevafuk etmiyorsa bu bir zaman farkı mes'elesidir, ve bu i'tibarla kaale alınamaz, fakat o teceddüd hareketinde Nef'î'nin oyunlarını tekrar eden şairlere ve âdeta Veysî'nin,

[271] Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk yıl*, c. IV, 1936. sayfa 141.

Nergisî'nin şakirdleri mevkiinde kaldıklarını farketmiyen nâsirlere tesadüf edilince, onlara karşı bunu yeni neslin müessir bir itab şeklinde tekrar etmelerine şaşmamalıdır [272].

Bu itirafları tamamlamak için, Halid Ziya Uşaklıgil'in başka bir yazısından şu satırları alalım :

Şu son günlerde nasılsa elime kırk sene evvel yazılmış bir eserim geçti, bunu gözden geçirmek istedim, sabrın ve azmin silâhlarını takınarak bundan beş on sahife okudum. En evvel yukarıda işaret ettiğim hissi duydum, kendi kendime: "Bugün yazsaydım elbette daha iyi olurdu!. . . ." dedim, fakat bu mütalâa eserin inşasına, tertibine, muhtelif kısımlarına verilmiş nisbete ve'l-hasıl vücuduna müteallik evsafına aid bir mütalâa idi. Asıl lisanından eza duydum ve bu ezayı yalnız sinirlenmekle değil, kendi nefsime karşı hiç de gururu okşayabilecek mahiyette olmıyan bir istihza gülüşiyle ifade ettim. . .

Süs merakı bize neler yaptırmış, ne ma'nâsız, ne sebebsiz ibtilâlara yol açmış!" Bugünün telâkkisiyle bunu izah etmek oldukça zor bir iş. . .

"Bir mehd-i gaşy-âver-i hülya", "nigâh-ı müceff-ü müncemidiyle hadâret-i mütemevviceyi. . . .", "zevk-ı bedâyi'-perestî-i san'at-kârane".

Şu üç misali tek bir sahife içinden alıyorum. . .

Şu üç cümlede Arabca ve Farsca kelimelerin birbirine eklenmiş olmasının fikre, hayale ilâve edilmiş bir hizmeti olmadığında şübhe yoktur. O halde "hülya ile uyuşturucu bir beşik", "boş ve donmuş bir gözle dalgalanan yeşillikleri. . ." aynı kelimeleri kullanarak fakat Türkçe bir terkib ile "bedayi' meftuniyetinin san'at zevkı" demek varken sanki Türkçeden ne kadar uzaklaşılırsa o kadar hüner gösterilmiş olacak vehmiyle bu garibeleri icadetmek işte o zamanın bir illeti idi. . .

Bu illetin ma'lûlü elbette yalnız Edebiyat-ı cedide değildi, o zaman edebiyata intisab dâiyesiyle geçinen bütün kalem erbabı hiç de başka türlü değillerdi. . .

[272] Ayni eser, c. IV, sayfa 145.

Belki Edebiyyat-ı cedide müntesibleri, onlara karşı "biz de bu ma'rifetten bîbehre değiliz!" iddiasile bir müsabakaya, bir nevi' süs yarışına girişmişlerdir [273].

Edebiyat-ı cedide nesrinin en büyük üstadı olan ve bu dili kuranların başında bulunan Halid Ziya Uşaklıgil'in insaflı kaleminden çıkan şu itiraflar, o zamanki edebî dil anlayışını açıkça göstermeye yeter.

[273] Halid Ziya Uşaklıgil, *San'ata dair*, C. I, *Hakları var*, sayfa 2-5.

EDEBİYAT-I CEDİDE DEVRİNDE ÇEŞİTLİ MESELELER

Terimler meselesi

Bilim dili, devrin edebî diline göre daha açıktır. Onu anlaşılması güç bir hale koyan asıl terimlerdir. Bu bakımdan kendi yolunda giden bilim dili üzerinde ayrıca durmayarak terimlerden bahsedeceğiz.

Terimler, yazanın zevkına ve görüşüne göre gelişigüzeldir. Bazı kere terimlerin yalnız Fransızcası yazılır: "action" gibi. Bazı kere Türkçesiyle birlikte Fransızcası da kaydedilir: "analiste chroniquer - vak'anüvis" gibi. Bazı kere de bir yazıda Fransızca bir kelimenin başka başka karşılığı kullanılır. Meselâ "milieu" kelimesi bir yazıda bir kere "müessir" kelimesiyle karşılandığı halde, ikincisinde "müessirat-ı muhitiyye" tamlamasiyle belirtilmektedir. "Entropomorfisme" kelimesi de "tecessüd, teşahhus" kelimeleriyle tercüme edilmiştir. Rıza Tevfik ise, bu kelimeyi "müşebbihe, müşahhısa" kelimeleriyle karşılamaktadır. Rıza Tevfık'in yazılarında en basit kelimelerin bile Fransızca karşılığı yer alır.

Bu arada garip görülen bazı sözlere de raslanır. Meselâ Mehmed Rauf İngiliz şairlerinden William Wordsworth'a ait bir yazısında şöyle bir cümle kullanıyor: *Bu uzlet neticesi William Wordsworth, şi'rde bir teceddüd göstermiştir, bir meslek çıkarmıştır ki, buna Lake School-Göl mektebi, ve intisab edenlere Buhayreviyyun denilmiştir* [274]. Yazar Lake School'u "Göl mektebi" diye Türkçeye çevirdiği halde bu ekolün mensupları için "Buhayreviyyun" diye Arapça bir terim uyduruyor.

Bu terim kargaşalığı, Tanzimat'ta olduğu gibi, bu devirde de fikir adamları için bir üzüntü konusudur. *Kamus-ı riyaziyyat'ı* [275] hazırlamak teşebbüsüne girişen Salih Zeki, *Sabah* gazetesinde *Istılâhat-ı fenniyye* başlığı altında çıkan yazısında terim kargaşalığından şu satırlarla şikâyet ediyor:

[274] Mehmed Rauf, William Wordsworth, *Mekteb* dergisi, 1897 (26 kânunuevvel 1313), c. V. s. 67, sayfa 1053.

[275] Salih Zeki, *Kamus-ı Riyaziyyat, birinci basım*, 1315, I. cild, "ifna" kelimesine kadar. İkinci basım, 1340-1342, yine I. cild "ihtimal"kelimesine kadar.

Fransa erbâb-ı ulûmunun müttehide'n "travail" dedikleri şey-ki bir cisme te'sir eden bir kuvvet ile o kuvvet istikametinde cismin kat'eylediği mesafe hâsıl-ı darbına müsavidir-mekâtib-i âliyyemizin birinde "iş", diğerinde "hades", âharında "amel", diğer birinde "hareket-i mihanikiyye", haricte "fi'l", ba'za'n Mısrîleri taklide'n "şugl" diye yâdolunuyor. . . .

"Travail" bizce en meşhur ve en me'nus olan mukabili "iş" kelimesi olduğu ve bu da ilk defa memleketimizde ulûm-ı riyaziyye içün yegâne müracaat-gâhımız olan Maliye Nâzır-ı âlîsi devletlû Tevfik Paşa Hazretleri gibi bir âlim-i müdekkik ve hakîm-i muhakkıkın tedkikat-ı amîkası neticesi olarak vaz'edilmiş bulunduğu halde anı beğenmiyerek "amel, hades, şugl, hareket-i mihanikiyye" demek şayan-ı teessüf değil midir? [276]

Rıza Tevfik *İrtika* dergisinda çıkan bir yazısında bilim ve fen terimlerinin Arapçadan alınmasını tavsiye etmektedir. İzmir idadisi öğretmenlerinden Rauf Zati'ye mektup olarak yazılan ve fikir adamlarının bu konudaki üzüntüsünü belirten bu yazıdan şu satırları alıyoruz :

Geçenlerde İstanbul'da müsafir bulunduğunuz zamanlarda sizinle lisan ve ıstılâhat-ı ilmiyyeye dair biraz konuşmuştuk. Lisanımızın -terâkîb-i vasfiyye ile vasf-ı terkibîler sayesinde-güzel teşbihat ibdâına elverişli ve hattâ Avrupa lisanlarından Fransız ve İngiliz ve Alman lisanları kadar şi'r ü tasvire müsaid bir lisan-ı edebî olduğunu zikr ü teslim ettikten sonra bu isti'dadı ile beraber henüz bir lisan-ı fennî olmadığını zikretmeği de galiba unutmamıştık. Ve zannedersem bu bahis bir münasebetle zuhura gelmişti, ba'zı makalât-ı fenniyye ve hikemiyyenin-lâyıkıyle anlaşıldığı halde bile-tercemesinde çekilen suûbet, lisanımız hakkında bu türlü intikâdâta sebebiyyet vermişti. Birinci mülâhazada hükümlerimiz mütenakıs olmadığı halde ikinci iddianıza tamame'n müşareket hususunda mülâhazatımı ba'zı kuyûd-ı ihtiyatiyye ile takyid ü tesbit dairesinde tahdid eylemişdim. Ve-ıstılâhat-ı cedide-i fenniyye istisna edilmek üzere - Arabcada ba'zı ıstılâhat-ı hikemiyye vardır ki Avrupa lisanlarında muayyen olan ıstılâhatın tamame'n mukabili addolunabilir, demekle iktifa etmiştim. Bittabi' ıstılâhat-ı ilmiyyemizi asıl Türkçede arayacak

[276] *Sabah*, 1897 (4 şubat 1313).

olursak, şimdilik işe yarar bir kelime bulamıyacağımızı en evvel i'tiraf etmek istiyenlerden biri de bendenizim. Lâkin bi'l-cümle ıstılâhatımız gibi yine Arabcaya ya'ni -parlak bir medeniyyet ile tekâmül etmiş, terakkiyyat-ı ilmiyye vü hikemiyye ve sınaiyye vü edebiyye ile bütün kurûn-ı vüstâda mümtaz ve maarife hâkim olmuş bir lisana- müracaat edecek olursak, bilcümle değilse bile fi'l-cümle ıstılâhat-ı ilmiyyeyi-eğer aramaktan üşenmezsek- anda bulabiliriz[277].

Anton Tıngır ve K. Sinapyan tarafından hazırlanıp 1891 - 1892 de basılmış olan Fransızcadan Türkçeye iki ciltlik *Istılâhat lûgatı* da önemli bir eser olarak kayda değer.

Bilimsel eserler, bu devirde genel olarak ders kitaplarından ibarettir. İslâm bilimlerine ait büyük çapta eserler artık görülmez olur. Tefsire, kelâma, fıkha ve tasavvufa dair dinî ve felsefî konular, son ürünlerini de Tanzimat'ta verdikten sonra önemini kaybeder.

Buna karşılık, Batı'daki müsbet bilim akımının serpintisi diyebileceğimiz bazı bilimsel ve felsefî yazılara hemen her dergide raslanır. Bununla birlikte müsbet bilimleri yaymak amaciyle Cem'iyyet-i İlmiyye-i Osmaniyye'nin organı olarak Münif Paşa tarafından evvelce çıkarılan *Mecmuaifünun* çapında bir dergi bu devirde yoktur. *Hazineifünun* ve *Servetifünun* gibi dergiler fen adını taşımakla birlikte, biri daha çok eski, öteki de yeni kuşağı temsil eden iki edebiyat dergisidir. Gerek bunlarda, gerek bunlara benziyen dergilerde fen başlığı altında çıkan yazılar bir değer taşımaz. Ancak bir yandan Arap ve Fars edebiyatına ait incelemeler yayımlanır ve tanınmış eski eserler tefrika edilirken, öte yandan da bazı yeni konulara temas edilir.

Servetifünun'da Tevfik Fikret ve Cenab Şehabeddin'in "musahabe"leriyle Halid Ziya, Hüseyin Cahid, Mehmed Rauf ve Ahmed Şuayb'in edebî incelemeleri, Beşir Fuad'ın *Viktor Hügo* adlı iki ciltlik eserinden sonra, bu yolda yazılanların ilk başarılı örnekleridir.

[277] *İrtika*, 1898 (5 teşrinisani 1314), sayı 12.

İmlâ meselesi

İmlâ, gitgide imlâ harflerinin fazla kullanılmasına doğru yol almış bulunuyordu. Buna karşılık, Arapçaya göre uydurulmuş olan eski imlâyı aşırı savunanlar da vardı. Bunların başında Ebüzziya Tevfik'le Ali Kemal kaydedilebilir. Ali Kemal'e göre, Arapça ile Farsçadan aldığımız kelimeler, imlâmızın büsbütün bozulmamasına yardım etmiştir. O, "Türk" kelimesinin bile Arapların kullandığı gibi "و" sız olarak "ترك" şeklinde yazılmasını istemektedir. Buna karşılık Necib Âsım'la Veled Çelebi ise, "Türk" kelimesinin "و" ile "تورك" şeklinde yazılması gerektiğini ileri sürmektedirler.

Arap söyleyişini Türkçe imlâya esas tutanların, üzerinde yanlış olarak direndikleri bir nokta da, "ص ، ط ، ح" gibi Türkçenin esasında olmıyan harfleri Türkçe kelimelerde kullanmaları idi. Üstat Ekrem'in *Araba sevdası* adlı hikâyesinin *Servetifünun*'da tefrikası sırasında "araba" kelimesinin "ا" le mi yoksa "ع"la mı yazılmasının doğru olacağı hakkındaki uzun tartışmalar bunun örneğidir. Bunlar, meselâ "Aleksandr" gibi yabancı kelimeleri de "ح" ile yazmak merakındaydılar.

Burada önemli bir mesele baş göstermiş oluyordu. Yalnız Türkçe kelimelerin imlâsını Türkçenin yapısına uygun olarak belirli bir kurala bağlıyalım; fakat Arapça ve Farsça kelimelerin imlâsı ne olacak? Bunları da Türkçe için bulacağımız kurallarla yazamayız ya! İşte asıl dâva buradan çıkıyordu. Tartışma da bu üzüntüden ileri geliyordu.

İmlâ bahsinde ileri sürülen düşünceler şöyle özetlenebilir:

1. Arapça ve Farsça kelimelerin imlâsına dokunamayız. Ancak bu dillerden dilimize geçmiş olan bazı kelimeler vardır ki, bunlar Türkçeye bozularak girmiş olduğundan artık asılları gibi yazmağa kalkışmak doğru değildir. Meselâ "çamaşır"ı "câmeşuy", "dülger"i "durger", "kalbur"u "gırbal", "pergel"i "pergâr" şeklinde yazmayı düşünmek mânasız olur.

Türkçe kelimelerin imlâsında ise, şimdiye kadar sürüp gelen geleneğe uyarak, imlâyı yazılmakta olduğu gibi devam ettirmek gerektir.

Asılları Arapça ve Farsça olduğu halde büsbütün Türkçeleşmiş bazı kelimeler vardır ki, bunları Türkçedeki kurala göre yazmak

mümkündür; "küçük" ve "yakın" kelimeleri gibi. Fakat yine çok kullanıldığı halde ötekiler kadar Türkçeleşmemiş olan "nazük", "nazik" kelimesinin ikinci hecesine sesli harf koymak doğru olamaz.

2. Gerek Arapça ve Farsça, gerek Türkçe bütün kelimeler söylenildiği gibi yazılmalı, yani bütün hecelere imlâ harfi konulmalıdır. Fakat imlâ harflerinde "ى" iki türlü, "و" ise dört türlü okunduğundan, bunlar da, kelimeleri söylenildiği gibi yazmakta yeter değilse de "ى" ve "و" üzerine noktalar ve işaretler koyarak zorluğun önüne geçmek mümkündür.

3. Şimdilik Arapça ve Farsça kelimelere fazla dokunulmamalıdır. Türkçe kelimeler, gerek sesli harfleri fazlalaştırmak, gerek noktalar ve işaretler eklemek suretiyle esaslı bir kurala bağlanabilir.

Hüseyin Cahid ile arkadaşlarının, henüz *Servetifünun* dergisi etrafında toplanmadan önce, *Mekteb* dergisinde imlâya dair açtıkları ankete gelen cevaplar imlâ hakkındaki düşünceleri belirtmiş olması bakımından dikkate değer. Dergi, gelen cevapları dört maddede toplamaktadır:

1. Türkçe kelimelerde imlâ harflerini büsbütün kaldırmak. Bu teklife göre, meselâ "اولديغى" kelimesi "الدغ" şeklinde yazılacaktır. Dergi bunu kabul etmiyor.

2. Gerek Arapça ve Farsça, gerek Türkçe kelimeleri, birbirinden ayırmıyarak hepsini imlâ harfleriyle yazmak. Bu teklife göre de, meselâ "تردد" kelimesi şöyle yazılacaktır: "تەرەددود" Dergi bu teklif için: *Doğrusu ya, şu imlâyı görünce zihnimizde dehşetli bir tereddüd ârız oluyor* diyor. Dergi, Arapça ve Farsça kelimelere dokunmıyarak, Türkçe kelimelerle, artık Türkçeleşmiş bulunan Arapça, Farsça ve başka yabancı dillerden alınan kelimelerin söyleyişe göre imlâ harfleriyle yazılması fikrini uygun buluyor.

3. Eski imlâyı olduğu gibi bırakmak.

4. Resmî bir kurul toplanıp da imlâ için kesin kurallar koyuncaya kadar herkesi istediği gibi yazmakta serbest bırakmak [278].

İmlâ bahsi, bu devirde çıkan gazete ve dergilerin hemen hepsinde önemle yer alır. Hele *Musavver Malûmat* dergisinin 1895-

[278] *Mekteb* dergisi, yıl 4, 1896 (2 mayıs 1312), sayı 33.

1896 yıllarına ait ikinci ve üçüncü cildinin hemen her nüshasında imlâya ait yazılar vardır.

İmlâ bahsinde, bir kaç türlü okunan و ve ك gibi harflere noktalar ve işaretler koymak suretiyle bunların doğru okunmasını sağlamak için yapılan teşebbüsleri de burada kaydetmek yerinde olur. Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani*'sinde, Şemseddin Sami de *Kamus-ı Türkî*'sinde bunu denemişlerdir.

Türk dilinin sözlüğü

Sözlük ihtiyacı ve bu ihtiyacı karşılamak üzere etraflı bir eserin meydana getirilmesi gerektiği bu devirde de sık sık tekrarlanmıştır. Ahmed Mithat'ın, Şemseddin Sami'nin, Emrullah Efend i'nin yazılarında bu ihtiyacı belirten satırlara daima raslanır. Hele Emrullah Efendi, *Muhitü'l-maarif*'i hazırlıyan kurulun başında çalıştığı sırada *İkdam* gazetesinde bu konuya dair yazmış olduğu sıra yazılarda bu meseleye sık sık dokunmuştur .

Fakat fikir ve edebiyat adamları tarafından ileri sürülen bu düşüncelerde hâkim olan esas fikir Osmanlıcadır. Sözlüğü yapılması istenen dil, Arap, Fars ve Türk dillerinden toplanmış olduğu söylenen Osmanlı dilidir.

Sözlük bahsinde, düşüncelerini kesin olarak bildiren Necib Âsım olmuştur. O *Musavver Malûmat* dergisinde çıkan *Lûgat bahsi* başlıklı yazısında şu düşüncede bulunuyor :

Bizim için bugün iki türlü lûgat kitabı lâzımdır. Birisi bugün lisan-ı edebî ve ilmîmizde ve avam dilinde kullanılan kamus-ı Osmanîdir. Böyle bir kitab elifbe tertibiyle Osmanlıcada kullanılan üç lisanın bütün lûgatlerini hâvi olmalı. İkincisi de Türk lisanlarının ne kadar şu'beleri varsa hepsinin kelimelerinden müteşekkil bir Türk kamusudur.

Necib Âsım'ın bu yazısından, o zamanki Maarif Nezaretinin, önemli bir teşebbüsünü öğrenmiş oluyoruz. Necib Âsım bu teşebbüsü şu satırlarla açıklıyor :

Avrupa müsteşrikîni bi'l-hassa, Ruslar ve Almanlar ve Macarlar böyle bir lûgata lâzım me'hazları hazır etmişlerdir. Hattâ Macaristan darü'l-fünunundan bir zat Anadolu lûgatlerini seyahetle toplamaya da memur edilmiştir. İşte o me'hazlar elde edildikten ve bir de

Anadolu lûgatleri cem'olunduktan sonra öyle umumî bir Türk kamusu yapacak zevat çok bulunur. Hattâ bir aralık Maarif-i Umumiyye Nezaret-i Celilesi, umum maarif müdürlerine kendi daireleri dahilinde ahalinin kullandıkları lûgaatın cem'ini emretmiştir. Bu kabilden bir rüştiye mualliminin tertib eylediği defter de manzurumuz olmuştu. Eğer o defterler kâmile'n vürud etmiş ise bunları erbabına vererek öyle bir lûgatin yapılmasını teşvik buyurmak, maksadın istihsali içün kâfidir [279].

Bu satırlardan sonra Necib Âsım, bu defterler kendilerine verildiği takdirde Veled Çelebi ile birlikte bu önemli işi başarmıya çalışacağını vadederek yazısına son veriyor.

Gerçekten o devirde kamus ve sözlük meydana getirmek için türlü teşebbüslere girişilmiş ve hayli emekler sarfedilmiştir. Bununla birlikte bu teşebbüsler hep "üç lisandan mürekkep" olan "Osmanlıcanın lûgat ve kamusu" etrafında toplanmış oluyor ve meydana getirilen sözlüklerde yer alan kelimelerin yüzde seksen veya doksanı Arapça ve Farsça kelimelerden ibaret bulunuyordu. Bunlar arasında Türkçede hiç kullanılmıyan hattâ işitilmiyen kelimeler bile vardı.

Bu devirde sözlük bahsinde kendisinden önemle bahsedilecek olan Şemseddin Sami'dir. O, oniki yıllık bir emeğin ürünü olan *Kamusü'l-a'lâm*'ını meydana getirdikten sonra, *Kamus-ı Arabî* tertibine başlamış, fakat Arapça kamustan evvel Türkçe kamusun meydana getirilmesi gerektiğine inanarak 1900 de *Kamus-ı Türkî* yi yayımlamağa başlamıştır.

Şemseddin Sami, sözlüğüne yazdığı önsözde, şimdiye kadar dilimizin bütün kelimelerini toplıyan mükemmel bir kamusun meydana getirilmemiş olduğuna işaret ederek:

Bu ihmal ve kusurumuzun neticesi olarak, hadd-ı zatında hayli geniş ve zengin olan Türkçemiz ekser kelimelerini gaib edüp Arabî ve Farisîye arz-ı iftikar etmedikçe bir şey ifade edemiyecek derecede dar ve kelimelerinin asl u iştikakı belli olmıyacak surette avamın telâffuzuna tâbi' galat bir lisan halini almıştır diyor.

Bundan sonra Doğu Türkçesiyle Batı Türkçesini kıyaslıyan yazar Batı Türkçesi hakkında şu yargıya varıyor :

Gerek telâffuzda ve gerek suret-i ifadede kesbettiği zarafet ve Arabî ve Farisî ile elsine-i saireden aldığı hesabsız kelimelerle kazan-

[279] *Musavver Malûmat*, 1897 (4 kânunuevvel 1313), sayı 112.

dığı vüs'at şübhesiz bir terakkidir; lâkin elsine-i Turaniyyenin kaide-i umumiyye-i esasiyyesi olan âhenge tebaiyyeti bir dereceye kadar gaib edüp, bu âhenge aslâ uymaz kelimeler ve ta'birler peyda etmesi, ve halis Türkçe olan binlerce kelimeleri gûşe-i nisyanda bırakup elsine-i saireye arz-ı iftikarla, âdeta bir elsine türlüsü haline geçmesi de elbette bir tedennîdir.

Yazar, "lûgat-ı Osmaniyye" tamlaması hakkında da şunları söylüyor :

En garibi şurası ki: havi oldukları kelimelerin yüzde sekseni aşla lisanımızda kullanılmayan ve kullanılmasına da ihtiyac olmayan lûgat kitablarına "lûgat-ı Osmaniyye" namı verilmiştir, de sırf Türkçe kelimelerin zabt u tefsiri "ma'lûmu i'lâm" kabilinden addedilerek, lüzumsuz ve faidesiz addolunmuştur.

Şemseddin Sami, meydana getirdiği sözlükte, Doğu Türkçesinde kullanılan kelimeleri almamasının sebeplerini de şu cümlelerle açıklıyor :

Bizce ihmal ü ferâmuş edilüp, Şark Türkçesinde müsta'mel bulunan halis Türkçe kelimelerin ve ale'l-husus bunlardan lüzumlu ve değerli olanlarının derci, ve bu vechile bunların bizim Türkçeye dahi kabuliyle ihya vü ta'mimleri hususuna hidmet etmek ahass-i âmâlim iken, mücerred kavmiyyet ü cinsiyyet mahabbetini takdir ü iltizamla bunları Arabî ve Farisî ta'birat-ı tumturak-kâraneye tercih edecek zevatın henüz nedreti ve ekseriyyetin bu fikre muhalif bulunması, kısme'n bu hidmetten kendimi mahrum bırakmaya beni mecbur etmiştir.

Nihayet, sözlüğüne verdiği *Kamus-ı Türkî* adı hakkındaki düşüncelerini de şöyle belirtiyor :

Bizce müsta'mel lûgaat-ı Arabiyye vü Farisiyyeyi cami' olduğu halde, bu kitabın "Kamus-ı Türkî" namıyle tesmiyesine belki i'tiraz edenler bulunur; lâkin lisanımız lisan-ı Türkîdir, bu lisana mahsus lûgat kitabına dahi başka isim düşünmek abestir. Lisanımızda müsta'mel kelimelerin cümlesi de, her hangi lisandan me'huz olursa olsun, hakikate'n müsta'mel ve ma'lûm olmak şartıyle, Türkçeden ma'duddur.

Şemseddin Sami'nin *Kamus-ı Türkî*'si *Mecmuaiebediyye* de *Kamus-ı Türkî hakkında mutâleat* başlığı altında imzasız birkaç yazı ile eleştirmiştir. Yazı sahibi, bizde meydana getirilen sözlükleri saydıktan sonra, bunların hepsinden faydalanmış olması

bakımından *Kamus-ı Türkî*'nin daha olgun olduğunu söylemekle birlikte, bazı kusurlu ve eksik tarafları bulunduğunu kaydediyor; önce eksiklere işaret ettikten sonra kusurları da göstereceğini söyliyerek "a" harfine ait *Kamus*'da bulunmıyan kelimeleri sıralıyorsa da yazının sonu gelmiyor [280].

Bu devirde *Lûgat-ı Remzi*, *Lûgat-ı Naci*, *Lûgat-ı Salâhî*, *Lûgat-ı Ebüzziyya* gibi daha birçok tamamlanmış veya yarım kalmış sözlükler varsa da, bunların hepsi birer Osmanlıca sözlüktür.

Sözlük bahsinde, Necib Âsım'ın *İkdam* gazetesinde çıkan *Dilimize hidmet* başlıklı yazısındaki şu düşüncesini de kaydetmeliyiz :

Lisanımızı lûgatçe zenginleştirmek içün ne yapmalı? Birtakım zevat Avrupa elsine-i müterakiyyesinden birisiyle mukayese ederek eksiklerini anlayup tamamlamayı teklif ettiler. Vâkıâ şimdiye kadar gösterilen çareler içinde en mantıkîsi budur diye biz de teslim ederiz. Yalnız öyle bir mukayese neticesinde çıkacak eksik lûgatleri tamamlamak hususunda ilk önce nerelere müracaat edeceğimizi ta'yin etmek elzemdir.

Bize kalırsa o eksikleri tamamlamak içün sırasiyle aşağıki menba'lara, şu pınarlara başvurmalı:

1. *İstanbul'da her sınıf ahalimizin, hattâ eski kadınlara varıncaya kadar lisanlarında dolaşan Türkçe lûgatlere.*
2. *Anadolu ve Rumeli ahalisinin lûgatlerine.*
3. *Bunlardan iştikak kaidesi üzerine birtakım yeni lûgatler istihracına.*
4. *Eski Osmanlı kitablarına.*
5. *Çağatayca dediğimiz şark Türkçesinin eski ve yeni lûgatlerine.*
6. *Azerbaycan lûgatine.*
7. *Kırım, Kazan lehcelerine.*
8. *Uygur lûgatine.*
9. *Özbek lûgatine.*
10. *Kalmuk lûgatine.*
11. *Sair Türk akvamı lehcelerine.*
12. *4 rakamından i'tibare'n gösterdiğimiz lehcelerden iştikak kaidesiyle yeni lûgatler tertibine.*

[280] *Mecmuaiedebiyye* 1900 (9 teşrinisani 1316), sayı 5 ve bunu takip eden üç yazı,

13. *Arabî'ye.*
14. *Farisî'ye.*
15. *Umum Avrupa lisanlarına.*

Lisanımızın Avrupa lisanlarından birisiyle mukayesesinden sonra tamamlanması fikri ne kadar ma'kul ve mantığa muvafık ise, sırasiyle şu me'hazlere müracaat da o kadar akla, mantığa yakındır sanıyoruz.

Bu suret kabul buyurulduğu halde lâzım olan o me'hazları tedarük etmek o kadar güç değildir. İbtida o me'hazları bulur, ister ayrı ayrı neşrederiz, istersek hepsini birbirine karıştırır, umumî bir Türk dili vücuda getiririz. Yalnız bir şey var: Türkçenin türlü türlü lûgatleri hep bir asıldan oldukları halde, ıklimin te'siriyle her hıttada bir türlü telâffuz ediliyor; bunları bizim nazikleşen dilimize uydurmak ıktıza eder ki, bu da Türkçeyi tedkik edenlerce o kadar güç bir iş değildir [281].

Dilimizin Avrupa dilleriyle kıyaslandırılması fikrini ileri süren Emrullah Efendi'ydi. Nitekim Emrullah Efendi, Necib Âsım'ın bu yazısına, *İkdam*'da çıkan *Bir lisan nasıl zenginleştirilir* başlıklı yazısiyle cevap vermiştir. Emrullah Efendi, doğu Türkçesinden kelime almanın dilimizin "fesahatini, ahenk ve letafetini" bozacağı fikrindedir.

Hece - aruz dâvâsı

Hece-aruz dâvâsı tartışma konusu olarak Tanzimat'tan sonra dergi ve gazete sütunlarında yer almağa başlar. *Hazineifünun*'da imzasız olmakla birlikte Mehmed Celâl'e ait olduğunu sandığım bir yazıda şu satırlar görülmektedir :

Ma'lûm olduğu üzre "vezin" bir lisandaki kelimâtın icabettirdiği surette taktî'i demektir: "Kafiye" dahi o lisana göre tenvi' edilir.

Halbuki bir lisanı diğerine uydurmaya çalışmak, o lisanı tabiîliğinden çıkarmak demek olacağından, artık Arab vezninde Acemce, Türkçe şi'r söylemek nasıl olacağını teemmül etmelidir. Bu sebebledir ki, şimdi Osmanlı, Farisî lisanında irticale değil âdeta sühuletlice şi'r söylemeye bile imkân kalmamış gibidir. Çünki inci bizim amma sedef başkasının; bu sebebdendir ki, eş'ârı kadîme-i Osmaniyyede bir çok imâleler medler, kasırlar görünür. Yine bu sebebdendir ki,

[281] *İkdam*, 1900 (10 kânunevvel 1316).

kelâmı mevzun ve mukaffa kılmak için Arab ve Acem'den birçok lûgat almaya mecbur olmuşuz. Acemler ise şi'r hatırı için imâle ve med ve kasr vesaireyi hoş görüp muhill-i fesahat addetmiyerek şi'r söylemeyi hayli teshil etmişlerdir.

Farisî lisanı her ne kadar kendi cevherini başka bir potaya ifrağ ediyorsa da, bir dereceye kadar cevheri potanın istiâbına göre uydurmuştur. Biz ise alâhâlihî izâbe ederek kaalib-i müsteâra ifrağ ediyoruz da anın için gâh taşıyor, gâh noksan geliyor. Halbuki eski Türk şi'ri böyle değildi. Hâlâ "çökür şairi, saz şairi" diye beğenmediğimiz adamlar mürtecile'n, tabiî surette yüzlerce ebyat söyleyiverirler, çünki inci de bizim, ibrişim de bizim; istediğimiz gibi nazmederiz.

Amma ma'ruzatımdan "Türkçemizden elfâz-ı ecnebiyyeyi çıkaralım, şi'rimizi de kendi veznimizde söyliyelim" demek istediğim anlaşılmasın. Bu temenni muhal hükmüne girmiştir.

Bizim esas lisanımız da eğerçi Arabca ile muvazene edilemezse de kendi mıkdarınca bir şîve vü ahenge malik olmakla, Türk vezninde şi'r söylemeye rağbet edilüp ilerletilse idi zann-ı âcizânemizce şimdiki şi'rimizden aşağı kalmazdı. Hem de şi'rden matlub olan intifa' ta'mim edilmiş olurdu [282].

Mekteb dergisinde Nureddin Ferruh imzası ile çıkan *Şi'rde şekiller ve kafiyeler* başlıklı yazıda vezinsiz şiir savunulmaktadır ki, o zaman için bunun bir cür'et sayılacağı meydandadır:

Şi'rimizin vezn-i Arabîden âzade olmasını arzu etmekte birçok kişilerle hem-fikrim. Eslâftan, muasırînden yalnız benim vezinden hazetmiyenlerle büyük bir farkım, küçük bir hususiyyetim var ki, anı Şafak sedaları'nda açıktan açığa meydana koymağa sırf şahsî olduğu için cesaret etmemiştim. Ve hakkında izahat vermemiştim. O da benim yalnız ma'lûm olan vezinleri değil fakat parmak hesabını da istememekliğim ve manzumeyi her türlü kuyuttan tamame'n âzade görmek istemekliğimdir.

Yazı sahibi sayfanın sonunda ayrıca şu notu da eklemektedir :

Artık bu nâma "ya'ni manzume adına" hacet kalmayup mantıkça şi'r yahud muhayyel ve ma'nidar söz denilmek lâzım gelir [283].

282 *Hazineifünun*, 1893 (16 teşrinievvel 1309), sayı 16.
283 *Mekteb* dergisi, 1896 (11 nisan 1312), C. IV, sayı 30.

Kafiye meselesi

Kafiye hakkındaki eski anlayışı ilk değiştiren Recaizade Ekrem'dir.. O zamana kadar kafiyenin göze göre olması yeter görülürdü. Buna göre, meselâ "vatan" ve "kefen" kelimeleri birbirine kafiye yapılabilirdi. İlk defa Recaizade Ekrem "kafiye kulak içindir" düsturunu koyarak, kafiyenin ne olduğunu ve görevini göstermiş oldu.

Bu iddia, çok tabiî olarak, eskiler tarafından alayla karşılandı. *Musavver Malûmat* dergisinde[281] Hasan Âsaf adlı bir gencin *Bürhan-ı kudret* başlıklı manzumesinde 'abes" ve "muktebes" kelimelerini birbiriyle kafiye yapması üzerine, dergide eleştirme yazıları yazan biri tarafından uğradığı itiraz, tartışmaya sebep olmuştur. Manzume sahibinin, üstat Ekrem'in ortaya attığı düstura dayanarak kendini savunmasını eleştirmeci şu alaylı cümle ile karşılıyor:

Sizin gibi şairliğe yeltenen nev-resîdegân, evvelce hangi kelimenin hangi kelimeye kafiye olacağını öğrenmelidir de sonradan tanzim-i eş'ara çalışmalı. Öyle kafiye kulak içündür, falan gibi ma'nâsız lâkırdılara havâle-i sem'-i i'tibar ederseniz emin olunuz ki, "gehvâre"yi "zerre"ye bin kerre kafiye etmekten kurtulamazsınız[285].

Recaizada Ekrem, *Maarif* dergisine gönderdiği *San'at müşkil ise de muahaze âsân değildir* başlıklı bir yazı ile kafiye hakkındaki eski anlayışa dokunarak fikrini savunmuştur.

Bu devirde kafiyeye asıl yeni ve son bir anlam veren Tevfik Fikret olmuştur. O aynı şekilden olan kelimeleri, hele aynı fiilleri birbirine kafiye yapmaktan çekinmiştir. Fikret *Serveti-fünun*'da ilk çıkan *Hasta çocuk* şiirinde "zarar" kelimesiyle "çıkar" kelimesini birbiriyle kafiye yapmak yeniliğini gösterdi. Ondan sonra da bu şekildeki kelimeleri ustalıkla kullandı.

Ansiklopedi teşebbüsü

Bu devirde Manastırlı Rıfat tarafından *Kamusü'l-bedayi'* adlı bir ansiklopedi teşebbüsüne girişilmiştir. 1895 de haftalık *Musavver Malûmat* dergisinde "tefrika" edilmeğe başla-

[281] *Musavver Malûmat*, 1895 (26 teşrinievvel 1311), sayı 20.
[285] *Musavver Malûmat*, 1895 (26 teşrinievvel 1311), sayı 22.

nan bu eser ancak "barut" kelimesine kadar çıkmış, ondan sonra devam etmemiştir[286].

Bir aralık, bazı kimseler tarafından *Dâiretü'l-maarif* adlı Arapça eserin dilimize çevrilmesine teşebbüs edilmişse de, olduğu gibi çevirmedeki zorluklar gözönünde tutularak bu işten vazgeçilmiştir.

Onbir yıllık bir emek sonunda 1899 da *Kamusü'l-a'lâm*'ı meydana getiren Şemseddin Sami, eserinin önsözünde, *Kamusü'l-a'lâm*'dan sonra bir de *Kamusü'l-fünun* meydana getireceğini bildiriyorsa da, sonradan bundan vazgeçmiştir. Şemseddin Sami *Sabah* gazetesinde çıkan *En ziyade muhtac olduğumuz kitab* başlıklı yazısında, bu teşebbüsten niçin vazgeçtiğini ve daha geniş çapta bir ansiklopediye olan ihtiyacımızı şu satırlarla anlatıyor :

Henüz ekser-i fünunda teayyün etmiş ıstılâhatımız olmadığından ve sırf fen ile tevaggul edenlerimizin el'an mahdud bulunmasından böyle bir lûgatin şimdilik hem tertibi müşkildir hem de faidesi umumî olmaz. Halbuki dediğim tarzda bir ansiklopedi fenden, ilimden, edebiyyattan, tarihten, coğrafyadan ve erbab-ı fen ü ihtisasa münhasır olmıyacak her nevi' ma'lûmattan bahsedeceği ve daha doğrusu her nevi' bahisleri câmi' bulunacağı cihetle böyle bir kitaba herkesin ihtiyacı vardır[287].

Tarih ve coğrafya sözlükleriyle hâltercümelerini toplıyan eserleri bir yana bırakacak olursak, bizde ansiklopedi alanında önemli bir teşebbüsün Emrullah Efendi tarafından yapıldığını görürüz. Emrullah Efendi'nin başkanlığı altında bir kurul tarafından İkdam Matbaası'nda hazırlanmıya başlanan bu eserin önce bir *Kamus-ı ulûm* şeklinde olması düşünülmüştü. Fakat sonradan bu teşebbüs genişletilerek, esere bir ansiklopedi niteliği verilmiştir. *İkdam* gazetesinde imzasız olarak çıkan yazıda (bu imzasız yazılar Emrullah Efendi'nindir) şöyle denilmektedir :

İlk önce maksadımız bir Kamus-ı ulûm yazmaktı. Fakat erkân-ı tahririmiz bu işe bu kadar emek verdikten sonra o derece bırakmak savab olamıyacağından, terâcim-i ahval, tarih, coğrafya ve maarif-i saireyi dahi cem' ü kaydederek şu eseri asrımıza lâyık bir dereceye

[286] İlk tefrika, 1895 (11 nisan 1311), c. 2, sayı 31, 32; Son tefrika, 1897 (17 temmuz 1313), c. 4, sayı 92.

[287] *Sabah* gazetesi, 1397 (2 kânunuevvel 1313).

îsal etmeyi niyyet ettiklerinden, mütevekkile'n alâllah programımız tevsi' edildi. Buna binae'n cuma günleri yazdığımız makalâtın başına "Ansiklopedi yahud Muhitü'l-maarif" serlevhasını koymaya başladık [288].

Başka bir yazıda da, dilimizde karşılığı olmıyan yabancı kelimelerle terimlerin ansiklopediye olduğu gibi alınacağı kaydedilmektedir [289].

Eser 15 büyük cilt olarak tasarlanmış, fakat ancak "Asur" kelimesine kadar olan birinci cildi çıkabilmiştir.

Klâsiklerin dilimize çevrilmesi meselesi

Klâsiklerin dilimize çevrilmesi meselesi devrin bellibaşlı konularından birini teşkil eder. Bu konuda ileri sürülen düşüncelerin gerek dil bahsiyle olan ilgisi, gerek o zamanki fikir hayatının bir çok noktalarını aydınlatması bakımından ayrı önemi vardır.

Meseleyi ortaya atan Ahmed Mithat olmuştur. Ahmed Mithat *Tercemânıhakikat*'te çıkan *İkram-ı aklâm* başlıklı yazısında, bir arkadaşının kendine söylediği : *Epeyce seneler oldu ki zât-ı âliniz "ya'ni Ahmed Mithat" Avrupa'nın âsâr-ı edebiyyesinden klâsik addolunmak derecesini bulanların pey-derpey lisanımıza tercemesini tavsiye buyurmuştunuz. Hattâ Corneille'in Cid nam eserini meydan-ı bahse koyarak pek güzel intikad dahi eylemiştiniz* cümlesini kaydettikten sonra, klâsik eserlerin Türkçeye cevrilmesini tekrar tavsiye ederek şu satırları ekliyor :

Bizim içün bu klâsiklerin devri geçmiş olmak şöyle dursun henüz tamamiyle hulûl bile etmemiştir. Hak Taâla Hazretleri rahmet-i bînihâyesinin mebzuliyyeti ile mükâfat eylesin, Naci'yi Mes'ud Harabâtîlikten çıkarup bir Racine bir Boileau etmek içün nekadar emek sarfeylediğimi hususiyyat-ı ahvalimize vâkıf olan Şeyh Vasfi Efendi Hazretleri gibi ba'zı yâran bilirler. İşte o cism ü canı şair yaratılmış olan Naci-i dâhiye klâsiklerin ne olduklarını anlatmaya çalıştım. Amma bunun içün gerek anın ve gerek benim çektiğimiz zahmetleri böyle bir "çalıştım" kelimesiyle ta'rif etmiş olamam. Racine'den, Corneille'den birkaç trajedi ile Shakespeare tercemelerinden birkaç

[288] *İkdam*, 1897 (12 kânunuevvel 1313).
[289] *İkdam*, 1897 (14 teşrinisani 1313).

dıramı "henüz Fransızca bilmediği cihetle" harf beharf terceme ederek okudum.. Merhum gerçekten bir adam idi. Bu suretle klâsikleri bihakkı'n anlıyamıyacağına hükmederek zate'n pek az mukaddematını görmüş olduğu Fransızcayı ilerletmeye heveslendi. Öyle "gel geç" denilebilecek bir heves değil. Yedi sekiz ay bir gayret ile Victor Hugo'yu, Prudhomme'u filânı anlamaya başladı ki bunlardan ettiği tercemeler meydandadır. Hepsi de kendi tercemeleridir.

Ah sevgili Naci! Vefatından dört gün mukaddem Dumas Fils'in "La Dame au camelia" romanından son dersini almış idi. Neyse, yazmakta olduğumuz şu satırları göz yaşlarıyle bozmıyalım.

İşte bir maksadı anlatmak içün koca bir lisan öğrenerek maksadı hakikate'n anladığı zaman Zatü'n-Nıtâkayn'ını ve Ertuğrul'u yazmaya başladı. Maksadı Osmanlıca trajediye bir yol açmak idi. Muvaffak olamadı. "Hazret! Bunları yazdım amma yine klâsiklere benzetemedim. Voltaire'in Henriade'ını, taklid mümkindir. Çünki bir nevi' şeh-nâmedir. Fakat Racine'in, Corneille'in trajedilerini taklid mümkin olmıyacak. Biz henüz edebiyyatın bu devrine gelmemişiz. Ne yapsak kaside çeşnisinden kurtulamıyoruz" dedi. Pek umarım ki bu yolda hasbihalleri Şeyh Vasfi Efendi Hazretleri'le dahi etmiştir.

Nihayet düşüncelerini şöyle özetliyor :

Biz hakikate'n klâsikler devrine henüz girmedik. Onun içün diyorum ki Faust'lar, Cid'ler, Andromaque'lar, Romeo Juliette'ler gibi âsârı, üdebamız şuaramız henüz vücuda getiremiyeceklerinden hiç olmazsa şimdiki halde tercemelerini olsun vücuda getirelim [290].

Ahmed Mithat'ın bu yazısı edebî çevrede yankılar uyandırmış ve *İkdam* sahibi Ahmed Cevdet başta olduğu halde, bellibaşlı yazarların, klâsikler bahsi etrafında düşüncelerini ortaya koymalarına yol açmıştır.

Klâsikler bahsi etrafında üç ayrı mesele belirmiş oluyordu:

a) Bizim de klâsik devrimiz var mı?

b) Dilimiz klâsik eserleri çevirmeye elverişli mi?

c) Klâsikleri aslındaki doğrulukla çevirecek adamlarımız var mı?

[290] *Tercemânıhakikat*, 1897 (24 ağustos 1313).

Şu üç nokta etrafında toplanan başlıca düşünceleri kaydedelim:

Ahmed Mithat'ı ilk karşılıyan *İkdam* sahibi Ahmed Cevdet olmuştur. Ahmed Cevdet, *İkdam*'da çıkan *İkram-ı aklâm* başlıklı yazısında şu satırları kaydediyor :

Zira bu mebhasde ilk vârid olacak sual klâsikler terceme olunabilir mi? meselesidir. Klâsik eser meşk ittihazına salih olmak içün hangi lisanda yazılmış ise o lisanın dekayık u mezâyasını câmi' olduğu içün, anı aslındaki te'sir ve letafetle diğer lisana nakil âdeta müstahildir. Dünyada hiçbir eser yoktur ki letafet ve meziyyât-ı asliyyesiyle diğer bir lisana nakledilebilmiş olsun. Fakat şimdiden dermiyan edelim ki, bir klâsik eserin taklidedilmesi başka, diğer bir lisana naklolunması yine başkadır. Birincisini mevki'-i fi'ile koymaya muvaffak olanlar mefkud değildir. Ancak ikincisini yapabilmiş bir mütercim hatırımıza gelmiyor.

Sonra şöyle devam ediyor :

Klâsikleri tercemeden maksad nedir? O milletin edebiyyatı hakkında bir fikir vermek veyahud anları bir meşk ittihaz etmek ise, terceme ile bu iki maksadın ikisinin de tamamî-i husulü kabil olmadığı muhakkaktır. Eğer maksad o lisandaki mahsulât-ı kalemiyye hakkında bir ma'lûmat vermek ise, o halde istediğimiz terceme olunabilir. Hattâ bu halde birçok yerlerini mahv ü isbat suretiyle geçmek de kabil olur. Naci merhumun ba'zı klâsik ebyatı tercemesi gibi.

İki lisan arasında irtibat bulunursa, Almanca, İngilizce arasında olduğu gibi, bu halde tercemelerde oldukça muvaffakiyyet hasıl olabiliyor. Meselâ Shakespeare Almancaya da, Fransızcaya da terceme olunduğu halde Almancası aslındaki letafete delâlet edebilecek mezâmini havi olabilmiştir. Halbuki Fransızcadan Türkçeye terceme gibi, mugayir olan iki lisan arasında olursa, aslındaki meziyyetin yüzde onu bile verilemez. Mithat Efendi Hazretleri "Cid" i yaptıkları gibi. Hele aslı manzum olan bir eseri nesre'n Fransızcadan Türkçeye nakle klâsik tercemesi namı verilmiyeceği bedihidir. Hattâ "Cid" yine Fransızca mensur olarak taklid olunan yine o manzum "Cid" değil başka birisidir.

Nihayet şu cümle ile yazısını bitiriyor :

Binae'n'aleyh klâsikleri biz henüz terceme edebilecek bir halde olmadığımızdan, anların bekâretini lisanımızın tevsîine kadar muhafaza etmeliyiz[291]

Ahmed Mithat yine *İkram-ı aklâm* başlıklı yazı ile Ahmed Cevdet'e verdiği cevapta, bir dilden başka bir dile harfi harfine yapılan çevirmedeki güçlükten bahsederek:

İkdam muharriri arkadaşımız Nef'i'nin :

Aferin ey rûz-gârun şeh-süvâr-ı saf-deri

mısraıyle başlıyan dört mısraını Fransızcaya terceme etmiş de bir şey'e benzetmemiş olduğunu dermiyan ediyor. Pek doğrudur. Bizden, Şeyh Vasfi Efendi Hazretleri'nin birkaç eş'arının Fransızcaya tercemesini istemişlerdi de, bizim yaptığımız tercemeler dahi bir şey'e benzememişlerdi. Şu dört mısraın hâvi olduğu mezâyâ acaba kaariin-i Osmaniyyenin olur olmazlarına münkeşif olabiliyor mu ki, tercemesi Fransızca düşünenler tarafından takdir olunabilsin?

"Tiğ"ı veyahud sair vâsıta-i muvaffakiyyeti arşa asmak neden kinaye olduğunu soranlara kaç kişi cevab verebilir? Bu "tiğ"ı meselâ "utarid-cevher" diye tavsif etmeyüp de "süreyya-cevher" diye tavsif etmek ne sebebe mebni olduğunu kaç kişi izaha muktedirdir! Hazret-i Murtaza'nın o "tiğ"a yemin etmesi anın kadr ü kıymetini neden dolayı arttıracağı münasebetini bihakkı'n kaç kişi bilir?

dedikten sonra, klâsikleri manzum olarak çevirmeye imkân olmadığına göre, harfi harfine olmamak şartıyle mensur olarak çevirmenin pekâlâ mümkün olacağını kaydederek yazısını şu cümlelerle bitiriyor :

İşte bu nıkaat-ı nazardan bahse bakarak biz "klâsikleri henüz terceme edebilecek bir halde olmadığımızdan, anların bekâretini lisanımızın tevsîine kadar muhafaza etmeliyiz" diyemeyiz. Hattâ lisanımızın matlûb olan tevsîi bu yoldaki mesaimizin netice-i hâsılası olacaktır, deriz. Boş durmakla lisan tevessü' eder mi? İlk ettiğimiz tercemeler matlûba tevafuk etmezse ikinci üçüncü def'a olarak tekrar terceme olunur.

Cenab Şahabeddin de bahse karışıyor. *Tercemânıhakikat* de çıkan *Klâsikler meselesi* başlıklı yazısında, meseleyi kendi

291 *İkdam*, 1897 (25 ağustos 1313).

görüşüne göre inceliyerek, klâsiklerin dilimize çevrilmesinin gerekmediği neticesine varıyor. Yazısından şu cümleleri alıyoruz :

Bizim Avrupa'nın klâsik âsârına muhtac olmadığımız, anlara adem-i rağbetimizle müstedeldir, tıpkı sebze sevmiyen bir adamın muktazâ-yı bünyesi olarak sebzeye pek az muhtac olduğu gibi...

Sâniye'n âsâr-ı vukuat herkesten doğru söylüyor, bizim edebiyyatımızın bir klâsizm devri olmak muktazâ-yı hal olmadığına bu devrin adem-i mevcudiyyetinden büyük delil olamaz. Eğer edebiyyatımızın klâsizmiye meyl ü müsaadesi olsa idi, şimdiye kadar bu devr çoktan hulûl ü mürur etmiş olmak ıktıza ederdi.

Fransız edebiyyatı klâsizmden evvel romantizmiye, romantizmden evvel naturalizmiye, naturalizmden evvel dekadanizmiye, dekadanizmden evvel naturalizmiye girmediği içün, bizim edebiyyatımızı da o yollardan geçirmiye çalışmak, sonra da bir zâtın ortaya çıkup: "Hayır, biz Corneille'den Racine'den değil tâ Euripide'den, Sophocle'dan başlamalıyız. Asıl klâsik anlardır. Sizin klâsik dediğiniz Moliere'ler filânlar hep Aristofan'ların, filânların mukallididir. Biz Yunan-ı kadim edebiyyatını taklid ile başlamazsak hiçbir zaman - Avare- gibi -Menteur- gibi eser vücuda getiremeyiz" demesini intac edeceğinden, nihayet öyle bir gayret bizi bir cereyan-ı ma'kûs ile devr-i Tûfan'a kadar sürükler ki bu da pek acaib olur.

Nihayet şu sonuca varıyor :

Netice: Esbab-ı meşrûhadan nâşi biz klâsikleri taklid etmeyiz : ma'mafih mütalâaları müfid olduğunu da tasdik ederiz. Anlar terceme olunup okunabilir, fakat bizce anları taklid caiz değildir, bu adem-i cevâza rağme'n bir teşebbüs-i taklidîde bulunacak zat hiçbir muvaffakıyyet-i kalemiyye kazanamaz. Çünki anlar artık kulüb ü efkârın ta'dil-i ataş-ı âmaline hidmet edemezler.

Ahmed Mithat *Tercemanıhakikat' te çıkan Klâsikler ve Şehabeddin Bey* başlıklı yazısında buna cevap veriyor ve bir san'at eserine bakan insanın *Bu benim zamanımın âsârından değildir. Bunu dimağım beğenmez, buna karşı tab'ımda bir bürudet hasıl oluyor* demesinin çok garip olacağını kaydettikten sonra, yalnız Lâtin ve Yunan eserlerine değil, eski Hint eserlerine kadar bile gitmenin gerektiğini söyledikten sonra şu satırları ekliyor :

Buna kendi ta'birleri vechile "bir cereyan-ı ma'kûs" demektense bir "tetebbu'-i ric'î,, desek daha doğru olmaz mı? Bu halde

buna "pek acîb bir terakki" demeye de hacet kalmaz. "Bizim edebiyyatımız o yollardan geçmiye muhtac olsaydı teşviksiz gayretsiz kendi kendine geçerdi" sözlerini edib-i fâzılımız içün zuhule hamlederiz. Çünki pek çocukca bir sözdür değil mi?

Klâsikler bahsine katılanlar arasında Necib Âsım'la Ahmed Rasim, Ahmed Mithat'ın; Hüseyin Dâniş ise, Ahmed Cevdet'le Cenab Şehabeddin'in tarafını tutmaktadırlar. Necib Âsım, *Malûmat* dergisinin 99 ve 100. sayılarında çıkan yazılarında, yabancı dillerden yapılan çevirmeleri niteliklerine göre ayırarak, klâsiklerin çevrilmesinde *sanayi'-i ma'neviyyesinin muhafazasını* gerekli saymaktadır.

Hüseyin Dâniş ise *İkdam* gazetesinde düşüncelerini şu satırlarla belirtmektedir :

Hiç bir lisanın reviş-i tabiîsi diğeriyle nisbet kabul etmez. Şark garbı taklid edemez. Garb edebiyyatı şarka pey-rev olamaz. Garb lisanlarına terceme olunan âsârımız, garbiyyunca ta'mîk-ı ma'lûmata, tefahhus-ı âdet ü garaibe medar olduğu içün alınmaktadır. Tebahhur nokta-i nazarından müfiddir. Klâsikler de bizim içün o kadar müfid olabilir. Yoksa şi'rimize edebiyyatımıza bir reh-nüma olamaz. [292].

Görülüyor ki klâsiklerin çevrilmesi bahsine karışanların hepsi, meseleyi kendi görüşlerine göre incelemişlerdir. Hele itiraz edenlerden Cenab Şehabeddin ile Hüseyin Dâniş, Ahmed Mithat'ın ortaya attığı bu meseleyi yalnız klâsiklerin edebiyatımıza örnek olup olmıyacağı noktasından ele almışlardır.

Klâsiklerin çevrilmesi meselesinden doğan tartışmalara yalnız kaydettiğimiz tanınmış kalem sahipleri değil, tanınmamış imzalar da katılmış, türlü gazete ve dergilerde çeşitli düşüncelere yol açılmıştır.

Klâsiklerin çevrilmesi bahsinde Ahmed Mithat'ın fikrini karşılıyanlar, bizim klâsiklere ihtiyacımız olmadığını, onların bizim edebiyatımıza örnek olamıyacağını başlıca itiraz noktası olarak ileri sürüyorlardı. Bununla birlikte, hemen hepsi klâsik eserlerin ancak bir fikir vermek maksadıyle çevrilmesinin faydalı olacağı noktasında birleşmişlerdi. Ahmed Mithat, teklif sahibi olduğu için hepsinin yazısına ayrı ayrı cevap vererek kendi fikrini savunuyordu.

Bu tartışmalarda dikkati çeken önemli bir nokta, tartışmaların ciddî bir hava içinde devam etmiş olmasıdır. Hattâ Ahmed

[292] *İkdam*, 1897 (6 eylül 1313).

Mithat, altı ay önce *Dekadanlar* başlıklı yazısında[293] Cenab ve arkadaşlarının üslûbiyle alay ettiğini unutarak, Cenab Şehabeddin'den bahsederken *Cenab Şehabeddin Bey biraderimiz, Şehabeddin Bey* gibi deyimleri kullanıyor, Cenab da geçmişi unutmuş görünüyordu.

Bahis, Kemal Paşazade Said'in meseleye karışmasına kadar böylece ağırbaşlılıkla devam etti. Bu kadar önemli bir meseleye onun karışmaması elbette mümkün olamazdı. Nasıl ki, vaktiyle "sentiment" kelimesinin Türkçe karşılığı hakkında Said'le Naci ve Mithat arasında geçen tartışmalarda, Said, *Cid*'in Ahmed Mithat tarafından vaktiyle yapılmış olan çevirisine dokunmuş ve *Galatât-ı terceme*'de çıkan mektubunda şu satırları kaydetmişti:

Cid'in hulâsası ilân olunmak yolundaki teşebbüs Avrupa enâfis-i âsârı hakkında vatan-daşlarımıza bir fikir vermek şöyle dursun Avrupa enâfis-i âsârını Zuhuri kolu oyunları gibi şeyler zannettirecek bir teşebbüs-i gayr-ı musibdir. Zulm-i edebî addettiğim böyle teşebbüsattan vazgeçmelerini zât-ı âlilerine bendelerinden başka ihtar edecek kimesne bulunmaz[294].

Bu defa da yine *Galatât-ı terceme*'de birçok meselelerle birlikte klâsikler konusuna da dokunan Said, şu satırlarla Ahmed Mithat'a çatmaktan kendini alamamıştır :

Galiba zât-ı maa'l-âyatlarınca, klâsik âsârın tercemesi Cid nam eseri tercemete'n neşir buyurdukları Hamza-nâme'yi tanzir edivermekten ibaret ad buyurulduğundan "İkram-ı aklâm" diye eshab-ı aklâmı helva sohbetine da'vet eder gibi o yola da'vet eylemekten ictinab buyurulmuyor.

Bu satırlardan sonra Corneille'in bir parçasını örnek göstererek çevrilmesini teklif eden yazar, bu sözleriyle, aslına uygun bir çevirmenin yapılamıyacağı sonucuna vardıktan sonra, Naci'nin vaktiyle Ahmed Mithat tarafından *Tercemânıhakikat*'ten çıkarılması meselesine, sonra da Ahmed Mithat'ın Emil Zola hakkındaki düşüncelerine dokunarak Ahmed Mithat'ı hırpalıyor. Nihayet yazısını şu satırlarla bitiriyor :

Yine ifade edeyim ki eğer bizde klâsik âsârı bihakkı'n tercemeye muktedir üdeba vü şuaramız varsa, anların aynını yapmağa dahi

[293] *Sabah*, 1897 (1 mart 1313). Bu bahis için bk. Hüseyin Cahid Yalçın, *Kavgalarım*, 1326.

[294] *Galatât-ı terceme*, defter 8, 1309.

maaziyadeti'n muktedir adamlarımız var demektir. Biz Avrupa'nın efkâr-ı hâzırasına vâkıf ve âsâr-ı edebiyye ve saire-i kadime vü hâzırasına dahi muttaliiz. Pek büyük zahmet ve külfetler ihtiyarile klâsik denilen o heyakil-i ma'neviyyeyi tercemeye çalışmaklığımız abese iştigaldir.

Terakki-i hakikî, maarif-i umumiyyemizin her kısımını memalik-i mütemeddinece elyövm câri ve mu'teber olan fikirlere tevfika'n mülkümüzde tevsi' ü ta'mime çalışmakla hasıl olup, zât-ı vâlâlarının klâsikleri bu kadar şiddetle iltizam buyurmaları klâsik lâfzına meftuniyyetten ve classicomanie denilebilecek bir illetten başka bir sebebe hamlolunamaz.

Hüseyin Daniş ile böyle desek pek lâyık
Şüd belâfz-ı klâsik, Mithat Efendi âşık[295].

Ahmed Mithat, Said'in bu yazısını *Tercemânıhakikat*'ta oldukça ağır bir şekilde karşıladı: *Usûl-i maişetlerinde düello âdeti bulunmayan bizim gibi milletler nezdinde düello ile teşeffi imkânı görülemeyince doğacak netayic-i vahime* yi hatırlatarak tehdit etti. Bu boşuna yapılmış bir tehdit değildi. Yirmi yıl önce *Tercemânıhakikat*'ta çıkan iki şarkının[296] Ahmed Mithat tarafından yazıldığını sanan Said, *Tarik* gazetesinde, bu şarkılara Ahmed Mithat'ın özel hayatına ait bazı dokunaklı sözleri içinde bulunduran alaylı nazireler yapmıştı. Bundan öfkelenen Ahmed Mithat, bir gün Bâbıâlî caddesinde rastladığı Said'i dövmüş ve ertesi günü bu olayı *Tercemânıhakikat* gazetesinde *Said Beye dayak* başlığı altında yazdığı üç sütunluk yazı ile ilân etmekten çekinmiyerek, tokattan başka *hasbe'l-beşeriyye bi't-tehevvür iki de baston* yerleştirdiğini eklemişti. Aradan yirmi yıl geçtikten sonra şimdi klâsikler meselesinde yine karşılaşmış oluyorlardı.

Bu defa Kemalpaşazade Said, *Galatât-ı terceme*'ye yazdığı yazıda, Ahmed Mithat'a *Pehlevan-ı pâk-tînet atûfetlu Ahmed Mithat Efendim Hazretleri* hitabiyle cevap veriyor. Yazıdan şu satırları alıyoruz :

Zira o tehdid tamame'n meslek-i esasî-i vâlâlarını ta'yin ü i'lân eden mevaddan olarak, meydan-ı edebiyyat ü mübahasat, baldırı çıplaklar arbede-gâhı olmadığından, o meydanda bunca senedir kalem

295 *Galatât-ı terceme*, defter 15, 1315.
296 *Tecemânıhakikat*, 1878 (16 şubat 1295).

salladıkları halde henüz kamayı miyandan ve rovelveri hemyandan atamamış olmaları, tînete karşı terbiyenin adem-i te'siri iddiasında musır olanlarca bir mükemmel bürhan-ı müddeâdır...

Râbia'n, taraf-ı âlilerinden Cid'e dair neşredilen eser, bir hulâsadan ibaret olup "Cid" gibi bir eserin tercemesine me'mur buyurulacak olurlar ise elbette o hulâsadan daha az lâyık-ı istihza bir tercemeyi ortaya koyabilecekleri iddia kılınıyor.

Zann-ı âcizanemce herkes şimdiye kadar "klâsik"ler tercemesinden zât-ı vâlâlarının maksad-ı âlîleri nazma'n terceme olduğu zehabında bendeleriyle beraber olup, manzum âsârın nesre'n tercemesi a'cebü'l-acaib nev'inden ve yine ma'hud hulâsa kabilinden olacağına kimsenin tereddüdü olmadığı ve zât-ı sâmîlerinin şi'r ile adem-i tevaggulleri ma'lûm olduğundan bu hususta zât-ı âlîlerince iltizam buyurulan vazife, teşvik u tergib yolunda şakşaka-zenlik ve kılavuzluktan ibaret olarak, tercemeye fi'le'n müşareket buyurmaları hiç beklenmediği cihetle bu "me'mur buyurulmak" ta'birindeki garabetten başka, böyle niyyet-i müşareket i'lân buyurmaları dâî-i teaccüb-i umum olsa gerektir...

Gazetecilikte bunca vakittir her türlü mebahis-i edebiyyeye giriştikleri halde bir mısra' olsun i'lân buyurmamaları şi'rce olan kudret-i aliyyeleri hakkında kimsede bir fikir hasıl edememiş olduğundan "klâsik" âsâr tercemesine muktedir olmak derecesinde şair olduklarını bizim gibi acezeye karşı isbat içün şimdiden ba'zı âsâr-ı şi'riyye neşir buyurulursa ve efkâr-ı halk eş'ar-ı aliyyelerine alıştırılırsa pek münasib olur i'tikadındayım. Farazâ kulları şimdi mevki'-i âlîlerinde olup da nereden başlıyayım yolunda bir tereddüde kalksaydım, hiç olmazsa bir sakal tarihinden başlardım.

Efendi Hazretleri! Siz şair değilsiniz. Şair olmayan adam kendi lisanındaki eş'ardan bile bir şey anlamaz. Nerede kaldı ki ecnebî lisanında yazılmış eş'ardan birşey anlasın. Sizin meramınız kendinizi Avrupa maarifiyle meşgul göstermek ve "klâsik", "dekadan", "lengüvistikiyye" gibi halka bigâne olan ta'birat ile halkı aldatmaktan ibarettir. Iktidar-ı şi'rîniz varsa, ne lâzım ötekini berikini da'vet etmek, klâsik bir eseri nazma'n terceme edersiniz; meydana korsunuz; herkes görür, beğenir, taklide özenir, maksad hâsıl olur. Bıdâanız buna müsaid değil ise bu saçmalarla ezhân-ı nâsı taglit ederek uğraşmayınız[297].

[297] *Galatât-ı terceme*, defter 16, 1315.

Klâsikler meselesi işte bu suretle sona ermiş bulundu.

Meşrutiyet devriminden sonra *Selânik*'te *Genç kalemler* dergisinde çıkan *San'at ve eddebiyyat* başlıklı yazısında Ali Canib Yöntem, klâsiklerin çevrilmesine ait daha önce yapılan tartışmalara dokunarak şu satırları kaydediyor :

Hâmid edebiyyatının bundan on beş sene evvel daha mütekâmil bir şekil almıya başladığı zaman, bir kaç asırlık köhne şark mektebinin son ve gayr-ı meşru çocukları birden tehacüm gösterdiler. Bu tehacüm muhtelif tarzda husule geliyordu: Evvelâ herşeyden bahsettiği halde hiçbir şeyde vukufunu isbat edemiyen Mithat Efendi: "Madem ki, garb edebiyyatını taklid edeceğiz, işe esasından başlamalıyız, realistlerden, romantiklerden evvel klâsikleri tedkik etmeliyiz...." Ekser mantıklar gibi bu da zâhire'n büyük, mutantan, hattâ haklı, fakat hakikatte boş, saçma idi; o zaman verilen cevablar arasında Cenab'ın şu sözleri pek kat'î, pek ciddî oldu: "Fransızlar, İngilizler, Almanlar şu nokta-i fikriyyeye vâsıl olmak için şu yollardan geçmişler, şöyle yürümüşlerdir, diyerek biz de o nokta-i fikriyyeye varmak isteyince o yollardan geçmeğe, öyle yürümeğe özenecek olursak mutlaka sendeler mutlaka düşeriz, bütün mesâî-i masrufemizin mahv ü hebâ olduğunu görürüz, çünki bu hareket kuvve-i tabiiyyeye karşı icra edilmiş olur. Fransızların, İngilizlerin, Almanların birer gidişi, birer tarik-ı mahsus-ı efkârı olduğu gibi, bizim de hususî bir gidişimiz, hususî bir râh-ı dımağîmiz vardır. Bu yolu da ta'yin etmeğe, aramağa hacet yoktur; o kendikendine ayaklar altına serilir. Bizim Avrupa'nın klâsik âsârına muhtac olmadığımız, onlara adem-i rağbetimizle müstedeldir, tıpkı sebze sevmiyen bir adamın muktezâ-yı bünyesi olarak sebzeye pek az muhtac olduğu gibi. Ahmed Mithat Efendi bu sözlerin haşmet ve kuvveti önünde pek zavallı kaldı ve artık ikram-ı aklâm makalesini okuyan bir muharrir-i zîiktidar, kalemi eline aldığı gibi yine bu ser-nâme ile kocaman iki sütunluk bir makale-i mukabele yazıvermiş ki, ferdası pazartesi günü İkdam refikımızın sütunlarında manzûr-ı çeşm-i şükran oldu. "İşte muharrir böyle olur. İşte gazete böyle yazılır" demekten ve netice olarak "Benim maksadım lâtifeydi" diyerek susmaktan başka çare bulamamıştır [298].

Klâsikler meselesine ait tartışmalardan on iki yıl sonra, Ahmed Mithat'la Cenab'ın düşüncelerinin o zamanın gençleri tarafından nasıl karşılandığını da yukardaki satırlarla öğrenmiş oluyoruz.

[298] *Genç kalemler*, c. II, sayı I.

TÜRKÇE ŞİİRLER MESELESİ

Mehmed Emin Yurdukul'un Türkçe şiirleri

1897 yılı, Servetifünun edebiyatının en verimli zamanına raslar. Feyzini batı edebiyatından alan genç kuşağın vücuda getirdiği bu yeni edebiyat, şiirleri, nesirleri, roman ve hikâyeleri ile gittikçe olgunlaşır.

Bu sırada çıkan Yunan harbi, çoktanberi uyuşmuş olan kahramanlık duygularını yeniden canlandırmış, eski ve yeni bütün kalem sahiplerini asil bir heyecanla tekrar harekete getirmiş oldu. Hâmid'in *Ordu-yı Hümayunda bir şair*'i, Üstad Ekrem'in *Kırmızı markuplar*'ı, Fikret'in *Hasan'ın gazası*, Cenab'ın *Eytam-ı şüheda*'sı, Halid Ziya'nın *Osman*'ı, Hüseyin Cahid'in *Topal*'ı, A. Nadir'in *Vasiyetnâme*'si, Ahmed Hikmet'in *Nakıye Hala*'sı hep bu ilhamın ürünleridir.

Bu sırada Selânik'de çıkan *Asır* gazetesinde Rüsumat emaneti evrak müdürü Mehmed Emin imzasiyle bir manzume görüldü. *Cenge giderken* başlığını taşıyan manzume şöyle başlamaktadır :

Ben bir Türk'üm dinim cinsim uludur
Sinem özüm ateş ile doludur
İnsan olan vatanın kuludur
Türk evlâdı evde durmaz; giderim

Bu yepyeni bir şeydi. Yıllardanberi tartışma konusu olarak sürüp giden dil, ölçü, ikir, üslûp ve deyiş gibi çeşitli meselelerin hepsini birden karşılamış oluyordu. Bu manzumenin dili "Arapça ve Farsça terkipler olmadan Türkçe yazmak değil konuşmak bile mümkün olamaz" diyenlere cevap veriyor; ölçüsü, aruz hece dâvâsında hececilerin iddiasına yeni bir örnek katıyordu. Yalnız bu kadar da değil. Osmanlı deyiminin siyaset ve edebiyat alanını aşarak gramer kitaplarının ilk satırında yer aldığı bir zamanda, şair *Ben bir Türküm* diyerek milliyetiyle övünüyordu. Bu manzumeyi şairin başka manzumeleri takip etti.

Osmanlıcanın dilde, aruz ölçüsünün nazımda, aristokrasinin sanatta, özentili sanatın da edebiyatta hüküm sürdüğü, Osmanlı

kelimesinin siyasî bir vasıf olmaktan aşarak "Türk" yerine kullanıldığı bir sırada, Mehmed Emin Yurdakul'a hece ölçüsüyle ve sade bir dille manzumeler yazdıran, hele ona "Ben bir Türküm" dedirten nasıl bir düşünce ve nasıl bir duygudur?

Bu sorunun cevabını edebiyat tarihine bırakarak *Türkçe şiirler*'in çevrede uyandırdığı yankıları takibe geçebiliriz.

Türkçe şiirler'in uyandırdığı yankılar

Yunan harbi siyasî bir yenilgi ile sona erdiği halde, ordunun kazandığı zaferin ve Türk askerinin gösterdiği eşsiz kahramanlığın çevrede uyandırdığı etki, bu manzumelerin takdirle karşılanmasına sebep oldu. Eski ve yeni bütün ün sahipleri: "İşte güzel ve saf bir manzume" dediler.

Şair, Yunan harbi sıralarında yazdığı bu dokuz manzumeyi sonradan toplıyarak *Türkçe şiirler* adıyle bastırdı; ve kitabına Üstad Ekrem, Hâmid, Şemseddin Sami, Rıza Tevfik ve Fazlı Necib'in bu şiirler hakkındaki düşüncelerini bildiren mektuplarını da ekledi.

Recaizade Ekrem, *Türkçe şiirler*'i şu cümle ile övüyordu.

Bendeniz zannederdim ki, o mübarek o rakik hisleri, o tarz-ı beyan o usûl-i nazım ihatadan kaasırdır. Zannımın hakikatten uzak kaldığını bu tabiî eserler bana anlattı. Yürüdüğünüz yol ise i'tikadımca- o kadar doğrudur ki sâliklerini dünyada, ukbâda, cennetü'l-me'vâ-i feyz ü necâtın küşâde bâb-ı kabulüne îsal eder.

Şemseddin Sami de, her fırsatta sade Türkçe hakkında ileri sürdüğü düşüncelerini bir kere daha tekrarlıyarak şöyle devam ediyordu:

Sırası düştükçe def'atla söylemişimdir, yine söylerim: Edebiyyat ve ale'l-husus şi'r hissiyyat ve efkâr-ı milliyyenin tasvirinden, lisan-ı edebî herkesin söylediği lisanın düzgüncesinden ibaret olmak ıktıza eder. O hissiyyat ü efkâr istediği kadar teali etsin, o lisan istediği kadar mükemmel ü musanna' olsun, lâkin yine temeli, kökü, mebdei "avam" dediğimiz efrad-ı ümmetin kalbinde, beyninde, dilinde olmalıdır. Efkâr ve hissiyyat-ı milliyyenin millî bir lisanla ifadesi: İşte şi'r, işte edebiyyat.

Rıza Tevfik ise, çok uzun olan mektubunda *Türkçe şiirler*'i şu satırlarla övüyordu :

Siz umum Türklerin gönlünde yerinizi buldunuz. Bu daha şereflidir. Bahtiyar olunuz. Çünki Türkleri birbirine alâkadar-ı mahabbet eden hissiyyat-ı mukaddese sizin ağzınızda nağme-serâdır.

Lûtfe'n yazup bendenize ihsan buyurmuş olduğunuz bu dilber eserleri, hidmet ve me'muriyyetim esnasında mecrûhin-i guzâta okudum. Millî şi'rlerin şiddet-i te'sirini ve derece-i nüfuzunu anlamak için bundan güzel tecribe olamaz. Emin olunuz: Türk olanların cümlesi sizin şi'rinizde en mukaddes, en aziz, en samimî "hissiyyat" larının aks-i sadasını buluyorlar; hepsi memnun hattâ mağrur oluyorlar. Çok kişiler şi'rlerinizi dinlediler, bendeniz okudukça "giderim" redifi ağızlarında aks-i sada gibi tekerrür ederdi.

Bu övgülerin samimîliğinden şüphelenmeğe hakkımız yoktur. Ancak bunlardan bazıları da biraz kendi kuvvetine ve yetkisine güvenen olgun bir adamın, yeni yetişen bir çocuğa gösterebileceği iltifata çok benziyordu. Bu manzumeler nihayet zaferin verdiği neşe ile heyecana gelen bir şair tarafından gösterilen bir hevesle yazılmış olabilirdi. Bu bakımdan hale de, zamana da uygun olan bu sevimli manzumeleri hoş karşılamakta hiçbir sakınca yoktu.

Böyle olmakla birlikte, dilde, sadelik bahsine ait tartışmaların devam etmekte olduğu bu sırada, *Türkçe şiirler* hakkında gösterilen bu takdirlerin çevrede yankı uyandırmaması mümkün olamazdı. İtirazlar gecikmedi. Bunlardan bazısı gizli bir küçümseme, bazısı da açık bir yerme şeklinde göründü.

Ahmed Rasim, Ahmed Mithat'a yazdığı bir mektupta *Türkçe şiirler*'e şu satırlarla dokunuyordu. :

Türk şi'ri denilen yankısız biçimsiz şeylerle kulûb-ı sâfiye-i ümmette cevelân eden hiss-i muhterem-i şairiyyeti leke-dar etmek reva değildir.

Ahmed Rasim *İrtika* gazetesine yazdığı bir yazıda da Türkçe şiirleri yine kınıyor. *Tarik* gazetesinde Coşkun imzasıyle "Yazıcı Rasim Efendi"ye başlığı altında çıkan bir yazıda Ahmed Rasim'e şöyle cevap veriyor:

Sevgili Efendi! Adı İrtika olan bir yeşil gazetede isminiz resminiz ile bir "İcmal-i edebî"nizi gördüm. Ben sizi çoktan tanırım hem beğenirim, hem de severim. Çünki "Şehir mektubu" diye yazdığınız yanşaklıklar okuyanları çok güldürür. Bu "İcmal-i edebî"niz de okuyanları güldürecek birşey. Ama öteki yanşaklıklar gibi güldürüş değil. Söze :

"Garib! Türkçe şi'r denir denmez ya bir köy veya bir çayır veyahud elinde bir kaval, önünde sürü bir çoban, Kizban'a alâkalı Memiş, Durmuş'a yanık Fatış, anasından ayrılmış kuzu, askere gitmiş nışanlı, ayrana mütehassir Memo, curasını tellendirmiş Yaşar, Âşık Ömer'e mukallid İreceb Beşe, güneşi fil gösteren Coşkun gibi şeyler, şahıslar hatıra gelmemek mümkin olmıyor" diye girişiyorsunuz. Meramınız bu sözler ile de öteki yanşaklıklar gibi halkı güldürmek olduğu anlaşılıyor. Ama tekrar ederim ki halk bu sözlere başka türlü güler. Haniya insan ba'zı kere öfkesinden gülmez mi, işte öyle bir gülüş ile güler. Bakınız ne içün böyle güler:

Bir kere şi'r denilince hatıra ilk gelecek şeyler gerçekten çayırlık, çemenlikler, analarından ayrılmış kuzular, bir kıza alâkalı delikanlılar, bir delikanlıya yangın kızlar gelir de siz bunları şi're lâyık zeminler değilmiş gibi yutturmağa çalıştığınız içün gülerler. Bunlar şi'r zeminleridir, Yazıcı Efendi. Bunlar resim zeminleridir. Bunlar muzıka besteleri zeminleridir. Bilmiyor iseniz bilenlere sorunuz. Hele askere gitmiş nışanlı öyle bir şi'r zemini bulur ki, biz Türkler Müslümanlar içün bundan daha mukaddes hiçbir şi'r zemini daha yoktur....

Evet! o din ve devlet kurbanlarının adları Memo olur, Memiş olur, Yaşar olur. Anlar henüz Tal'atları, Nezihleri, Bihinleri öğrenmemişlerdir. Nışanlılarının adı da Lem'an, Drahşan filân olmaz, Kizban olur, Fatış olur. Lâkin unutmayınız ki sözünüzün başında "Türkçe şi'r" demiş idiniz. Türkçe şi'rin alkışladığı Türklerin adları böyle olur. Öteki isimleri alkışlıyan şi'r dahi Türkçe şi'r olamaz. İkisinin arası ayrılıyor, Yazıcı Efendi. İşte asıl dikkat edilecek yer de burasıdır, bu ayrılık noktasıdır. Hakkınız var "Türkçe şi'r"-denilince ayrana mütehassir adamlar da hatıra gelir. Çünki Türk şi'rleri kahramanları henüz konyaklara, absentlere, şampanyalara alışmamışlar, henüz böyle bir zehir ile kanlarını zehirlememişlerdir. Elinde ya sivri yahud yayvan kadeh ile şampanya içen bir Türk tasvir olunur ise çirkin görünür. Lâkin bizim millî içkimiz ayran olduğu içün bizi böyle tahkire size kim hak verebilir. Âşık Ömer'i beğenemiyor musunuz? Anı üç beş yüz senedenberi birbiri arkasından gelmiş geçmiş bir kaç yüz milyon Türkler beğenmişlerdir. Divanı yılda bir kaç kere basılmıştır. Acaba sizin "Ömr-i edebî"ler kaç Türk tarafından beğenilmiş, kaç def'a basılmıştır....

Emin olunuz ki yarın bir nâsir dahi çıkarak "Türkçe romanlar" diye eski masallarımızı da yazacak. Zate'n asıl "Türk edebiyyat-ı milliyemiz" bunlardan ibaret değil midir? Siz, Ahmed Mithad, Halit Ziya filân bin alafranga roman yazsanız, bunların ne firenkler yüzüne bakarlar, ne Türkler! İki tarafdan beş on kişinin rağbeti anlara "milliyyet" hükmünü verdiremez. Fakat o masallar yazılır ise Hoca Nasreddin hikâyeleri gibi, anlar dahi her sene birkaç def'a basılarak her lisana terceme olunurlar[299].

Tevfik Fikret, *Servetifünun* dergisinde çıkan *Tasfiye-i lisan* başlıklı yazısına şöyle başlıyor :

Şu son zamanlarda üdebamızın birkaçı önayak olarak lisan-ı tahririmiz avama doğru bir teveccüh göstermeğe başladı. Bu meyil nasıl telâkki olunuyor. Bu teveccüh ne hisle karşılanıyor. Henüz ta'yin edilemez. Bunu ta'yin edecek avamın kendisidir. Kendi hakkında kendisi içün böyle düşünüldüğüne, kendi diline kendi kulağına göre de yazılar yazılmasını düşünenler, buna çalışanlar bulunduğuna, zavallıcak acab vâkıf mıdır?... Acaba hisseder mi ki şimdiye kadar, daima, gözlerinin önünde karanlık, hallolunmaz muamma yığınları teşkil eden, bu gözlere, hususiyle o beyne birşey söylemiyen, cevab vermiyen, daima kendisine dargın gibi, yabancı gibi duran bu lisan nihayet işte onunla barışıyor. Nihayet işte ona da bir şeyler söyliyecek, ona da bir şeyler anlatacak, öğretecek?...

Nihayet şöyle devam ediyor :

Vilâyatta, burada bu kadar gazeteler okunuyor, kitablar okunuyor, mektublar okunuyor; bunları okuyanların hepsi havas mı? yoksa hep bu yazılar anlaşılmıyarak mı okunup gidiyor? Eğer anlaşılmadığı iddia edilen şeyler birkaç şi'rden birkaç makale-i edebiyyeden ibaretse, varsın avam onları anlamasın, hissiyyat-ı maddiyyenin bütün meşâk u müşkilâtını ancak kalbinin ferahlığıyle fikrinin darlığıyle, o lâkayd o mütevekkil, o sabûr u hamûl ümmiliğiyle ıktıham edebilen Veli dayıya "Makber"in ye's-engiz feryadlarını duyurmaktan, ruh-şiken inceliklerini hissettirmekten, hıred-sûz derinliklerini göstermekten ne faide olur? Ona da gösterilecek, ona da hissettirilecek, duyurulacak şeyler var, onun da öğreneceği ilimler var; onun da okuyacağı şi'rler makaleler var. Bunlar tabiî onun anlayacağı lisanla yazılır.

299 *Tarik* gazetesi, 15 mart 1315.

İşte Mehmed Emin Bey'in Türkçe şiirleri. Emin Bey şayan-ı gıbta bir sevk-ı hamiyyetle-ihtimal ki pek yakından şahid-i saadet ü sefaletleri olduğu köylüleri, çifçileri düşünüyor; onlar içün mütehassis, müteessir oluyor; onların eşvâk u ekdârına terceman olmak istiyor. Bu arzusunu yerine getirmek içün lisanı sadeleştiriyor; o kadar ki "evlâd-ecdad-kitab-devlet-vatan-mescid-yetim" gibi pek müsta'mel birkaç kelime istisna edilince, söylediği şi'rlerde Arabîden, Farisîden hemen eser görülmüyor.

Lisanı "tasfiye"den maksad eğer bu ise zate'n her muharririn arzu etmek içün bir mecburiyyet-i tabiyye duyduğu şeydir. Her muharrir yazdığını okunsun, anlaşılsın diye yazar, halka okutmak istediği şeyleri de bi't-tabı' halkın derece-i idrak ü ihâtasına göre yazacaktır. Fakat bugün, meselâ Veli dayılar içün, münhsasıra'n onların anlıyacağı gibi bir lisan-ı tahrir tasavvur edemiyorum. Zate'n ümmiler içün yazı yazan muharrir yoktur. A'mâlar içün resim yapan musavvir olmadığı gibi. [300]

Halid Ziya *Servertifünun* da çıkan mektubunda, bir münasebet getirerek şu cümleyi kaydediyor :

Nazımda büyük bir eser-i muvaffakiyyet görüldü. Türkçe şi'rlerin letafetinden hep telezzüz ettik. Niçün Türkçe nesirler de olmasın? [301].

Bunlara karşı *Türkçe şiirler*'i beğenenler ve övenler de eksik değildir. Şairin, haftalık *Malûmat* dergisinde [302] çıkan *Yetim çocuk* başlıklı manzumesi hakkında, *Sabah* gazetesi şu satırları kaydediyor :

Rüsumat emaneti evrak müdürü Mehmed Emin Beyefendi'nin de kendilerine has olan bir üslûb-ı lâtif ü sade ile resâil-i edebiyyemizden birine yazdıkları Yetim çocuk manzumesi gayr-ı kabil-i tanzir âsâr-ı muhallededen idi [303].

Ahmed Mithat da Mehmed Emin Yurdakul'un tarafını tutanlardan biridir. *Tarik* gazetesinin 1899 tarihli nüshalarında o, Ahmed Rasim'e verdiği cevapla *Türkçe şiirler*'i savunmuştur. Babanzade H. Sabri ile Selânikli Abdi Tevfik de *Türkçe*

[300] *Servetifünun*, 1899 (1 nisan 1315), c. 17, sayı 422.
[301] *Servetifünun*, 1899 (13 mayıs 1315), c. 17, sayı 428.
[302] *Malûmat*, 1898 (26 mart 1314), sayı 128.
[303] *Sabah*, 1898 (28 mart 1314).

şiirler'i beğenenler ve övenler arasındadırlar. Birincisi haftalık *Malûmat* dergisinin 169 uncu, ikincisi de aynı derginin 170 inci sayılarında çıkan yazılariyle bu takdirlerini belirtmişlerdir.

Gerçekten okuyucularının karşısına *Türk kardeşlerime; çoban armağanı çam sakızı* olarak iddiasız ve gösterişsiz bir alçak gönüllülükle çıkan bu manzumeler, geçici bir heves olmaktan çok uzaktı. Bunlar, taşıdıkları özelliklerle, Edebiyat-ı cedide'nin karşısına günün birinde tehlikeli bir rakip olarak çıkmağa hazırlanmakta idi. Nitekim öyle de oldu.

Türkçe şiirler'in memleket dışında uyandırdığı yankılar da geniş oldu. Müsteşrikler *Türkçe şiirler*'i yazı ile takdir ve mektupla tebrik etmekten geri durmadılar.

Osmanlı şiiri tarihi yazarı E. J. W. Gibb, eserinde *Türkçe şiirler*'den bahsederken, bu manzumelerle, Türk edebiyatında ilk defa halk sesinin işitildiğini kaydetmekte olduğu gibi, şaire gönderdiği 6 haziran 1899 tarihli mektubunu da şu satırlarla bitirmektedir :

Fikr-i âcizanemce Türk şi'rinin doğru mazmunu ile doğru tarz-ı ifadesini siz buldunuz. Sizi altı asır beklemiştir, efendim.

Müsteşrik Macar Vambery de şaire bir mektub göndermiş ve *Türkçe şiirler*'i dil bakımından övmüştür.

Strassburg Üniversitesi Profesörlerinden P. Horn da *Çağdaş Türk şair ve edibleri* adlı eserinde şairin Türklüğüne ve milletseverliğine işaret ederek, *Anadolu'dan bir ses* adlı manzumesinde "*Ben bir Türküm*" diye haykıran Mehmed Emin'in bu manzume ile gerçekten bir halk ilâhisi yarattığını kaydetmiştir.

Müsteşrik Vladimir Minorskiy ise, *Türkçe şiirler*'i *Rus* diline çevirmiş ve bu şiirleri dil, sanat ve toplum bakımından inceliyerek 1903 te *Mehmed Emin Beyin millî şiirler*'i adı ile yayımlamıştır.

Eleştirmeler

Türkçe şiirler'e karşı yapılan eleştirmeler şöylece özetlenebilir:

a) Hece ölçüsü, ahenk bakımından aruzla kıyaslanamıyacak kadar geridir. Hele Arapça ve Farsça tamlamaları parmak hesabiyle ölçüye sokmak mümkün değildir.

b) *Türkçe şiirler*'in dili ile, ancak, bazı basit ve âdi konular yazılabilir. Yüksek konular bu dille yazılamaz.

c) *Türkçe şiirler* sahibinin kullandığı dil, ne Anadolu ne de Rumeli Türkçesidir. İstanbul şivesi ile de ilgisi yoktur.

d) *Türkçe şiirler*'in herkes tarafından anlaşılabileceği iddiası da doğru değildir. Emin Bey'in birçok şiirleri vardır ki köylü de ondan bir şey anlıyamaz.

e) *Türkçe şiirler* lirizmden yoksundur. Emin Bey şair değil bir nâzımdır.

Türkçe şiirler'le onun sahibine karşı yöneltilmiş olan bu itirazlar, herşeyden önce Edebiyyat-ı cedide'yi savunanların sanat anlayışından ileri geliyordu. Sanatta aristokrasiyi arıyanlar için başka türlü düşünmek elbette kabil olamazdı.

Bununla birlikte, birçok kalem sahipleri arasında, uzun ve sürekli tartışmalara sebep olan *Türkçe şiirler*, bazı gençler tarafından takip edildi [304]. Meşrutiyet devriminden sonra da, beliren yeni bir edebiyatın müjdecisi oldu.

[304] bk. *Mecmuaiedebiyye*'nin 26 teşrinievvel 1316, sayı 3, 21 kânunuevvel 1316, sayı 11, 22 şubat 1316, sayı 19 da *Türkçe şiir* başlığı altında Mustafa Kemal, Ahmet Rıfat, Kemal Hüsnü imzalı manzumeler.

İ L L E R D E
D İ L   H A R E K E T İ

İzmir ve Selânik gibi büyük il merkezleri de, İstanbul'da sürüp gitmekte olan dil bahsiyle yakından ilgilenmişlerdir. Bu illerde bulunan bazı kimseler, İstanbul'daki gazete ve dergilere gönderdikleri mektuplarla dil hareketine uzaktan katıldıkları gibi, bazı hevesli gençler tarafından çıkarılan gazete ve dergiler de, kendi çevreleri içinde başlıbaşına hareket uyandırmaktan, zaman zaman İstanbul'daki tartışmalara karışmaktan geri durmamışlardır.

Bu bakımdan dil hareketini, İzmir ve Selânik başta olmak üzere memleket içinde, hattâ memleket dışında da takip etmek zorundayız.

İzmir'de

İzmir, II. Abdülhamid devrinin ileri ve canlı bir il merkeziydi. Zengin bir ticaret şehri olması, türlü milletlerden her meslekten birçok yabancıların burada yerleşmiş bulunması, İzmir'e, başka il merkezlerinden ayrı bir özellik sağlıyordu. Gerçi yabancıların ve onlarla işbirliği yapan bir kısım yerlilerin uyandırdığı hava, şehre kozmopolit bir renk veriyor, bazı gençlerin bu hava içinde milliyetleri zararına eriyip gitmelerine sebep oluyordu. Fakat yine bu temas, şehir halkını daima uyanık ve hareketli bulunduruyor, her halde bazı gençlerde uyandırdığı tepki ile milliyet şuurunun canlanmasına yol açıyordu. Tevfik Nevzad gibi bazı gençlerin kişiliklerinin meydana gelmesinde bu etkinin büyük bir rol oynadığına ve Mehmed Necib'in, tohumunu Rumeli çevresinden alan Türkçülük ve Türkçecilik fikrinin burada yeşerip filizlenmesinde bu etkinin büyük payı olduğuna şüphe yoktur.

İzmir'de ilk fikir ve edebiyat hareketi 1884 (1300) tarihinde Tevfik Nevzad, Halid Ziya ve Bıçakcızade Hakkı tarafından çıkarılan *Nevruz*'la, 1886 (1302) tarihinde yine Tevfik Nevzad ve Halid Ziya'nın çıkardıkları *Hizmet* ile başlar. Bu

ilk hareket, bu çevrenin yetiştirdiği birkaç gencin ilk hevesle atılışıdır.

Mahmud Esad Efendi'nin bir teşebbüsü:

Mahmud Esad Efendi tarafından 1887 (1303) de girişildiğini öğrendiğimiz bir teşebbüsü kaydedelim. *Hâkimiyeti milliye* gazetesinde *Alfabe meselesi etrafında* başlıklı ve Ali Nusrat imzalı *Açık söz* gazetesinden nakledilen bir yazıda şöyle bir hâtıra kaydedilmektedir :

Üstad-ı muhterem Esad Efendi merhum İzmir'de 303 *tarihinde bir gazete te'sis ederek bazı arkadaşları ile, yazımızın ve imlâmızın ıslâhına ve lisanımızın tasfiyesine hâdim bazı mühim hatveler atmağa başlamış, o zamanın hükûmeti bu mesâiyi muvafık görmiyerek, mes'elenin Maarif Nezaretince der dest-i hall ü tebliğ bulunduğundan bahsile iş'ar-ı ahîre intizâre'n bu babda sarf-ı mesâîden sarf-ı nazar edilmesini tavsiye ve tebliğ eylemiş...*

İzmir'de fikir, dil ve edebiyat hareketleri 1896 (1312) tarihinde gelişmeğe başlar. Bu tarihte Bıçakcızade Hakkı tarafından günlük *İzmir*, Tevfik Nevzad'ın 1897 (1313) de günlük olarak çıkardığı *Hizmet*, yine ayni tarihlerde ayrıca yayımlamağa başladığı *Ahenk*, bu hareketlerin ve bu hareketlerin sebep olduğu tartışmaların yayımlandığı gazete ve dergilerdir.

İzmir gazetesi de, ilk sayılarında, *Hizmet* ile *Ahenk* gibi, sade Türkçeyi benimsemiştir. Her üçü de halkçı görünür. Fakat *İzmir* çok geçmeden çelişmelere düşmekten, dil bahsinde sadelik adına garip tekliflerde bulunmaktan kendini alamaz. Sahibi olan Bıçakcızade Hakkı'nın medrese öğrenimini görmüş olması bu sonucu meydana getirmiştir.

Yabancı kelimeler meselesi ;

İzmir gazetesinin, dilimize giren yabancı kelimeler hakkında ileri sürdüğü düşünce, uyandırdığı yankılarla kayda değer. Bahsi İstanbul'da çıkan *Musavver Malûmat* dergisinden takip etmekteyiz [305].

İzmir gazetesi, *Umum üdebâmıza bir ihtar* başlıklı yazısında : *Lisan-ı Osmanî'nin muhassenat ü letafetiyle vüs'atini inkâr etmek*

[305] Bu bahis için bk. *Musavvar Malûmat* 1896 (11 temmuz 1312), sayı 44; (25 temmuz 1312), sayı 46; (1 ağustos 1312), sayı 47; (8 ağustos 1312), sayı 48; (12 eylûl 1312), sayı 53; (5 kânunevvel 1312), sayı 61.

isteyenlere cevab olmak üzere "*Osmanlı lisanı Türk, Arab, Acem lisan-ı edebîlerinin hey'et-i mecmuasından mürekkeb bir ünmûzec-i bedi'dir sözü kâfidir* dedikten sonra, dilimize giren "vapur, şimendifer, konferans, kongre" gibi kelimelerin Türkçeye yabancılığına işaret ederek, bunların karşılıklarını bulmak gerektiğini ileri sürüyor. Arapların bile yabancı kelimelere karşılık bulduklarını, meselâ "vapur"a "bâhire", "kartvizit"e "bıtâkatüz'z-ziyare" dediklerini kaydettikten sonra şunları ekliyor :

Şimdi bunu biz de yapmalıyız. Hattâ şimdiye kadar yapmadığımız kabahattir. İşte biz bugün üdebamızı bu hidmet-i lisaniyyeye da'vet ediyoruz.

Tasfiye-i lisan-ı Osmanî başlıklı başka bir yazısında da: *Hissiyyat ü tahayyülâtı etrafiyle tasvire vâsıta olmak üzere intihab edilecek lisanlardan biri de, Arabcadan sonra olmak şartıyle lisan-ı Osmanîdir*, kaydını ekledikten sonra, dilimize girmiş olan yabancı kelimelere kendi düşüncesine göre karşılık buluyor. Bu kayıttan da anlaşılacağı gibi, bulduğu karşılıklar genel olarak Arapçadır:

Albüm : peyker-bend, telefon : nâkıl-i sada, teleskop: nâkıl-i nazar, rapor : muayene-nâme, konferans: meclis, kongre : mü'temer, komisyon : hey'et, lecne gibi.

Bazı isimlere bulunan Arapça karşılıklar arasında Türkçe kelimeler de kaydedilmektedir, bazılarında ise yabancı kelimelere de yer verilmektedir. :

Telgraf : telgraf, berk-ı târ, berk-ı dûr-nüvis, rol : düzen, tertib, şimendifer : kara vapuru, demiryolu, sikketü'l-hadid, matmazel : hanım, ânise, madam : harem, hanımkadın, akîle.

Musavver Malûmat verdiği cevapta, yabancı kelimelerin dilimize girmiş olmasına esef etmekle birlikte: *Bugün hiç şübhe yok ki telgrafa berk, matmazele ânise, kartvizite bıtâkatü'z-ziyare, madama akîle denilse erbab-ı mütalâa içinde yüzde sekseni anlamaz. Çünki bi'l-farz bıtâkatü'z-ziyare terkibi, garabetçe kartvizitin fevkinde görünür. Ale'l-husus muhtasarca kart demek dururken bıtâkatü'z-ziyare terkibini kimse kullanmaz. Bunlar vaktiyle yapılmak gerekti*, diyor.

Yine *İzmir* gazetesinde, yabancı kelimelerle deyimler hakkında Mehmed Re'fet imzasiyle çıkan *Tasfiye-i lisan-ı Osmanî* başlıklı bir yazıda şu satırlar kaydedilmektedir:

Fen müntesiblerimiz yazdıkları eserlerde "psikoloji", "fiziyoloji", "biyoloji" gibi elfaz isti'malinden çekinmiyorlar. Bu elfaz ile "netice-i tedkikat-ı psikolojiyye", "taharriyyat-ı fiziyolojiyye" gibi ta'birler de yapıyorlar. Ecnebîler bu elfazı, bu ta'biratı lisan-ı şi'r ü edebe de sokabiliyorlar. Biz ise bu lisanda bu elfazın, bu 'ta'biratın isti'malinden bittabi' müctenib bulunuyoruz. Bu hal de "kasr-ı lisan-ı edeb"i intac ediyor ki, bu netice, tevsî ve tezyin-i lisan-ı edeb etmek hakkındaki fikrimize, arzumuza tevafuk etmez.

Safvet-i ifademizi ihlâl eden elfaz-ı gayr-ı me'nuse ve sakile-i ecnebiyyeye mukabil servet-i mevcude-i lisaniyyemizden istifade etmiş olsak, daire-i safvet-i ifadeyi, binae'n'aleyh daire-i terakkiyi tevsî' etmiş oluruz.

Eshab-ı kalemi elfaz-ı ecnebiyye isti'maline mecbur eden bir hali de nazar-ı takdire almaklığımız lâzım gelir ki, o da meselâ "psikoloji", "fiziyoloji", "biyoloji" kelimelerine mukabil ilm-i ahval-i ruh", "fenn-i menafi'ül'l-a'za", "ilmü'l-hayat" dendiği ve şu ta'birler o kelimelerin tamame'n mukabili olarak kabul edildiği halde kelimat-ı ecnebiyye-i mesrudeye, meselâ "recherche psychologique" gibi bir terkib suretinde tesadüf eden bir mütercim, buna bedel "taharriyyat-ı pisikolojiyye" deyivermeyi daha münasib, daha ma'nâlı addediyor ki, tasfiye-i lisana himmet edecek eshab-ı iktidarın şu acz-i lisana da çare bulması ve fikrimizce en ziyade isti'mal-i elfaz-ı ecnebiyyeye mütercimlerimizi mecbur eden bu halin önü alınması temenni olunur.

İzmir gazetesinin yabancı kelimeler hakkında açmış olduğu bahse gerek İstanbul'dan gerek başka illerden karışanlar da oluyor.

Necib Âsım, *İkdam* gazetesinde çıkan *Lisan bahsi* başlığı altında *kelime almak ve ıstılâh bulmak*' tan bahseden yazısında, yabancı kelimelere Arapça karşılık bulmak istiyenlere şu cevabı veriyor :

Başka dilden kelime ve ıstılâh almadık bugün hiç bir lisan yoktur. İngilizce, Fransızca, Almanca gibi dünyanın en ileri gelen dilleri yarıdan yarıya ve belki de daha ziyade başka lûgatler, kelimelerden toplanmaktadır. Milletler içinde asıl kendi kelimelerini muhafaza etmiş biri varsa o da biziz. Bu da konuşmamıza mahsustur. Hele kadınlarımızın dili hakikate'n aslını muhafaza etmiştir. Bu yakınlarda o da bozuluyor. Fakat yazıda böyle yapmıyoruz. Ka-

mus'lar, Burhan'lar, Muhit'ler hep bizim; Lehçe'ler, Muhakemetü'l-lûgateyn'ler de bütün elin.

Bize kalırsa gerek kelime gerek ıstılâh bulmak içün ibtida Türkçe lehçeleri karıştırmalıyız. Bulamazsak Burhan'ları, Kamus'ları karîştırmalıyız. Bütün lûgatleri kendi malı olan bir lisan bulunmadığını söylemiştik. Fakat başka dilden kaide ve terkib almış bizimkinden başka bir dil var mı? Arabîden, Farisîden bir mücerred kelime buluyoruz. Sonra bundan bildiğimiz kaidelere göre bir alay müştakkat çıkarıyoruz. Derken her taraftan i'tiraz kapıları açılıyor, tenkid yağmurları yağdırılıyor. Şahid olarak Sibeveyh'in Sarf'ı, İbn-i Hâcib'in Nahv'ı, Firuzâbâdî'nin Kamus'u bilmem neler ileri sürülüyor. Bu babda bizim lisanımızın ve ehlinin ne dedikleri araştırılmıyor, ne diyecekleri sorulmuyor; hattâ bu işe Arab ve Acemler bile karışıyor. İşte bundan dolayıdır ki "müdrir", "müsteşrik" gibi kelimelerin asılları ve doğruları "müdirr", "müşrik" olmak da'vâları meydana çıkıyor. Hele "sergi" durup dururken "meşher", "ma'raz" kelimelerinin hangisinin kabulü lâzım geldiği bütün zihinleri yoruyor. Ey, bir kelime bir ıstılâh koymak içün günlerce düşünüp taşınmak ve bu da sonunda yanlış diye yüzümüze vurulmak hoşa giden bir şey mi? Alacağımız kelimelerin mutlaka Arabca veya Farsca hattâ Türkce olması neden mecburî olsun? Hangisi kolaysa anı almalı. Meselâ "kongre" sözü cümlenin bildiği bir kelimedir. Bunun yerine "mü'temer" kelimesini sokuşturmakta bir ma'nâ tasavvur edemiyoruz.

Terkibler de böyle. Her yaptığımıza herkes mu'teriz. Bizce kelimeyi nereden alacaksak alalım. Bunları kendi kaidemize, şîvemize uyduralım[306].

İkdam gazetesi de kendi düşüncelerini şöyle açıklıyor :

Şimendifer yerine zate'n hem de resme'n demiryolu kullanılıyor. Telgraf içün uzakyazan diyebilirsek de elektrik cereyanına vâsıta olan tel kelimesini de kullanabiliriz. Zate'n bu da "tel urdum, tel çektim', diye herkesin ağzına düşmüş bir sözdür. İstasyon yerini de "bekleme" durak" kelimelerinden birisi tutabilir. "Mikrob"a da "kurtcağız, kurtcuk" desek ne olur.

"Kongre" yerine şimdiye kadar işitmediğimiz "mü'temer"i kullanacağımıza "kurultay" diyebiliriz. Bu kelime vaktiyle Selçuklular ve Osmanlılar arasında bu ma'nâda kullanılmıştır. Hattâ

306 *İkdam*, 1896 (16 ağustos 1312)

Utracht Darülfünunu muallimlerinden Mösyö Houtsma'nın neşreylediği Osmanlı kaleminden çıkma Türkçe Selçuknâme'nin 97. *sayısında bu kelimeye rastlanır.*

Önde sonda dediğimiz gibi yine tekrar edelim: Türkçemiz geniştir, kolaydır. İstenirse her yeni çıkan şeylere birer ad bulunur. İş bir kere istemektedir [307].

Yabancı kelimelere bulunan Arapça karşılıklar arasında hayli gülünç olanlar da vardır. Halep'ten M. Bahaeddin imzasiyle *Malûmat* dergisine gönderilen bir mektuptaki karşılıklara birkaç örnek :

Opera : *melhâ, bira*: *ce'a, bilet*: *ruk'a, sigara* : *lefîfe, loca*: *halve, otel* : *funduk.*

Bahse Avrupa'daki müsteşrikler de karışıyor. Barbier de Meynard, *Journal Asiatique*'te yazdığı bir yazıda son zamanlarda "Osmanlıca'ya yüzlerce zabancı kelimenin girmiş olduğunu söyledikten sonra, Araplar'ın "*şimendifer*"e "*sikketü'l-hadid*", "*mikrob*"a "*cürsume*" dediklerini kaydediyor; ve Osmanlı mütercimlerin de Araplar'ı örnek yaparak meselâ "*kongre*" kelimesini Mısır ve Suriye'de de kabul edilmiş olan "*mü'temer*" kelimesiyle karşılamalarını tavsiye ediyor [308].

Mehmed Necib'in Türklük ve Türkçecilik hakkındaki düşünceleri :

İzmir'de yıllarca süren esaslı bir dil hareketi vardır ki, birçok bahisleri ortaya atmış olmakla, dil hareketinde önemle yer almağa hak kazanır. Mehmed Necib gibi, Edirne'den İzmir'e sürgün olarak gelen Mehmed Şeref (sonradan uzun yıllar Edirne milletvekili olan), Tevfik Nevzad'ın sürgün olarak gittiği Bitlis'den dönüşünde tekrar başına geçtiği *Ahenk* gazetesinde *Gençlerimizle beraber* başlığı altında yayımladığı sıra yazıların birinde dil meselesini ele alıyor [309]. Maraşlı Kâmil Efendi'ye hitabeden yazıların sonunda, Mehmed Necib'i de bahse katılmağa çağırıyor. Bu çağrı üzerine *Ahenk*'e gönderdiği ilk yazı ile [310]. bahse katılan Mehmed Necib, bundan sonra *Hizmet* gazetesine

307 *İkdam*, 1896 (6 eylül 1312).

308 *Journal Asiatique*, 1896, temmuz-ağustos sayısı.

309 İlk yazı, *Ahenk*, 1900 (22 nisan 1316).

310 *Ahenk*, 1900 (25 teşrinievvel 1316).

yazdığı sıra yazılarla fikirlerini yaymağa başlıyor. Mehmed Necib ilk ağızda ortaya attığı fikirlerle dâvalı ve iddialı görünmüştü. O, bu bahsi yalnız bir dil konusu olarak görmüyor, belki dilde sadeleşmeyi, Türk toplumunu ilgilendiren çeşitli dâvaların öncüsü olarak ele almak istiyordu[311]. Esad Çınar *Fikirler* dergisinde Mehmed Necib'in esas fikrini şu satırlarla belirtiyor:

Necib Bey'in sistemi ilmî bir mahiyette idi. Türkçeyi lisaniyyat kaidelerine göre tedkik ediyor ve bu tedkikattan lisanı sadeleştirmek içün ittiba' edilecek düsturları istihraç eyliyordu. Bu düsturlar bazı cebhelerde o zamana kadar yapılmamış tedkikata istinad ediyor.

Necib Bey muâsır lisaniyyat âlimlerini çok iyi tanıyordu Bu vukuf ona arkadaşları arasında müstesna bir mevki ayırıyordu.

Bu mesai yalnız lisanın ıslâhını istihdaf etmiyordu. Necib Bey lisanın gökten inmiş bir müessese olmadığını çok iyi biliyordu. Lisanın içtimaî hayattaki vazifelerini tamame'n kavramıştı. Lisanı ıslâh etmenin cem'iyyeti düzeltmek demek olduğunu müdrikti. Bu sebebdendir ki İzmir'deki lisan hareketi halka doğru gitmeyi; halkın dilini mihver yaparak bütün ilmî tetkikatı onun etrafında teksif etmeyi, kendine en esaslı umde telâkki etmişti.

Bu hareket ilmî bir Türkçecilik hareketi idi. Da'vânın en esaslı tezi Türk milliyet-perverliği idi. Türk milletini ma'ruz bulunduğu tehlikelerden korumak endişesiydi. Bunun içündür ki Türk'ü kendi diline sahib kılma lüzumuna iman ediyordu. Türkçe istiklâlini kazandıktan sonra bu lisanla millete ait her şey konuşulabilecekti. Buradaki cereyanın halka doğru gittikten sonra onunla kolkola yola çıkması işte bu isabetli görüşün mahsulü idi.

İşte İstanbul'da devam eden dil hareketiyle, Mehmed Necib'in uyandırmak istediği hareketi birbirinden ayıran fark, asıl bu noktadadır.

Mehmed Necib, istibdat idaresine karşı Meşrutiyet fikirlerini benimsemiş olmakla, Edirne'de hapsedilmiş, 1898 tarihinde "ikamete memur" olarak İzmir'e gönderilmişti.

Edirneli olan Mehmed Necib, sınırlara daha yakın bulunan memleketlerde zulüm yüzünden komşu topraklardan yurdumuza

[311] Bu bahis için bk. Esad Çınar, İzmir'de çıkan *Fikirler* dergisinde *İzmir'de yeni lisan* başlıklı sıra yazı, ilk yazı, 1 temmuz 1927, sayı 1 ve Ziya Somar, *Tevfik Nevzad*, İzmir, 1948, s. 75-98.

sığınanların sefaletini gözleriyle görmüş, istibdadın ağırlığını daha yakından duymuş, askerliği sırasında birlikte yaşadığı Türk'ten gayrı müslüman unsurların düşüncelerini yakından öğrenmiş bulunuyordu. Bunların, fikirleri üzerinde büyük bir etki yaptığına şüphe yoktur.

İstibdadın sıkı baskısı altında daha açık incelenmesine imkân olmıyan gerçekler, Başkent'ten uzak il gazete ve dergilerinde daha serbestçe ve daha kolaylıkla yer bulabiliyordu.

Burada bir farkı daha kaydetmek gerektir. Şemseddin Sami daima uzaklarda kalan Türkler'i de düşündüğü ve dili sadeleştirme işinde bu noktayı gözönünde tuttuğu halde, Mehmed Necib, bunun büsbütün aksi olarak yalnız memleket sınırları içindeki Türklük ile ilgilenmek taraftarıdır.

Mehmed Necib'in *Hizmet* gazetesinde *Türkçe dilimiz* başlığı altında çıkan bu sıra yazıları [312] uzun yankılar uyandırmakta gecikmiyor. Herkes bahse karışıyor. Bahse katılanlar arasında Mehmed Necib'i dil bahsinde destekliyenler olduğu gibi, onu karşılıyanlar da vardır. O zaman İzmir'de Kurmay Binbaşı olarak bulunan Salâhaddin'i, bu fikri destekliyenler; *Büyük Türk lûgati* sahibi Hüseyin Kâzım'ı da karşılıyanlar arasında görmekteyiz. Hüseyin Kâzım, Mehmed Necib'in, *Ahenk*'te çıkan ilk yazısı üzerine Tevfik Nevzad'a gönderdiği mektupta [313] sırf Türkçe yazmanın ileri gidemiyeceğini kaydediyor. Bununla birlikte Hüseyin Kâzım bu fikrinde fazla direnmemiş, biraz sonra gerçeği kabul ederek sade Türkçe tarafını tutmuştur.

Mehmed Necib'in dil bahsindeki fikirleri şöyle özetlenebilir:

1. Arapça'nın ve Farsça'nın dilimiz üzerindeki egemenliği, Türkçe'yi kendi yapısı içinde ilerlemekten alıkoymuştur. Yabancı dillerden kelime ve kural almak çok zararlı olmuştur. Kurallarla birlikte yabancı kelimeleri de atmak gerektir.

2. Arapça, Farsça ve Türkçe birbirine benzemiyen üç dildir. Bu üç dilin birbiriyle uzlaşmasına imkân yoktur.

3. Konuşma dili ile yazı dilini birleştirmek gerektir. Bunun

[312] İlk yazı, *Hizmet*, kânunuevvel 1900.
[313] *Ahenk*, şubat 1900.

için de büyük ve geniş ülkemizde yaşıyan Türkler'in konuştuğu dili yazı dili yapmalı ve bunu söyleyişte İstanbul ağzına uydurmalıdır.

4. Yazı dili edebiyat noktasından da boş ve faydasızdır. Yerini konuşma diline bırakmalıdır. Bu konuşma dili gitgide düzelip bezenecek ve edebî bir dil olacaktır.

5. Bilim dili terimlerle yüklü olmak bakımından konuşma dilinden biraz ayrılırsa da bu kadarı tabiîdir.

6. Arapça, bilim dilindeki terimler bakımından elverişli değildir. Terimler Türkçe kelimelerle yapılmalıdır. Meselâ "müvellidilhumuza", "müvellidülma" yerine, "ekşiözü" "suözü" denilebilir. Bunlar ayrı değil birleşik olarak yazılmalıdır.

Mehmed Necib, Türk diline ait araştırmalara ve denemelere henüz Edirne'de iken başlamıştı. *Yeni adam* dergisinde çıkan hâtıralarından şu satırları alıyoruz :

Bulduğum süffikslerin 1310 tarihinde isti'mal ve tatkbikinde bir vesile zuhûr etti. Bir harman makinesinin nasıl kullanılacağına dair Fransızca ta'rif-nâmesinin tercemesini üzerime aldım. Birçok âlet adlarının Türkçesini lûgat kitabında bulamadım.

Onlara Türkçeden bir karşılık uydurmak icabetti. Aradan birçok yıllar geçtiği için bu karşılıkların bir çoğu zihnimden silindi. İşte hatırımda kalabilen "hachoir" için "kıygı", Fransızca adını hatırlıyamadığım bir âlet için "sarksı", "vantilateur" içün de "yellek" isimlerini uydurmuştum. Koyduğum isimlerin mezkûr makineyi idare edenler tarafından kullanılup durduğunu sonradan öğrendim. Tabiî memnun oldum[314].

Mehmed Necib'in *Hizmet* gazetesinde devam eden bu yazılarının çevredeki etkisi büyük olmuştur. Bu hareket gittikçe yayılmış ve birçokları tarafından benimsenmiştir. Sonradan açık bir dille halk için çıkarılan *Köylü* gazetesi çevrede uyanan bu isteğin ihtiyaç haline gelmiş bir belirtisi sayılabilir.

[314] Mehmed Necib'in *Yeni adam* dergisindeki hâtıraları, sayı. 498-499. Mehmed Necib İzmir'deki dil hareketlerini *Anadolu* gazetesinin 1934 temmuzunda başlıyarak çıkan nüshalarında *İzmir'de Türklük ve Türkçe hareketlerinin tarihi* başlığı altında 83 parçadan ibaret uzun bir sıra yazı ile ayrıca kaleme almıştır.

Selânik'te

Selânik de İzmir gibi büyük bir ticaret şehri olmak bakımından ileri ve zengin bir il merkezi sayılmakla birlikte, buranın ayrıca siyasal önemi vardı. Daima kaynaşma halinde bulunan Balkanlara yakın olması, yabancı ordulardaki yüksek rütbeli subaylarla sivil memurların burada toplanması ve genel müfettişlikle üçüncü ordu komutanlığının merkezi bulunması, Selânik'in önemini arttıran sebeplerdendi.

Bu bölgede ödev almış bulunanlar, balkanlı çetelerin milliyet gayretiyle atıldıkları kanlı serüveni gözleriyle görüyorlar, gerek bunlara gerek çevrilen entrikalara karşı hükûmetin gösterdiği aczi endişe ile takip ediyorlardı. Bu hareketlerin tepki uyandırmış olması çok tabiîdir.

Bundan başka, bu bölgelerin Avrupa'ya yakınlığı, Jön Türklerle haberleşmeyi kolaylaştırıyor ve siyasal çalışmalara da yol açıyordu.

Politikadan uzak olanlar da, toplanmak, dertleşmek, fikir akımlarını takip etmek ve edebî hareketlere katılmak imkânlarını kolayca buluyorlardı. Hattâ İstanbul'u yayım için uygun bulmıyanlar, yazılarını buralarda çıkan dergilere gönderiyorlar, edebî harekete uzaktan katılıyorlardı. Son yıllarda Selânik, yalnız İstanbul'daki dil hareketini takip etmekle kalmamış, ayrıca, dil ve edebiyat tartışmalarına da sahne olmuştu.

Selânik ve *Asır* adlı gazetelerle *Mütalâa* adlı edebî dergi, Selânik'teki fikir ve edebiyat hareketlerinin ilk merkezleri sayılır. 1896 da Osman Tevfik (Ahmed Emin Yalman'ın babası) tarafından çıkarılan *Mütalâa*[315], İstanbul'daki dil ve edebiyat hareketlerini takip ettiği gibi, gerek Selânik'teki gençlerin eserlerine, gerek İstanbul'dan veya başka illerden gönderilen yazılara sayfalarında yer vermiştir. Recaizade Ekrem, Tevfik Fikret, Cenab Şehabeddin, İbnül Emin Mahmud Kemal imzalarına *Mütalâa* sayfalarında rastlanmaktadır. İmlâ bahsine ait imzalı ve imzasız birçok yazılar da dergi sütunlarında yer alır.

Çocuklar için sade bir dille şiirler yazan Mehmed Sadi'nin manzumeleriyle, Mehmed Emin Yurdakul'un 1897 (1313)

[315] *Mütalâa*, ilk sayısı, 1896 (22 temmuz 1312).

Yunan harbi sıralarında yazdığı *Cenge giderken* başlıklı manzumesi ilk defa *Asır* gazetesinde çıkmıştır.

1897 de kitapçı Ahmed Mithad tarafından çıkarılan ve N. Vecdi (Necib Necati, Ali Ulvi Elöve'nin büyük kardeşi) tarafından idare edilen *Çocuklara rehber*[316] adlı haftalık dergi de bunu takip eder. *Asır* gazetesinde ilk sade manzumelerini gördüğümüz Serez'den muallim Mehmed Sadi'nin türlü konudaki yazılarına bu dergide de raslamaktayız. Dergide bazı imzalarla çocuklar için sade dille yazılmış başka manzumeler de vardır. Bu manzumeler sade dille yazılmış olmak iddiasını taşımakla birlikte içinde "hulk-i hasen, arz-ı iftikar, zer-i hâlis" gibi Farsça tamlamalar da bulunur.

1904 de N. Vecdi tarafından çıkarılan ve A. Medhi tarafından idare edilen *çocuk bahçesi*[317] adlı haftalık dergi, gitgide tanınmış kalem sahiplerinin çocuk seviyesini aşan edebî ve fikrî yazılarına yer vermek, hele Mehmed Emin Yurdakul'un *Türkçe şiirler*'i dolayısiyle edebî tartışmalara sahne olmakla tanılır.

Türkçe şiirler dâvası :

Türkçe şiirler'i Yunan harbinde kazanılan zaferin verdiği neşe ve ilhamla yazılmış geçici bir heves sananlar, yanıldıklarını anlamakta gecikmediler. gerçekte Mehmed Emin Yurdakul'un manzumeleri kısa bir aradan sonra tekrar dergi sütunlarında görülmeğe başladı. Önce *Servetifünun*'da *Kibritçi kız* ile *Kesildi mi ellerin*, 1904 te İzmir'de *Muktebes* dergisinde *Hayat kavgası*, 1905 te Selânik'te *Çocuk bahçesi* dergisinde, *Çiftçilik*, *İlk yara*, *Çocuklar*, *Demircinin öğüdü*, *Bırak yapma*, *Bahtiyarlık*, *Zavallılar*, *Sürücü*, *On para ver*, *Demir*, *Yavrumun mezarında*, *Ölü kafası* gibi manzumeler çıktı. Çeşitli konuları ele alan bu manzumeler, "Bu tarzda manzumelerle ancak basit ve sade duygular belirtilebilir" diyenlere cevap oluyordu.

Türkçe şiirler'i takibeden bu manzumeler hakkında ilk takdir Tevfik Fikret'ten geldi. Vaktiyle *Servetifünun*'da sadelik hakkındaki yazısında sırasını getirerek Mehmed Emin'in

[316] *Çocuklara rehber*, ilk sayısı, 1897 (10 nisan 1313).
[317] *Çocuk bahçesi*, ilk sayısı, 1904 (13 kânunusani 1320).

manzumelerinden, övmeden fazla küçümseme ile yorumlanması daha doğru sayılabilecek bir deyişle bahseden Fikret, *Kesildi mi ellerin* manzumesi Servetifünun da çıktıktan sonra Mehmed Emin'e gönderdiği 1901 (25 mart 1317) tarihli mektupta şöyle yazıyor :

Servetifünun'un bu haftaki nüshası Kesildi mi ellerin bediasıyle müzeyyen olarak çıktı. Bu şi'r-i nefis içün sevgili ellerini tekrar tekrar öperim. Şi'rin, bu eserde bence gaye-i hayal olan bir mertebe-i müessiriyyete çıkmış. Neşri Servetifünun'dan çekilmiş olduğum bir zamana tesadüf etmeseydi, gazete namına da arz-ı teşekkür ederdim.

Zavallılar başlıklı manzume henüz *Çocuk bahçesi* dergisinde çıkmadan önce, Halid Ziya'nın da bulunduğu bir toplantıda bu şiiri Mehmed Emin'in kendi ağzından dinliyen Fikret, şaire 1902 (8 kânunusani 1318) tarihli şu mektubu gönderiyor :

Zavallılar şair-i muhteremine: Evvelki hafta siz şi'rinizi okurken bir şeye çok dikkat ettim: dinleyenlerin içinde hiç biri sesinize yabancı kalmıyordu, hattâ küçük Halûk bile. Siz ahenginizin cereyanına kapılmış gidiyor; kâh okuyor, kâh söylüyor, kâh inliyordunuz. Sâmi'leriniz evzâ-ı inşadınızı takib ile meşgul görünmüyorlardı; yalnız dinliyorlar, neşîdenizin her cümlesini, her kelimesini zabtediyorlar, sözlerinizin hiçbirini kaçırmıyorlar, fikrinizle sanki elele yürüyorlardı. Anlaşılmadan geçen yahud anlaşılmadığı içün tekrar ettirilen hiçbir satıra tesadüf edilmedi. Açık düzgün söz söyliyen bir hemşehrin, köyden getirdiği kara haberi etrafına toplanan üç dört komşu nasıl merak ve ehemmiyyetle dikkatli dikkatli, soluk soluğa dinlerse, biz de sizi öyle dinliyorduk. Dikkat ve ehemmiyyetle dinliyor ve her söylediğinizi anlıyorduk.

Bitirdiğiniz zaman Halid Ziya Bey parmaklarının arasında tütüp küllenen sigarasını silkti, Hikmed Bey yerinde düzeldi, ben muvaffakiyyetinizi tebrik içün ne diyeceğimi şaşırarak, öyle sıralarda daima yaptığım gibi, şaşkın bir "evet" le gülümsedim, demindenberi çenesi ellerinin içinde, saçları omuzlarında, gözleri dudaklarınızda, meshur u medhuş, dinleyen Halûk yalnız o vaz'iyyetini değiştirmedi. Hepimiz bir güzel neşîdenin sâmii olmak sıfatında ittihad ediyorduk... Siz anlatmağa başladınız: Vilâyet hayatında bu acıların günde kaç bin türlüsüne tesadüf edildiğini, köylülerimizin aldıkları her nefese

böyle kaç bin türlü zehir karıştığını söylüyordunuz. Sonra Nemide müellifi ile vezinler hakkında ufak bir muhasebeniz oldu, daha doğrusu Halid Ziya Bey size anlardan bahsetti. Ben ötede bilmiyorum ne ile meşgul idim; işte o vakit çocuk yerinden kalkıp yanıma geldi, yavaşça fakat müteheyyic, dedi ki :

— Bu ne güzel ş'ir baba !

İşte muvaffakiyyetinize ait en büyük tebrik, azizim. Siz ki şi'rlerinizi köylülere çiftçilere hitab etmek, fikirlerinizi onlara duyurmak, meş'alenizle o karanlıkları aydınlatmak, hislerinizle o yaraları sarmak, bağlamak emelindesiniz; maksadınıza muvaffak olacağınızı, olduğunuzu isbat içün minimini bir zihnin manzumenizi bir okunuşta anlamasından daha parlak şahid aramayınız. Beride iktidar-ı san'atınızı takdir eden birçok havâs-ı üdeba olduğunu unutmamalı.

Ben kendi hesabıma şimdiye kadar yazılarımdan hiçbirini bukadar açık, bukadar kuvvetli bir nişane-i muvaffakiyyete mazhar görmediğim içün, size gıbta ederim. Çünki i'tiraf etmeliyim, eskidenberi san'atkârlığa, nefayis-perverliğe bedia-perestliğe, hâsılı bizde ismi henüz takarrür edemiyen bu meyl-i mümtaz ü ulvîye karşı içimde kaynıyan heveslerin, emellerin altından pek basit ve kan'i, bununla beraber pek şedid bir his kendi vücudunu daima ihtar eder; eskidenberi, daha mekteb sıralarında bütün serâir-i san'ata bîgâne, ruha, fikre, hayata râci' hakikatlerden uzak, şi'r diye gazeller, şarkılar, murabba'lar, muhammesler ezberlemeğe, şairlik namına-ruhunun tekmil ihtiyac-ı ahenk ü şi'rine mukabil -hiçbir gaye-i ciddîye rabtı mümkin olmıyan o ipsiz sapsız lâkırdı oyuncaklarını taklid ü tekrardan ibaret papağanlığa mahkûm bir zavallı müteşairken, evet, tâ o zamandanberi, bu hissin, mütereddid, mübhem, ruhumda titrediğini duyardım.

Sonraları buna müsbet ve vâzıh bir şekil verebilmeğe başladım. Şimdi artık tamamiyle kani'im ki, ben şi'rde bir maksad-ı hayat arıyanlardanım; şi'ri mel'abe-i hayal addedenlere iştirak edemem.

İşte bu haysiyyetle, yani şi'ri bir müessir diye telâkki ettiğim içün, onda mümkin olduğu kadar vuzuh ve kuvvet görmek, te'siratında mümkin olduğu kadar, vüs'at ve ihâta bulmak istiyorum; ve işte bunun içün size, sizin bir çocuk zihninde bile kolaylıkla yer bulan şi'rinize gıbta ediyorum.

Siz bu vuzuh u suhuleti ne ile istihsal ediyorsunuz?... Birden zannolunur ki, bu, muhtârınız olan tarz-ı tevzînin, sade onun mahsu-

lüdür; bana kalırsa vâsıta-ı muvaffakiyyetiniz yalnız vezin değil; intihab-ı mevzu', tavr-ı tahassüs ü tasavvur, tebliğ-i efkâr, safvet-i ifade, hulâsa bütün kuvvetiyle muvafakat-i lâfz-ü ma'nâ; bu muvaffakiyyetin husulünde kullandığınız veznin de hidmeti inkâr olunamaz. Fakat yalnız beş on hecenin tevazünü ile iş bitseydi şairlik o kadar kolaylaşırdı ki, "Kaldırım taşları altında birer şair var" tehekkümüne karşı yerlere kadar serfürûdan başka yapacak bir şey kalmazdı.

Hakikat-i halde vezn-i hecâînin şi'rlerinizde görülen te'sir-i bedâhisi sizin sühûlet ve muvaffakiyyetle kullanmanızdan ileri geliyor.

Yeni şairlerimizin bugün tahdide'n isti'mal ettikleri evzan-ı aruz usul-i takfiye ve takti'ce ihraz ettiği hafiflik, çeviklik sayesinde eskiden en muktedir sühan-verlerin vermeğe muvaffak olamadıkları şekl ü rengi kolayca almağa başladı. Şimdi hangi tasavvur var ki, meselâ Faik Âli'nin eliyle bunlardan birinde kendine muvafık bir kisve-i bedi-i tebliğ bulmasın?

Zate'n şi'rimizde vezinden beklediğimiz lûtuf nedir? Onu sözün isti'dad ü ihtiyacına göre ızhar ü ızmar etmiyor muyuz? Bir şi'r okunurken ekseriya tasvir ü tahkiye parçalarında, öyle noktalar geliyor ki âheng-i vezni susturmak, oralarını nesir gibi dümdüz okuyup geçmek icabediyor; sonra öyle yerler oluyor ki, vezni tekmil musikisi, elhanı, terennümatı ile işitmek duymak istiyoruz. Artık bu şairin zevkine, maharetine bağlı bir şey.

Vezn-i hecâî vezn-i millî denilen sade vezin ile evzan-ı aruzdan hangisini tercih etmeli? Bu bahisde en doğrusu Halid Ziya Bey'in dediğidir: Tercihe mahal yok; evzan-ı aruz, vezn-i hecâî, hangisi olursa olsun, madem ki bugün tekellüm ettiğimiz lisana uyuyor, ikisini de kullanırız. Hüner onları müfid ve müessir bir yolda kullanabilmektir... [318].

Bu mektupta ileri sürülen düşünceler "sanat sanat içindir" nazariyesini benimseyen Servetifünun edebiyatının, bu edebiyatın en yetkili şairi olarak tanılan Tevfik Fikret tarafından bir çeşit inkârı demekti. Bu bakımdan önemi büyüktü.

[318] Mehmed Emin Yurdakul'un *Zavallılar* şiiriyle bu şiir hakkında Tevfik Fikret'in yazmış olduğu mektup sonradan *Çocuk bahçesi*'nin 1905 (21 temmuz 1321) tarihli ve 25 sayılı nüshasında çıkmıştır.

Yine *Çocuk bahçesi*'nde "İhtar" başlıklı şu yazıyı okuyoruz :

Dersaadetden Ârif Beyzade Nihad imzalı ve 18 mayıs tarihli bir mektup aldık. Bunda "geçen nüshamızdaki evrak-ı havadis.de" münderic, şair-i muhterem Mehmed Emin Beyefendi Hazretleri'-nin "Çiftcilik" serlevhalı manzume-i garrası hedef-i ta'riz oluyor. Galiba mektub sahibi, tezyifin ancak tıravvay vardacılarına ait bir hasîsa olduğunu bile düşünmiyerek "sizi kinaye yollu bir vesile ile bu kadar tezyif edebildim" saçmasıyle "cesaret arziderken merd-i kıbti sirkatin söyler" mısraına kesb -i istihkak ediyor.

Gazetemizin takibetmekte olduğu meslek-i afifâne, buna cevaba tenezzülden bizi men'eder. Yalnız bütün "şuarâlar"ı bildiği halde Mehmed Emin Beyefendi Hazretleri'ni tanıyamıyan ve iktidar-ı edebisini anlamıyan -çünki o cennetten o iblis müebbede'n tardedilmiştir- bu zatın sualine cevab olmak üzere şu kadarcık söylemekle iktifa ederiz :

Hayır Beyefendi, hayır! Selânik'te buyurduğunuz âyet-i kerimeyi tilâvet değil آن کسی که نداند و نداند که نداند *kelâm-ı hikmet-iştimalini tekrar ederler.*

Bir de İstanbul gazetelerine göndermek zahmetini ihtiyara hacet yok. Bizi boş zamanlarımızda eğlendirmek, kahkahalarla güldürmek içün göstereceğiniz mârifet bize kendi kendine gelir[319].

Birkaç gün sonra dergi vilâyetin bir "teblig"ı ile kapatılıyor. Teblig de: "Çocuk bahçesi risalesinin ondokuz numaralı nüshasında usul ve tenbihat-ı vâkıaya mugayır neşriyatta bulunduğundan" kaydı var. Derginin o sayısında, bu cezaya sebep olacak bir yazı bulunmadığından, kapatılmanın sebebi bu yazı olsa gerektir.

Tevfik Fikret'i Rıza Tevfik takibetti. *Çocuk bahçesi*' nin 1905 (8 eylül 1321) tarihli ve 32 sayılı nüshasında Mehmed Emin'in *Ölü kafası* adlı manzumesiyle, Rıza Tevfik'in bu şiirleri takdir eden bir mektubu çıktı. *Türkçe şiirler*'i, ilk çıktığı zaman da bir mektupla takdir etmiş olan Rıza Tevfik, bu mektubunda edebiyatımızın geçirdiği evrelerin küçük bir özetini yaparak şunları söylüyor :

Âkıbet zevk namına kuva-yı hayatiyyesini ifnâ ve heder eden o sarhoşluktan - otuz kırk sene oluyor ki - bir ara ayılır gibi oldu. Fakat henüz kendine gelmeden, muvazene-i mahsusasını bulmadan,

[319] *Çocuk bahçesi*, 26 mayıs 1321, sayı 19.

Fransız âlem-i edebiyyatının cazibesine kapılarak, zate'n muntazam olmıyan mahrekinde bir de "eksantrik" yani "hariç ani'l-merkez" bir inhiraf peyda etti. Ondan da son devr-i edebîmizi bir tarz-ı mahsus ile mümtaz kılan "suret-i şi'riyye" teressüm etti.

Daha sonra şöyle devam ediyor :

Lâkin bugün san'at mes'elesinde de değiliz. Ne filoloji, ne lenguistik, ne arkeoloji sahasındayız. Bahsimiz edebiyyatımızı, mecra-yi tabiiyyesine tevcih ü îsal etmek, bu âna kadar muhakkar kalmış olan lisan-ı mâder-zâdımıza lâyık olduğu haysiyyeti vermek ve bu sayede ni'met-i terbiyeden her ferdi hisse-dar etmektir. Binae'n'aleyh mes'ele sosyolojiktir.

Bu Servetifünun edebiyatına bir cevap sayılabilir. Dayandıkları esası sarsmağa çalışan bu düşünceye karşı Servetifünuncular elbette ilgisiz kalamazlardı. Şair olmaktan çok kuvvetli bir hatip olarak tanılan Ömer Naci *Çocuk bahçesi*'nde ertesi hafta çıkan *Evzan-ı şi'riyyemize dair* başlıklı yazısı ile, Rıza Tevfik'in düşüncelerini karşıladı. Rıza Tevfik'in mektubundan bahsetmiyen bu yazısında Ömer Naci, aruzu heceyle karşılaştırarak aruzun üstünlüğünü kaydettikten sonra *Türkçe şiirler*'den bahsediyor ve bunların herkes tarafından okunup anlaşıldığı iddiasına katılmadığını söyledikten sonra mektubuna: *Şi'r ve felsefe şair ve feylesofun, elifbe ise köylünün hakkıdır* cümlesi ile son veriyor.

Rıza Tevfik'in birinci mektubunu, ikinci, üçüncü ve dördüncü mektupları takibettiği gibi, Ömer Naci'nin yazıları da devam ediyor. Ömer Naci *Kari'lerime* başlıklı ikinci yazısını şu cümle ile bitiriyor :

Fakat, evvelce de böyle dememiş miydik, varsın bu cünbiş-i aheng ü elhan arasında bir de kaval sesi bulunsun.

Nihayet Hüseyin Cahid de bahse karışıyor. Hüseyin Cahid *Çocuk bahçesi*'nde çıkan bir mektubunda Rıza Tevfik'e bazı sorularda bulunuyor ve Rıza Tevfik'ten bahsi dallandırmıyarak birer kelime ile cevap vermesini istiyor :

1 - *Bu meslek-i edebînin nesre de şümulü var mı?*

2 - *Bu meslek-i edebî, köylü, cahil şehirli, âlim her Türke hitabedecek mi? Yani bu yolda yazılmış bir eser, okumak bilmiyen bir adama dahi okunsa onu müteessir edecek mi?*

3 - *"Türkçe şiirler" ta'birinden anlaşılacağına göre bu meslek-i edebîye muvafık bir eser yazabilmek içün hep Türkçe kelimeler mi kullanılacak? Elsine-i saireden alınmış kelimeleri kullanmağa cevaz varsa bunların miktarını ne ile tahdid edeceğiz? Farisî ve Arabî terkibleri, vasf-ı terkibîleri bu lisan-ı edebden çıkaracak mıyız?*

4 - *Mehmed Emin Bey'in Türkçe şiirler'i ile edebiyyatta görülen teceddüd, hem şekle hem esasa ait değil mi?*

5 - *Vezn-i hecâî her hissi ifadeye kabiliyyetli midir?*

6 - *Bu yeni meslek-i edebînin şekle'n gösterdiği teceddüdü anlamak bir dereceye kadar kabil olur; fakat esasa aid olan teceddüdü neden ibarettir?*

7 - *Bu yeni meslek-i edebînin muhyîsi yahud mübdii olan Mehmed Emin Bey'in şiirleri esase'n Türk hissini mi ihtiva ediyor? Yani bunları tam bir Türk kalbinden doğmuş Türk fikir ü hissi gibi mi telâkki edeceğiz?*

Türkçe şiirler'e hücum maksadiyle yazılan bu yazıyı bir bakımdan Servetifünun edebiyatının son savunması saymak yanlış olmaz.

Rıza Tevfik'in cevap vermesine imkân kalmadı. Ömer Naci'nin 1905 (1 Kânunuevvel 1321) tarihli ve 43 sayılı *Çocuk bahçesi*'nde çıkan *Bacon'un şakird-i ma'rifeti Rıza Tevfik Bey'e* başlıklı yazısındaki bazı cümleler istibdad idaresini kuşkulandırarak, dergi kapatıldı ve tartışmalar da böylece bitmiş oldu.

Meşrutiyetten sonra 1909 da çıkan *Hüsün ve şiir* dergisinin 3. üncü sayısında 1907 yıllarına ait bir hatıradan bahseden Ali Canib Yöntem, *Türkçe şiirler* meselesine temas ederek, Rasim Haşmet'in, Mehmed Emin Yurdakul'un dilimize ettiği ve edeceği hizmetlerden bahsetmesi üzerine dayanamıyarak verdiği cevabı şöyle anlatıyor :

Bence kabil değildi ki lisan-ı hâzıramıza biri ta'riz etsin de ben sabredebileyim. Arkadaşlar bir haftadanberi Rasim'le beni dinlemeğe mecbur oldular; son mubahasemizde, nasıl oldu bilmem, bir sene evvel kardaşım Naci'nin söylediği bir söze bir kelime daha ilâve ederek ifrata vardım: "Bu akortsuz kaval teranesi hiçbir zaman lisan-ı edebîmiz için bir safha-i tekâmül husule getiremez.

Bursa'da

Bursa'da F e r a i z c i z a d e adıyle bir basımevi kurarak *Nilüfer* dergisini çıkaran F e r a i z c i z a d e M e h m e d Ş a k i r'in (Ö.1911) *Persenk* adını verdiği eseri bu bahisde kayda değer. 363 büyük sayfa tutan bu eser H. 1310-M. 1894 de hazırlanmış ve II. Abdülhamid'e sunulmuştur. İki bölüme ayrılan eserin birinci bölümü, *Persenk* adını taşıyan asıl eser, sayfa kenarlarına yazılan ikinci bölümü de eserin açıklanmasıdır. Eserin ilk sayfasına *Persenk, Sarf-ı lisan-ı Osmanî, şükûfe-nisar-ı zeban-ı umumî vü Osmanî* başlığı bulunmakta, sayfa kenarlarındaki bölüm ise *Türk dilinin lisan-ı Âdemî menşe-i zeban olduğuna dair Persenk açıklaması* başlığını taşımaktadır [320].

Eser bir önsözden sonra şöyle başlıyor :

Hamd-i Hak'dır dilimdeki persenk
Öyle Hak'dır ki yok ona bir denk
Başladım Hak adıyle tâ alsun
Her sözüm doğrulukta Hak'dan renk

Öyle bir şey ki ağızda dönerek yürektekini anlatmağa gücü yeter, ona "dil" deriz, Arabca "lisan" denilmiştir. Yine bir şey ki dil ucunda çok döner, dönerek dili doğrulaştırır, söze yaklaştırır, ona "persenk" deriz, Arabca "sarf" denilmiştir. İşte Arabın "sarf"ı, Alman'ın "gresmuter"ı, Fransızların "gramer"i olduğu gibi Osmanlının da "persenk"i bulunuyor.

Persenk bizim uyuşturmamıza (ıstılâhımıza) göre lakırdıyı kılıktan kılığa çeviren ve doğru söylemeği bildiren bir biliştir ki, o söyleyiş, o biliş, yüreğin içeriden üfürüp ağızda dili döndürdüğü sırada çıkan inceli kalınlı türlü seslerin önce dile sonra biribirlerine çarpılarak çıkmasından meydan alıyor.

Yazıyı *lakırdının kılığa konulması* diye tarifeden yazar, söyleyişin zamanla değişip bozulmıyacağını söyledikten sonra şöyle devam ediyor :

Bunda iş kendini gösterir ki Persenk çoğu her lakırdının yazışta eksiksiz kılığını göstermek içündür. İmdi ağızdan çıkan seslerin kusur-

[320] *Persenk*, Millet Ktp., Emirî, Sözlük, No. 128; eserin Dehri Dilçin tarafından istinsah edilmiş bir nüshası Türk Dil Kurumu Ktp. nda.

suz kılıklarını yazıya getirmek lâzımgelir ki, lakırdıların her örneği yazılara yerli yerince görünsün. Bunlar üç yapıda gösterilebilir:

Birinci - Eski Türklerde bulunan sadaları kılığa koyduğundan ona "Türksü yapı" denildi.

İkinci - Osmanlılar söyleyişlerini değiştirmeksizin yazışlarını Arablara uydurduklarından ona "Arabsı yapı" adı verildi.

Üçüncü - Lakırdıların döndürüşlerini bildirdiğinden o da "dönemeçli yapı" adıyle anıldı.

Yazar bu başlangıçtan sonra, yukardaki sırayı takibederek harfleri ve harekeleri açıklıyor. Daha sonra kelimelerin nasıl yazılacağını gösteriyor. Bu kalıplarla yabancı dillerin de yanlışsız yazılabileceklerini söyliyerek örnekler veriyor. Nihayet kelimelerin sonuna getirilen eklerle fiil çekimlerini ve edatları anlatarak eserini tamamlıyor.

Sayfa kenarlarına yazılan ikinci bölümde, yazar "*Yedibin küsur senebenberi yazılmamış olan atam dilinin sıfatını yazdım*" diyor; "*Cenab-ı Hakk'ın cennette Hazret-i Âdem'e öğretdiği isimlerin Türk lisanı üzre olup elsine-i umumiyyenin bundan çıkarıldığını persenki karıştırır barıştırmaz keşf*" eylediğini söyliyor. Türk dilinin "*kıl ayıbsız ancak Arab lisanına karşı biraz kabaca bir lisan olduğunu ve fesahati hiç bir dilde bulunmıyan Arab lisanının diğer lisanlar ile beraber kestane gibi henüz dikenleri görünen Türk dilinden çıktığını isbat*" ettiğini yazıyor. Nihayet Âdem'den başlıyarak bütün peygamberlerin adlarıyle, Türk, Ertuğrul, Osman adlarının etimolojilerini yaparak hepsinin Türkçe asıldan geldiklerini kaydediyor. Sonra Arapçanın aslına geçerek bunun da Türkçeden çıktığını söyliyor. Nihayet "Allah" adını uzun uzadıya açıkladıktan sonra "Allahümme", "İlâh", "iman", "islâm," "selâm", "salât", felâh", "necat", "sabah" kelimelerinin etimolojilerini yaparak hepsinin Türkçe asıldan geldiğini iddia ediyor.

Eserde gramer terimlerinin hepsi türkçeleştirilmiştir.

Başka İllerde

Dil hareketine başka illerin de katıldığına şüphe yoktur. Bu konu ile ilgili kimseler tarafından İstanbul gazete ve dergilerine gönderilen yazılar buna tanıktır. Ancak, il merkezlerinde

çıkan gazete koleksiyonlarının hepsini bulmak kolay olmadığı için, kendi çevreleri içindeki, fikir hareketlerini takip etmek kabil olmuyor [321].

Bazı illere ait bildiğimiz ve öğrendiğimiz birkaç eserle yazıyı kaydedelim:

Yanyalı Ali Rıza adındaki bir yargıcın 1898 tarihinde kaleme aldığı bir eser önemle kayda değer. Ali Rıza, bu tarihlerde Üsküp Bidâyet Mahkemesi Hukuk Reisi bulunduğu sırada hazırladığı *Okuma yazma* adındaki eserini Maarif Müdürü aracıyle Maarif Nezareti'ne sunmuş, fakat eser beğenilmiyerek geri gönderilmiş. Yazar eserini ancak on yıl sonra İstinaf Ceza Reisi olarak bulunduğu Kastamonu'da taşbasmasıyle bastırabilmiş. Eserin kabındaki *Okuma yazma* başlığı altında "Som Türkçe yazılmış bir betiktir" cümlesi bulunmakta, imza yerinde de "Betikcisi Yanyalı Ali Rıza" kaydı görülmektedir. Eser hakkında bir fikir vermek için birkaç cümlesini alıyorum :

İçimizden biri çıkup da konuştuğumuz dilin yaygın yollarını dilimizin kendi sözleriyle yapan yazan olmadı; bir türlü Türk şivesini dosdoğru anladan bulunmadı. Türkçe'yi de "fi'l, isim, harf, kelime, kelâm, cümle, hat, sarf, nahiv" deyü bize Arab sözleriyle, Arab yollarıyle anlatmağa kalkıştılar. Zavallı Türk yavruları ne olduğunu, ne demek istediğini bilemediği şu yabancı sözler ile ana dilini öğreneyim derken, o arada Arabca'yı dahi öğrenmekteki zoru sıkıntısı yetmezmiş gibi, arkasından Farisîceyi de gitgide daha birçok yadırık yabancı dilleri de öğrenmeğe zorlanıyor.

Zira şimdiye değin kullandığımız dil dil değil kırk anbar gibi çeşit dillerden karılmış, karman karış olmuş bir çengene çorbası olduğuçün Türkçe yahud Osmanlıca dediğimiz dilin içinde bulunan her çeşit dilleri öğrenmiyecek olur ise, acıklı, sefil, kötü bahtlı, Türk çocuğu kendi Türkçesini, ana dilini dahi öğrenemez olur. Bundan yanadır ki bahtsız Türkler çoklukla tor, bilgisiz kör kalırlar....

[321] Dil hareketinin büyük il merkezlerindeki yankıları, asıl Meşrutiyet devrinde görülür. Türk Ocakları'nın bu merkezlerde açılmasından sonra, çevredeki gazete ve dergilerde Türklük ve Türkçülük hakkında yazılar ve sade dille yazılmış şiirler görülmeğe başlar.Fakat dil devriminin tarihi bakımından asıl illerimizde önemli olan, istibdat devrindeki hareketlerdir. Bunun içindir ki, illerde ancak bu devirdeki dil hareketini aldık.

Arabca dinimizin kök dilidir. Arabca'yı öğrenelim emma eskisi gibi som Arabca olarak medreselerde Arab dili üzerine yazılmış betiklerden öğrenelim. Türkçeye karıştırmıyalım. Her birisini ayrı ayrı betiklerde yazalım. Türkceyi Türkceden, Arabca'yı Arabca'dan öğrenelim....

Evet öteki dillerden bonlu (muhtac) olduğumuz sözleri alalım. Alalım amma anları Türk dili şivesinde kullanalım. Anlara Türk dilinin takmalarını takup anları kendimizin ediği yapalım. Yabancı sözleri kendi dillerinde nasıl ediseler böylece almıyalım. Kendi yolları üzre Türk sözleri arasına katmıyalım. O yolda kullanmıyalım. Tâ ki dilimizi arıtalım, temizliyelim, belli edelim....

Yazar birçok şikâyetlerde ve tavsiyelerde bulunduktan sonra, kendine göre yazma, değiş, söyleşme kurallarını açıklıyor ve yol gösteriyor. Alfabeden "ث ، ج ، ذ ، ض ، ط ، ظ ، ع" harflerini kaldırıyor. Bu harflerin ancak Müslümanlıktan yana olan sözlerde kullanılabileceğini söyliyor.

Ali Rıza, yazısında "imlâ harfleri"ni bol bol kullanmakta, bazı harflere de işaretler koymaktadır. Birkaç örnek verelim: ئوسمانليجه ، بەرابر ، يوردوموزون ، بوينوموزو ، ئولدوغو [322].

*

Büyük Türk lûgati sahibi Hüseyin Kâzım 1901 tarihinde babası Kadri Bey'in vali bulunduğu Trabzon'da, İl gazetesine yazdığı yazılarla, bir yıl önce Manisa'dan İzmir'deki Tevfik Nevzad'a gönderdiği mektupta ileri sürdüğü düşüncelerin aksine olarak sade dil yolunu tutmuştur [323].

Hüseyin Kâzım Kadri, Meşrutiyet devrinde *İçtihad* dergisinde çıkan "*Türk lisanlarının tevhidi*" başlıklı sıra yazıları üzerine, Dobrıca'dan gönderilen bir mektuba verdiği cevapta: "*lisanımızı sadeleştirmek emeliyle Arabcadan ve Acemceden aldığımız sözlerin yerinde bu kelimelerin Türkcelerini kullanmak*" amacını gütmediğini söyliyor [324].

[322] Eserin tıpkı basımı, Türk Dil Kurumunca yayınlanmıştır. İstanbul, 1942. Yazarın, Kosova Bidayet Hukuk Mahkemesi Reisi bulunduğu sırada, muharrem 1317, 28 nisan 1315 tarihinde kendinin yazıp kızı Zehra'ya armağan ettiği nüsha Türk Dil Kurumu'ndadır. Bu nüsha biraz değişiktir.

[323] Bk. *Yeni adam*, *Mehmed Necib'in hâtıraları*, sayı 498 - 499

[324] Bk. Meşrutiyet devrinde "*Edebî dilin birleştirilmesi meselesi*" başlıklı bölüm.

Türk diyalektolojisine başlangıç

Türkiyede bölge ağızlarından örnekler veren iki esere, bu konuda atılmış ilk adım olarak işaret edebiliriz. Bunlardan biri, Mütercim Âsım'ın *Firuzabâdi*'den yaptığı *Kamus tercemesi*'dir. Mütercim Âsım, *Kamus*'daki kelimeleri açıklarken, sırası geldikçe bunların Gaziantep veya başka bölgeler ağzındaki karşılıklarını vermeği de ihmal etmemiştir.

Öteki de Türk Galib diye anılan Abdülhalim Galib Paşa'nın, *Mutâyebat-ı Türkiyye* adlı manzum mizahi eseridir. Türk Galib, sürgün olduğu Bursa'dan döndükten sonra, Sultan Abdülaziz'e sunduğu bu eserindeki manzumelerde hep Kastamonu ağzını kullanmıştır.

Bu iki esere bir başlangıç olarak işaret ettikten sonra, Necib Âsım'ın bu konuda Fransızca yazdığı üç yazıyı kaydetmeliyiz. Peşte'de *Keleti Szemle* dergisinde *(Revue Orientale pour les etudes ouraloaltaiques)* çıkan bu üç yazıdan birincisinde Kilis, ikincisinde Behesni, üçüncüsünde Erzurum ağızları incelenmiştir [325]. Bu yazıların ilk ikisinde Balkanoğlu, üçüncüsünde ise Balhasanoğlu imzasını kullanan Necib Âsım dergisinin birinci cildinde Aydın ağzını inceliyen Karl Foy'un yazısını örnek tutmuştur [326].

Yurt dışında

Türk diline ve Türk dilini uzaktan yakından ilgilendiren meselelere dair gerek İstanbul, gerek il gazete ve dergilerinde sürüp giden tartışmalar, memleket dışında da yankılar uyandırmaktan uzak kalmamıştır. Hele Kafkas ve Kırım gibi daha yakın olan bölgeler, Türkiye'deki yayınları, başta İstanbul'da çıkanları olmak üzere dikkatle takibetmişlerdir. İstanbul'un bir yandan Osmanlı İmparatorluğunun başkenti olması, öte yandan bütün İslâm âleminin merkezi bulunması, Türk ve İslâm dünyasının dikkatini, ilgisini üzerine çekmiş ve toplamıştı.

Dil meselesi üzerinde yapılan tartışmalar sırasında, birçok yerlerden, hattâ Japonya gibi uzak diyarlardan gönderildiği kay-

[325] Bk. *KSZ*, Balkanoğlu, *Dialecte turc de Kilis*, c. III, 1902; Balkanoğlu, *Dialecte de Behesni*, c. IV, 1903; Balhasanoğlu, *Dialecte turc d'Erzurum*, c. V, 1904.

[326] *KSZ*, Karl Foy, *Das Aidinisch-türkische* I, II, c. I, 1900

dıyle, İstanbul gazete ve dergilerinde çıkan bazı mektuplar, duyulan isteklerle ileri sürülen düşünceler hakkında bir fikir verebilir.

Rusya'daki Türkler arasında :

Tanzimattan sonra gelişmeye başlıyan yeni Türk edebiyatının Rusya'daki Türkler tarafından dikkatle takip edildiğini görüyoruz. Batı kültürünün de, o bölgelere bu kanaldan sızdığına şüphe yoktur. Bakû, Tiflis, Bahçesaray, Kazan, Orenburg, Astarhan gibi büyük şehirlerde çıkmağa başlıyan gazete ve dergiler, yeni fikirlerin yayılmasını sağladığı gibi, basımevlerinin kurulması da, gerek yerli lehçelerle yazılan eserlerin basılmasına, gerek İstanbul'dan gelen bazı kitapların tekrar basılıp yayılmasına yol açmıştır. Böylelikle, Türkiye Türkçesi yerli lehçeler üzerinde etki göstermeğe başlamış, yazı dilleri hayli değişmiş ve bu hal bazı tartışmalara yol açmıştır.

XX. yüzyıl başlarında, dil meselesinin, Rusya'daki Türkler arasında önemli bir dâvâ konusu olarak ele alındığı görülür.

Azerbaycan'da ve Kafkasya'da :

Rusya'da ilk defa Türkçe olarak Bakû'da, 1875 yılında Melekzade Hasan Zerdâbi tarafından çıkarılan haftalık *Ekinci* gazetesiyle, 1877 de Tiflis'te Ünsizade Said ve Celâl kardeşler tarafından çıkarılan *Ziya-yı Kafkasya* ve *Keşkül* adlı haftalık gazete ve dergilerde dil bahsine dokunan yazılar görülmektedir.

Ekinci gazetesinin 14. sayısında Türk dillerinin birleştirilmesini ileri süren bir yazı ile, daha sonra okullarda öğretimin Türkçe yapılması gerektiğine dair görülen başka bir yazı, bunlar arasındadır.

Malûmat'ın 1898 (26 mart 1314) tarihli 128. sayısında Bakû'dan gönderildiği kaydı ile çıkan *Türk lisanı* başlıklı mektuptan bazı satırlar alıyoruz:

Osmanlı devleti ulûm u fününunda günden güne terakki eyliyor. Şems-i maarif oradan âlem-i islâma ziyasını verir. Maarif ziyasına muhtac olan müslümanların kalbleri oraya yönelir... Amma çi faide ki biz Kafkasya Türklerinin dili, Anadolu Türklerinin danıştıkları dil olduğu halde, yine İstanbul gazetelerinin yazdıkları karmakarışık dilden baş açamaruh. Nesir yazılarını güç hal ile söküp

içinden bir şey, bir ma'lûmat çıkarttığımız halde, şair Osmanlıların şi'rleri Kamber Arabın şa'rı teki, biri kısa biri uzun olup, mevzunu mevzun olmıyandan farkolunamıyor..

Her millet başka bir milletin dilinden lûgatler kelimeler ve ıstılâhlar alıp mürûr-ı zamanla aldıklarını geri verirler ve yerine kendi kelimelerini koyarlar. Osmanlı edibleri, muharrirleri, erbab-ı kalemi, aldıklarını geri vermemek üzere bir taraftan anlaşılmaz kelimelerdir alıyorlar. Bari aldıkları ecnebî kelimelere mükemmel bir lûgat yazsalar. Mükemmel bir Türk lûgati bulsam, servet ü sâmanımı veririm. O lûgat nerededir? Hazine-i hayalde mi?

Kırım'da :

Türkiye Türkçesinin yerli lehçeler üzerindeki etkisi daha çok Çağatay Türkçesinin yaygın olduğu alanlarda kendini gösterir. Kırım yolıyle İstanbul'dan gelen eserlerle, Çağatay yazı dilinin geleneği gittikçe bozulur. Çağatay, Tatar, ve Türkiye Türkçesi birbirine karışır. Kıpçak grubu alanında Çağatayca yavaş yavaş ortadan çekilerek Tatarca ile karışık Türkiye Türkçesi yazı dili olarak meydana çıkar. Bu harekete önayak olanların başında İsmail Gaspıralı gelir.

Gaspıralı, 1881 de "Neşriyat-ı İsmailiyye" adı altında, seri halinde yayınladığı Tonguç (ilk çocuk), *Şafak*, *Ay*, *Yıldız*, *Güneş* adlı küçük eserlerle, 1882 de *Sal-name-i Türkî* adıyle çıkardığı takvimde, Kırım Türkçesinin çöl (bozkır tarafı) ağzını (Nogay lehçesine çok yakın bir ağız) kullanmıştır. 10 nisan 1883 de yayımlamağa başladığı *Terceman* gazetesinde ise, yavaş yavaş Türkiye edebî Türkçesini denedi ve yazılarında sade bir dil kullandı. O, yerli dar bir lehçenin büyük Türk ulusu için edebî dil olarak faydalı olmadığı fikrini ileri sürmek istiyordu. Bu suretle Kazan'da meydana gelmekte olan yerli edebî Tatarca'ya (çiğ Tatarca-halis Tatarca) karşı bir yön tutmuş oldu. "Dilde, fikirde, işde birlik" İsmail Gaspıralı'nın kabul ettiği esas prensip olmuştur. O, İstanbul ve İl gazetelerinin yayımlarını dikkatle takibediyor, bu yayımlarda rasladığı fikirler üzerinde kendi düşüncelerini ileri sürmekten geri kalmıyordu [327].

[327] Gaspıralı'nın hayatı, düşünceleri ve eserleri için bk. Kırımlı Cafer Seydahmet, *Gaspıralı İsmail Bey*, İst. 1934.

Terceman gazetesinin 50. sayısındaki *Matbuat-ı Osmaniyye* başlıklı yazıdan şu satırları alıyoruz :

Türkçesi bulunan bir kelime yerine diğer bir lisanın kelimesini isti'mal etmek cinayet-i edebiyyedir...

Lisan en ibtida kavmî olmalıdır ki herkes anlıyabilsin. Lisanın yaraşığını, letafetini ikinci derecede tutmalıdır. Bu hakikati ben demiyorum. Hâli ile Türkler süylüyor. Mîzân-ı edebiyyede beş paralık kıymeti olmıyan bilmem nerede basılup çıkan "Âşık Garib"-ler, "Şah İsmail"ler, "Köroğlu"lar, "Kerem" ler Edirne'den, Bursa'dan başlayup tâ Âzerbaycan, Horasan ve Kâşgar Türkler'ine kadar münteşir olduğu halde, ma'lûm ediblerin yazdıkları eserler, o meşhur şairlerin "idi" ile "dedi" den maadası Türkçe olmıyan ateşli şi'rleri Türkler'e kapalı kalıyor.

Deniliyor ki Türk lisanında nazik ahval ve hissiyyat-ı ruhâniyye ifadesine lâzım kelimeler bulunmuyor. Binae'n'aleyh terkib-i Arabî, Farîsî olmadıkça lisan da lisan olmuyor. Belki böyledir amma hâlâ bu zamana kadar Türk diline mahsus bir lûgatimiz olmadığı halde bu kadar kestirici bir hükmetmeğe hakkımız yoktur zannederim. Türkçeyi mükemmel bilen kimdir?

Türkçesi bulunmadı da anın içün mü demiryola şimendifer denilmek âdet edildi? Türk dili aranılırsa, tahsili lâzım görülürse şimdi zannolunduğundan ziyade zengin olduğu anlaşılır ümidindeyim. Türk dili Türkçe olmalıdır. Osmanlılar ise âl-i Osman devletine mensub akvâma hâkim olan Osmanlı Türkleridir[328].

Astarhan'da :

Burada yayımlanan *Burhan-ı terakki* gazetesi de yazılarında, Kazan'daki *Terceman* gazetesinin tuttuğu yolu takibetmiştir.

Kazan'da :

Kazanlı aydınlar, İsmail Gaspıralı'nın "bütün Türkler için genel edebî dil" prensibini kabul etmiyorlardı. Onlar Kuzey'de, Kıpçak grubu alanındaki Tatarca'yı bilim ve edebiyat dili yapmağa çalışıyorlardı. Bu yolda önayak olan Kazanlı Abdülkayyum Nasırî olmuştur.

[328] *Musavver Malûmat*, 1896 (12 eylül 1312), c. III. sayı 53.

Kazanlı Şahabeddin Mercani de *Müstefadü'l-ahbar* adlı Kazan tarihini Türkçe yazarak milletine hitabediyordu.

Orenburg'da :

Ünlü Türk bilginlerinden Fahreddinoğlu Rızaeddin tarafından çıkarılan *Şura* dergisinde bu tartışmalar devam eder. Derginin yazarlarından Cemaleddin Velidî Türkiye Türkçesiyle Tatarca'dan meydana gelecek bir yazı dilinin aleyhinde idi. "*Osmanlıca ile Tatarca'dan yapılmış bir dil olamaz. Katırdan nesil türememesi tabiat kanunudur*" diyordu.

1908 yılında, *Şura* dergisinde bir "til yarışması" açılmış, yabancı kelime katmadan yazılacak bir yazının sahibine ödül verileceği ilân edilmiştir. Bu yarışmaya 72 yazar katılmış, gönderilen yazılar 1910 da bir kitapta toplanmıştır [329].

Türkistan'da :

Türkiye Türkçesinin Çağatay yazı dili üzerindeki etkisi, Türkistan'da da tartışma konusu olarak devam etmiştir. Rusca eserlerden yapılan çevirmeler, kültür değişmesine yol açmış yazı diline Rusca'dan da kelimeler girmiştir.

Bulgaristan'da :

Bulgaristan'daki Türkler arasında da Türk dilini düzeltmek hususunda aynı emeklerin harcandığını görüyoruz. Uzun yıllar Bulgaristan'da öğretmenlik etmiş olan M. Mâsum'un "Bul garistan muallimîn-i İslâmiyye cemiyyeti"nin 1907 yılında, Varna'da toplanan 3. kongresinde verdiği konferans, dikkate değer. M. Mâsum, konferansı Meşrutiyet'in ilânından sonra *Türk dili* adıyle 1909 (1325) te İstanbul'da bastırmıştır. Yazar Türk dilinin arıtılmasından bahsederken Arapçadan ve Farsçadan Türkçeye geçmiş olan kelimeler, tamlamalar ve kurallar üzerinde ayrı ayrı durarak düşüncelerini bildirmektedir. Fikirleri şöylece özetlenebilir:

1. Fen, şehir, nehir, kalem, defter gibi kelimeler Türkçe sayılmalıdır. Ancak "yemiş" varken "semer", "toz" dururken "gubar" kelimeleri kullanılmamalıdır. Kanun, din, hava gibi kelimeler Türkçesi bulununcaya kadar kullanılabilir.

[329] Bk. Abdülkadir İnan, *Dış Türklerde kırk yıl önceki yazı dili meselesi*, *Türk dili-Belleten*, 1948, III. seri, sayı 12-13, s. 7-10

2. Arapça mastarların yalnız "mücerred" olanları kalabilir. "Mezîdünfih" denilen mastarlar atılmalıdır. "Mücerred" mastarlar Türkçe isim gibi kullanılır ve Türkçe eklerle üretilir. Akıllanmak, haklamak, şüphelenmek gibi.

3. Sıfatlar da böyle. Meselâ "sadakat" kelimesini kabul edeceksek artık bu kelimeden "sadık" diye bir sıfat yapmamalıdır. "Sadakatli" diyebiliriz. "Mebhus" yerine "bahsi geçmiş", "kerim" yerine "keremli", "tabiî" yerine "tabiata uygun", "huveyne" yerine "hayvancık" demek elbette daha yakışıklıdır.

4. Hangi çeşitten olursa olsun tamlamalara ihtiyacımız yoktur. "Sözü geçen" kelimesi dururken "sâbıku'z-zikir" dememelidir.

5. "Tesniye" ve çoğul kurallarıyle öteki kurallar da atılmalıdır. "İmameyn" yerine "iki imam", "muallimîn" yerine "muallimler", "cümel" yerine "cümleler", "esfar" yerine "seferler" demek daha elverişlidir. "Kemâyenbagî" "alâkaderi'l-ıstıtâa" gibi deyimlere Türkçede yer yoktur.

6. "Müenneslik" kuralları da Türkçeye sokulmamalıdır. Dilimizde ne "azîm" ile "a'zam" a, ne de bunların müennesi olan "azîme" ile "uzmâ"ya ihtiyaç vardır.

7. "Hal" ve "temyiz" kuralları ile "harf-i cerler"e de hacet yoktur. Meselâ "mâşiyen" kelimesini "yayan" veya "yürüyerek" kelimeleriyle karşılayabileceğimiz gibi, "lisebebin", "ankastin", "minveçhin", "biaynihî" gibi "harf-i cer" li kelimeler de Türkçe kelimelerle karşılanabilir. Bundan başka meselâ "her tarafça, her cihetçe, her yandan" gibi şekiller varken "minkülli'l-vücuh" gibi kelimeleri kullanmakta hiçbir güzellik yoktur.

8. Farsçadan dilimize gelen kelimeler, tamlamalar ve kurallar da aynı şekilde atılmalıdır. Yalnız Farsça tamlamalardan, gerekirse yalnız "vasf-ı terkibî" denilenlerinden bazılarını, ancak birer kelime, birer sıfat gibi alabiliriz. Meselâ "dil-şâd" bileşik sıfatını almayı gerekli bulursak bunu doğrudan doğruya "şen gönüllü" anlamında bir sıfat olarak kabul etmeliyiz. Bununla birlikte Türkçede bunların yerini tutacak pek çok bileşik sıfat vardır. "Karabacak, kabakulak, eğriburun" gibi.

Görülüyor ki, M. Mâsum Türk dilini düzeltmek ve sadeleştirmek yolunda hayli emekler harcamıştır. Gerçi bunlar söylenmemiş fikirler değildir. Şemseddin Sami, aynı fikirleri birçok

yazılarında tekrarlamıştır. Ancak M. Mâsum bu fikirleri güzelce sıralamış ve ona kendince kesin bir şekil vermiştir.

Eserde Türk dilinin arıtımı ile uğraşmak üzere bir kurumun kurulacağı bildirilmektedir ki, bizce asıl önemli olan nokta budur.

M. Mâsum, Meşrutiyet'ten sonra Edirne'ye gelmiş ve Dârül-edeb okulu müdürlüğünde bulunmuştur.

MEŞRUTİYET DEVRİNDE DİLDE SADELEŞME HAREKETİ

Meşrutiyet devrimi, dilde sadeleşme hareketinin şuur kazanmasına ve yeni bir atılma ile ortaya çıkmasına imkân vermiş oldu. Bu devirdeki dilde sadeleşme hareketini şöyle sıralayabiliriz :

a) İstanbul'da Türk Derneği'nin teşebbüsü.

b) Selânik'te *Genç kalemler*'in ortaya koyduğu fikirler ve uyandırdığı yankılar.

c) İstanbul'da *Türk yurdu* dergisindeki çalışmalar.

ç) Balkan Harbinden sonra, Fırka merkezinin İstanbul'da *Halka doğru* ve *Türk sözü* dergileriyle yaptığı teşebbüsler.

d) Birinci Cihan Harbi içinde beliren yeni gelişmelerle, mütareke devrindeki kararsızlıklar.

Türk Derneği

Türk Derneği'nin kurucuları, Necib Âsım başta olmak üzere Ahmed Mithat, Emrullah, Agop Boyacıyan (Darülfünun riyaziye şubesi müdürü) Celâl (Mülkiye mektebi müdürü), Celâl Korkmazof, Ahmed Hikmet, Ispartalı Hakkı, Rıza Tevfik, Bursalı Tahir, Ferid, Fuad Köseraif, Musa (Harbiye mektebi Rusça öğretmeni), Veled Çelebi, Yusuf (Orenburg'da Vakit gazetesi muhabiri) dur.

İlk defa, 1908 (12 kânunuevvel 1324) de *Yeni gazete* idare evinde toplanan Dernek kurucuları, 1909 da çıkarmağa başladıkları *Türk Derneği* dergisinin başında yayımladıkları "beyanname" ile amaçlarını bildirdiler.

Beyannamenin açıklamak istediği esas fikirler şöyle özetlenebilir :

a) Osmanlı Türkçesi bütün Osmanlılar arasında konuşulan millî bir dil olacak ve bu dilleri ayrı fakat gönülleri ve duyguları bir olan bütün Osmanlıları aynı kutsal amaç etrafında toplıyacaktır.

b) Bu işi sağlamak için Türkçe öğrenimindeki güçlükler kaldırılacak ve bunun için de, Türk dilinin niteliğini meydana

koymak üzere bu güne kadar geçirdiği değişme devirleri incelenecektir.

Türk Derneği'nin amacı olması gereken ikinci fıkraya hiç diyecek yoktur. Netekim esas nizamnamenin ikinci maddesi şudur :

Cem'iyyetin maksadı Türk diye anılan bütün kavimlerin mazi ve haldeki âsâr, ef'al, ahval ve muhitini öğrenmeğe ve öğretmeğe çalışmak, ya'ni Türkler'in, âsâr-ı atîkasını, tarihini, lisanlarını, avam ve havas edebiyyatını, etnografya ve etnolocyasını, ahval-i ictimaiyye ve medeniyyet-i hâzıralarını, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırup taraştırup ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin açık, sade, güzel, ilim lisanı olabilecek surette geniş ve medeniyyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak, imlâsını ona göre tedkik etmektir.

Fakat "beyanname"deki deyişe göre, asıl maksat olarak beliren ve ikincinin dayanağı olarak gösterilen birinci fıkra, başka hiçbir sebep olmasa bile, iyi niyetle kurulduğu şüphesiz olan Derneğin hiçbir başarı sağlamadan dağılması için yetebilirdi.

Kaldı ki, kurucular ve sonradan katılan üyeler de, tam bir fikir birliği içinde çalışacak kimseler değildi. İçlerinde tasfiyeciler olduğu gibi, Arapça ve Farsçadan büsbütün vaz geçmiyenler, hattâ bu işi yalnız siyasal yönden alanlar da vardı.

Derneğin Türk dili hakkındaki düşünceleri beyannamenin 9. maddesinde şöyle açıklanmaktadır :

Osmanlı lisanının Arabî ve Farisî lisanlarından ettiği istifade gayr-ı münker bulunduğundan ve Osmanlı Türkçesini bu muhterem lisanlardan tecrid etmek hiçbir Osmanlının hayalinden bile geçmiyeceğinden, Türk Derneği, Arabî ve Farisî kelimelerini bütün Osmanlılar tarafından kemal-i sühuletle anlaşılacak vechile şayi' olmuşlarından intihab edecek ve binae'n'aleyh mezkûr Derneğin yazacağı eserlerde kullanacağı lisan en sade Osmanlı Türkçesi olacaktır.

Yazarlar arasındaki fikir ayrılığı Derneğin bütün sayılarında açıkça görülmektedir. Mehmed Emin Yurdakul'la Ahmed Hikmet'in çok sade yazıları yanında, "beyanname"nin deyişi gibi karışık yazılar da yer almaktadır.

Buna ilk işaret eden Celâl Sahir olmuştur. Celâl Sahir'in 1910 (5 Ağustos 1326) tarihinde yapılan Dernek toplantısında okuduğu yazıdan şu satırları alalım:

Derneğimizin geçen haftaki toplantısında Türkçe yazı dilinin sadeleşmesi için bazı sözler söylemiş ve nizamnamesindeki işlerin en büyüklerinden biri de bu olan Derneğimizin buna ermek ve herkese Türkçemizin süs diye üzerine kondurulan yabancı ve iğreti şeylerden kurtulunca daha sevimli olacağını göstermek için bu yolda yazılmış örnekler meydana çıkarmasını ve hele bütün resmî yazıların böyle yazılmasını teklif etmiştim. Bazı arkadaşlarım birdenbire dili değiştirmeğe çalışıyorum sandılar. Halbuki bu ilme'n imkânsız birşeydir. Dillerin değişmesi nelere tâbi' olduğunu bilirim. Biz bugün Türkler'in pek çoğu tarafından kullanılan konuşma dili ile yazı dili arasındaki büyük ayrılığı azaltarak ikisini birbirine yaklaştırmağa, böylelikle edebiyyatımızın, her türlü yazılarımızın yalnız birkaç bin kişinin halledebileceği bir bilmece olmasından kurtulmasına uğraşacağız. Benim istediğim yalnız budur.

Bu da gösteriyor ki, Dernek üyeleri kendi aralarında bile anlaşmış değillerdir. "Nizamname" ile "beyanname" arasındaki fark da şunu göstermektedir: Dernekçiler, sırf görünüşü korumak ve çok aşırı fikirleriyle çevreyi ürkütmemek için, esas "nizamname" yi kısa bir zaman sonra "beyanname " ile yorumlamak gereğini duymuşlardır.

Sonuç şu oldu : Türk Derneği, amacındaki asillik ve doğruluk, bu amacı yaymak için sarfettiği emek, yaptığı hayırlı teşebbüslerle birlikte, üyeleri arasında fikir, hattâ maksat birliği bulunmaması, çevrenin ise bu ileri fikirleri kabule henüz elverişli olmaması yüzünden, bir başarı sağlıyamıyarak dağıldı.

Derneği canlandırmak, hattâ yeniden kurmak gibi birçok teşebbüsler yapıldıysa da fayda vermedi. En son olarak, Türk Derneği kâtibi Celâl Sahir imzasiyle yayınlanan 1913 (19 mayıs 1329) tarihli "beyanname" bunu açıkça göstermektedir :

Türk Derneği'nin ihyası: Meşrutiyet'in teessüsünden birkaç ay sonra 12 kânunuevvel 1324 tarihinde, dimağında ilim ve san'at güneşi ve kalbinde ırk sevgisi yanan ba'zı zatlar tarafından ilk def'a kurulan "Türk Derneği" kısa bir fa'al hayattan sonra yavaş yavaş

kuvvetinden kaybetmeğe başlamış ve onu zaman zaman daldığı derin uykusundan uyandırmak için olan teşebbüsler faide vermemişti.

Bunda Derneğin ve nizamnamesinin şekli de bir te'sir icra ettiğini düşünen idare hey'etinden ba'zı zatlar, bu seferki teşebbüste yine aynı neticeye vasıl olmamak içün nizamnamenin tebdili teklifini düşündü; ve gazetelerle vaki' olan da'veti kabul ile ilk "Türk yurdu"-nda toplanan Dernek a'zâsı da bu fikri musib buldu.

O gün intihab olunan üç kişilik hey'etin hazırladığı nizamname müsveddesi diğer bir ictima'da tedkik ve ta'dil edildi. Bu suretle müretteb nizamname metni aşağıda münderictir.

Türk Derneği, bu "nizamname"ye göre yolunu değiştiriyor, tamamiyle kültür kurulu niteliğini almış oluyordu. Halbuki bu yeni "nizamname" ile yapılmak istenilen iş, artık kurulmuş ve genişlemiş olan Türk ocaklarının çalışmaları arasına girmiş bulunuyordu.

Türk Derneği'nin hizmeti

Türk Derneği, yukarıda kaydettiğimiz sebeblerden dolayı amacına ulaşamadı. Fakat, çıkardığı aylık *Türk derneği* dergisi, Türkoloji alanında çalışmak istiyenlere merkez olmak, ve dil konusu üzerinde yazılan yazıları topluca içinde bulundurmakla en büyük hizmeti yapmış oldu. Bu bakımdan Dernek, Türkiyede Türkoloji çalışmalarının, sistemli olmasa bile, dağınıklıktan topluluğa doğru giden önemli bir evresi sayılmalıdır. Dergi H. 1327-1328 (1909-1910) yıllarında ancak yedi sayı çıkarılabilmiştir.

Dergiye İbnü Mühenna'nın *El kitabü'l-lugati't- Türkiyye* adlı eseri, 1. sayıdan 7. sayıya kadar, Anton Tıngır'ın *Sarf-ı tahlili-i lisan-ı Türkî* adlı eseri de, 2. sayıdan 7. sayıya kadar, sekizer sayfalık yarımşar formalar halinde eklenmiştir.

Derginin önemli bir teşebbüsü de, türlü bölgelerdeki şubelerine dil, tarih, ve forklörle ilgili 10 maddelik bir soruşturma göndermiş olmasıdır. Dil ve folklör çalışmalarının tarihi bakımından çok önemli olan bu soruşturmayı olduğu gibi alıyoruz.

1 — *Her şubede Türkçe harflerimizin adedi kadar küçük defter bulundurulup, ahali tarafından kullanıldığı işidilen başlangıçlarına göre bu defterlere yazılmalı ve şayet bu kelimelerin müştakkatı var ve kullanılıyorsa anlar ve bundan başka kelimelerin nereden*

geldikleri ya'ni asılları hakkındaki tetkikat da ilâve edilmelidir. Bu teşebbüs pek az zaman sonra muhitî bir kamus-ı Türkî tertibini teshil edecektir.

2 — *Merhum Şemseddin Sami Beyin Türkçe Kamus'undan yahud Ahmed Vefik Paşa merhumun Lehçe'sinden birer danesinin şubelerde bulundurulması faideden hâli olmayıp işidilen kelimelerin bu eserlerde bulunup bulunmadığını ve var ise ne yolda kullanıldığını tetkik etmek ve şayet Lehçe* ve *Kamus'un beyanına muhalif bir netice elde edilirse, yukarıki küçük defterlere yazmak münasib olur.*

3 — *Köylerde Türklerin söyledikleri eski yerli türkülerin, darb-ı mesellerin ve hikâyelerin, yazılması içün de ayrı ayrı defterler bulundurulmalıdır.*

4 — *Şubenin bulunduğu vilâyet halkının nesle'n Türklüğe derece-i münasebetleri ve âdât ve ahlâk-ı kavmiyyeleri hakkında ve dahil-i vilâyette bulunan Türk aşiretlerinin isimleri ve şekilleri ve nüfusları üzerine tetkikat icra idilüp bir deftere yazılmalıdır.*

5 — *Vilâyet dahilinde evvelce bulunmuş olan Türk hükümetlerinin ahval-i tarihiyyesi hakkında tetkikat icra ve ikmal edilmeli ve bu tetkikat büyük bir deftere yazılmalıdır.*

6 — *Vilâyet dahilinde eskiden kalma mu'teber Türk aileleri hakkında tetkikat icra edilerek bunların şecereleri ile diğer ma'lûmat bir hususî deftere yazılmalıdır.*

7 — *Vilâyet dahilindeki kütüphanelerde Türklüğe ve Türk lisanına dair mevcud kitablar üzerine tetkikat icra edilmelidir.*

8 — *Vilâyet dahilinde Türklerin vücuda getirdikleri âsâr-ı atika ve cedide hakkında san'at ve tarih nokta-i nazarından tedkikat icra edilmelidir. Bu babda ahalinin rivayatını dinleyüp anlar tarafından gösterilecek izlerden istifade etmek mümkindir.*

9 — *Vilâyet dahilinde eskidenberi ne gibi nebatî ve hayvanî ilâçlar kullanıldığının tedkikinde büyük faideler melhuzdur. Ötedenberi bizde "çoban merhemi" diye ma'ruf ve ma'lûm olan ilâcın bu kere (rezorbin) namıyle İngilterede vazelin yerine kullanılmağa başladığını söylemek maksadı anlatmak içün kâfidir.*

10 — *Vilâyet dahilinde Türklerden nasıl tedavi ocakları bulunduğu ve bunların kimler olduğu dahi tedkik edilmelidir. Bu vesile ile eski Türk tababeti hakkında bir doğru fikir alınır.*

Yeni tartışmalar

İleri sürülen her fikrin tartışmadan çok didişme konusu olarak ele alındığı Meşrutiyet devrinde, eski bir dâva olan dil meselesinin tekrar canlanması kadar tabiî birşey olamazdı.

İlk ses Halid Ziya Uşaklıgil'den duyuldu. O, *Servetifünun* dergisinde çıkan *Servet-i lehçe* başlıklı yazısında, eski düşüncelerini tekrarladı :

Madem ki esase'n lisanı Arabca ile Acemceye iftikardan vâreste bulundurmak mümkin değil, müsteârâtı kısme'n iade ederek yeniden, fakat başka bir menba'dan istikraz-ı kelimâta lüzum hissettirecek bir sebeb-i ma'kul bulunamaz. Yok, maksud, zate'n bizde Türkçe olarak müradifleri mevcud olan kelimeleri atmaksa, meselâ lisanda güneş var diye ufk-ı edebîmizden "şems ü hurşid"i silmek, yıldız var diye "nücum ü ahter"i söndürmek, göz var diye "çeşm ü dîde"yi, "ayn ü basar"ı kapamak, yol var diye "râh u tarik"i seddetmek, su var diye "âb u mâ"yı kurutmak kabilinden ameliyyat-ı tahribe karar vermekse, buna bir israf-ı bîhude nazarı ile bakmak tabiîdir.

Bu mütalâaya serdedilen yegâne i'tiraz: Lisanı sadeleştirmek, onu seviyye-i ırfan-ı halka indirmek içün bu fedakârlığa lüzum var: sözünden ibarettir.

Fakat lisan seviyye-i ırfan-ı halka inmez, seviyye-i ırfan-ı halk lisana yükseltilmeğe çalışılır [330].

Halid Ziya Uşaklıgil'in Türk Derneği'nin kuruluşu sıralarında yazdığı bu yazı fazla bir yankı uyandırmadı. Çünkü, eski kuşakla birlikte yeni kuşaktan olan gençlerin çoğu da aynı düşüncede idi.

Türk Derneği çalışmalarını küçümseme ile karşılıyan Süleyman Nazif'in bir yazısı, yeni tartışmalara yol açmış oldu. Halil Rüşdü adında, Meşrutiyet'ten önce gazetelerde bazı yazıları görülen birinin, dil hakkında yazdığı yazıyı *Yeni Tasviriefkâr*'a göndermesi üzerine, o tarihte gazetenin başyazarı bulunan Süleyman Nazif, yazdığı açık mektupta: *Gazete benim olsaydı yine lisanı sadeleştirmek isteyen bir makaleye sahifelerini küşade bulundurmazdım* dedikten sonra şunları kaydediyor :

[330] *Servetifünun*, 1908 (4 kânunuevvel 1324), sayı 916.

Lisanını seven bir Osmanlı Türk'ü, hiçbir vakit "hatavât-ı terakki" makamına "ilerleme adımları" nı ıs'ad edemez, böyle yaparsak lisanın kabiliyyet ve letafetini elimizle mahvetmiş oluruz...

Lisanı sadeleştirmek, bizi yedi asır geriye ve dört beş bin kilometre uzağa atmaktır. Niçün?.. Eğer bu fedakârlık irsî veya kisbî ataletlerinin cezası olarak, idrakin derekât-ı pestinde sürünen ba'zı avâmı memnun etmek içün ise günahtır. Havâsın derece-i zevkini tenzil edeceklerine avâmın dereke-i idrakini terfi' etmeğe çalışsınlar. Kavmiyyet mahabbetini şayân-ı takdir bir derece-i ifrata vardıran ba'zı zevatın teşkil ettikleri ترك *veya* تورك *Derneği'nden (*Süleyman Nazif burada birinci Türkü "vavsız", ikincisini "vavla" yazarak eski bir tartışmaya işaret etmek istemiştir) *lisanımız faide-yab olur. Ecdadımızın Asyâ-yı vasatîden firar ederken kargaşalığa tesadüfle getiremedikleri kelimatı bulmak bir hidmettir. Fakat bu kelimeleri yerleştirmek içün bizim altı asırlık kedd-i yemin ve hem de vefa-karînimiz olan elfazı tensîkata uğratmak muvafık-ı insaf olamaz. Tekrar ederim ki biz bugün Buhârâlı değiliz ve olamayız. O maziyi iadeye çalışmak mühlik bir irtica'dır* [331].

Halbuki Halil Rüşdü'nün bahsi geçen yazısı, hiç de sadeliği okşar nitelikte değildi. Nitekim Halil Rüşdü, Celâl Sahir'e yazdığı mektupta, kendisinin sadelik taraflısı olmadığını açıklamayı gerekli bulmuştur. O, Farsça tamlamalardaki kuralların Türkçe kelimelere de uygulanmasını istemek gibi garip bir teklifte bulunuyordu. Bu fikrini vaktiyle *İkdam* gazetesine yazdığı bir yazı ile de açıklamıştı [332].

Bahse karışanlar arasında Cenab Şahabeddin'in kardeşi olan Ali Nusrat, *Servetifünun* dergisinde çıkan *Tezyin-i lisan ve üslûb-ı beyan* başlıklı yazısında şu satırları kayd etmektedir :

Minkülli'l-vücuh merbut u muhtac olduğumuz kelimât-ı Arabiyye vü Farisiyyeye nazar-ı husumetle bakarak zavallı lisanımızı yenibaştan sefil ü uryan etmek istiyorlar. Garibi şu ki bu bahs-i irtica'-kâraneye bir de "hamiyyet-i milliyye" şîvesi izafe ederek hüsn ü ârâyişin kuvvet ü istiklâle münâfi olmadığı i'tikadında bulunanları,

[331] *Yeni Tasviriefkâr*, 12 temmuz 1909, sayı 43.

[332] *İkdam*, 1901 (7 kânunusani 1317), 2724. Bu yazı için bk. Bu eserdeki *Edebiyyat-ı cedide devrinde : Dilde sadeleşme hareketi* bahsi.

zevâhir-bînân-ı hamiyyet tarafından muâteb olmak endişesi ile-mahkûm-ı sükût etmek kiyâsetini iltizam eyliyorlar...

Amma bir takım kulûb-ı kasiye erbabı, dün şakird bugün artık üstad olan şu medâr-ı iftihâr-ı millet âbâ-ı edebin nezaket ü zarafet-i lisanını hissetmek istemiyerek, gûya "Türklük" namına iltizam ettikleri girîve-i bâtıl-ı terakki-şikenânede sebat edeceklermiş, emin olsunlar ki [333]..

Ali Nusrat, yine *Servetifünun*'da *Lisan-ı müzeyyen ve san'at* başlığı ile devam eden sıra yazılarının sonuncusunda da şu satırları kaydetmektedir :

Sâniye'n biz evvel ü âhır bahsin lisan-ı edebiyyat ile lisan-ı âdî şıklarına tefrikı taraf-girliğinde bulunmuş olduğumuz cihetle, edebiyyat-ı âliyyeyi idrak-i avâm ile hem-reftar gibi- mücerred garabet-i fahişesinden dolayı isticlâb-ı nazar içün serdedilmiş olan - bir nazariyye-i garîbenin butlânını isbat zımnında evvelce dermiyan etmiş bulunduğumuz kemin ü şikeste ba'zı tehassüsatımıza, bu def'a da eâzım-ı üdebâ-yı garbdan ba'zılarını işhad arzusuna mukavemet edemiyoruz.

Bir de bilmem ki "Osmanlı" nâm-ı bülendi altında ideal bir vahdet-i siyasiyye vücude getirilmek pek şanlı bir mücahede ihtiyar edilmekte bulunan şöyle bir zamanda, bilhassa lisan gibi en büyük rişte-i uhuvveti Türklük dâiye-i garîbesi ile rencide etmek hangi "hamiyyet-i milliyye şîvesine izafe" olunabilir)?. [334]

Süleyman Nazif ile Ali Nusrat'ın yazılarını karşılıyan Kazanlı Ayaz oldu. Ayaz *Sırâtımüstakim*'de Süleyman Nazif'e hitabeden yazısında şöyle söylemektedir:

Bizim mesleğimiz avam taraf-darı bulunmak olduğundan, biz bütün efkâr-ı siyasiyye ve ictimaiyyeyi avâma anlatmak tarafındayız. Bizce bu meslek bir lisan içün değil, bütün mesâil-i hayatiyye içündür. Asrımız şimdiki efkâr-ı umumiyye asrı olduğundan ve memleketin ıslâhı, milletin teceddüdü bütün efrad-ı millet efkârının teceddüdü ile hasıl olacağından bizim nokta-i nazarımızdan milletini seven her Türk yazdığı her makaleyi Anadolu Türkleri'nin anlıyacağı bir lisanla yazması lâzım gelir.

Fakat sizin mesleğiniz nedir? Siz "edebî lisan" taraf-darı mısınız, yoksa "sade dil" taraf-darı mı? Ne olursanız olunuz, sizin Anadolu

[333] *Servetifünun*, 1909 (23 temmuz 1325), sayı 948.
[334] *Servetifünun*, 1910 (31 kânunuevvel 1325), sayı 971.

Türkleri'nin fikirlerini uyandırup onlara muhitlerinin ne olduğunu bildirmek sizin vazifeniz değil midir? Erbab-ı kalemden olduğunuz cihetle bu vazifeyi kaleminizle yazup anlatmağa borçlu değil misiniz? Makalenizde anların anlamaları esas olacak değil mi?

Binae'n'aleyh siz vatanınıza ve milletinize hidmet etmek isterseniz, tabiî efrad-ı milletin en çok anladığı dil ile yazacak ve bu sayede milliyyet ve kavmiyyet fikirleri uyandırmağa çalışacaksınız. Bu dil de tabiî yüzde kırkı Farisî, kırkı Arabî, onu Fransız, Rum, onu Türkçe olan "edebî lisan" ınızla olamaz. Belki sade Türkçe olacaktır.

Osmanlı memleketindeki akvâm-ı gayr-ı Türkiyye kendi lisanlarında yazılan gazeteleri, risaleleri, kitabları ile efkâr-ı umumiyyelerini bir tarafa cereyana muvaffak oldukları vakit siz efkâr-ı umumiyyenizi ne yolda harekete getireceksiniz? Musademe-i hayatiyyede ne vasıta ile anları kuvve-i vahide haline getireceksiniz? [335]

Kazanlı Ayaz, yine *Sırâtımüstakim*'de çıkan *Lisan meselesine dair* başlıklı ikinci bir yazı ile de Ali Nusrat'a cevap vermektedir. Yazar Ali Nusrat'ın fikirlerini ikiye ayırıyor :

1. Türk lisanının fesahati, ancak Arapça ve Farsçadan alınan kelime ve tamlamalarla mümkün olabileceği.

2. Ne kadar açık ve bayağı kelimelerle söylense avâmın yine anlıyamıyacağı.

Yazarın birinci maddeye verdiği cevaptan şu satırları alıyoruz:

Bir dilin, fesahati o dilin başka lisanlara esir kalmasiyle olduğunu da'vâ edecek sizden başka âlemde hiç bir muharrir gelmemiştir, diyebilirim. Hem de gelmiyecektir. Bu fikrin ihtiraı şerefi tabiî size yalnız size mahsustur...

Şimdiki halde ıstılâhatımız içün sözünüz bulunmazsa da ve bazı ta'birler içün Farisi sözlerine ihtiyac varsa da bunları müsafir olarak kabul edüp bunlara hiç bir vakit kapitülâsyon hakkını vermemeli, bunların hepsini kendi kendimize tâbi' bulundurmalı, yazdığımız kitablar, risaleler, makaleler hep lisanımızın sadeleşmesine hidmet etmelidir.

Yazar ikinci maddeye de şöyle cevap veriyor :

Siz avam içün kitablar yazdınız, risaleler neşrettiniz, mektebler açtınız, konferanslar verdiniz de anlamadılar mı? Muharrirleriniz

[335] *Sırâtımüstakim*, 1909 (9 temmuz 1325), c. II, sayı 46.

onlara âli fikirler anlatmak istediler de avam: "Bu fikirleriniz pek âlî bize bayağı fikir veriniz, dediler mi? Mehmed Emin Bey'in şi'rlerini anlıyanlar sizin yazdıklarınızı anlamazlarsa bundaki kabahat fikrinizde olmayınca dilinizde olmak lâzım gelmez mi? Meselâ Servetifünun'daki makalenizde 1440 *sözün yalnız* 368 *i Türkçedir; bunların çoğu da edevat.....*

Ayaz, yazısına şu satırlarla son veriyor :

Namık Kemal'lerin, Abdülhak Hâmid'lerin, Halid Ziya'ların vesairlerinin eserleri yirmişer kırkar bin neşredilse bunlardan kim mutazarrır olacak? Muharrirleriniz kalemleriyle ma'işetlerini te'min edüp edebiyyatla hiç münasebeti olmayan hükûmet hidmetlerini bırakup hür birer muharrir olsalar, bundan edebiyyatınız mutazarrır mı olacak? Bu kadar sade fikri anlamıyan, güneş gibi açık bir düşünceyi düşünemiyen bir insan var mıdır? Öyle ise niçün sadelik aleyhinde o kadar uzun uzadı Arab ve Farisî terkiblerle uydurmalar yapıyorsunuz? Niçün bu kadar bedîhî bir fikre karşı müteassıbane inad ediyorsunuz? Bunun sebebi ne? Bence bunun en büyük sebebi sizin Türkçe bilmediğinizdir. [336]

Celâl Sahir ise *Servetifünun*'da çıkan *Lisanımız* başlıklı üç yazı ile, bahse karışanların hepsine ayrı ayrı cevaplar veriyor. Adı geçen dergide çıkan yazısından şu satırları alıyoruz :

Şimdi lisanda teceddüd husulü içün çalışmak isteyenlerin ilk adımı bu kavaid-i ecnebiyyeyi tard ve imhâ olmalıdır. Bizim kelimeye ihtiyacığımız var. Peki, fakat yalnız kelimeye, müfred kelimelerle müfredlerinden ayrı, müstakil bir ma'nâ ifade eden cemi' kelimelere, her kelimenin cem'ine, tesniyesine değil, hele terakibe hiç değil...

Şimdiden bütün muharreratın seri' ve ânî bir tahavvülle sırf Türkçe yazılması taraf-darı değilim. Zate'n ben ve pek çok kimseler taraf-dar olsak bile bu husul bulamaz. Yalnız lisanımızın tefehhümünü herhalde işkâl eden terâkîb-i muhtelefenin hiç olmazsa tedricî bir surette Türkçe mukabillerine veya Türkçe kaide ile yapılmış terkiblere feda edilmesini arzu ederim. Hele lisanı sadeleştirmenin bizi yedi asır geriye atmak olduğunu hiç kabul edemem...

Eski Türkçemizde mevcud olup ihyasına çalışılan kelimeleri yerleştirmek içün uzun senelerdenberi yâr-ı vefa-dar olan elfaz-ı ecnebiyyeyi ale'l-ıtlak tensikata uğratmak caiz olmadığı bedîhîdir.

[336] *Sırâtımüstakim*, 1909 (6 ağustos 1325), c. II. sayı 50.

Fakat bu buldugumuz kelimeler tıpkı eslâfımız tarafından mâlikâne-i lisanımıza idhal olunan o vefa-karın kelimeler gibi isti'mal oluna oluna sâmiamıza mûnis gelmeğe başlarsa elbette bu asıl kendi malımızı yabancı mala tercih ederiz.....[337]

Celâl Sahir'i böyle ihtiyatlı konuşturan sebep, ilk kurulduğu gündenberi "tasfiyeci" hükmünü giyen Türk Derneği'nin uğradığı başarısızlık olsa gerektir. Nitekim, Derneğin başında bulunan Necib Âsım, *Servetifünun*'da çıkan *Dilimiz* başlıklı yazısında, aynı ihtiyatlı dille konuşmuştur. Şu satırları alıyoruz :

O halde lisanımızın âtisi emin ve muayyendir. Gide gide konuştuğumuz gibi yazacağız. İşte bizim istediğimiz budur. Dilimizden Arabîyi, Farisîyi çıkarmak, fazla malımızı atmak zihnimizden geçmez. Fakat bu tekâmülü biraz tesri' edebiliriz. Bu da nesl-i âtîyi o yolda yetiştirmekle olur. Biz ne kadar sade yazmağa çalışsak muvaffak olamıyoruz, i'tiyaddan kurtulamıyoruz.[338]

Bu ilk tartışmalarda, genç kuşaktan dilde sadeliği savunan Celâl Sahir tarafına katılan olmadı. Çünkü, Refik Halid Karay'dan başka hemen hepsi, biraz farkla bir evvelki kuşağın edebî dilini kullanıyor ve bundan memnun görünüyordu.

Yalnız Hakkı Behiç'in, bu tartışmalardan önce, *Servetifünun*'da çıkan *Samimî şikâyetler* başlıklı yazısında şu satırlar görülmektedir :

Artık daha fazla söylemiyeceğim. Bu samimî şikâyetlerim edebiyyatımızın solgun çehresinde ümid-vâr tebessümler görünceye kadar devam edecektir. "Nesl-i ahîr" ile nesl-i ahîri kendisine minnet-dar eden üstâd-ı muhteremden yalnız biraz sadelik isteyeceğim. Yalnız üslûbun pek fazla levn ü ihtişamından şikâyet edeceğim. Altı aya yakın bir zamandanberi müvaneset peyda ettiğimiz hayat-ı siyasiyye bizi hakikatin daha çıplak, daha sade vâzih u âşikâr suret-i telâkkisine alıştırdı. Meâni üzerinde bir heva-yı i'vicac uçuran cümlelere, bu sade vü sehl görmeğe alışan gözlerimiz tahammül edemiyor.[339]

Yine Hakkı Behiç, *Servetifünun*'da çıkan *Lisan-ıâdî lisan-ı edebî* başlıklı yazısında, her iki dil arasındaki uçuruma işaret ederek şunları söylemektedir :

337 *Servetifünun*, 1909 (13 ağustos 1325), sayı 951.
338 *Servetifünun*, 1911 (14 nisan 1327), sayı 1038.
339 *Servetifünun*, 1909 (5 şubat 1324). sayı 925.

Evvelâ lisanımız tahdid edilmeli. Sonra mümkin olduğu kadar güzellikleri sadelik içinde tecelli ettirmeğe âsâr-ı edebiyyeden istifadeyi ta'mime, zevk-ı san'atı tabakat-ı muhtelefe-i milliyye arasında neşr ü tevsîa çalışmalıyız. Sadeleştirmeğe gayret ederek aradaki mesafeleri kısaltmalıyız. [340]

Şair Mehmed Âkif de *Sıratımustakim*'de çıkan *Hasbihal* başlıklı yazılarından birinde dil bahsine ait düşüncelerini şu satırlarla açıklıyor :

Geçenlerde lisanı tasfiye edelim, yahud etmiyelim mes'elesi meydan aldı. Her iki fırka o kadar ileri gitti ki aralarını bulmak kabil olamadı. Evet, bir kısmı rahmetli Veysî'nin devrini ihya etmek istiyor; diğeri de bize Mâverâünnehir'den Osmanlılar içün pek yeni olan hiç işlenmemiş, yaradıldığı gibi kalmış bir lisan getirmek hevesine kapılıyordu. Her iki taraf bir yığın da'vâlarla, delillerle ortaya atılarak zate'n tezebbübden kurtulmayan efkârımızı büsbütün karıştırdı. Lisanımızı da, şîvemizi de, imlâmızla omuz öpüşecek bir hale getirdi.

Vaktiyle Hüseyin Dâniş Efendi isminde bir zat Servetifünun'a "leyl-i müdelhem" li, "leyl-i mükefher" li şi'rler yazar, Makamat-ı Harirî'yi okumuş olmayanlar benim sânihatımı varsınlar, anlamasınlar demek isterdi. Yine bu zat "perenk" kelimesini kullanır, fakat kari'lerinin yalnız Fransızca bilenlerine merhamet ederek sahifenin altına "bu kelime bijou mukabilidir" tarzında bir hâşiye düşerdi!

Bugün de İkdam gazetesinin başında bir takım makaleler görülüyor ki Türkçe kelimelerin yanıbaşlarında Arabcaları olmasa zavallı ümmet-i merhume hiçbir şey anlamıyacak!

Meclis yerine "kurultay", meb'us yerine "yalvaç", a'yan yerine "aksakal", hal yerine "idemük", can yerine bilmem ne! Kelimeler böyle. Şiveyi nakle ise imkân yok...

Doğrusu ben makale sahibinin iyi bir niyyet beslediğinden emin olmasam mutlaka bu zat lisanı tasfiye etmek isteyenlerle eğleniyor, derdim. Evet lisanın sadeleştirilmesi farzdır. Gazetelerde zabıta vukuatı öyle ağır bir lisanla yazılıyor ki avam onu bir dua gibi dinliyor :

"Mehmed Bey'in hanesine leyle'n fürce-yâb-ı duhul olan sârik sekiz adet kalîçe-i giran-baha sirkat etmiştir" deyüp de "Mehmed

[340] *Servetifünun*, 1909 (26 şubat 1324). sayı 928.

Bey'in bu gece evine hırsız girmiş sekiz halı çalmış" dememek âdetâ maskaralıktır. Avâmın anlıyabileceği meânî avâmın kullandığı lisan ile edâ edilmeli; lâkin bir icmal-i siyasî Çağatayca yazılmamalı. Çünki iki taraf da anlamayacak!

Lisanımız bu hale gelebilmek içün asırlar geçmiş. Bunu bir senede yıkup yenisini yapmağa çalışmak garib bir teşebbüs olmaz mı?...[341]

Mehmed Âkif başka bir *Hasbihal*'inde de şöyle diyor :

Mekteblerimizde lisan derslerinin nekadar geniş bir mevki' işgal ettiğini anlatmak lüzumsuzdur. Bir kere Türkçemiz başlı başına bir dil olmayup Şarkın iki mühim lisanı olan Arab, Acem lisanlarının muavenetiyle yaşadığından, bir de kim ne isterse desin, müfrit bir tasfiyeye tara-dar olanlar ne kadar uğraşırsa uğraşsın, Osmanlılar içün bu iki lisandan aldıkları kelimelerin bir çoğunu geri vermek ne şimdiki halde, ne de gelecek zamanda kabil olamayacağından; hattâ fünun-ı hâzırayı memleketimize getirdikçe vaz'ına mecburiyyet görülen ıstılâhat içün yeniden kelimeler, terkibler istikrazında muztar kalacağımızdan lisan derslerine verilecek ehemmiyyet çok görülmemelidir.

Âkif bundan sonra Arapça ve Farsçanın okullarımızda gereği gibi öğretilemediğini, Arap çocukları için tertiplenen *Mecâni'l-edeb*'in bizim çocuklarımıza da okutulmasının uygun olacağını söyledikten sonra sözlerini şu cümlelerle bitiriyor :

Arab, Acem lisanlarıyle uğraşacak zamanda değiliz; yalnız akvâm-ı mütemeddinenin dillerini öğrenelim, diyenlere de deriz ki:

Sizin teklifiniz tıpkı coğrafya kitablarımızdan Asya, Afrika kıt'alarını artık kaldıralım demeye benziyor! A kuzum bizim o mütemeddin akvâmın arazisinde bir karış toprağımız yok. Bize orada ne ektirirler, ne de biçtirirler. Biz Asya'da ekeceğiz, Asya'da biçeceğiz. Lâf anlayan beri gelsin.[342]

Dilde sadeleşme hareketinin, gazete ve dergiler dışında da yavaş yavaş yayılmağa başladığı görülür. 1909 (22 ağustos 1325) tarihinde, Ispartalı Hakkı tarafından eski Hukuk Okulu binasında, rüştiye öğretmenlerine "Lisan-ı Osmanî tedrisatı" hakkında verilen bir konferanstan şu cümleleri alıyoruz :

[341] *Sırâtımüstakim*, 1910. (27 mayıs 1326), c. IV, sayı 92.
[342] *Sırâtımüstakim*, 1910 (24 haziran 1326), c. IV, sayı 96.

Söylenilen lisanla yazılan lisan arasında büyük açıklık var. Lûgatler bizim değil, bunların telâffuzu bizim değil, bunları işleten kaideler bizim değil, yazı bizim değil. Ana kucağından mekteb sıralarına düşen, sene sene, sınıf ilerleyen çocuk, zaman geçtikçe bu kayıdlardan daha ziyade sıkılıyor, bu yükün altında daha ziyade eziliyor. Zavallı çocuk bakıyor ki, yer gök, herşey değişmiş Yerin adı arz olmuş, zemin olmuş. Güneş demiyorlar, şems diyorlar, hurşid diyorlar, mihr diyorlar, âftab diyorlar. Ay demiyorlar kamer diyorlar, mah diyorlar, At diye tanıdığı hayvana on onbeş ad takmışlar, fürs, esb, rahş, semend, rehvar, şebdiz, yekran, tevsen, sütûr, kümeyt, edhem diyorlar. Deniz diye bildiği şey bahr, derya, yem, lücce, kulzüm, muhit ve daha birçok şey olmuş. Bir şeye yalnız bir isim kâfi iken böyle birçok isim takılmasına bir türlü aklı ermiyor. Buradan zihnine bir körlük, bir sarmazlık gelmeğe başlıyor [343]

Bu yolda bazı resmî teşebbüslerin de yapıldığı görülür. 1909 (teşrinisani 1325) tarihli gazetelerde *Tasfiye-i lisana ait bir karar* başlıklı şu fıkrayı okuyoruz :

Levazımat-ı umumiyye dairesi ta'yînat kısmı ma'rifetiyle terkim ve tevzi' edilmekte olan matbu' pusulalara envâ'-ı muayyenatı mübeyyin olmak üzere dercolunmakta olan nân-ı aziz, gûşt, erz, şa'r ve hatab kelimelerinin yerlerine, ba'demâ ekmek, et, pirinç arpa ve odun yazılması karar-gir olmuştur.

"Mebusan Meclisi"nde, ikinci yılın ilk toplantısında Padişah adına okunan nutka karşı hazırlanan cevabın konuşulması sırasında mebuslardan bazısının: *Arîza-i teşekküriyyenin üslûb-ı tahriri pek edîbane ve Meclis-i Millî'ye yakışmıyacak derecede teşbihat ve elfaz-ı rengin ile mahmul* olduğunu söyliyerek itiraz etmesi ve bahsin uzun bir tartışmaya yol açması da, sadeleşme isteğinin yayım alanını göstermeğe yarıyan bir olay sayılabilir.

Genç kalemler

Türk Derneği'nin İstanbul'daki teşebbüsünden sonra, nisan 1911 (1327) de Selânik'te yeni bir hareketin başladığı görülür. Bu, *Genç kalemler* dergisi etrafında toplanan bazı gençlerin yeni

[343] *Sırâtımüstakim*, 1909 (24 eylül 1325), c. III, sayı 57. Ispartalı İsmail Hakkı'nın bu konuda verdiği konferanslar serisi, *Sırâtımüstakim*'in bunu takip eden sayılarında sırasiyle yayınlanmaktadır.

bir teşebbüsüdür. Derginin ikinci cildinin birinci sayısında çıkan *Yeni lisan* başlıklı ilk yazı ile hareket başlar. İmza yerinde büyük bir soru işareti bulunan, fakat Ömer Seyfeddin tarafından yazılmış olan bu yazıda, eski edebiyatla Servetifünun ve Fecriâtî edebiyatlarına hücum edildikten sonra: *Bugünkülerin dünküleri taklid etmekten vazgeçtikleri dakika hakikî fecir olacak, onların sayesinde yeni bir lisanla terennüm olunan millî bir edebiyyat doğacaktır* denilmekte ve biraz sonra da: *millî bir edebiyyat vücuda getirmek içün evvelâ millî lisan ister* cümlesi eklenmektedir.

Türk Derneği'nin "beyanname"sinde "millî dil" den bahsedilmiş ve bütün Osmanlılar arasında konuşulan Osmanlı Türkçesinin bu millî dili teşkil edeceği kaydedilmişti. *Genç kalemler*'in bu yazısında ise, ayrıca "millî edebiyat" deyimi de kullanılmaktadır.

Bunu nasıl yapmalı? Bu sorunun cevabı da, yazıda şu satırlarla belirtilmektedir:

Derneğin arkasına takılup akîm bir irticaa doğru, "Buhara-yı şerif" deki henüz mebnâî bir hayat süren, müdhiş bir vukufsuzluğun, korkunç bir taassubun karanlıkları içinde uyuyan bundan bir düzüne asır evvelki günleri yaşıyan kavim-daşlarımızın yanına mı gidelim? Bu bir intihardır. Bu serî, ateşli toplarımızı, makineli tüfenklerimizi bırakup yerine; düşmanlarımız gelince - kavim-daşlarımız gibi - üzerlerine atacağımız suları kaynatmağa mahsus çay semaverleri koymağa benzer. Hayır. Beş asırdanberi konuştuğumuz kelimeleri, me'nus denilen Arabî ve Farisî kelimeleri mümkin değil terkedemeyiz. Hele aruzu atup Mehmed Emin Bey'in vezinlerini hiçbir şair kabul etmez. Konuştuğumuz lisan, İstanbul Türkçesi en tabiî bir lisandır. Klişe olmuş terkiblerden başka lüzumsuz zînetler aslâ mükâlememize giremez. Yazı lisanı ile, konuşmak lisanını birleştirirsek edebiyyatımızı ihya veya icad etmiş olacağız.

Anlaşılıyor ki yazının sahibi olan Ömer Seyfettin, İstanbul'daki Türk Derneği'nin uğradığı başarısızlıktan korkmuş, eskilere, hele Şemseddin Sami ve Mehmed Necib'e göre daha geride kalmıştır. Fazla olarak hece veznini kullanmıya aslâ razı değildir. Dilde sadeleşme bahsindeki düşüncelerini ise şu cümlelerle bitirmektedir :

Farisî kelimeleri, Arabca mastarları, Türkcemizdeki ma'nâlarına göre isim veyahud sıfat telâkki edeceğiz. Farisî ve Arabî nisbet ma'-

nâsını ve edatını haiz olan kelimelere umumiyetle sıfat diyeceğiz. Lisanımızda yalnız Türkce kaideler hükmedecek; yalnız Türkce, yalnız Türkce kaideleri.

Derginin bundan sonraki nüshalarında yine *Yeni lisan* başlığı altında aynı fikirler işlenmekte, dil ve edebiyattan başka "milliyet" ve kavmiyet" bahisleri de ele alınmaktadır. Ancak bu bahislerde *Genç kalemler*'i fikirlerine gereken açıklığı verememiş görmekteyiz. Bu kapalılık, hattâ bazı kere birbirine karşıt düşüncelere de yol açmaktadır. [344]

Derginin beşinci sayısından sonra *Yeni lisan* başlıklı yazıların altındaki büyük soru işareti yerinde *Genç kalemler tahrir hey'eti* imzası görülmektedir. Böylece Ömer Seyfeddin'in imzasız yazılarıyle başlıyan hareket, *Genç kalemler*'e maledilmiş oluyor, demektir.

Onların imlâ bahsindeki düşünceleri de şudur :

Arabî ve Farisî kelimelerin imlâları şiddetle; dinî bir taasubla muhafaza olunacak, Türkcelere gelince, mühim iltibasları men'etmek içün, şimdilik, ma'kul ve mu'tedil bir tarzda "hurûf-ı imlâ" kullanılacak... İmlâ meselesini zaman halledecektir.

Bu düşünceler *Genç kalemleri*'in Arapça ve Farsça kelimelerin imlâsı bahsinde de ihtiyatlı davrandıklarını göstermektedir.

Onlar, terim bahsinde de düşüncelerine bir açıklık verememişlerdir. Derginin 8. sayısında düşüncelerini şöyle belirtiyorlar :

Yeni lisan ilim lisanına da te'sir edeceği içün artık ıstılâhlar ve umumiyyetle yeni ta'birler ya Arabcanın, Acemcenin basit lâfızlarından, yahud Türkce terkiblerden teşkil olunacaktır. "Hikmet-i bedâyi" yerine "bedâat", "ilm-i menâfi'ü'l-a'zâya mensub" yerine "garîzî", "şimendifer" yerine "demiryol" kullanılacaktır.

Demek ki bir yandan Türkçe terimlere yer verirken, öte yandan da Arapça ve Farsça köklerden gelişigüzel terimler yapacaklardır.

Görülüyor ki *Genç kalemler* fikirlerine bir açıklık verememişlerdir. Bu hal, bir yandan deyimlerle kavramların henüz yerleşmemiş olmasından, bir yandan da işin sınırlandırılmamış bulun-

[344] Millî edebiyat bahsine temas eden kısımlar, bu konuya ait hazırladığımı başka bir eserde ayrıca incelendiği için, burada yalnız dil bahsile ilgili olanları almakla yetiniyorum.

masından ileri gelmektedir. *Yeni lisan* başlıklı ilk yazıda bırakmıyacaklarını ilân ettikleri "me'nus" kelimelerin sınırı nedir? Türkçenin esaslı bir sözlüğü meydana getirilmedikçe bu sınırın kolay çizilemiyeceği tabiîdir. Nitekim kendileri de derginin 8. sayısında: *Tahrir hey'etimiz bu dakikada yeni lisanın sarfıyla kamusunu tanzim etmekle meşguldür* demekle, bu işin uzun bir hazırlığa muhtaç olduğunu kabul etmişlerdir. Fakat klişe olarak kullanmakta sakınca görmiyecekleri tamlamalar hangileridir? Derginin 7. sayısında "Yeni Muhitü'l-maarif" heyetine göndermek üzere hazırladıkları yazı suretinden anlıyoruz ki "rüsumat, tahsilât" gibi çoğullarla, "terceme-i hal, mürûr-ı zaman" gibi tamlamalar kabul edilecektir.

Bununla birlikte *Genç kalemler*'in bu teşebbüsü, Meşrutiyet devrinde Türk Derneği'nin teşebbüsünden sonra şuurla atılmış bir adım sayılır.

Ömer Seyfeddin ve yeni lisan

Genç kalemler'deki "yeni lisan" hareketinin Ömer Seyfeddin'le başladığını biliyoruz. Acaba Ömer Seyfeddin'i bu harekete götüren sebep nedir? Acaba o Tanzimat'tan beri sürüp giden dil meselesini ve bu mesele etrafında yapılan tartışmaları gazete ve dergilerde takip etmiş midir? Burasını bilmiyoruz.

O, muhalifler tarafından ileri sürülen iddiaya karşı *Yeni lisan* başlıklı ikinci yazıda şu cevabı veriyor : *Genç kalemler yeni lisanın tarihini yazmadı ki ilk cereyanı vermek isteyenlerin kimler olduğunu arayup i'lân etsin.* Bu cümleden, onun daha evvelki hareketlerden haberi olup olmadığı hakkında hüküm çıkarmak mümkün değildir. Ancak bir yıl sonra, Şemşeddin Sami'nin *Lisan ve edebiyyatımız* başlıklı yazısı *Genç kalemler*'e alınmakta ve şu satırlarla yazı okurlara sunulmaktadır :

Aşağıdaki makale merhum Şemseddin Sami Bey'indir. Lisaniyyat esaslarına istinad eden yeni lisanın ilk defa olarak tahrir hey'etimizce müdafaa edilmediğini bu makale pek güzel isbat ediyor. lisaniyyatta her vukuf sahibi yeni lisana taraftardır. Kari'lerimizin ehemmiyetle mütalâalarını reca ederiz. [345]

[345] *Genç kalemler*, 1912 (nisan 1328), c. III, sayı 19.

Ömer Seyfeddin'in sınır boylarında müfreze komutanı olarak bulunduğu sırada birçok acıklı olayları gözleriyle görmüş olmasının edebî kişiliğinin bu yolda gelişmesinde büyük yeri olmuştur, denilebilir. Bir yandan gerçekle karşıkarşıya bulunmak ondaki milliyet duygularını kamçılarken, öte yandan da yabancı dilde okuduğu eserler onun ince zevkinin gelişmesine yol açmış ve onu eski edebî dilden bir tiksinme ile uzaklaştırmıştır.

Ömer Seyfeddin'in en yakın arkadaşı Ali Canib Yöntem ondan ve "yeni lisan" hareketinden şu satırlarla bahsediyor :

"Türkçeye Türk sarfı hâkim olmalıdır" iddiasının mücahid ve müdâfii idi. On sene daima onun içün çalıştı. Yirmi beş sene evvel Selânik'te neşrine başladığımız "Genç kalemler"in "yeni lisan" unvaniyle ta'mimine çalıştığı bu nazariyye ilk önce Ömer Seyfeddin'in kafasında canlanmıştır. O zaman Bulgaristan hududunda bir bölük kumandanı olan Ömer, birgün bana şu mektubu yazmıştı:

"Cevabınızı almadan işte ben yazıyorum. Size bir teklifim var. Kanaatlarınıza pek yakın olduğu içün hemen kabul edeceksiniz sanırım. Bakınız ne; biraz izah edeyim : Edebiyyattan nefret ettiğim ve bu nefretimin iğrenç, tiksindirici bir nefret olduğunu yazmıştım. Bu nefretim edebiyyata olmaktan ziyade lisanadır. Bizim lisanımız, her zaman düşündüğümüz gibi, berbad, perişan fenne, mantıka muhalif bir lisandır. Garb edebiyyatlarını biraz tanıyan mümkin değil bu nefretten kurtulamaz. Zaman ve vâkıfâne bir sa'y tasfiye eder. Ben işte edebiyyattan vazgeçtikten sonra tetebbü' edeceğim fenlere, ilimlere çalışırken bu tasfiyeye de yardım edeceğim.. "..." ve "..." gibi nura, hakikate muhtac Türkler'i Asyanın karanlıklarına götürmeğe çalışacağım. Sa'yimin esasını teşkil edecek noktalar pek basit: Arabca, Farsca terkiblerin, hiç lüzumu yoktur. Bunlar ancak süs içündür. Kimin gösterecek, teshir edecek fikri yoksa onları çok kullanmıştır. Eğer o terkibler terkolunursa tasfiyede büyük bir adım atılmış olmaz mı... Bunu yalnızca başaramam, geliniz Canib Bey, edebiyyatta, lisanda bir ihtilâl vücuda getirelim. Ah büyük fikir sa'y ü sebat ister...,,

İşte yeni lisan hareketi bu mektubla başlamıştır. [346]

[346] Ali Canib Yöntem, *Ömer Seyfeddin, hayatı ve eserleri*, 1935, s. 9-11.

Genç kalemler'in açtığı soruşturma

"*Genç kalemler* tahrir heyeti", dergide çıkan yazıları özetliyerek, *Yeni lisan ve bir istimzac* başlığı altında bir kitapçık yayınlamış ve bunu birer mektupla "bütün Osmanlı muharrirleri"ne göndermiştir. Mektupta bazı sorular bulunmakta ve yazarlardan cevap istenilmektedir. Dergiye gönderilen cevaplardan, soruların şu nitelikte olduğu anlaşılıyor :

1 — Müceddidlerin, lisanların tabiî cereyanlarını çabuklaştırmaya, kolaylaştırmaya selâhiyetleri var mıdır?

2 — Bir lisan başka lisanlardan ihtiyacı olduğu kelimeleri alabilir; fakat kaide alabilir mi?

3 — Üç lisanın kaidelerinden müteşekkil bir lisan olabilir mi? Bu itibarla Türkçe'ye Osmanlıca denilebilir mi? Olamaz ve denilemezse lisanımızı bu hastalıktan kurtarmak bizim için bir vazife değil midir?

4 — Türkçe'yi sadeleştirmek için şimdiye kadar tasfiyecilerin yaptıkları gibi lisanımızda me'nus Arapça, Acemce kelimeleri atarak Çagatayca'dan, Türkmence'den kelimeler almak lisanların tabiî tekâmülüne muvafık bir hareket midir ?

5 — Lisanın sadeleştirilmesinde ve yenileşmesinde Arapça ve Acemce terkiplerin, cemilerin ve edatların kullanılmamasını esas ittihaz etmek, lisanın tabiî tekâmülü için en muvafık bir usul değil midir?

6 — Klişe haline gelmiş terkipleri olduğu gibi bırakmak, menekşe, kavga, kalabalık gibi Türkçeleşmiş Arabi ve Farisi kelimeleri Türkçe söylendiği gibi yazmak ve onları tamamiyle benimsemek doğru değil midir?

Bu sorulara İstanbul'dan ancak Hamdullah Suphi, Şahabeddin Süleyman, Raif Necdet, İzzet Ulvi cevap vermişlerdir.

Hamdullah Suphi 23 eylül 1327 tarihli mektubunda: "*Diğer bir mahcubiyetim, böyle bir sual karşısında şimdi olduğumdan pek başka bir şey olmağa kat'î bir lüzum görmekliğimden tevellüd ediyor*" dedikten sonra Arapça'nın Türkçe üzerindeki etkisini "meşum te'sir "sayıyor. "*Acemce'nin hususıyle Arabca'nın her şeye rağmen lisanımızın ruhuna, ahengine tamamiyle yabancı, hattâ*

münafî" olduğunu kaydediyor. "*Lisanların tabiî tekâmüllerini tesri' itmeğe bir hak mevcuddur*" diyor.

Hamdullah Suphi mektubunun sonlarına doğru :

Bütün lisanların sair lisanlardan aldıkları kelimeleri tamamiyle imtisas ettikleri, onların aslî şekillerini ve telaffuzlarını muhafazaya kendini mecbur addetmedikleri teemmül olunursa Arabca, Farsca kelimelere dokunmayın diye ref'idilen i'tirazın esassızlığı derhal tezahür eder" dedikten sonra, başka Türk lehçelerinden alınacak kelimeler hakkında da şöyle söyliyor :

Bir de lisanın sadeleştirilmesi maksadıyle Asya içlerinden dâvet edilen kelimeler kalıyor ki, onlara sebebini tasrih edemiyeceğim pek harîm bir mahabbet duymakla beraber burada işleri olmadığına ve kendilerinin, Âdem'in, Havva'nın sair evlâdları gibi bize esas'en yakın olmakla beraber mesafe ve zaman ile artık biribirimizi tanımadığımıza, bize yabancı olduklarına kanalım. [347]

Şahabeddin Süleyman 18 ağustos 1327 tarihli mektubunda bütün sorulara müsbet cevap verdiği halde, mektubunu şu cümlelerle bitiriyor :

Aziz meslektaşlar, mütaleatım bu merkezde olmakla beraber teceddüdat-ı lisaniyyeye fena bir i'tiyadla ve zekâmın, metanetimin fıkdaniyle giremiyorum. Yine nesl-i sâbıkın mirasıyle eser yazmağa muvaffak olabiliyorum. Benim gibi köhneliğe merbut olan bir zavallıya acır, açtığınız bu yolda ilerler, mazi-merbut ve mazi-perest olanları ezer, bu bed-baht millete lisanını tevdi' eder, istikbalini te'min eylemiş olursunuz.

Bir milletin vatan-perver olmasında lisanın pek büyük tesiri vardır. Bu vazife-i vatan-parveraneyi sakîm bir i'tiyadla ifa edemediğim, edemiyeceğim içün bed-bahtım. Hayatı benim gibi hissiyatla efkâr zelzeleleri arasında çalkanan, daima hissine mağlub olanlara acımalıdır, ihtiramat. [348]

Raif Necdet ile İzzet Ulvi de sorulara müsbet cevap vermektedirler. [349]

[347] *Genç kalemler*, 1327, sayı 12.
[348] *Genç kalemler*, kânunuevvel 1327, sayı 13.
[349] *Genç kalemler*, şubat 1327, sayı 15; haziran 1328, sayı 23.

Yeni lisan meselesi etrafında tartışmalar

Genç kalemler'in "yeni lisan" teşebbüsü Selânik'te çok iyi karşılandı. *Rumeli* ve *Yeni asır* gazetelerinde bazı yazılar sade dille çıkmaya başladığı gibi, Abdullah Feyzi tarafından kurulmuş olan *Muhit-i mesai* dergisi de, *Yeni felsefe* adını aldıktan sonra, "yeni lisan"ı prensip olarak kabul etmiş, ve siyasal devrimi sosyal devrimin takip etmesi gerektiğini telkine çalışan Ziya Gökalp'ın etkisi altında, "yeni hayat"ı açıklamaya koyulmuştur. Selânik'ten gelen bu "yeni lisan" ve "millî edebiyat" iddialarını alaylı bir küçümseme ile karşılayan Köprülüzade Mehmed Fuad ile Yakub Kadri oldu. Köprülü *Servetifünun*'da çıkan *Yeni lisan* başlıklı yazısında dil konusunu ele alarak şu satırlarla hucum ediyor :

Türkçe olmıyan terkibleri lâğvederek ba'za'n altın destanlar[350] *ba'za'n da marazî aşk neşîdeleri yazmakla yeni bir lisan ve millî bir edebiyyat vücuda getirdikleri zannına düşenler, öğle düşünüyorum ki serâb-âlûd bir uykunun bakiyye-i ezvâkı ile sermesttirler. Elli milyonluk büyük bir ırkı cahil ve âtıl bir kavmı terkibden ârî aşk neşîdeleriyle uyandırmak, onlara semanın, suların, yüksek ve buhâr-âlûd yaylaların güzelliğini terennüm etmekle "yedi devlet"le cenk edecek bir mertebeye getirmek o kadar cazib hulyadır ki, her duvarda iri ve niyaz-kâr gözler gören, ölü camlarda korku ağlatan mariz gençlerin*[351] *buna aldanmaması imkân haricindedir.*

Yazar : *Büyük bir edîbimiz, yeni lisanın kabulü takdirinde Türkçe bir satır bile okumıyacağını nîm müstehziyâne bir ifade ile söylediği zaman yeni lisanın sukût-ı zarurîsi hakkında kanaatimin bir kat daha teyyüdünü hissettim... dedikten* sonra yazının sonlarına doğru şu hükmü vermektedir.

Tekrar ediyorum, lisanın mecrâ-yi tekâmülünü çizenler büyük edibler, san'at-kârlardır. Bugünkü neslin en mümtaz şairi olan Ahmed Hâşim :

[350] Yazar, bu kelime ile Gökalp'ın *Genç kalemler* dergisinin 1911 (kânunusani 1327) tarihli 14. sayısında çıkan *Altın destan* başlıklı manzumesine dokunuyor.

[351] Yazar, *Genç kalemler*'in 1911 (1 şubat 1327) tarihli 15. sayısında çıkan *Sokak feneri* adlı şiiri dolayısiyle Ali Canib'i kastediyor.

Kenâr-ı âba dizilmiş sükûn ile bekler
Füsûn-ı mâha dalan pürhayal leylekler;
Hevâda bir gölü tanzir eder sema bu gece
Anın böcekleri gûya nücûmdur yekser

şi'rini yazdıkça yeni lisan taraf-darları ne kadar bağırırlarsa bağırsınlar "ab" kelimesini kamus-ı beyânımızdan çıkarmıya muvaffak olamazlar.[352]

Yakub Kadri de *Rübab* dergisinde çıkan *Netâyic* başlıklı yazısında şu satırlarla alay ediyor :

Yeni.... Satıyorlar. Kaça ? Nasıl? Bilmiyorum fakat satıyorlar. İki yıldır gazetelerde i'lânlarını görmediniz mi? "Yeni lisan", "yeni fikir", "yeni hayat".

Ey görgüsüz çocuk ruhlu kimseler; ey yeni köprülerin, yeni evlerin, yeni bayramlık elbiselerin vakit vakit size te'min ettiği zevki, saadeti dudaklarınıza verdiği hande-i neşatı daha ziyade genişletmek isterseniz - şüphesiz ki istersiniz - gidiniz, koşunuz ; satıyorlar: Selânik'te "yeni fikir" "yeni hayat", yeni lisan...

Yalnız bir şey var, ey görgüsüz çocuk ruhlu kimseler, yalnız bir şey var ki tatbiki sizin içün biraz güç olacak: "yeni fikir"i kalıplı bir fes gibi başa giymek kolay, "yeni hayat"ı alafranga bir elbise gibi sırta almak kolay, fakat yeni lisan... yeni lisan sizin içün muhakkak kullanılması pek güç bir zînet olacaktır. Dilimizi irsî, kisbî' bütün i'tiyatlarından tecrid edeceksiniz, yeni lehçeniz olacak. Meselâ "millet" kelimesi bilmem nasıl bir istihale ile "budun"a inkılâb edecek, "yaşasın millet" diyemiyeceksiniz, "yaşasın budun" diyeceksiniz. Boğazınız uzun bir müddet, uygur, turgur gurgur ilâh misillû kelimelerin dikenleriyle yırtılacak. Filvaki' onlar size diyecekler ki her gülün bir dikeni vardır. Fakat aldanmayınız efendiler, bu gül değil, bu kâmile'n dikendir. İş bukadarla kalsa iyi; fakat icabında dilimizi tersine de çevireceksiniz. Nazar-ı dikkat yerine dikkat gözü, nefha-i ümid yerine ümid üfürüğü, sadr-ı a'zam yerine a'zam sadr.... ilâh demeye mecbur olacaksınız. Ve daha sonra fart-ı gayretle muhakkak hiç olmazsa bir kere "intikam şiirleri" [353] *ni okumak zahmetine katla-*

[352] *Servetifünun*, 1911 (16 şubat 1327).

[353] *Genç kalemler*'in 1912 (mart 1328) tarihli ve 17-18 sayılı mümtaz nüshasında Mehmed Ali Tevfik'in *İntikam şiirleri* başlığı altında çıkan yedi parça manzumesine dokunuyor.

nacaksınız. Bütün bu müşkilâtı ıktiham ettikten sonra, korkmayınız: artık meydan, yeni hayat meydanı sizindir.

Yazının sonlarına doğru şu satırları kaydediyor :

Biz Osmanlıyız ve bu Osmanlı lisanıdır. İstiyorlar ki biz Çağatay olalım ve Çağatayca söyliyelim Hayır, bu kabil olmıyacaktır. Hayır... Zavallı yenilik, zavallı bayramlık elbiselere benziyen garib yenilik... [354]

Halbuki *Genç kalemler*'in istediği sadece yabancı kurallardan sıyrılmış bir dildi. Onlar bu konuda da fikirlerini sınırlandırmış olmamakla birlikte, istediklerini açıkça ortaya koymuşlardı. *Genç kalemler*'in yanıldığı nokta, bu dâvaya "yeni lisan" adını vermiş olmasıdır.

Genç kalemler bu yazıları şiddetle karşıladı. Önce Kâzım Nami, *Yeni lisan ve hasta bir mantığın pisikolojisi* başlıklı yazısıyle Fuad Köprülü'ye cevap verdi. Kâzım Nami, ileri sürülendüşünceleri sırasıyle karşıladıktan sonra, yazısını şu satırlarla bitiriyor :

Yeni lisan ictimaî Türklükte, "ma'nevî yurd" mefkûresinde büyük bir yardımcı buldu. Bu gün kalbleri Türk hissiyle çarpan yeni nesil bu lisanı seviyor; bu lisanı yazıyor, ve bu cereyan her gün iki misli bir kuvvet alıyor; çünki o nesil biliyor ki otuz milyonluk bir milletle yüz milyonluk bir kavmın nâtıkası olan mukaddes bir lisan bir kaç yüzbin kişilik imtiyazlı bir sınıfın "argo"su halinde kalamaz. Çünki bulutsuz ve geniş bir muhite güneşli bir lisan lâzım; çünki hür bir millet esir bir lisana tahammül edemez. [355]

Daha sonra "Genç kalemler tahrir heyeti" imzasiyle, dergide *Yeni lisan ve muârızlarından bir nümune* başlıklı bir yazı görülüyor. Bu yazıdan aldığımız aşağıdaki satırlar *Genç kalemler*'in dil hakkındaki düşüncelerinin sakat taraflarını göstermesi bakımından çok önemlidir :

"Stylistique selikıyat" denilen yeni bir ilme nazara'n da her lisanın içinde bir "müşterek lisan" vardır. Ve bu öyle bir lisandır ki haiz olduğu kelimeler mensub olduğu kavmın yalınız bir kısmını hatırlatmaz; umumuna şamil olur. Meselâ Türkçede "keder" kelimesi müşterek lisana dahildir; çünki bu kelime sarfedilince bize âlim

[354] *Rübab*, 1912 (19 nisan 1328), sayı 14.
[355] *Genç kalemler*, mart 1328, sayı 17-18.

yahud cahil; kadın yahud erkek... hulâsa bir kısım halkı hatırlatmıyor. Fakat meselâ "kaygu" kelimesi derhal aklımıza bir sınıfı getiriyor, taşra halkının ba'zıları... Sonra yine aynı ma'nâya "tasa,, "gussa" kelimeleri de böyledir; bu kelimeden birincisi kadınları, ikincisi eski adamları hatırlatır. İşte biz "yeni lisan"ı yüzmilyonluk koca bir Türk neslinin istikbal lisanı olarak tanıdığımız içün Fuad Bey'in, hareketlerini pek ma'kul ve mantıkî bulduğu tasfiyecilerden ayrıldık; bir avam lisanı husulüne çalışmadık.

Meselâ "tahrir hey'eti" yerine" "yazı hey'eti" demek, bu esasa muhalif olduğu içün bir kısmın değil, bütün bir kavmın lisanı olacak olan yeni lisanca kabul edilmedi, ve edilmiyecektir. Çünki Arabca "hat" ma'nâsına kullanıldığı taktirde bir kısmı hatırlatmıyan "yazı"; "tahrir" mukabili olarak kullanılırsa şiddetle bir sınıfı, âvamın en bir şey bilmez sınıfını düşündürür. Yine meselâ sırf bu sebebden dolayıdır ki "numara" mukabili olarak "sayı" kelimesini kabul etmiyoruz. Burada bir istitrad yapmak mecburiyetini hissediyoruz. Kelimeler, fikirlerin şekilleşmesinden başka bir şey olmadığından, eğer bir kısmı hatırlatmak matlub ise o zaman bu nevi' kelimelerin kullanmasına hiç bir diyecek kalmaz; çünki bir fikir; o fikri en güzel ifade edecek kelimeye muhtacdır. Sırf bundan mütevelliddir ki yeni veya eski lisanlardan hiç birine misal olarak yazılmıyan Gök Alp'ın destanları eski Türk lafızlarıyle doludur. O büyük ve muhterem refikımız bu kelimeleri ihya içün değil, o muhteşem maziyi ihtar içün yazmıştır.[356]

Yakub Kadri'nin yazısına, önce "Genç kalemler tahrir heyeti", *Pes-pâye bir hicve ciddî bir cevab* başlıklı kısa bir yazı ile [357], sonra da M. Nermi, Paris'den gönderdiği *Yeni lisan istilâsı karşısında* başlıklı yirmibeş sayfalık bir yazı ile karşılıyor. [358] Daha sonra da Perviz imzasıyle *Yeni lisan ve çirkin ta'rizler* başlıklı bir yazı görülüyor. [359]

Fuat Köprülü, Kâzım Nami'nin yazısına verdiği cevapta ilk yazısına göre daha ağır başlı bir dil kullanmaktadır. *Serveti-*

[356] *Genç kalemler*, mayıs 1328, sayı 21.
[357] *Genç kalemler*, nisan 1328, sayı 20.
[358] *Genç kalemler*, haziran 1328, sayı 22.
[359] *Genç kalemler*, temmuz 1328, sayı 24-25.

fünun'da çıkan *Türklük ve yeni lisan* başlıklı yazısında şahsı ile ilgili kısımlara cevap verdikten sonra şunları söyliyor :

"Yeni lisan cereyanı", öyle zannediyorum ki, san'atta kat'iyye'n adem-i muvaffakiyyetle neticelenecektir. Lisanlar bir mahsul-i ictimaî olmakla beraber, madem ki ona mecra-yı tekâmülünü çizenler o lisan ile yazanlar büyük san'at-kârlardır, bu nokta-i nazardan yeni lisanın âtisine herhalde emniyetle nigeran olmamakta haklıyız...

Memlekete yüksek bir edebiyyatın, ulvî bir san'atın lüzumlu olmadığını iddia eden tasfiyeciler, bir avam lisanı vücuda getirmek istiyorlar, ve bunun içün güzelliği kat'iyye'n feda ediyorlardı. Onların nokta-i nazarınca mantıkî olan bu hareket de- tıbkı yeni lisancılarınki gibi - nâkabil-i tatbik ve binae'n'aleyh gayr-ı mantıkî idi. Avam lisanına atlamak ve demokratık nokta-i nazarından, tasfiyecilerin bu hareketini yeni lisandan daha ma'kul görmekte musırrım...

Lisanımız, mecra-yı tabiîsini ta'kibe'n daima sadeliğe doğru ilerler iken, ona şimdiden mufrit bir şekil vermek, iyi veya fena her ne olursa olsun altı yüz senelik bir mahsul-i ictimaîye birkaç kişinin keyf ve hayaline göre tebdil-i mahiyyet ettirmek, bence mahz-ı hayaldir. İstikbalin lisanı, Çağatayca, Türkmence kelimelerden ârî olduğu kadar bîlüzum ü faide elfaz-ı ecnebiyyeden de muarra olacaktır. Lisanımızın parlak bir istikbale nam-zed olduğuna, ve o tekâmül-i tabiiyyeyi hiç bir şey'in ihlal edemiyeceğine mu'tekidim. "Yeni lisan" cereyanı, sadeliğe doğru mütemadiye'n ilerliyen lisanımızın bu hususdaki hatvelerini biraz tesri'den başka hiç bir netice husule getiremiyecek zannediyorum; ve işte bu nokta-i nazardan, bu yeni cereyanın vücuda gelmiş olmasını muârız, fakat samimî bir nazar-ı takdir ile temaşa etmekteyim.[360]

Kâzım Nami, *Hak* gazetesinin "haftalık ilâve"sinde çıkan *Yeni lisan etrafında* başlıklı yazısında : "*Fuad Bey, bu defa, münazarayı gayet nezih bir mecraya sevketdi*" dedikten sonra, yazıdaki düşüncelere cevap veriyor. Şu cümleyi alıyoruz :

Mehmed Fuad Bey', "Demokrat lisan"ı avam lisanı telakki ediyor ve buradaki avam kelimesini de nâsın aşağı tabakasıyle tefsir etmek istiyor. Halbuki demokrat demek, Fuad Bey' in zannettikleri ma'nâda, avam demek değildir.[361]

[360] *Servetifünun*, 19 nisan 1328, c. 42, sayı 1091.
[361] *Hak*, haftalık ilâve, 3 mayıs 1328, sayı 3.

Kâzım Nami, bu yazısında Yakub Kadri'ye de dokunuyor. Fakat Yakub Kadri, yazısının İstanbul ve Selânik çevrelerinde uyandırdığı yankı karşısında bunların hiç birine cevap vermemeği tercih etmiştir.

"Türk derneği" yüzünden uğradığı hücumların öcünü almak fırsatını bulan Celâl Sahir, *Hak* gazetesinin "haftalık ilâve"sine "*Müebbed mes'ele etrafında* başlıklı yazısında, genç edebiyatçıların yakın zamana kadar dünkülere batırmaktan zevk aldıkları iğnelerini sinirleriyle bileyip birbirlerine saldırdıklarını, bu iğnelerin zehirli uçlarında kibir, alay, küçümseme, tahkir bulunduğunu, hepsinin kendini haklı gördüğünü kaydettikten sonra "müebbed mes'ele" dediği dil meselesine geçiyor. Fikirleriyle değil, fakat üslûplarıyle edebiyyatta bir geri dönüş hareketi yapan bir kaç kişiyle bazı yaldızlı baloncular bir yana bırakılırsa, herkesin dilde sadeleşme isteğinde bulunduğunu kaybdettikten sonra çok haklı olarak şunları söyliyor:

Fakat garibdir ki niyetleriyle ve yazılariyle bu gayeye teveccüh eden ekseriyyet ayrı ayrı yollar takibediyor; birbirini tanımıyor, anlamıyor, ve itham ediyor. Bunun misallerini uzaklarda aramağa hacet yok, pek yakından bahsedelim: "Türk derneği" teşekkül edüp lisana âid düşüncelere başlayınca evvelâ gençleri sade lisana rağbet etmedikleri içün muahaze ediyordu. Aynı gençler bir taraftan sade Türkçeye mu'teriz olmakla beraber diğer taraftan şübhesiz üslûblarında dünkü edebiyyata nisbetle pek fark olunacak surette fazla bir sadelik, kalemlerinde Türkçe kelimelere, terkiblerden, ma'nâyı boğan âlâyişlerden âzade cümlelere bir mahabbet aşikâr oluyordu. Daha garibi "Genç kalemler" intişara başlayup lisanı fazla yüklerden kurtarmak içün kat'î kanunlar vaz'etmek cesaretini gösterirken bundan başka bir maksadı olmıyan "Türk derneği" müteşebbislerini lisanı Çağatayca yapmak istemekle itham ediyordu. Ve tesadüfün ne tuhaf bir istihzasıdır ki, hikâyelerinde sadeliğe pek yaklaşarak kalemini herkese sevdiren Yakup Kadri Bey bu bahse dair yazılan şeylerin en mudhiki olmak şerefini ebediyye'n muhafaza etmesini temenni ettiğim yeni lisana pek yakın bir üslûbla yazılmış son "Netâyic" isimli makalesindeki "biz Osmanlıyız ve bu Osmanlı lisanıdır. İstiyorlar ki biz Çağatay olalım ve Çağatayca söyliyelim. Hayır, bu kabil olmıyacaktır." cümlesiyle yeni lisan müteşebbislerine aynı isnadda bulunuyor. Makalelerinin birinde,

evvelce yeni lisan müteşebbislerinin Çağatayca taraf-darlığıyle itham ettiği ve kendisinin tasfiyeciler telkib eylediği kimseleri hareketlerinde yeni lisancılardan daha ma'kul gören Köprülüzade Mehmed Fuad Bey, bu bahse dair Servetifünun''da neşrolunan son makalesinde "lisanımız mecray-i tabiîsini takibe'n daima sadeliğe doğru ilerlerken ona şimdiden mufrit bir şekil vermek, iyi veya fena her ne olursa olsun altı yüz senelik bir mahsul-i içtimaîye bir kaç kişinin keyf ü hayaline göre tebdil-i mahiyyet ettirmek bence mahz-ı hayaldir. İstikbalin lisanı-Çağatayca, Türkmence kelimelerden ârî olduğu kadar bîlüzum u faide elfaz-ı ecnebiyyeden muarra olacaktır -diye biraz da zevkıma muvafık surette gelecekten haberler verdikten sonra "lisanımızın parlak bir istikbale nam-zed olduğuna ve o tekâmül-i tabîîyi hiç bir şey'in ihlâl edemiyeceğine mu'tekidim. Yeni lisan ceryanı sadeliğe doğru mütemadiye'n ilerliyen lisanımızın bu husustaki hatvelerini biraz tesri'den başka hiç bir netice husule getiremiyecek zannediyorum; ve işte bu nokta-i nazardan, bu yeni cereyanın vücuda gelmiş olmasını muarız, fakat samimî bir nazar-ı takdir ile temaşa etmekteyim" diye hiç bir zaman şübhe etmediğim bir hakikatı, lisanın-velev ki tedricî suretle-sadeleşmesi taraf-darı olduğunu ilân ediyor.

Bütün bunlardan anlıyoruz ki herkes lisanın sadeleşmesi arzusundadır. Ve her nokta-i nazardan terakkimizin anahtarı budur. [362]

Hak gazetesinin "haftalık ilâve"sinde, İzmir"den Mehmed Şükrü imzasıyle gönderilen bir yazıyı görüyoruz. *Yeni lisan hakkında bir hasbıhal* başlağını taşıyan bu yazıda : "*Siyasî hakimiyyetten sonra, Türk gençlerinin dimağlarında tenemmüve başlıyan lisan istiklali arzusu daha az tatlı olmasa gerek. Tarihin bildiği günlerdenberi kendini her hususda âmir ve hâkim tanıyan bir ırkın gençleri, yalınız lisanlarının birkaç yüz seneye varan esaret bağlarını kırmak, parçalamak içün elbette bir gün çalışacaklardı*" denildikten sonra, "bu pek şerefli dâva"ya "tabiiyyet değiştirmek", "kalemlerini kırıp gömmek" istiyen şairlerden tutunuz da kölelik duygusıyle büyüklere kulluk etmekten zevk duyanlara kadar dâvaları ve tutumları başka bir çok kimselerin dilde eskiye bağlı kalacaklarını söyliyerek "yeni lisan"ı savunuyor. Yazıdan şu satırları alıyoruz :

[362] *Hak*, "haftalık ilâve", 26 nisan 1328, sayı 2.

Yeni lisan muarızları bilsinler ki yazıları, fikirleri Türklük muhitinin bir milimetre ilerisine bile geçemiyor. Onun içün ıktıza ederdi ki lisanlarında ve duygularında bir asâlet; Türklük asâleti bulunsun. Yine pek a'lâ takdir etmeli idiler ki Türklükte başka ırkların hayalleri, mubalagaları, cünbişleri ne kadar zehebî olursa olsun mevcud değildir. Halbuki bu günkü lisanlarının en ziyade kolaylıkla ifade ettiği şeyler bunlar oluyor.

Ölü mezarları önünde huzu' ve huşu' ile eğilen, harbin tehlikeli meydanlarında telaşsız atlar oynatan, en büyük birkaç milleti mahvedecek kadar cesim felâketlere cesur ve mütehammil göğüs gererek büyük Türklüğü şimdiye kadar, kısme'n olsun, niçün ifade edemediler? Niçün neslimizin bu büyük seciyyeleri kalemlerinden bir türlü akmak istemiyor? Tegannisiyle milleti harekete getirecek şarkılar nerede? Cenk meydanlarına, düğüne gider gibi, şen ve beşuş koşan erlere şimdiye kadar hangi türküleri terfik edebildiler? Edemediler; çünki yazıları bizim ruhumuzu, Türklük hislerimizi okşamıyor, lisanlarını samimî bulmıyoruz.

Bu kusurları yeni lisanın yavaş yavaş izaleye muvaffak olacağını zannediyorum. Zira lisanımızda birçok kelimeler mevcuddur ki, ya yalnız terkib halinde isti'mal edile edile kendilerinde münferide'n yazılarımıza karışabilmek kabiliyyeti uyanmıştır. Şu halde tardedilen terkibler, yanları sıra bu kelimeleri de sürükleyüp götürecek demektir; ve bu hiç şübhe yok ki, başlıyan tasfiyenin birinci safhası. İkinci safhada, kim bilir tard keyfiyyeti hangi yabancı kaidelerin kafalarında patlar. Bunlar da, tıpkı terkibler gibi, kendilerine bağlı kelimelerle birlikte çekilüp gideceklerdir. Bu koğulan kelimelerin boşluğunu başka lisanlardan yeni yeni kelimeler almak ve icad etmek suretiyle imlâ edeceğiz.

Lâkin bunlar hiç bir vakit diğerleri gibi âsî ve ser-keş değil, bi'l-akis dilimizin her kaidesine hürmet eder, sîgalarına itaat gösterir ve her kalıbımıza hamur gibi geçer, boyun eğer yumuşak ve mülayim kelimeler olacaktır. Bu ameliyye devam ede ede nihayet öyle düşünüyorum, mes'ud bir neticeye varabileceğiz: müstakil lisan.[363]

Bahse Süleyman Nazif ile Cenab Şahabeddin de karışıyor. Süleyman Nazif *Şehbal* dergisinde çıkan *Bir mes'ele-i*

[363] *Hak*, "haftalık ilâve" 15 haziran 1328, sayı 9.

müebbede başlıklı yazısında "vasf-ı terkibî"lerin kalkacağına üzülerek şöyle yakınıyor :

Hele Osmanlı Türkcesini dünyanın en güzel ve mükemmel lisanları miyanına ıs'ad içün her biri müzeyyen bir kademe-i i'tila olan vasf-ı terkibîlere böyle nâgehanî surette i'lan-ı harb edileceği kimsenin hatırına gelmezdi. Acem'in kabiliyyet-i ifadesini bir âheng-i ruh-nevaz ile Türk'ün kamus-ı beyanına ifâza eden bu terâkib-i mübarekeyi ... Bir şiddet ü taassubla hudud-ı beyan haricine atmak günahdan daha nâmakbul ve daha nâma'kul bir harekettir.

Bu sırada lisan-ı Osmanîyi tehdid iden belâlardan biri de aruz aleyhindeki temayülât-ı acîbedir..... Lisanı yeni terkiblerin âheng-i ma'na-tâbından mahrum etmek kadar muzır ve mühlik bir şey olamaz. Şafakların elvan-ı mutahharasıyle gül-şenlerin revayih-ı müzehheresi, kuşların esvat-ı şâikasıyle şâhikaların miyah-ı velvele-sazı bir lisanın harîm-i samimiyyetine şitab ederken menfezleri kapamak günahtır.[364]

Süleyman Nazif'in bu yazısına Perviz, *Zekâ* dergisinde *Yeni lisana dair* başlıklı yazıyle cevap veriyor.[365]

Cenab Şahabeddin de türlü gazete ve dergilerde çıkan yazılarıyle yeni lisancıları hırpalamağa çalışıyor. Cenab'ın yazıları alaylar ve küçümselemelerle doludur. Meselâ *Şehbal*'de çıkan *Açık mektuplar* başlıklı yazısında "Ali Canib Bey'e" hitabederek şöyle söyliyor:

Aziz evlâdım, bizim gibi fukara-yı dimag ağlasa devlete ne faide, gülse millete ne zarar? Benim gibilerin hayatta başlıca çare-i tesliyeti bir nebze alaydır ...

Şimdi biraz da lisan bahsine dair konuşalım : bizim üslûbumuz ki "Enderun argosu" diyorsunuz, döne dolaşa muhalif-i hamiyyet bile oldu, öyle mi? Gerek sizin ve gerek meslek-daşlarınızın makalelerinde îma edildi ki "yeni lisan"ın bais-i tevellüdü büyük bir mefkûre-i milliyye imiş. Azizim, memleketimizi ben de severim. Fakat îcabat-ı siyasiyyeye göre lisanımızı çirkinletmeğe aklım ermez. Zira bilirim ki Osmanlılığın herhangi bir cüz'ünden nez'-i melâhatla kazanılacak şey bir muzafferiyet-i hakikiyye değildir.

Düşman içecek korkusıyle nehirlerimizi zehirlemek, yahud dost güzer-gâhıdır diyerek evlerimizi yıkmak, bunlar hep bir kapıya çıkan

[364] *Şehbal*, 15 haziran 1328, sayı 55.
[365] *Yirminci asırda Zekâ*, 25 haziran 1328, sayı 9.

ayvaz kasab hesablarıdır ki Türkistan-ı Çinîde anlaşılsın kasdiyle dilimizi cas cavlak bırakmağı da o hesaba idhale mecburum ......

Tecrübesi kolay : Kâşgar'a birer mektub gönderelim. Siz "yeni lisan ile Türklerin uhuvvet-i ezeliyyesinden, mesail-i ırk u deminden, mefkûre-i milliyeden filandan bahsediniz; ben ma'hud Enderun argosıyle mühimce bir çay siparişi yapayım, bakalım oradaki kardeşlerimiz hangimizi daha iyi anlıyacak.... Eşek bile bolca arpa ile beraber verilince Hamse-i Nergisi'yi biraz anlamağa başlar.[366]

Cenab, alaya kaçmıyan yazılarında da çelişmelere düşmekten kurtulamıyor. Halbuki o tarihten birkaç yıl önce *Âşiyan* dergisinde çıkan *Tahrib-i lisan* başlıklı yazısında "lisan harab oluyor, gençler lisanımızı tahribediyorlar gibi sözlere bundan yirmi otuz yıl önce de rastlandığını, dilin yeni kelimeleri benimsemeden önce seçtiğini, gereklileri alıkoyup gereksizleri attığını, telaşın boşuna olduğunu, dilin kendini herkesden daha iyi savunacağını söylemiş ve yazısını şu cümlelerle bitirmişti :

Fakat muktaza-yı beşeriyyet budur: Hakk-ı tecdid elimizden çıkar çıkmaz teceddüd-giriz oluruz. Dün kendimiz edebiyyatımız üzerinde neler yapsak hoş görüyorduk; bu gün bizden sonra gelenlerin icraatına karşı çîn-i ebru gösteriyoruz. Bilelim ki mâder-i edeb artık bizim ellerimizi bırakmıştır; yeni gelenlerin genç omuzlarına ittikâ ediyor. Onlar fecr-i ümmiddir. Onların her şeylerini, gayretlerini, müsahelelerini, hattâ hatalarını bile biz biraz gıbta ile ihata etmeliyiz. Onların taze hataları bile bizim köhne savablarımızdan ziyade dûşîze-i edebiyyata yakışır.[367]

Cenab'ın türlü yazılarını Ali Canib gerek *Genç kalemler*'de gerek başka dergilerde yazdığı yazılarla karşılamıştır.[368]

Bu tartışmaları sonuçlandırmak için, İzmir'deki dil hareketini anlattığımız sırada kendinden bahsettiğimiz Mehmed Necib'in biri İstanbul'da çıkan *Zekâ*, öteki de Selânik'deki *Genç kalemler* dergilerine gönderdiği iki mektubu da bahse katmak gerekir.

Mehmed Necib, *Zekâ* dergisi başyazarı felsefeci Baha Tevfik'e gönderdiği mektupda, yazısında kendini ölmüş gösteren

366 *Şehbal*, 15 eylül 1328, sayı 61.

367 *Aşıyan*, 20 teşrinisani 1324, sayı 12.

368 Bu cevaplar için bk. Ali Canib, *Millî edebiyyat meselesi ve Cenab Beyle münakaşalarım*, İstanbul, 1918.

Kazım Nami'nin bu yanlışını düzelttikten, fakat, "*İzmir'de o kadar sürekli bir gürültü koparan* birinin (yani kendinin) basın hürriyete kavuştuktan sonra susması, onun bir nevi ölümü demek olacağını kaydettikten sonra, Kâzım Nami'nin yazısında belirttiği bazı noktalara ilişiyor. Necib'e göre Tevfik Nevzat, kendinin *Dilimiz Türkçe* başlıklı sıra yazılarının üçüncüsünden sonra sadeliği kabul etmiş ve yazılarını sade bir dille yazmağa başlamıştır. Mehmed Necib "yeni lisan" adını beğenmediğini de mektubunda bildirdikten sonra sözlerine şunları ekliyor :

Bir sene kadar bir zaman evveli "yeni lisan" namı altında lisanın islâhına dair bi'nnisbe mazbut ba'zı beyanat ortaya konuyor, bu da yazı dilinde kısme'n ecnebî kaidelerinin tasfiyesinden ibarettir diyebilirim; ya'ni : bizim bildiğimiz ma'ḫud sadelik, kavaide münhasır kalarak "yeni lisan" unvanıyle zemin ve zamana münasib bir ta'dile uğramış oluyor, Her halde diyebilirim ki, Selânik oldukça geç uyanıyor ama, lüzumundan fazla "pretansiyon"lar kale alınmamak şartıyle iyi uyanıyor ve eserlerini de gösteriyor.[369]

Mehmed Necib'in *Genç kalemler*'e gönderdiği mektupta M. Nermi'nin yukarıda adı geçen yazısındaki: "*lisanın husule getirdiği ruhî i'tiyada gelince, bunu yukarıda söylemiştik, eski lisan te'min etmemişti zate'n*" cümlesine ve bu cümleyi takibeden açıklamalara ilişerek, M. Nermi'nin düşüncelerine katılmadığını söyledikten ve "ruhî îtiyad", "şuur", "şuursuzluk", "intiba", kelimelerini ele alarak bunlar hakkındaki düşüncelerini belirt tikten sonra, yazısının sonlarına doğru şunları söyliyor:

Yeni lisan ve Türkçenin ilk intiba'lardan tekevvün eden i'tiyadın şiddetle taraf-darı olması ve bu babda ortaya sürülen delil ve mütalea, burada ecnebî kelimeler veya terkibler aleyhinde cidde'n ne bir şey ifade ve ne de isbat etmiş oluyorlar; veyahud bana öyle geldi. [370]

Bu tarihten bir iki ay sonra Balkan harbinin çıkması bütün bu tartışmalara son veriyor.

Ziya Gökalp'ın dil hakkında düşünceleri

Selânik'de Ömer Seyfeddin tarafından ortaya atılan "yeni lisan" iddiasiyle, bu iddiaya karşı yapılan hücumları özetledikten

[369] *Zekâ*, 11 haziran 1328, sayı 8.
[370] *Genç kalemler*, ağustos 1328, sayı 26.

sonra, Ziya Gökalp'ın Türk dilinin ıslâhı yolundaki düşüncelerine geçebiliriz.

1910 (1326) da, İttihat ve Terakki kongresinde, Selânik'de Merkez-i umumî üyeliğine seçilmiş olan Ziya Gökalp, bu "yeni lisan" hareketinden şu satırlarla bahsetmektedir :

Bu sırada, Selânik'te Genç kalemler isminde bir mecmua çıkıyordu. Mecmuanın sermuharriri Ali Canib Bey ile bir gece Beyaz Kule bağçesinde konuşuyorduk. Bu genç bana mecmuasının lisanda sadeliğe doğru bir inkılâb yapmağa çalıştığını, Ömer Seyfeddin'in bu mücahedede pişvâ olduğunu anlattı. Ömer Seyfeddin'in lisan hakkındaki bu fikirleri tamamiyle benim kanaatlerime tevafuk ediyordu. Gençliğimde Taşkışla'da mahbus bulunduğum sırada, neferlerin mülâzim-i evvele "evvel mülâzim", mülâzim-i sâniye "sâni mülâzim", Trablusgarb'a "Garb Trabulus'u", Trabulusşam'a "Şam Trabulus"u" demeleri bende şu kat'î kanaati uyandırmıştı.

Türkçeyi ıslâh içün bu lisandan bütün Arabî ve Farisî kelimeleri değil, umum Arabî ve Farisî kaideleri atmak, Arabî ve Farisî kelimelerden Türkçesi olanları terkederek, Türkçesi bulunmıyanları lisanda ibka etmek...

Hulâsa, onyedi onsekiz senedenberi Türk milletinin sosyolojisini ve psikolojisini tedkik içün sarfettiğim mesâinin mahsulleri kafamın içinde istif edilmiş duruyordu. Bunları meydana atmak içün yalnız bir vesilenin zuhuruna ihtiyac vardı. İşte, Genç kalemler'de Ömer Seyfeddin'in başlamış olduğu mücahede bu vesileyi ihzar etti. Fakat ben lisan meselesini kâfi görmiyerek Türkçülüğü bütün mefkûreleriyle, bütün programiyle ortaya atmak lâzım geldiğini düşündüm. Bütün fikirleri ihtiva eden Turan manzumesini yazarak Genç kalemler'de neşrettim. Bu manzume tam zamanında intişar etmiştir.[371]

Gerçekten Ziya Gökalp için dil meselesi, Türkçülük hareketinde aşılması gereken yolların önemlisi olmakla birlikte, nihayet biri idi. O fırsat düştükçe bu konuya dokunmuş, kendi düşüncesine göre yürünmesi gereken yolu göstermek istemiştir. 15 şubat 1912 tarihini taşıyan *Kendine doğru* başlıklı manzumesinde şöyle diyordu :

[371] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün esasları*, Ankara, 1339, s. 11-12

Evinin yemişi erikle elma,
Komşunun bağından hurmayı alma
Başka dile uymaz annenin sesi,
Her sözün ararsan vardır Türkçesi.

2 Nisan 1916 tarihini taşıyan *Lisan* başlıklı manzumesi bu konudaki düşüncelerinin bir özeti sayılabilir.

Lisan

Güzel dil Türkçe bize,
Başka dil gece bize;
Istanbul konuşması
En saf, en ince bize.

Lisanda sayılır öz
Herkesin bildiği söz;
Ma'nâsı anlaşılan
Lûgate atmadan göz.

Uydurma söz yapmayız,
Yapma yola sapmayız
Türkçeleşmiş Türkçedir
Eski köke tapmayız.

Açık sözle kalmalı
Fikre ışık salmalı;
Müteradif sözlerden
Türkçesini almalı.

Yeni sözler gerekse
Bunda da uy herkese;
Halkın söz yaratmada
Yollarını benimse.

Yap yaşıyan Türkçeden
Türkçeyi incitmeden
Istanbul'un Türkçesi
Zevkini olsun yeden

Arabcaya meyletme
İran'a da hiç gitme;

Tecvidi halktan öğren
Fasihlerden işitme.

"G"li sözler emmeyiz,
Çocuk değil, memeyiz;
Birkaç dil yok Turan'da
Tek dilli bir kümeyiz.

Turan'ın bir eli var.
Ve yalnız bir dili var.
"Başka dil var.." diyenin
Başka bir emeli var.

Türklüğün vicdanı bir;
Dini bir, vatanı bir;
Fakat hepsi ayrılır
Olmazsa lisanı bir. [372]

Ziya Gökalp, ilk manzumesinde : "her sözün türkçesi vardır, komşunun bağından hurmayı alma" tavsiyesinde bulunduğu, ikinci manzumesinde ise : "uydurma söz yapmayız, yapma yola sapmayız" ve "Arapçaya meyletme, İran'a da hiç gitme" dediği halde, Arapça köklerden terim yapma esasını kabul etmiş ve bol, bol kelime uydurmuştur. Mesela "fikir" kelimesini almış, "mefkûre" şekline sokarak Fransızca "ideal" kelimesini bununla karşılamıştır. Tamamiyle uydurma olan bu kelime Ziya Gökalp'ın kaleminden dergi sütunlarına düşünce tutunmuş ve yıllarca yaşamıştır. "Şe'niyet", "selikıyyat" gibi terimlerde onundur.

Dilde tasfiyeciliği doğru bulmıyan Ziya Gökalp, vaktiyle ileri sürülen ve bazı temsilcileride bulunan tasfiyeciliğe şu satırlarla dokunmaktadır :

Tasfiyecilik, lisanımızdan Arab, Acem cezirlerinden gelmiş bütün kelimeleri çıkararak, bunların yerine Türk cezrinden doğmuş eski kelimeleri, yahud Türk cezrinden yeni edatlarla yapılacak yeni Türk kelimelerini ikame etmekten ibaretti. Bu nazariyyenin fi'lî tatbikatını göstermek üzere neşrolunan ba'zı makaleler ve mektublar zevk sahibi olan okuyucuları tiksindirmeğe başladı. Halk lisanına geçmiş olan Arabî ve Farisî kelimeleri, Türkçeden çıkarmak, bu

[372] Ziya Gökalp, *Yeni hayat*, 1918.

lisanı en canlı kelimelerinden, dinî ahlâkî, felsefî ta'birlerinden mahrum edecekti. Türk cezrinden yeni yapılan kelimeler, sarf kaidelerini herc ü merc edeceğinden başka, halk içün ecnebî kelimelerden daha yabancı, daha mechuldü. Binae'n'aleyh, bu hareket lisanımızı sadeliğe, vuzuha doğru götürecek yerde, muğlâkiyyete ve zulmete doğru götürüyordu. Bundan başka, tabiî kelimeleri atarak onların yerine sun'î kelimeler ikamesine çalıştığı içün, hakikî bir lisan yerine sun'î bir Türk esperantosu vücuda getiriyordu. Memleketin ihtiyacı ise, böyle bir yapma esperantoya değil, bildiği ve anladığı mûnis ve gayr-ı sun'î kelimelerden mürekkeb bir müfâheme vasıtasına idi. İşte bu sebebden dolayı İkdam'daki tasfiyecilik cereyanından, faide yerine mazarrat husule geldi.[373]

Ziya Gökalp'ın bu düşüncelerinde zamanın büyük etkisi olduğuna şüphe yoktur. "Yeni lisancılar" gibi o da "Türk derneği"-nin uğradığı başarısızlığa bakarak daha ileri gidememiştir. Halk diline geçmiş olan Arapça ve Farsça kelimelerin hepsini atmanın, dili en canlı kelimelerinden yoksun bırakacağını haklı olarak söylerken, eski kelimeleri -muhtaç olsak bile- almak, daha kötüsü, Türkçe köklerden yeni kelimeler yaratmak yolunu tıkamış olmakla, Şemseddin Sami'den çok geride kalmış oluyordu.

Türkçülüğün esasları adlı eserinde *lisanî Türkçülüğün umdeleri* başlıklı bölümü, bu konudaki düşüncelerini, topluca belirttiği için olduğu gibi alıyoruz :

1. *Millî lisanımızı vücuda getirmek içün, Osmanlı lisanını hiç yokmuş gibi bir tarafa atarak, halk edebiyyatına temel vazifesini gören Türk dilini ayniyle kabul edüp İstanbul halkının ve bi'l-hassa İstanbul hanımlarının konuştukları gibi yazmak.*

2. *Halk lisanında Türkçe müteradifi bulunan Arabî ve Farisî kelimeleri atmak, tamamiyle müteradif olmayup küçük bir nüansa malik olanları lisanımızda muhafaza etmek.*

3. *Halk lisanına geçüp lâfza'n yahud ma'ne'n galatat nâmını alan Arabca ve Acemce kelimelerin tahrif olunmuş şekillerini Türkçe addetmek ve imlâlarını da yeni telâffuzlarına uydurmak.*

4. *Yerlerine yeni kelimeler kaim olduğu içün, müstehâse haline gelen eski Türkçe kelimeleri diriltmeğe çalışmamak.*

[373] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün esasları*, Ankara, 1339, s. 10.

5. *Yeni ıstılâhlar aranacağı zaman ibtida halk lisanındaki kelimeler arasında aramak, bulunmadığı takdirde Türkçenin kıyâsî edatlarıyle ve kıyasî terkib ve tasrif usûlleriyle yeni kelimeler ibda' etmek, buna da imkân bulunmadığı surette Arabca ve Acemce terkibsiz olmak şartıyle yeni kelimeler kabul etmek ve ba'zı devirlerin ve mesleklerin hususî ahvalini gösteren kelimelerle tekniklere aid âlet isimlerini ecnebî lisanlardan ayne'n almak.*

6. *Türkçede Arab ve Acem lisanlarının kapitülâsyonları ilga olunarak, bu iki lisanın ne sîgaları, ne de terkibleri lisanımıza idhal olunmamak.*

7. *Türk halkının bildiği ve kullandığı her kelime Türkçedir, halk içün mûnis olan ve sun'î olmıyan her kelime millîdir. Bir milletin lisanı, kendisinin cansız cezirlerinden değil, canlı tasarruflarından terekküb eden canlı bir uzviyyettir.*

8. *İstanbul Türkçesinin savtiyyatı, şekliyyatı ve lûgaviyyatı, yeni Türkçenin temeli olduğundan, başka Türk lehçelerinden ne kelime, ne sîga, ne edat, ne de terkib kaideleri alınamaz. Yalnız, mukayese tarikiyle Türkçenin cümle teşkilâtına ve hususî ta'birlerdeki şîvesine nüfuz içün bu lehçelerin derin bir surette tedkikine ihtiyac vardır.*

9. *Türk medeniyyetinin tarihine dair eserler yazıldıkça, eski Türk müesseselerinin isimleri olmak hasebile, çok eski Türkçe kelimeler, yeni Türkçeye girecektir. Fakat bunlar ıstılâh mevkiinde kalacaklarından, bunların hayata avdeti, müstehâselerin dirilmesi mahiyyetinde telâkki olunmamalıdır.*

10. *Kelimeler delâlet ettikleri ma'nâların ta'rifleri değil, işaretleridir. Kelimelerin ma'nâları iştikaklarını bilmekle anlaşılmaz.*

11. *Yeni Türkçenin bu esaslar dahilinde bir kamusile bir de sarfı vücuda getirilmeli ve bu kitablarda yeni Türkçeye girmiş olan Arabca ve Acemce kelimelerin ve ta'birlerin bünyelerine ve terkib tarzlarına ait ma'lûmat, lisanın fiziyoloji kısmına değil, müstehâsat ve intisaliyyat bahsi olan "iştikak" kısmına idhal edilmelidir.*[374]

Ziya Gökalp'a ait buradaki bahsi tamamlamak için, *Türkçülüğün esasları*'ndan şu satırları da alıyoruz :

[374] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün esasları*, Ankara, 1339 s. 121-122.

Tasfiyecilerin semaî edatları kıyasî edatlar sırasına sokarak ve terkib usulleri îcad ederek bunlar vasıtasıyle, yeni kelimeler ibdâ' etmek istemeleri de yanlıştır. Çünki, nasıl bir hayvanın yahud nebatın uzviyyetine, haricden yeni bir uzuv idhal etmemiz mümkin değilse, lisana yeniden yeniye bir kıyasî edat yahud yeni bir terkib tarzı idhal etmemiz de öylece gayr-ı mümkindir. Bundan dolayıdır ki "gün aydın", "tün aydın" gibi terkibler yeni Türkçede yaşayamadığı gibi, semaî edatlarla yapılmış olan tabirler de yaşayamadılar. [375]

Arapca kalıplara sokarak bir çok yeni terim, yeni deyim ve yeni kelime yaratan Ziya Gökalp, Türkçe edatlarla yeni kelimeler yaratmanın yanlış olduğunu, bundan dolayı "gün aydın", "tün aydın" gibi tamlamaların yeni Türkçede yaşayamadığını iddia ediyor. Halbuki "gün aydın" bugün ne kadar yaygındır.

Türk yurdu

1911 sonlarında kurulan *Türk yurdu* dergisi [376], dilde sadeleşme işini bir dâva olarak ele almış değildir. O, Türkler'i uyararak milliyet fikri etrafında toplamak, bir yandan Türk milletinin tarihine ait araştırmalar yaparken, öte yandan da gençliğin dikkatini sosyal ve ekonomik mesçleler üzerine çekmek maksadını güdüyordu. Bu ülküyü benimsemiş bütün kalem sahiplerine - dil hakkındaki düşünceleri ne olursa olsun - sayfalarını açmıştı. Fakat derginin dilde sadeliği esas olarak kabul edeceği tabiiydi. Bu yüzden dergiye karşı tarizler başlamış oldu.

Önceleri bunlar hücum değil, birer sitem şeklindedir. Mithat Cemal Kuntay derginin 3. sayısında çıkan bir mektubunda üzüntülerini şu sorularla açıklıyor :

Bu memlekette Türk lisanını edebiyyatiyle ve bilcümle ilcaatiyle te'sis etmek mi daha sehl ü müfiddir? Yoksa edebiyyat-ı hâzıra-i hâsiremizin ser-i bîidrakine birkaç müşt-i îkaz indirmek mi? Ve Türk dili edebiyyatiyle teessüs ederse Fuzuli Efendi, Nef'i Efendi,

[375] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün esasları*, Ankara, 1339, s. 108.
[376] *Türk yurdu*, ilk sayısı. 1911 (17 teşrinisani 1327).

Nedim Efendi, Kemal Bey ikinci bir defa daha irtihal ve Hâmid Beyefendi ölmeden evvel nisyan-gâh-ı ukbaya intikal etmiş olmaz mı?

Celâl Nuri İleri de, derginin 5. sayısında çıkan mektubunda, *Türk yurdu*'nun bütün Türk âlemi için bir merkez olmasını teşekküre değer bir hizmet olarak kaydetmekle birlikte, dil bakımından derginin yazılarını "lisan ihtira ve icat" etmekle suçlandırmaktadır. Derginin yine 5. sayısında, müdür olarak, Yusuf Akçura'nın her iki yazıya cevap olan yazısından şu satırları, alıyoruz.

Türkçe dilinin Osmanlı şîvesi tekâmül ediyor: Nef'i'lerden, Nergisi'lerden, Nedim'lerden, Kemal'lerden, Hâmid'lerden geçerek Cahid'lere, Tevfik Fikret'lere, Mehmed Emin'lere, Ahmed Hikmet'lere geliyor, "müşt-i îkaz"ı zaman ve muhit vurup duruyor.

Rıza Tevfik, derginin dördüncü sayısında *Emin Bey ve Emin Bey Türkçesi* başlığı ile çıkan bir yazısında, Mehmed Emin Yurdakul'un kullandığı dili ve ondaki milliyetçilik duygusunu incelerken, *Genç kalemler*'in kullandığı dile dokunarak şu hükmü veriyor :

Şimdi Selânik gençleri ba'de harabi'l-Basra böyle bir gayret-i milliyyet-perverâne ile bir "yeni lisan" icadına çalışıyorlar ki sûretâ yine mualleldir ve eski lisandan yalnız terkibce farkı vardır. Yine hakikatte aristokrat bir lisan olmakla beraber, Fikret'lerin, Cenab'ların, Halid Ziya'ların lisanına ne zarafet-i eda ne mümtaziyyet-i müeddâca faiktir.

Bu satırlar, *Genç kalemler*'in en zayıf bir noktasına dokunması bakımından önemlidir.

Türk yurdu'nun dil bakımından çevrede uyandırdığı yankı, ilk yıl bundan ibarettir.

Balkan Harbinden sonra

Balkan harbinin felâketle sona ermesi ve Rumeli'deki geniş ülkenin düşman eline düşerek anayurttan ayrılması, gaflet içinde yaşıyan birçok gençleri uyarmış, milliyet duygularını yeniden kamçılamıştır. Milliyet hareketlerini küçümseme ile karşılıyanlar, İttihat ve Terakki Cemiyetinden yardım görmiye başlıyan Türk Ocağı'nın çalışmalarına katılmışlar, vaktiyle gülünç buldukları

"yeni lisan" la manzumeler yazarak Türkçeyi ve millî edebiyatı savunmıya koyulmuşlardır.

Fuad Köprülü'nün *Türk yurdu*'nda çıkan *Meriç ürküsü* adlı manzumesi bunlardan biridir. Manzume şöyle başlar :

Issız dağ başını duman bürümüş,
Yine Rumeli'ne düşman yürümüş,
Kervan gelmiş, yel küllerin sürümüş;
Dertli Meriç akar "kervanım" diye,
"Aceb nerde kaldı arslanım?" diye.[377]

Gençlerden bir çoğunun saflara katılmasıyle milliyet cephesi gittikçe kuvvetlenmiş, buna karşılık, milliyet fikirleriyle sade dlle hücum edenlerin safları zayıflıyarak cepheleri yavaş yavaş çözülmeye başlamıştır.

Nihayet, ortada bu konudaki fikirlerine hiçbir zaman açıklık veremiyen *Peyam* sahibi Ali Kemal ile, sade dili daima bir alay konusu olarak ele alan Cenab Şahabeddin, bir de "terkibli dil" in çökmesinden dolayı bir türlü öfkesini yenemiyen Süleyman Nazif kalmıştır. Ali Kemal'in *Peyam*'da çıkan *Atalet-i fikriyye* [378] başlıklı yazısı bu kararsızlığa örnek olarak ibretle okunmağa değer. Cenab Şahabeddin'in gerek *Şehbal*'de gerek başka dergilerde çıkan yazıları bugün sadece gülünç görünmektedir.

Süleyman Nazif'in *İçtihad* dergisinde Ahmed Ağaoğlu'na hitap eden birer mektup şeklinde çıkan yazıları ise, gülünç yanıltmalarla bahsin nerelere sürüklendiğini açıkça gösterir.

Halka doğru ve Türk sözü

Balkan harbinden sonra, İstanbul'da *Türk yurdu* dergisinin hizmet safında yeni kuvvetlerin yer aldığı görülür. *Halka doğru* [379] ve *Türk sözü* [380] dergileri, bu kuvvetler arasında önemle kayda değer. Bu dergilerin her ikisi de Celâl Sahir'in idaresi altında haftalık olarak yayınlanmıştır.

[377] *Türk yurdu*, c. IV, s. 475-477.
[378] *Peyam*, 1914 (26 nisan 1330).
[379] *Halka doğru*, ilk sayısı, 1913 (11 nisan 1329).
[380] *Türk sözü*, ilk sayısı, 1914 (12 nisan 1330).

Türk yurdu, yüksek öğretim gençleriyle, genel kültür seviyesi bu derecede bulunan halka hitap etmekteydi. Bu iki dergi ise, halka anlıyabilecekleri bir dille hitap ederek onu milliyet fikri etrafında toplamak ve bu vesileyle sade dil dâvasını yaymak amacını güder.

Halka doğru, devamlı yazarlarının adlarını ilk nüshada okuyucularına vermektedir.: *Halide Edib Hanım, Akçuraoğlu Yusuf, Ahmed Agayef, Tevfik Nureddin, Celâl Sahir, Hüseyinzade Ali, Hamdullah Subhi, Âkil Muhtar, Abdülfeyyaz Tevfik, Ali Canib, Ali Ulvi, Galib Bahtiyar, Kâzım Nami, Köprülüzade Mehmed Fuad, Gökalp, Mehmed Emin, Mehmed Ali Tevfik, Memduh Şevket beyler.*

Derginin yazarları, birlikte bir rüya gördüklerini, halk adına yoksul, ihtiyar bir kadının kendilerine yaptığı bir şikâyeti naklederek, onun ağzından şu sözleri kaydetmektedirler.

Siz anlamadığım lûgatlerle dolu yığın yığın kitablar, cerideler çıkardınız. Ben Âşık Garib'ler, Kerem'ler, Köroğlu'lar düzerek ruhumu onlarla avuttum. Siz kelâmlar, tasavvuflar, felsefeler, derin derin ilim kitabları yazdınız. Ben onlardan hiç birşey anlamadığım içün dinimi mızraklı ilmihallerden, ilâhîlerden öğrenmeğe çalıştım. Siz beni aramadınız, ben sizi anlamadım. Artık sizden ümidimi üzdüm. İslâhat diye yaptığınız, yapacağınız şeyleri dinlemiyeceğim. Ben kendi kendimi okutacağım, kendi kendimi ıslâh edeceğim, terakkiye kendi adımlarımla gideceğim. İbtida bana bir dil, bir edebiyyat lâzım. Dinî, ahlâkî, iktisadî, içtimaî ma'lûmat lâzım. Bunları kendi kendime edineceğim. Eski yıpranmış âletlerimi atarak yeni makinalar kullanacağım. Toprak sürmeyi, hayvan beslemeyi, köy idare etmeyi, yol yapmayı, mekteb açmayı öğreneceğim. Gizli duygularımı, şuursuz mefkûrelerimi kalbimden çıkararak ortaya koyacağım. Dinimin esaslarını bularak gerçekten islâm ümmeti olacağım.

Bu işi yapmak içün bu gördüğünüz aç, çıplak, sıtmalı oğullarımla, zavallı, yoksul kızlarımla çalışmaya niyyet ettim. Siz de benim evlâdlarım değil misiniz? Siz de yapma dilinizi, yalancı bilgilerinizi, boş ve faidesiz gururlarınızı bırakarak bana gelir, benimle beraber çalışır mısınız?

Yazarlar *Halka doğru* dergisini işte bu amaçla çıkardıklarını kaydetmektedirler. *Türk sözü*'nün başyazarı Ömer Seyfeddin'dir. Ömer Seyfeddin derginin ilk sayısında, dile ait şikâyetlerini tekrarladıktan sonra, genç şair ve ediplerin artık sade dille yazmayı kendilerine meslek edindiklerini kaydederek şunları söylemektedir :

Hattâ içlerinde çokları Arabca, Acemce terkib kaideleri gibi aruz veznini terk ile şi'rlerini millî aruzumuz olan hece vezinleriyle yazmak istiyorlar. Madem ki artık gençler tabiî ve hakikî Türkçeye bir ehemmiyet verdiler, yakında herkesin okuyup anlıyacağı gibi şeyler yazılacak, Türkler'in de bir edebiyyatı olacak, Türkler de kendi dilleriyle iftihar edeceklerdir.

Bu satırlar, üç yıl önce *Genç kalemler* dergisinde, yeni lisanın programını çizerken, aruz yerine heceyi asla kullanmıyacaklarını kaydeden Ömer Seyfeddin'in, fikirlerindeki gelişmeyi gösterir.

Ömer Seyfeddin, bu satırlardan sonra tamlamalarla yüklü ağır bir manzumeyi alarak, hâlâ bu şekilde yazı yazan yaşlı şairlerden yakınıyor.

Edebî dilin birleştirilmesi meselesi

Tanzimat devrinde "Yurt dışında"ki dil hareketlerinden bahsederken, Türkiye Türkçesinin, türlü bölgelerde yaşayan Türklerin yazı dili üzerinde etki yaptığını, edebî dil olarak benimsenmesi yolunda bu bölgelerde bir akımın başladığını ve buna Kırım'daki İsmail Gaspıralı'nın önayak olduğunu açıklamıştık.

Bu mesele, Meşrutiyet devrinde Hüseyin Kâzım Kadri tarafından da ileri sürülmüştür. Yazar, *İçtihad* dergisinde çıkan *Türk lisanlarının tevhidi* başlıklı sıra yazılarının ilkinde :

Türkistan-ı Çinî'den Avusturya hududlarına kadar uzanan kıtaat-ı vesi'ada mütemekkin akvam-ı Turâniyye arasında münasebat-ı siyasiyye husulünü te'min etmek üzere Türk lisanının muhtelif lehçelerini birleştirmek lüzumunu bu gün değilse bile yarın bütün şiddetiyle hissedeceğiz : çünki her kavm ve millet günün birinde kendi lisanı etrafında toplanmaya mecburdur...... dedikten sonra Âzerî, Kazan, Çağatay ve Uygur lehçeleriyle yazılmış manzum bir kaç parçayı karşılaştırarak şunları söyliyor :

Hulâsa, aralarında lugavî, iştikakî pek çok münasebetler, rabıtalar olan Türk lehçelerini ayrı ayrı terakki ettirmek ve onların her birini felsefî, fennî ü edebî efkâr ü hissiyyatı ve tasavvurat u sânihatı tamamiyle tasvir ve ifadeye kabiliyyetli birer lisan haline getirmek içün müteferrik surette uğraşmaktan ise bu muhtelif lehçeler arasında daha ziyade rikkat ve nezaket kesbeden Osmanlı Türkçesini Türkistan'ın her tarafında umumî bir lisan-ı edebî vü fennî ve millî olmak üzere kabul etmek daha muvafık olur sanırım.

Şu kadar ki, Osmanlı Türkçesi imlâ-yı iştikakîsini tamame'n gaib etmiş olduğundan buna daha me'nus bir şekil vermek ve uygur ve Çağatay Türkçelerinde olduğu gibi azçok huruf-ı imlâ kullanmak lâzımdır........

Bu ilk yazıyı şu cümlelerle bitiriyor:

.... Zira bu halk bir dil, bir an'anat-ı milliyye etrafında toplanmak mecburiyyetini bizden daha acı ve daha elîm tecrübelerle gördüler ve anladılar.

Ben, bu asîl ve necib akvam-ı Turaniyye içün vahdeti ve tevhid ü ittihadı bir gün evvel bir hakikat olmak üzere görmek isterim. [381]

Yazar, ikinci yazısında imlâdan bahsederken düşüncelerini şöyle açıklıyor :

Eski Türk alfabesinin unutulup bu lisanların Arab harfleriyle yazılması bu gün musevîlerin, bir türlü unutamadıkları İspanyolcayı İbranî harfleriyle yazmalarına benzer. Kendi lisanımızın malı olmıyan harflerle ne kadar müşkilata uğradığımızı ve çocuklarımızın başka bir lisana ait harflerle yazılarımızı okumak içün ne derecelerde zorluk çektiklerini herkes bilir. Eğer Turan'da, bu ulu ve muazzam Türk vatanındaki akvam arasında münasabat-ı siyasiyye ve ictimaiyye husulü arzu ediliyorsa, milliyyetleri gibi bir asıldan gelen Türk lisanlarını da birleştirmek lâzım gelir......

Zate'n bu son zamanlarda Turan akvamının Garb Türkçesine kendi kendilerine temayül ettikleri görülüyor ve Şark lehçeleri ile Osmanlı Türkçesi arasındaki imlâ ve şive farkları yavaş yavaş azalıyor. Garb Türkçesine yakın olan Âzerî Türkçesi pek az zaman sonra unutulacaktır....

[381] *İçtihad*, 15 eylül 1327, sayı 31.

Bu lisan bir taraftan Farisî'nin ve diğer taraftan günden güne kesb-i tekemmül eden Osmanlı Türkçesinin önünde ri'cat edeceğinde ve yavaş yavaş her iki lehçenin birleşeceklerinde şübhe yoktur. Zate'n bugün Kafkasya'da intişar eden gazetelerde ve risalelerde Âzerî Türkçesinin Osmanlıcaya yaklaştığı görülüyor. Kazan ve Kırım Türkçelerinde de bu hal görülmektedir. Yalnız Çağatay, Uygur Türkçeleri eşkâl-i kadîmelerini hâlâ muhafaza ediyorlar. [382]

Yazar, bundan sonraki yazılarında, bütün Kafkasya'da ve Âzerî Türkçesiyle konuşan İran Türkleri arasında, Türkiye Türkçesinin gittikçe yayıldığını, Âzerî Türkçesinin o güzel şivesinin unutulduğunu, Âzerî, Çağatay ve Uygur gibi lehçelere göre daha çok gelişen Kırım ve Kazan Türkçelerinde bile Türkiye Türkçesinin etkisi arttığını, yeni örnekler vererek tekrarladıktan sonra, bundan faydalanarak dilimizi Türklerin yaygın bulunduğu yerlerde genel millî bir dil olarak kabul ettirebilmek için önce kendi dilimizi düzeltmek gerektiğini söyliyor; "ıslâh-ı lisan" adına birtakım tuhaflıklar yapıldığını kaydediyor.

Daha sonra, Türkiye Türkçesini, aynı kaynaktan çıkan başka lehçelerle konuşan Türkler arasında yaymak için şimdiye kadar hiç bir şey yapılmadığını, Kazan Türkçesiyle, yazı yazan şair ve yazarların bizden daha sağlam ve daha etraflı bir deyişleri olduğunu, Kazanlılar biraz daha çalışsalar sosyal ve siyasal durumları elverişli olsa, Türkiye Türkçesine tercih edilecek bir edebî dil meydana getirebileceklerini söyledikten sonra, Türkiye Türkçesinin geçirdiği dönemleri özetliyerek dilimizin kurallarını tesbit etmek, gramerini ve sözlüğünü meydana getirmek için bir "encümen-i daniş"in kurulması gerektiğini bildiriyor. [383]

Bu yazılardan anlaşılıyor ki Hüseyin Kâzım Kadri, Arap harflerinden şikâyet etmekle birlikte, onları değiştirmek, yahut geniş çapta "ıslâh" etmek taraflısı değildir. Dilin sadeleşmesini de pek hoş görmemektedir. Netekim Dobrica'dan A. H. Mustafa imzasiyle *İçtihad*'a gönderilen mektuba [384] verdiği cevapta şöyle söyliyor :

[382] *İçtihad*, 1 teşrinievvel 1327, sayı 32.

[383] *İçtihad*, 15 teşrinievvel 1327, sayı 33; 1 teşrinisani 1327, sayı 34; 15 teşrinisanı 1327, sayı 35.

[384] Bu mektubdan, biraz aşağıdaki *Yurd dışında* başlıklı bölümde bahsedilmektedir.

Fakat lisanımızı sadeleştirmek emeliyle Arabcadan ve Acemceden aldığımız sözlerin yerinde bunların Türkçelerini kullanmak tarzında bir maksat takibetmediğimiz gibi, birçok tekâmül devirlerinden geçen ve bugün âlî efkâr ve hıssıyatın ifade ve tasvirine daha ziyade kabiliyyet kazanan tarz-ı hazırı da bütün bütün ıglaka düşürmek istemedik.

Harfler hakkında da şu düşüncede bulunuyor :

Lisanın tarz-ı tahririne gelince : bu gün ne Uygur harflerini kullanmak, ne de bu harflere yeniden ba'zı harfler ilâvesiyle daha muntazam bir alfabe vücuda getirmek taraf-darıyım. [385]

Yurt dışında

Edebî dilin birleştirilmesi meselesinin, Yurt dışındaki Türkler arasında, bu devirde de tartışma konusu olarak devam ettiği görülmektedir. Bakû'da çıkan *İkbal* gazetesinde Nari imzalı bir yazıda şöyle deniliyor :

Çok vakittenberi mübahase meclislerinde mühim yerler tutan mes'elelerden biri de Kafkas'da dil mes'elesiydi.

Altı il bundan oldu. Dil mes'elesi içün gazeteler çarpıştı. O vakit anlaşıldı ki halkın bu hususda fikri bir değildir. Bir kısım, Âzerbaycan Türkleri içün Âzerbaycan dili kabul edilse besdir diyir; diğer bir kısım da hayır Âzerbaycan Türkçesi eksiktir. Osmanlıcayı gerek kabul idek, cevabını verirdi.

Sonra bu da Türk âlemindeki özge mes'eleler gibi ihtilaf cergesine çekildi, muallakta kaldı.

Beli, her halde bir dil lâzımdır. Ama bu dil Âzerbaycan dilinin tertib ve tanzim olunan kısmı mı, yoksa Osmanlıca mı olmak gerek? Bu suale etraflı cevab verebilmek içün bizde dil imdiki halde ne gibi işler görecektir, ona bakalım.

Bize o dil lâzımdır ki şehirlilere, kentlilere biliklerini, mevkilerini, çalışmanın yolunu, niçün geri kaldıklarını, terakki içün ne cura (yolda) adımlar atmak lâzımgeldiğini öğretsün. Cesaret-i medeniyyelerini, ittifak ve muavenet hislerini, ahlâklarını düzeltsün.

[385] *İçtihad,* 15 kânunuevvel 1327, sayı 37.

Bu ancak bizim lûgatlerimiz, bizim terkiblerimiz, bizim cümlelerimizle mümkin olabilir. Gelek Osmanlı diline : bu dil acib bir âlemdir. Denebilir ki nazik, selis, zevk okşıyan lâtifliği, güzelliği kadar dar bir muhite has olmakta tektir.

Ama o nazik dil, ki biz gazetelerde okuyoruz, bir çoklarımızın hoşuna gelir. Umum danışa bilmez, herkes anlamağı bacarmaz. Ve İstanbul'a, belki İstanbul içinde mahdud bir niçe familya ve ediblere zevk-ı İlâhînin ihsan etmiş olduğu nimetlerdendir.

Bu mahdud ailenin, Bizans burjuvalarının nezaketini okşıyan, teayyüşlerine, muaşeretlerine hakikate'n yaraşan, onlarca edebî 'dil denilen Fars, Arab kelimelerinin kümesi, ecnebî cümle ve terkiblerinin cergeleri İstanbul'un çölünde yaşıyanları dil-hun idir : "Genç kalemler" gibi niçe dane jurnallar, gazeteler yağış gibi şikâyet odu yağdırır, kıyamat koparır.

Bizans'ın keyfine tâbi', zevk esiri muharrirler bu gürültülere arı vızıltısı kadar ehemmiyyet virmeyir; yine öz âleminde öz aheste meşiyyetiyle geşt ü güzar idirse de kiç, tiz onların bu gürültüden müteessir olacağı şübhesizdir.

Sabah, birisi gün Osmanlı dilinin müstebid tâc-darları şübhesiz sukut edecek; yerine herkesin müstefid olacağı bir dil taraf-darları hüküm-darlıklarını ilân eyliyecektir.

Osmanlıların bile ehemmiyyet vermediği, nefretler, şikâyetlerle yâd ettiği, mevkii mütezelzil bir dili biz niçün kabul edelim? Niçün tazeden bir karanlığa düçar olalım?

Haydi kabul ettik. Büyük bir hükümetin mektebleri, muallimleri, divan-haneleri ile yapabilmediği, halkını istifade ettirmeği bacarmadığı bir dil bu uclardan mahrum olan Âzerbaycan ülkelerine nice yayılacak? Ne cura faide verebilecek?..."

İkbal gazetesi, yazının sonuna kendi düşüncelerini de ekliyerek, dil meselesinde herşeyden önce Türklüğün gözetilmesi gerektiğini şu sözlerle belirtiyor :

Her halde dil mes'elesinde "İkbal"in ileri süreceği ve sürmek istediği fikir yalnız avamın anlıyabilmesi maksadından ileri gelmemektedir. Bu mes'elede İkbal'in nazarda tuttuğu bir de "milliyyet ve kavmiyyet" noktası vardır. Bir dilin avam tarafından anlaşılup anlaşılmaması mes'elesi bizce gayet mühim olmakla beraber, ikinci

derecededir. Birinci derecede "milliyyet" hususu gösterilebilir, zannederiz. Bu "milliyyet" ise "Türklüktür." Madem ki bu millet Türktür. Öyle ise anın Türkçe öz dili olmalıdır. Bu anın varlığına, namusuna tealluk eden birinci hassasıdır. Meselâ: Osmanlılara bu gün Türk dilinin, Türk ruhunun en gaddar cellâdlarından biri Süleyman Nazif Bey'dir. Bu adamın zu'm-ı fasidine göre senayi-i nefiseden olan dil ve edebiyyat avâmın "dereke-i idrakine" tenezzül etmez imiş; Bir dil ve edebiyyatın senayi-i nefiseden bulunması da o edebiyyatın yüzde beş kelime olsun bile ana dilinden mahrum olması imiş....

İşte Istanbul edebiyyat bürokratlarının "mantık-ı edibane"leri bu kadardır.[386]

Yurt dışındaki kültür hareketlerini *Türk yurdu* dergisinden takibetmek mümkündür. Dergi ilk sayısından başlıyarak *Türklük şuuru* başlığıyle açtığı bölümde, türlü bölgelerde çıkan gazete ve dergilerle yayınlanan eserlerden bahsetmekte, Türk illerindeki bilim ve sanat hareketlerinden haber vermektedir. Ayrıca, Türk büyüklerinin biyografileri ve resimleri de dergi sayfalarında yer almış bulunmaktadır. Kırım'da çıkan *Terceman* gazetesinin yeni bir imlâ sistemi kabul etmiş olduğunu *Türk yurdu*'ndan öğrenmiş oluyoruz.[387] Dergi, *Terceman* gazetesinin bütün dünyadaki gazetelerin en eskisi olduğunu gündelik olarak çıkmağa başladığını ve büyüdüğünü de kaydediyor.

Bu devirde, Yurt dışından gönderilmiş iki mektup da, dokundukları meseleler bakımından kayda değer. Bunlardan biri, Dobrıca'dan A. H. Mustafa imzasiyle *İçtihad*'a gönderilen mektupdur. Mektup sahibi, Hüseyin Kâzım Kadri'nin, "*Türk lisanlarının tevhidi*" başlığı altında *İçtihad*'da çıkan yazılarındaki bazı noktalara dokunarak şöyle diyor :

Bir asıldan gelen Türk dillerinin birleştirilmesi kavaid ve imlâsının düzelmesiyle değil, belki yek-nesak hurufatın bu akvam arasına yayılmasıyle olur. Eski harfler aranmalı, düzeltilmeli. Arasında meselâ "f" harfi gibi harfler yok ise-ki Tatarlarda yoktur-katmalı, dilimize göre uydurmalıyız.

[386] *Türk yurdu*, c. IV, s. 812-814.
[387] *Türk yurdu*, c. V, s. 1104.

Dobrıcalı A. H. Mustafa, eski Türk harflerinin, yani Uygur harflerinin düzeltilerek kabulünü tavsiye ediyor. Yabancı harfler atıldıktan ve dil yabancı nesnelerden temizlenip yola girmeğe başladıktan sonra "İstanbul edası"nın pek çabuk kabul edilebileceğini, tâ Kıpçak'a kadar yayılacağını söyliyor.[388]

İkinci mektup ise, Ahmed Taceddin imzasıyle Rusya'dan gönderilmiştir. Ahmed Taceddin, *İçtihad* dergisinin 19 kânunuevvel 1329 tarihli 85. sayısında Server Bedi (Peyami Safa) imzasıyle çıkan *Haftaname* başlıklı yazısının bir yerine dokunuyor. Server Bedi bu yazısında Abdülhak Hamid'in *Validem* adındaki manzum eserinin yalnız halktan değil, halka yol göstermesi gereken gazeteciler tarafından da kayıtsızlıkla karşılandığını yazmaktadır. Mektup sahibi buna cevap olarak diyor ki :

Fakat bu hususda benim ictihadım bambaşkadır. Bence bu hususda millet hiç bir vechile mes'ul olmayup bütün mes'uliyyet maa't-teessüf dâhi-i a'zam Abdülhak Hamid Beyefendi'ye kalıyor. Neden mi? Diyeceksiniz. Çünki Abdülhak Hamid Bey bu eserini Türk milletine okutmak içün yazmamış. "Validem"deki ince maâni ve letâfet öyle Farisî ve Arabî kelime ve cümlelere bürünmüştür ki bu maâniyi o cümlelerden, o kelimelerden ayırup almak ve andan bir şey anlamak bayağı bir Türkün kârı değildir. Bundan hakkıyle istifade edebilmek içün koca bir muharrir veya edib olmak lâzım...

Mektup sahibi *Validem*'den aldığı bir parçayı mektubuna ekliyerek, bunları anlamak İstanbul'da acaba kaç kişiye nasibolur diye sorduktan sonra şöyle devam ediyor :

"İçtihad"ın 74. nüshasında Süleyman Nazif Beyefendi Hazretleri Türkcülere taş atarken böyle diyordu: "Türk yurdu ne kadar çalışırsa çalışsın İsmail Gasprenski Efendi'nin dilini Abdülhak Hamid Bey'in lisanına galebe ettirmek imkânı yoktur.

İnsaf dairesinde düşünecek olursa şimdi Nazif Bey kendisi de i'tiraf eder ki bu da'vâsını tamamiyle kaybetmiştir, Çünki görüyosunuz ya, İsmail Gasprenski Efendi'nin *dilinden kü-*

[388] *İçtihad*, 15 şubat 1327, sayı 35.

re-i arzdaki bütün Türk kabâili istifade ettiği halde A b d ü l h a k H a m i d Bey'in *lisanını, İstanbul muhitinde bile, okuyacak dinliyecek üçyüz adam bulunmıyor...*

Ah ne olurdu A b d ü l h a k H a m i d B e y gibi dâhilerimiz kelime, kafiye ile uğraşmaktan biran evvel kurtulup dâhiyane fikirlerini, düşüncelerini bütün çıplaklığıyle, millet anlar bir tarzda meydana koysalar, millet de bundan istifade edüp bu günki mevkiinden kurtulsa[389].

Dergi, mektubun sonuna eklediği kısa bir yazıda, H a m i d Türkçe de yazmış olsaydı o mısralardaki büyüklüğü herkesin anlıyamıyacağını, onların söz değil şiir, hikmet olduğunu anlamak için yükselmek gerektiğini kaydediyor.

389 *İçtihad*, 23 kânunusani 1329, sayı 90.

MEŞRUTİYET DEVRİNDE EDEBÎ DİL

Meşrutiyet devrinde, birbirinden ayrı, hattâ birbirine karşıt karakter taşıyan o kadar çeşitli edebî dil vardır ki, bunların temsilcisi olan ve her biri başka bir iddia ile ortaya atılan edebî topluluklarla bunlar dışında kalan edebî kişilikleri göz önüne getirmeden, devrin edebî dilini gruplandırmak mümkün değildir.

On yıl gibi kısa bir dönem içinde birbirinin yanısıra yürüyen veya birbirini takip eden dil ve edebiyat hareketleriyle, onları meydana getiren toplulukları ve kişilikleri şöyle sıralıyabiliriz :

a)Meşrutiyetin ilânıyle tekrar yayın alanına çıkan *Servetifünun* yazar ve şairleri.

b) Yine *Servetifünun* dergisi etrafında Fecriâtî adı altında toplanan gençler.

c) Türk Derneği etrafında toplanan ve hepsine birden yanlış olarak "tasfiyeci" adı verilenler.

ç) Mehmed Emin ile onun açtığı yoldan gidenler.

d) Selânik'te *Genç kalemler* etrafında toplanan "yeni lisan"cılar.

e) Halk edebiyatındaki "koşma"ya dönenler.

f) Hiçbir topluluğa katılmıyarak edebî karakterleri ve üslûblariyle tek başına kendilerini tanıtanlar.

g) *Nihal* ve *Safahat* gibi dergilerde Nâyîler adı altında toplanarak yeni bir edebî meslek meydana getirildiklerini iddia eden gençler.

Bunlara, gazelleriyle hâlâ divan edebiyatını devam ettirenleri de ekliyecek olursak, bu devirdeki dil ve edebiyat hareketinin çeşitliliği hakkında bir fikir edinmiş oluruz.

Bunlardan, daha önce kendilerinden bahsettiklerimizi bir yana bırakarak, ayni dili kullananlarla birbirine benziyenleri birleştirmek suretiyle, bu devre mal edeceklerimizi şöyle gruplandırabiliriz:

a) Edebiyyat-ı cedide'cilerin dilini kullananlar.

b) Türkçeciler.

c) "Yeni lisan" cılar.

ç) Yabancı kelimeler, hattâ tamlamaları kullanmakla birlikte kişilikleri ve edebî zevkleriyle Türk dilinin güzelleşmesine hizmet edenler.

Şimdi dil çerçevesi içinde kalmak üzere bu grupları gözden geçirebiliriz.

Edebiyat-ı cedide'nin dilini kullananlar

Meşrutiyet devriminden sonra *Servetifünun* dergisinde Fecriâtî adı altında toplanan gençler bu grupun başında gelir. Bunlar kullandıkları dil bakımından kendilerinden önceki kuşaktan farklı bir özellik göstermezler. Fecriâtîciler de Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalarla bileşik sıfatları bol bol kullanırlar. Deyişlerinde cümle yapısı bakımından da bir özellik yoktur. Arapça ve Farsçanın kurallariyle yapılmış tamlamaların ve bileşik sıfatların dilimizden atılamıyacağına ve bu dillerin yardımı olmadan Türkçe edebî bir eser yazılamıyacağına inanmışlardır. Türkçe onlar için de Osmanlıcadır.

Onların da çok sevdiği ve kullandığı kelime ve tamlamalar vardır :

Birkaç kelime: Mesâ, melâl, mîna, miyah, cevf, nücum, vüreyka, riyah, kamer, eb'ad, hadika, erganun, nevîn, nûşîn ...

Birkaç tamlama : Enfâs-ı mü'lim, şebnem-i zevk u tesliyet, rükûd-ı şam, ân-ı cinnet, rûh-ı şam, leb-i leyal, melâl-i mesâ, sürûd-ı melâl, zalâl-i mübhem, hadika-i sükûn, sükûnet-i ecvaf, zeyl-i ye's ü ibham, ölmüş sular, yorgun sehabeler, hasta kamer, mavi gölgeler..

Birkaç bileşik sıfat: Ezel-âşinâ, ebed-karin, şeh-nüvişte, melâl-âşinâ, şeb-renk...

Türkçeciler

Bu grupun nazımda başlıca temsilcisi **Mehmed Emin Yurdakul**'dur. O, dil bahsinde bir iddia sahibi değildir. İlk manzumesini yazdığı 1897 tarihindenberi bu konudaki tartışmalardan uzak kalmış, yoksullarla zavallıların acılarını dile getirerek, Türklüğe faydalı olmağa çalışmıştır. O, yazdıklarını halka okutmak isteğindedir. Amaç bu olunca, elbette bu manzu-

melerde kullanacağı dil, halkın anlıyacağı bir dil olacaktır. Gerçekten onun manzumelerinde ancak "kitab din, millet, vicdan" gibi yabancı asıllı birkaç kelime bulunabilir. Arapça ve Farsça tamlamalar ise yoktur.

Bu herkesce bilinen ve anlaşılan bir Türkçedir. İçinde Doğu Türkçesinden alınmış kelime olmadığı gibi, yalnız bazı çevrelerce kullanılan kelimeler de yoktur. Ancak "yoksul, yüce, kaygı" gibi o zaman için edebî dilde bulunmıyan bir kaç kelime yer almaktadır. Bununla birlikte o, manzumelerinde "dek" gibi eski edatlara yer vermekten ve :

Yanık sesin dinlerken gözyaşların silsinler.

mısraında olduğu gibi "sesini" yerine "sesin", "yaşlarını" yerine "yaşların" demekten çekinmez.

Bir yandan Arapça ve Farsça kelime kullanmamak kaygısı, bir yandan da alışık olmadığımız kelimeleri, Türkçe de olsa almamak düşüncesi onun kelime hazinesini daraltmıştır.

Yeni lisancılar

Genç kalemler'de "yeni lisan" iddiasiyle ortaya atılan gençler ilk zamanlar kararsızdırlar. Eserlerinde kullandıkları dil birbirinden farklıdır. Meselâ Âli Canib Yöntem, ilk şiirlerinde Arapça ve Farsça kelimelere çokça yer vermektedir. *Genç kalemler*'in 2. sayısında *Gecelerimiz* başlıklı manzumede "cebin, sehab, infial, takrir, lika, şebab" gibi kelimeler yer almaktadır. Derginin 3. cildinin 17-18. sayılarında Kâzım Nami Duru'nun *Yeni lisan ve hasta bir mantığın psikolojisi* başlıklı yazısında şu satırları okuyoruz :

Yeni lisan cereyanı üzerine hey'etimize mensub gençlerin tedkike lüzum gördükleri selikıyyat nazariyyelerinden hepimiz gibi Ali Canib de haber-dar değilken bir şi'rinde "alın" varken "cebin", "bulut" varken "sehab" kelimelerini kullanmıştır ki, bugün kendisi de dahil olduğu halde, hiç birimiz bu ölmeğe mahkûm kelimeleri hattâ hatırımıza bile getirmiyoruz.

Halbuki bahsi geçen manzumenin başında "yeni lisanla" yazıldığı kayıt ve işaret edilmektedir.

Ali Canib Yöntem de, Aka Gündüz'den *Türkün kitabı* adlı eseri münasebetiyle şu satırlarla bahsediyor :

Ekseriya Türkün şairi olmasına mukabil Türkçenin sahibi olamamış, lüzumsuz ve mehcurlaşmağa başlamış kelimeleri kullanmıştır.

Tilâl, peyâm, dîde, dil, sîne, . . .[390]

"Yeni lisan" hareketinin öncüsü olan Ömer Seyfeddin de ilkin kelime bakımından kararsızdır. *Genç kalemler*'de yeni lisanla yazıldığı kaydiyle çıkan *Bahar ve kelebekler* adlı ilk hikâyesinde "muharrik, tehyic, mülevven, mühmel, irtisam, tenevvür, intisâlî, anîf" gibi kelimelere yer vermiştir. Bu da şüphe yok ki iddialarının sınırını çizmemiş olmaktan ileri gelmiştir.

Bununla birlikte o, bundan sonraki yazılarında bu gibi kelimeleri de atmış ve bize özlediğimiz Türkçenin en güzel örneklerini vermiştir. Kıvrak bir üslûb, konuya uygun canlı bir deyiş, hikâyelerinin başlıca özelliğidir .

Ömer Seyfeddin'in fikirlerini kendi düşüncelerine uygun bulan Ziya Gökalp de ilk defa aruzla yazdığı *Turan* manzumesinde "tebcil, tetviç, nâsıye, şermende, nümâyan, mülhem, şan ü ihtişam, iftira-âmiz" gibi kelimeleri bir tek manzumede toplamıştır.

Ziya Gökalp'in manzumelerini konu bakımından üçe ayırabiliriz :

a) Türkçülüğün programını çizmek amaciyle yazdığı din, lisan, ahlâk gibi *Yeni hayat* başlığı altında topladığı manzumeler.

b) Eski Türk kahramanlarını övmek ve eski tarihî hayatı canlandırmak amaciyle yazdığı destan niteliğindeki manzumeler.

c) Manzum masallar.

Ziya Gökalp, her üçünde de konuya uygun kelime kullanmıştır. *Yeni hayat*'taki manzumelerde "şirk, hırfet, rükün, müştak, müfessir, tasalluf, bühtan, ümid-var, itmi'nan, beşîr, buhran, hüsran" gibi kelimelere raslanır. Destan niteliğindeki manzumelerinde "yasa, kurultay" kelimeleri birer terim olarak geçtiği gibi "yat, yalvaç, buyruk, kaygı, budun, ulus, oymak, boy" gibi kelimeler de yer alır. Onun manzum masallarındaki dil en sade olanıdır. Bununla birlikte yine bu manzumelerde "ezelî, ebedî"

[390] Ali Canib Yöntem, *Türkün kitabı için*, *Türk yurdu*, c. IV, s. 777.

gibi kelimelerden başka "tamame'n" gibi Arapça "tenvin"li kelimeler de bulunur.

Türk Dilinin güzelleşmesine hizmet edenler

Yukardaki gruplar dışında kalan bazı şair ve yazarlar da vardır ki, iddialı veya iddiasız, hattâ yabancı "terkib"e de arasıra eserlerinde yer verdikleri halde, kişiliklerinin ve sanat zevklerinin kuvveti ile Türk dilinin güzelleşmesine hizmet etmişlerdir.

Bunların en başında Refik Halid Karay'ı kaydetmek gerekir. O, Fecriâtî'ye katılmış olmakla birlikte dil bakımından onlardan ayrılır. Meşrutiyet devriminden sonra *Servetifünun*'da çıkan hikâyeleriyle özlediğimiz Türkçenin en güzel örneklerini vermiştir. Hikâyelerinde üslûpçuluk özentisi bulunmadığı gibi bir sanat cilvesi de yoktur. Onda, harcadığı emeği okuyucudan saklamasını ustalıkla beceren gerçek bir sanatçı kişiliği vardır.

Selânik'teki "yeni lisan" hareketi başlamadan üç yıl önce *Servetifünun* sayfalarında görülen bu hikâyelerin dili, tam anlamiyle bir İstanbul Türkçesidir. Bu hikâyelerdeki temiz ve pürüzsüz dilin *Genç Kalemler*'in dikkatini çekmemesi şaşılacak şeydir. Dil hakkındaki düşüncelerini "yeni lisan" iddiasıyle ortaya atarken onların bu gibi eserlerdeki dili örnek olarak göstermeleri daha doğru olurdu. Bununla, *Genç kalemler*'in iddialarına "yeni lisan" adını vermelerinin yersiz olduğuna işaret etmek istiyoruz. Yoksa böyle bir hareketin, hâlâ Edebiyat-ı cedide dilini kullananlara karşı çok yerinde bir savaş kapısı açtığına ve çok hayırlı sonuçlar verdiğine şüphe yoktur.

Refik Halid Karay'ın ilk hikâyelerindeki dili ince bir süzgeçten geçirecek olursak "va'd-i tesliyet" gibi, kaleminden rasgele çıkmış bazı tamlamalar da bulmamız mümkündür. Fakat bunlar o kadar azdır ki, ancak ilk hikâyelerinde rastlanan bu gibi birkaç tamlama için "kaleminden rastgele çıkmış" demek doğru olur.

Bizde realist hattâ natüralist hikâyenin ilk özentisiz ürünleri bunlardır.

Edebiyat âlemine Fecriâtî üyesi olarak giren Yakub Kadri Karaosmanoğlu'nun hikâyelerindeki dil de -biraz farkla- aynı özelliği taşır. Onun ilk eserlerinde de bazı yabancı tamlama-

lara raslanır. Arapça ve Farsça kelimeler de cümlelerinde genişçe yer alır. Böyle olduğu halde, onun hikâyelerinin dilini de, o zamanın güzel ve temiz Türkçesi olarak kaydedebiliriz.

Nazımda da İbrahim Alâeddin Gövsa, Mithat Cemal Kuntay ve Mehmed Âkif'in şiirleri o zamanki Türkçenin en güzel örneklerindendir. Mithat Cemal Kuntay ile Mehmed Âkif'in şiirlerinde tamlamalar, hattâ bazı kere geniş çapta yer tutar. Mehmed Âkif'in gerek tasvirlerde gerek konuşmalarda kullandığı sade, tabiî ve özentisiz dilin, güzel Türkçenin gelişmesinde büyük rolü olmuştur.

Meşrutiyet devrinin edebî diline ait sözlerimizi tamamlamak için, Rıza Tevfik'in halk şairleri diliyle yazdığı koşmalara da işaret etmeliyiz. Onun bu koşmaları, deyişi ve özentisiz diliyle çok sevildi. Hattâ millî edebiyatın örnekleri sayıldı. Bu koşmaların, halk şairlerinin manzumelerinden çok daha ustaca yazılmış olduğuna şüphe yoktur. Halk şairlerinin koşmalarında olduğu gibi, onun bu eserlerinde de tamlamalar yer alır.

Türk sözü dergisinin ilk sayısında Rıza Tevfik'in heceyle yazdığı bu manzumelerden bazı mısralar gösteren Ömer Seyfeddin, "terkib"li dilin hece ile yazılan manzumelere de sokulduğundan yakınarak *İşte biz Türk dilini bu edebiyyat zalimlerinin ellerinden kurtararak kendi diliyle faidesine yarayacak şeyler yazacak, memleketimizde okumak mahabbetini uyandırmağa çalışacağız,* diyor.

Rıza Tevfik, *Peyam* gazetesinin çıkardığı haftalık edebî ilâvede verdiği cevapta, bu şiirleri kendi zevki ve keyfi için yazdığını kaydettikten sonra : *Zalim asıl benim o taliimdir ki beni lâle devrinde yetiştireceğine böyle baldıran devrinde yetiştirdi,* demektedir.

MEŞRUTİYET DEVRİNDE ÇEŞİTLİ MESELELER

Bu devirde de terimler meselesiyle imlâ, alfabe, sözlük ve hece-aruz bahisleri gazete ve dergi sütünlarında geniş ölçüde yer alır. Bunlardan terim ve imlâ bahisleri Türk kültürünün temeli olmak bakımından ayrı önem taşır. Bu devre gelinceye kadar sadece bir tartışma konusu olarak sürüp giden bu iki meseleye devletçe de el konulmuştur. Maarif Nezareti tarafından kurulan "Istılâhat-ı ilmiyye encümeni" ile, "Tedkikat-ı lisaniyye hey'eti" nin çalışmaları, özel teşebbüsler yanında önemle kayda değer. Bu devirde eski iddiaların tekrarlanmasından ibaret olan tartışmaları bir yana bırakarak, müsbet düşünceleri ve teklifleri özetlemekle yetineceğiz.

Terimler meselesi

Ziya Gökalp'ın terimler hakkındaki düşüncesi, şöylece özetlenebilir :

1. Terimlerle yeni kavramlar için halk diline başvurulacaktır. Orada bulunmadığı takdirde Türkçe edatlar ve Türkçe kurallarla yeni kelimeler yapılacaktır.

2. Bu yetmezse Arapçaya ve Farsçaya başvurulacak, şu şartla ki alınacak kelimeler tamlama halinde değil kelime halinde olacak. Arapça "yat" edatiyle yeni bilimlere kolayca ad takılabilecektir. "İlmü'r-ruh"a "ruhiyyat" denildiği gibi, "âsuriyyat, mısrıyyat, cümûdiyyat" da denilecektir.

3. Bazı yabancı kelimeler de olduğu gibi kabul edilecektir. "Feodalizm, şövalyelik, rönesans, reform, jakobenlik, sosyalizm, bolşeviklik, aristokrat, demokrat, diplomat, tiyatro, roman, klâsik, romantik, dekadan" gibi.

4. Tekniğe ait olan kelimeler de olduğu gibi kabul edilecek, bunlara Türkçe karşılıklar aranmıyacaktır. "Vapur, şimendifer, telgraf, telefon, tramvay, gramofon" gibi.

"Yeni lisan" cıların terim bahsindeki düşüncesi, Ziya Gökalp' ınkinden farklı değildir. Ancak, onlar gerek Arapçadan, gerek

Lâtinceden aldıkları kelimeleri kendi kurallariyle de üretmekte sakınca görmezler. Meselâ psikoloji kelimesiyle birlikte "psişik, psikografi" gibi kelimeleri de kullanmaktadırlar.

Tasfiyeciler, bütün kelimelerin Türk kökünden alınarak Türkçe edatlarla yapılması fikrindedirler. Onlara göre, meselâ "hey'et-i ihtiyariyye" yerine "ak sakallılar" denilebilir.

Dr. Abdullah Cevdet terim bahsinde tamamile aksi düşüncededir. O terimleri esas olarak Lâtinceden almakta, fakat bunları Arapça edatlarla şekillendirmektedir. "Psikolojiyâî" gibi.

Terimler meselesinde devrin genel eğilimi, bunların Arapça köklerden üretilmesi noktasında toplanır. Maarif Nezareti tarafından kurulan "Istılâhat-ı ilmiyye encümeni"nin başkanı : Mahmud Esad, üyeleri de : İbrahim Aşkî, Ahmed Naim, Esad Şerefeddin, Ahmed Ağaoğlu, Besim Ömer Paşa, Celâl Esad (Arseven), Celâl Sahir, Hasib, Hulûsi, Halid Ziya (Uşaklıgil), Rıza Tevfik, Rauf Yekta, Salih Zeki, Sabri, Âlî, Ziya (Gökalp), Kemal Cenab, Mehmed Cemil, Mehmed Hamdi, Mehmed Ali Ayni, Mehmed Fatin, Mehmed Fuat (Fuat Köprülü), Mazhar Hüsnü, Mahmud, Nutkî"den ibarettir.

Görüldüğü üzere encümen üyeleri içinde Türkçeciler bulunmakla birlikte, Arapçacılar üstün gelmiş ve meydana getirdikleri terimlerin hepsi Arapça olmuştur.

Ziya Gökalp bu encümenin çalışmalarını şu satırlarla belirtmektedir :

Bir zaman Darülfünun'da, felsefî ıstılâhları ta'yin ve tesbit etmek üzere ilmî bir encümen teşekkül etmişti. Bu encümende fesahatçılardan biri "dikkat" kelimesinin "attention" mukabili olamıyacağını ileri sürdü : Gûya "dikkat" kelimesi, "dakik-ince" sıfatından iştikak ettiği içün "nicelik" ma'nâsına imiş.

Bu iddiaya karşı "incelik" kelimesi lisanımızda varken, bu ma'nâya delâlet eden "dikkat" kelimesine ihtiyacımız yoktur. Fakat, halkın kullandığı ma'nâda olmak üzere, bu kelime lisanımızın atılması mümkin olmıyan elzem bir unsuru olmuştur, denildi. Fakat, mu'tarîz kabul etmedi : "Dikkat" kelimesi daima "incelik" ma'nâsına kalacaktır. Halkın kullandığı ta'birleri, ilim kabul edemez. Doğru olan kelimeler, kelimelerin eski şekilleridir. Kelimelerin hakikî ma'nâları, isti'malle değil, iştikakla bilinir.

Binae'n'aleyh "attention" kelimesine başka bir mukabil aramalıdır, cevabını verdi. Bu esasa istinade'n, fesahatçılar "attention" kelimesine mukabil aramağa başladılar. Birisi "tahdik" kelimesini ileri sürdü, bir diğeri "iltifat" kelimesini teklif etti. Gûya "tahdik" kelimesi, "gözbebeği" ma'nâsına olan "hadeka"dan gelirmiş. Dikkatde de bi'l-hassa âmil olan gözbebeği imiş. "İltifat" ın Arabcadaki ma'nâsı da "göz ucu ile bakmak" imiş, "iltifat" kelimesi lisanımızda başka ma'nâyadır, denildi. "Öyle şey olmaz, Arabca, Acemce kelimeler bizim lisanımızda kadim asâletlerini ve fesahatlarını muhafaza edeceklerdir. Avâmın cehaletle yaptığı tahriflere galatat denilir. Bunların hepsini terkederek, kelimelerin kadim ve fasih şekillerine rücu' etmek lâzımdır" diye cevab verildi[391].

Encümen 1330 da "Kamus-ı felsefede münderiç kelimât ü ta'birât içün vaz' u tedvini tensib olunan ıstılâhat" ile 1331 de "Sanayi'-i nefîsede mevcud kelimât ü ta'birât içün vaz' u tedvini tensib olunan ıstılâhat[392]" hakkında örnek birer risale çıkardıktan sonra 1333 de "Kamus-ı ıstılâhat-ı ilmiyye" adı altında bu terimleri yayınlamağa başlamıştır.

Ancak "a" harfine ait bir fasikülü çıkan bu Kamus'un terimleri hakkında fikir vermek için birkaç kelimeyi alalım:

Ablation : İ'tikâl. Ale'l-umum cümûdiyyelerin kaidelerinde zevebân-ı tedricî'nin te'siriyle câ-becâ gedikler husule gelmesine ablation glaciere denilir ki bunu cumûdiyyenin "i'tikâl-i zevebânîsi" diye terceme edebiliriz. Öylece ıstılâh ittihaz edilmesi ensebdir.

Aboulie : Ziya'-ı irade. İradesizlik demektir. Şahsiyyet-i ma'neviyyemizin emrâz-ı mahsûsasındandır. Buna mübtelâ olanlar ekl ü şürb ü telebbüs lüzumunu teakkul ettikleri halde harekete muktedir olamazlar. Envâı vardır.

Görülüyor ki, ıstılâhçılar yalnız terimleri Arapça köklerden yapmakla kalmamışlar, onları tarif ederken de çok ağır bir dil kullanmışlardır. Meselâ "yeme, içme, giyinme" yerine, "ekl ü şürb ü telebbüs" kelimelerini kullanmaları gibi.

Bu bahiste özel çalışmalar ve teşebbüsler de önemle yer alır. Şunları kaydedebiliriz:

[391] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün esasları*, Ankara, 1338, s. 102-103.
[392] Bu ikincisi Celâl Esad Arseven tarafından toplanmıştır.

Şerefeddin Magmûmî, *Kamus-ı tıbbî*, iki cild, Mısır Osmanlı matbaası, 1910 (1328). Yazar eserinde: *Istılâhat ve ta'birâtın mukabilleri içün Cem'iyyet-i tıbbiyyemizin Lûgaat-ı tıbbiyye'sini merci'-i resmî tanımak zarurî idi* demektedir.

Rıza Tevfik, *Mufassal kamus-ı felsefe*, (İstanbul 1330). Maarif-i Umumiyye Nezareti tarafından *Kamus-ı umumînin yalnız ıstılâhat-ı felsefiyye kısmını şamildir* kaydiyle yayınlanan bu eserin 806 sayfalık birinci cildi ile 400 sayfalık ikinci cildinin ilk kısmı çıkmıştır. Classification des sciences "tasnif-i ulûm" kelimesine kadardır. *Kamus-ı felsefe*, verdiği bilgi bakımından biraz dağınık ve ölçüsüzdür. Terimler "Istılâhat-ı ilmiyye encümeni"nin terimleridir.

Vahid, *Bazı ıstılâhat-ı mühimme-i sınaiyye hakkında mütalâat*, (İstanbul 1331). Meselâ bu eserde "ideal" kelimesi "gaye-i emel", "bedia-i hayâlî", "gaye-i kemaliyye", "idealizm" kelimesi de "meslek-i mütehayyilîn" kelimeleriyle karşılanmaktadır.

Subhi Ethem, *Ulûm-ı tabiiyye lûgati*, (birinci cilt, 1917). Yazar eserinde kullandığı terimler için: *Lûgatte mevzu' kelimat ü ıstılâhat Şânizade zamanından bugüne kadar ulûm-ı tabiiyyeye aid tedvin edilen âsarda mevcud olanların aynıdır*, demekte ve Cem'iyyet-i tıbbiyye-i Osmaniyye'nin koyduğu terimleri olduğu gibi aldığını söyliyerek: *nebatatta "fasile-i şakikiyye", hayvanatta "mugmedü'l-cenah", tabakatta "suhur" teşrihte "adud", fizyolojide "vicdan", kimyada "klor sodyum" kelimelerini "düğün çiçeği fasilesi, kınkanadlılar, taşlar, bazu kemiği, anlama, matbah tuzu" tarzında kaydetseydim talebe veya bu gibi eserlerden birini okuyan her hangi bir hevesli "amatör" lûgatimden istifade edemiyecekti*, demektedir.

Terimler bahsinde, *İçtihad* dergisinin açtığı bir soruşturmayı da kaydetmek gerekir. Derginin 14 şubat 1328 tarihli 54. sayısında, "*Istılâh istimzacı*" başlığı altında şu ilân görülüyor:

İlmî, felsefî, edebî ıstılâhların lisanımızda müesses, ve herkes tarafından kabul olunmuş mukabilleri mevcud olmadığı içün Garbın mühim muhalled eserlerini Türkçeye nakletmek her zaman güç ve baza'n muhal oluyor. Lisanın bu fakriyyetini izale ile Türkçeyi de bütün tekemmül etmiş medenî lisanlar gibi bir ilim, felsefe ve edebiyat dili yapmayı en ehemmiyyetli millî vazife olmak üzere telâkki ediyoruz. Her zaman hedefi terakki olan İçtihad bu büyük vazifeyi ifa etmek azmindedir. Bunun içün lisaniyyat ile iştigal edenlerden

mürekkeb bir komisyon yaptık; ve bir usûl ittihaz ettik. Bu haftadan itibare'n her nüshamızda on dane fransızca kelime yazacağız; kari'lerimizden bunların mukabillerini istiyeceğiz. Bulunan kelimeler içinde en muvafıkını intihab veyahud diğer bir kelime vaz' ve ilân etmek hakkı komisyona aittir. Bulacağı on kelime matluba muvafık olan zata gazetemiz münasib bir hediye takdim edecektir.

Karşılıkları sorulan kelimeler:

Concret - Abstrait - Objectif - Subjectif - Induction - Déduction - Type, Sous type - Conscient - İnconscient - Constitution.

Bu ilân derginin birkaç sayısında tekrarlandığı halde, cevap veren olmamıştır.

İmlâ meselesi

İmlânın düzeltilmesi, hemen bütün aydınları uğraştıran bir mesele halini almıştır. Fikirler şöyle gruplanabilir:

a) Arapça ve Farsça kelimelerin imlâsını "dinî bir taassupla muhafaza" ederek, ancak Türkçe kelimelerin imlâsında yapılacak ıslâhı yeter bulanlar.

b) Türkçe kelimelerle birlikte, Arapça ve Farsça kelimelerin imlâsını da aynı kurala bağlamak istiyenler.

Birinciler de şu esasa dayanmaktadırlar: Türkçe kelimelerde "hareke-i resmiyye" yoktur. Bunun için yalnız "hareke-i harfiyye" kullanılmalıdır. كلدم kelimesi كەلدیم , دوه kelimesi دەوە, كبه kelimesi كەبە şeklinde yazılabilir. Arapça ve Farsça kelimeler ise hem "hareke-i resmiyye" hem de "hareke-i harfiyye" kabul ederler. Bunun için olduğu gibi yazılmalıdır.

Bu devirde ikincilerin fikri daha yaygındır. Bunlar Lâtin harflerine taraflı olmamakla birlikte, bazı işaretler koymak ve sesli harfleri çoğaltmakla imlâ meselesinin halledilemiyeceğine de inanmışlardır. Çare olarak, harflerin ayrı yazılmasını teklif etmektedirler. Meselâ Celâl Sahir: *İmlânın ıslâhı önce harflerin ıslâhına bağlıdır. Bu ıslâh, harflerin ayrı ayrı yazılmalarını te'minle olur*, diyor[393].

Bu grupun başında Milâslı İsmail Hakkı, Dr. Necmeddin Ârif, Cihangirli M. Şinasi ve Ismayıl Hakkı Bal-

[393] *Servetifünun*, 1909 (25 ağustos 1325), c. 37, sayı 953.

tacıoğlu gelir. Bunlar, harfleri ayrı yazmak esasını kabul etmişlerdir.

Milâslı İsmail Hakkı, fikirlerini *Ta'mim-i maarif ve ıslâh-ı huruf* adlı bir risale ile, Cihangirli M. Şinasi ile Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu da *Ta'dil-i huruf meselesi*, *Şekiller nasıl tedkik olunur* adlı üç risale ile yayımlamışlardır.

Servetifünun dergisinde İsmail Subhi "huruf-ı munfasıla" şeklini elverişli görmiyerek *Servetifünun imlâsı* başlığı altında bir deneme yapmaktadır[394]. Bunda harfler yine bitişik yazılacak, fakat bazı harfler söyleyişe göre yazılmak, bazı kelimeler de sesli harfler eklenmek suretiyle okuma kolaylaştırılacaktır.

Meselâ صوك سنه‌لرينه kelimesi صوك سه‌نه‌له‌رينه, طرفندن kelimesi طارافيندان , اولونمشدر kelimesi اولونموشدور şeklinde yazılacaktır.

Bu denemeler evvelce de yapılmış, fakat sonuç vermemişti.

Ali Nusret, *Tanin* gazetesinde çıkan *Huruf-ı munfasıla*[395], *Elifba meselesi*[396], *Islâh-ı huruf meselesi*[397], *Milletin maarife ihtiyacı ve huruf-ı munfasılanın fevaidi*[398], *Lisandan evvel harf*[399] başlıklı yazılarda, imlâdaki zorluğu gidermek için harekelere baş vurulması gerektiğini ileri sürmektedir. Son yazı şu sözlerle bitiyor:

Üstad-ı muhteremimiz Mahmud Esad Efendi Hazretleri' nin Darülfünun konferans salonunda vuku' bulan ictima-ı umumî deki şu kıymet-dar ve ma'ni-dar sözlerini daima hatırda tutuyoruz:

"İzmir'de bulunduğum sırada Halid Ziya Bey merhum Tevfik Nevzad Bey ile üç yüz iki tarihinde Hizmet gazetesini tesis etmiş ve yeni imlâ ile yazılmak üzere bir kısm-ı mahsus küşad etmiş idik. Bunda tuttuğumuz meslek, kelimat-ı Arabiyye ve Farisiyyeyi ayne'n ibka ile kelimat-ı Türkiyyede huruf-ı imlâyı tezyid etmekten ibaret idi. Lâkin o vaktin efkâr-ı siyasiyyesi her türlü teceddüdata mani' olduğundan Maarif Nezareti'nden vilâyete bir telgraf-name gelerek nezaretce huruf ve imlânın ıslâhiyle iştigal

[394] *Servetifünun*, 1911 (26 mayıs 1327), sayı 1044.
[395] *Tanin*, 1913 (9 nisan 1329).
[396] *Tanin*, 1913 (15 nisan 1329).
[397] *Tanin*, 1913 (11 mayıs 1329).
[398] *Tanin*, 1913 (21 mayıs 1329).
[399] *Tanin*, 1913 (30 haziran 1329).

edilmekte olduğundan iş'ar-ı ahîre değin imlânın tahrifi cihetine gidilmemesi kat'iyye'n ve ekîde'n emrolunuyordu. Fikr-i teceddüdü irae eden teşebbüs-i vâkıımıza nazara'n daha şiddetli bir muameleye ma'ruz kalmaklığımız ihtimali mevcud iken o kadar bir tevbih ile işin geçiştirilmiş olduğu içün kendimizi bahtiyar addettik. Biçare Hizmet gazetesi hâlâ Maarif Nezareti'nin iş'ar-ı ahîrine nezaret etmektedir".)

Tanin gazetesinin 11 ağustos 1329 (24 ağustos 1913) tarihli sayısında, ilk sayfada *Türkçe yazının ıslâhına doğru bir adım-Mühim ve şayan-ı dikkat bir teşebbüs* başlıklı bir yazı ile sunulan, Ahmed Hikmet ve Celâl Esad'ın teklifleri görülüyor. Bu yazıda, teklifin "tamamiyle aranılan gaye" olmadığı kaydedilmekle birlikte, ona doğru atılmış büyük bir adım olduğu bildiriliyor. Teklif dört türlü okunan و harfini başka başka şekillerde yazmak, ا، ك، ى harflerine de bazı işaretler koymaktan ibarettir. Gazete bu harfleri döktürerek, okurları alıştırmak için her sayıya bu yeni harflerle dizilmiş birer kısa yazı koyuyor. Bu kısa yazılar bir müddet devam ediyor, sonraları aralanıyor, sonunda büsbütün bırakılıyor.

Son bir teşebbüs de, Birinci Dünya Harbinden önce, yeni Harbiye Nazırı olduğu sırada Enver Paşa tarafından yapılmıştır. "Ordu elifbası" adı verilen ve harflerin ayrı ayrı yazılması esasına göre hazırlanan bu alfabenin kullanılması orduya emredilmiş ve bir müddet uygulanmışsa da, harp yıllarında, eski alışkanlığı bozduğu ve bu yüzden işleri geciktirdiği şikâyeti üzerine bundan vazgeçilmiştir. Halbuki harpten önce bu teşebbüsü eleştirmeğe kalkan Kâzım Nami hayli hırpalanmıştı.

Resmî ve yarı resmî teşebbüslere gelince:

İlk önce Maarif Nezareti'nde 1909 da bir imlâ komisyonu kurulmuştur. *Servetifünun* dergisinde bu komisyon hakkında *devair-i hükûmetçe mer'î olacak kavaid-i esasiyyeyi vaz'edebilecek salâhiyyet ve mahiyyette olmazsa maksud te'min edilemez* denilmektedir[400].

Yarı resmî bir teşebbüs de "Islâh-ı huruf cem'iyyeti" adlı bir kurul tarafından yapılmıştır. kurul adına Recaizade Ekrem imzasiyle yayınlanan beyannamede elifbanın güçlüğünden

[400] *Servetifünun*, 1909 (3 kânunuevvel 1325), c. 38, sayı 967.

bahsedilerek: *Gerçi emr-i kıraattaki müşkilât-ı hâzırayı lisanımızda mevcud kelimat-ı Arabiyye vü Farisiyye ve anların kavaid-i hususiyyesi tezyid ü teşdid etmekte ise de ta'dil ü ıslâhı başkaca muhtac-ı teemmül ve şâyân-ı teşebbüs olan bu müşkilât ile beraber Türkçe her nevi' matbuat ve muharreratı kolaylıkla okuyup yazmak çaresine tevessül etmek en evvel düşünülecek bir emr-i ehemdir* denilmekte ve bu teşebbüsün ciddî olduğu kaydedilerek, bir "encümen-i ilmî"nin teşkili amaciyle 3 şubat 1327 cuma günü Darülfünun konferans salonunda toplanılacağı bildirilmektedir [401].

Birkaç kere toplanan bu kurulun çalışmaları da bir sonuç vermemiştir.

Alfabe meselesi

İmlânın, ne kadar çalışılırsa çalışılsı ndüzeltilemiyeceğine, Arap harfleri üzerinde yapılacak herhangi bir "ıslâh"ın beklenen faydayı sağlıyamıyacağına inananlar, en kestirme yol olarak Lâtin harflerinin kabulünü teklif etmektedirler. Bu tezi savunanların başında Hüseyin Cahit Yalçın ile Kılıçzade Hakkı ve Celâl Nuri İleri gelir. Celâl Nuri arka arkaya yazıp yayınladığı *Mukadderat-ı tarihiyye*, *Tarih-i tedenniyyat-ı Osmaniyye*, *Tarih-i istikbal* adlı eserlerinde bu konuyu tekrar tekrar ele almıştır. Şöyle söylüyor:

Hurufatımız berbatdır. Bu harflerle biz işimizi göremeyiz. Bunlar nâkâfidir... Ve anın içün hurufı ıslâh gibi boş, vâhî tedabire müracaat edeceğimize bir saat evvel, kemal-i cesaretle Lâtin harflerini kabul etmeliyiz. Bunu yalnız biz kabul etmiş olmıyacağız ..

Lâtin hurufu hem pek tabiî, hem de Türkçe lisanın tahririne Arabca harflerinden daha müsaittir. Bu harflerin kabul edilmemesi içün serdolunabilecek veya olunan itirazat o kadar âdidir ki münakaşasına bile tenezzül etmeyiz...

Bundan sonra, şimdi üslûb-ı beyanımızı lisan-ı aheng-darımızı, uzun müddette yapılmış lisan-ı edebimizi aslâ bozmamak şartiyle, "Yurdcular" gibi geriye gitmemek, "Selânikciler" gibi reh-i nârefteye sapmamak üzre bize bir avâm edebiyyatı, bir halk edebiyyatı lâzımdır...

[401] *Servetifünun*, 1911 (2 şubat 1327), c. 42, sayı 1080.

Maarif Nezareti'ne âcizane bir teklifim var. Bu usûl tecribete'n bir sancakta, bir sene müddetle, tatbik edilsün. Eğer senenin nihayetinde ehl-i kur'a, avâm (ve hattâ havas), okur yazar olmaz, kolaylıkla tahsil çarelerini bulmaz ise, usûl terkolunsun.

Bununla mütevaziye'n saıf ve nahvımızı, kamusumuzu taht-ı inzibata almamız lâzımdır. Kelimelerimiz bir tasfiyeye muhtacdır. Lehçemizde gayr-ı me'nus, gayr-ı müsta'mel ve hattâ muzır bir alay kelime olduğu gibi, lisanımız da henüz her dürlü efkâr ve ihtisasat-ı asriyyeyi ifade edecek mertebe kelime, cümle ve terkibe malik değildir. Bu kelimeler, cümleler, terkibler ihtira' ve icad olunmalıdır. Bi'l-âhara bulunan veya uydurulan kelimat üdebâ tarafından o derece isti'mal olunmalıdır ki lisan artık bunları kat'iyye'n kabul itsün. Bunlar gayr-ı me'nus gelmesün[402].

Kılıçzade Hakkı ve arkadaşları tarafından çıkarılan *Hürriyyet-i fikriyye* dergisindeki *Lâtin harfleri* başlıklı sıra yazılarda[403], elifbanın yetersizliği, Arap harflerinin esaslı "ta'dil"e elverişli olmadığı kaydedildikten sonra, Lâtin harflerinin kabulü teklif edilmektedir.

...Madem ki esaslı bir inkılâb yapılacaktır, gayr-ı mükemmel ve uydurma harflerle artık garblıktan çıkmış bir elifba yerine her cihetce mükemmel ve hususıyle el yazısında daima sadeliğini ve ittisalini muhafaza edebilen Lâtin harflerinin kabulü hem kestirme bir tarik olur hem de şunu takibedecek makalelerimde sırası geldikçe söyliyeceğim muhtelif faideleri temin eder.

Bundan sonra, Lâtin harflerinin milletlerarası değeri olduğu, her milletin kendi söyleyişine göre az çok değiştirilerek millî bir hale sokulabileceği, böylece bir Türk elifbasının da tertiplenebileceği anlatılmaktadır. Sonunda da, Kur'an meselesinin elifba ile ilgisi olmadığına işaret edildikten sonra şöyle denilmektedir:

Biz Lâtin harflerini kabul etmekle fi'l-hakika Arabca Kur'an'ı okuyamıyacağız. Zira Arabcanın tahrir ve imlâsına müdahale salâhiyetine malik değiliz. Kendi dilimize aldığımız kelimelerde istediğimiz gibi tasarruf ederiz, onları Türkleştirebiliriz. Ama Arab lisanının yazısını düşünmek bize ait değildir. Bunun içindir ki,

Osmaniyye, Mukadderat-ı tarihiyye, II. basım, 1912 (1331), s. 182-185.

[403] *Hürriyetifikriyye,* 20 mart 1330, sayı 7; 27 mart 1330, sayı 8; 3 nisan 1330, sayı 9; 17 nisan 1330, sayı 11; 24 nisan 1330, sayı 12.

[402] *Mukadderat-ı tarihiyye,* 1911 (1330), s. 85-86; *Tarih-i tedenniyyat-ı*

Arab harflerini ayrı ayrı yazmak fikrini güdenler bu tarzı Arabcaya ve binae'n'aleyh Kur'an'a da teşmil salâhiyetini haiz bulunamazlar.

Dergi, bu yazılardan dolayı hükûmetçe kapatılıyor. Böylece yazıların arkası kesilmiş oluyor.

Kılıçzade, 1923 de *Içtihad* dergisinde çıkan bu konu ile ilgili yazılarında[404], imzasız olan bu sıra yazıların Mustafa adında bir arkadaşı tarafından yazıldığını, Dahiliye Nazırı Talât Paşa'nın kendini çağırarak bu yazılara devam edilmemesini emrettiğini, devam edilirse derginin "ta'dil değil ilga" edileceğini söylediğini bildirmektedir.

Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanin* gazetesinde çıkan *Arnavud hurufatı* başlıklı yazısında[405], bugün kullanmakta olduğumuz harflerin Türklük ve Müslümanlıkla ilgisi olmadığını, Türklerin kendi yazılarını bırakıp bunları sonradan kabul ettiğini, şimdiki harflerin Peygamber zamanında da kullanılmadığını, bu hale göre, Arnavutların, ihtiyaçlarına elverişli harfleri kabul etmekte serbest bırakılması gerektiğini, Lâtin alfabesini kabul edecek olurlarsa bir iki hafta gibi kısa bir zamanda okuma yazma öğrenip bizi geride bırakacaklarını, onlara engel olmak şöyle dursun, mümkünse bizim de kabul etmemizin yerinde bir hareket olacağını söylüyor.

Hüseyin Cahid, yine *Arnavud hurufatı* başlıklı ikinci bir yazısında [406], ilk yazısı üzerine, fikirlerini beğenen ve yeren telgraflar aldığını kaydettikten sonra, eski düşüncelerini tekrarlıyor, Lâtin harflerinden yana görünmekle birlikte yalnız Arnavut alfabesi üzerinde duruyor.

Şeyhulislâmlık, Lâtin harflerinin kabulünü değil, Arapça harflerin, kullanılan şekilden gayrı ayrı ayrı yazılmasına da izin vermemektedir. Arnavutçanın Lâtin harfleriyle yazılmasına "meşâg-ı şer'î" olup olmadığına dair Şeyhulislâmlığa verilen dilekçe altına fetvâhane tarafından yazılan yazıda:

Mehmed imzasiyle takdim olunup havale buyurulan işbu arzuhalde muhakkâ husus hakkında Tiran kazası ulema ve ahalî-i

[404] Bk. *İçtihad*, 1 haziran 1923, sayı 154; 1 temmuz 1923, sayı 155.
[405] *Tanin*, 7 kânunusani 1325 (20 kânunusani 1910).
[406] *Tanin*, 19 kânunusani 1325 (31 kânunusani 1910).

İslâmiyyesi taraflarından keşide olunan telgraf-nâme ve Sinob mebusu Hasan Fehmi Efendi canibinden mu'tâ takrir üzerine mâbihü'n-necat-ı mü'minîn ve nasb-ı ayn-ı müslimîn olan Kur'an-ı lâtifü'l-beyan ve furkan-ı celîlü'l-unvanın hurûf-ı mürekkebe-i Arabiyyenin gayrı hurûf ile tahriri cevâz-ı şer'îye iktiran etmeyüp hattâ hurûf-ı mukattaa-i Arabiyye ile dahi yazılsa sıfât-ı celîle-i Kur'aniyyeyi iktisab etmiyeceği mu'teberât-ı fıkhiyyede mansustur, denmektedir.

Nihayet fetva şu hükümle bitmektedir: *Bir şey'in fi'linde mazarrat ü mefsedet havfı bulundukça anda menfaat ü maslahat melhuz olsa bile terki fazla tercih olunacağı kavaid-i esasiyye-i şer'iyyeden bulunduğundan bu surette zikrolunan Lâtin hurufunun kabulü ve mekâtib-i İslâmiyyede tedrisi aslâ mukarin-i cevâz-ı şer'-i âlî olamıyacağı...*

Gramer

Tanzimat devrinde meydana getirilen gramerlerde, Türk dilinin yapısı gözönünde tutulmak ve bazısında Fransız, bazısında da Arap metodu takip edilmiş bulunmakla birlikte, bunlar Arapça, Farsça ve Türkçeden birleşmiş olan Osmanlıcanın grameridir. Bunların hepsinde de, Aristo'nun "tasnifini" kabul eden Arap gramercilerinin etkisi görülür.

Tanzimatın son evresinde Maarif komisyonu adına Şeyh Vasfi tarafından 1317 de rüştiyeler için hazırlanan *Yeni sarf-ı Osmanî* ile *Mufassal yeni sarf-ı Osmanî*'ler bunun son örnekleridir.

Hüseyin Cahid Yalçın tarafından yazılan *Türkçe sarf ve nahiv* adlı eser, Türkçe gramerde yeni bir adım sayılır. Bu eserde de Türk diline girmiş olan Arapça ve Farsça kurallar bulunmakla birlikte, Türkçeye daha çok yer verilmiştir. Önce yeni başlıyanlar için, sonra da idadilerin birinci, ikinci ve üçüncü sınıfları için dört derece olarak hazırlanmış olan bu gramerler, Fransız metodunu takip etmekle birlikte, özel bir görüşle yazılmış birer ders kitabıdır.

Hüseyin Cahid'in bu eserinden sonra, Birinci Dünya Harbi'ne kadar Meşrutiyet yılları içinde meydana getirilen başlıca gramerler şunlardır:

Ahmed Cevat, *Lisan-ı Osmanî: sarf ve nahiv*, 3. kitap, İst. 1912.

Mesud ve Âtıf, *Mükemmel kavaid-i Osmaniyye*, İst. 1912.

Askerî rüştiye komisyonu, *Türkçe yeni sarf ve nahiv*, 2 cilt, İst. 1913.

Bu okul gramerleri dışında, *Türk derneği* üyelerinden Anton Tıngır'ın grameri kayda değer. 46 sayfalık bir bölümü *Sarf-ı tahlilî-i lisan-ı Türkî* adı altında önce *Türk derneği* dergisine forma forma eklenmiş olan bu eser, sonradan biraz değiştirilerek ve adı da *Türk dilinin sarf-ı tahlilîsi*'ne çevrilerek *Servetifünun* dergisinde tefrika edilmeğe başlanmış ise de, ancak birinci bölümiyle ikinci bölümden bir parçası yayınlanabilmiştir[407]. Bu bölüm ayrıca kitap halinde de çıkmıştır.

"Giriş" bölümünden anlaşıldığına göre, eser dört bölüme ayrılmış, birinci bölümde "yazı ve sesbilgisi", ikinci bölümde "kökler ve isimler", üçüncü bölümde "fiiller", dördüncü bölümde de "ekler ve edatlar" incelenmiş olacaktır. Anton Tıngır, Alman dil bilginlerinden Franz Bopp'un *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache*, (Sanskırit fiil çekimi sistemi ile Yunan, Lâtin, İran, Cermen fiil çekimi sistemleri arasında kıyaslama) adlı eserindeki[408] metodu Türk sesbilgisine uygulamış ve Max Müller'in *The Physiological Alphabet* adlı eserinden[409] faydalanmıştır.

Sözlük

Bu devirde Ali Seydi tarafından meydana getirilen *Resimli Kamus-ı Osmanî*'yi kaydetmeliyiz. Bu eser Osmanlıca sözlük olmakla birlikte, yazar Türkçe kelimelere de geniş ölçüde yer vermiştir. 1330 da basılmış olan ve 1132 sayfadan ibaret bulunan bu eser, kırk bin kelimeyi içinde bulundurmaktadır.

Memleket dışında meydana getirilen bir sözlükten de burada bahsedebiliriz. Mısır'da büyük ve zengin bir kitaplığı bulunan Ohrili Nureddin Mustafa adlı birinin, ansiklopedik nitelikte beşer yüz sayfalık yirmi ciltten ibaret büyük bir Türk sözlüğü

[407] *Servetifünun*, 1328, c. 42, sayı 1084 - c. 43, sayı 1109.

[408] Frankfurt am Main 1816.

[409] Yazarın "Lectures on the Science of Language" adlı eserinde, c. II, Lecture III, Londra 1864.

hazırlamakta olduğu, A. Senî tarafından Mısır'dan *Servetifünun* dergisine gönderilen bir yazıda bildirilmektedir:

Onda Türkçe bir kelimenin evvelâ lûgat ma'nâlarını, muhtelif Türk akvâmı indindeki suver-i telâffuz u isti'malini şevâhidiyle, emsilesiyle gördükten başka o kelimenin ezmine vü emkineye ve kullanılan kavm ü kabileye ve memlekete göre tahavvülâtını, ma'nâca hasıl ettiği farkları, her kabilece uğradığı inkılâbatı ve iştikakatı, Türk olmıyan —mücavir, gayr-ı mücavir— akvâmın dillerine geçen kelimelerin suretlerini, o dillerde düçar olduğu tegayyüratı, bu tegayyürat itibariyle peyda ettiği yeni ma'nâları ve eski yeni ma'nâlar aralarındaki tarihî, esatirî, edebî farkları, münasebetleri de bulursunuz.

A. Senî, bu sözlüğün dili hakkında da şu örneği vermektedir:

Eğrilti: Budakları kıvrık, eğribüğrü olduğundan bu adla anılmıştır. Kuzgunotu boyunun "serhasiyye fasilesinin" eksik çimler topusunun "nâkısatü'l-feleka zümresinin", uçtanbüyür takımından "nâmî fizzirve kısmından" olup sapları ağıcı "sâkları havaî", kimi sarmaşıcı "ba'zan mültif" arasıra yer altında büyüyen "nâdire'n tahte'l-arz nâmî" ipliğimsi, kisemsi, demetçikler "huzeymat-ı lîfiyye ve viâiyye"den üremiştir[410].

Eser hakkındaki bilgimiz bundan ibarettir. Yazar ölmüş ve kitabın müsveddeleri yabancı ellerde kalmıştır.

Hece - aruz

Hece-aruz dâvası bu devirde de gazete ve dergi sütunlarında önemle yer alır. Bu konudaki tartışmalar, hece ölçüsü genç kuşağın şiirleriyle zafer kazandıktan sonra bile devam eder. Tartışmaları bir yana bırakarak, ileri sürülen fikirler üzerinde duracağız.

Edirne'de 1911 de Nafi Atuf Kansu ve Vehbi Sarıdal tarafından çıkrılan *Sa'yü tetebbü'* adlı dergide aruz hakkında ileri sürülen bir düşünce kayda değer.

Bulgaristan'daki çalışmalarından evvelce bahsettiğimiz M. Mâsum, derginin 8. sayısında çıkan *Şi'rimizin ölçüsü* başlıklı yazısında: *Ma'nâ mâiyat gibidir. İçine konduğu kabın şeklini alır, dersek hakikate pek uzak söz söylemiş olmayız. O halde Arab kalıpları içine sokulan Türk şi'ri o kalıplara göre biçim alarak Türk-*

[410] *Servetifünun*, 1925 (9 nisan 1341), c. 57, sayı 21-1495.

lüğünü gaibeder demektedir. *Sa'y ü tetebbü*, bu hükmü şu satırlarla karşılıyor:

Arabca vezinleri, Arabca elfâzın aheng-i telâffuzu tevlid etmiştir. Lisanımız yalnız Türkçe lûgatlerden ibaret olsaydı yukardaki mütalâa pek muhik olurdu; ancak lisanımıza girmiş ve her gün bizim gibi kullandığımız birçok Arabî ve Farisî kelimelerle Türkçe parmak usûlünde şi'r yazmak olamaz. Arabca vezinler, Arabca kelimelere göre tertib edilmiş bir nevi' bestedir. Arabca, Farsca bir kelime her halde Arabca bir vezin ile bağlanabilir. Madem ki bugünkü lisanımız üç menba'dan doğmuştur; ve bugün de o mümtezic lisanı kullanıyoruz. Şu halde bizim içün "efâil ve tefâil"i atmak nasıl kabil olur[411].

M. Mâsum derginin 10 ncu sayısında şu cevabı veriyor:

Arabca vezinler Arabca elfâzın âheng-i telâffuzundan çıkmış ise Arabca içün çıkmış. Biz aldığımız elfâz-ı Arabiyyenin Türkçe içinde aheng-i telâffuzunu muhafazaya mecbur değiliz ki efâil ve tefâile muhtac olalım. Biz Türkçe içinde o âhengi muhafazaya değil, adem-i muhafazaya borçluyuz. Lisanımızın istiklâli, benliği böyle ıktıza ettirir.

Sa'y ü tetebbü, bu cevabı da şöyle karşılıyor:

Bütün kelimelerini çaldığımız bir lisanın başını gözünü yararak kendi şivemize uydurmağa çalışmak aynı zamanda bir nezaketsizliktir.

Bütün lisanın kelimelerini alalım; usûlünü çiğneyelim geçelim. Böyle bir lisana Türkçe demekten doğrusu çekiniyoruz. Eğer i'tiraz "efâil, tefâil" lâfzına ise o vakit mes'elenin halli daha kolay olur. Bakınız nasıl:

"Fâilâtün fâilâtün" vezni yerine daha ustalıkla: "geldiğim gün, geldiğim gün" der ve :

Sev bırak git, pîş-i azminde melûl

mısraını, sev bırak git —geldiğim gün, pîş-i azmin— geldiğim gün, sûretinde takti' ederim. Şu halde hem Arabî ve Farisî kelimeleri hem de Arabî ve Farisî şi'r vezinlerini Türkçe yapmış oluruz[412].

[411] *Sa'y ü tetebbü*, Edirne, 1911 (1 haziran 1327), sayı 8.

[412] *Sa'y ü tetebbü*, Edirne, 1911 (1 temmuz 1327), sayı 10.

İbrahim Alâeddin Gövsa da, *Yedigün* dergisinde yazdığı dört yazı ile aynı denemede bulunmuştur. O, eski Türkçeyi bilmiyenlere, aruzu "fiil" kelimesinden üretme kalıplarla anlatmak mümkün olmıyacağını düşünerek "sevmek" kelimesiyle Türkçe kalıplar yapmakta ve buna "sevmek, sevilmek" ölçüsü

Enis Behiç Koryürek, aruz için başka bir denemede bulunuyor. *Şehbal* dergisinde çıkan *Musiki usûllerinin nazma tatbikı* başlıklı yazısında aruzun ahenginde fazla alışkanlıktan doğan bir eskilik bulduğunu, heceyle yazılan manzumelerdeki tıkırdının da kulağı rahatsız ettiğini kaydederek, yeni bir ahenk bulmak için nazımda musiki usûllerinden faydalanmak istediğini kaydediyor. Yazar düşüncelerinin esasını şu satırlarla açıklamaktadır :

Nağmeler muhtelif seslerden terekküb eder; ve bu seslerin her birinin muhtelif derecelerde imtidad veya sür'atiyle vücud bulur. Vâhid-i kıyâsî olan mutavassıt bir derece-i imtidadın bir "dörtlük" nağme ile nota kıymeti vardır; ve bu dörtlüklerin iki misli imtidadlarına "iki dörtlük" denildiği gibi nısıf derecede bir imtidad ile de "sekizlik", nısfın nısfı kadar bir müddetle "onaltılık" ve böylece "otuzikilik, altmışdörtlük, ilâh..." sür'atler hâsıl olur. Yani her sedanın notadaki imtidad kıymeti adede'n tezayüd ettikçe zamane'n küçülür; ve bi'l-akis otuzikilikten dörtlük ve ikidörtlük darblarına doğru adede'n küçüldükçe sadanın zaman-ı imtidadı uzar...

İşte kelimelerin heceleri hurûf-ı med ile memdud veya sakin, yahud hareke ile müteharrik veya hurûf-ı imlâ ile kısaca müteharrik olduklarına göre sekizlik veya onaltılık musiki darblarına mümasil geldikleri gibi dörtlük imtidadları da ikişer sekizlik veya dört onaltılık veya bir sekizlikle iki onaltılık mıdrablarına taksim edebiliriz.

Bu noktaları birer misal ile izah edeyim: "mef'ûlün" rüknü mutavassıt bir seyyâliyyetle okunursa "mef, û, lün" heceleri birer sekizlik imtidadına mümasil geliyor; keza "failetü" rüknünün dört hecesi, hareketlerinin verdiği tabiî sür'atle kıraat edilince her biri birer onaltılık mıdraba müsavi ve dördü beraber "failetü" rüknünden bir dörtlük hâsıl olur. Sonra "fâilü'nün "fâ" hecesi bir sekizlik, "i" ve "lü" heceleri birer onaltılık olarak "fâilü" bir dörtlüktür. Otuzikilik nisbetinde bir sür'at veya ikidörtlük derecesinde bir imtidad kelimelere ve telâffuza mûnis gelmiyecektir sanıyorum.

adını vermektedir. "Sevmeseydim-fâilâtün", "sevebildim-failâtün", "sever misin-mefâilün", "sevmezse-mef'ûlü", "severken-faûlün" gibi. Yedigün, 1944 (4, 11, 18, 25 haziran), sayı 587, 588, 589, 590.

Şimdi bu cihetler ma'lûm oldukdan sonra erkânı arasında —ağır aksak gibi— ikidörtlük imtidadlar bulunmıyan hafıf usûllerden vezinler teşkil edelim: "devr-i hindî" usûlü

7/8	*düm*	*tek*	*tek*	*düüüm*	*teeek* [413]
	mef	*û*	*lün*	*(fâ-ilü)*	*(fa'-lün)*
Vezin	*fai*	*lâ*	*tün*	*(failetü)*	*(fai-lün)*

Bu esas ile "devr-i hindî" usûlünden aruz için yeni bir bahir ve bu bahirde yeni vezinler teşekkül eder [414].

Şair bu ölçüleri sıralıyor ve "düyek, vals, aksak" gibi hafif usullerden başka "bahirler" ve her "bahir"den de çeşitli ölçüler meydana getirilerek, yeni yeni ahenkler elde etmek mümkün olacağını söylüyor.

Ansiklopedi teşebbüsü

Emrullah Efendi'nin başkanlığı altında bir kurul tarafından hazırlanan fakat 1900 yılında ancak birinci cildi yayımlanabilen *Muhitü'l-maarif* adlı ansiklopedi teşebbüsü bu devirde yeniden canlanmıştır. 1911 (21 kânunusani 1327) tarihinde Beyazıt kitaplığında, o vakit Maarif Nâzırı olan Emrullah Efendi'nin başkanlığında tanınmış birçok kimselerin katılmasiyle yapılan bir toplantıda, *Yeni Muhitü'l-maarif*'i hazırlamak üzere ayrıca bir dernek kurulmuştur.

Kurulan bu dernek önce *Yeni Muhitü'l-maarif* adlı bir dergi çıkarmaya başlamış ve bu konu etrafındaki düşüncelerini ve hazırlıklarını ilgililere yayınlamıya başlamıştır [415].

Menâfi'-i İslâmiyye ve Osmaniyyeye hidmet maksadını güdecek olan bu ansiklopedi aynı zamanda *Larousse* gibi bir sözlük niteliğini de taşıyacak ve biner sayfadan ibaret otuz cilt kadar

[413] Notlarda yazıldığı gibi dörtlüklerin altı boş ve sekizliklerin altı bir çizgi, onaltılıkların altı ikişer çizgi ile gösterilmiştir.

[414] *Şehbal*, 1913 (15 teşrinisani 1329), sayı 86; İkinci yazı 1913 (15 kânunuevvel 1329), sayı 88.

[415] *Yeni Muhitü'l-maarif* dergisinin ilk sayısı 1911 (14 nisan 1327), 15 günde bir.

tutacaktır. İmlâ hususunda İmlâ encümenince kararlaştırılacak yol takip edileceği gibi, dili de *Türkçe, Arabî ve Farisî lisanlarından mürekkeb* Osmanlıca olacaktır. Hattâ: *Servet-i lisanı tezyid ve hakkıyle edasından mahrum olduğumuz ba'zı ifadâtı te'min içün ihtiyaca göre Arabî ve Farisî kamuslarında bulunan lûgatlerden istifade tarikını ihmal etmiyecektir. Muhit'in sırf fennî ve umumî kısmı içün Fransızların son büyük ansiklopedisi nümune ve mikyas ittihaz edilecek, İslâmlığa ve Osmanlılığa dair olan kısma da ayrıca önem verilecektir.*

Yeni Muhitü'l-maarif teşebbüsü bir sonuç vermemiş, teşebbüs, yeni birkaç madde eklenmesiyle ilk cildinin tekrar yayınlanmasından ibaret kalmıştır.

Başka bir teşebbüs de Ali Seydi, Ali Reşad, Mehmed İzzet ve Feuillet tarafından hazırlanan *Musavver Dâiretü'l-maarif* adlı ansiklopedidir. Bu ansiklopedi ancak altı yedi ciltten ibaret olacak ve *lisan-ı Osmanîde müsta'mel Arabî, Farisî ve ecnebî kelimat ve ıstılâhatı, kâffe-i lûgaat-ı Türkiyyeyi ihtiva ettikten başka her bir kelimenin Fransızca mukabillerini dahi muhtevî olduğundan hem bir ansiklopedi, hem bir kamus, hem de Türkçeden Fransızcaya mükemmel bir lûgat hidmetini ifa eyleyecektir.*

Terim bahsinde de *bi'l-hassa ıstılâhat-ı kadime-i Osmaniyyeye ehemmiyet verilmiştir.* Eserin başında, ansiklopedinin, *nihayetine kadar tahrir ve neşredilmesinin taht-ı te'mine alınmış olduğu* kaydedilmiş olmakla birlikte, ancak 1332 tarihini taşıyan birinci cildiyle 1333 tarihini taşıyan ikinci cildin birinci kısmı yayınlanabilmiştir. Hepsi 1552 sayfadan ibarettir. "Üseyyid" kelimesine kadardır.

HARP YILLARINDA

Birinci Dünya Harbinin başlamasından birkaç ay sonra Türklerin harbe katılmasiyle, fikir ve sanat hayatına bir durgunluk çöker. Meşrutiyetin ilâniyle hürriyete kavuşan basındaki coşkun heyecan söner. Gazete ve dergilerin çoğu kapanır. Gittikçe artan canlılık durur. Öte yandan, 1309 (1893) doğumlulara kadar bütün gençlerin silâh altına alınması yüzünden Darülfünun şubelerinde öğrenci kalmaz.

Kapanan dergiler arasında, "memlekette hakikî usûl ve ihtisas üzerine müesses ilmî bir cereyan vücuda getirmek" amacıyle kurulan "Türk bilgi derneği"nin çıkarmakta olduğu *Bilgi* dergisi ve *Türk yurdu*'nun *Halka doğru* yerine çıkardığı haftalık *Türk sözü* dergisi başta gelir. Abdullah Cevdet'in 1904 de Cenevre'de kurarak önce Cenevre ve Mısır'da, Meşrutiyetin ilânından sonra da İstanbul'da yayınladığı *İçtihad* dergisi de 127. sayısından sonra hükûmetçe kapatılır. *Servetifünun* dergisi, daha çok harp ve cephe haberlerini veren resimli bir dergi halini alır. Ortada ancak *Türk yurdu* kalır.

Harbin ikinci yılından başlıyarak, İttihat ve Terakki hükûmetinin teşvikiyle bazı derneklerin kurulduğu, bu derneklerin organı olarak çıkarılan dergilerle fikir hayatının biraz canlandığı görülür. Öte yandan, Darülfünunda yapılan "ıslâhat" üzerine Almanya'dan getirtilen profesörlerle yeni kürsüler kurulur; fakültelerde "darülmesaî"ler açılır ve yeni bir programla derslere başlanır. Yeni kurulan kürsüler arasında dil ile ilgili olanlar "Ural - Altay lisanları mukayeseli sarfı" ile "Elsine-i Samiye mukayeseli sarfı" kürsüleridir. Birincinin müderrisi Dr. Gize, muavini İbrahim Necmi, ikincinin müderrisi Gotthelf Bergstrasser, muavini de Avram Galanti'dir. Darülfünun edebiyat fakültesi tarafından bir dergi çıkarılır; böylece Türkiye'de türkoloji çalışmaları yeni bir devreye girmiş olur.

*

Bu devirde, *Türk yurdu* ve *Servetifünun* dergilerinden başka, gerek resmî gerek özel teşebbüslerle çıkarılan başlıca dergiler şunlardır :

Türk ve İslâm eserlerini incelemek üzere Maarif Nezareti tarafından kurulan "Âsar-ı İslâmiyye ve milliyye tedkik encümeni"nin çıkardığı *Millî tetebbu'lar*[416];

Darülfünun tarafından çıkarılan *Edebiyyat Fakültesi*[417];

8 nisan 1332 de kurulan "Millî ta'lim ve terbiye cem'iyyeti"nin yayınladığı *Millî ta'lim ve terbiye*[418];

Muallimler tarafından yayınlanan *Muallim*[419];

İttihad ve Terakki fırkası tarafından kurularak Ziya Gökalp'in önderliği altında çıkan *Yeni mecmua*[420];

Harbin üçüncü yılı başlarında Celâl Nuri'nin çıkardığı *Edebiyyat-ı umumiyye*[421];

30 kânunusani 1330 (1915) de 127. sayısı çıktıktan sonra hükûmetce kapatılan *İçtihad*[422].

Harp yıllarında fikir ve sanat hareketleri bu dergilerden takip edilebilir.

Bu dergilerde günün başlıca konularından "imlâ" meselesini ele alan yazılardan başka, Türk diliyle ilgili bazı incelemeler de görülür. *Millî tetebbu'lar*'daki, J. Thury'nin *Orta Asya Türkçesi üzerine tedkikler* ve *XIV. asır sonlarına kadar Türk dili yadigârları*[423] başlığını taşıyan iki konferansı, tarihî değer taşıyan eski metinlerimiz üzerinde durduğu için önemlidir.

Aruz - hece

Bu dönemde hece ve aruz üzerine yazılan yazılardan, Dr. Reşit Süreyya'nın bir denemesinden bahsedeceğiz. Yazar,

416 İlk sayısı, 1915 (mart-nisan 1331). son sayısı 1915 (teşrinisani-kânunuevvel 1331), sayı 5.

417 İlk sayısı, 1916 (mart 1332), son sayısı, 1917 (mart 1333), sayı 7.

418 İlk sayısı, 1916 (eylül 1332), son sayısı 1919 (şubat 1335), sayı 6.

419 İlk sayısı, 1916 (15 temmuz 1332), son sayısı 1918 (15 haziran 1334), sayı 23.

420 İlk sayısı, 12 temmuz 1917, son sayısı 26 teşrinievvel 1918, sayı 66; dergi 1 kânunusani 1923 de tekrar yayınlanmağa başlamış, 67 den 90 na kadar 24 sayı daha çıktıktan sonra tekrar kapanmıştır.

421 İlk sayısı, 1916 (teşrinievvel 1332), son sayısı, 8 mart 1919, sayı 110.

422 1 teşrinisani 1918, sayı 128; 9 kânunusani 1920 de 138. sayısı çıktıktan sonra tekrar kapanır, nihayet 30 teşrinisani 1921 de 139. sayısiyle yeniden yayın alanına girer.

423 *Millî tetebbu'lar*, 1915 (mayıs-haziran 1331), sayı 2, s. 207-232 ve 1915 (eylül-teşrinievvel 1331), sayı 4, s. 81-133, çeviren Ragıb Hulûsi.

Edebiyyat-ı umumiyye dergisinde çıkan iki yazısında, ahenksiz bulduğu hece ölçüsünün bazı şartlarla "millî vezin" olabileceğini söylüyor. Ona göre, üç türlü hece vardır: Yarım hece, tam hece, uzun hece. "Kaka" kelimesindeki "ka" hecesi yarım; "kız" kelimesindeki "kız" hecesi tam; "istirhâm"daki "hâm" hecesiyle "kart" ve "şart" kelimelerindeki heceler uzundur. Bu üç türlü heceyi bir sayarak hece sayısına göre manzume yazmağa kalkmak doğru olmaz. Birinci şart olarak, ahengi sağlamak için iki yarım heceyi bir, pek uzun heceleri bir buçuk ve ancak tam heceleri bir saymalıdır. İkinci şart olarak, sayı duygusunu kavrıyabilmek için, kuvvetli hecelerden ibaret dayanak noktalarının bulunması gerekir. Durgularda yarım heceler çoksa, bu dayanak noktaları tam veya uzun hecelerden, aksine olarak tam heceler çoksa yarım hecelerden yapılmalıdır. Üçüncü şart olarak da, gerek mısralarda hecelerin sayısı ile dayanak noktalarının birbirine olan uzaklığını, gerek bu iki uzaklık arasındaki yarım ve tam heceleri güzelce tertip edebilmelidir[424].

Yazar, bundan sonraki iki yazısında aruz ölçülerinden bazılarını *ele alarak "Mecz-i evzan" adı altında yeni ölçüler meydana* getiriyor[425].

Şairler Derneği

1917 yılı içinde yeni bir edebî kuşağın, *Servetifünun* dergisinin sayfalarında iddiaları ve eserleriyle yer aldığı görülür. *Türk yurdu* dergisi, Orhan Seyfi, Hasan Zeki, Hakkı Tahsin, Sâfi Necib, Salih Zeki, Salâhaddin Enis, Ömer Seyfeddin, Faruk Nafiz, Yahya Saim, Yusuf Ziya'dan ibaret olan şair ve ediplerin "Şairler derneği" adlı bir dernek kurduklarını kaydetmekte ve kendilerinden şu satırlarla bahsetmektedir:

Sonbahar rüzgârlarının dağıttığı çiçekler gibi herbiri kendi âleminde açıp solan şairlerimiz, bu dağınık yaşayışa bir nihayet vermek istemişler ve Türk ocağı'nda her hafta toplanmağa başlamışlardır. Yeni bir edebiyyat binasının ilk temellerini kurmağa

[424] *Vezin meselesi*, 11 mayıs 1918, c. III, sayı 67; 18 mayıs 1918, c. III, sayı 68

[425] *Mecz-i evzan*, 29 haziran 1918, c. III, sayı 74; 27 temmuz 1918, c. IV, sayı 78.

çalışan bu genç şairler, bütün kuvveti, İstanbul'un şuh, güzel sînesinden ve Türklükten alıyorlar. Şimdiye kadar yaptıkları birkaç içtima'da şu kararları vermişlerdir:

1 – Türkçeye Türk sarfı hâkimdir. "Kamus-ı Arabî" ile "Burhan-ı Katı"da pinekliyen kelimeler bize ne kadar yabancı ise, "Kitab-ı Dedekorkud" ve "Lûgat-ı Çağatay" da uyuklıyan kelimeler de bugünkü ruhumuza o kadar yabancıdır.

2 – Şi'rlerimizi hece vezninin şe'niyette bulunanlariyle terennüm edeceğiz. Fakat san'atkâr, hece vezniyle olmak üzere yeni bir şekil bulursa bununla nümunelerini yapar, iddiasını ortaya atar, ve amme kabul ederse yaşar, etmezse yaşamaz.

3 – Şi'rde her tarz serbesttir: Parnas, sembolik, romantik, natüralist, ilâh... Yeter ki herkes hislerini, kendi şahsî ve millî görüşünün samimî süzgeçlerinden geçirsin. Hakikî san'atkâr, millî san'atkâr olduğu gibi, millî san'atkâr da deha sahibi bir mübdi'dir. Binae'n'aleyh hakikî bir eser-i san'at, millî bir eser-i san'at, millî bir eser-i san'at da, bir eser-i dehadır.

4 – İçtimaiyyatçılar gittikleri yolun nihayetindeki kâinatın neresi olduğunu bilen ferd yığınlarının aralarında işbölümü yapabileceklerini söylüyorlar. Bizler, gittiğimiz yolun sonundaki füsunkâr cenneti bilen yolculardan olduğumuz içün, aramızda taksim-i a'mâl kanununu tatbik etmeliyiz. Meselâ: kimimiz lirik şiirler, kimimiz epik manzumeler yazar, kimimiz efsaneler terennüm-kârı olur, kimimiz temaşa eserleri yaratırız.

5 – Efsaneler, Acem'in, Yunan'ın efsanelerinden değil, bâkir ve kıymet-dar bir âlem olan Türk esâtirinden alınacaktır[426].

Edebî meslek bakımından kendilerini serbest sayan, ancak dilde sadeliği, fikirde ve duyguda da milliyetçiliği kabul eden bu şairler *Servetifünun*'da kendilerini şu satırlarla takdim ediyorlar:

Aramızda dün hece vezni içün la'net-nâme yazarken bugün medhiyye hazırlıyanlar yok! Biz kendimize bir yol ayırdık. Ve bu yolda yürüyeceğiz. Belki dikenler bizi tırmalıyacak, uçurumlar gözlerimizi karartacak, fakat biz yürümek içün lâzım gelen azme, kuvvete malikiz[427].

[426] *Türk yurdu*, 1917 (21 haziran 1333).
[427] *Servetifünun*, 1917 (15 teşrinisani).

Şairler amaçlarını şu cümle ile özetliyorlar: *"İbdâî bir edebiyyat vücuda getirmek.*

Servetifünun'un bundan sonraki sayılarında yukarıda adları geçen şairlerin bir kısmını şiirleriyle tanımıya başlıyoruz. Yusuf Ziya Ortaç da yazılariyle maksadı açıklamaktadır. Bu yazılarda, İstanbul halkının konuştuğu Türkçenin eserlerine esas olduğu, hecenin de ahenk bakımından aruza üstün bulunduğu kaydedilmektedir. Bu yazılara göre, edebiyatımızın iflâsına sebep olan aruzdur.

Görülüyor ki, Şairler derneği'ni kuranlar, *Genç kalemler*'den yalnız hece veznini tercih etmiş olmak bakımından ayrılıyorlar. Başka noktalarda *Genç kalemler*'le birleşmişlerdir.

*

Gittikçe yayılan sadeleşme hareketine karşı, sürüp giden sitem ve târizlerin arkası kesilmiş değildir. Eski iddiaların tekrarlanmasından ibaret olan bu sözler üzerinde artık durmıyacağız.

Son bir hâtıra olarak, 1916 (1332) de Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem tarafından yazılan *Lisan-ı Osmanî* adlı manzumeyi anmakla yetineceğiz.

Seninle ey müterennim lisan-ı Osmanî
Seninle ben yazarım en bülend efkârı

mısralariyle başlıyan bu uzunca manzume, Türkçeden kovulan Arapça ve Farsça tamlamaların yasını tutan şairin, yıkılan "lisan-ı Osmanî" için söylediği son ağıttır.

Dilimizle ilgili iki eser

Harp yılları içinde çıkan iki eserden burada bahsetmeliyiz. Bunlardan biri *Lisan ve edebiyyatımız hakkında tahlil-tenkid-mukayese* adını taşıyor [428]. Cezmi Ertuğrul tarafından kaleme alınan bu eser, bu konuda yapılmış olan ilk denemedir. Kim olduğunu bilmediğimiz bu genç, ele aldığı konuyu dikkatle incelemiş, dil ve edebiyatla ilgili bahisler üzerinde topluca bir özet meydana getirmiştir. Önsözde tarih felsefesi üzerinde duran, giriş bölümünde de eski Türk uygarlığını belirtmeğe çalışan yazar, 5 bölüme

[428] Cezmi Ertuğrul, *Lisan ve edebiyyatımız*, İstanbul 1917.

ayırdığı eserinin birinci bölümünde, Türk edebiyatı üzerindeki etkisi dolayısiyle Fars ve Arap edebiyatı ve bu edebiyatlardaki tasavvufu, ikinci bölümde millî edebiyatla halk edebiyatını, üçüncü bölümde Almanlıkta, İslavlıkta ve Türklükte filoloji araştırmalarını, dördüncü bölümde lengüistik bahsini, beşinci bölümde de Türk edebiyatının o günkü durumunu, Türkçenin imlâsını, üslûbunu ve ihtiyaçlarını ele almıştır.

Yazar eserinde: "*Lisanlarda ecnebî kelimat ve kavait bulunması bir zaruret-i içtimaiyyedir*" diyor.

İkinci eser de *Türkçemiz* adını taşıyor[429]. Celâl Nuri'nin Türk diliyle ilgili günlük yazılarından toplanmış olan bu eser, bilimsel bir değer taşımamakla birlikte, günün tartışma konusu olan meselelerini topluca aksettirmektedir.

[429] Celâl Nuri, *Türkçemiz*, İstanbul 1917.

MÜTAREKE VE MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA

Birinci Dünya Harbi felâketle sona erip de mütareke devrinin kara günleri başlayınca, Türklüğe ve Türkçülüğe saldıranlar tekrar ortaya çıkar. Gençliğin "millî mefkûre" olarak benimsediği Türkçülüğe "meş'um mefkûre" diyenler görülür.

Şu satırları Ahmed Cevat (Emre)'nin *Yeni gazete*'de çıkan *Meş'um mefkûre* başlıklı yazısından alıyoruz :

Bizim bâis-i felâketimiz Turancılık ve İslâmcılık-Pantürkizm, Panislâmizm-hulyalarının, imha vahşetleri, Balkan çetecilikleri, yeniçeri yağmakerlikleri ile imtizaç etmesi olmuştur. Biz hakikî Osmanlı ve kavî müslüman kalalım. Fakat kanlı çetenin meş'um mefkûresinden âcile'n kurtulalım.

Yazar şu sonuca varıyor: *Türkçülük sevdalarından ebediyye'n vazgeçelim*[430].

Dilde sadeleşme hareketi, bir alay konusu olarak yeniden ele alınır. Rıfat Celâl imzasiyle *Servetifünun* dergisinde çıkan *Doktor Rıza Tevfik Beyefendi*'ye başlıklı sıra yazılar bunlar arasındadır. Yazar, ilk yazısında Turancıların Yurdcuların Osmanlı edebiyatını devirmek istediğini, bundan büyük bir cinayet tasavvur edilemiyeceğini, kavmiyet, milliyet dâvalarının çoktan beri iflâs etmiş olduğunu söyledikten sonra, ikinci yazısında şöyle diyor :

Bir inad-ı cahilâne ile, terkibleri, zindeliklerine rağmen boğduktan sonra, başımızda samur bir külâh, dûşumuzda, kolları ayaklarımıza sarkmış pamuklu, dikişli bir setre, elimizde, ağaçtan oyulmuş bir ayran çanağı olduğu halde Turan-ı virana şitaban olarak,

— Günaydın!.. Akalar, baylar! Bizler dil kurultayınızın yüce bilginlerinden, Osmanlı dili içün armağan dilemeğe geldik;

[430] *Büyük mecmua* bu yazıya hakettiği cevabı veriyor. Bk. *Büyük mecmua*, 6 mart 1919, sayı 1; 20 şubat 1919, sayı 3.

dirsek, kasem ederim ki, yüzümüze yalnız gülmezler, tükürürler de. Her maskaralığa gülündüğü ve her ayıba tükürüldüğü gibi[431].

*

Harbin son yıllarında *Türk yurdu* ile *Yeni mecmua* kapanır. Yeniden bir çok günlük gazete ile haftalık dergi yayın alanına çıkar.

Bu devirde, günlük gazetelerden *İkdam*, *Tasviriefkâr*, *Peyamısabah*, *Alemdar*, *Âti*, *Akşam*, *İfham*, *Türk dünyası*, *Tarik*, *Memleket*, *Yirminci asır*, *Vakit*, *Yeni gün*, *Yeni Istanbul*, *Yeni gazete*, *Dersaadet*, aylık, onbeş günlük ve haftalık dergilerden de *Servetifünun*, *Sebilürreşad* ve *İçtihad*'dan başka, *Düşünce*[432], *Şair*[433], *Müşahede*[434], *Utarid*[435], *Nedim*[436], *İnci*[437], *Mesleki-içtimai*[438], *Büyük mecmua*[439], *Kurtuluş*[440], *Genç yolcular*[441], *Ümid*[442], *Mahfil*[443], *Şebab*[444] *Dergâh*[445], *Yarın*[446], *Yeni nesil*[447] ile *İfham*, *Peyamısabah* gazetelerinin haftalık "edebî ilâve"leri, mütareke yıllarının fikir ve sanat hayatını türlü yönlerden aksettirir. *Mizah* dergilerinden *Diken*[448], *Alay*[449], *Âyine*[450], *Ayde-*

[431] Bu yazılar için bk. *Servetifünun* 1919 (14 ağustos 1335), c. 56; 1919 (2 teşrinievvel 1335) c. 56; 1919 (16 teşrinievvel 1335) c. 56; 1919 (23 teşrinievvel 1335), c. 56; 1919 (30 teşrinievvel 1335), c. 56. Ayrıca bk. Rıza Tevfik *Abdülhak Hamid ve mülâhazat-ı felsefiyyesi*, İst. 1334, s. 530-547.
[432] İlk sayısı, 15 temmuz 1918.
[433] İlk sayısı, 12 kânunuevvel 1918.
[434] İlk sayısı, 1918 (19 kânunuevvel 1334).
[435] İlk sayısı, 1919 (6 kânunusani 1335).
[436] İlk sayısı, 16 kânunusani 1919.
[437] İlk sayısı, 1 şubat 1919.
[438] İlk sayısı, 1919 (şubat 1335).
[439] İlk sayısı, 6 mart 1919.
[440] İlk sayısı, 20 eylül 1919.
[441] İlk sayısı, kânunuevvel 1919.
[442] İlk sayısı, 1919 (6 kânunuevvel 1335).
[443] İlk sayısı, 1919 (zil'ka'de 1338).
[444] İlk sayısı, 1920 (23 temmuz 1336).
[445] İlk sayısı, 1921 (15 nisan 1337).
[446] İlk sayısı, 13 teşrinievvel 1921.
[447] İlk sayısı, 28 nisan 1921.
[448] İlk sayısı, 30 teşrinievvel 1918.
[449] İlk sayısı, 10 kânunusani 1920.
[450] İlk sayısı, 18 ağustos 1921.

de'yi[451] de bunların arasına katmak gerekir. Devrin özelliğini belirtmek için Kürt gençleri tarafından çıkarılan *Jeyn*[452] adındaki Kürtçe ve Türkçe dergiyi de kaydetmeliyiz. Eski ve yeni bütün kalem sahipleri basın sahnesindedir. Faydalı ve zararlı her fikir piyasaya sürülmekte, herkes kendi dâvasını yürütmeğe çalışmaktadır.

Mütareke devrinin ilk karanlık yılları geçtikten ve Millî Mücadelenin yaktığı umut ışığı, kazanılan ilk zaferle parladıktan sonra, basında bir canlılık görülür. *Dergâh*'ın çıkması bu umutlu günlere raslar.

Bazıları birkaç sayı, bazıları da birkaç cilt çıktıktan sonra kapanan bu dergilerden çoğunda dille ilgili yazılar yoktur. Ancak *İçtihad*, *Servetifünun* ve *Dergâh* dergilerinde "hece-aruz" bahsine dokunan birkaç yazı ile, lâtin harflerinin kabulü aleyhinde bir iki yazı görülür.

Edebî dil

Tanzimattan önce bir tek edebî dil vardı: Divan edebiyatının dili. Tanzimat devrinde, Batıya yönelen gençler, Doğu kültürüyle beslenen divan şairlerinin karşısına büsbütün başka fikirler ve yeni eserlerle çıkınca, edebî dil ikileşti. Daha sonra, yeni bir sanat anlayışı ve yeni bir edebiyat zevkiyle sahneye atılan Servetifünuncular buna bir üçüncüsünü kattılar. Meşrutiyetten Cumhuriyete kadar, onbeş yıl süren bu kısa dönemdeki edebî dil çok değişik ve çeşitlidir: Edebiyat alanından çekilmiş olan Divancılarla Tanzimatçıları bir yana bırakırsak, Meşrutiyetin ilâniyle tekrar yazı hayatına atılan Servetifünuncular, onları izliyen Fecriâticiler, "yeni lisan" ve "millî edebiyat" akımına yol açanlar, bilerek yahut bilmiyerek o yolda yürüyenler, hececilerle genç hikâyeciler ve bütün bunların dışında, kişiliklerini hiçbir edebî topluluğa borçlu olmıyan sanatçılar, hep birlikte edebiyat sahnesindedirler. Öyle ki, bazı kere, dil ve edebiyat anlayışı bakımından birbiriyle uzlaşmasına imkân olmıyan kalem sahiplerinin yazıları, aynı dergide yer alır. Devrin edebî dilini belirtmek ve bir sonuca varmak için, durumu sırasiyle gözden geçirelim :

[451] İlk sayısı, 2 kânunusani 1922.
[452] İlk sayısı, teşrinisani 1918.

Şiirde :

Servetifünun şairlerini bir yana bırakırsak, Meşrutiyetten Cumhuriyete kadar, Fecriâtiden kalan tek şair Ahmed Haşim'-dir. Türk edebiyatının, Fuzuli'den sonra belki de en büyük şairi olan Ahmed Haşim, dil bakımından bu devri temsil edemez. Bununla birlikte, hayatının son yıllarında yazdığı *Ağaç* ve *Süvari* gibi dörtlüklerinden başka :

Bir kuş düşünür bu bahçelerde
Altun tüyü sonbahara uygun

gibi tamamlıyamadan bıraktığı mısralarına bakarak diyebiliriz ki, Haşim eğer yaşasaydı, yazacağı şiirler eskileri kadar Osmanlıca olmıyacaktı.

Harbin son yıllarında :

Piyale-gerleri uryan omuzlarında sebu

mısraıyle başlıyan küçük bir şiiri önce ağızdan ağıza dolaşan, daha sonra Nedim'i andıran gazelleri ve şarkıları ilk defa *Yeni mecmua* ve *Şair* dergisi sayfalarında görülen Yahya Kemal'in bu şiirlerindeki dil,

Firâz-ı zirve-i Sînâ-yı kahra yükselerek

diyen Ahmed Haşim'in dilinden çok farklı değildir. Yahya Kemal, ilk defa *Büyük mecmua*'da çıkan *Nazar*[453], daha sonra *İnci* ve *Nedim* dergilerinde görülen *Mehlika Sultan*[454], *Akıncı*[455], *Deniz*[456] başlıklı şiirlerinde devrin dilini kullandı. Bunların ve bundan sonraki şiirlerinin başlıca özelliği, aruzun ustaca kullanılması ve özlenen temiz dille yazılmış bulunmasıdır. Ancak bunlar yeni bir şey değildi. Daha önce Fikret ve Mehmed Akif, Türkçeyi aruzun kalıplarına uydurmakta büyük bir başarı göstermişlerdir. Özlenen temiz Türkçeyi ise, gençler şiirlerinde kullanmağa başlamışlardı; hem de hece ölçüsüyle.

Ayrı birer kutup olan bu iki şairden sonra, üzerinde duracağımız kuşak, kendilerine Hececiler adı verilen şairlerdir.

[453] *Büyük mecmua*, 25 nisan 1918, c. II, sayı 41.
[454] *İnci*, 1 mart 1919, sayı 2.
[455] *Nedim*, 20 mart 1919, sayı 10.
[456] *İnci*, 1 nisan 1919, sayı 3.

Harbin son yıllarında "Şairler derneği"ni kuran, aynı zamanda *Yeni mecmua*'da da şiirleri görülen bu gençlerden bazıları, sonradan kendilerine katılan arkadaşlariyle birlikte, mütarekenin ilk aylarında önce *Şair* [457] ve *Nedim* [458] dergileriyle *Yeni mecmua*'da[459], daha sonra da *Servetifünun*'da toplanırlar.

Servetifünun'da, *Kaarie ve kaari'lerimize* başlıklı, "Tahrir heyeti" imzasını taşıyan küçük bir yazı şu satırlarla bitiyor :

Mesleğimizi neşriyatımız gösterecek; şimdiden haber verecek yalnız kısa ve kat'i bir şiarımız var : yazıda güzel Türkçe, nazımda hece vezni [460].

Gerçekten onları bir araya getiren ne belirli bir fikir, ne de yeni bir sanat anlayışıdır. İstedikleri sadece aruz yerine heceyi kullanmak, Türkçeyi kendi yapısı içinde işlek bir dil haline getirmektir. Bunda başarı sağladıklarına şüphe yoktur. Ancak, özledikleri "güzel Türkçe"de "kaarie ve kaari'lerimize", "neşriyat", "şiar", "tahrir heyeti" gibi sözler bulunmasında bir sakınca görmüyorlar. Onlara göre "güzel Türkçe", içinde Arapça ve Farsça kurallarla yapılmış tamlamalar bulunmayan sade Türkçedir. Daha ilerisi düşünülmüyor.

Kısa bir zaman sonra *Servetifünun* dergisi kapanır; gençler de, o tarihlerde Tarık Mümtaz tarafından çıkarılmakta olan *Ümid* dergisinde toplanırlar. Yedinci sayısından yirminci sayısına kadar, *Ümid*'in sayfalarında, daha önceki kuşakların yazılariyle birlikte, bunların da yazıları ve şiirleri görülür [461].

Millî Mücadelenin ilk zaferleri belirmeğe başladıktan sonra dergi kapanınca, gençler yine dağılır ve her biri, şiirleri ve yazılariyle türlü dergilerde görünür.

Bu kuşaktan şiirde kalan Faruk Nafiz, Orhan Seyfi, Yusuf Ziya, Halid Fahri, Enis Behiç ile Şükûfe Nihal ve Halide Nusret'tir. Bunlardan bazıları, şiire aruzla başlamışlar, başarı da göstermişlerdir. Fakat sade Türkçeye şuurla geçtikten sonra yazdıkları şiirlerle heceye ve dilde sadeleşme akımına zafer kazandırmışlardır.

457 İlk sayısı, 12 kânunuevvel 1918.
458 İlk sayısı, 16 kânunusani 1919.
459 İlk sayısı, 6 mart 1919.
460 *Servetifünun*, 1920 (4 mart 1336), c. 56.
461 *Ümid*, 1920 (19 ağustos 1336) sayı 7.

Nesirde, roman ve hikâyede :

Ruşen Eşref Ünaydın ile Falih Rıfkı Atay bu devirde nesir üstadı olarak görülür.

Roman ve hikâyede, Meşrutiyet devrinden bahsederken adlarını verdiğimiz Refik Halid ile Ömer Seyfeddin'den başka, edebiyat tarihine kalan sanatçılar Yakub Kadri Karaosmanoğlu, Halide Edib Adıvar, Reşad Nuri Güntekin ve Peyami Safa'dır.

Adlarını verdiğimiz şairlerle yazarların eserlerini, yalnız dil bakımından gözden geçirdiğimiz zaman, hepsinde şu bileşik vasfı buluruz: yazıda sade Türkçe, şiirde hece ölçüsü. Şurasını belirtmek gerekir ki, Tanzimattan beri özlenen bu sade Türkçe, içinde yabancı tamlamalar bulunmıyan, fakat yerine göre en koyu Arapça ve Farsça kelimeler de bulunabilen bir Türkçedir. Cumhuriyetten önceki devrin edebî dili işte budur.

*

Bu döneme kadar, edebî eserleri incelerken, bunların dili ayrı bir özellik olarak kaydedilir, "sade dille yazılmış", yahut "terkibsiz Türkçe" gibi değer yargılarına varılırdı. Bu devirdeki eserlerde "sade dil" ve "güzel Türkçe", edebî eserlerin artık ayrılmaz vasfıdır.

Ziya Gökalp'ın son düşünceleri

Ziya Gökalp son yazılarını Millî Mücadele yıllarında Diyarbakır'da çıkardığı *Küçük mecmua*[462] da yayınlamıştır. Gökalp'in son düşüncelerinde bir değişiklik yoktur. Ancak bazılarına biraz daha açıklık verdiğini görüyoruz.

Ömer Seyfeddin'in ölümü dolayısiyle yazılan bir yazının altına eklediği satırlarda Ziya Gökalp: "*Ömer Seyfeddin bu günkü edebî Türkçemizin Kristof Kolomb'udur*" dedikten sonra şöyle devam ediyor :

Ömer Seyfeddin Bulgaristan hududunda, bir köyde bölük kumandanı idi. Orada Selânik'te çıkan "Genç kalemler" mecmuasına muttasıl mektuplar yazıyordu. Edebiyyatımızın yeni bir lisanla canlanacağını, milletimizin bu lisanla kurtulacağını sarsılmaz bir

[462] İlk sayısı, 1922 (5 haziran 1338); son sayısı: 33, 5 mart 1339 1923).

imanla telkin ediyordu. Bu yeni lisan, eski lisandan yalınız iki noktada ayrı bulunacaktı: Arabca, Acemce terkiblerle edatlardan hâli olmak.

Bu mücahedeye muhtelif zamanlarda takım takım bütün gençler iştirak ettiler. "Yeni lisan" cereyanı dallanarak Türkçülük, halka doğruculuk, millî hars hareketlerinin doğmasına sebeb oldu. İşte bütün bu fikrî cereyanların başlangıcı, Ömer Seyfeddin'in saf, ma'sum ruhunda feveran eden sarî müstevlî bir iman sıtmasıydı [463].

Gökalp, biraz daha aşağıda Ömer Seyfeddin için "*Büyük bir teceddüdün ilk müctehid ve mücahidi*" diyor. Halbuki ilk şuurlu "mücahid", 1313 Yunan harbi sıralarında Türkçe manzumelerini yazan Mehmed Emin Yurdakul'dur. İlk "müctehid"i bulmak o kadar kolay değildir; derece derece gerilere gitmek, bir bakıma Ali Şir Nevai'ye kadar uzanmak gerekir. Son "müctehid" ise Ömer Seyfeddin'den önce Şemse'ddin Sami'dir. Ömer Seyfeddin'in asıl değeri, hem "müctehid" hem "mücahid" olmasıdır; yani, yalnız istemekle kalmıyarak, bu isteği eserlerinde -yapabildiği kadar- dile getirmiş bulunmasıdır.

Burada küçük bir noktaya daha işaret edelim: Selânik'te Yeni lisancılar, "adet" yerine "sayı" demiyeceklerini söylemişlerdi. Ziya Gökalp *Küçük mecmua*'nın başında "adet" yerine "sayı" kelimesini kullanıyor.

Gökalp *Küçük mecmua*'da terimlere de yer ayırıyor. *Istılâhlar sayıfası* başlığı altında şöyle söylüyor :

Bir lisanın asrileşmesi, asrına ait bütün ilmî, fennî, felsefî ıstılâhlara malik olmasiyle kabildir. Yeni Türkçenin zuhurundan beri, birçok felsefî ve ilmî ıstılâhların ibda'ıyle lisanımız zenginleşmeğe başladı. Fakat, henüz ıstılâhca birçok eksiklerimiz var. Bu sayıfada bu noksanları kısme'n ikmale çalışacağız [464].

Bu terimler Arapca köklerdendir. Meselâ "ideoloji" kelimesini "fikriyyat" ve "mefkûreviyyat" ile karşılıyarak, her ikisi arasındaki farkı açıklıyor.

Gökalp, başka bir yazısında "denasyonalizasyon" kelimesine "istimlâl" karşılığını koyuyor [465].

[463] *Küçük mecmua*, 1922 (5 haziran 1338), sayı 1.
[464] *Küçük mecmua*, 1922 (18 eylül 1338), sayı 16.
[465] *Küçük mecmua*, 1923 (1 kânunusani 1338), sayı 29.

Başka bir yazısında da "hakikat" kelimesiyle karşılanan "verite" ve "realite" kelimelerini ayırarak, her iki kelime arasındaki kavram ayrılıklarını belirttikten sonra, "verite"nin "hakikat", "realite"nin de "şe'niyet" ile karşılanması gerektiğini, bu karşılığın "mefkûre" gibi "sırf icad mahsulü" olduğunu söylüyor [466].

Son yazısında da "intolerans" kelimesini "müsaafesizlik" ile karşılıyor [467].

Ziya Gökalp'in dil üzerine yazdığı son yazı "*Yeni Türkçenin menfi ve müsbet gayeleri*" başlığını taşımaktadır. Gökalp'in bu son yazısını olduğu gibi alıyoruz :

Ba'zıları, yeni Türkçeyi yalnız menfi gayelere malik zannederler. Lisanımızda, fazla birçok kelimeler, terkibler edatlar var. Yeni Türkçe bu fazla unsurların lisanımızdan çıkarılmasını ister. Bu hedef yeni Türkçenin yalnız menfi gayesidir. Fakat yeni Türkçenin gayeleri yalnız bu menfi hedefden ibaret sanılmamalıdır. Çünki, yazı lisanımızın hastalığı yalnız fazla kelimeleri, terkibleri, edatları hâvi olması değildir. Hastalığı bundan ibaret olsaydı, bu fazla unsurları atmakla lisanımızı kolayca tedaviye muvaffak olabilirdik. Halbuki yazı lisanımızın ikinci bir hastalığı da birçok kelimelerinin eksik bulunmasıdır. O halde lisanımızın tam bir tedavisi, bu eksik kelimelerin ilâvesine de muhtacdır. İşte, yeni Türkçenin müsbet gayesi de bu eksik kelimelerin aranıp bulunması ve lisanî uzviyyetimizde yerli yerine konulmasıdır.

Yazı lisanımızda fazla olan kelimeler, hiçbir ihtiyaca tekabül etmiyen Arabî, Farisî kelimelerdir. Meselâ, "gece" kelimesi varken, "şeb" ve "leyl" kelimelerine ne ihtiyac vardır. Fakat, bazı Arabî ve Farisî kelimeler de vardır ki Türkçeleri artık kullanılmıyor: "şâhid", "âyine", "hasta" kelimeleri gibi. Bunların Türkçeleri olan, "tanık", "özgü", "sayru" kelimeleri canlılığını kaybederek müstehase haline girmiştir. Ölmüş kelimelerin tekrar dirilmesi kabil olmadığından artık bu gibi müstehase kelimeler canlı Türkçemize avdet edemezler. O halde, bu kelimelerin yerine kaim olmuş olan Arabî ve Farisî kelimeler, lisanımızın canlı uzuvları sırasına geçmiştir. Bundan başka, Türkçe mukabilleri de lisanımızda müsta-

[466] *Küçük mecmua*, 1923 (1 kânunusani 1338), sayı 29.
[467] *Küçük mecmua*, 1923 (5 şubat 1339), sayı 31.

mel olmakla beraber, hususî bir ma'na ile onlardan ayrılan Arabî ve Farisî kelimeler de lisanımızın eczasındandır. Bu gibi Arabî ve Farisî kelimeleri lisanımızdan atarak yerlerine eski Türkçelerini koymak istiyenlere "tasfiyeci" denilir. Bu Türkçeciler, bu gibi noktalarda tasfiyecilere muhalifdirler. Arabî ve Farisî terkiblerle edatlara gelince, yeni Türkçeciler bunların hepsini Türkçeden atmak lüzumuna kaildirler.

Yazı lisanımızda eksik olan kelimeler de iki kısımdır.

1 – *Millî ta'birlerdir. Yazı lisanı, konuşulan halk lisanına uygun değilse millî değildir. İstanbul'da ve Anadolu'da konuşulan birçok ta'birler ve ta'bir-i mahsuslar vardır ki, yazı lisanımızda kullanılmıyor. Halbuki lisanımızın millî zenginliğini bunlar teşkil eder. Bunların yavaş yavaş keşfedilerek yazı lisanımıza alınması lisanımızın millîleşmesini te'min eder.*

2 – *Beyne'l-milel kelimelerdir. Bir millet hangi medeniyyet zümresine, hangi beyne'l-mileliyyete mensub, onun bütün mefhumlarını ifade edecek hususî kelimelere malik olması da lâzımdır. Türkler, şimdi Avrupa medeniyyetine girdiklerinden, Avrupaî mefhumları ifade edecek kelimelere muhtacdırlar*[468].

Bu son yazıdaki düşüncelere gelince: Ziya Gökalp,

a) Yazı dilinde birçok kelimelerin eksik olduğunu, bunların aranıp bulunarak eksikliğin tamamlanması gerektiğini söylüyor. Bunun tek yolu, yeni kelimeler yaratmaktır. Bugün tutulan yol budur.

b) Türkçeleri varken, anlam ayrılığı taşımıyan yabancı kelimelerin kullanılmamasını, meselâ "gece" kelimesi varken "şeb", "leyl" gibi kelimelere ihtiyaç olmadığını belirtiyor. Bugün de böyle düşünüyoruz.

c) Canlılığını kaybetmiş Türkçe kelimeler tekrar dile dönemez. Ölü kelimelerin diriltilmesi mümkün değildir. Bunun için, "şahid, ayna, hasta" gibi kelimelerin yerine, Türkçeleri olan "tanık, gözgü, sayrı" kelimeleri dile sokulamaz, sokulsa da yaşamaz, diyor. Ölmüş sanılan kelimelerin, yaşayan dile girip tutunabileceğine bundan daha açık örnek olamaz: Bugün hiç kimse "şahid" demiyor; "tanık" kelimesini kullanıyor. "Gözgü, sayrı"

468 *Küçük mecmua*, 1922 (20 teşrinisani 1338), sayı 23.

kelimelerinin yaşama şansı ötekilerden daha az değildir. Kaldı ki "ayna" kelimesinin aslı da "âyine"dir.

ç) Tasfiyeciliği doğru bulmuyor. Karşılıkları bulunmadan yabancı asıllı bütün kelimeleri dilden atmak demek olan tasfiyeciliği, bugün de doğru bulmıyanlar çoktur. Türk Dil Kurumu da bu kanıdadır.

d) Arapça ve Farsça tamlamalarla eklerin atılması gerektiğini söylüyor. Bugün Osmanlıca taraflısı birkaç kişiyi bir yana bırakırsak, böyle düşünmiyen bir tek kişi yoktur.

e) İstanbul'da ve Anadolu'da konuşulan birçok deyimlerin yazı dilimize girmesini istiyor. Dilimizin millî zenginliğinin bunlarla artacağını söylüyor; bu da doğrudur.

f) Uluslararası kelimelerin alınması gerektiği düşüncesinde bulunuyor. Bir ulus hangi uygarlık topluluğuna katılmışsa, onun bütün kavramlarını belirtecek özel kelimelere sahip olmalıdır, diyor. Bu düşünce geniş yorumlara yol açabilir. Uluslararası kullanılan bazı kelimelerden kaçınmak belki mümkün değildir. Fakat bir kere bu, prensip olarak kabul edilirse, hiç de muhtaç olmadığımız "personel, trafik" gibi kelimeler de dile girip yerleşebilir. Netekim öyle olmaktadır.

Ziya Gökalp'e ait bahsi tamamlamak için onun *Hâkimiyyetimilliyye*'de de çıkan *Hars ve medeniyyet üzerinde bir musahabe* başlıklı yazısından şu satırları alıyoruz:

Medeniyyet usûl vasıtasıyle irade ile yapılan şeylerin mecmuudur. Harsa dahil olan şeyler, müesseseler ise, usûl ile, ferdlerin iradesi ile vücuda gelmemişler, sun'î değildir. Nebatatın, uzviyyatın hayatı gibi, hars vücuda gelmektedir. Meselâ, lisan ferdler tarafından yapılmış birşey değildir. Lisanın bir kelimesini değiştiremeyiz, anın yerine başka bir kelime icad edüb koyamayız. Lisanın bir kaidesini değiştiremeyiz. Lisanın nasıl vücuda geldiği henüz iyice izah edilmemiştir. Lisanın tekâmülü muazzam zamanlarda husule gelmiştir [469].

Görülüyor ki, Osmanlılık ve İslâmlık gibi bazı düşünceleri zaman zaman değişen Ziya Gökalp, dil konusundaki düşüncelerinde de çelişmelere düşmekten kurtulamamıştır. Meşrutiyet devrinde, bilim hareketlerinin önderi bulunduğu sırada ortaya birçok yeni kelimeler attığı ve bunların uzun müddet

[469] *Hâkimiyyetimilliyye*, 1 mayıs 1923, sayı 804.

tutunmasına yol açtığı halde, şimdi, kimsenin dilden bir kelimeyi çıkarıp yerine başka bir kelime getiremiyeceğini söylemektedir.

Tedkikat-ı lisaniyye hey'eti'nin çalışmaları

Meşrutiyet devrinde Maarif Nezareti tarafından kurulan, terimler bahsinde çalışmalarından bahsettiğimiz "İslâhat-ı ilmiyye encümeni"nden başka, bir de "Tedkikat-ı lisaniyye hey'eti" kurulmuş, heyet "Sarf ve imlâ" ile "Lûgat" encümenlerine ayrılarak çalışmalarına başlamıştı. Bu iki encümenden "Lûgat encümeni"nin çalışmaları hakkında bilgimiz yoktur. Geniş zamana ihtiyaç gösteren bu iş için, encümenin esaslı hazırlık yapmağa vakit bulamamış olduğu sanılabilir. Eğer vakit bulmuş olsaydı, hazırlıyabileceği eser herhalde Osmanlıca sözlük olacaktı.

Sarf ve imlâ encümeni, daha ilk toplantısında şu esası kabul etmiştir :

a) Yeni harfler ve şekiller kabul etmemek.

b) Sesli harflere konacak işaretleri ancak ilkokulların birinci sınıf kitaplariyle "Lûgat encümeni"nin hazırlamakta olduğu sözlükte kullanmak.

Bu esasa göre hazırlanan imlâ kitabında Arapça ve Farsça kelimeler yine eski şekilleriyle alınmıştır. Ancak Türkçeleşmiş kelimelerle Türkçe kelimeler yine bitişik yazılmakla birlikte, şekli değiştirilmekte ve mümkün olduğu kadar sesli harfler kullanılarak söyleyişe uydurulmaktadır: «موقاووا ـ مقوا» ، «كروان ـ كار بان» ، «قومرو ـ قرى» ، «فيندق ـ فندق» gibi.

Sarf ve imlâ encümeni ilk olarak 1334–1335 (1919) tarihinde *Usûl-i imlâ* adıyle bir kitapçık yayınlamıştır.

Bu eser hakkında günlük gazetelerde çıkan yazıları karşılama işini, encümenin başkanı Ali Ekrem, Ahmed Cevat Emre'ye bırakmıştır. Ahmed Cevat, *Yeni gün* gazetesinde çıkan ilk yazısında [470] bu noktayı belirttikten ve encümenin: "*imlâmızda bir inkılâb yapmak ihtiyac ve imkânını görmemiş, sadece imlâmızın ıttıradını temin edecek kaideleri aramak ve müstesnalarını tesbit etmek*" istemiş olduğunu kaydettikten sonra,

[470] *Yeni gün*, 1919 (25 kânunuevvel 1335).

Lâtin harflerinin kabulünü teklif eden Cenab Şehabeddin'e cevap olarak şunları söylüyor :

Şimdi kendi kendime sual ediyorum : Acaba dilini tebdil etmediği halde hurufunu tebdil etmiş millet var mıdır?

Biraz sonra cevabını yine kendi veriyor :

Şimdi hulâsa edelim. Bir kavmın tebdil-i din ve tebdil-i lisan etmeksizin tebdil-i huruf ettiği vakî' değildir. İntişar-ı din tebdil-i hurufa, istilâ-yı ırkî ise tebdil-i lisana âmil olmaktadır.

Bu kaziyyenin bütün edvar-ı tarihiyyede ve kâffe-i milel ve akvamda ahkâmı nafiz olunca, biz ne gibi avâmil te'siriyle buna bir istisna teşkil ederek tebdil-i huruf edebiliriz.

Ahmed Cevat ikinci yazısında da şu yargıya varıyor :

İşaretli harflerin isti'malinde tesadüf olunan mukavemet-i umumiyyeden istidlâl ediyoruz ki, tam bir inkılâb değil hurufa ait en cüz'î bir yenilik bile kabul ettirilemez.

Usûl-ı imlâ'daki teklif, "Meclis-i kebir-i maarif" tarafından biraz değiştirilerek kabul edilmiş ve bu son şekil 1338–1340 tarihinde tekrar *Usûl-i imlâ* adıyle yayınlanmıştır.

Encümen, *Sarf ve nahv-ı Türkî* adı altında "fiil" bahsine kadar dört defter hazırlamış ve bu defterler 1336 yılından başlıyarak yetkililerin fikri alınmak üzere yayınlanmıştır.

Bu konuda son bir eser olarak, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti zamanında Maarif Vekâleti tarafından 1339 da yayınlanan Veled Çelebi'nin *Türk diline medhal* başlıklı eserini kaydedebiliriz.

Başka gramerler :

Bu dönemde meydana getirilen özel gramerler şunlardır :

Mehmed Fuad ve Süleyman Saib, *Türk dilinin sarf ve nahvı*, 5 kısım, ilk basım, İst., 1917 (1333).

Nüzhet Sabit, *Ana dili*, İst., 1918 (1334).

Ahmed Cevat Emre, *Türkçe sarf ve nahiv*, İst., 1923 (1339). Ahmed Cevat'ın eseri, Fransız metodu kullanılmakla birlikte, yazarın daha önce meydana getirdiği *Lisan-ı Osmanî* adlı gramerine göre yeni bir adımdır. İhsan Sungu'nun, kuralları örneklerden çıkarmaktan ibaret "teksif usûlü"ne dayanan bu Türkçe gramerin sonraki basımlarında, Osmanlıcadan gittikçe uzaklaşılmıştır.

CUMHURİYET DEVRİNDE DİL MESELESİ

1923 den 1928 e kadar, dil konusuyla ilgili yazılarda en çok üzerinde durulan mesele, "imlâ ve alfabe"dir. İmlânın, harflere bazı işaretler koymak suretiyle düzelebileceği iddiası yanında, Lâtin harflerinin kabulü teklifi de yankı uyandırmağa başlar. Tartışmaların ağırlık merkezi budur.

Bu arada, "dilde sadeleşme" meselesi etrafındaki yazışmalar da devam eder. Ancak, hücumlar eski hızını kaybetmiş, koyu "muhafazakârlar" susmuş, yahut yumuşamış, tartışmalar durmuştur. Osmanlıcayı, kelimeleri, tamlamaları ve bileşik sıfatlarıyla yazılarında hâlâ yaşatmağa çalışanlara karşı tepki devam etmektedir. Çetrefil dilden şikâyet edenler arasında Hüseyin Rahmi başta gelir. Günün en yaşlı yazarlarından olan Hüseyin Rahmi, *İkdam* gazetesinde çıkan *Türkçemiz yine çetrefilleşiyor* başlıklı iki yazısında şöyle yakınıyor :

Türkçe bünyesi, kanı bozulmuş bir vücud gibi yine Arabî, Farisî çıbanları döküyor. Bozulmaya başlıyan kalemler teessüf olunur ki, şimdiye kadar bize en güzel sayıfalar okutmuş olanlardır.

Meclis-i Millî kürsülerinde parlayıp İstanbul saçaklarını saran pek ateşli bir mes'eleye dair muhtelif imza ile intişar eden son iki makaleden bir şey anlayamadım. Nazımda aranılan Türkçülüğün, tasfiyeciliğin, sadeliğin, ana dili samimiyyetinin acaba neden nesirde zıddı iltizam olunuyor?...

Bereket versin ki bu yeni edebiyyat filokserası (birkaçı müstesna olmak üzere) genç bağlarımızın körpe filizlerine henüz sirayet etmedi. Onlar henüz daha pek çok şey bilmedikleri için fikre'n, kaleme'n sadeliğin yaya yolundan ayrılamıyorlar. Dimağları Darü'l-fünun müderrisleri kadar türlü marifetlerle dolup zenginlediği zaman iki sütunluk bir makaleye bir kütüb-hane sığdırmak garabetine kalkarak belki anlaşılmaz olurlar.

Dilimiz, başka lisanlardan yapışarak bugüne kadar özünü emen tufeylî yamaları, ta'birleri silkine silkine üzerinden atıp koşuyor. Bugün bana: tahlis-i giriban, şahid-i nazende-i hürriyyet, gül-çehre-i hakikat, gonce-i letâfet, sefil ü ru-gerdan.. küflü terkibler karagöz tekerlemesi gibi geliyor.

Hüseyin Rahmi ikinci yazısında da şöyle söylüyor :

Kütüb-hanemde Nef'î de var. Nedim de var.. Okuduğum zaman beni hiçbir yere uçurmuyorlar. Daima odamın basık tavanı altında kalıyorum sıkılıyorum. Çünki bu şair efendiler ne Arab, ne Acem, ne Türk. Şimdiki ve gelecek nesillerimiz hâlis Türk dili, Türk hissiyle yazılmamış gayr-ı samimî eserleri kimin olursa olsun beğenmeğe mecbur değildirler. Ve beğenmemekle de kendi samimî harsımıza borçlu olduğumuz hürmeti göstermiş oluruz[471].

Dilimize girmiş olan yabancı kelimeleri savunanların yazılarında eski iddialar tekrarlanmaktadır; yeni bir düşünceye raslanmaz. Bunlardan Cenab Şehabeddin ile Fazıl Ahmed Aykaç'ın yazıları belirli birer fikri kapsadığı için üzerinde durmağa değer.

Cenab Şehabeddin, *Servetifünun*'da çıkan '*Lisanımızın ihtıyacları*' başlıklı yazısında, Lâtin harflerinin nasıl olsa kabul edileceğini kaydettikten sonra, dilimizin "tasfiye ve tesbit"e muhtaç olduğunu söylüyor. Yazara göre, birtakım kelimeleri atmak, yeni birtakım kelimeleri almak gerekir. Meselâ: "güneş, şems, aftâb, hurşid, mihr", kelimeleri arasında anlam bakımından bir fark yoktur. "Güneş"i öz Türkçe olduğu için, "şems"i de astronomi terimlerinden bulunduğu için alıp ötekileri atabiliriz. Fakat "mükedder, melûl, mağmum, mahzun, münkesir, me'yus" kelimelerini, aralarındaki anlam inceliği farkından ötürü alıkoymak gerekir. Asıl güç olan dilimizde karşılığı olmıyan kelimelere karşılık aramaktır. Bunun için de, yabancı sözlüklerden birini, meselâ Fransız sözlüğünü alarak, orada bulunup da dilimizde karşılığı olmıyan her kelimeye bir karşılık bulmak, ancak bu karşılığın bir tamlama, açıklayıcı bir cümle değil, yalnız bir kelime olmasına dikkat etmek gerekir[472].

Fazıl Ahmed, *Hayat* dergisinde çıkan *Hangi kelimeler Türkçedir* başlıklı yazısında soruyu kendisi cevaplandırıyor: *Türk tâbiiyyet-i lisaniyyesine girmiş olan her kelime.*

Yazara göre, Türkçede önce bir nüfus sayımı gerekir. Konuştuğumuz dilin sınırlarını bilmeli, nüfusunu tanımalıyız. Kelimeleri "lisanî tâbiiyyetimize" alarak Türk saymalı, yabancı asıldan gelmiştir diye değiştirmeye kalkmamalıyız.

[471] *İkdam* şubat 1340 (1924), iki yazı.
[472] *Servetifünun*, 27 ağustos 1341 (1925), c. 58, sayı 41/1515.

Yazar şu sonuca varıyor: *Bizim şimdi en muhtac olduğumuz şey lisanî inzibattır, sarahattır, kanun ve kaidedir. İmlâ ve sarf ile nahiv kavaidimizi mütehassıs bir hey'et gözden geçirmeli ve Maarif Vekâletimiz muayyen bir imlâ kabul eylemelidir. Demeliyiz ki biz ihtiyacımıza göre kelime de alırız kaide de*[473].

1923–1928 yılları arasında yayın alanında görülen dergilerden, dil meselelerine sayfalarında yer verenler: *İçtihad*, *Darülfünun Edebiyyat Fakültesi*[474], *Yeni mecmua*[475], *Millî mecmua*[476], *Türk yurdu*[477], *Servetifünun*[478], *Türkiyyat*[479], *Hayat*'dır[480]. Bu dergilerde "imlâ ve alfabe", "Türk dilinin tasfiyesi", "terimler", "bazı kelimelerin etimolojisi" üzerinde duran yazılardan başka, "Türk lehçeleri", "genel dilbilim", "Türk dilinin başka diller arasındaki yeri" gibi konularla ilgili yazılar ve Türkoloji araştırmaları yer alır.

Öztürkçeye doğru

Cumhuriyet devrinde, öztürkçe isteğinin ilk gayretli temsilcisi Tunalı Hilmi'dir. Tunalı, her fırsattan faydalanarak bu isteğini belirtmiş ve yaymaya çalışmıştır.

Hâkimiyyetimilliyye gazetesinde Tunalı Hilmi'nin Meclis'e bir "Türkçe kanunu" teklif ettiği görülür[481]. Bu teklife göre, Maarif Vekilliğinde bir Türkçe komisyonu kurulacak, terimler Türkçeleştirilecek, okul kitapları öztürkçe kurallara göre hazırlanacak, gazete ve dergilere, ancak bu kuralları kullandıkları takdirde imtiyaz verilecek, resmî yazılar buna göre yazılacak, kanunlar da Meslis'te bu yolda hazırlanacaktır. Zemin hazırlanmamış olduğu için, teklif şahsî bir dilek olmaktan öteye geçememiş ve bir hâtıradan ibaret kalmıştır.

[473] *Hayat* dergisi, 24 teşrinisani 1927, c. II, sayı 52.

[474] Yeniden çıkmağa başlıyan derginin ilk sayısı, 1922 (mart 1338), yıl 2.

[475] Mütareke yıllarında yayın alanından çekilen derginin, yeniden başlıyan IV. cildinin ilk sayısı, 1923 (1 kânunusani 1339).

[476] İlk sayısı, 1923 (1 teşrinisani 1339).

[477] Mütereke yıllarında yayın alanından çekilen derginin yeni serisinin ilk sayısı, 1924 (teşrinisani 1340).

[478] Mütareke yıllarında yayın alanından çekilen derginin 57. cildinin ilk sayısı 1924 (20 teşrinisani 1340).

[479] İlk sayısı, 1925.

[480] İlk sayısı, 2 kânunuevvel 1926.

[481] *Hâkimiyyetimilliyye* 27 ağustos 1923.

HARF DEVRİMİ

Lâtin harfleri meselesi

Millî Mücadele zaferle sona erdikten ve Ankara'da millî hükûmet kurulduktan sonra, 1923 şubatında İzmir'de toplanan İktisat kongresi, bir kalkınma gayretiyle, ekonomik ve sosyal birçok meselelerin konuşulmasına yol açmıştı. Bu arada Lâtin harflerinin kabulü hakkında, kongrenin işçi delegelerinden İzmirli Nazmi ile iki arkadaşı tarafından bir önerge verilmişse de, genel toplantıda okunmayarak reddedilmiştir. Bununla birlikte kongre başkanı bulunan Kâzım Karabekir Paşa demeçte bulunmuş ve bu konudaki düşüncelerini açıklamıştır.

Hâkimiyyetimilliyye gazetesinde *Lâtin harflerini kabul edemeyiz* başlığı altında çıkan bu demeçten şu satırları alıyoruz :

Bu fikir bir zamanlar Avrupa'da herc ü merci mucib oldu. Bu cereyan evvelâ orada başladı. Bizim İslâm hurufatımız kâfi değilmiş, binae'n'aleyh Lâtin hurufatı alınmalı imiş. Orada ba'zı arkadaşlarımız bu fikrin mürevvici oldular. Fakat neticede bunun felâketli olduğunu anladılar ve pişman oldular. Bu fikrin müdhiş bir felâket olduğunu Arnavud kavmı da pek geç olarak anladı. Maa't-teessüf arzederim ki Azerbaycanlı arkadaşlarımız da bu felâkete bugün düştü. Bu hususta hususî olarak bizden de fikir soranlar oluyordu.

Biz bunun vehametini ve bu harflerin değiştirilmesinin bugün küre-i arz üzerinde yaşayan 350 milyon ehl-i İslâma aid olduğunu söyledikse de onlar anlaşılmaz bir şekl-i huruf kabulü noktasına doğru yürüdüler. Arkadaşlar, bugün hangi ecnebî ile görüşseniz ilk işiteceğiniz sözler : "Türkçe gayet güzel bir lisandır, kolaydır, fakat harfleri fenadır". Bunlar bütün ecnebîlerin ağzında ve sizinle ilk görüşen bir ecnebînin size telkin edeceği şeylerdir. Ve bu fikir ekseriyyetle gayr-ı İslâm insanlardan ibaret olan birtakım tercemanlar vasıtasiyle her tarafta ve hassata'n İstanbul'da ecnebîlere telkin edilmektedir...

Binae'n'aleyh bugün bir kuvvet vardır ki, bu kuvvet bütün cihana karşı bu propagandayı yapıyor : Türk yazısı güçtür, okun-

maz. Bendeniz bu mesele ile bi'z-zat uğraştım ve Arnavudluk ihtilâli içinde bulundum. Acaba bu Lâtince kabul edilebilir mi? Bu kabul edildiği gün memleket herc ü merce girer. Her şeyden sarf-ı nazar bizim kütüb-hanelerimizi dolduran mukaddes kitablarımız, tarihlerimiz ve binlerce cild âsarımız bu lisanla yazılmış iken büsbütün başka bir şekilde olan bu hilâfını kabul ettiğimiz gün, en büyük bir felâkette derhal bütün Avrupa'nın eline güzel bir silâh verilmiş olacak, bunlar âlem-i İslâma karşı diyeceklerdir ki, Türkler ecnebî yazısını kabul etmişler ve hıristiyan olmuşlardır. İşte düşmanlarımızın çalıştığı şeytanat-kârane fikir budur...

Sonra bizim dilimizi terennüm edecek hiçbir Lâtin hurufu yoktur. Bugün Fransızca huruf o kadar karışıktır ki bizim dilimizi kabil değil terennüm edemez. Bu mes'ele inceden inceye tedkik edilmiştir. Binae'n'aleyh istirham ediyorum zararlı olan —ki zararını bi'l-hassa İslâm bir kavm çekmiştir— bu gibi mesaili bırakalım, böyle fikirler içimize girmesin. Sonra büsbütün lâl ve ebkem olur ve bütün âlem-i İslâmı üzerimize hücum ettirir ve kendi aramızda birbirimizi yeriz. Gerçi bu teklif, hiç şübhe etmiyorum ki, samimiyyet ve hüsn-i niyyetle verilmiştir. Fakat başka taraflardan da pek kaba fikirler içimize zerkediliyor. Bunlardan kendimizi sıyanet edelim [482].

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu demeci üzerine "imlâ ve alfabe" meselesi yeniden canlandı. Lâtin harflerinin kabulünü istemiyenler bu demeçten cesaret alarak yeniden kaleme sarıldılar. Bu arada Lâtin harflerini savunanlar da oldu. Kılıçzade Hakkı, *İçtihad* dergisinde çıkan üç yazısında Paşa'ya cevap verdi. Kılıçzade'nin ikinci yazısından şu satırları alıyoruz :

Ne garibdir ki yüksek bir tahsil görmüş, çok zeki bir Kâzım Karabekir paşa o kadar fecayi'-i tarihiyye ve ictimaiyyeden sonra, sırf ilmî bir mes'ele olan Lâtin harflerinin kabulü arzusunu takbih ediyor; ve buna sebeb olarak, hülâsata'n, âlem-i İslâm ne der? diyor! Evet âlem-i İslâm ne der; işte bu kâbus!!!...

Bu tafsilâttan sonra kendilerine bir sual iradına müsaade buyurmalarını Karabekir paşa Hazretlerinden reca ederim: Biz yalınız müslüman mıyız? Yoksa hem Türk hem müslüman mıyız? Eğer biz yalınız müslüman isek, bize Arab harfleri ve Arab dili

[482] *Hâkimiyyetimilliyye*, 5 mart 1923.

lâzımdır. Ve ilim olarak Kur'an yetişir. Bunun yanında milliyyet ve kavmiyyet kavgaları ve da'vâları yoktur ve olamaz. Eğer Türk isek bir Türk harsına muhtacız. Bu hars ise her şeyden evvel dilimizden başlıyacaktır...

Herkesi korkutan ve softalara, avâma karşı büyük bir silâh teşkil eden mes'eleye geliyorum : Kur'an Lâtin harfleriyle yazılır mı?

Yazar, bir Türkün Kur'anı bir Arap gibi okumasına imkân olmadığını söyledikten ve Kur'andan aldığı bir âyeti Lâtin harfleriyle kaydettikten sonra, bunu Lâtin harfleriyle şu tarzda yazmakta ne mahzur vardır diye soruyor. Nihayet bir yazısını şu cümlelerle bitiriyor :

Lâkin şurasını kafaya yerleştirmek şecaatini edinebilmelidir: Arabî harflerin gayrı harflerle Kur'an yazmak küfür değildir. Ve böyle yapan kâfir ve ıtaba lâyık olmaz. İşte mes'elenin ruhu buradadır [483].

Hüseyin Cahid de *Resimli gazete*'de çıkan bir yazısında şöyle söylüyor :

Biz memlekette ümmiliği azaltamayız. Çünki harflerimiz buna mâni'dir. Çocuklarımız mekteblerde üç sene, dört sene çalıştıktan sonra da doğru okuyamazlar. Çocuklarımız değil, hiçbirimiz her kelimeyi doğru telâffuz ettiğimizi iddia edemeyiz. Böyle lisan, böyle tahsil olur mu?

Bizi şimdiki harflere rabteden şey nedir? Bu harfleri kullanmak için hiçbir mecburiyyet-i diniyye yoktur. Millî harflerimiz de değildir. Bu halde Lâtin harflerini kabul ederek bir an içinde herkese okuyup yazma öğretmek suretiyle elde edebileceğimiz nâmütenahi faideleri neden istihfaf ediyoruz [484].

Gazete Hüseyin Cahid'in bu fikrine katılmadığını bildirmeyi gerekli buluyor.

B. M. M. kürsüsünde

Büyük Millet Meclisi kürsüsünde bu meseleye ilk dokunan İzmir Mebusu Şükrü Saracoğlu olmuştur. İkinci seçim döne-

[483] *İçtihad, İzmir kongresinde Lâtin harfleri*, 1 haziran 1923, sayı 154; 1 temmuz 1923, sayı 155; 1 ağustos 1923, sayı 156.

[484] *Resimli gazete, Lâtin harfleri*, 1923 (22 eylül 1339), sayı 3.

minin birinci toplantı yılının 111 nci oturumunda[485] 1340 yılı bütçesi konuşulurken ilk söz alan Şükrü Saracoğlu, Maarif bütçesine geçtiği sırada, bu kadar büyük fedakârlıklar yapıldığı halde halkın hâlâ okuyup yazma bilmediğini söyliyerek sözlerine şöyle devam etmiştir :

Benim kanaatimce bu büyük derdin en vahim noktası harflerdir. Eğer ben Arab harfi diyecek olursam burada da acaba benim fikrime tuğyan ve isyan edecek var mı? Efendiler! Bunun yegâne kabahati harflerdir, Arab hurufatı, Türk lisanını yazmağa müsaid değildir. Hacımızın, hocamızın, âmirimizin, me'murumuzun gayretine, yıllardan, asırlardanberi yapılan bunca feda-kârlıklara rağmen halkımızın ancak yüzde ikisi veya üçü okumuştur.

Nihayet hatip, Vekâletin bu hususta ne düşündüğünü ve pek az bir zamanda ne yapabileceğini sorarak Maarif bütçesine ait sözlerini tamamlamıştır.

Bu sözler Meclis'te büyük bir gürültüye sebep olmuş ve Saracoğlu, Meclis'teki müteassıpların hücumuna uğramıştır. Maarif Vekili Vasıf Çınar'ın işe karışmasiyle gürültü yatışmışsa da, Saracoğlu'nun sorusu cevapsız kalmıştır.

Yankılar

Saracoğlu'nun bu sözleri gazetelerde türlü yankılara yol açtı. Demeci müsbet şekilde karşılıyan Hüseyin Cahid Yalçın, *Tanin*'de çıkan *Necat yolu* başlıklı yazısında demeçten bahsederek: *Bilâtereddüd söyliyebiliriz ki bu, bizim için bir necat yolu olacaktır. Türk milleti ancak şu asır-dîde cehaleti atmakla kendisini kurtarabilir. Maarifi en kolay, en çabuk surette neşir ve ta'mim etmenin yegâne çaresi Lâtin harflerini kabul etmekten ibarettir*[486]. diyor.

Yine Hüseyin Cahid, *Tanin*'de çıkan *Lâtin harfleri* başlıklı yazısında: *Tevhid-i tedrisat esası ile memleketi kurtarmak hususunda en emin hatveyi atan Cumhuriyet, Lâtin harflerini de kabul ederse, tedrisatın bihakkı'n semere-dar olmasını ve az vakit içinde memlekette büyük bir terakki-i ma'nevî vücude gelmesini te'min edecektir. Yegâne necat yolu bundan ibaret olmasına rağmen, bazı arkadaşların Lâtin harflerine taraf-dar olmadıklarını görüyo-*

[485] 1924 (25 şubat 1340) perşembe.
[486] *Tanin*, 27 şubat 1340 (1924).

rum[487] diyerek, Mehmed Ali Tevfik'in *İkdam*'da çıkan Lâtin harfleri aleyhindeki yazısına cevap veriyor.

Cenab Şehabeddin de *Servetifünun* dergisinde çıkan *Lisanımızın ihtiyacları* başlıklı yazısında: *Hurûf-ı hâzıramızı ta'dilât-ı cüz'iyye ile ikmale çalışarak bir hayli zaman gaibettikten sonra, nihayet, bir gün yine Lâtin elifbasını tevsîa'n kabul ile ancak bu tedbir-i kat'î ile bizim müzmin imlâ ve kıraat mes'elelerini hall-i esasîye mazhar edeceğiz diyor*[488].

Lâtin harfleri aleyhindeki yazılar birbirini takip etmektedir. Herkes bir alfabe meselesinin mevcut olduğunu tasdik ediyor. Fakat harfleri değiştirmek cesaretini gösteren pek azdır.

Yine ikinci seçim döneminin ikinci toplantı yılının 66. oturumunda[489] Maarif bütçesi görüşüldüğü sırada, bu defa Maarif Vekili bulunan Şükrü Saracoğlu, harf meselesi hakkında ne düşündüğünü soranlara şu cevabı vermiştir :

Efendiler! Bendeniz Maarif Vekiliyim. Ve Maarif Vekili olmak hasebiyle, memleketimizde harfler hakkında birçok cereyanlar olduğu için, bu cereyanlardan herhangi birisine kuvvet verecek bir şekilde bu millet kürsüsünde söz söylemeği faydalı değil zararlı görüyorum.

1926 da Lâtin harfleri meselesi yeniden canlanır. Akşam gazetesinin 28 mart 1926 da *Lâtin harflerini kabul etmeli mi, etmemeli mi* başlığı altında açtığı soruşturma çevrede yankı uyandırır. Soru şudur: *Lâtin harflerini kabul etmeli miyiz? Kabul edersek menfaatımız nedir, kabul edersek zararımız ne olabilir? Bu mes'ele etrafındaki nokta-i nazarınızı lûtfeder misiniz?*

Cevap verenler arasında Ali Canib, Ali Ekrem, Muallim Cevdet, İbrahim Alâeddin, Necib Asım, Avram Galanti, Hüseyin Suad, Halil Nimetullah, Veled Çelebi, İbrahim Necmi, Halid Ziya, Gombotes Zoltan (Macar profesörü), Lâtin harflerinin kabulünü istemiyorlar. İstiyenler ancak Refet Avni, Abdullah Cevdet, Mustafa Hamit'dir. Mustafa Şekib ise kesin bir yargıya varmıyor.

[487] *Tanin*, 6 mart 1340 (1924).
[488] *Servetifünun*, 1925 (27 ağustos 1341) c. 58, sayı 41-1515.
[489] 1925 (28 şubat 1341 cumartesi).

Başka dergiler ve gazeteler de bahse karışıyor. Mustafa Şekib'in, soruşturmaya verdiği cevapta, Türkçenin fikirlerimizi ve duygularımızı belirtemediğinden bahsederek, yabancı bir dil aramak zorunda kalınacağını ileri sürmesi, gençler arasında tepki uyandırmış, Türk ocağında bir toplantı yapılmış, gazetelerde de bu konu ile ilgili bazı yazılar çıkmıştır.

Lâtin harflerinin kabulü etrafındaki tartışmalar bununla da kalmamış, lehte ve aleyhte birçok yazılar yazılmıştır. Lehte bulunanlar arasında Kılıçzade Hakkı'nın *Hür fikir* dergisinde çıkan *Arap harflerini de Cebrail getirmemişdi ya*[490] başlıklı yazısına işaret ettikten sonra, aleyhte olanlardan birkaçının yazısından bahsetmekle yetineceğiz.

Fuad Köprülü, *Milli mecmua*'da çıkan *Harf meselesi* başlıklı yazısında şöyle diyor :

Lâtin harflerinin kabulüne taraf-dar olanlar, zannediyorlar ki Garb medeniyyetine bu suretle daha çabuk ve daha kolay temessül edebiliriz. Halbuki Garb medeniyyetine temessül harflerimizin tebdili ve Lâtin harflerinin kabuliyle kabil olamaz...

Ale'l-âde mantık ve ale'l-âde muhakeme ile elde edilen nazariyyeler, hayat sahasında büyük bir tatbik kabiliyyeti gösteremezler. İçtimaî hâdiseler üzerinde müessir olmak için, kat'î surette içtimaî düsturlara tebaiyyet etmek mecburiyyeti vardır. Bu düsturlara bîgâne kalanlardır ki ancak Lâtin harflerinin kabulüne taraf-dar olabilirler[491].

Avni Başman, *Hayat* dergisinde çıkan *Lâtin harfleri mes'elesi* başlıklı yazısında şöyle diyor :

Lâtin harfleri taraf-darlarının mütalâaları çokca iddialıdır ve mes'elenin tatbiki ciheti de zannedildiği kadar kolay değildir. Bir def'a yazı ve imlâ mes'elesi sarf mes'elesine sımsıkı bağlıdır. Türkçenin sarfı yapılmadıkça yazısı ne esaslı bir surette islâh edilebilir, ne de başka bir yazı ile istibdal olunabilir, sarfın bugün için tedvinine de imkân yoktur. Çünki lisan tekâmülünün en kuvvetli bir devrindedir. Bu halde mevcud harflerde muvakkat ba'zı ıslâhlarla iktifa etmek şimdilik daha amelî ve daha iyi olur.

Maamafih Lâtin harflerinin Türkçeye tatbiki de tecrübe edilebilir. Meselâ ikinci bir alfabe olarak böyle muavin bir alfabe belki

[490] *Hür fikir*, 17 teşrinisani 1926.
[491] *Millî mecmua*, 1 kânunuevvel 1926, c. VII, sayı 75.

amelî sahada faide gösterebilir. Hem bu suretle iki nevi' alfabe serbest bir rekabete girişmiş olurlar, bu cidalde hangisi yaşamaya salih ise o diğerini ortadan kaldırır ve "mes'ele"de kendi kendisine biter[492].

Zeki Velidi Togan, *Türk yurdu* dergisinde çıkan *Türklerde hars buhranı* başlıklı uzun yazısında harf meselesine de dokunarak şöyle söylüyor :

Suret-i kat'iyyede bilmeliyiz ki Lâtin hurufatının lisanımıza tatbiki imkânsız ve muzurdur.

Bunu tatbik ya cebir yolıyla def'ate'n yahud yavaş yavaş terbiye yolıyle olabilir. Cebre'n olduğu vakit meselâ Arab hurufatı isti'mali suret-i kat'iyyede men'olunur. Ahali bilsin bilmesin Lâtince yazılır. Hurufat mes'elesi Lâtin harflerini kabul etmek suretiyle halledilecek olursa bu yolun bir devlet içerisinde dört beş aydan fazla ömrü olmaz[493].

Lâtin harflerinin kabulü aleyhinde 1927 de Mısır'da basılan bir eseri de kaydedelim :

1888 de, Mısır'dan *Tercemanıhakikat* gazetesine *Ismaî* imzasıyle imlâ hakkında yazılar gönderen Yusuf Samih'in Mısır'da yayınladığı bu eser, *Yazımız* başlığını taşımaktadır. Yazar, önsöze şu satırlarla başlıyor :

Yine şu günlerde, yazımızın dilimizi gereği gibi yazamadığı nağmesi ve kelimelerimizin tesbit-i telâffuzu içün Lâtin harfleriyle yazılması na'rası uzaktan ve yakından Türk kulaklarımıza çalmağa ve ilişmeğe başladı.

Yuvarlanan boş tenekenin mani'lere tesadüf ettikçe acaib acaib sesler çıkardığı gibi bu nağme ve na'ralar da vakit vakit muhtelif sada ve ahenkleriyle mahafil-i Türk'ü hattâ mecami'-i islâmı çınlatıp duruyor.

Kitapta, vaktiyle Mirza Fethali Ahondzade'nin yaptığı teklif ile, onun cevabı hakkında *Mecmuaifünun*'da çıkan yazılar yer aldıktan sonra, "*Yazıların aslı, Yazımızın tarihi, Yazımızın coğrafyası, Lisanın felsefesi ile hurufumuzun imlâsı, Dilimizi Lâtin hurufiyle yazmak, Hâtime*" başlıklı bölümler bulunmaktadır.

Yazar, kitabın son sayfasında, düşüncelerini şu cümlelerle açıklıyor :

492 *Hayat*, 30 kânunuevvel 1926, c. I, sayı 5.
493 *Türk yurdu*, kânunuevvel 1926, c. IV, sayı 24.

Yazımızın ilgasını tervic edenler, kasaplar gibi, besmele ile boğazlamak istiyorlar.

Kendi icadımız, kendi malımız olan Türk yazılarını kaldıracak ve Türk dilimizi Lâtin harfleriyle yazdıracak bir zatın dil-daşlarımız içinde mevcud olacağını ben ümid edemem.

Arap harflerini bırakmıya razı olamıyanların korkusu, yüzyılların meydana getirmiş olduğu ürünlerin bir anda unutulacağı ve geçmişle olan manevî bağın kopacağı noktasında toplanmış bulunuyordu. Halbuki Türk devrimi bir bütündü. Batı uygarlığına girmek esas olduğuna göre, yaşama araçları gibi, yazma, okuma ve düşünme araçlarını da bu uygarlığa göre ayarlamak gerekirdi.

Lâtin harfleri uzun zaman Fransız harfleri sanıldı, birçok itirazlara yol açtı. Halbuki maksat, Lâtin kökünden Türkçenin kendi yapısına uygun yeni bir alfabe meydana getirmekti.

1927 yılı sonlariyle 1928 yılının ilk yarısı, Lâtin harflerinin Türkçeye uygulanması yolunda hummalı bir dönem olmuştur. *Hâkimiyyetimilliyye'de* Falih Rıfkı Atay, *Cumhuriyet*'de Yunus Nadi, *İkdam*'da Celâl Nuri, Lâtin harflerinin kabulü fikrini yaymağa çalışmışlar, bu işle uğraşanlar, tekliflerini daha açık olarak belirtmek fırsatını bulmuşlardır. Ahmed Cevad Emre'nin *Vakit* gazetesinde 1927 sonlarıyle 1928 başlarında devam eden yazıları[494] ve İbrahim Necmi Dilmen'in, *Milliyet* gazetesinde 1928 mayısından ağustosuna kadar devam eden *Lâtin harfleri ile Türk alfabesi* başlıklı yazıları, harf devriminden önceki son denemelerdir.

1924 den 1928 e kadar, gazete sütunlarında kalan yazılardan başka, lehte ve aleyhte kitap halinde yayınlanan başlıca eserler şunlardır :

Ali Seydi, *Lâtin hurufu lisanımızda kabil-i tatbik midir?* İst., 1924.

Avram Galanti, *Türkçede Arabî Lâtin harfleri ve imlâ mes'eleleri*, İst., 1925.

İsmail Şükrü, *Asrî Türk harfleri*, İst., 1925.

İsmail Şükrü, *Lâtin harfleri*, İst., 1926.

[494] Bu makaleler sonradan *Muhtaç olduğumuz lisan inkılâbı üzerinde bir kalem tecrübesi* adıyla kitap halinde yayınlanmıştır.

Abdullah Battal, *Harflerimizin müdafaası*, İst., 1926.

Necati Kemal, *Elifba inkılâbı*, İzmir, 1926.

Hidayet İsmail, *Arap ve Lâtin harfleri*, İst., 1927.

Avram Galanti, *Arabî harfleri terakkimize mâni' değildir*, İst., 1927.

İstapan Karayan, *Muaddel Lâtin harfleriyle elifba-yi Türkî projesi*, İst., 1927.

Ali İlhami, *Türkçe yazı ve Lâtin harfleri*, Erzurum, 1927.

A. Azmi, *Eski ve yeni harfler hakkında bazı mütalâalar*, İst., 1928,

Mahmud Arif, *Nasıl konuştuğumuzu bilelim*, İst., 1928.

Mithad Sadullah Sander, *Lâtin harflerinin Türkçeye tatbiki*, İst., 1928.

Dil encümeni

Büyük Millet Meclisinin 3. seçim döneminin 1. toplantı yılının 78. oturumunda [495] milletlerarası rakamın kabulü görüşülürken, Kastamonu mebusu Hasan Fehmi'nin, uluslar arası harflerin de kabulünde ne sakınca olduğunu sorması üzerine, Maarif Vekili Necati şunları söylemiştir :

Arkadaşlar! Maarif vekili sıfatiyle Hasan Fehmi Bey üstadımız tarafından vuku' bulan suale cevab vermek mecburiyetindeyim. Hey'et-i aliyyeniz gerek bütçede kabul ettiğiniz bir esasla ve gerek vuku' bulan tasrihatla hurufat mes'elesi üzerinde hükûmetin nazar-ı dikkatini celbetmiş ve bu işe aid olan esasatı ihzar etmeyi emretmesinden, zate'n bu işle iştigal eden arkadaşlarımız bu iş etrafında çalışmışlardır. Yalınız herhangi büyük bir mes'elenin halli için tabiî zamana ihtiyac olmakla beraber, tatbikat sahasında lâzım gelen teshilâtı irae etmek, tam ve kâmil olarak tatbik etmek mecburiyyeti vardır. Onun için bu işde biraz geç kalıyorsak, teşkil ettiğimiz komisyonun, encümenin faaliyyetinin neticesine muntazır olduğumuzdandır. Hurufat mes'elesi angrup olarak tabiatıyle medeniyyet âleminin kabul etmiş olduğu esaslar dahilinde halledilecektir. Fakat sühuletle tatbik etmek mecburiyyeti de hükûmetimiz üzerinde ağır bir vazife olarak bulunmaktadır. Onun için hey'et-i aliyyeniz mut-

[495] 20 mayıs 1928, pazar.

main olmalıdır. Hükûmetimiz mütehassıs encümenlerin, komisyonların faaliyyetini mütemadiye'n teşdid etmekte ve yakın bir zamanda kabiliyyet-i tatbikiyyeyi haiz olarak getireceği hurufatı, herhalde uzun zaman bekletmeden hey'et-i aliyyenize takdim edebilecek bir şekilde çalışmaktadır.

Maarif Vekilliğinin teklifi üzerine, "lisanımızda Lâtin harflerinin suret ve imkân-ı tatbikını düşünmek üzere" Falih Rıfkı Atay, Fazıl Ahmed Aykaç, Ruşen Eşref Ünaydın, Ragıb Hulûsi Özdem, Ahmed Cevad Emre, Yakub Kadri Karaosmanoğlu, Mehmed Emin Erişirgil, İhsan Sungu ve İbrahim Grantay'dan toplanacak bir "Dil encümeni"nin kurulması, Bakanlar Kurulu'nun 23 mayıs tarihinde yaptığı toplantıda kabul edilmiştir. Encümenin Ankara'da bulunan üyeleri 26 haziran 1928 de Maarif Vekilliğinde toplanarak, Alfabe ve Gramer komisyonlarına ayrıldıktan sonra çalışmalarına başlamış ve ilk iş olarak alfabe ve gramer raporlarını hazırlamıştır. Alfabe raporunu yazan İbrahim Grantay, gramer raporunu yazan da Ahmed Cevad Emre'dir.

İbrahim Grantay rapora şöyle başlamaktadır :

Lâtin harflerinin lisanımıza tatbiki imkânını düşünmek üzere teşekkül edip 26 haziran 1928 de mesâisine başlamış olan hey'etimiz, doğrudan doğruya bugünkü müşterek ve edebî lisanımızın istinad ettiği ince ve mütekâmil İstanbul konuşma dilini esas ittihaz ederek, bu dile nazarî ve amelî cihetlerden en uygun ve elverişli bir alfabe vücuda getirmeğe çalışmıştır. Bu maksadla ibtida Lâtin harflerinin aslî değerini isti'mal edildikleri Avrupa milletleri nezdinde uğramış oldukları tebeddülleri tedkik ederek, bugün mezkûr harfleri Türkçeye ne suretle tatbik etmenin münasib olacağını âzamî dikkat ve i'tina ile düşünmüş, sâniye'n ba'zı umdeler tesbit ederek bunların mümkin olduğu kadar usûlî bir tarzda tatbiki suretiyle aşağıda arzedeceğimiz harfler sistemine vâsıl olmuştur.

Gerek Dil encümeni, gerek encümen dışında bu işle uğraşanlar, Lâtin harflerinin yavaş yavaş ancak on yıl içinde uygulanabileceği düşüncesindedirler.

Atatürk'ün Sarayburnu'ndaki söylevi

Atatürk'ün Sarayburnu'ndaki söylevi ile harf devrimi başlamıştır [496].

Atatürk, bu söylevinde yeni harflere ait olan düşüncelerini şu cümlelerle belirtmiştir :

Arkadaşlar, bizim ahenk-dâr zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardanberi kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmıyan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak ve bu lüzumu anlamak mecburiyyetindeyiz. Anladığımızın âsârına yakın zamanda bütün kâinat şahid olacaktır. Buna kat'iyyetle eminim.

Atatürk sözlerini bitirince, o geceki duygularına ait yeni harflerle aldığı notları, Falih Rıfkı Atay'a okutmuş, sonra yine sözlerine devam ederek, yeni harflere ait şu demeçte bulunmuştur :

Çok işler yapılmıştır, ama bugün yapmağa mecbur olduğumuz, son değil, lâkin çok lüzumlu bir iş daha vardır : yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Her vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatan-perverlik ve milliyyet-perverlik vazifesi biliniz. Bu vazifeyi yaparken düşününüz ki, bir milletin, bir hey'et-i ictimaiyyenin yüzde onu, yirmisi okuma yazma bilir, yüzde sekseni, doksanı bilmezse, bu ayıbdır. Bundan insan olanlar utanmak lâzımdır.

Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir ; iftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharla doldurmuş bir millettir. Fakat milletin yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa, bu hatâ bizde değildir ; Türkün seciyyesini anlamıyarak kafasını birtakım zincirlerle saranlardadır. Artık mazinin hatâlarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hatâları tashih edeceğiz. Bu hatâların tashih olunmasında bütün vatan-daşların faaliyyetini isterim. En nihayet bir sene, iki sene içinde bütün Türk hey'et-i ictimaiyyesi yeni harfleri öğreneceklerdir. Milletimiz yazısiyle kafasiyle bütün âlem-i medeniyyetin yanında olduğunu gösterecektir.

[496] 9 ağustos 1928, perşembe akşamı.

Harf seferberliği

Atatürk'ün Sarayburnu'ndaki bu tarihî söylevinden sonra bir alfabe seferberliği başlamıştır. 11 ağustosta Dolmabahçe sarayında örnek alfabe dersleri açılmış ve bu dersler daha sonra C.H.P. Beyoğlu ilçe merkezinde, İstanbul Erkek Öğretmen okulunda ve İstanbul radyosunda tekrarlanmıştır.

Bundan başka, yine Dolmabahçe sarayında 25, 27 ve 29 ağustos günlerinde toplantılar yapılmış ve bu toplantılarda bazı düşünceler ileri sürülmüş, "dır, tır" ekleri üzerinde durulmuştur. Nihayet 3. toplantının sonunda İsmet Paşa tarafından karatahtaya yazdırılan şu konular kabul edilmiştir :

1. *Milleti cehaletten kurtarmak için kendi diline uymıyan Arab harflerini terkedip Lâtin esasından Türk harflerini kabul etmekten başka çare yoktur.*

2. *Komisyonun teklif ettiği alfabe hakikate'n Türk alfabesidir, kat'îdir. Türk milletinin bütün ihtiyaclarını te'min etmeğe kâfîdir.*

3. *Sarf ve imlâ kaideleri lisanın ıslâhını, inkişafını, millî zevki takibederek tekâmül edecektir.*

Muhakkaktır ki yeni harflerle lisana ve imlâya ilk şeklini vermek için komisyonun projesi en kısa ve en amelîdir.

Harf Kanununun kabulünden sonra

3. seçim döneminin 2. toplantı yılının 1. oturumunda[497] çalışma yılını açan Atatürk, harf devrimini belirtmiş ve 3 kasım 1928 de yeni Türk harflerine ait kanun Meclisce kabul edilmiştir. Böylece, Türk milletinin kültür hayatında temel dâvalarından biri olan yazı meselesi, kanunlaşan bir devrim atılışıyle çözülmüş, yüzyıllardan beri bir türlü esaslı bir kurala bağlanamıyan imlâ işi, artık mesele olmaktan çıkarak tarihe karışmıştır.

Kanun kabul edildikten sonra, her tarafta halk dershaneleri ve kurslar açılmış ve halk büyük bir gayretle yeni harfleri öğrenmeye koyulmuştur.

Öte yandan Dil encümeni de çalışmalarına hız vermiş ve 1928 yılının ikinci yarımında alfabe ve gramer raporlarından başka şu yayımlarda bulunmuştur :

[497] 1 teşrinisani 1928, perşembe.

Muhtasar Türkçe gramer, 61 sayfa.

Yeni Türk alfabesi, İmlâ ve tasrif şekilleri, 40 sayfa.

Yeni Türk yazısı ile ilk kıraat, 32 sayfa.

Halk dershanelerine mahsus Türk alfabesi, 23 sayfa.

İmlâ lûgati, 371 sayfa.

Seçme yazılar, "Encümen'in kararıyle Yakub Kadri, Falih Rıfkı ve Ruşen Eşref tarafından", 254 sayfa.

Harf devrimini anlatan başlıca yazıları kaydediyoruz :

İbrahim Necmi Dilmen, *Harf inkılâbı* (harf devriminin 10. yıl dönümünde Sarayburnu parkındaki söylev), *Türk Dili-Belleten*, 1938, sayı 31-32.

İstanbul Belediyesi Festival Komitesi, *Türk harfleri* (kabulünün 10. yıl dönümü vesilesiyle), İst. 1938.

İhsan Sungu, *Harf inkılâbı ve millî şef İsmet İnönü*, *Tarih vesikaları*, haziran 1941, c. 1, sayı 1.

Muharrem Doğdu Mercanlıgil, *Yeni harfler birliği ve yeni yazı*, *Ülkü*, nisan 1950.

Emin Erişirgil, *Bir tarih, bir teklif*, *Türk Dili*, ocak 1952. c. 1, sayı 4.

Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, *Atatürk devri hâtıraları*, *Dünya* gazetesi (harf devrimine ait bölüm), haziran 1952, tefrika sayısı 99-101.

Falih Rıfkı Atay, *Yeni yazı*, *Türk Dili*, ağustos 1953, c. II, sayı 23.

Faik Reşit Unat, *Lâtin alfabesinden Türk alfabesine*, *Türk Dili*, ağustos 1953, c. II, sayı 23.

Emin Erişirgil, *Emsalsiz bir inkılâbın yıldönümü*, *Ulus*, 8 ağustos 1953 ve *Türk Dili*, eylül 1953, c. II, sayı 24.

İsmet İnönü, *Yeni Türk harflerinin yıldönümü*, *Ulus*, 9 ağustos 1953 ve *Türk Dili*, eylül 1923, c. II, sayı 24.

Agâh Sırrı Levend, *Eski yazıdan yeni yazıya*, *Ulus*, 9 ağustos, 1953, c. II, sayı 24.

Ataç, *Yeni yazı*, *Ulus*, 10 ağustos 1953 ve *Türk Dili*, eylül 1953, c. II, sayı 24.

Halil Nimetullah Öztürk, *Harf devrimi*, *Hürses*, 14 ağustos 1953 ve *Türk Dili*, eylül 1953, c. II, sayı 24.

Faik Reşit Unat, *Türk harf devrimine ait hâtıralar ve yayınlar*, *Devrim gençliği*, eylül 1953, sayı 14-15 ve *Türk Dili*, ekim 1953, c. III, sayı 25.

Ziya Somar, *Harf devrimi üzerine birkaç düzeltme ve bir düşünce*, *Türk Dili*, 2 ekim 1953, c. III, sayı 25.

A. Dilâçar, *Alfabemizin* 30. *yıl dönümü*, *Türk Dili*, ağustos 1958, c. VII, sayı 83.

Harf devrimi ile ilgili eserler için ayrıca bk. A. Dilâçar, *Cumhuriyet devrinde harf devrimi hakkında yayımlanan eserlerden görebildiklerimiz*, *Türk Dili*, ağustos 1953, c. II, sayı 23.

DİL DEVRİMİ
BİRİNCİ DEVRE: DİL SEFERBERLİĞİ

Harf devriminden sonra

Türk dilinin yapısına göre meydana getirilen yeni alfabe, Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçeye olan yabancılığını büsbütün ortaya çıkarmıştı. Dilimize ve yazımıza uymıyan yabancı kelimeleri atmak ve onların yerine Türkçe karşılıklarını bulup koymak isteği yeniden belirdi. Dilde sadeleşme, bir akım halini aldı. Kalem sahipleri bu konu üzerinde durdular; yabancı kelimelere karşılık bulma gayretiyle çalışmaya koyuldular. Şüphe yok ki, bu çalışmalar kişiye göre, hattâ biraz da keyfe göre gelişigüzel oluyordu. Bunu tabiî görmek gerekir. Birer deneme olarak ileri sürülen yeni kelimeler, elbette zevklerin ve yetkin kalemlerin süzgecinden geçecek, ayıklanacak, yakışanlar tutunup kalacak, zevksiz ve uygunsuz olanlar da unutulup gidecektir.

Sözlük teşebbüsü

Türkçe sözlüğe karşı duyulan ihtiyaç artık zorlayıcı bir hal almıştı.

İlk teşebbüs, Başvekil İsmet Paşa'dan geldi. *Hâkimiyetimilliye* gazetesinden şu satırları alıyoruz :

Türk sözkitabını yapmak için dün şehrimizde büyük bir toplanma olmuştur. Toplanmaya Talim ve Terbiye, Dil Heyeti âzâları, tedrisat umum müdürleri, Ankara Hukuk Fakültesi profesörleri, Ziraat Vekâleti müsteşarı İhsan Âbidin Beylerle dün şehrimize gelen Darülfünun Emini Neşet Ömer, Fen Fakültesi Reisi Hüseyin Hâmid, Edebiyat Fakültesi Reisi Fuad, Tıp Fakültesi Reisi Süreyya Ali, Hukuk Fakültesi Reisi Tahir Beylerle her fakülteden müderrisler ve Güzel Sanatlar Akademisi Müdürü Namık İsmail ve muallim Celâl Esad Beyler iştirak etmiştir.

Toplanmayı İsmet Paşa Hazretleri açmış ve bir nutuk söylemiştir. Nutku müteakıp sözkitabını vücude getirmek için görüşülmüştür.

Neticede ıstılâhlar ile ism-i hasların tertip ve tanzimini Darülfünun heyeti üzerine almış ve tutulan yol üzerinde müzakere cereyan ederek tam bir mutabakat hâsıl olmuştur.

Sözkitabını en kısa bir zamanda yapmak arzusu toplanmaya hâkim olmuştur.

Bundan böyle bu heyetin ayda bir toplanarak o zamana kadar yapılan çalışmayı gözden geçirmesi ve birleştirmesi karar altına alınmıştır.

Umumî temayül bir daha göstermiştir ki gaye sadece dili saf olarak meydana çıkarmaktır[498].

Zengin ve ileri bir dil olan Türkçenin kültür ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyle hazırlanacak olan bu sözlükte şu iki nokta gözönünde tutulacaktı :

a) Dilin sınırlarını çizmek ve kelime haznesini meydana çıkarmak.

b) Dilimize ve yazımıza uymıyan yabancı kelimelerin yerine, Türkçe karşılıklar bulmak.

Bu iki madde ile dil çalışmalarında tutulacak yol gösterilmiş bulunuyordu. Şimdiye kadar Türk dilinin sınırı çizilmemişti. Şemseddin Sami'nin *Lisanımızı tahdid edelim* derken kasdettiği bu idi. Her şeyden önce dilin kelime haznesini meydana çıkarmak gerekirdi. Bir kere bu meydana çıktıktan sonra, dilimize ve yazımıza uymıyan yabancı kelimelerin yerine Türkçelerini koymak işi kolaylaşırdı.

1920 de, Besim Atalay Hars müdürü bulunduğu sırada, Maarif Vekilliği tarafından bu yolda bir teşebbüse girişilmiş ve öğretmenler eliyle halk ağzından bazı kelimeler toplanmıştı. Bu defa Dil encümeni, bu iki madde gereğince halk ağzından söz derleme işine girişmiş ve encümen üyelerinden Ragıp Hulûsi Özdem bu işi üzerine almıştır. Encümenin çalışmaları 1931 e kadar sürmüş, 1931 temmuzu sonunda bütçede ödeneğin kesilmesiyle bu çalışmalar durmuştur.

Gerek Maarif Vekilliğince 1920 de, gerek Dil encümenince 1929–30 yıllarında derlenen sözlerin bir kısmı, Hâmid Zübeyr Koşay ile İshak Refet Işıtman tarafından sıraya konularak,

[498] *Hâkimiyetimilliye*, (18 şubat 1929).

Ana dilden derlemeler adıyle C.H.P. tarafından Halkevleri dil ve edebiyat grupları çalışmalarına yardım için 1932 de yayınlanmıştır.

Türk dili hakkında yeni bir eser

1930 da Prof. Sadri Maksudî Arsal'ın *Türk dili için* adlı bir eseri çıktı. Yazar bu eserinin başında, "dili değiştirme" meselesi ile "dili düzeltme" işinin ayrı olduğunu söylüyor, vaktiyle Arap ve Fars dillerinin etkisi altında kalmanın "dili değiştirme" işi olduğunu kaydederek, "dili düzeltme" işinden kasdettiği anlamı şu cümlelerle açıklıyordu :

Bir milletin halk dilinde, halk edebiyatında kullanılmakta olup, fakat türlü sebepler neticesinde münevverler lisanında istimali metrûk olan sözleri toplamak, dizmek, bu sözlere edebî ve ilmî eserlerde yer vermek, bu sözlerden dilin sarf ve nahiv kaidelerine uygun bir surette yeni edebî ve ilmî ıstılâhlar yaratmak, bu ıstılâhları yabancı milletlerin dillerinden alınmış sözler yerine komak.

Bu satırlar, "dilde sadeleşme" bahsinde o zamanki genel eğilimi gösterir.

Atatürk eseri beğenmiş ve hakkındaki düşüncelerini küçük bir yazı ile bildirmiştir. Yazı şu cümlelerle bitmektedir: *Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.*

Atatürk'ün bu takdiri, yabancı kelimelere karşılık bulmak işinin hızlanmasına sebep oldu.

Türk Dili Tetkik Cemiyeti

Dil konusu üzerinde çalışmalar devam ettikçe, işin büyüklüğü ile genişliği daha açık olarak beliriyordu. Sözlük ve terim işleriyle etimoloji araştırmalarını, bir gramer ve sentaks hazırlığı takip etmeliydi. Daha sonra dilimizin başka dillerle olan münasebeti üzerinde durmak, filoloji ve lengüistik çalışmalarını bir esasa bağlamak gerekiyordu.

Maarif Vekâletinde harf devrimini hazırlamak için kurulan Dil encümeni, bu derece geniş bir işi başaramazdı. Daha esaslı bir kuruma ihtiyaç vardı. Atatürk'ün direktifi ile Türk Tarihi Tetkik Cemiyetine eş olarak, 12 temmuz 1932 de Türk Dili Tetkik

Cemiyeti kuruldu. Cemiyetin reisi Samih Rifat, umumi kâtibi Ruşen Eşref, üyeleri de Celâl Sahir ile Yakub Kadri'dir.

I. Türk Dil Kurultayı

Yeni kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti, çalışmalarına başlamadan önce, Atatürk, bütün fikir ve kalem sahiplerini bir kurultay halinde toplamayı düşünmüştü. Kurultayda Türk dilinin dünkü, bugünkü ve yarınki hali görüşülecek, iddialar ortaya konulacak, fikirler ileri sürülecek, çalışma kolları ayrılarak esas program hazırlanacak ve böylece, dil işi millete mal edilmiş bulunacaktı.

Kurultaya yabancı bilginler de çağrılmıştı. Kısa bir hazırlıktan sonra, 26 eylül 1932 de Dolmabahçe sarayının büyük tören salonunda, Atatürk'ün huzuru ile Birinci Türk Dil Kurultayı toplanmıştır.

Kurultay çalışmalarının ağırlık merkezi, Türk dilinin eskiliği Hind - Avrupa ve başka Avrupa - Asya dilleriyle münasebeti üzerine hazırlanmış olan tezlerin okunması olmuştur. Bu tezleri, Türk lehçeleri, halk ve divan edebiyatlarının dili, bugünkü dil hareketleri üzerindeki konuşmalar takibetmiştir.

Kurultayda Hüseyin Cahid'in sözleri tartışmalara yol açmıştır. Dil üzerinde zorlama yapılamıyacağını, onu "tabiî tekâmül"üne bırakmak gerektiğini söyliyen Hüseyin Cahid Yalçın, düşüncelerini şu cümlelerle açıklamaktadır :

Son yirmibeş sene içinde gittikçe kuvvetlenen sade lisan cereyanı bugün Arapça ve Acemce terkipleri dilimizden söküp götürmüştür denilebilir. Yakın bir zamanda, ecnebî dillere ait kaidelerin tamamen maziye karışacağında şüphe edilemez. Bunun için bir şey yapmağa da lüzum yoktur. Çünki zaten kendiliğinden olmaktadır ve olacaktır. Cereyan o kadar kuvvetli ve tabiîdir ki koca bir akademi olsa ve aksini temin için uğraşsa bile muvaffak olamaz. "Sevkitabiî" "aksül'amel" gibi bazı ıstılâhlar birer terkip değildirler. Bunlar, yerlerine daha sade ve ruha daha sokulgan Türkçe tâbirler kaim oluncaya kadar yaşayacak tek birer kelimedirler. Türk alfabesinin bu noktada yapabileceği hizmet pek büyüktür. Eski yabancı yazı ile kalsa idik bu birleştirme ameliyesi yapılamazdı.

Bugünkü yazımız bize bu sahada da hürriyet ve muvaffakiyet temin ediyor.

İtiraf ederim ki dilimize karışmış yabancı kelimelerden dolayı edilen şikâyetleri biraz mübalâgalı buluyorum. Bir lisanın şahsiyeti sarfında nahvındadır. Yabancı dillerden alınan kelimeler bu şahsiyeti bozamaz. Ecnebî kavimlerle münasebette bulunup ta onlardan kelime almamak imkân haricindedir. Bir dile yabancı kelimeler filân veya filân şahsın arzusu ile sun'î olarak doldurulamaz. Onlar tarihî bir zaruret ve icabın neticesinde, bir tekâmül ameliyesi olarak dile girerler. Dünyada, her sahada olduğu gibi dilde de birşey olmuşsa onun öyle olması zarurî idi de onun için olmuş demektir.

Bir muharrir kelime hususunda istediği garabeti göstersin; kimse kendisine iştirak etmedikten sonra dil üzerinde o şahsî teşebbüsün ne tesiri olur? Bugünkü Türkçede pek alışkın bulunduğumuz ve benimsediğimiz bazı Arapça ve Acemce kelimeleri atarak yerine hiç me'nus olmadığımız eski Türkçe kelimeler getirmek suretiyle yazı yazma tecrübeleri yürüyebildi mi? Diğer taraftan, meselâ: "Edebiyat-ı cedide" lisanı payidar kalabildi mi? Ve bir daha geri gelmesinin ihtimali var mıdır?

Bütün bunlarla beraber, hiçbir şey yapmayalım, ellerimizi kavuşturarak, kaza ve kaderin hükmünü bekliyerek dil işleriyle alâkadar olmıyalım, demek istemiyorum. Israr ettiğim nokta dil bahsinde her şeyin bizim irademize tâbi olmadığını, tabiî kuvvetler karşısında beşerî mücadele için bir had bulunduğunu unutmamak lüzumudur. Yoksa, daimî olan tekâmül ameliyesinin umumî seyrini kolaylaştıracak ve hızlandıracak surette bazı âmiller vücuda getirebilmek imkânı teslim olunabilir.

Bu bahiste yapabileceğimiz şey, yapmamız icab eden şey bir kere Türkçenin muhtelif lehçelerinin mükemmel bir lûgatini vücuda getirmek, kelime teşkili yolundaki kabiliyetini tesbit etmek, hiç olmazsa bundan sonra ecnebî kelimelerin lüzumsuz yere dilimize girmelerine mümkün olduğu kadar meydan vermemektir. Tayyare icad edildiği zaman buna dilimizde isim bulmak için Arapçadaki "tayr" kökünden çıkmış bir kelime arıyacağımıza bunu öz dilimizden çıkararak, "uçku", "uçkaç", "uçuşkan" diye tesbit etmiş olsaydık şüphesiz ki daha iyi olurdu. Fakat bugün en basit köylüler bile tayyareyi belledikten sonra kaldırıp ta yerine bu türlü halis bir Türkçe kelime koymakta nafile zahmetten başka bir faide mülâhaza

etmem. Çünkü "tayr" Arapça olsa da "tayyare" muhakkak ki Türkçedir. Çünkü bizim icadımızdır. Türkün çocuğudur...

Yabancı ırktan kelimelere karşı bizde bu fazla düşmanlık hissini uyandıran sebepler arasında bir tanesi, yazı dilimizi konuşma dilimize yaklaştırmak ve yazdıklarımızı herkese değilse bile büyük bir ekseriyete anlatmak arzusudur.

Eski divan edebiyatı ve bu edebiyatın bilhassa nesir kısmı bahse zemin teşkil ettiği zaman, yazı dili ile konuşma dili arasındaki farktan korkmağa hak vardı. Fakat bugün bu korku pek mübalâğa edilmektedir. Yazı dilimizle konuşma dilimiz birbirinden artık çok ayrı değildirler. Şunu bilmeliyiz ki yazı dili hiçbir yerde hiçbir zaman konuşma dilinin aynı olmamıştır ve olamaz...

Bugün alışkın olduğumuz Türkçeden alışkın olduğumuz tarz ve şekilde ıstılâh bulmak kabilse onları kabul etmeli. Bulamadıklarımızı da Avrupa'nın filân veya filân dilinden değil, Lâtin ve Yunan köklerinden kendi telâffuz ahengimize göre almalıdır. Istılâhlar kararlaştığı gün fikrî anarşi tehlikesi bitmiş demektir.

Teze karşı

Hüseyin Cahid Yalçın'ın bu tezi Hasan Âli Yücel, Ali Canib Yöntem, Fazıl Ahmed Aykaç, Dr. Şükrü, Sadri Ertem, Namdar Rahmi, Samih Rıfat ve Fuad Köprülü tarafından karşılanmıştır,

Hasan Âli Yücel'in cevabıyle Fuad Köprülü'nün tezinden aldığımız şu parçalar Hüseyin Cahid Yalçın'a verilen cevaplar hakkında yeter bir fikir verebilir.

Hasan Âli Yücel'in cevabından :

Hüseyin Cahid Beyefendi diyorlar ki "Dil, düşündüklerimizi karşımızdakilere anlatmak için kendi yaptığımız sun'î bir âlet midir, yoksa tabiî bir müessese midir?" Bu suali koyduktan sonra cevap vererek: "Dil, içtimaî bir müessesedir, tabiî bir uzviyettir" diyorlar. Hiç şüphe yok ki o suali vazettikten sonra bundan daha tabiî bir cevap verilemez. Yalnız muhtıraları okunurken diğer fikirleri takip edildiği zaman başka bir telâkkiye tesadüf ediyoruz. O zaman da diyorlar ki: "Dünyada, her sahada olduğu gibi, dilde de birşey olmuşsa onun öyle olması zarurî idi de onun için öyle olmuştur". Bu noktada durmak ve bu nokta üzerinde düşünmek

lâzımdır, kanaatindeyim. Hüseyin Cahid Beyefendinin, dili tabiî ve içtimaî bir müessese addetmesi fakat arkasından da determinist olmaktan ziyade fatalist bir felsefe mânası arzeder şekilde, ne olmuşsa öyle olması tabiî imiş, zarurî imiş te öyle olmuştur, demesi bendenizce vekayie, olan biten şeylere uygun olmıyan bir telâkkidir. Niçin? Bunu anlamak için bugün "medenî" ismini verdiğimiz dillerin tarihine bakmak, o dillere anâsır vermiş, hayat vermiş olan ve bugün "langues mortes" denilen bazı dillerin teşekküllerine bakmak ve bu suretle bu tarihî görüş ve nokta-i nazarın doğruluğunu veya yanlışını meydana koymak lâzımdır...

Yine Cahid Beyefendi bir mesele daha ortaya koyarak diyorlar ki: "Yazı dili başkadır, konuşma dili başkadır. Ve bugün medenî dil addettiğimiz dillerde de bu ayrılık mevcuttur".

Bu ayrılık filhakika mevcuttur; fakat o dillerdeki ayrılık bizim dilimizde olduğu şekildeki gibi değildir. Bizim bugün konuştuğumuz diller arasındaki farklardan başka mahiyettedir. Bunun böyle olduğunu kendilerinin söyledikleri bir misal ile göstermek isterim.

Hüseyin Cahid Beyefendi soruyorlar: taksim-i a'mâl tâbiri vardır, bu taksim-i a'mâl tâbirine iş bölümü demekle halk onun mânasını anlar mı? Ben de size soruyorum; taksim-i a'mâl denildiği vakitte halk bunu anlar mı anlamaz mı? "Anlar... anlamaz sesleri... gürültüler".

Neyi anlar, neyi anlamaz; şimdi anlatacağım: Türk halkı "gürültüler" müsade ediniz de söyliyeyim! Türk halkı iş kelimesini bilir mi? "Bilir sesleri". Bölüm, bölme tâbirini de bilir mi? "bilir sesleri". O halde iş bölümü tâbirini de bilir demektir. Bilmediği varsa o ancak iş bölümü tâbirinin ilmî tarifidir. Bir terkibin, bir tâbirin "definisyon"unu bilmek başka şeydir, umumî dildeki mânasını bilmek başka şeydir...

Efendiler, dil her tabiî mevcudiyet gibi tesir kabul eder. Fakat bu tesir tabiî mevcudiyetlerde olduğu gibidir. Dil de şahsî arzulara tâbi bir oyuncak değildir. Görüyorsunuz ki burada elektrik lâmbaları yanıyor, biz onların ışığıyle okuyabiliyoruz, birbirimizi görebiliyoruz. Elektrik kanunları keşfedilmeden evvel bu kuvvet bizi aydınlatmak, bize müfit olmak yerine yıldırım şeklinde bizi öldürebiliyordu, evimizi delik deşik ediyordu. Nasıl oldu da biz bu kuvveti esir edebildik ve ampulün içerisine sokabildik?

Kanunlarını bulmak ve o kanunlar vasıtasiyle o tabiî kuvvetleri esir etmek suretiyle ona müessir olalım, yoksa arzumuza onu alelıtlak tâbi kılmak suretiyle değil!...

Bunu yapmak için lâzım gelen şeyin birincisi ilimdir, bilgidir. Fakat ikincisi onun kadar mühim, onun kadar canlı ve onun kadar müessir bir şeydir: İnsan iradesi, insan iradesi.

Fuad Köprülü'nün tezinden :

Burada söz söyliyen bir hatip tekâmül nazariyesine ve determinizm esaslarına istinat ettiğini ileri sürerek, içtimaî bir müessese olan dilin tabiî bir tekâmül takip ettiğini, onu değiştirmek insanların kuvveti dahilinde olmadığını, akademilerin ve ilmî heyetlerin bu tekâmülü tesbitten fazla birşey yapamıyacağını söyledi ve muhafazakâr kuvvetlerin ve kanaatlerin ifratları tâdil suretiyle bu işte hayırlı bir vazife gördüklerini de tasrih etti. Zahirî bir ilim cilâsına bürünen bu iddia, bütün inkılâp hareketlerine karşı daima kullanılan eski bir silâhtır. Buna karşı bazı hatiplerin ileri attıkları hayat hamlesi ve yaratıcı tekâmül düsturunu ortaya sürmekten ziyade, bu iddiayı hatibin dayandığı determinizm esasları dahilinde mütalâa etmek, meseleyi aydınlatmak için daha doğru bir yoldur sanıyorum. "Determinizm"in en basit târifi, hepimizin bildiğimiz gibi, "muayyen sebeplerin muayyen neticeler doğurduğu" düsturudur. Bununla yakından alâkadar olan tekâmül nazariyesine gelince, Darvin ve Spencer tarafından etraflıca işlenmiş olan bu nazariye de "uzvî ve içtimaî hayat değişmelerinin tedricî bir surette olduğunu" kabul eder. Burada bu nazariyelerin uzun uzun tetkik ve münakaşasına girişecek değilim. Yalnız kısaca şunu söyliyeyim: Bu nazariyelerin en yeni taraftarları bile bilhassa içtimaî hadiselerde beşerin iradesini hiçbir zaman inkâr etmemişlerdir. "Dilimiz kendi tabiî tekâmülünü takip ediyor, biz bunun üzerinde müessir olamayız, yalnız bu tekâmülün neticelerini isbat edelim" diyenlere, determinist değil, ancak fatalist ismi verilebilir. Türk dilinin tekâmülünü yani değişmelerini on asırdan beri pek iyi takip ediyoruz; ve görüyoruz ki bu tekâmül, muayyen bir zamandan sonra, İslâm medeniyetinin türlü tesirleri altında dilin zenginliği ve istiklâli bakımından "ileriye doğru bir tekâmül" değil, "geriye doğru bir tekâmül" olmuştur. Bu tesirin en başında münevverlerin "ilmî vicdan"dan, "millî şuur"dan mahrum olduklarını söylemek hiç yanlış değildir. Eğer Tanzimat'ın ve onu takip eden devirlerin adamları millî şuura sahip olsalardı,

o geriye doğru tekâmülü ileri bir tekâmül sanmak dalâletine düşmezlerdi. Asırlarca edebiyat dilimizi —tabiî bilmiyerek— millî istiklâlden mahrum etmeğe çalışanların bu hususta ne kadar müessir olduklarını hepimiz biliriz. Tekâmül meselesine dayanmak istiyen hatip, geriye doğru bir tekâmülde bulunduğunu düşünse idi, bu iddiada bulunmazdı sanıyorum...

Millî şuura ve millî imana dayanan insan iradesinin, şu son asırda millî lisanların inkişafına, hattâ bazı ölü sanılan dillerin bile yeniden yaradılışına nasıl muvaffak olduğunu bütün dünya gibi siz de bilirsiniz. Burada söz söyliyen bazı hatipler de bu hakikatleri uzun uzun izah ettiler. İnkılâp ruhiyle meşbu olan bugünkü Türk nesli pek iyi bilir ki, Türk ruhunu ve muazzam Türk tarihinin tabiî akışını herkesten daha evvel, daha derin sezen ve millî temayüllere daima en vâzıh ve en doğru şeklini veren Gazi, millî şuurun ve millî irfanın bu eşsiz mihrakı, milletine hediye ettiği büyük inkılâplar zincirinin yeni bir halkası olan muazzam dil inkılâbını da ilmin sağlam esasları üzerine kuruyor. "Askerler, hedefiniz Akdeniz!" dediği zaman bu emir nasıl uzun hazırlıkların, dâhiyane ve ilme müstenit bir plânın son neticesi idise, diğer inkılâplar gibi bu dil inkılâbı da aynı surette uzun uzun hazırlanmış, düşünülmüş bir plânın tatbikından hayatî bir zaruretin takibinden başka hiçbir şey değildir. Millî dilin yabancı boyunduruklar altında kalmasına karşı, Türk ruhunun arasıra çıkardığı isyan seslerini, kurtuluş için yapılan bazı çırpınma hareketlerini benden evvelki bazı arkadaşlar izah ettiler. Fakat bütün bunlar yarım yamalak sezilmiş, zayıf ferdî iradeler tarafından başarılamamış hareketlerdi. Kurultayımızın ilk toplandığı 26 eylül tarihini, millî rönesansımızın bu başlangıcını, o küçük zayıf teşebbüslerin daha büyük mikyasta bir devamı gibi addetmek çok yanlış bir telâkkidir; 26 eylül, o zayıf cereyanların bir devamı değil, birbiriyle ahenktar ve muazzam bir kül teşkil eden Türk inkılâbının en tabiî ve belki en azametli neticesidir. "Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir, dilin millî ve zengin olması, millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili, dillerin en zenginlerindendir. Yeter ki bu dil şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır" diyen Büyük kurtarıcı, hedefi en kat'î ve muciz şekilde göstermiştir. Diğer inkılâplarımızda olduğu gibi, bunda da muvaffak olacağımızdan bir an

bile şüphe edemeyiz. Çünkü, ey Türk gençliği, sana Gazi'nin diliyle hitap ediyorum: "Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur". "Alkışlar".

Kurultay son toplantıda, yeni Merkez heyeti tarafından uygulanmak üzere, 7 maddelik şu programı kabul etmiştir :

1. *Türkçenin gerek Sumer, Eti gibi en eski Türk dilleriyle, gerek Hint-Avrupa, Samî denilen dillerle mukayesesi yapılmalıdır.*

2. *Türkçenin tarihî inkişafları aranmalı, mukayeseli grameri yazılmalıdır.*

3. *Türk lehçelerindeki kelimeler derlenerek lehçeler lûgatı, sonra esas Türk lûgatı, ıstılâh lûgatı, Türk sarfı nahvı tezelden yapılmalıdır. Sarf, nahiv, lûgat yapılırken, ıstılâh konurken Türkçenin bütün lâhikalarının araştırılmalarına, bu lâhikaların ve edatların dilimizin bütün ihtiyaçlarına yetecek surette işlenilmesine ehemmiyet verilmelidir.*

4. *Türkçenin tarihî grameri yazılmalıdır.*

5. *Şark ve Garp memleketlerinde çıkan Türk dili hakkındaki eserler toplanmalı, bu eserlerden lâzım olanları dilimize çevrilmelidir.*

6. *Cemiyet gerek kendisinin gerek dışarda Türk dili işleriyle uğraşanların tetkiklerini bir mecmua ile neşretmelidir.*

7. *Memleket gazetelerinde dil işlerine hususî yer verilmelidir.*

Kurultay en son iş olarak yeni Merkez heyetini seçtikten sonra çalışmalarına son vermiştir.

Merkez heyeti: Reis Samih Rifat, Umumi kâtip Ruşen Eşref, muhasebeci Besim Atalay, üyeler: Celâl Sahir, Ahmed Cevad, Ragıb Hulûsi, Hâmid Zübeyr, Hasan Âli, İbrahim Necmi.

Kurultaydan sonra

Merkez heyetinin ilk toplantısında çalışma kolları kurulmuş, Lûgat - Istılah kolu başkanlığına Celâl Sahir, Gramer - Sentaks kolu başkanlığına Ahmed Cevad, Derleme kolu başkanlığına Ragıp Hulûsi, Lengüistik- Filoloji kolu başkanlığına Hâmit Zübeyr, Etimoloji kolu başkanlığına Hasan Âli, Neşriyat kolu başkanlığına İbrahim Necmi seçilmiştir. Ragıp Hulûsi'nin 1.8.1933 de İstanbul Üniversitesi Umumi Lengüistik profesörlüğüne atanması üzerine, yerine Naim Hazım getirilmiştir.

Derleme işi:

Kurultayın, yapılmasını Merkez heyetine bıraktığı işlerin temelini, gerek eski eserlerde bulunan, gerek halk dilinde hâlâ yaşıyan kelimelerin toplanması teşkil etmekteydi. Bir yandan Türk dilinin başka dillerle ve dil gruplarıyle karşılaştırılması ve lengüistik, filolojik, etimolojik incelemeler yapılması gibi akademik çalışmalara devam ederken, öte yandan büyük Türk sözlüğü ile Türk ana gramerine esas olmak üzere dil haznemizin meydana çıkarılması işinin bir an önce başarılması gerekiyordu.

Türk Dili Tetkik Cemiyeti, Ankara'da merkezini kurduktan sonra, ilk iş olarak "halk ağzından söz derleme" konusunu ele almıştır. Maarif Vekilliğinin teklifi üzerine, İcra Vekilleri Heyeti tarafından tasdik edilen "talimatname" gereğince, illerde valilerin ve kazalarda kaymakamların başkanlığı altında, belediye başkanlariyle komutanlardan, maarif, sıhhiye ve okul müdürleriyle öğretmenlerden toplanan birer derleme heyeti kurulmuş ve her okul bir derleme ocağı sayılarak, cemiyetçe hazırlanan kılavuz gereğince derleme işine girişilmiştir.

Tüzüğe göre, derlenip fişlere geçirilen sözler kaza merkezlerinde toplanacak, orada sıralandıktan sonra il merkezine gönderilecek, burada tekrar gözden geçirilip ayıklandıktan sonra Ankara merkezine yollanacak ve merkezde derleme kolu tarafından tekrar incelenip sıraya konulacaktır.

Derleme işi 1933 yılının ilk ayında başlamış ve ondokuz ay içinde Ankara'da biriken fişlerin sayısı 130.000 e varmıştır.

Yabancı kelimelere karşılık bulma işi :

Çalışmaların hızlanmasını istiyen Atatürk, 8 mart 1933 akşamı "Türk Dili Tetkik Cemiyeti" üyelerini Çankaya'ya çağırmış, yapılan toplantıda işler gözden geçirilerek, Osmanlıcadan Türkçeye karşılık arama programı hazırlanmıştır[499]. Bu programa göre, bir "Karşılık arama kılavuzu" meydana getirilecektir. Her gün 10-15 yabancı kelime ilân edilecek, herkes bunlara öztürkçe karşılık arayacak, bulduklarını T.D.T. cemiyetine gönderecektir. Başvekâlet, Halk Partisi, Halkevleri bu iş için seferber edilmiş, ajans, radyo ve bütün gazeteler işbirliğine çağırılmıştır. Çan-

[499] *Hâkimiyetimilliye*, 9 mart 1933.

kaya'da alınan karar gereğince, üyelerden Hamid Zübeyr, Hasan Âli, Abdülkadir, Dr. Şükrü bir komisyon halinde çalışacaklardır.

İlk liste Naim Hazım tarafından hazırlanmıştır. *Hâkimiyetimilliye*'de çıkan bu ilk listede şu kelimeler bulunmaktadır: *âdab, âferin, âfet, âgâh, âhenk, âlayiş, âlet, âmade, âmir, âsayiş, âsude, âyin, âyine, âzade.* Bu soruşturmanın başında kalın harflerle şu cümleler yer almaktadır. Türk okur yazarları! Büyük dil anketi seferberliği başladı. İş başına[500]!

Bu listeler her gün ilân ediliyor, alınan cevaplar *Hâkimiyetimilliye*'de yayımlanıyordu.

Yabancı kelimelere Türkçe karşılık arayıp bulanlar, kendi düşüncelerine göre birer yol tutuyorlardı. *Hâkimiyetimilliye*'de çıkan bir yazıda[501] bu konuya dokunuluyor ve ileri sürülen düşünceler şöyle özetleniyordu :

1. Halk arasında yayılmış sözler, kaynağı ne olursa olsun, Türkçe sayılmalıdır.

2. Karşılıklar öz Türkçe olmalıdır. "Kalem" atılmıyacak, ama "yazak" denilecek, hangisi tutunursa o kalacaktır.

Bu yazı İbrahim Necmi tarafından yazılmış olmalıdır.

12 marttan 2 temmuza kadar üç buçuk aylık bir süre içinde 1382 Arapça ve Farsça söz, liste liste gazetelerle ve radyo ile yayımlanmış, gelen karşılıklardan 1100 tanesi "anket komisyonunca" seçilmiş, bunlardan 640 tanesi merkezce kabul edilmiştir.

Tarama işleri :

Yabancı kelimelere karşılık bulmak için ayrıca tarama işlerine de başlanmıştır. Tarama çalışmalarında şu kaynaklara baş vurulmuştur :

1. İllerden gelen derleme fişleriyle özel derlemeler ve derleme niteliğindeki eserler.

2. IV ciltlik *Radloff sözlüğü* başta olduğu halde, yerli ve yabancı türlü sözlükler.

3. Yazma ve basma yerli ve yabancı, tanınmış eski eserler.

Taranan 150 kadar kitaptan 125.000 den fazla fiş hazır-

[500] *Hâkimiyetimilliye*, 12 mart 1933.
[501] *Hâkimiyetimilliye*, 9 temmuz 1933.

lanarak, bunlardan, *Osmanlıcadan Türkçeye söz karşılıkları tarama dergisi* meydana getirilmiştir. 848 sayfa tutan bu derginin I. cildinde 7572 fiş sıralanmıştır. Dergiye II. cilt olarak bir de *Türkçeden Osmanlıcaya indeks* eklenmiştir.

Terim işi :

Bilim terimlerine Türkçe karşılık bulmak üzere, Cemiyetin lûgat - ıstılâh kolu 16 ihtisas bölüğüne ayrılmış ve her bölük kendi konusuna ait terim kadrolarını hazırlamıştır. Hazırlanan bu kadrolar, listeler halinde bastırılarak yetkililere dağıtılmış ve kendilerinden, listedeki Osmanlıca terimlere karşılık bulmaları istenmiştir.

Cemiyet, derleme tarama ve terim işleri tamam olduktan ve dile maledilecek olanlar belli olduktan sonra *Yeni Türk sözlüğü* hazırlamak kararını vermiştir.

Gramer işi :

Türk ana gramerini meydana getirebilmek için lûgat çalışmalarının ilerlemesi, lehçeler lûgatinin hazırlanması ve Türk lehçelerinin mukayeseli fonetiğinin ve morfolojisinin meydana konması gerekmekte idi.

Cemiyetin gramer-sentaks kolu bu hazırlıklar tamam oluncaya kadar, Türkçede söz türetme yollarını belirtmek üzere, *Türkçede kelime teşkili* adı altında bir anket açmış ve hazırladığı iki kitapla *Ekler lûgatçesi* adlı başka bir kitabı yetkililere göndermiştir.

Akademik çalışmalar :

Türk dilinin gerek Hind - Avrupa, gerek Hâmî - Sâmî dillerle karşılaştırılması işine devam edildiği gibi, Türk dilinin tarihten önceki durumu ile tarihi üzerinde incelemeler yapılmış, Türk dilinin en eski yadigârları gözden geçirilmiş ve lengüistik, filolojik ve etimolojik çalışmalara devam edilmiştir.

Çağatay sözlüğü :

Atatürk, Şeyh Süleyman'ın *Çağatay Sözlüğü*'ne önem vermiş ve bunun Türk harflerine çevrilerek yeniden basılmasını istemişti. Sözlük iki ay içinde yeni Türk harflerine çevrilmiş, fakat

Abdülkadir İnan'ın, sözlüğün yeniden işlenmesi gerektiğine dair verdiği rapor üzerine, şubat 1933 de Abdülkadir, Celâl Sahir ve Besim Atalay'dan toplanan bir komisyon kurulmuştur. Eser tekrar gözden geçirilerek düzeltilmiş ve basılmak üzere Cumhuriyet basımevine verilmiştir. Sözlük ancak 4 forma basılmış, sonradan bu çalışmalar durmuştur.

Cemiyet'in Yayınları:

Cemiyet çalışmalarını yayınlamak üzere Türk Dili adlı bir Belleten meydana getirmiş, yetkili üyeler tarafından hazırlanan inceleme ve araştırmalarla bir kısmı burada yayımlanmıştır. Ayrıca kitap halinde çıkan eserler şunlardır.

İnceleme ve araştırmalar:

Ahmed Cevad Emre, *Alfabenin menşei*, İst., 1933.

Dil bilgisi:

Ahmed Cevad Emre, *Türkçede kelime teşkili hakkında anket*, Birinci kitap, Ankara, 1933.

Ahmed Cevad Emre, *Türkçede kelime teşkili hakkında anket*, İkinci kitap, İst. 1933.

Sözlük:

Abdullah Taymas, *İbnü Mühenna lûgati indeksi*, İst. 1934.

Derleme-tarama:

Osmanlıcadan Türkçeye söz karşılıkları tarama dergisi, c. 1, İst. 1934.

Osmanlıcadan Türkçeye söz karşılıkları tarama dergisi, c. 2, (Türkçeden Osmanlıcaya İndeks) İst. 1934.

Çeşitli eserler:

Ruşen Eşref Ünaydın, *Türk Dili Tetkik Cemiyeti, kurulduğundan ilk kurultaya kadar hatıralar*, Ankara, 1933.

Birinci Türk Dil Kurultayı (tezler, müzakere zabıtları), İst. 1933.

II. Türk Dil Kurultayı

II. Türk Dili Kurultayı, tüzük gereğince, iki yıl sonra 18 ağustos 1934 cumartesi günü saat 14 de Dolmabahçe sarayında açılmış ve 23 ağustos perşembe gününe kadar altı gün sürmüştür.

Birinci kurultayın merkez heyeti başkanlığına seçtiği Samih Rıfat pek az zaman sonra öldüğünden başkanlık ikinci kurultaya kadar açık kalmış, ancak Maarif Vekili Abidin Özmen Cemiyet'in fahrî başkanı olarak bulunmuştur. Birinci kurultayın umumî kâtip olarak seçtiği Ruşen Eşref ise başka vazifeye atanmış olduğundan, umumî kâtiplik işini üzerine almış olan İbrahim Necmi, Cemiyet'in iki yıllık çalışma raporunu kurultayda okumuştur. Kurultaya yabancı memleketlerden gelen dil bilginleri de katılmıştır.

Kurultaya sunulmuş olan tezler ikiye ayrılmış, bir kısmı genel oturumlarda okunmuş, öteki kısmı da komisyonlarda incelenmiştir.

Kurultayda Sovyet İlimler Akademisi üyelerinden Prof. Meşçaninof, *Dilin gelişme tarihi* hakkında, Prof. Samoiloviç te *Cuci ulusunun edebî dili* hakkında birer tez okumuşlardır.

Bunlardan başka birinci dünya harbi sıralarında İstanbul Üniversitesinde profesörlük etmiş olan Breslav Üniversitesi Türkoloji profesörü Doktor Giese de söz almış, Alman ilim âleminin kurultaya saygı ve selâmlarını bildirdikten sonra, acele geldiği için tezini hazırlıyamadığını söylemiş ve dilleri ayrışkan, bitişken ve bükülgen diye sınıflandırmanın artık hükümden düştüğünü, Türkçenin bitişken dillerden olduğu hakkındaki düşüncenin yanlışlığını belirterek, eski Türk dilinde isim karakteri görülmekle birlikte, bugünkü Türkçenin Hind ve Cermen dili gibi kesin olarak fiil karakterinde olan dili temsil ettiğini açıklamış, bu görüşü gerçekleşecek olursa, Hind ve Cermen dil tarihinin açıklıyamadığı, fiillerin oluş tarzının anlaşılacağını, bu suretle bütün dillerin aynı kurallara bağlı olduğunun meydana çıkacağını söylemiştir.

Kurultayın son toplantı günü komisyon raporları okunmuş ve komisyonlara verilen tezlerin bir kısmının incelendiği, bir kısmının ise vaktin dar olması yüzünden inceleme işinin merkez heyetine bırakıldığı bildirilmiştir.

Bu raporlarda görülen önemli maddeler şunlardır: Istılâh komisyonunun raporunda, bütün ıstılâhların öztürkçe kökler ve eklerle yapılması esasından ayrılmamayı, komisyonun, en temelli bir iş olarak kabul etmekte birleşmiş bulunduğu kaydedilmektedir. Ancak kesin zaruret halinde, Batı'da kullanılan bazı bilim

ve teknik deyimlerin yaşıyan yabancı dillerden değil, bu dillere temel olan eski dillerden alınmasının ve fonetiğin Türk gramerine göre tesbit edilmesinin uygun görüldüğü bildirilmektedir.

Aynı zamanda öztürkçe ıstılâhların en kısa bir zamanda ve son bir hızla ders kitaplarına girmesi işinin yeni merkez heyetince önemle dikkate alınması, filoloji komisyonunun raporunda da, bütün Türkiye kitaplıklarının yeni usûlde kataloglarının bir an önce hazırlanmasının Maarif Vekâleti'ne teklifi istenilmektedir.

Bu raporda, komisyon üyelerinden Prof. Samoiloviç tarafından Türk dili ve edebiyatı tetkiklerinde Sovyet ve Türk bilginlerinin beraber çalışmaları hususunda yapılmış olan teklifin büyük bir ilgi ile karşılandığı ve bu iş hakkında esaslı program çizilmesinin yeni merkez heyetine bildirilmesinin kararlaştırıldığı kaydedilmektedir.

Takrirler ve teklifler komisyonunun raporunda ise, Cemiyet'in bu kurultaydan sonraki iki yıllık çalışmalar hakkında çizdiği esasların uygun görüldüğü bildirilmektedir.

Bu raporda, resmî devlet yayımlarını ve devlet ilânlarını öztürkçeye çevirmekte birlik yapmak için Cemiyet merkezinde devlet teşkilâtına yardımcı bir büro kurulması da teklif edilmektedir.

Kurultay, nihayet yeni merkez heyetini seçtikten sonra çalışmalarına son vermiştir.

Yeni merkez heyeti: Reis Saffet Arıkan, Umumî kâtip İbrahim Necmi Dilmen, Muhasebeci Besim Atalay, Üyeler; Ahmed Cevad Emre, Ali Canib Yöntem, Celâl Sahir Erozan, Hasan Reşid Tankut, İzzet Ulvi Aykut, Naim Hazım Onat, Refet Ülgen, Yakub Kadri Karaosmanoğlu.

Bundan önceki merkez heyetinde bulunan Hasan Âli Yücel Maarif Vekâleti orta tedrisat umum müdürü, Hâmid Zübeyr Koşay da Müzeler müdürü olduğu için bu seçimde merkez heyeti dışında kalmışlardır.

Kurultaydan sonra

Kurultaydan sonra çalışma kolları yeniden kurularak lengüistik kol başkanlığına Ahmed Cevad Emre, filoloji kol başkanlığına Ali Canib Yöntem, lûgat kol başkanlığına Celâl

Sahir Erozan, etimoloji kol başkanlığına Hasan Reşid Tankut, neşriyat kol başkanlığına İzzet Ulvi Aykut, derleme kol başkanlığına Naim Hazım Onat, ıstılâh kol başkanlığına Refet Ülgen, gramer sentaks kol başkanlığına Yakub Kadri Karaosmanoğlu seçilmişlerdir.

İkinci kurultaydan sonra bir yandan söz derleme işi ile gramer çalışmalarına devam edilmiş, öte yandan da kitap tarama ve folklor araştırmalarına girişilmiştir. Başlıca yapılan iş, Osmanlıcadan Türkçeye ve Türkçeden Osmanlıcaya cep kılavuzlarıdır. Bu iş için önce *Tarama Dergisi*'nde çıkan sözler düzeltilmiş, eksikler eklenmiş, karşılıklar arasında en uygun olanlar seçilerek sıraya konmuş, Şemseddin Sami'nin *Kaamus-ı Türkî*'si ile Naci ve Selâhi lûgatleri taranarak dergiye girmiyen Arapça ve Farsça sözlerin listesi hazırlanmıştır. Bu hazırlıklardan sonra 1934 yılının son ayında ayrıca bir kılavuz çalışma kolu kurulmuştur. Bu kol, kurumun genel merkez kurulu üyeleriyle tanınmış kalem sahiplerinden Falih Rıfkı Atay, A. M. Göker, Yusuf Ziya Özer, Fuad Köprülü, Hasan Âli Yücel, İsmail Müştak Mayakon, İbrahim Grantay, A. G. Pekel, Necmeddin Sadak, Dr. Saim Ali Dilemre, F. N. Akalın, Celâl Esad Arseven, Reşad Nuri Güntekin, Hasan Fehmi Turgal, Abdülkadir İnan, Dr. Ş. Akkaya'dan toplanmıştır.

Kılavuz çalışma kolu, Arapça ve Farsçadan alınan yabancı sözlere öztürkçe karşılık araştırma işine başlamış ve hazırlanan tasarı anket şeklinde gazetelere verilmiştir. Listeler halinde yayımlanan bu ankete gelen cevaplar sıraya konduktan sonra kılavuz kolu tekrar çalışmıya başlamış ve böylece hazırlanan cep kılavuzu 26 eylül 1935 de yayınlanmıştır.

Önekler meselesi:

Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurulduğu gündenberi "önek" (prefixe) önemli bir mesele olmuştur. İbrahim Necmi, "önek" yapmanın gerektiğine inanıyordu. Daha önce Besim Atalay bu meseleyi ele alarak *Hakimiyetimilliye*'de, çıkan bir yazısıyle Türkçede "önek" in bulunduğunu isbata çalışmıştı. "Önekler" in bulunduğuna tanık olarak da: "aşmak, taşmak, şaşmak", "olmak,

solmak, dolmak, yolmak", "ermek, sermek, vermek", "aymak, saymak, kaymak, baymak" kelimelerini gösteriyordu[502].

İbrahim Necmi, *Ulus*'da çıkan bir yazısında, bu "önek"lerin yalnız Hind-Avrupa dillerine mahsus olmadığını, bunların her hangi bir sözün başına katılarak anlam değişikliği yaptığını, "antimilitaire" gibi kelimeler, "anti" yerine "yantı (yâd)" getirilerek "yantısüel" olacağını, bunun "dış" kelimesiyle de yapılabileceğini, "anormal" kelimesinin bu suretle "dış ahlâksel" olabileceğini yazıyordu[503].

Cemiyet'in yayınları:

Dil anıtları:

Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk yazıtları*, c. 1, İst., 1936.

Veled İzbudak, *El İdrâk haşiyesi*, İst., 1936.

Veled İzbudak, *Atalar sözü*, İst., 1936.

Türkçe Mânî el yazıları (Manichaika), c. 1, (Khotço harabelerinde bulunup *A. von Le Coq* tarafından tanıtılan el yazıları) Türkçeye çeviren: Fuad Köseraif, İst. 1936.

İnceleme ve araştırmalar:

Ahmed Cevad Emre, *Türkçenin Hind-Avrupa diliyle mukayesesi üzerine bir irdel* (ayrıbasım), İst. 1934.

Ahmed Cevad Emre, *Dil yazıları, Türkçenin etimolojisi için metod araştırmaları*, İst., 1934.

Naim Hazım Onat, *Türk dilinin sami dillerle münasebeti* (II. Dil Kurultayında okunan teze ait örnekler), İst., 1934.

Naim Hazım Onat, *Türk dilinin eski inanlara bağlı üreme kaynakları tezine ait söz örnekleri* (ayrıbasım), İst., 1934.

Saim Ali Dilemre, *Les affixes İndo-Europeens* (Anthropologie dergisinden ayrıbasım), İst., 1936.

Saim Ali Dilemre, *Eski Dil Mefhumu* (ayrıbasım), 1934.

Abdülkadir İnan, *Türkoloji ders hulâsaları*, c. 1, İst., 1936.

502 *Hakimiyetimilliye*, 2 mayıs 1933.
503 *Ulus*, 1 temmuz 1935.

Dil bilgisi :

Ahmed Cevad Emre, *Söz üretme kuralları hakkında yeni bir anket, ekler lûgatçesi*, İst., 1934.

Sentaks anketi programı, Ankara 1935.

Bergstrasser, *Türk fonetiği*, çeviren: Şükrü Akkaya, İst., 1936.

Sözlük :

Osmanlıcadan Türkçeye cep kılavuzu, İst., 1935.

Türkçeden Osmanlıcaya cep kılavuzu, İst., 1935.

Terimler :

Coğrafya ıstılâhları, 1936.

Harita lûgat makamı terminleri, 1936.

Çeşitli eserler :

Türk Dili, *Belleten* (devam).

Atatürk'ün yeni kelimelerle ilk nutku

Tarama dergisi'ndeki kelimelerle yazı yazmak denemesi devam ediyordu. Atatürk, yeni bulunan karşılıklarla ilk nutkunu, İsveç Veliahdı'nın Ankara'ya gelmesi münasebetiyle Çankaya'da verdiği akşam yemeğinde söylemiştir.
Bu nutku bir tarih belgesi olarak olduğu gibi alıyoruz :

Altes Ruvayâl :

Bu gece, ulu konuklarımıza, Türkiyeye uğur getirdiklerini söylerken, duygum, tükel özgü bir kıvançtır.

Burada kaldığınız uzca sizi sarmaktan hiç durmıyacak ılık sevgi içinde, bu yurtta, yurdunuz için beslenmiş duyguların bir yankusunu bulacaksınız.

İsveç, Türk uluslarının kazanmış oldukları utkuların silinmez damgalarını tarih taşımaktadır. Süerdemliği, onu, bu iki ulus, ünlü, sanlı özlerinin derinliğinde sonsuz tutmaktadır.

Ancak, daha başka bir alanda da onlar erdemlerini o denlü yaltırıklı yöndemle göstermişlerdir. Bu yolda kazandıkları utkular, gerçekten daha az özence değer değildir.

Avrupanın iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özlüklerinin tüm ıssıları olarak baysak, önürme, uygunluk

kıldacıları olmuş bulunuyorlar; onlar, bugün, en güzel utkuyu kazanmıya anıklanıyorlar: baysal utkusu.

Altes Ruvayâl;

Yetmiş beşinci doğum yılında oğuz babanız bütün acunda saygılı bir sevginin söyüncü, ile çevrelendi. Genlik, baysal, içinde erksürmenin gücü işte bundadır.

Ünlü babanız yüksek kıralınız Beşinci Gustav'ın gönenci için en ısı dileklerimi sunarken, Altes Ruvayâl, sizin, Altes Ruvayâl Prenses Luiz'in, sevimli kızınız Altes Ruvayâl Prenses İngrid'in esenliğini; tüzün İsveç ulusunun gönencine, genliğine içiyorum.

Nutukta geçen kelimeler

1 – *tükel*	tam
2 – *özgü*	hususî
3 – *kıvanç*	zevk
4 – *uz, uzca*	müddet, müddetçe
5 – *yanku*	aksisada
6 – *utku*	zafer
7 – *süerdemlik*	askerî fazilet ve hüner
8 – *alan*	saha
9 – *erdem*	fazilet
10 – *denlü*	kadar
11 – *yaltırıklı*	nurlu
12 – *yöndem*	usûl, tarz
13 – *özenç*	gıpta
14 – *bitim ucu*	nihayet
15 – *berkiten*	tesbit eden
16 – *ataç*	ceddanî
17 – *özlük*	vasıf
18 – *tüm*	tamam
19 – *ıssı*	sahip
20 – *baysak*	huzur
21 – *önürme*	terakki
22 – *uygunluk*	âhenk, vifak
23 – *kıldacı*	âmil
24 – *anıklanmak*	hazırlanmak
25 – *baysal*	sulh

26 – *oğuz*	mübarek
27 – *söyüncü*	Nişane-i muhabbet
28 – *genlik*	refah, genişlik
29 – *erk sürmek*	hükümet icra etmek
30 – *güç*	kuvvet
31 – *ünlü*	şanlı
32 – *gönenç*	saadet
33 – *ısı*	har, sıcak
34 – *esenlik*	sıhhat
35 – *tüzün*	asîl [504]

Atatürk bu yeni kelimelerle ikinci defa 1 teşrinisani 1934 de Büyük Millet Meclisi açılış nutkunu söylemiştir.

Yeni bir soruşturma :

Yabancı kelimelere karşılık bulma gayreti 1935 yılı sonuna kadar devam eder. Fakat iş o hale gelmişti ki, herkes gelişi güzel bulduğu kelimelerle yazı yazıyor ve yazılar, sahibinden başkasının anlamasına imkân olmıyan bir şekil alıyordu. Daha tuhafı, Türkçe kelimelere bile karşılık arayıp bulanlar vardı. İş yolundan çıkmış, üzücü bir hal almıştı.

Atatürk bu halin önüne geçmek gerektiğini anlamakta geçikmedi. 10.11.1935 tarihli *Ulus*'da yeni bir soruşturmanın başladığı görüldü. Bu soruşturma Atatürk tarafından hazırlanıyordu. I. listede *sabah*, *sabahleyin*, *öğle*, *öğleyin*... gibi kelimelerin açıklanması isteniyor, "Bu kelimelerin kökleri nedir? Bu kelimeler nasıl yapılmıştır? Köke eklenen ekler nelerdir?" diye soruluyordu. İlk haftada ileri sürülen Türkçe kelimeler yerine, bir hafta sonra Arapça *devir*, *zaman*, *millet*, *hâdise*... gibi kelimeler verilmeğe başlamıştı. Atatürk, bu yeni soruşturma ile, Türk diline yararlı olacak daha canlı kelimeler üzerinde durmuş oluyordu.

Türk dilinin eskiliği

Türk diliyle Türk tarihine karşı yüzyıllarca devam eden kayıtsızlık, eski bilginleri Türk varlığını inkâra kadar götürmüştü. Bilim softalığı, onları Türkçe kelimeleri Arapça veya başka bir dille açıklamağa, Türk uygarlık eserlerinde yabancı izler aramağa

[504] *Hakimiyetimilliye*, 4, I. teşrin 1934.

alıştırmıştı. Üzerinde durulan bir kelimenin Türk kökünden gelebileceği, yahut aslı araştırılan bir maddenin Türk aslından olabileceği hatıra gelmiyordu. Meselâ "Maraş" kelimesi onlara göre Arapçadır ve aslı "Mer'aş" tır. "Malatya" kelimesi Yunancadan gelmiştir ve aslı "Melitene" dir.

Halbuki Türkler, Anadolu toprakları üzerinde Yunanlılardan ve başka milletlerden çok daha önce yaşamış eski bir millettir. Bu kelimeler pekâlâ Türk asıllı olabilir. Bu gerçeği meydana çıkarmak, bunun için de daha alt tabakalara kadar inerek eski Türk medeniyetinin kalıntılarını araştırmak lâzımdır.

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Profesörlerinden Yusuf Ziya Özer, bu yolda bir deneme yaptı. Sâmîlerin ve genel olarak Ârîlerin konuştukları dillerde Türk asıllı birçok kelimelerin bulunduğu meselesini ortaya attı.

Esas doğru idi. Fakat tanık olarak verilen örneklerin çoğu yanlıştı. Birer uydurma ve yakıştırmadan ibaretti. Ona göre, meselâ "Aphrodite", Türkçe "avrat" veya "arvat" dan çıkmıştır. Deniz ilâhı olan "Poseidon", Türkçe gemi anlamına gelen "bostagen" kelimesinden gelmedir. "Vulcanus" kelimesinin aslı Türkçe bulanık demek olan "bulkanığ" dır.

Yusuf Ziya Özer dil bilgini değildi ve bilim metodu ile hareket etmiyordu. Yalnız kelimeler arasındaki benzerliğe dayanıyordu. Gerçi benzeme, bazı kere iki kelime arasındaki yakınlığı gösterebilir. Fakat bazı kere, birbirine asla benzemiyen kelimeler arasında da yakınlık ve münasebet bulunabilir. Kelimeler üzerinde bilimsel araştırmalar yapılarak dil kurallarına bağlanmadıkça, sırf benzerliğe dayanılarak varılan yargıların hiçbir değeri yoktur.

Yusuf Ziya Özer bu yüzden haylı hırpalanmış hele Fuad Köprülü tarafından şiddetle karşılanmıştır.

Özer, bu konudaki düşüncelerini, sonradan şu eserlerle yayınlamıştır:

Yunan'dan evvelki Türk medeniyeti, İst. 1928.

Arier und Turanier, "Almanca" İst. 1932.

Sâmiler-Tûrâniler, İst. 1934.

Bugün, Sâmî ve Ârî dillerde Türk asıllı birçok kelimelerin bulunduğu gerçeği Batı bilginleri tarafından kabul edilmektedir.

J. Garstang'ın *Index of Hittite Names* (Londra 1923) adlı eserine göre şöyle bir tablo çizilebilir :

Şimdiki adı	*Yunanca*	*Hititçe*	*Asurca*
Adana	*Adana*	*Adania*	
Trabzon	*Trapezus*	*Teburziya*	
Fırat	*Euphrates*		*Purattu*
Malatya	*Melitene*	*Melitaş*	*Miliddu*
Maraş		*Maraşanda*	*Margasi*

Bu çalışmaların, karşılaştırma çerçevesi içinde kaldıkça, meraklı, meraklı olduğu kadar da faydalı birer araştırma olduğuna şüphe yoktur.

Türkçenin ana dil olduğu

Türk dilinin ana dil olduğu hakkında da zaman zaman bazı düşünceler ileri sürülmüştür. Bursalı Ferâizcizade Mehmed Şakir (ö. 1911) in *Persenk* adlı eserinde, Türk dilinin "lisân-ı Âdemî, menşe-i zebân-ı umumî" olduğunu ileri sürdüğünü, illerdeki dil hareketinden bahsederken kaydetmiştik.

1922 de, Samih Rifat tarafından resmî bir toplantıda Türkçenin ana dil olduğuna dair bir tez okunmuştur. Sonradan küçük bir esercik halinde de yayınlanan bu tezin esas noktaları Hakkı Nezihi tarafından *Ulus* gazetesinde eleştirilmiş ve Samih Rıfat tarafından da cevaplandırılmıştır.

Bu gibi iddiaların, isbatına imkân olmadığı için ilmî bir değeri yoktur. Bundan dolayıdır ki, klâsik dil bilginleri "dilin kaynağı" meselesiyle asla uğraşmamakta ve bu konuyu çalışma programlarının dışına çıkarmış bulunmaktadırlar.

Böyle olmakla birlikte, Türkçenin ana dil olduğu hakkında ileri sürülen bu düşünceleri, şimdiye kadar Türk diline karşı reva görülen haksızlığın ve yapılan ihmalin bir nevi tepkisi sayabiliriz.

Türk dilinin başka dillerle ilgisi

"Türk Dili Tetkik Cemiyeti" nin kurulmasından önce, tarih tezinin ışığı altında, Türk dilinin eskiliği, tarihten önceki durumu, Âri ve Sâmi dillerle ilgisi, hattâ bunlara kaynak oluşu üzerinde çalışmalar başlamıştı. I. Türk Dil Kurultayında Samih

Rıfat'ın, *Türkçenin âri ve sâmi lisanlarla mukayesesi*, Dr. Saim Ali Dilemre'nin, *Türk filolojisi - Türk dili bir Hind-Avrupa dilidir* başlığını taşıyan tezleriyle, Ahmed Cevad Emre'nin Türk diliyle Sumer dilini karşılaştıran tezi ve bu konu ile ilgili başka tezler, hep bu iddia ile hazırlanmıştır.

Kurultay, Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin bu çalışmalara devamını istiyordu. Yedi maddede toplanan programın ilk maddesi bu isteği şöyle belirtiyordu:

Türkçenin gerek Şumer, Eti gibi en eski Türk dilleriyle, gerek Hind-Avrupa, Sâmi denilen dillerle mukayesesi yapılmalıdır.

Bu direktifi alan "merkez heyeti", "akademik çalışmalar" adı altında bu araştırmalara devam işini ön plâna almıştı. Yusuf Ziya Özer, Türk dilini Hâmi ve Sâmi dillerle, Naim Hazım Onat, Sâmi dillerle, Ahmed Cevad Emre ile Dr. Saim Ali Dilemre de Hind-Avrupa dilleriyle karşılaştırıyorlardı.

Tezin esası yeni değildi. Bu iddia Türkiye'de ilk defa 1873 de Galatasaray Sultânisi Profesörlerinden Louis Charrel tarafından ortaya atılmıştı. Charrel İstanbul'da bastırıp Maarif Nazırı Kemal Paşa'ya sunduğu *Etudes philologiques sur la langue Turque* adlı eserinde Hind-Avrupa ve Türk dillerindeki sayı adlarını isim çekimi eklerini karşılaştırmış, yapacağı incelemenin plânını hazırlamıştı. Charrel aynı zamanda Istanbul'da çıkan *La Turquie* gazetesinde de bu konu ile ilgili üç yazı yayınlamıştı. Bunu birçok Batı bilginleri takibetmiş ve Türkçe ile Hind-Avrupa dilleri arasındaki ilgi türlü yönlerden incelenmişti.

Dr. Saim Ali Dilemre ile Ahmed Cevad Emre Türk dilini Hind-Avrupa dilleriyle karşılaştırmakla kalmıyorlar, daha ileri giderek, Türk dili ile bu diller arasında "tarihî akrabalık" iddiasında bulunuyorlar, Türk dilinin Hind-Avrupa dilleri ailesinden olduğunu isbata çalışıyorlardı. Yusuf Ziya Özer'in getirdiği tanıklar çürük, verdiği örnekler yanlıştı. Naim Hazım Onat ise Arapçadaki kültür sözlerinin hemen hepsinin Türk köklerinden meydana gelmiş olduğunu iddia edecek kadar ileri gidiyordu.

II. Türk Dil Kurultayında da Ahmed Cevad Emre[505], *Türk yapılış karakterleri ve Türkçenin Hind-Avrupa dilleriyle mukayesesi*, Naim Hazım Onat[506], *Türk dilinin Sâmi dillerle münasebeti*, Yusuf Ziya Özer *Ural-Altay dilleriyle Türkçenin münasebeti* başlıklı tezlerini okumuşlardır.

Bu çalışmalarda daha çok kelimeler arasındaki benzerlik esasına dayanılıyor. Türk diliyle yabancı dil aileleri arasında akrabalık bulabilmek büyük bir mutluluk sayılıyordu.

Dilimizin İndo-Öropeen ve Semitik denilen dillerle karşılaştırılması yolunda, geçen yıla kadar, birçok değerli bilginlerimizin çalışmaları, hep klâsik komparatistlerin tuttuğu kelime benzerliklerinin araştırılması yoluyla Türkçe ile İndo-Öropeen ve Semitik diller arasında bir yakınlık olduğunun ıspatına doğru yürümekten ibaret idi. Türk dili ile İndo-Öropeen ve Hamito-Semitik familyaları arasında birtakım benzerlikler, yakınlıklar bulabilmek bir büyük mutluluk sayılıyordu [507].

Genel Sekreterin 1936 da III. Kurultay kürsüsünden söylediği bu sözler, bu konu üzerinde yapılmakta olan çalışmalarda tutulan yolla dayanılan esasın, o zaman bile nasıl karşılanmağa başladığını gösterdiği için önemlidir. Bu çalışmalar daha sonra da devam etmiştir.

[505] Ahmed Cevad Emre'nin bu konudaki ilk yazısı, *Türkçe ile Hindu-Avrupaî ve Sâmi lisanlarda kelimenin tahlili*, *Yeni mecmua*, 13 haziran 1918, c. II, sayı 48.

[506] Naim Hazım Onat'ın bu konudaki ilk yazısı, *Türk kökleri Arap dilini nasıl doğurmuş*, *Hakimiyetimilliye*, 4 mart 1933.

[507] III. Türk Dil Kurultayında Genel Sekreter İbrahim Necmi Dilmen tarafından okunan çalışma raporundan.

DİL DEVRİMİNİN İKİNCİ EVRESİ
DİL FELSEFESİ
KVERGIC'IN ESERİ

Yine tarih tezinin ışığı altında ve ona paralel olarak, dil üzerinde çalışanlarda, dilin felsefesini yapmak merak ve hevesi uyanmıştı. 1935 de Dr. Phil 'H. F. Kvergic tarafından "*La psychologie de quelques éléments des langues turques*" adlı Viyana'dan Atatürk'e gönderilen basılmamış bir esercik, yeni bir düşünceye yol açmış oldu.

Herman F. Kvergic, Fransızca olarak kaleme aldığı bu eserciğin önsözünde: "Viyana Üniversitesinde Egyptologie, Hamitologie ve Africanistique derslerinin şefi olan müsteşrik profesör W. Czermak'ın lengüistik etütleri, bunlardan hususiyle Berberceye ait olanları ve Viyanalı Profesör Sig. Freud'un psikanalizinden kazanılan bilgiler, bu küçük Türkoloji etüdünün temelini teşkil eder" dedikten sonra sözlerine şunları eklemektedir:

"*Bir yandan Türk, Mongol, Mancu ve Tunguz diyalekt ve dillerine, öte yandan Fin-Macar, Japon, Hitit ve Sumer dillerine daha geniş bir metotla uygulanan bu yeni anlayış, daha ustalıkla kurulan daha kandırıcı ve daha verimli olan akrabalık ve yakınlık delillerini meydana çıkarabilecektir*".

Kırk sayfa tutan bu küçük eser hakkında bir fikir vermek için kitabın başındaki indeksin tercümesini buraya ekliyorum:

Giriş: tasvirin yerine analitik metod.
Metod üzerine düşünceler.
İşaret elemanı.
Kelime aralığı ve işaretler.
Ego ve M eleman işareti.
M ile basit teşkiller.
Mürekkep teşkiller: M, Z.
İşaret mânası: M.
Mülkiyet fikri: M.
M ile işaret - M ile Soulignée.
Tâli eleman: N, TU entourage'lı.

R elemanı.

R, Z tefriki.

K'nın kullanış analizi.

Karşılık terkipler K+ işaret elemanları.

Türk dilinin temayül ve neticeleri.

Türk dilinin hususiyeti, Hint Avrupa dili ile mukayeseler.

Bu yazı "Güneş-Dil teorisi" nin meydana gelmesine vesile olmuştur.

Güneş - Dil Teorisi

Teoriyi açıklamak maksadıyle *Etimoloji, morfoloji ve fonetik bakımından Türk dili* adı altında yayınlanan eserden şu özeti alıyoruz:

İnsan, benliğini, kendini saran harici âlemdeki objeleri tespit fikrine eriştiği zaman anlamıştır.

İlk insanlar için ilk tanılan obje güneş olmuştur. İlk insanlar, maddi ve abstre mefhumları, güneşi tetkik ede ede bulmuşlar ve bütün bu mefhumları, ona isnad ederek ifade etmişlerdir. İlk insanların bu yönden tesbit edebildikleri evvelâ maddi ve çok sonra abstre manâların başlıcaları şunlardır

1 — *Güneşin kendisi ;*

2 — *Güneşin saçtığı ışık, aydınlık, parlaklık ;*

3 — *Güneşin verdiği sıcaklık ;*

4 — *Ateş ;*

5 — *Yükseklik, büyüklük, çokluk, kuvvet, kudret, esas, sahip, Allah, efendi ;*

6 — *Hareket, imdat, zaman, mesafe, hayat, gıda, büyüme, çoğalma ;*

7 — *Renk, su ;*

8 — *Yer, kara, toprak ;*

9 — *Ses, söz ;*

İlk insanlar, bütün bu materiyal ve abstre varlıkları güneşe ilk ve son verdikleri isimle biribirine anlatırlardı.

Türk dilinde, güneşe ve güneşten alınan yukarda saydığımız mefhumlara verilmiş olan ilk ana isim A dan başlıyarak :

A + A,

A + A + A,

A + A + A + A = Ağ olmuştur.

O halde ilk ana kök (Ağ) dır. Bu kök, hem güneşin hem ondan anlaşılan mefhumların müştereken adı olarak kullanılmıştır.

İnsanın boğazı, gırtlağı, ağzı, dili, dişi ve dudakları insanlığa lâyık bir şekil aldıkça bu (a) vokali bir çok söyleniş şekli bulmuştur. Bugünkü Türkçemizde biz bunları sekiz vokal olarak tesbit etmiş bulunuyoruz.

Bu sekiz vokal önüne bir okunmaz (ğ) getirdiğimiz zaman hasıl olan sekiz tip kök, aynen ilk ana kök olan (ağ) mahiyetindedir.

Bunların arasında hiç fark yoktur denilemez. Çünkü vokaller yakınlık ve uzaklık gösterir. Fakat daima ana kökün yakınında ve uzağında mevcudiyetini değiştirmez.

İlk insanların ilk devrinde bu okunmaz ğ: y, k, g, h, v, m, b, p, f olmuştur. Bunlar dahi Türk dilinde esas kökler olarak kabul olunur. Bu dilin mucidi olan Türkün düşünce kuvveti yükseldikçe kendisini saran haricî âlemin muhtelif tabakalarındaki yakın, uzak objeleri birbirinden ayırt etmek için çabalamış ve bunun neticesinde boğazından sonra dilini, dişini, dudağını kullanabilecek hale geldikçe S. R. T-D, N, L... gibi türlü kategorilerden, konsonlara türlü vokalleri yardımcı kılarak kökler yaratmıştır. Bütün bu kökler ki bugün türkçemizde en vazıhları tesbit olunmuştur 168 *dir. Bu* 168 *kök hep beraber bir defa güneşin adı olmuştur. Sonra güneşten alınmış olan ilkin anlamların da adı olmuştur. Bugün herhangi bir Türk dili lûgati açınız, orada bu dediğimizin hakikat olduğuna şahit olan namütenahi sözlerle karşılaşırsınız.*

Şimdiye kadar olan ifademizden çıkan da şudur:

Birçok şekilde ve tipte öz sözler, ayırtsız aynı obje veya süjeleri müştereken ifade etmiştir.

Bunu başka türlü ifade edelim:

Aynı obje veya düşünce, birçok tipte köklerle ifade olunmuştur.

İşte Türk dilinin etimolojik safhası budur.

Tabii, Türk dili bu ilklikle kalmamıştır: düşünüş, binbir müşahede ve tecrübe ve bir de sosyal hayatın icbarıyle dil ikinci tekâmül devresine geçmiştir. Bu devirde artık en büyük tanıdığı güneşi yerinde bırakmış, gözünü ve aklını güneşten aldığı ışıkla kâinata teşmil etmiştir. Bu şümul devresinde, ana kökü ve esas kökleri gözönünde bulundurmakla beraber, artık şuurunu gördükleri üzerinde hâkim kılmağa başlamış, yani kendisini, taptığı güneşin yeri-

ne koymuştur. Bu kadar değil, kendisinden maada tesbit ettiği her objeyi de güneşin yerine koymuştur. İşte ancak bu geniş düşünce ve hareket kabiliyeti sayesindedir ki dil denilen varlık vücut bulmuştur. Dil, düşüncenin yanında yer almış, tabii, lojik bir varlıktır. Esas âmil, düşüncedir. Bu, asla unutulmamalıdır.

*

Bu hakikatı olduğu gibi tanıdıktan sonra şu izahlar kolayca anlaşılır :

1 — Türk dilinde ana ve esas kök şekli (V. - K.) dır : "Ağ ak, ah, ay, ab...." Bunlar güneş ve güneşten aldığımız mefhumların ifadesidir.

2 — "Ka, ha, ya, ba..." aynı mefhumun ifadesi gibi alınmıştır. Hakikatta doğru olmıyan bu şekiller, esas kök yerine kaim olmuştur. Derhal söylemeliyiz ki bunlar şu mürekkep sözlerin basitleşmiş şekilleridir :

ağ+ak+ağ=kağ

ağ+ah+ağ=hağ

Yumuşak (g) ler düşünce "ka, ha..., kalıyor.

3 — "Kap, hap, maç, yat..." gibi monosilâp Türk sözleri de, daima etimolojisinde mürekkep olan ilk Türk sözünün morfolojik şeklidir. Bu sözleri etimolojilerine irca edelim.

ak+ap=akap=kap (kökünün vokali düşmüştür)

ah+ap=ahap=hap (kökünün a'sı düşmüştür)

ağ+am=aç=maç (burada kökün kendisi düşmüştür; onun yerine geçen hecenin vokali de düşüyor, maç oluyor)

ay+at=ayat=yat (kökün vokali düşmüş, yat olmuştur)

Bu küçük izahtan anlaşılmak ve üzerinde durulmak lâzımdır ki, "yap yak, yat..." gibi sözler asla kök değildirler. Etimoloji ilminin emri budur. Amma bunlar birer şekildir, bu şekli izah eden morfolojidir.

Bu söz şekli üzerinde evvelâ hâkimiyeti gösteren etimoloji ilmi olmuştur. Morfoloji ilmi, etimolojiyi gücendirmeksizin bu aslı alıyor ve onu, etimolojinin de hoşuna gidecek şekillere sokuyor. Etimoloji bunu beğeniyor, çünkü, en nihayet, gerek etimoloji, gerek morfoloji, o dili yaratan insanın tabii ve lojik seyrinin tatbikatına hizmet etmekten başka bir şey yapmıyor.

*

Morfoloji, etimolojiyi şekilden şekile koyuyorsa, bu, tesadüfî bir şey değildir. Bu da ayrıca, müstakil bir ilmin icabıdır. O ilim, fonetik ilmidir. Fonetik ilmi, etimoloji ve morfolojiyi gözönünde tutmakla beraber, kelimeleri kulağa hoş gelecek yolda, tam ve toplu manâsına getirmeğe hizmet eden bir ilimdir. Bu ilim şuna dikkat eder:

Kelimenin ifade etmek istediği mefhumu kısa, toplu, kaynaşmış bir şekil ve ahenkte tezahür ettirmek.

Fonetik ilmi aşağıdaki rolü yapar: Orijinal sözleri bir defa morfolojiye verir; ondan çıktıktan sonra da onları kontrol eder, lüzum görürse morfolojik sözler üzerinde tâdiller yapar. Yaptığı tâdillerin başlıcaları şu suretle izah olunabilir:

Etimolojide, vokalsiz gelemiyen konsonlara dikkat eder: vokal + konson, vokal + konson, vokal + konson... İşte bu tekerrürleri görünce morfolojiyle birleşerek şu kararı verir: Kelimelerdeki konsonları okutabilmek şartıyle vokalleri mümkün olduğu kadar kaldırmak. Bu iki ilim, bu noktada ittifak eder ve karar verir. Kararları şudur:

Sözün ilk parçasından ziyade son parçasında konsonların okunmasına yardımcı vokaller geldikçe, lâzımdır ki konsonlar kendi vokallerini bıraksınlar. Örnek:

Ayıpılamak -ayıplamak
Karışılamak-karşılamak... v. s.

Bizim üzerinde durduğumuz nokta şudur; yeni Türk dili âlimleri bu noktalara ehemmiyet vereceklerdir:

Türk sözlerinde kök: (V + K.) dır. Bu monosilâptır: "ak, ar, al, as, aş..." gibi. Fakat, yine monosilâp olan "yok, çok, göz, göl..." sözleri asla kök değildirler. Bunların mürekkep sözler olduğunu derhal dikkat nazarına almak lâzımdır. Bu gibi monosilâp görülen mürekkep sözlerde dikkat edilecek nokta şudur:

Bunlar birer kelime midir, yoksa mürekkep bir söz müdür? Çünkü her ikisi de olabilir. Meselâ: akıl; bu söz bir kök ve bir ekten mürekkep tek sözdür. Amma "yağmur" mürekkep bir sözdür. Bunu ve benzerlerini şöyle ikiye ayıralım:

Yağmur= ay + ağmur
Çamur = aç + ağmur
Hamur = ah + ağmur

Bu kelimelerdeki ikinci söz (ağmur), akar su manâsına gelir. Kelimeye prefiks gibi girmiş görünen köklerden, (ay), yüksek demektir ve süje veya objenin kendisinden sonraki mıntıkayı gösterir; (aç), yer demektir; (ah), yiyecek, hububat demektir, un demektir ki o da hububatın ezilmiş şeklidir. Şimdi yağmurun yukardan gelen su, çamurun toprak mefhumunda olan bir şeyle karışmış olması, hamurun da hububatın insanların yiyeceği bir tarzda öğütülmesine karışması mefhumları kolaylıkla anlaşılır sanırız.

Şimdiye kadar verilen izahat, Türk dilinin ilkinliğine ve ondan sonraki şuurlu vaziyetin inkişafına ait bulunmaktadır. Şüphesiz bu birinci ve ikinci devreden sonra Türk dili yaratıcılarının yüksek şuur ve kabiliyetlerinin eserlerini, yine yarattıkları dilde görmek mümkündür. Artık bu son ve yüksek sahada Türk, geçen devirleri unutmamakla beraber, jenisinin kuvvet ve kudretini, yarattığı dilin yüksek kabiliyeti ile mezcederek yepyeni ifadeler, terimler yaptığını ve yapılabilir olduğunu göstermiştir. İşte bu yüksek jeni eserleriyledir ki dünya yüzünde konuşulabilen en yüksek diller, insan zekâsının, düşüncesinin yüksek ifadesini tesbite yarayabilmiştir.

*

Güneş - Dil teorisi ile ilgili yayınlar:

İbrahim Necmi Dilmen, *Güneş-dil teorisinin ana hatları* 1935.

İbrahim Necmi Dilmen, *Les lingnes mères et essentielles de la théorie Güneş-dil*, İst., 1936.

İbrahim Necmi Dilmen, *Güneş-Dil teorisinin ana hatları hakkında, III. Türk Dil Kurultayına sunulan teze bağlı grafikler ve analizler*, (ayrıbasım) İst., 1936.

İbrahim Necmi Dilmen, *Türk Dil bilgisi dersleri*, I. kısım, *Dillerin ana kaynağı sorumuna kısa bir bakış ve Türk Güneş-Dil teorisinin esasları*, İst., 1936.

İbrahim Necmi Dilmen, *Türk Dil bilgisi dersleri*, II. kısım, *Dilin fonetik kuruluşu Güneş-Dil analiz metodu*, İst., 1936.

Hasan Reşid Tankut, *Güneş-dil teorisine göre pankronik usûlle paleo-sosyolojik dil tetkikleri adlı tezinde geçen örnekler*, (ayrıbasım) İst., 1936.

Hasan Reşid Tankut, *Etude linguistique d'après la méthode panchronique de la théorie Güneş-dil*, İst., 1936.

Hasan Reşid Tankut, *Güneş-dil teorisine göre dil tetkikleri*, İst., 1936.

Hasan Reşid Tankut, *Güneş-dil teorisine göre toponimik tetkikler*, İst., 1936.

Naim Onat, *Güneş-dil teorisine göre Türkçe-Arapça karşılaştırmalar tezine bağlı örnekler*, (ayrıbasım) İst., 1936.

Saim Ali Dilemre, *La théorie Güneş-dil devant la linguistique générale*, İst., 1936.

A. Dilâçar, *Les bases bio-psychologique de la théorie güneş-dil*, İst., 1936.

İsmail Hami Danişment, *Etude sur le langage mimé de l'homme primitif et sur les verbes sans conjugaison*, İst., 1936.

Muzaffer Muhittin Dalkılıç, *Etude sur la théorie Güneş-dil*, İst., 1936.

Abdülkadir İnan, *Güneş-dil teorisi üzerine ders notları*, İst., 1936.

Etimoloji morfoloji ve fonetik bakımından Türk dili, Ankara.

La méthode d'analyse de la langue turque du point de vue etymologique, morphologique, phonetique et semantique, İst., 1936.

P. Hilaire de Barenton, *Üçüncü T. Dil Kurultayı tezi* (fransızcadan tercüme) İst., 1936.

Dr. H. F. Kvergıc, *Üçüncü T. Dil Kurultayı tezi* (fransızcadan tercüme), İst., 1936.

Etimoloji, Morfoloji, Fonetik ve Semantik bakımından Türk Dili Analiz yolları, İst., 1937.

Hasan Reşid Tankut, *Prehistuvara doğru bir dil izlemesi ve Güneş-dil teorisinin izahı*, İst., 1937.

Hasan Reşid Tankut, *Trace linguistique en direction de la préhistoire et l'explication de la théorie Güneş-dil*, İst., 1937.

Hasan Reşid Tankut, *Diyarbakır adı üzerinde toponimik bir tetkik*, Ankara, 1937.

Hasan Reşid Tankut, *Alp kelimesi ve Alpin ırkın yurdu*, İst., 1938.

Hasan Reşid Tankut, *Le mot Alp et le foyer de la race Alpine*, İst., 1938.

Şemseddin Günaltay ve Hasan Reşid Tankut, *Dil ve Tarih tezimiz üzerine gerekli bazı izahlar*, İst., 1938.

Teorideki esas fikir :

Teorideki esas fikir yeni değildir. Dil felsefesiyle uğraşan bilginler, dile vücut veren esas varlığın ne olabileceği fikri üzerinde durmuşlar ve güneşin, hayat verici bir varlık olarak dile de vücut verebileceği düşüncesini öne sürmüşlerdir.

Hattâ bir Alman filologu, güneş yerine ay fikrini ileri sürmüş, ayın mistik özelliğini düşünerek, insanların daha çok ayın etkisi altında bulunduklarını ve dilin meydana gelmesinde asıl ayın rol oynadığını iddia etmiş ve 1922 de Ay-Dil teorisini ortaya koymuştur.

Tezdeki hüküm ve çıkarılan sonuç :

Güneş-Dil teorisi, Türk tarih tezine uygun olarak şu hükmü kapsıyordu:

Türk dili, taş ve maden devrinde, kültür kelimelerini göç yolu ile yeryüzündeki dillere yayan eski ve büyük kültür dilidir. Etimoloji lûgatlerinde "kaynağı karanlık" olarak gösterilen birçok Fransızca, Almanca ve İngilizce kelimelerin Türkçe ile kolayca açıklanabilmesi bunu göstermektedir.

Atatürk, tezdeki bu hükümle, Türk dilinin tarihten önceki çağlara kadar uzanan eskiliğini belirterek, bu konu üzerinde yapılacak araştırmaların ufkunu genişletiyordu. Nasıl ki, tarih teziyle de, Türklerin tarihin en eski uygarlığını kurmuş bir millet olduğunu belirtmek, gençlere, kendilerine güvenmeyi, tarihleriyle övünmeyi aşılamak istemiştir.

Bu teoriden şu sonucu çıkaranlar oldu:

Dilimize yabancı saydığımız birçok kelimeleri feda etmek gerekmez. Çünkü bunların esasta Türkçe olması mümkündür. Hattâ, Güneş-Dil teorisine uyularak Türkçe ile açıklanabilen birçok yabancı kültür kelimeleri de Türk kelimesi olarak kabul edilebilir. Meselâ *botanik* kelimesi *bitki* ile, *sosyal* kelimesi *soy* ile, *termal* kelimesi *ter* ile, *elektrik* kelimesi *ıltırık*, *yıltırık*, *yaltırık* ile açıklanabilir.

Çıkarılan bu sonuç, Osmanlıcaya dönmek istiyenlerin çok işine yaradı. Aşırı gayretler birden durdu; fakat yabancı kelimelere karşılık bulma işi de durmuş oldu. Dil çalışmaları yeni bir evreye girdi.

III. Türk Dil Kurultayı

Dolmabahçe sarayında toplanarak 24 ağustos 1936 pazartesi gününden 31 ağustos pazartesi gününe kadar bir hafta süren üçüncü Türk Dil Kurultayı'ndaki esas görüşmelerin konusunu "Güneş-Dil teorisi" teşkil eder. Türk Dil Kurumu'nun çağrısıyle yabancı memleketlerden, aşağıda adları yazılı 13 dil bilgini İstanbul'a gelmiş ve Kurultay'a katılmıştır:

Alman Türkoloji bilgini eski İstanbul Darülfünunu profesörlerinden Giese, Avusturya'dan filoloji doktoru H. F. Kvergıc, Fransa'dan Paris Şark dilleri okulu profesörü M. Jean Deny ile Sumerolog lengüist Père Hilaire de Barenton, İngiltere'den Londra Şark dilleri okulu Direktörü Sir Denisson Ross, İtalya'dan Napoli Şark Yüksek enstitüsü Türkoloji Profesörü Dr. Bombaci ile İstanbul Üniversitesi Lâtince ve İtalyanca profesörü Dr. Bartalini, Japonya'dan Türk-İslâm enstitüsü direktörü ve Komazava Üniversitesi profesörü M. Okubo, Macaristan'dan Budapeşte Üniversitesi Felsefe şubesi dekanı profesör Németh Gyula, Polonya'dan Varşova Üniversitesi Türkçe profesörü M. Zajanczkowski, Sovyet Birliği İlimler Akademisi üyelerinden Alexandre Nikolayeviç, Samoiloviç, İvan İvanoviç Meşçaninof ve Hacı Zadiduloviç Gabidullin. Rusya'dan gönderilen bu üç delege, aynı zamanda Türkiye ile bilimsel münasebetler kurmak üzere gelmişlerdir.

Kurultayın son toplantısında kabul edilmiş olan yeni anatüzük gereğince "Türk Dili Tetkik Cemiyeti", "Türk Dil Kurumu" adını almış ve Merkez kurulu'na şu zatlar seçilmiştir:

Genel Sekreter İbrahim Necmi Dilmen, Sayman Besim Atalay, Üyeler Ahmed Cevad Emre, Ali Canib Yöntem, Hasan Reşid Tankut, İsmail Müştak Mayakon, Naim Onat, Refet Ülgen.

Anatüzük gereğince, Maarif Vekili Kurum'un başkanı olacaktır. Maarif Vekili Saffet Arıkan'dır.

Kurultaydan sonra

Kurultaydan sonra çalışma kolları yeniden kurulmuş lengüistik-etimoloji kolu başkanlığına Hasan Reşid Tankut, gramer-sentaks kolu başkanlığına Ahmed Cevad Emre, lûgat-filoloji kolu başkanlığına Ali Canib Yöntem, terim kolu baş-

kanlığına Refet Ülgen, derleme kolu başkanlığına Naim Hazım Onat, yayın kolu başkanlığına İsmail Müştak Mayakon seçilmişlerdir.

Kurultaydan sonra, Güneş - Dil teorisinin çizdiği yolda dilin kaynağı ve Türk dilinin tarihten önceki durumu üzerinde çalışmalara devam edilmiştir. Yabancı kelimelere Türkçe karşılık bulmak işi durmuştur.

Bu devre içinde, başlıca iş olarak, terimler ele alınmıştır. Yaptığı bir memleket gezisi sırasında, okullarda hâlâ eski terimlerin okutulmakta olduğunu gören Atatürk, terim işinin bir an önce tamamlanmasını istemiş ve terim işi ele alınarak, Maarif Vekilliği'nin de yardımı ile orta öğretim terimleri hazırlanmıştır.

1936 dan sonra gramer öğretimi okullardan kaldırılmıştır. Bu tarihe kadar, Cumhuriyet devrinde meydana getirilmiş olan gramerler arasında Ahmed Cevad Emre'nin, Midhat Sadullah Sander'in, İbrahim Necmi Dilmen'in, Peyami Safa'nın, Necmeddin Halil Onan'ın gramerlerini kaydedebiliriz.

Kurum yayınları :

Dil anıtları:

Ebülgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime* (tıpkıbasım), 1937.

Kaşgarlı Mahmud, *Divanü lûgati't-Türk*, çeviren: Besim Atalay, c. I, Ankara, 1939.

Kaşgarlı Mahmud, *Divanü lûgati't-Türk*, çeviren: Besim Atalay, c. II, Ankara, 1940.

Kaşgarlı Mahmud, *Divanü lûgati't-Türk*, çeviren: Besim Atalay, c. III, Ankara, 1941.

Kaşgarlı Mahmud, *Divanü lûgati't-Türk*, (tıpkıbasım), hazırlıyan: Besim Atalay, Ankara 1941.

Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk yazıtları*, c. II, İst. 1939.

Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk yazıtları*, c. III, İst. 1940.

Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk yazıtları*, c. IV, İst. 1941.

Hüseyin Namık Orkun, *Prens Kalyanamkara ve Papamkara hikâyesinin Uygurcası*, İst., 1940.

S. Himran, *Huastuanift*, (papazların günah çıkarmak için okudukları dua. Dr. Stein tarafından 1907 de Türkistan'da Turfan yakınlarında ele geçerilmiş Mâni yazma eserlerinden biri; A. von Le Coq'un İngilizce çevirisinden Türkçeye çevrilmiştir), Ankara, 1941.

Ali Şir Nevai, *Muhakemetü'l-lûgateyn*, (Türkiye Türkçesine çeviren ve önsözü yazan İshak Refet Işıtman), Ankara, 1941.

Şeyhi divanı, (tıpkıbasım, tarama sözlüğü ile), hazırlıyan: Ali Nihad Tarlan, İst. 1942.

İnceleme ve araştırma :

Ahmed Cevad Emre, *Eski Türk yazısının menşei*, İst., 1938.

Ahmed Cevad Emre, *Sur l'origine de l'alphabet vieux turc*, İst. 1938.

Ahmed Cevad Emre, *Muhtaç olduğumuz gramer inkılâbı* (ayrıbasım), İst. 1941.

Yeni imlâ kılavuzu üzerine bir öntasarı, (ayrıbasım), Ankara 1941.

Terimlerin Türkçeleştirilmesi bakımından Profesör Doktor Ragıb Özdem'in muhtırası hakkında rapor, Ankara, 1941.

Ahmed Cevad Emre, *XIV. asır betikleri*, Ankara, 1942.

Genel dilbilim :

Ahmed Cevad Emre, *Sur la formation du language*, İst., 1938.

Dil bilgisi :

Besim Atalay, *Türkçemizde men-man eki*, İst., 1940.

Besim Atalay, *Türkçede ekler ve kökler üzerine bir deneme*, İst., 1942.

Ahmed Cevad Emre, *Türkçenin yapılışı, mukayeseli Türk gramerine hazırlık irdemleri*, İst., 1942.

Diyalektoloji :

Ömer Asım Aksoy, *Gaziantep ağzı üzerine etüdler : Deyim, takım söz, meşhur söz, ata sözü* (ayrıbasım), Ankara, 1940.

Ömer Asım Aksoy, *Gaziantep ağzında ata sözleri* (ayrıbasım), Ankara, 1941.

Sözlük :

İmlâ kılavuzu, I. basım, 1941; II. basım 1942.
Ferid Devellioğlu, *Türk argosu*, I. basım, 1941.

Derleme :

Söz derleme dergisi, c. I, İst., 1939.
Söz derleme dergisi, c. II, İst., 1941.

Terim :

Gramer terimleri, 1942.
Coğrafya terimleri, 1942.
Felsefe ve gramer terimleri, 1942.

Biyografya :

Necib Fazıl Kısakürek, *Namık Kemal*, 1940.

Bibliyografya :

Türk dili bibliyografyası, 1928–1940 yılları, İst., 1941; 1941 yılı, İst., 1942; 1942 yılı İst. 1943; 1943 yılı, İst. 1944.

Çeşitli eserler :

Homeros, *Odüsseia (Odise)*, çeviren: Ahmed Cevad Emre, c. I, 1941; c. II, 1942.
Türk dili, *Belleten*, (devam).
Üçüncü Türk Dil Kurultayı, 1936 (tezler, müzakere zabıtları), İst., 1937.

*

Üçüncü Dil Kurultayı'ndan bir yıl sonra 1937 de toplanan ikinci Tarih Kongresi'nde Dil Kurumu delegesi sıfatiyle bulunan İbrahim Necmi Dilmen bir konferans vermiş, Türk tarih tezini Güneş-Dil teorisinin metodiyle açıklamağa çalışmıştır. Kongrede bulunan İsveçli arkeoloğ Dr. T. J. Arne, memleketine döndüğü zaman, *Atatürk'ün dil ve tarih teorisi* (Svenska Dagbladet, 25 teşrinisani 1938) adiyle yayınladığı makalede, İbrahim Necmi Dilmen'in fikirlerini tenkit etmiş ve Orta Asya toprakları altında paleolitik medeniyet kalıntılarının bulunmadığını iddia etmiştir. Aradan birkaç yıl geçmeden, Özbekistan'ın Teliktaş mevkiinde yapılan kazılar sonunda elde edilenler Arne'nin bu iddiasını yalanlamış, Orta Asya toprakları altında paleolitik medeniyet kalıntılarının bulunduğunu ispat etmiştir. Bu iddiaya Ord. Prof. Şem-

seddin Günaltay'la Hasan Reşid Tankut tarafından hazırlanan "*Dil ve tarih tezlerimiz üzerine gerekli bazı izahlar*, İst. 1938" adlı risale ile cevap verilmiştir.

Atatürk'ün ölümünden sonra

Atatürk'ün ölümünden (10 kasım 1938) hemen sonra, günlük gazetelerde dil meseleleriyle ilgili yazılar görülmeğe başladı. Bu yazıları kaleme alanlar arasında: "Derleme tecrübesi, bizi sun'î ve sentetik bir dile götürmüştür" diyenler; "düzme Türkçe"den bahsederek, biraz durmayı, işi bir müddet kendi haline terketmeği" tavsiye edenler; "Tecrübe devresinde, lisanın içtimai, pedagojik, edebî tekâmülünün yanlış bir mecraya sevkedilmiş, zararlı ifratlara yol açmış" olduğunu iddia edenler; okul kitaplarının baştan başa "piç kelimeler"in salgını altında olduğunu söyliyerek, bunların nasıl olsa unutulup kaybolacağını, "fakat, bir bahçeye atılmış leş gibi herkesi tiksindirdikten sonra" gideceğini yazanlar; "arzuhal" yerine "dilekçe" denilmemesini istiyenler olduğu gibi, dil meselelerini insaflı bir görüşle ele alarak, gerçek ihtiyaçlara dokunanlar, haklı tavsiyelerde bulunanlar da vardı.

Türk Dil Kurumu, Atatürk'ün vaktiyle çizdiği program çerçevesi içinde çalışmalarına devam etti.

*

1940 yılında Maarif Vekâleti'nin yaptığı gramer teşebbüsünü önemle kaydetmeliyiz. Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Türk dili Doçenti Tahsin Banguoğlu tarafından, 1940 da *Ana hatlariyle Türk grameri* adlı bir eser hazırlanmış ve bu eser 1940–41 ders yılında bütün okullarda gramer dersleri için öğretmenlere kılavuz olmak üzere gönderilmiş, ayrıca ilgililerin bu husustaki düşünceleri sorulmuştur. Temmuz 1941 de Ankara'da toplanan Gramer komisyonu, eseri inceliyerek okullarda okutulacak gramerlere esas olmak üzere kabul etmiştir.

Banguoğlu'nun meydana getirdiği bu gramer, bilimsel metodla yazılmış olması bakımından Türk gramerinde bir adım sayılır. Eserde, fonetik bahsi önemle ele alınmış, morfoloji ve sentaks bahislerine de lâyık olduğu yer verilmiştir. Eser terminoloji bakımından da yenidir. Bu tarihten sonra okullar için yazılan gramer kitaplarında bu metot takip edilmiştir.

Bunlar arasında Tahir Nejad Gencan'ın 1946 da yazdığı *Yeni dilbilgisi*, Türk dili hakkında tarihî bilgiler vermekle, Mustafa Nihad Özön ve Kemal Demiray'ın 1948 de yazdıkları *Alıştırmalı dil bilgisi* de gramer kurallarını metinlere uygulamakla özel bir mahiyet taşır [508].

IV. Dil Kurultayı

Ana tüzüğe göre 1939 da toplanması gerektiği halde ikinci Dünya Harbinin başlaması yüzünden dördüncü Dil Kurultayı, 1942 de Ankara'da Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde toplanmış ve çalışmalar 10 ağustos 1942 den 15 ağustos 1942 ye kadar 5 gün sürmüştür.

Bu kurultayda tezler ve raporlar komisyonlar tarafından incelenmiş ve genel oturumlarda komisyonların raporları okunmuştur. Son toplantıda yeni Merkez kuruluna şu zatlar seçilmişlerdir.

Genel Sekreter İbrahim Necmi Dilmen, Sayman Besim Atalay, Üyeler: Dr. Mehmed Ali Ağakay, Ömer Asım Aksoy, Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu, Ahmed Cevad Emre, Kemaleddin Kamu, Fuad Köseraif, Naim Onat, Hasan Reşid Tankut, Kutsi Tecer, Başkan Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'dir.

Kurultaydan sonra

Kurultaydan sonra üyeler arasında iş bölümü yapılmış sözlük kolu başkanlığına Dr. Mehmed Ali Ağakay, filoloji kolu başkanlığına Ömer Asım Aksoy, terim kolu başkanlığına Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu, gramer-sentaks kolu başkanlığına Ahmed Cevad Emre, yayın kolu başkanlığına Kemaleddin Kamu, etimoloji kolu başkanlığına Fuad Köseraif, derleme kolu başkanlığına Naim Hazım Onat, lengüistik kolu başkanlığına Hasan Reşid Tankut seçilmişlerdir. Kutsi Tecer devam etmemiş, çekilmiştir.

[508] Gramerler için bk. A. Dilâçar, *Türkiye Türkçesi gramerlerinden seçemes erler*, *Türk dili*, haziran 1953, c. II, sayı 21. Ayrıca sözlükler için bk. A. Dilâçar, *Türkiye Türkçesi sözlüklerinden seçme eserler*, *Türk dili*, temmuz 1953, c. II, sayı 22.

IV. Dil Kurultayı'ndan sonra sözlük işi esaslı olarak ele alınmış ve Dil Kurumu'nun çalışmaları daha normal ve daha verimli bir evreye girmiştir. 668 sayfa tutan *Türkçe Sözlük*, birçok önemli ve değerli eski eserlerin taranmasiyle meydana getirilmiş olan *Tanıklariyle tarama sözlüğü*'nün birinci cildiyle ikinci cildinin birinci kısmı ve türlü bölgelere ait halk ağzından toplamalarla, yakın ve uzak diyeleklere ait sözlükler bu çalışmaların değerli ürünlerindendir.

Terim işleri de başka bir evreye girmiştir. Önce fakültelerle yüksek okullarda hazırlanan terimler, Üniversite'de kurulan komisyon tarafından karşılaştırılıp düzenlendikten sonra Dil Kurumu'nda hep birlikte tekrar gözden geçirilmiş ve terim işlerine böyle bir doğrultu verilmiştir.

Birçok değerli eski eserlerin tıpkıbasımının yapılması da bu çalışmaların çok faydalı sonuçları arasında kaydedilebilir.

Ahmed Cevad Emre tarafından meydana getirilen *Dilbilgisi* ve *İsim temelleri*, Dr. Mehmed Ali Ağakay tarafından yazılan *Kelime yapı yolları* adlı eserlerle gramer çalışmaları da gelişmiştir.

Kurum yayınları :

Dil anıtları :

Kutadgu Bilig, "tıpkıbasım, Fergana nüshası", İst. 1942.
Kutadgu Bilig, "tıpkıbasım, Viyana nüshası", İst. 1942.
Kutadgu Bilig, "tıpkıbasım, Mısır nüshası", İst. 1943.
Kadı Burhanettin divanı, "tıpkıbasım", İst. 1944.

Ferid Birtek, *En eski Türk savları, Divanü lûgati't-Türk'den derlemeler*, Ankara 1944.

***Çaştani Bey hikâyesi*, F. W. K. Muller tarafından başlanmış, ölümünden sonra A. von Gabain tarafından tamamlanıp 1931 de bastırılmıştır; türkçeye çeviren: S. Himran, İst. 1945.**

İnceleme ve araştırmalar :

T. Kowalski, *Dobrice'de Türk etnik unsurları*, çeviren: Ferid Devellioğlu (ayrıbasım), Ankara, 1942.

Saim Ali Dilemre, *Ulusal eskilikler ve Türkçe* (ayrıbasım), İst.-Ankara, 1943.

Naim Hazım Onat, *Arapçanın Türk diliyle kuruluşu*, İst. 1944.

Dehri Dilçin, *Edebiyatımızda ata sözleri*, İst. 1945.

Genel dilbilim :

Ragıb Hulûsi Özdem, *Dil türeyişi teorilerine toplu bir bakış*, Ankara, 1944.

Dil bilgisi :

Mehmed Ali Ağakay, *Türkçe felsefe terimlerinin dil bakımından açıklanması dolayısiyle bazı kelime yapı yolları*, İst. 1943.

Ahmed Cevad Emre, *Türkçede isim temelleri*, İst. 1943.

Ahmed Cevad Emre, *Türk dilbilgisi*, İst. 1945.

Sözlük :

Türkçe sözlük, İst. 1944.

Hüseyin Kâzım Kadri, *Büyük Türk lûgati*, c. 3, İst. 1943; c. 4, İst. 1945.

K. K. Yudahin, *Kırgız sözlüğü*, Türkçeye çeviren: Abdullah Taymas, c. 1, Ankara 1945.

Edouard Pekarsky, *Yakut dili sözlüğü*, c. 1, İst. 1945.

Besim Atalay, *Et Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-lûgati't-Türkiye*, İst., 1945.

Ferid Devellioğlu, *Türk argosu*, 2. basım, İst., 1945.

Derleme-tarama:

Tanıklariyle tarama sözlüğü, c. 1, İst., 1943.

Tanıklariyle tarama sözlüğü, c. 2, kısım 1, İst., 1945.

Diyalektoloji :

Ahmed Caferoğlu, *Doğu illerimiz ağızlarından toplamalar*, "Kars, Erzurum, Çoruh illeri", İst., 1942.

Ahmed Caferoğlu, *Anadolu ağızlarından toplamalar*, "Kastamonu, Çankırı, Çorum, Amasya, Niğde illeri", İst. 1943.

Ahmed Caferoğlu, *Sivas ve Tokat illeri ağızlarından toplamalar*, İst. 1944.

Ahmed Caferoğlu, *Güney Doğu illerimiz ağızlarından toplamalar*, "Malatya, Elâzığ, Tunceli, Gaziantep ve Maraş illeri", İst. 1945.

Ömer Asım Aksoy, *Garziantep ağzı*, c. 1 ve 2, İst. 1945.

Kemal Edib Kürkçüoğlu, *Urfa ağzı*, İst. 1945.

Biyografya :

Şakir Ülkütaşır, *Cevdet Paşa, hayatı-şahsiyeti-eserleri*, Ankara 1945.

Çeşitli eserler :

Anayasa "Gerekçeler-taslak-sözlük", Ankara 1942.

Ruşen Eşref Ünaydın, *Hâtıralar* II. basım, Ankara 1943.

Besim Atalay, *Divanü lûgati't-Türk dizini*, Ankara 1943.

Aishülos *(Eschyle)*, *Agamemnon*, çeviren: Ahmed Cevad Emre, Ankara, 1943.

Türk diyelekleri çevri yazı sistemi, İst. 1945.

Türk dili, Belleten "devam"

Dördüncü Türk Dil Kurultayı, 1942 (toplantı tutanakları, tezler), İst. Ankara, 1943.

Yıllık 1943 ve 1944.

Devlet dilinin türkçeleştirilmesi

Türkçe, henüz resmî dairelerle mahkemelere girmemişti. Kanun ve nizamların eski şeklinde kalması, iş hayatını dil bakımından ikiye bölüyordu. Dışardaki "suçlu", mahkemede "mücrim" oluyor; "bina vergisi", tahsil şubesinde "musakkafat resmi" olarak alınıyor; "toplantıdaki" "gizli oturum", "içtimaın celse-i hafiyyesi" şeklinde tutanaklara geçiyordu. Önce, ana kanun olan "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu"nu Türkçeleştirmek gerekirdi. 1942 de böyle bir teşebbüse girişilmiş, bu maksatla kurulan komisyonların hazırladığı tasarılar, düşünceleri öğrenilmek üzere yetkililere gönderilmişse de, bir netice alınamamıştı.

C. H. P. Meclis Grupu, nihayet 14-11-1944 tarihinde yaptığı toplantıda, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu dil bakımından incelemek üzere yeni bir komisyon kurulmasına karar vermiştir. Komisyon, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu yalnız dil bakımından inceleyip türkçeleştirecek, kanun hükümlerine dokunmıyacaktı. Çalışmalar sırasında, "kanun-ı mahsusuna tevfikan" gibi ibareleri, "özel kanuna göre" şeklinde sadeleştirip değiştirmekte güçlük çekilmemiş

fakat "hidemat-ı âmme, mürur-ı zaman, aded-i mürettep, fesh ü ilga, esbab-ı mucibe, idare-i örfiyye, sinn-i rüşt, tevsi-i mezuniyet, tefrik-i vazaif, tahsisat, mukavele, muahede, masuniyyet, itimat, lâyiha, temellük, istimlâk, müsavat, takyidat, tedrisat, masarif, âşar" gibi hukuk ve sosyoloji terimlerine karşılık bulmak kolay olmamıştır.

Komisyonun hazırladığı anayasa tasarısı 10 ocak 1945 tarihinde Meclisce kabul edilmiş ve bu suretle devlet dili de Türkçeleştirilmiştir.

V. Dil Kurultayı

Beşinci Dil Kurultayı 1945 de Ankara'da Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi konferans salonunda toplanmış ve çalışmalar 26 kasım 1945 den 30 kasım 1945'e kadar 5 gün sürmüştür.

Dil Kurumu genel sekreterliğini uzun yıllardanberi yapmakta olan İbrahim Necmi Dilmen 1945 de ölmüş olduğundan, Kurum'un çalışma raporu yeni Genel sekreter Hasan Reşid Tankut tarafından okunmuştur.

Bu kurultayda da çalışmalar komisyonlarda yapılmış ve hazırlanan raporlar genel oturumlarda okunmuştur. Bunun dışında yapılan konuşmaların ağırlık merkezi terimler meselesidir. Bütün terimlerin Türk kökünden Türkçe olarak yapılabileceğini iddia edenlere karşı, bilim terimlerinin ancak bilim adamları arasında bir anlaşma aracı olduğunu, bütün dillerde kullanılan terimlerin Türkçe karşılığını bulmıya çalışmanın boşuna bir gayret olacağını ileri sürenler de olmuştur.

Son oturumda yeni Merkez kurulu seçilmiş ve genel sekreter adı genel yazmana çevrilmiştir. Yeni Merkez kurulu: Genel Sekreter Hasan Reşid Tankut, Sayman Besim Atalay, üyeler Dr. Mehmed Ali Ağakay, Ömer Asım Aksoy, Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu, Kemaleddin Kamu, Ahmed Cevad Emre, Fuad Köseraif, Naim Hazım Onat, Dr. Saim Ali Dilemre, Behçet Kemal Çağlar.

Kurultaydan Sonra

Kurultaydan sonra üyeler arasında iş bölümü yapılmış Dr. Mehmed Ali Ağakay sözlük kolu başkanlığına, Ömer Asım

Aksoy tarama kolu başkanlığına, Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu terim kolu başkanlığına, Kemaleddin Kamu teknik terim kolu başkanlığına, Ahmed Cevad Emre gramer kolu başkanlığına, Fuad Köseraif etimoloji kolu başkanlığına, Naim Hazım Onat derleme kolu başkanlığına, Dr. Saim Ali Dilemre lengüistik kolu başkanlığına, Behçet Kemal Çağlar yayın kolu başkanlığına seçilmişlerdir. Başkan Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'dir. Onun Vekillikten ayrılması üzerine Maarif Vekili olan Reşat Şemseddin Sirer, daha sonra da Tahsin Banguoğlu başkanlık etmişlerdir.

Dört yıl süren bu dönemde *Türkçe Sözlük* gözden geçirilerek yeni baskının hazırlığı yapılmış, *Mecazlar sözlüğü* meydana getirilmiş, *Kırgız Sözlüğü*'nün II. cildi. çıkarılmış, *Yakut sözlüğü* üzerinde de çalışılmıştır. Derleme-tarama konusunda *Türkiyede halk ağzından söz derleme dergisinin* III. cildi bastırılmış, *Tanıklariyle tarama sözlüğü* üzerinde çalışılmıştır. Ayrıca gramer üzerinde çalışmalara devam edilmiş, türlü bilim dallarına ait terimler hazırlanmış, *Kutadgu-Bilig*, *Yusuf ve Züleyha*, *Müyessiretü'l-ulûm* gibi eski metinler bastırılmıştır.

Kurum yayınları :

Dil anıtları:

Şeyyad Hamza, *Yusuf ve Züleyha*, "tıpkıbasım" 1946, Dehri Dilçin tarafından hazırlanmıştır.

Destan-ı Ahmed Harami, 1946, Talât Onay tarafından hazırlanmıştır.

Uygurca üç hikâye, F. W. K. Müller tarafından başlanmış, ölümünden sonra, A. von Gabain tarafından tamamlanıp 1931 de bastırılmıştır. Uigurica IV-B, Ç, D. Türkçeye çeviren: S. Himran İst. 1946.

Reşid Rahmeti Arat, *Kutadgu-Bilig*, "metin", İst. 1947.

Dil bilgisi:

Bergamalı Kadri, *Müyessiretü'l-ulûm* "tıpkıbasımı ile birlikte", İst. 1946. Besim Atalay tarafından hazırlanmıştır.

Besim Atalay, *Türkçede kelime yapma yolları*, İst. 1946.

Molla Salih, *Eş Şüzurı'z-zehebiyye*, 1949, Besim Atalay tarafından hazırlanmıştır.

Ahmed Cevad Emre, *Türk lehçelerinin mukayeseli grameri*, I. kitap: *Fonetik*, İst. 1949.

İncelemeler ve araştırmalar:

Agâh Sırrı Levend, *Türk dilinde gelişme ve sadeleşme safhaları*, Ankara, 1949.

Sözlük :

Edgar H. Sturtevant, *Eti dili sözlüğü*, Türkçeye çeviren: Münire B. Çelebi, İst. 1946.

K. Yudahin, *Kırgız sözlüğü*, c. 2, 1948, Türkçeye çeviren: Abdullah Battal Taymas.

Mehmed Ali Ağakay, *Türkçede Mecazlar sözlüğü*, 1949.

İmlâ Kılavuzu. III. basım, 1949.

Derleme :

Türkiyede halk ağzından söz derleme dergisi, c. III, İst. 1947.

Diyalektoloji:

Ömer Asım Aksoy, *Gaziantep ağzı*, c. III. İst. 1946.

Ahmed Caferoğlu, *Kuzey Doğu illerimiz ağızlarından toplamalar*, "Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve yöresi ağızları", İst. 1946.

Terim :

Bitkibilim terimleri, 1948.

Dirilbilim terimleri, 1948.

Türe terimleri, 1948.

Edebiyat ve söz sanatı terimleri sözlüğü, 1948.

Teknik terimler, 1949.

Tarım terimleri, 1949.

Dilbilim terimleri sözlüğü, 1949.

Reşad İzbırak, *Coğrafya terimleri üzerinde bazı düşünceler*, 1949.

Biyografya :

Şakir Ülkütaşır, *Kaşgarlı Mahmud, hayatı-şahsiyeti-Divanü lûgat'ı*, İst. 1946.

Çeşitli eserler:

Yıllık 1945-1946.

Beşinci Türk Dil Kurultayı, 1945 (birleşimler, tutanaklar, tezler), İst. 1946.

İstanbul Muallimler Birliği "Dil kongresi"

İstanbul Muallimler Birliği'nin tertiplediği "Dil kongresi'nden, üzerinde durulması gereken bir hareket olarak bahsedilmelidir.

İstanbul Eminönü Halkevi konferans salonunda, 23 ekim 1948 de başlıyarak üç oturum süren bu "kongre", dil devrimine bağlı olanlarla, bu devrimi küçümseyip inkâr edenler arasında çok şiddetli tartışmalarla geçmiştir. Atatürk'e saygı duruşunda bulunulması üyelerce kabul edildiği halde, "kongre" başkanı Dr. Adnan Adıvar'ın bu isteği yerine getirmemesi büyük bir tepki uyandırmış, protestolar arasında ayağa kalkan üyelerce saygı duruşu yapılmış ve bu yüzden elektriklenmiş olan hava sonuna kadar böylece sürmüştür.

Toplantıda, gürültülerle sık sık kesilen konuşmalardan sonra raporlar okunmuştur. Dil devrimini küçümsiyenlerin iddiaları şu noktada toplanmaktadır:

a) Dil siyasete âlet edilmiştir.

b) Uydurma kelimeler devlet zoruyla kitaplara sokulmuştur.

c) Nesiller birbirini anlamaz hale gelmiştir.

ç) Dil Kurumu'nda çalışanlar emirle iş gören, bilgisiz kimselerdir.

Şu sonuca varılıyor: Bu işden vaz geçilmeli, Atatürk'ün I. Dil Kurultayı'nı topladığı 1928 den önceki devre dönülmeli, Kurum hükümetçe "teftiş ve tasfiye" edilmelidir.

DİL DEVRİMİ
1949 YILINDA DURUM

Dil ve politika

1946 yılı demokrasi tarihimizin dönüm noktasıdır. Bu yıl içinde çeşitli partiler kurulmuş, iktidar partisinin 25 yıllık hayatını dolduran işler gözden geçirilmiş, eleştirilmiştir.

Bu arada, dil meselesi de ele alınmış ve konu bazıları tarafından iktidar partisine hücum için kullanılmıştır.

Bunlara göre, dil politikaya âlet edilmiştir. *Türkçe, hükûmet zoru ve kanun yolu ile içinden çıkılmaz tenakuzlara saplanmış ve bir traji-komik mesele haline konulmuştur.* Türkçeyi bu hale sokanlar, *memleket dilini çengelde asılı ekmek sepeti sanan politikacı yazarlar*'dır. Dilde sadeleşme işi, *bir lüks ve bir eğlencedir.* Dil devrimi, *üzerinde düşünülüp ağlanacak bir hâdisedir.* Bu yoldaki hücumların nerelere kadar uzanacağını göstermek için bir toplantıda söylenen sözden şu satırları alıyoruz: *Otorite kendini halktan ayırmak için yeni bir dil koymak ihtiyacını duydu. Maksat halkın anlamamasıdır. Gaye maatteessüf budur. Bu harekette bir bakıma bir ırkçılık vardır* [509]. Dâva politikacılarca bu hale konulmuştur.

Üç Grup

Türk dilinin sadeleşmesi isteği, bundan 50 yıl önce ilk defa ortaya atıldığı zaman, fikirler üç nokta etrafında toplanmıştır.

1. Türk dilinden yabancı kurallarla birlikte yabancı kelimeleri de atmak. Bu fikrin başlıca temsilcisi Fuad Köseraif'ti. Bunlar "tasfiyeciler"di.

2. Hiçbir "müdahale"yi kabul etmiyerek, dili yabancı kurallarla birlikte olduğu gibi bırakmak. Bu fikrin en son temsilcisi de Süleyman Nazif'ti. Bunlar da "muhafazakârlar"dı.

3. Dilden yabancı kuralları atmak, fakat kelimelere dokunmamak. "Yeni lisan"cılar "*Genç kalemler*"de bu grupu temsil ediyordu. Bu grup, daha sonraları, kurallarla birlikte yabancı-

[509] Vatan, 16-1-1949.

lığını duyuran kelimeleri de atmak, fakat halk arasında yaşıyanlara dokunmamak ilkesini kabul etmiştir.

Zamanla, Arapça ve Farsça tamlamaları feda edemiyenler aradan çekildikten ve yabancı kurallardan arınmış temiz bir Türkçe isteği yaygın bir hal aldıktan sonra bile, bu gruplar yine esas düşüncelerini değiştirmemişlerdir.

Bugün aynı gruplar fakat şu şekilde yine vardır :

1. Bütün yabancı kelimeleri dilden atmak.
2. Dile hiç dokunmamak.
3. Yabancı kurallarla birlikte yabancı kelimeleri de atmak, fakat halk arasında yaşıyanlara dokunmamak.

Birinci fikrin temsilcisi, bugün Nurullah Ataç'tır. Ona göre, kökünü ve üretme yollarını bilmediğimiz bir kelimeyi kullanmıya hakkımız yoktur. Biz şimdiye kadar Arapça kelimeleri istediğimiz gibi kullanıyorduk; çünkü kelimelerin aslını biliyor ve ona türlü şekiller verebiliyorduk. Meselâ "âlim" kelimesini alalım. Bunun "sülâsî mücerred masdarı" "ilm", ism-i fâili "âlim", ism-i mef'ulü "ma'lûm"dur. Bunu "sülâsî mezîdün fih" den "if'al, tef'il, tefa'ul, istif'âl babları"na naklederek "i'lâm, ta'lim, teallüm, isti'lâm" şekline sokuyor; "ta'lim"den "muallim, muallem", "teallüm"den "müteallim" yapıyor; "âlim"i çoğul yaparak "ulemâ", "mübalâga vezni"ne sokarak "allâme", "ilm"i çoğul yaparak "ulûm" diyorduk. Her kelimeyi, istediğimiz anlama göre hangi "bab"a nakledeceğimizi biliyor ve dilediğimiz şekilde kullanıyorduk. Yeni kuşağın bunu bilmesine imkân yoktur. Böyle olunca, aslını bilmediği bir kelimeyi kullanmağa hakkı da olamaz. Bu yalnız Arapça için değil, başka diller için de böyledir. Meselâ "tiyatro" kelimesinin aslını, nereden geldiğini, nasıl değişmelere uğradığını biliyor muyuz? O halde, bilmediğimiz bu kelimeyi kullanmağa hakımız yoktur.

Ataç, yabancı kelimelere bulduğu karşılıkları yazılarında ısrarla kullanmakta ve ortaya attığı yüzlerce kelimeden beşinin tutmasını bile, sarfettiği emeğin bir kazancı saymaktadır.

Dile dokunulmamasını istiyenlere göre ise, dil devrimi boşuna bir gayret olmuştur. Türk dili "tabii tekâmül"ünü takip etmektedir. Hele Cumhuriyet devrinde dil gereği kadar sadeleşmiştir.

Dil devriminin başladığı tarihten bugüne kadar yirmi yıllık bir zaman geçtiği ve birçok yabancı kelimelere güzel karşılıklar bulunduğu halde, "tabii tekâmülcüler" bunları kullanmamakta, buna karşılık hâlâ yazılarında "akl-ı selim, tatil-i faaliyet, sû-i *tefehhüm, neşv ü nemâ*, bilhassa, bilâhare, bertaraf, haleldar, peyderpey, ısdar, mesâi, istihale, vicdanen, ahlâken, esrarengiz, hakkaniyet" gibi kelime ve tamlamalara yer vermektedirler.

Kurallarla birlikte yabancı kelimeleri de atmak fakat halk arasında yaşıyan kelimelere dokunmamak fikrinde olanlara gelince bunlar dil devriminin zaruri olduğuna, dil üzerinde çalışıp işlemek ve onun gelişmesine yardım etmek gerektiğine inanmışlardır. Bunlara göre "kalem, kâğıt, kitap, mektup, ahlâk" gibi kelimeler Türkçedir. Bu gibi kelimelerin asıllarını araştırmak ve karşılıklarını bulmak gerekmez. Fakat Türk hançeresine uymıyan ve yabancılığını cümle içinde duyuran "an'ane, müessese, mes'uliyet, kat'î, *teşrinievvel, teşrinisanî*, kânunıevvel, kânunısanî, "gibi kelimeler atılmalıdır. Nitekim bu kelimeler atılmış ve yerine "gelenek, kurum, sorum, kesin, ekim, kasım, aralık, ocak" gibi çok güzel karşılıklar bulunmuştur.

Ancak, bugünün tasfiyecileriyle muhafazakârlarının fikirleri açık ve kesin olduğu halde, bu sonuncular fikirlerine kesinlik verememişlerdir. Tasfiyeciler, bütün yabancı asıllı kelimeleri atmak, muhafazakârlar ise, hiçbirine dokunmamak fikrindedirler. "Mutedil" diyebileceğimiz bu gruptakiler ancak esasta birleşmişler, düşüncelerinin ve isteklerinin sınırını çizmemişlerdir. Kelime almak ve atmakta ölçüleri nedir, yabancı kurallar derken neyi kastetmektedirler, terimler için ne düşünüyorlar? Bütün bu noktalarda fikir birliği yapmış değillerdir. Bunun içindir ki, bir yandan tasfiyecilerin, öte yandan da muhafazakârların hücumuna uğramakta ve bu yüzden çalışmalarına bir doğrultu verememektedirler. Bu durumun dil devrimi için bir tehlike olduğuna şüphe yoktur.

Düşünceler ve dilekler

Dil devrimine inanmış ve bu inançla şu kitabı hazırlamış bir vatandaş olarak, yapılan ve yapılması gereken işler hakkında son olarak kendi düşüncelerimi arzetmek isterim :

1. Yabancı kurallar: Bugün yabancı kuralları dilde bırakmayı istiyen kimse yoktur. Böyle olduğu halde "Su-i tefehhüm,

nazar-ı dikkat, mürur-ı zaman, haleldar, neşriyat" gibi tamlamalarla bileşik sıfatlar ve çoğullar hâlâ cümlelerde yer almaktadır. Bunlar klişe olamaz. Ancak tarihe karışmış olan "sadrâzam, şeyhülislâm" gibi kelimeler klişe halinde kullanılabilir. Bunlar dışında bütün tamlamalarla bileşik sıfatlar ve çoğullar atılmalıdır.

Yabancı kurallar yalnız tamlamalarla bileşik sıfatlardan ve çoğullardan ibaret değildir.

a) Kelimelerin sonuna gelen Arapça "tenvin"ler atılmalıdır. "Aslen, hakikaten, rağmen" gibi kelimeler "aslında, gerçekten, olmakla birlikte, yahut olduğu halde" kelimeleriyle karşılanabilir.

b) "Bil'akis, der'akap, ledelhâce" gibi yabancı edatlarla yapılan kelimelerden vazgeçilmelidir.

c) "Edebî" gibi nispet "î"si ile yapılan kelimeleri şimdilik kullanıyoruz. Ancak, ibarenin gelişine göre başka başka şekillerde kullanarak bu nispet "î"leri ile yapılmış kelimeleri mümkün olduğu kadar azaltabiliriz. Bunu ancak sağduyu gösterecektir. "İstisnaî - az rastlanan", "ihtiyârî - istiyerek", "cebrî - zorla", "küllî - bütün, hepsi", "daimî - devamlı, sürekli, sürüp giden" gibi.

d) Eski "masdariyet" edatı denen "yet"leri mümkün olduğu kadar kullanmamalıdır. "Selâhiyet, hâkimiyet, mes'uliyet" gibi kelimelere karşılık bulunmuştur.

2. Yabancı kelimelere Türkçe karşılık bulmak: İlk zamanlarda yabancı kelimelere Türkçe karşılık bulmak işinde aşırı gidilmiş, Türkçe kelimelere bile karşılık aranmıştır. Yapılan taşkın gayretleri, devrimin gerektirdiği tabiî bir atılış saymalıdır. İlk zamanlarda bu aşırı gayretle bulunan birçok kelimeler bugün unutulmuştur. Fakat tutunan ve dilimize yerleşen Türkçe kelimeleri kullanmak ve eskileri kullanmaktan kaçınmak da devrime inanmış olanlar için bir ödevdir.

3. Yabancı kelimelerin Türkçe karşılığı: Arapça ve Farsça bazı kelimeler var ki Türkçede onu birkaç türlü karşılamak mümkündür. İbarenin şekline ve anlamındaki özelliğine göre bunlardan en uygun olanı seçilebilir. Birkaç örnek: "taksim", "ayırmak" kelimesiyle karşılandığı gibi "paylaşmak" kelimesiyle de karşılanabilir. "İkiye taksimi kabildir —ikiye ayrılabilir", "malı aralarında taksim ettiler— malı aralarında paylaştılar", örneklerinde olduğu gibi.

"İştirak" kelimesini genel olarak "katılmak" kelimesiyle karşılıyoruz. Ancak bu kelime, ibarede geçtiği yere göre türlü şekilde karşılanabilir. "Harbe iştirak etti - harpte bulundu", "ben bu fikre iştirak etmiyorum - ben bu fikirde değilim", "reye iştirak etti - oy verdi" gibi.

4. Etimoloji: Arapça "iştikak"tan kaçınmalıdır, "kitap, kâtip, mektup" bizim için başka başka anlama gelen ayrı birer isimdir. "Ketb" kökünden geldiğini ve "kitabet", "ketebe" ve "kütüb" kelimeleriyle olan ilgisini yeni kuşak bilmiyecektir.

Türkçesi bulununcıya kadar kullanacağımız kelimelerden, Türkçe eklerle sıfat yapmalıdır. Meselâ "müstahkem" yerine şimdilik "tahkimli" denilebilir.

5. Kelime uydurmak: Şimdiye kadar yeni kavramları karşılamak için Arapça "iştikak"a başvurularak kelime üretiliyordu. Meselâ "mefkûre" tamamiyle uydurma bir kelimeydi. "Münakaşa, istimlâk" gibi kelimeler Arapça'da büsbütün başka anlama geliyordu. Şimdi uyduracaksak Türkçe uyduracağız. "Tayyare" demiyeceğiz, "uçak" diyeceğiz.

6. Terimler: Terimlerin aceleye geldiği doğrudur. Ders kitaplarına girmeden ve okullara yayılmadan önce, terimler üzerinde daha çok işlenerek bir sisteme bağlanması, birçok süzgeçlerden geçtikten ve son şeklini aldıktan sonra yayımlanması gerekirdi. Bununla birlikte bu hususta fazla mübalâğa edilmemelidir. Felsefe terimlerinin fazla isabetli olmamasında konunun çetin ve soyut olmasının şüphesiz büyük etkisi olmuştur. Buna karşılık fen terimleri çok daha isabetlidir.

Terimler için Türkçeye başvurulmalı, bulunmadığı takdirde Grekçe ve Lâtince köklerden Türkçe terimler yapılmalıdır.

7. Ana kaynak: Çağatayca düşmanlığını bir tarafa bırakmalıdır. Doğu Türkçesi bizim için zengin ve geniş bir kaynaktır. Bu kaynaktan faydalanmak gereği, bizden öncekilerin ortaya koyduğu, hele Şemseddin Sami'nin ısrarla üzerinde durduğu gerçeklerden biridir. İşimize yarıyan kelimeleri oradan almaktan daha tabiî bir şey olamaz. Hattâ maksadı belirtmeğe daha elverişli bulursak, başka Türk diyeleklerinden de faydalanabiliriz. Bugün "uzuv" yerine "organ", "inzibat" yerine "disiplin" kelimelerini, daha güzel Türkçe karşılığı bulununcıya kadar nasıl kullanıyorsak, "kongre" yerine "kurultay", "nizamname" yerine

de "tüzük" kelimelerini aynı şekilde kullanmaktayız. Şimdi ahenksiz ve ağır sanılan kelimeler, kullanıla kullanıla elbette yumuşıyacaktır. Bu arada gerçekten ağır olan kelimeleri de dil kendiliğinden atacaktır.

8. Yazı ve konuşma dilinin birleşmesi: Bu, çok defa yanlış anlaşılmıştır. Konuşma diline yaklaşması istenen yazı dili, bilim dili değildir:

Eski yazı diline ait bir cümle seçelim. *Makaamat-ı Harirî* tercümesinin başındaki takrizden birkaç satır: *Kitab-ı belâgat meâb-ı Makaamât-ı Harirî ki miyâne-i kütüb-i edebiyye-i Arabiyyede libâs-ı eşbâh-ı iltibasdan arî, sîmâ-yi mahâbîb-i elfaz ü meânisi heme an taze vü tari, siyyemâ imtiyazyafte-i takriz-i Mahmud-ı Zemahşeri'dir; zînetdar-ı dîba-yı zibâ-yı zebân-ı Osmanî ve ferâidnisar-ı mahafil-i mezâyâkâfil-i nüktedanî olması inde ba'd-el-üdebâ nuhbe-i arzu vü heves ve fadlan anzâlik mültemes-i herkes olmakla...*

Bu bir bilim yazısı değildir. Sahibi bulunan Yusuf Kâmil Paşa yukarıki satırlarla şunu demek istiyor: "Arab eserleri içinde kelime ve anlam bakımından her zaman taze kalan hele Zemahşerî tarafından övüldüğü için değeri artmış bulunan *Makamât-ı Hariri*'nin Türkçeye çevrilmesi, bazı ediplerce, hattâ herkesçe istenmiş olmakla...

Bu, yukarıdaki ibarenin konuşma diline çevrilmiş şeklidir. *Makaamât*'tan bahsedilirken, bir iki kelime farkı ile, dün de aşağı yukarı böyle konuşulurdu, bugün de böyle konuşuyoruz; fakat tabiî bu üslûpla değil. Bunu konuşma üslûbuna maletmek istersek, daha kısa cümlelere ayırabiliriz. Fakat iş yazı üslûbu ile konuşma üslûbunu yaklaştırmak olmadığına göre, bu zahmete değmez.

İşte Ali Suavi'den beri konuşma diline yaklaşması istenen yazı dili, yukarıda örneğini verdiğimiz çeşittendir. Bugün elbette böyle bir yazı dili ile böyle bir üslûptan eser kalmamıştır. Zaman, birbirini kovalıyan yıllar içinde dâvayı kazanmış ve yazı dili, kendine has üslûp özelliği içinde konuşma diline yaklaşmıştır.

Böyle olmakla birlikte, özentili yazı merakının büsbütün kalktığı da söylenemez. Rasgele bir cümle: *Mukaddema alınan kararın gayr-ı kabil-i tatbik olduğu anlaşılmış olduğundan, yeniden bazı mukarrerat ittihazı derpiş edilmektedir.* İşte henüz konuşma diline yaklaşmadığından şikâyet ettiğimiz yazı dili budur.

Bilimsel eserlere gelince: Bu gibi eserler, ancak konu ile ilgili olanlara hitap edeceği için, ne kadar sade yazılırsa yazılsın, kavrama yabancı olanlar tarafından anlaşılmasına elbette imkân yoktur. Fakat, acaba bunlar da mümkün olan sadelikle yazılamaz mı? İş, cümlenin çatısında ve fikrin açıklığındadır. Konusunu iyice kavrıyan ve diline gereği gibi hâkim olan kalem sahibi için, bu her zaman kabildir.

9. Tabiî tekâmül meselesi: Tabiî tekâmülcüler, Türkçenin kendiliğinden sadeleşmekte olduğunu söylerler. Gerçekten Türk dili Meşrutiyet devrinden beri gittikçe sadeleşmektedir; ve Cumhuriyet devri, dili oldukça sade bulmuştur. Fakat Türk dilinin kendi yolunda gelişmesi için, her şeyden önce yabancı kuralları atmak gerektiği anlaşılmış olduğu halde, resmî ve özel birçok yazılarda yine eski dilin artıkları görülüyordu: "Ahîren küşadedilen müessese-i hayriye", "müessisîn nâmına izafeten", "kuvveden fiile îsal etmek" gibi ibarelere gazete sayfalarında hemen her gün raslanmaktaydı.

Hele "iştikak", hükmünü hâlâ kuvvetle yürütmekteydi: "gönderme" yerine "irsal" kelimesini kullandıktan sonra, "mürsil, mürsel, mürselünileyh, irsâlât" gibi kelimeler, cümlelerde kolayca yer alıyordu.

"Tesanüt, mütesanit, seyyie, evleviyyet, nokta-i nazar, nazar-ı dikkat" gibi kelime ve tamlamalar hiçbir disipline bağlanmadan gelişigüzel kullanılıyordu. Bunları hiçbir sınır tanımadan, işimize geldiği gibi "klişe" deyip kullanmakta devam edecek miydik? Böyle olunca, dilimizdeki "şaz"lar ve "müstesna"lar o kadar çoğalacaktı ki, Türk dilbilgisi, bunları sayıp dökmeğe asla imkân bulamıyacaktı.

İşte Cumhuriyet devrine miras kalan dil, bu durumda idi. "Tabiî tekâmülünü takip ediyor" dedikleri Türkçe, böyle bir Türkçe idi. Dâva bu noktaya gelmişti. Buna karar vermek gerekirdi. Güdülecek iki yol vardı :

a) Türkçenin gelişmesini böylece tesadüfe bırakmak.

b) Gelişmeyi hızlandırmak ve Türkçeye yeni bir şekil vermek için çalışmalar ve ileri atılmalar yapmak.

Devrimciler ikinci yolu tutmuşlardı. Bu, harf devriminin kaçınılmaz bir sonucuydu.

DİL DEVRİMİNİN ÜÇÜNCÜ EVRESİ DURULAŞMAYA DOĞRU

Ek bölüme girerken

Dil devriminin I. Türk Dil Kurultayı ile başlıyan ilk evresi, yabancı kelimelere Türkçe karşılıklar bulmak, halk ağzından söz derliyerek Türk dilinin kelime haznesini meydana çıkarmak, Türk dilinin eskiliğini, başka dillerle olan münasebetini araştırmak gayreti içinde geçmiştir.

Türk dilini yabancı dillerin salgınından kurtarmak için girişilen bu savaşa bütün millet katılmış, gazete ve dergiler sütunlarını yeni bulunan Türkçe karşılıklara ayırmış, bir seferberlik havası içinde herkes kendini bu işe vermiştir.

Halk ağzından söz derlemek üzere illerde valilerin, kazalarda kaymakamların başkanlığı altında komisyonlar kurulmuş, halk ağzından söz derleme işine girişilmiştir.

Türk dilinin eskiliğini, başka dillerle olan ilgisini araştırma işi de, bu konu ile uğraşan bazı uzmanlarca ele alınmıştır.

I. Türk Dil Kurultayından önce kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti, bütün bu çalışmaların merkezidir.

Yabancı kelimelere Türkçe karşılık bulmak işinde aşırı gidildiğine, Türk dili üzerinde yapılan incelemelerde çok öznel davranıldığına şüphe yoktur. Ancak, bugün aşırı görülen bu gayretlerin, devrimin o günkü heyecanı içinde tabiî sayılması gerekir.

Dil devriminin ikinci evresi, Güneş-Dil teorisinin ortaya atılmasıyle başlar. Bu teoriyi sonradan diledikleri gibi yorumlıyanlar oldu. Halbuki bu teoriyi genel dilbilim çerçevesi içinde, benzeri çok olan dil teorilerinden biri olarak düşünmek ve dil devrimi tarihindeki yerini bu açıdan görüp belirtmek gerekir.

Atatürk, Güneş-Dil teorisini benimsemiş, tarih tezine uygun olarak, Türk dilinin eskiliğini bununla açıklamak istemiştir. Mehmed Ali Ağakay'ın, *Dil devrimi ve Güneş-Dil teorisi* [510] adlı yazısındaki şu satırları okuyalım:

Atatürk'ün teoriye ne kadar içten bağlandığını gösteren bir anımızı anlatalım :

[510] *Türk Dili* dergisi, mayıs 1959, s. 92, sayfa 428.

1937 yılındayız; Bükreş'te bir antropoloji kongresi toplanacak. Bizim de bu konudaki çalışmalarımızı tanıtmak için, içlerinde sayın Prof. Âfet İnan'ın da bulunduğu bir kurul yola çıkıyor. Bu arada, kongrede dil konusuna da yer verileceği haber alınıyor. Atatürk dillerin doğuşu üzerine olan teorisinin orada da açıklanmasını istiyor ve bu iş için sayın Hasan Reşit Tankut'u görevlendiriyor. Teorinin açıklandığı ve ilgi ile karşılandığı haberi geliyor. Ata haberi getiren İbrahim Necmi Dilmen'e soruyor: "Bu teorinin benim teorim olduğunu söylememişler mi?" Dilmen'in "Sizin isminizi verseydiler, teorinin serbestçe tartışılmasından belki sakınılırdı düşüncesiyle adınız verilmemiş olacak" demesi üzerine Atatürk "Doğru" diyor.

Ata'nın, teorisini uluslararası bir kongreye tanıtmak, hem kendi adıyle tanıtmak özeni teoriyi bir kaçamak yolu olarak düşünmediğinin, ona salt bilimsel bir değer verdiğinin tanıtı olduğu gibi, söylevindeki "Dilimiz yabancı dillerin tesirinden kurtulma yolunda esaslı adımını atmıştır" [511] *sözü de dili özleştirme dâvasından hiçbir vakit vazgeçmediğinin açık bir kanıtıdır.*

Atatürk'ün ölümü, dil devrimi aleyhinde bulunanların ortaya çıkmasına, dâvanın tartışma konusu olarak yeniden ele alınmasına yol açtı. Yapılanlar inkâr edildi. Dil Kurumu, dili bozmak, nesilleri birbirinden ayırmak, baba ile oğulu anlaşamaz hale getirmekle suçlandırıldı. Bu hücumlar karşısında, Dil Kurumu Atatürk'ün çizdiği yoldan ayrılmadı; çalışmalarına ara vermeden devam etti.

Bu eserin birinci basımı, 1949 yılı sonunda toplanan VI. Dil Kurultayına kadar süren olayları kapsar. Eklediğimiz bu bölümde 1950-1960 yılları arasında geçen on yıllık dönemdeki dil hareketini gözden geçirmiş olacağız.

VI. Dil Kurultayı

VI. Dil Kurultayı, 1949 da Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi konferans salonunda toplanmış ve çalışmalar 19 aralık 1949 dan 23 aralık 1949 a kadar 5 gün sürmüştür.

Bu kurultayda, kol çalışmalarıyle kurultaya sunulan tezler komisyonlarda incelenmiş, hazırlanan raporlar genel oturumda

[511] Bu söz, Atatürk'ün 1937 yılında Meclis'i açış söylevinde geçer. Cümlenin tamamı şudur: Dil Kurumu en güzel ve feyizli bir iş olarak türlü ilimlere ait Türkçe terimleri tesbit etmiş ve bu suretle dilimiz yabancı dillerin tesirinden kurtulma yolunda esaslı adımını atmıştır.

okunup üzerlerinde konuşulmuştur. Kurultayda Kurum'un yönetimle ilgili maddeleri değiştirilmiştir. Yeni tüzüğe göre, yönetim ve bilim işleri birbirinden ayrılmış, yönetim işleri 5 kişilik Yönetim Kurulu'na verilmiş, bilim işleri de 30 kişiden toplanan Bilim Kuruluna bırakılmıştır. Yönetim ve Bilim kurulları'nın birleşmesiyle Genel Merkez Kurulu meydana gelmiş olacak ve genel kararlar bu kurulca verilecektir.

Yönetim Kuruluna seçilenler: Hasan Reşid Tankut, Kemal Turan, Agâh Sırrı Levend, Hamdi Akverdi, Hüseyin Avni Göktürk.

Bilim Kuruluna seçilenler: Dr. Saim Ali Dilemre, Kadri Yörükoğlu, Halil Nimetullah Öztürk, Suud Kemal Yetkin, Dr. Mehmed Ali Ağakay, Falih Rıfkı Atay, Besim Atalay, Naim Hazım Onat, İsmail Hikmet Ertaylan, Hasan Âli Yücel, Necmeddin Halil Onan, Mustafa Nihad Özön, Bedreddin Tuncel, Hakkı Tarık Us, Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu, Reşad Nuri Güntekin, Dr. Zeki Zeren, Adnan Saygun, Hikmet Birand, Hüseyin Cahid Yalçın, Memduh Şevket Esendal, Peyami Safa, Ömer Asım Aksoy, Mehmed Tuğrul, Samim Sinanoğlu, Suad Baydur, Macid Gökberk, Salâhaddin Batu, Ahmed Cevad Emre, Nihad Sami Banarlı.

Bu kurultayın başlıca özelliği, dil dâvasına yabancı kalanlarla dâvaya karşı olanların da çağırılmış, kendilerine genel oturumlarda söz verilmiş olmasıdır. Bu kurultayda, en çok terimler meselesi üzerinde durulmuştur.

Kurultaydan sonra

Bilim Kurulu, ilk toplantısında Memduh Şevket Esendal'ı başkan seçerek çalışmalarına başlamış ve Yönetim Kurulu da kendi payına düşen işleri ele almıştır. Yönetim ve bilim işlerinin birbirinden ayrılması ve Kurum'daki çalışma kollarının başkansız kalması, şöyle bir durum meydana getirmiştir:

a) Yönetim Kurulu üyeleri Bilim Kurulu'nun toplantılarına katılmadığı için, bu toplantılarda görüşülenlere yabancı kalmakta, Bilim Kurulu'nun ele aldığı meseleleri, bu meseleler üzerinde yaptığı tartışmalarla aldığı kararları, ancak tutanaklardan öğrenmektedir.

b) Kolların başkanları olmadığından Bilim Kurulu, kendi arasından seçtiği üyeleri kol çalışmalarını denetlemekle görevlendirmiştir. Ancak bu denetleme haftada birkaç saatten ibaret kaldığından, çalışmalar eski verimini kaybetmiştir.

Daha ilk günlerde kendini gösteren bu aksaklık, Kurum çalışmalarının duraklamasına sebep olmuştur.

*

1950 mayısında yapılan genel seçimlerle iktidar değişmiş, yeni Hükûmet iş başına geçmiştir. Millî Eğitim Bakanları tüzük gereğince Kurum'un tabii başkanı olduklarından, Genel Merkez Kurulunun kasım ayında yapacağı toplantıya başkanlık etmesi, Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri'den rica edilmiş, Kurum'a gelen Bakan, Genel Merkez Kurulunun 22 kasım 1950 tarihinde yaptığı toplantıya başkanlık etmiştir.

Bu toplantıda tüzükteki aksaklıklar üzerinde görüşülmüş, bu aksaklıkları giderecek yeni bir tüzük tasarısı hazırlanarak, kısa bir zamanda toplantıya çağırılacak olan Olağanüstü Kurultaya sunulması kararlaştırılmıştır.

Tevfik İleri, Millî Eğitim bakanlarının Kurum'un tabiî başkanı olması maddesiyle, siyasî bir parti liderinin koruyucu başkan olarak bulunması maddesinin de Kurum tüzüğünde yer almaması gerektiğini söyliyerek, yeni hazırlanacak tüzükten bu maddelerin çıkarılması gerektiğini bildirmiştir.

Olağanüstü Kurultay

Olağanüstü Kurultay 8 şubat 1951 de Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi konferans salonunda toplanmış, tüzük komisyonunca gözden geçirilip düzeltilen yeni tasarıyı kabul ettikten ve yeni bütçeyi de onayladıktan sonra Yönetim Kurulu'nu seçerek çalışmalarını tamamlamıştır.

Yeni tüzükten, Millî Eğitim bakanlarının Kurum'un tabiî başkanı olması ve İnönü'nün koruyucu başkan bulunması ile ilgili maddeleri çıkarılmıştır.

Kabul edilen yeni tüzüğe göre, Kurultay'ın gizli oyla seçeceği 45 kişiden en çok oy alan 35 i asıl, 10 u da yedek üye olacak, 35 kişilik Yönetim Kurulu, Kurultay'dan sonraki ilk toplantıda kendi arasından bir başkan, bir ikinci başkan, bir genel yazman, bir sayman üye ile gerekli sayıda çalışma kolları başkanlarını seçecektir.

Yönetim Kurulu en az altı ayda bir toplanacak, bilim ve yönetim işlerini gözden geçirerek gerekli kararlar alacaktır.

Genel yazman, sayman üye ve çalışma kolları başkanlarından toplanacak Yürütme Kurulu, Yönetim Kurulunca alınan kararları uygulayacak, Kurum'un yönetim ve bilim işlerini devamlı olarak yürütecektir.

Kurultayca seçilen asıl üyeler :

Ömer Asım Aksoy, Kadri Yörükoğlu, Enver Ziya Karal, Macid Gökberk, Halil Nimetullah Öztürk, Reşad Nuri Güntekin, Agâh Sırrı Levend, Hikmet Bayur, Saim Ali Dilemre, Tahir Nejad Gencan, Hakkı Tarık Us, Vecihe Kılıcoğlu, Suad Baydur, Falih Rıfkı Atay, Hasan Reşid Tankut, İsfendiyar Esad-Kadaster, Hikmet Birand, Naim Hazım Onat, Mehmed Ali Ağakay, Mehmed Tuğrul, Peyami Safa, Samim Sinanoğlu, Zeki Zeren, Orhan Alisbah, Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu, Nurullah Ataç, Melâhat Özgü, Suud Kemal Yetkin, Adnan Saygun, Hâmid Dereli, Kâzım İsmail Gürkan, Sedad Alp, Esad Mahmud Karakurt, Uluğ İğdemir.

Yedek üyeler: Cemal Gültekin, Hilmi Ziya Ülken, İlhami Cıvaoğlu, Hıfzırrahman Raşid Öymen, Salâhaddin Batu, Nureddin Artam, Şevki Akçay, Yavuz Abadan, Kemal Turan, Vehbi Sarıdal.

Kurultaydan sonra

Kurultaydan sonra, Yönetim Kurulu'nun ilk toplantısında iş bölümü yapılmış, Başkanlığa Hakkı Tarık Us, İkinci Başkanlığa Samim Sinanoğlu, Genel yazmanlığa Agâh Sırrı Levend, Sayman üyeliğe Uluğ İğdemir, Derleme-Tarama kolu başkanlığına Ömer Asım Aksoy, Sözlük kolu başkanlığına Mehmed Ali Ağakay, Terim Kolu başkanlığına Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu seçilmişlerdir. Eskiden varken sonradan kaldırılmış olan Gramer ve Yayın kolları yeniden kurulmuş, bunların başkanlıklarına Vecihe Kılıcoğlu ile Nurullah Ataç seçilmişlerdir.

Yardımın kesilmesi

Tarih ve Dil Kurumlarına, Hükümetçe genel bütçeye konulan ödenekten her yıl ellişer bin lira yardım yapılmakta idi. Bu yıl

Bütçe Komisyonunda bu yardım onbin liraya indirilmiştir. Olağanüstü kurultaydan on gün sonra Büyük Millet Meclisi'nin 24. II. 1951 cumartesi günü yaptığı toplantıda Millî Eğitim bütçesi görüşülürken, Erzurum milletvekili Bahadır Dülger: 627. *bölümde Türk Dil Kurumu'na ayrılmış olan onbin liralık tahsisat, Kurum'un ilmî hüviyetini kaybettiği, siyasî maksatlara âlet olduğu ve faaliyeti berbat etmekten ibaret olduğu için tahsisatın kaldırılmasını arz ve teklif ediyorum* demiştir.

Bu tekliften sonra kürsüye gelen Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri, Olağanüstü kurultaydan bahsederek yapılan teklifi destekleyince, onbin liraya indirilen bu ödenek de büsbütün kaldırılmıştır.

Anayasa dili

Anayasa metnindeki öz Türkçe kelimelerin değiştirilmesi için 1952 yılı başlarında İstanbul milletvekili Fuat Köprülü ile 203 arkadaşı tarafından Büyük Millet Meclisi'ne bir teklif sunulmuştur.

Hazırlanan taslakta "belirir" yerine "tecelli eder", "toplanır" yerine "temerküz eder", "kendi" yerine "bizzat", "eliyle" yerine "marifetiyle", "kurulur" yerine "teşekkül eder", "katılmak" yerine "iltihak etmek", "olduğu gibi" yerine "aynen", "yanında" yerine "nezdinde", "belli" yerine "muayyen", "güven" yerine "itimat", "tek başına" yerine "münferit", "açık" yerine "alenî", "kesin" yerine "kat'î", "yetki" yerine "salâhiyet", "sanık" yerine "maznun", "ödenek" yerine "tahsisat" vb. kelimeleri konulmuştur.

Anayasa komisyonu daha ileri giderek, teklifteki bazı Türkçe kelimeleri de kaldırarak yerlerine yabancı kelimeler koymuştur. Meselâ "çoğunluk" yerine "ekseriyet", "boşalınca" yerine "inhilâl edince", "bunun dışında" yerine "müstesna olmak üzere", "ilgili olduğu" yerine "taallûk ettiği" gibi.

Bu arada, İzmir milletvekili Zühdü Hilmi Velibeşe ile 185 arkadaşı, 491 sayılı Teşkilât-ı Esasiye kanununun yeniden yürürlüğe konulmasını teklif etmişlerdir. Büyük Millet Meclisi'nin 24.XII.1952 çarşamba günkü oturumunda mesele görüşülmüş, ilk söz alan Hamdullah Suphi Tanrıöver, öz Türkçe kelimeleri yerip Arapça kelimeleri övdükten sonra sözlerine şöyle devam etmiştir:

Şu halde bir ricam var: Arap kelimelerini kendi kelimeniz addediniz. Çıkarmak ister misiniz, "devlet" kalmaz, "meclis" kalmaz. Çok tehlikelidir, "maliye" kalmaz, "hazine" kalmaz, "kanun" kalmaz. Arabın medeniyeti benim medeniyetimdir.

Hamdullah Suphi Tanrıöver, vaktiyle Selânik'te Genç kalemler dergisinin açtığı soruşturmaya 23 eylül 1327 tarihli mektupla verdiği cevapta Arapçanın "meş'um tesir"inden şu satırlarla bahsetmişti:

Toprağımız gibi bir aşkla sevmeğe mecbur olduğumuz, toprağımız gibi istiklâlini daima bir endişe ile düşünmekliğimiz lâzım gelen Osmanlı lisanı bugünkü şeklinde, en ince dallarına kadar sarmaşıklar dolaşmış, kendine mahsus olan feyyaz nusgu, yabancı otlara emdiren biçare bir ağaçtır. Yalnız Türk lisanları arasında değil, benim için arzın üstünde konuşulan bütün lisanlar arasında en güzeli, en ahenklisi olan bedelsiz lisanımızı kurtarmak için ciddî teşebbüslerimizin bu kadar gecikmiş olması yüzlerimizi kızartsa, bizi bedbaht etse gerektir. Arabcanın her kelimesi için ayrı bir kaide tertip etmiş, her kaidesi için bitmez tükenmez müstesnalar ayırmış olan bu lisanın kendi lisanımız üzerinde ika ettiği meş'um tesiri itiyad saikasiyle idame etmeğe çalışmak, kolay bir lisanın bize temin ettiği nihayetsiz menfaatlardan nefsimizi, halkımızı marhrum etmektir.

Görüşmelerden sonra, Teşkilâtı Esasiye kanununun tekrar yürürlüğe girmesi hakkındaki teklif oya konmuş, 32 redde ve 9 çekimsere karşı 342 oyla kabul edilmiş, Anayasa metni yürürlükten kaldırılmıştır.

Kurum çalışmaları

Bu üç yıllık süre içinde, Türk Dil Kurumu'nun organı olarak biri aylık, biri yıllık iki derginin çıkarılması, yapılan işlerin başında gelir. I. Kurultay'dan sonra 1933 de Kurum'un organı olmak üzere *Türk Dili* adı altında belirsiz tarihlerde *Belleten*' ler yayınlanmış, 1950 de III. serisinin 14-15. sayısı çıkarıldıktan sonra bunların arkası kesilmişti. Bu defa *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* adı altında 1953 te çıkarılmaya başlanan yıllık dergi, bilimsel çalışmaları aksettirmek üzere eski Belletenlerin yerini almıştır.

İlk sayısı ekim 1951 de çıkarılan aylık *Türk Dili* dergisi ise, dil dâvasını yayıp kökleştirmek, Türk dilinin çeşitli meseleleri

üzerinde yapılan küçük incelemeleri yaymak, Türkoloji haberleriyle Kurum'un çalışmalarını aksettirmek amacını gütmektedir. Dergi, tanınmış üstatların yanında genç kalemlerin yazılarına yer vermekle, Türk dilinin bir sanat dili olarak işlenip gelişmesi işini de ön plâna almıştır.

Derleme - Tarama :

Olağanüstü kurultaya kadar üç cildi çıkmış olan *Söz Derleme dergisi*'nin, son üç yıl içinde IV. ve VI ciltleri de ortaya konulmuştur. IV. cilt ile sözlük kısmı tamamlanmış olan *Söz Derleme dergisi*, halk ağzında yaşıyan ve yazı dilimize girmemiş olan 30.000 kelime tanıtmaktadır. Bu eser "halk ağzından yazı diline" olmak üzere tertiplenmiştir. İlk dört cildin "yazı dilinden halk ağzına" indeksi olarak V. cildin hazırlanmasına başlanmıştır. V. ciltten önce basılmış olan VI. cilt, derlemeler arasındaki "folklor sözleri"ni içine almaktadır.

Bundan başka 1932 de I. kitabı çıkmış olan *Anadilden derlemeler* adlı eserin Hâmit Zübeyr Koşay ve Orhan Aydın tarafından hazırlanan II. kitabı da yayınlanmıştır.

Tarama konusuna gelince: Olağanüstü kurultaya kadar tarama olarak Kurum'un yayınladığı eserler *Tarama dergisi* ile *İndeksi* ve *Tanıklariyle Tarama sözlüğü*'nün I. kitabı ile ikinci kitabının yarısıdır.

Son üç yılda bu işe de devam edilmiş, *Tanıklarıyle Tarama sözlüğü*'nün ikinci kitabının kalan yarısı ile üçüncü kitabı çıkarılmıştır.

Sözlük :

1945 de yayınlanan ilk sözlük yeniden gözden geçirilerek bazı kelimeler sözlükten çıkarılmış, yanlışlar düzeltilmiş, ayrıca bitki ve hayvanların uluslararası bilimsel adları, Batıdan alınan kelime ve terimlerin etimolojileri gösterilmiş, gerekli görülen kitap, sözlük, dergi, gazete gibi türlü yayınlar taranarak eksikler tamamlanmıştır. Bundan başka *Sade Türkçe klavuzu* adı altında 5000i aşan yabancı sözü karşılıklariyle birlikte içine alan yeni bir cep kılavuzu meydana getirilmiştir.

Terim :

Bu dönemde tarih, tarih öncesi, antropoloji, etnografya, terimleriyle müzik, güzel sanatlar, tarım, yüksek coğrafya terimleri ve süel terimler hazırlanmış, Ortaokul terimleri de gözden geçirilmiş, felsefe, biyoloji ve botanik terimleri de, soruşturma yapılmak üzere bastırılmıştır.

Terim çalışmalarında tutulan yol şudur: Önce, terimlerin Fransızca, Osmanlıca - eğer varsa-Türkçelerini taşıyan bir liste meydana getirilmekte, sonra uzmanlarla birlikte uygun karşılıklar bulunmakta, böylece hazırlanan terimler, üniversite profesörleri ile uzmanlara gönderilerek dar soruşturma, daha sonra konu ile ilgili öğretmenlere gönderilerek geniş soruşturma yapılmakta, nihayet gelen karşılıklara göre, liste yine uzmanlarla birlikte tekrar gözden geçirilerek terimlere son şekli verilmektedir.

Gramer :

Kurumca bir "ana gramer" hazırlanması kararlaştırılmış, bu ana gramere temel olmak üzere, tanınmış uzmanlar tarafından yapılacak araştırma ve incelemelerin, önce monografiler halinde yayınlanması uygun görülmüştür.

Bu esaslara göre hazırlanan 9 monografi, *Türk dili araştırmaları - Belleten* (1953, 1954) ile, aylık *Türk dili* dergisinde (sayı 18, 22, 24, 29, 34) yayınlanmıştır.

Kurum yayınları :

Dil anıtları :

Ahmed Yükneki, *Atebetü'l-Hakayik*, Reşit Rahmeti Arat tarafından hazırlanmıştır, İst. 1951.

Süleyman Çelebi, *Mevlid* (inceleme, metin ve tıpkıbasım). Ahmed Ateş tarafından hazırlanmıştır, Ankara 1954.

Seyf-i Serayi, *Gülistan tercümesi* (tıpkıbasım), Dr. Feridun Nafiz Uzluk'un önsözü ile, Ankara 1954.

İnceleme ve araştırma :

Türkiye'de dil devrimi (Türkçe ve İngilizce), Ankara 1951.

Naim H. Onat, *Arapçanın Türk diliyle kuruluşu* II, 1. f. İst. 1951.

Dil dâvası (dil devriminin amacını, şimdiye kadar geçirdiği evreleri belirten türlü yazılar), Ankara 1952.

Suad Yakub Baydur, *Dil ve kültür* (Türkçenin ve başka dillerin gelişmeleri, Türkçenin durumu ve sorunları üzerine 23 yazı), Ankara 1952.

Derleme ve Tarama :

Tanıklariyle Tarama Sözlüğü, II. kitabın 2. kısmı, Ankara 1953.

Tanıklariyle Tarama Sözlüğü, III. kitap, Ankara 1954.

Söz Derleme Dergisi, c. IV (ulama), İst. 1951.

Söz Derleme Dergisi, c. VI (Folklor sözleri), Ankara 1952.

Hâmid Zübeyr Koşay ve Orhan Aydın, *Anadilden derlemeler*, II. cilt, Ankara, 1952.

Sözlük :

Mirza Mehmed Mehdi Han, *Seng-lâh* (tıpkıbasım), Besim Atalay tarafından hazırlanmıştır. İst. 1950.

H. Paasonen, *Çuvaş Sözlüğü*, İst. 1950.

Türkçe Sözlük, 2. basım, Ankara 1955.

Sade Türkçe Kılavuzu, Ankara 1953.

Ferid Devellioğlu, *Türk argosu*, III. basım, Ankara 1954.

Dergiler :

Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten (yıllık dergi), I, Ankara 1953, II, 1954.

Türk Dili (aylık dergi) c. I, II, III, sayı 1-34, Ankara, 1951-1954.

Çeşitli yayınlar :

Divanü lûgat'it-Türk'ün dizini (Arap harflerine göre), Dehri Dilçin tarafından hazırlanmıştır, Ankara 1957.

Altıncı Türk Dil Kurultayı 1949 (birleşimler, tutanaklar), Ankara 1950.

Olağanüstü Türk Dil Kurultayı 1951 (birleşimler tutanaklar), Ankara 1954.

Anayasa dilimiz üzerine, Ankara, 1952.

Anayasa dilimiz üzerine (eki ile), Ankara, 1952.

Türk Dil Kurumu yayınları kataloğu, Ankara, 1952.

VII. Türk Dil Kurultayı

VII. Türk Dil Kurultayı 18 temmuz 1954 de Ankara'da Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi konferans salonunda toplanmış ve çalışmalar 22 temmuz 1954 e kadar beş gün sürmüştür.

Bu kurultayda, kol çalışmaları komisyonlarda incelenmiş, hazırlanan raporlar genel oturumlarda okunarak üzerlerinde konuşulmuştur. Son oturumda Kurum bütçesi onaylandıktan sonra seçimlere geçilmiş ve yeni Yönetim Kurulu seçilmiştir.

Yönetim Kurulu asıl üyeliğine seçilenler :

Ömer Asım Aksoy, Selâhaddin Batu, Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu, Nurullah Ataç, Feridun Nafiz Uzluk, Mehmed Ali Ağakay, Hasan Eren, İlhami Cıvaoğlu, Reşad Nuri Güntekin, Agâh Sırrı Levend, Macid Gökberk, Suud Kemal Yetkin, Vecihe Kılıcoğlu, Behçet Kemal Çağlar, Ahmed Ateş, Hikmet Bayur, Tahir Nejad Gencan, Samim Sinanoğlu, Sadeddin Buluç, Ahmed Caferoğlu, Nureddin Artam, Hilmi Ziya Ülken, Enver Ziya Karal, Melâhat Özgü, Mehmed Tuğrul, Zeki Zeren, Salim Rıza Kırkpınar, Yunus Kâzım Köni, Reşad İzbırak, Recai Cin, Kadri Yörükoğlu, Uluğ İğdemir, İsfendiyar Esad-Kadaster, Peyami Safa, Falih Rıfkı Atay.

Yedek üyeliğe seçilenler :

Salâh Birsel, Mecdud Mansuroğlu, Nusret Hızır, Nimetullah Öztürk, Hıfzırrahman Raşid Öymen, Esad Mahmud Karakurt, Muharrem Ergin, Abdülkadir Karahan, Hakkı Tarık Us, Yakub Kalgay.

Kurultaydan sonra

Yönetim Kurulunun ilk toplantısında Başkanlığa Macid Gökberk, İkinci Başkanlığa Samim Sinanoğlu, Genel Yazmanlığa Agâh Sırrı Levend, Sayman üyeliğe Uluğ İğdemir, Derleme - Tarama Kolu başkanlığına Ömer Asım Aksoy, Sözlük Kolu başkanlığına Mehmed Ali Ağakay, Terim Kolu Başkanlığına Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu, Gramer Kolu Başkanlığına Vecihe Kılıcoğlu, Yayın Kolu Başkanlığına Nurullah Ataç seçilmişlerdir.

Kurum çalışmaları

Derleme - Tarama :

1952 yılında ikinci defa ele alınan halk ağzından söz derleme işi hızlanmış, bu dönem sonuna kadar Kurum'a gönderilen fişlerin sayısı 275.000 e ulaşmıştır.

Bu dönemde *Söz Derleme Dergisi*'nin "yazı dilinden halk ağzına" bir dizini hazırlanmıştır. Bu ciltte, yazı dilimize göre düzenlenmiş olan madde başları sırasında, bu kavramların halk ağzındaki karşılıkları bulunmaktadır. Daha önce basılmış olan "halk ağzından yazı diline" ciltlerinden kolayca faydalanmak bu cilt ile mümkün olabilmektedir.

Tanıklariyle Tarama Sözlüğü için 1943 denberi kaynak olarak taranmış olan kitapların sayısı 280 i, bunlardan elde edilen fişlerin sayısı da 210.000 i bulmuştur. Yediyüz yıl boyunca Türkiye Türkçesi ile yazılmış eserlerde geçen, fakat sonra bırakılmış olan Türkçe kelimelerin toplandığı bu kitapların dördüncüsü de basılmıştır. Bu dördüncü kitapta madde başlarının imlâsı, kaynak olan metinlerdeki eski yazı ile de gösterilmiş, bundan başka "hı" ve "n" sesleri işaretli olarak yeni yazıda belirtilmiştir.

Bu dönemde, ayrıca şer'i mahkeme sicillerinden 15 defter taratılarak kaynaklar zenginleştirilmiştir.

Terim :

Bu süre içinde, bütün ortaöğretim terimleri yeni baştan gözden geçirilmiş, gerekli düzeltmeler yapılarak olgunlaştırılmıştır. Ayrıca tarih, güzel sanatlar, tarım terimleri yeniden ele alınmış, beden eğitimi, askerlik ve dil terimleri tekrar işlenmiştir.

Bundan başka, halk dilinde terim niteliğinde olan sözler taranıp bölümlere ayrılmış, aile bilgisi, av ve deniz sporları terimleri de derlenmiştir. Teknik terimler üzerindeki çalışmalara da devam edilmiştir.

Sözlük :

Türkçe Sözlük'ün 1955 te yapılmış olan ikinci baskısı tükenmiş olduğundan, üçüncü baskısı için gereken hazırlıklara başlanmıştır. Ayrıca tükenmiş olan *Sade Türkçe Kılavuzu*'nun yeniden hazırlanması işine girişilmiştir. Bu arada *Etimoloji Sözlüğü* çalışmalarına da devam edilmiştir.

Sözlük Kolunun bu dönemde hazırladığı *Yakın anlamlı kelimeler Sözlüğü*, basında yankılar uyandırmış, Millî Eğitim Bakanlığınca da yardımcı kitaplar arasına alınmıştır.

Yabancı dillerden Fransızca, İngilizce ve Almancadan Türkçeye sözlükler hazırlama işine başlanmış, Fransızca - Türkçe sözlüğün yarısı tamamlanmıştır.

Gramer :

Gramer Kolu, ana gramerin meydana getirilmesi için gerekli plân, program ve tasarıyı hazırlamıştır. Bu maksatla, yetkili uzmanlara monografiler yazdırılmış ve taramalar yaptırılmıştır. Bu süre içinde 11 monografi yayınlanmış, çeşitli konuları ele alan 2 tarama kitaplığa maledilmiştir. Bu arada çeşitli meselelerin geniş çapta tesbitini sağlamak için bir soruşturma açılmıştır. Bundan başka imlâ meselesi üzerinde de durulmuş 1956 da *İmlâ Kılavuzu*'nun dördüncü baskısı yapılmıştır.

Ödüller ve yarışmalar :

VII. Türk Dil Kurultayı, her yıl, o yıl içinde yazılan bilim ve sanat eserleri arasından seçilecek iki eserin sahibine verilmek üzere, bütçeye 7000 lira ödenek koymuştu. 1955 te bilimsel eserler arasından Doç. Dr. Gündüz Akıncı'nın *Abdülhak Hâmid* adlı eseri, sanat eserleri arasından da Cahid Külebi'nin *Yeşeren otlar* adlı şiir kitabı, 1956 yılında ise Orhan Hançerlioğlu'nun *Ali* adındaki romanı ödülü kazanmıştır.

Bundan başka, Kurum aylık *Türk Dili* dergisinde genç sanatçılar arasında yazı yarışması açmış, kazananlara ödül vermiş ve yazılarını da dergide yayınlamıştır.

Dil uzmanları :

Yönetim Kurulu, birini liseyi bitirenler arasından seçerek Türk üniversitelerinde, ötekini de Türk üniversiteleri Türkoloji bölümünü bitirenler arasından seçerek yabancı üniversitelerde okutmak üzere, iki genci, öğrenim masraflarını ödeyerek yetiştirmeyi düşünmüş ve bu maksatla bir yönetmelik hazırlamıştır. 1956 da açılan sınava, liseyi bitirenler arasından iki genç katılmış, bunlardan sınavı kazanmış olan Mustafa Canpolat, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji bölümüne gönderilmiştir.

Bundan başka, Kurum'un çalışma kadrosunda açılan yerleri, bu alanda yetişmiş olanlarla doldurmak kararını veren Yönetim Kurulu, 1956 da boşalan iki kadroya Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Türkoloji bölümünü bitiren iki genci almıştır. Uzmanların yanında çalışmakta olan bu gençler, çalıştıkları alanın uzmanı olmak üzere hazırlanmaktadırlar.

Kurum yayınları :

Dil anıtları :

Nehcü'l-feradis (tıpkıbasım), J. Eckmann'ın önsözü ile, Ankara 1956.

Gülşehri, *Mantıku't-tayr* (tıpkıbasım), Agâh Sırrı Levend'in önsözü ile, Ankara 1957.

Derleme - Tarama :

Tanıklariyle Tarama Sözlüğü cilt IV, Ankara 1957.

Sözlük :

Mehmed Ali Ağakay, *Türkçede yakın anlamlı kelimeler sözlüğü*, Ankara 1956.

İmlâ Kılavuzu, IV. basım, Ankara 1956.

Dergiler :

Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten (yıllık dergi), III, Ankara 1955; IV, 1956; V, 1957.

Türk Dili (aylık dergi), IV, V, VI. ciltler, sayı 35-70, Ankara 1954–1957.

Çeşitli eserler :

Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk-Hâtıralar*, Ankara 1954.

Yedinci Türk Dil Kurultayı 1954 (birleşimler, tutanaklar), Ankara 1955.

VIII. Türk Dil Kurultayı

VIII. Türk Dil Kurultayı, 1957 de Ankara'da Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi konferans salonunda toplanmış ve çalışmalar 1 temmuz 1957 den 5 temmuz 1957 ye kadar beş gün sürmüştür. Türk Dil Kurumu'nun kuruluşunun 25. yıldönümüne rastlıyan bu kurultayda bilimsel toplantılara da yer verilmiş, bu maksatla yabancı memleketlerdeki akademilere, üniversitelere ve bilim

kurumlarına birer mektup gönderilerek, Türkoloji alanında çalışan bilginlerin kurultaya katılmaları imkânı sağlanmıştır. Bu çağrı üzerine Macaristan'dan J. Németh, L. Ligeti, G. Hazai, Polonya'dan A. Zajaczkowski, Çekoslovakya'dan J. Blaskovics, Sovyet Rusya'dan A. N. Kononov, Hamid Araslı, E. V. Sevortyan, M. Şirëliyev gelerek Kurultay çalışmalarına katılmışlardır.

Bilimsel çalışmalara ayrılmış olan oturumlarda sırasiyle şu bildiriler okunmuştur :

J. Németh, *Osmanlı Türk dili tarihi araştırmalarının yolları.*

Dr. Zeki Zeren, *Hekimlik terimlerinin Türkçeleştirilmesi çalışmaları : İnsan vücudu bölge anatomisi terimleri.*

J. Blaskovics, *Çekoslovak Türkolojisinin şimdiki durumu ve ilerideki vazifeleri.*

Dr. Bedii N. Şehsuvaroğlu, *Anadolu'da Türkçeleşme cereyanları ve Türkçe ilk tıp yazmalarındaki terimler.*

János Eckmann, *Mirza Mehdi'nin "Senglâh" adlı Çağatayca sözlüğü.*

Mecdud Mansuroğlu, *Türkçenin zamanımızdaki meselelerinin çözümlenmesi üzerine bazı teklifler.*

Tahir Nejad Gencan, *Devrik cümle.*

L. Ligeti, *Afganistan Avşarlarının dili üzerine.*

A. Caferoğlu, *Anadolu ve Rumeli ağızları araştırmalarının bugünkü durumu.*

A. Tietze, *Anadolu Türkçesinin tabakalanışı.*

Dr. F. Nafiz Uzluk, *XIV. yüzyıldaki Türkçe tıp kitaplarından örnekler.*

G. Hazai, *Kiril harfleriyle yazılan Türk metinleri.*

J. Blaskovics, *Çek dilinde Türkçe kelimeler.*

A. Caferoğlu, *Türk onomastiğinde "başlık" yahut "serpuş".*

G. Hazai, *Rodop Türk ağızları.*

Osman Nedim Tuna, *Köktürk yazıtlarında "ölüm" kavramı ile ilgili kelimeler ve "kergek bol-" deyiminin izahı.*

Ali Saracoğlu, *Üst Van bölgesinde D.L.T.den sözler.*

A. Zajaczkowski, *Kutb'un Husrev ü Şirin adlı eseri hakkında.*

Dr. A. Süheyl Ünver ve Nezihe Tuna, *XVIII. asırda sırf Türkçe manzumelere üç yeni örnek.*

Agâh Sırrı Levend, *Tutmacı'nın Gül ü Husrev mesnevisi.*

A. N. Kononov, *Türkçede birleşik cümle problemi.*

E. V. Sevortyan, *Türk dillerinde fiillerin geçişli (transitif) geçişsiz (intransitif) olmalarına dair.*

M. Şirëliyev, *Azërbaycan dili dialektlërinin Türk dili dialektlëri ile mukayesëli öyrënilmësi.*

Hilmi Ziya Ülken, *İçtimai değişmeler ve dil değişmeleri.*

Dr. F. Nafiz Uzluk, *Büyük annemden dinlediğim atasözleri.*

A. Dilâçar, *Dile müdahale meselesi.*

Kurultayın son günü (5 temmuz 1957 cuma) öğleden önceki ilk oturumda yabancı Türkologlardan bazıları söz alarak Kurultaya ait izlenimleri belirtmişlerdir. Prof. Dr. Németh'in sözlerinden şu cümleleri alıyoruz :

— *İddia edebilirim ki Türk dilcileri bir aile teşkil ederler ve bu ailenin ocağı —konferansımda da buna kasdettiğim gibi— Ankara'dır. Biz Macarlar, öyle hissediyoruz ki, bu ocağa, ki doğrudan doğruya Türk meslekdaşlarımın kalbinden başka bir şey değil, çok yakın olduk. Öyle zannederim ki başka milletlere mensup olan meslekdaşlarım da bu ocağa yakın olduklarını hissederler.*

Prof. Dr. Zajaczkowski'nin sözlerinden şu cümleleri alıyoruz :

— *Türk Dil Kurumu'nun ilmî faaliyeti ve kıymetli neşriyatı Polonyalı Türkologlar arasında yıllardan beri epeyce malûmdur. Güzel eserlerinizden ve kıymetli dergilerinizden daima istifade ederiz ve daimî ilmî münasebetlerde kalmak niyetindeyiz.*

Prof. Dr. Kononov'un sözlerinden şu cümleleri alıyoruz :

— 12 *Temmuz* 1932 *tarihinde yani bundan* 25 *yıl önce Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştu. Sonradan Türk Dil Kurumu adını alan bu Cemiyet, Türkiye Türkolojisi tarihinde yeni bir devir açmıştır.*

Bu Cemiyetin kurucusu ve koruyucusu büyük Atatürk idi. Türk dili tetkikine büyük bir ehemmiyet veren Kemal Atatürk bizzat bu Kurumun faaliyetine iştirak etmişti...

Türk Dil Kurumu geçen 25 *yıl içinde teşkilât ve tetkikat bakımından büyük bir faaliyette bulunmuştu.*

Hiç şüphe yoktur ki Türk Dil Kurumu bu faaliyetiyle hakkıyle iftihar edebilir.

Türk Dil Kurumu tarafından çıkarılan kitapların tek bir listesi bile herhangi bir kurumun iftihar edebildiği şeydir.

Türkiye Türkologlarının elde ettikleri muvaffakiyetler Türk Dil Kurumu'nun faaliyetiyle sımsıkı bağlıdır.

Aynı oturumda, Kurum'un, 25. yıldönümü münasebetiyle Yönetim Kurulu'nun 30 haziran 1957 tarihinde yaptığı toplantıda kendilerine Onur ve Haberleşme üyeliği verilen Türkologların adları okunmuş ve üyelikleri oybirliği ile kabul edilmiştir.

Onur üyeleri: Jean Deny, Louis Ligeti, A. N. Kononov, Gyula Németh, Hellmut Ritter, Ruşen Eşref Ünaydın, Ananias Zajaczkowski, Hamid Araslı.

Haberleşme üyeleri: Abbas Hazzavi, Alessio Bombaci, Herbert W. Duda, János Eckmann, Annemarie von Gabain, Gunnar Jarring, Nicolas Poppe, Omeljan Pritsak, Martti Räsänen, Andreas Tietze, Şirëliev, Sevortyan, Hazai, Blaskovics.

Kol çalışmaları komisyonlarda incelenmiş, hazırlanan raporlar genel oturumlarda okunarak üzerlerinde konuşulmuştur.

Gündemdeki maddeler bittikten sonra seçimlere geçilmiş, aşağıda adları yazılı üyeler Yönetim Kurulu'na seçilmiştir.

Asıl üyeler: Gündüz Akıncı, Tahir Nejad Gencan, Agâh Sırrı Levend, Ömer Asım Aksoy, Hikmet Bayur, Hilmi Ziya Ülken, Ahmed Ateş, Hikmet Dizdaroğlu, İlhami Cıvaoğlu, Behçet Kemal Çağlar, Macid Gökberk, Nadir Nadi, Yunus Kâzım Köni, Kadri Yörükoğlu, Mecdud Mansuroğlu, Nureddin Artam, Samim Sinanoğlu, Fahir İz, Mehmed Ali Ağakay, Yakub Kadri Karaosmanoğlu, Ahmed Caferoğlu, Uluğ İğdemir, Mehmed Tuğrul, Hasan Eren, Süheyb Derbil, Selâhaddin Batu, Sadeddin Buluç, Nusret Hızır, Recai Cin, Nermi Uygur, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Orhan Hançerlioğlu, Reşad İzbırak, Enver Ziya Karal, Suud Kemal Yetkin.

Yedek üyeler: Zeki Zeren, Haldun Taner, B. Alkım, Sabahaddin Kudret Aksal, Nevzad Tüzdil, Tahsin Yazıcı, Salâh Birsel, Salim Rıza Kıkrpınar, Muharrem Ergin, Orhan Şaik Gökyay.

Kurultaydan sonra

Kurultaydan sonra Yönetim Kurulu'nun ilk toplantısında başkanlığa Macid Gökberk, ikinci başkanlığa Enver Ziya Karal[512], genel yazmanlığa Agâh Sırrı Levend, sayman üyeliğe Uluğ İğdemir, Derleme-Tarama Kolu başkanlığına Ömer Asım Aksoy, Sözlük Kolu başkanlığına Mehmed Ali Ağakay, Terim Kolu başkanlığına Yunus Kâzım Köni[513], Gramer Kolu başkanlığına Samim Sinanoğlu, Yayın Kolu başkanlığına Gündüz Akıncı seçilmişlerdir.

Derleme - Tarama :

Bu dönemde, *Söz Derleme Dergisi*'nin "Yazı dilinden halk ağzına indeks" cildi yayınlanmış, böylece birinci derlemede elde edilen fişlerden meydana gelmiş olan derleme dergileri, VI. cilt olarak hazırlanan "Folklor Sözleri" ile birlikte tamamlanmıştır.

İkinci derleme işi de bitmiş, bu derlemede Kurum'a gelen fişlerin sayısı 400.000 i bulmuştur. Her iki derlemenin birleştirilmesiyle meydana gelecek geniş ölçüde bir "Derleme Sözlüğü" nün hazırlığına başlanmıştır.

Türkü, mâni, destan, masal gibi mensur ve manzum halk edebiyatı derlemeleri de yapılmıştır. Bu konuda gelen fişlerin sayısı 3500 ü bulmuştur.

Yurdun türlü bölgelerinde konuşulan ağızları bütün incelikleri ve özellikleriyle tesbit edebilmek için ses alma makinesinden faydalanılmış, çeşitli bölgelerdeki konuşmalar şeride alınmıştır.

Bursa, Edirne, Ankara, Kayseri şer'î mahkeme sicillerinden XV. ve XVI. yüzyıllara ait 24 defter daha taranmıştır.

Tarama Sözlüğü'nün, elde bulunan dört kitap kaynaştırılarak tek kitap haline getirilmesi için gerekli çalışmalara başlanmıştır.

Sözlük :

Türkçe Sözlük'ün üçüncü baskısı basılıp yayınlanmıştır.

Sade Türkçe Kılavuzu da birçok düzeltme ve eklemelerle yeniden hazırlanıp yayınlanmıştır.

[512] Enver Ziya Karal'ın Amerika'ya gitmesi üzerine ikinci başkanlığa Hasan Eren, Hasan Eren'in de Terim Kolu başkanlığına seçilmesi üzerine Selâhaddin Batu seçilmiştir.

[513] Yunus Kâzım Köni'nin ölümü üzerine Terim Kolu başkanlığına Hasan Eren seçilmiştir.

Yabancı dil sözlüklerinden Fransızca-Türkçe sözlük hazırlanarak basımevine verilmiştir.

Almanca-Türkçe ve İngilizce-Türkçe sözlükler üzerindeki çalışmalara devam edilmiştir.

Terim :

Bu üç yıllık dönemde Terim kolu çalışmalarının ağırlık merkezi ortaöğretim terimleri üzerinde toplanmıştır. 1943 te Millî Eğitim Bakanlığınca bastırılan *Türkçe Terimler Cep Kılavuzu* adlı eserde yer alan astronomi, biyoloji, botanik, fizik, jeoloji, kimya, matematik, zooloji ve coğrafya terimleri yeniden ele alınmış, uygun olmıyanlar düzeltilmiş, eksikler tamamlanmış, bunlara tarım terimleri de eklenerek, Kılavuz ikinci basıma hazır bir hale getirilmiştir.

Klavuzun ikinci cildinde yer alacak olan psikoloji, sosyoloji, mantık, felsefe ve pedagoji terimleri üzerinde çalışılmaktadır.

Ayrıca teknik terimler üzerindeki çalışmalara da devam edilmektedir.

Gramer :

Ana gramerin bölümleri tesbit edilmiş ve plânı hazırlanmıştır.[514]

Türk dilinin çeşitli meseleleri üzerinde yetkili uzmanlar tarafından 9 monografi yazılmıştır.

Kılavuz gramerin sesbilgisi bölümü tamamlanmıştır. Sözdizimi bilgisi bölümünün de yarısı yazılmıştır. Bu konudaki çalışmalara devam edilmektedir.

Bu dönemde İmlâ Kılavuzu'nun V. basım yapılmıştır.

Yine bu dönemde kolbaşkanı ile uzmanları tarafından ikisi **Belleten**'de olmak üzere 21 yazı yayınlanmıştır.

Ödüller :

VIII. Türk Dil Kurultayı Ödül Yönetmeliğini değiştirmiş sanat ve bilim eserlerini şiir, hikâye, roman, tiyatro, deneme-eleştirme-gezi, çeviri ve bilimsel olmak üzere yediye ayırmıştır. 1957 de Cavid Orhan Tütengil'in *Montesquieu'nün siyasî ve*

[514] Bak. *Türk Dili* dergisi, 1958, c. VII, s. 84; 1958, c. VIII, s. 86.

iktisadî fikirleri adlı eseri bilim, Sabahaddin Kudret Aksal'ın *Yaralı Hayvan* adlı eseri de sanat ödülünü kazanmıştır.

1958 de Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın *Delice Böcek* adlı şiir kitabı ile Oktay Akbal'ın *Suçumuz insan olmak* adlı romanı sanat eserleri ödülünü kazanmıştır.

1959 da Nermi Uygur'un *Edmund Russerl'de başkasının ben'i problemi* adlı eseri bilim, Tahsin Yücel'in *Düşlerin ölümü* adlı hikâye kitabı ile Sabahaddin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz'un dilimize çevirdikleri Eflâtun'un *Devlet* adlı eseri sanat ödüllerini kazanmıştır.

Kurum yayınları:

Dil anıtları :

Muharrem Ergin, *Dede Korkut kitabı* (inceleme, metin ve tıpkıbasım), Ankara, 1958.

İnceleme ve araştırma :

Jean Deny armağanı (29 inceleme), hazırlıyanlar: J. Eckmann, Agâh Sırrı Levend, Mecdud Mansuroğlu, Ankara, 1958.

Türk dilinde ve başka dillerde özleşme, Ankara, 1959.

Agâh Sırrı Levend, *Türk dilinde gelişme ve sadeleşme evreleri* (eklerle, II. basım) Ankara, 1960.

VIII. Türk Dil Kurultayında okunan bilimsel bildiriler (26 inceleme), Ankara, 1960.

Dilbilgisi:

Tahsin Banguoğlu, *Türk grameri*, birinci bölüm, *Sesbilgisi*, Ankara 1959.

Derleme - Tarama :

Söz Derleme Dergisi c. V (yazı dilinden halk ağızına indeks), Ankara, 1957.

Sözlük :

Türkçe Sözlük (III. basım), Ankara, 1959.

Ferid Devellioğlu, *Türk Argosu* (IV. basım), Ankara ,1959.

İmlâ Kılavuzu (V. basım), Ankara, 1957.

Sade Türkçe Kılavuzu (II. basım), Ankara, 1960.

Dergiler :

Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten (yıllık dergi), VI, Ankara, 1958; VII, Ankara, 1959; VIII, Ankara, 1960.

Türk Dili (aylık dergi), VII. VIII. IX. ciltler, sayı 71-106, Ankara, 1957-1960.

Çeşitli eserler :

Sekizinci Türk Dil Kurultayı 1957 (birleşimler, tutanaklar), Ankara, 1958.

Türk dil devrimi hakkında yabancı dillerde yazılmış başlıca yazılar [515]

I. Kúnos, *A török nyelvújítás*, *Magyar Nyelvőr*, c. LIX, 1930, s. 152-155.

I. Kúnos, *A török nyelv megújhodása*, *Emlékkönyv Balasa J-nek*, Budapeşte 1934, s. 87-90.

Selim Cattan, Il *movimento per la riforma della lingua turca La Vita Italiana*, 1933, s. 39-43.

J. Balassa *A török nyelvújítás*, *Magyar Nyelvőr*, c. LXIII, 19-34, s. 41-42.

Friedrich Giese, *Die Reinigung und Erneuerung der türkischen*, *Fortschungen und Fortschritte*, c. X, 1934, s. 407.

Friedrich Giese, *Neue Auffassung alter sprachwissenschaftlicher Begriffe*, *Fortschungen und Fortschritte*, c. X 1934, s. 416-417.

Ettore Rossi, *La riforma linguistica in Turchia*, *Oriento Moderno*, c. XV, 1935, s. 45-47.

Jean Deny, *La reforme actualle de la langue turque*, *En Terre d'Islam*, 1935, s. 222-247.

Konrad Nielsen, *Die türkische Sprachreform*, *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap*, c. VIII, 1936, s. 17.

Hans Joachim Kissling, *Die türkische Sprachreform*, *Leibziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa*, c. III, 1937, s. 69-81.

[515] Bk. A. Dilâçar, *Türk dil devrimi hakkında yeni bir eser*, bu yazıdaki 4. not, *Türk Dili*, 1955, c. IV, sayı 43.

Hans Joachim Kissling, *Agâh Sırrı Levend, Türk dilinde gelişme ve sadeleşme safhaları*, Ankara, 1949, *Oriens*, c. IV-2, 1951 Leiden, s. 302-303.

Sir Denison Ross, *Restoring a Language, The New Turkey*, Londra 1938, s. 91-95.

Donald Everett Webster, *Returficication, History and Language Reform, The Turkey of Atatürk*, Philadelphia, 1939, s. 240-246.

Herbert W. Duda, *Gesundung der türkischen Sprachreform, Die Welt des Islams*, c. XXVI, 1940, s. 77-100.

Uriel Heyd, *Language reform in Modern Turkey, Oriental Notes and Studies published by the Israel Oriental Society*, No. 5 Kudüs, 1954.

Türk Dil Kurumu'nun yeni binası

Türk Dil Kurumu'nun Kavaklıdere'de Atatürk Bulvarı üzerinde yaptırmakta olduğu bina bu dönemde tamamlanmış Kurum 1959 yılı sonunda yeni binaya taşınmıştır.

Türk Dil Kurumu "Türk Dili Tetkik Cemiyeti" adı altında, 1932 de ilk defa Belvü otelinin arkasındaki binaya yerleşerek 1934 yılına kadar bu küçük binada çalışmış, ayrıca, Evkaf apartımanlarının karşısında, Anadolu ajansının yanındaki binayı da kiralıyarak 1937 yılına kadar çalışmalarına burada devam etmiştir. 1937 de Ulus sineması yanındaki Mükerrem Bey apartımanına taşınan Kurum, 1943 de Cihan sokağındaki binayı satın almış ve 1959 yılı sonuna kadar 16 yıl bu binada kalmıştır.

Türk Dil Kurumu, içinde rahatça çalışabilecek elverişli bir bina yaptırmak için her yıl bütçesinden artırdığı parayı bankada açtırdığı özel bir hesaba yatırmakta, binanın bir an önce yaptırılması da kurultaylarda tekrarlanmakta idi. Kurum'un gittikçe artan ihtiyaçlarını gözönünde tutan Yönetim Kurulu, geçen dönemde teşebbüse girişmiş, üç yıl önce Kavaklıdere'ye yakın Atatürk Bulvarı üzerinde 22 metre yüzü ve 48 metre derinliği olan 1032 metrelik arsayı 200.000 liraya satın almıştır. Bundan sonra Kurum hizmetleri gözönünde tutularak oda ve salon ihtiyacı tesbit edilmiş, yapı programı ile şartları hazırlanarak, bina projesi için yüksek mimarlarla mühendisler arasında yarışma açılmıştır. Yarışmaya

katılan 31 projeden Yapı Yargıcılar Kurulunca yüksek müh. mimar Orhan Dinç'in projesi birinci olarak seçilmiş ve yapı işi,kapalı zarf usûlü ile açılan eksiltmeğe katılan yedi firmadan en elverişli teklif sahibine 1.027.000 liraya verilmiştir. Bina, arsası ve fazla fiyat farkı ile 1.600.000 liraya malolmuştur. Yeni binanın iki yer katı ile dört esas katı vardır. Her katta çalışma kollarının ihtiyacına göre yapılmış odalar ve salonlar bulunmakta, ikinci katta da geniş kitaplıkla okuma salonu yer almaktadır. İki yer katında ise kalorifer bölümünden başka, Kurum yayınları ile kâğıt stoklarını koymak üzere geniş depolar vardır. Yayınları dağıtma bürosu da burada çalışmaktadır. Ayrıca, binanın arkasına 250 kişinin rahatça oturmasına elverişli bir konferans salonu da yaptırılmıştır.

BUGÜNKÜ DURUM

Öz Türkçe zafer yolundadır. Burada bir kere daha kısaca açıklamak yerinde olur :

Öz Türkçecilik, yabancı asıllı bütün kelimeleri dilden çıkarmak amacını güden "tasfiyecilik" sayılmamalıdır. Ama bu, yabancı kelimelere Türkçe karşılık aramak işinin durması demek değildir. Aksine, kelime yapma yollarına başvurularak, Türkçe köklerden Türkçe eklerle yeni kelimeler yaratmağa çalışılmalıdır. Hele, türlü yollarla batıdan dilimize sızan kelimelere karşı daha titiz davranılmalıdır. Bu titizlik gösterilmediği içindir ki, *personel, trafik* gibi kelimeler resmî kanaldan dilimize girip yerleşmiştir.

Dilden bütün yabancı kelimelerin çıkarılmasını istiyen tasfiyeciler bugün de vardır. Gençlerin bazısı bu yolu tutmuştur. Telâşlanmak boşunadır. Ortaya atılan yeni kelimeler beğenilip tutunmazsa kendiliğinden unutulup gider; kullanılmaz olur. Beğenilip yerleşirse şikâyete hakkımız olamaz.

Dil Kurumu'nun tuttuğu yol işte budur. Hal böyle iken, Kurum'u hâlâ tasfiyecilikle suçlandıranlar görülüyor. Bunlar arasında, vaktiyle Dil Kurumu'nda bulunmuş, bu çalışmalara sorumlu olarak katılmış, şimdi uydurma dedikleri kelimelerle eser yazmış olanlar da var. Dil Kurumunca bastırılan bu eserler meydandadır. Bu eserlerle şimdiki iddiaları karşılaştırmak imkânı bulundukça, yapılan hücumların sebebini anlamak hiç kimse için güç olmıyacaktır.

Kurum'a ve Kurum'da çalışanlara saldıranlar arasında, Atatürk'ün, Lâtin harflerini kendi fikirlerinden aldığı ilhamla kabul etmiş olduğunu söylemek cüretini gösteren de var. Mütareke devrinde Türkçülüğe *meş'um mefkûre* demekten çekinmiyen iddia sahibi, vaktiyle, bir milletin din değiştirmeyince harf değiştirmiyeceği yolundaki eski iddaisını unutmuş, yahut unutulduğuna inanmış görünüyor.

Bu arada, Türk Dil Kurumu'nu lekelemeğe çalışanlar ve ona *uğursuz bir mücadelenin yuvası* diyecek kadar kendilerinden geçenler de çıkıyor. *Hürriyet* gazetesinde çıkan bir yazıda şöyle deniliyor :

Türkiye'de öz dil başlığı altında işlenen cinayetin rengi artık ya kızıl, yahut karadır: ya Moskova'nın emrinde yahut cehaletin hattâ irticaın pençesindedir[516].

Türk Yurdu dergisinde çıkan yazıda da şu satırlar yer almaktadır :

Dil Kurumu bu iptidai zihniyetle veya anlaşılmaz bir maksatla güzel Türkçemizi kısır, fakir ve geri bir dil haline sokmak istiyen uğursuz bir mücadelenin yuvası olmuştur[517].

Bu gibi sözlerin, bilim ve eğitim anlayışıyle uzlaşamıyacağı meydandadır. Bu eserde yer alması da üzüntü vericidir. Ancak, dil devriminin tarihini gözden geçirecek olanlar, bu satırları ibretle okumalıdırlar.

Sonuç

Cumhuriyet'le kurulan yeni Türkiye'nin tek amacı, uygarlık, dayandığı tek kuvvet de milliyettir. Türk milleti, uygarlık dünyasında yer almak için Batı'ya uymak, varlığını koruyabilmek için de milliyetine dayanmak zorundadır. Bir bütün olan Türk devriminin esas karakteri budur. Uygarlık isteği, Osmanlı İmparatorluğu devrinde koyu bir taassup içinde Ortaçağ hayatı yaşamanın; milliyet ihtiyacı da, vaktiyle milliyeti inkâr etmenin bir tepkisidir.

Uygarlaşmak bugünün ileri şartlarına uymak, millileşmek de dünü araştırmak ve kendini şuurla tanımaktır. Şapkayı giymek, "Medeni Kanun"u kabul etmek, Lâtin kökünden Türk alfabesi yapmakla nasıl günün gidişine uyduksa, vaktiyle inkâr edilen tarihimizle dilimizi tanımak için de, dünü araştırmaya koyulduk.

[516] Bk. *Hürriyet* gazetesi, 31 ocak 1959. Kurum'un bu yazıya verdiği cevap için bk. *Türk dili* dergisi, 1 mart 1959, c. VIII, sayı 90, sayfa 304.

[517] Bk. *Türk yurdu* dergisi, mart 1959, sayı 1-271. Kurum'un bu yazıya verdiği cevap için bk. *Türk dili* dergisi, 1 mayıs 1959, c. VIII, sayı 92, sayfa 422-426.

Türk milleti uygarlık değiştirme işini iradeli ve şuurlu atılışlarla başarırken, millileşme işinde kayıtsız kalamazdı.

İşte tarih ve dil araştırmaları bu ihtiyaçtan doğmuştur. Osmanlı tarihi, nasıl Türk tarihinin ancak belli bir devri ise, yabancı kurallar ve kelimelerle ağırlaşmış Osmanlı dili de, artık kapanmış olan eski bir devrin dilidir. O, yeni kuşağın dili olamaz.

Dâva yürüyor. Genç kuşak bugünün dilini öğreniyor ve bu dille konuşuyor. Öğrenmemekte ve kullanmamakta ısrar edenler, ömürlerinin sonuna kadar, genç kuşaktan hergün daha çok ayrıldıklarını ve gerilediklerini duyacaklardır.

YAZAR ADLARI

B

C

D

E

F

YANLIŞ — DOĞRU

Sayfa	Satır	Yanlış	Doğru
7	3	Erdişir-i	Erdeşir-i
34	23	hısnü'l-Hasin	Hısnü'l-hasin
60	30	gibi anlamlarına	anlamlarına
60	20	mütakaddimîn	mütekaddimîn
80	16	alemi	âlemi
95	27	"sosyal fayda, arıyan"	"sosyal fayda" arıyan
99	13	Yüklenup	Yüklenüp
112	7	Sonuçda	Sonunda
113	8	Ziya-Paşa	Ziya Paşa
141	8	Mecmuafünûn	Mecmuaifünun
149	24	düzeltmek hakkında	düzeltmek bahsinde
157	18	13 üncü	13
157	18	bahsederek	bahsedilerek
164	24	bu arada	bu araya
170	37	Kitaphane-i	Kütüphane-i
176	36	sayfaya	sayıya
248	35	Mecmuaiebediyye	Mecmuaiedebiyye
248	37	eleştirmiştir	eleştirilmiştir
251	32	sonunda	sonuna
263	3	eddebiyyat	edebiyyat
264	2	Yurdukul'un	Yurdakul'un
264	23	ikir	fikir
269	17	Servertifünun da	Servetifünun'da
277	14	yazdığı bir yazıda	çıkan bir yazıda
277	15	zabancı	yabancı
280	33	temmuzunda	temmuzundan
286	23	Teblig de	Tebliğde
289	7	sayfasına	sayfasında
291	2	içindeki, fikir	içindeki fikir
292	22	İzmir'deki	İzmir'de
297	17	açmış yazı	açmış, yazı
300	29	bu dilleri	bu, dilleri
301	21	vaz geçmiyenler	vazgeçmiyenler
306	28	kayd etmektedir	kaydetmektedir
308	19	fesahati	fesahatinin
310	32	Lisan-ıâdî	Lisan-ı âdî
311	6	Hasbiha	Hasbıhal
313	28	yayım	yayılma
315	35	hazırladığını	hazırladığım

Sayfa	Satır	Yanlış	Doğru
317	3	olmasının edebî	olmasının, edebî
322	14	pisikolojisi	psikolojisi
323	25	yazısına	yazısını
325	6	"haftalık ilâvesi"ne	"haftalık ilâve" sinde çıkan
325	15	kaybdettikten	kaydettikten
329	13	dilin yeni	dilin, yeni
329	15	savunacağını	savunacağını"
331	33	O fırsat	O, fırsat
333	24	terimlerde	terimler de
333	26	temsilcileride	temsilcileri de
334	21	lisanî	Lisanî
337	10	satırları, alıyoruz	satırları alıyoruz
338	3	ürküsü	türküsü
345	22	olduğunu gündelik	olduğunu, gündelik
345	24	Yurt	yurt
348	20	üslûb-	üslûp
348	23	getirildiklerini	getirdiklerini
349	1	kelimeler	kelimeleri
351	15	üslûb	üslûp
356	23	glaciere	glacière
362		35. satır sayfanın son satırı olacak	
363	27	kabulünü	kabulüne
384	7	"intolerans"	"intolerance"
419	10	araştırmalarla	araştırmaların
423	6	kelimeler	kelimelerin
449	27	Sekreter	yazman
451	2	Eş Şüzurı'z-zehebiyye	Eş Şüzurü'z-zehebiyye
474	3,10	J. Németh	G. Németh
478	26	basım	basımı
480	20	Fortschungen	Forschungen
480	22	Fortschungen	Forschungen
480	31	Leibziger	Leipziger

Bu ikinci baskıda da atlanmış olan aşağıdaki satırlar 56 ncı sayfanın 24. satırına eklenecektir :

— Arapça fiillerde üçüncü şahıs zamiri çoğul halinde bulunduğu zaman, sonundaki "و" harfinden sonra bir "ا" harfi gelir: "كتبوا" kelimesinde olduğu gibi ki, "onlar yazdılar" demektir. XIV. ve XV. yüzyıllarda yazılan eserlerde bazı kere "و" ile biten Türkçe kelimelerin sonuna da "ا" harfi getirilir. Meselâ Âşık Paşa'nın Ankara Genel Kitaplığında 57 numarada kayıtlı bulunan Garib-name' sinden:

يينه بونلر ديلوا دلين سيلدى
حللوا حالين خلق معلوم ايلدى

beytindeki "ديلوا' ve "حللوا" kelimelerinde olduğu gibi.

YAZARIN BASILMIŞ ESERLERİ

Acılar, roman, "eski harflerle", İstanbul, 1928; tükenmiştir.

Felsefe ve İçtimaiyat, dergi, "eski ve yeni harflerle", İstanbul, 1927-1930; tükenmiştir.

Edebiyat tarihi dersleri, Tanzimata kadar, İstanbul, I. basım 1932, VII. basım 1943; tükenmiştir.

Edebiyat tarihi dersleri, Tanzimat edebiyatı, İstanbul, 1934; tükenmiştir.

Edebiyat tarihi dersleri, Servetifünun edebiyatı, İstanbul, 1938; tükenmiştir.

Maarifimiz ve Millî terbiyemiz, incelemeler, İstanbul Eminönü Halkevi yayınlarından, İstanbul 1940; tükenmiştir.

Eserler ve şahsiyetler, incelemeler ve eleştirmeler, İstanbul-Eminönü Halkevi yayınlarından, İstanbul, 1940; tükenmiştir.

Halk kürsüsünden akisler, söylevler ve konuşmalar, Kayseri Halkevi yayınlarından, İstanbul, 1941; tükenmiştir.

Divan edebiyatı, araştırmalar ve incelemeler, I. basım, Niğde Halkevi yayınlarından, İstanbul, 1941; II. basım, İnkılâp kitabevi, İstanbul, 1943.

Nabi'nin Surname'si, araştırma, inceleme ve metin, İstanbul, 1944.

Profesör Ferit Kam, hayatı ve eserleri, inceleme ve metin, İstanbul, 1946.

Atayî'nin *Hılyetü'l-efkâr*'ı, araştırma, inceleme ve metin, Ankara, 1948.

Türk dilinde gelişme ve sadeleşme safhaları, araştırma, inceleme, Ankara, 1949; ikinci basım, *Türk dilinde gelişme ve sadeleşme evreleri*, eklemelerle, Ankara, 1960.

Gazavat-nameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavat-namesi, araştırma, inceleme ve metin, Ankara, 1956.

YAZARIN BASILMIŞ ESERLERİ

Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun hikâyesi, inceleme, İş Bankası yayınlarından, Ankara, 1959.

AYRI BASIMLAR :

Âşık Paşa'nın bilinmiyen iki mesnevisi, Fakr-name ve Vasf-ı hal, Türk Dili araştırmaları yıllığı-Belleten, Ankara, 1953.

Âşık Paşa'nın bilinmiyen iki mesnevisi daha, Hikâye ve kimya risalesi, Türk Dili araştırmaları yıllığı-Belleten, Ankara, 1954.

Âşık Paşa'ya atfedilen iki risale, Türk Dili araştırmaları yıllığı-Belleten, Ankara, 1955.

Feyzî'nin bilinmiyen Hamse'si, Türk Dili araştırmaları yıllığı-Belleten, Ankara 1955.

Nevaî'nin Arapça sözlüğü, Türk Dili araştırmaları yıllığı-Belleten, Ankara, 1956.

Türk edebiyatında Leylâ ve Mecnun yazan şairler, Türk Dili araştırmaları yıllığı-Belleten, Ankara, 1957.

Nevaî'ye atfedilen bir eser, Muammeyat-ı Esma-i Hüsna, Türk Dili araştırmaları yıllığı-Belleten, Ankara, 1957.

Nevaî'nin eserleri, Türk Dili araştırmaları yıllığı-Belleten, Ankara, 1957.

Nevaî adına basılmış bir eser, Jean Deny Armağanı, Türk Dil Kurumu yayınlarından, Ankara, 1958.

Nevaî'ye atfedilen Esma-i Hüsna Muammalarının sahibi, Türk Dili araştırmaları yıllığı-Belleten, Ankara, 1958.

Türkiye kitaplıklarındaki Nevaî yazmaları, Türk Dili araştırmaları yıllığı-Belleten, Ankara, 1958.

Bilinmiyen bir yazarın bilinmiyen bir eseri: Tutmacı'nın Gül ü Husrev mesnevisi VIII. Türk Dil Kurultayı bildirîleri, Ankara 1960.

Attar ile Tutmacı'nın Gül ü Husrev mesnevileri, inceleme ve kıyaslama, *Türk Dili araştırmaları yıllığı-Belleten* Ankara, 1959.

Tutmacı'nın Gül ü Husrev mesnevisinde dil özellikleri, inceleme, *Türk Dili araştırmaları yıllığı-Belleten*, Ankara, 1960